Valentin Berežkov

Näin tehtiin HISTORIAA

SN—KIRJAT OY

Näin tehtiin HISTORIAA

TOISEN MAAILMANSODAN DIPLOMAATTISTA KOKEMUSTA

Kirja *Näin tehtiin historiaa* alkaa Euroopan kuvauksella, ajasta, jolloin Euroopan yllä leijui Hitlerin hyökkäyssodan vaara. Kirjassa kerrotaan vuoden 1941 talven ja kevään dramaattisista tapahtumista, jolloin Hitler valmistautui hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan, siitä miten suurella vaivalla rakennettiin Hitlerin vastaista liittoutumaa. Hän käsittelee mm. kolmen suurvallan ulkoministerikonferenssia Moskovassa, johon osallistuivat Molotov, Hull ja Eden. Tekijä kuvaa yksityiskohtaisesti Teheranin konferenssia (1943) ja neuvotteluja Stalinin, Rooseveltin ja Churchillin välillä sekä kertoo YK:n Peruskirjan laatimisesta. Huomattava osa kirjaa on omistettu Hitlerin vastaisen liittoutuman loppuvaiheelle, sen osanottajien välisille erimielisyyksille ja vaikeuksille, jotka liittyivät sodanjälkeisen maailman ongelmiin. Lukija saa yksityiskohtaisen kuvan myös Jaltan ja Potsdamin konferensseista. Monien kuvaamiensa tapahtumien osanottajana tekijä kuvaa elävästi ja värikkäästi toisen maailmansodan diplomatian historiaa.

(90.35)

(ISBN 951-615-559-6)

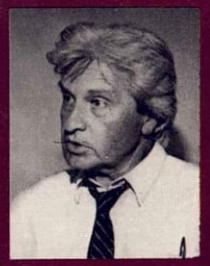

Valentin Berežkov

Valentin Berežkov (syntynyt 1916) on tiedemies, kirjailija ja lehtimies. Hän on kirjoittanut seitsemän kirjaa ja lukuisia artikkeleita. Vuosina 1940–1945 Berežkov toimi diplomaattina. Syksyllä 1940 hän oli mukana Neuvostoliiton ja Saksan välisissä neuvotteluissa Berliinissä, hän toimi tulkkina Molotovin neuvotellessa Hitlerin ja Ribbentropin kanssa. Saman vuoden joulukuussa hänet nimitettiin Neuvostoliiton Saksan-suurlähetystön ensimmäisen sihteerin virkaan. Suuren isänmaallisen sodan puhjettua tekijä palasi kotimaahansa ja toimi Neuvostoliiton ulkoministeriössä tarkeissä tehtävissä. Lokakuussa 1943 Berežkov osallistui Moskovassa pidettyyn Neuvostoliiton, USA:n ja Englannin ulkoministerikokoukseen. Teheranin konferenssissa marraskuussa 1943 hän toimi Neuvostoliiton valtuuskunnan johtajan Stalinin tulkkina keskusteluissa, jotka Stalin kävi USA:n presidentin Rooseveltin ja Englannin pääministerin Churchillin kanssa. Vuonna 1944 Berežkov osallistui Dumbarton-Oaksin konferenssiin, jossa luotiin pohjaa Yhdistyneet Kansakunnat -järjeston perustamiselle. Sodan päätyttyä Berežkov siirtyi lehtimieheksi. Hän oli monta vuotta Novoje Vremjan varapäätoimittajana ja sittemmin Neuvostoliiton tiedeakatemian USA ja Kanada -instituutin julkaiseman USA:n talous, politiikka ja ideologia -lehden (ven.) päätoimittajana. Hän edusti USA ja Kanada -instituuttia Neuvostoliiton USA:n-suurlähetystössä Washingtonissa.

Päällys O. Grebenjuk

Valentin Berežkov

Näin tehtiin HISTORIAA

TOISEN MAAILMANSODAN DIPLOMAATTISTA KOKEMUSTA

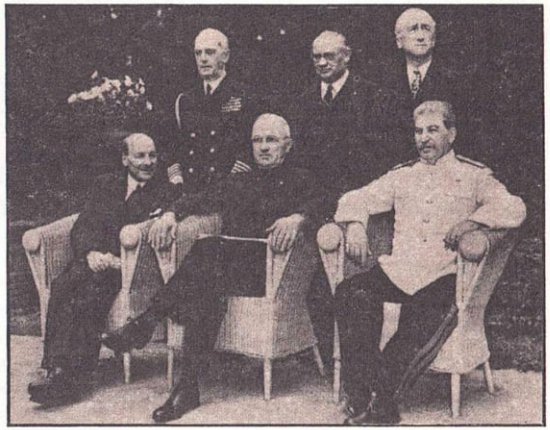

Potsdam. Cecilienhof-palatsi.
17. heinäkuuta 1945.
Valokuvassa: Stalin, Truman ja Attlee

KUSTANNUSLIIKE
PROGRESS

SN KIRJAT OY

Валентин Бережков

ТАК ДЕЛАЛАСЬ ИСТОРИЯ

На финском языке

Suomentaneet VIOLA ZAKREVSKAJA (s. 1–249) ja
ANTTI JUNTUNEN (s. 250–500)

PAINETTU NEUVOSTOLIITOSSA

© Издательство «Международные отношения», 1982

© Suomennos. Kustannusliike Progress ja SN-KIRJAT Oy 1987

Б $\frac{0801000000-574}{014(01)-87}$ без объявл.

ISBN 951-615-559-6

SISÄLLYS

VALTUUSKUNTA BERLIINIIN

Neuvottelut Wilhelmstrassella 7
Erikoisjuna 7
Sopimuksen tarkoitus 10
Välikohtaus Eidkunenissa 19
Hotelli Bellevue 21
Valtakunnankansliassa 23
Hitlerin tapaaminen 24
Jatkoneuvottelut 31
Ribbentropin bunkkerissa 37
Natsien salaiset päämäärät 40
Kohtalon käänteitä 44
Sodan aatto kolmannen valtakunnan pääkaupungissa 53
Uudenvuodenyönä Grünewaldissa 53
Diplomaattikutsut 55
Lähetystön arkea 63
Admiralspalastin aitiossa 66
Huolestuttavia enteitä 69
Hessin juttu 72
Kesäkuun 22. päivän vastainen yö 78
Kotiinpaluu 87
Vihollisen pesässä 87
Kiista Wilhelmstrassella 91
SS-upseeri auttaa bolševikkeja 93
Ikkuna vapauteen 99
Voitonmalja 103
Maanalainen fasisminvastainen toiminta 106
Tilanne Neuvostoliiton lähetystössä 109
Miehitettyä Eurooppaa 113
Paroni von Botmannin koepallot 116
Pysähdys Svilengradissa 119
Puolueettomassa Turkissa 121
Paluu Moskovaan 122

LIITTOUTUMAN SYNTY

Alkuaika 125
Uusia tehtäviä 125
Neuvostoliiton ja Englannin välinen sopimus 130
Harry Hopkinsin tutustumiskäynti 133
Rintaman tarpeet ja sodan näkymät 138
Ilta ravintola Metropolissa 142
Ensimmäinen koetus 145
Beaverbrookin–Harrimanin valtuuskunta 145
Toimituksia koskeva sopimus 150
Stalinin tapaaminen 152
Tärkeät päätökset 158
Ulkoasiain kansankomissariaatti muuttaa Kuibyševiin 161
USA yhtyy sotaan 164
Pearl Harbor 164
Führerin puhe 168
Anthony Eden Moskovassa 170
Määränpäänä Berliini 175
Vuosi 1942 177
Tärkeimmät liittokumppanit 181
Eräistä Neuvostoliiton ja USA:n suhteiden näkökohdista . . . 181
Tavaratoimituksia Englannista ja Yhdysvalloista 187
Toisen rintaman ongelma 194
Winston Churchill Moskovassa 202
Balkanin vaihtoehto 206
Yhteinen tiedonanto 208
Levottomat kuukaudet 211
Moskovan konferenssi 215
Muuttunut tilanne 215
Huvila Spiridonovkalla 219
Neljän vallan julistus 223
Stalinin työhuoneessa 225
Tapaaminen Hullin kanssa 227
Konferenssin tuloksia 232
Päivälliset Kremlissä 239
Tie voittoon ja rauhaan 247

TEHERANIN KONFERENSSI

Matka Iranin pääkaupunkiin 250
Kolmen tapaaminen 250
Moskovasta Bakuun 253
Rajan yli 255
Rovnon alueen metsistä saapunut varoitus 256
Neuvostoliiton lähetystössä 262
Stalinin ja Rooseveltin tapaaminen 264
Kahden johtajan dialogi 264
Pyöreän pöydän ääressä 271
Overlord 276

Liittolaisten väliset ristiriidat 284
Churchillin Balkanin-seikkailu 284
Kuninkaan miekka Stalingradille 286
Tilanne kiristyy 288
Natsivakoilija Ison-Britannian lähetystössä 293
Teheranin päätökset ja Cicero 293
Syntymäpäiväpiiras 297
Sodanjälkeisen maailman kaavailua 300
Sotarikolliset kiistanaiheena 300
Englanin ja USA:n suunnitelma Saksan jaosta 303
Sodanjälkeinen järjestys 309
Kolme suurta lähtevät Teheranista 311
Teheranin päätösten täytäntöönpano 315
Vuoden 1944 aattona 315
Averell Harrimanin luona 318
Eisenhowerin nimitys 322
Italian laivaston jako 326
Suuri murros 331
Henry Wallace Taškentissa 335
»Vankiparaati» 338
Kaksi näkemystä YK:n luonteesta 341
Kiista veto-oikeudesta 346

POTSDAMIN AATTONA

Vaikeuksia liittolaissuhteissa 351
Sotilaallinen suunnittelu 351
Epäilyksiä Lontoossa 354
USA:n ja Englannin erityissiteet 356
Valtionrajan yli 360
Jyrkkäsävyinen vuoropuhelu Kremlissä 364
Voiton aattona 368
Varsovan kapina 368
Amerikkalaiset erittelevät tilannetta 375
Kahden johtajan neuvottelut 380
Vierailun tuloksia 388
Kolmen uuden tapaamisen aattona 392
Jaltan konferenssi 402
Vastustajat ja puolustajat 402
Alustavia neuvotteluja 406
Britannian perintö 408
Puolan rajoja koskeva sopimus 412
Kaukoidän kysymykset 416
Yhdenvertaisten suhteiden esimerkki 419
Jaltan ja Potsdamin välillä 421
Bernin välikohtaus 421
Rooseveltin poismeno 430
Linjanvetoa Valkoisessa talossa 434
Voiton päivä 441

Harry Hopkinsin vierailu 443
Viimeiset valmistelut 450
Berliinissä 454
Potsdamin konferenssi 457
Stalin tapaa Trumanin 457
Konferenssin taustaa 459
Ensimmäinen päivä 467
Ydinasemonopolin alkuhankaluuksia 470
Konferenssin käytäväkeskustelut 475
Trumanin epäonnistunut hyökkäys 480
Muita keskusteluja 489
Kiihkoilua Augustan kannella 491
Liittoutuman opetuksia 494
Kahden järjestelmän välisen yhteistoiminnan kokemusta . . . 494
Rauhanomaisen rinnakkainolon näköaloja 496
Lähteitä 499

VALTUUSKUNTA BERLIINIIN

NEUVOTTELUT WILHELMSTRASSELLA

Erikoisjuna

Illalla 9. marraskuuta 1940 Moskovasta Valko-Venäjän aseman laiturista lähti ylimääräinen erikoisjuna. Se koostui muutamasta länsieurooppalaismallisesta vaunusta. Neuvostoliiton hallitusvaltuuskunta oli lähdössä Berliiniin neuvottelemaan Saksan hallituksen kanssa.

Nykyään Neuvostoliitolla on suora rautatieyhteys moniin maihin. Noustuaan vaunuun Moskovan asemalla matkustaja pääsee junaa vaihtamatta Berliiniin. Sitä vastoin toisen maailmansodan edellä Neuvostoliiton junat kulkivat vain valtionrajalle saakka. Rajalla matkustajat siirtyivät toiseen junaan, joka vei heidät ensimmäiselle rajantakaiselle asemalle, missä heidän oli jälleen muutettava nyt jo Länsi-Eurooppaan lähtevään junaan. Matkustuksen hankaluus johtui raideleveyden erilaisuudesta ja telien vaihtokin oli siihen aikaan harvinaista. Neuvostovaltuuskuntaa kuljettamaan tarkoitettu juna oli siinä mielessä epätavallinen. Sen oli kuljettava koko matka Moskovasta Berliiniin, koska rajalla sitä odottivat länsieurooppalaistyyppiset telit.

Illastettuani hiljalleen ravintolavaunussa palasin vaunuosastooni. En saanut pitkään unta, päivän tapahtumat olivat kiihdyttäneet liiaksi mieltäni. Olin vasta aamulla saanut tietää edessä olevasta matkastani. Minun oli käytävä läpi kaikki ulkomaanpassin saantiin liittyvät muodollisuudet, pakattava matkatavarani ja ehdittävä asemalle tuntia ennen junan lähtöä.

Se ei ollut ensimmäinen ulkomaanmatkani. Olin työskennellyt vuoden 1940 kevät- ja kesäkauden Neuvostoliiton kaupallisessa edustustossa Berliinissä ja kierrellyt Saksaa ristiin rastiin sekä käynyt Belgiassa, Hollannissa ja Puolassa. Tek-

nologiaan perehtyneenä insinöörinä ja saksaa sujuvasti taitavana henkilönä jouduin usein osallistumaan vastuullisiin taloudellisiin neuvotteluihin. Syksyllä 1940 sain kutsun Moskovaan, missä minut hyväksyttiin ulkomaankaupan kansankomissariaatin neuvonantajakuntaan. Kun kansankomissaari (jonka tehtäviä hoiti silloin Mikojan) kävi henkilökohtaisesti neuvotteluja saksalaisten talousvaltuuskuntien kanssa, toimin neuvotteluissa tulkkina.

Työni perusteella tiesin, että saksalainen osapuoli oli viime kuukausina viivyttänyt tärkeitä kalustotoimituksia Neuvostoliitolle, mutta vaatinut samalla itsepintaisesti Neuvostoliittoa lisäämään öljyn, viljan, mangaanin ja muiden materiaalien toimituksia. Olisi voinut odottaa kaikkien noiden kysymysten tulevan käsiteltäviksi Berliinissä. Silti neuvostovaltuuskunnan kokoonpano, johon kuului diplomaattisia ja sotilasasiantuntijoita (valtuuskuntaa johti ulkoasiain kansankomissaari Molotov), antoi aihetta olettaa kyseen olevan lähinnä poliittisista neuvotteluista. Niin olin joutunut erikoisjunan matkustajien joukkoon.

Senaikainen kansainvälinen tilanne oli erittäin monimutkainen. Neuvostoliiton monivuotiset yritykset sopia Englannin ja Ranksan kanssa Hitlerin hyökkäyksen torjumisesta yhteisvoimin jäivät tuloksettomiksi. Kesällä 1939 kävi ilmeiseksi, että länsivallat hautoivat vain ajatusta Neuvostoliiton eristämisestä ja kolmannen valtakunnan hyökkäyksen kohdistamisesta sitä vastaan, minkä jälkeen niille olisi tarjoutunut tilaisuus yhtyä Hitlerin kommunisminvastaiseen sotaretkeen. Neuvostoliitto katsoi noissa oloissa välttämättömäksi hyväksyä Berliinin ehdotus ja solmia hyökkäämättömyyssopimus Saksan hallituksen kanssa. Sopimus antoi Neuvostoliitolle mahdollisuuden suojata jonkin aikaa kansaansa sodanvaaralta ja voittaa aikaa valmistautuakseen vastaiskuun fasistisen hyökkäyksen varalta.

Saksan kanssa solmimallaan sopimuksella Neuvostoliitto teki tyhjäksi lännen taantumuspiirien suunnitelmat Englannin ja Ranskan taantumusvoimien ja Saksan fasismin neuvostovastaisesta yhteisrintamasta. Sopimuksen tärkeimpänä myönteisenä tuloksena oli tuollaisen liiton estäminen.

Suuri merkitys oli silläkin, että Ukrainan länsialueiden yhdistyttyä Neuvosto-Ukrainan kanssa ja läntisen Valko-

Venäjän yhdistyttyä Neuvosto-Valko-Venäjän kanssa yhtenäiseksi valtioksi sekä Baltian maiden – Liettuan, Latvian ja Eestin – liityttyä Neuvostoliittoon tämän valtionraja siirtyi huomattavasti länteen päin.

Sillä välin sota Länsi-Euroopassa oli jo tapahtunut tosiasia. Hitlerin »salamasodan» operaatiot seurasivat toisiaan: Saksa miehitti Puolan, Tanskan, Norjan, Hollannin, Belgian ja vihdoin Ranskan, jonka hallitus allekirjoitettuaan Compiègnessä antautumissopimuksen siirtyi pieneen Vichyn kylpyläkaupunkiin. Hyökkäystä Brittein saarille koskenut Merileijona (Seelöwe) -suunnitelma sai siitä lähtien pölyttyä Saksan ylijohdon hyllyillä. Sotatoimia harjoitettiin vain Pohjois-Afrikassa. Muuten vuoden 1940 loppukesä ja syksy menivät melko rauhallisesti.

Tulevaisuus askarrutti tietenkin kovasti. Kuinka kauan Hitler noudattaa Neuvostoliiton ja Saksan välisen hyökkäämättömyyssopimuksen edellyttämiä sitoumuksiaan? Suuntaako hän hyökkäyksensä itään? Vuoden 1940 syksyyn mennessä Berliini toteutti joukon toimenpiteitä, jotka kiristivät Neuvostoliiton ja Saksan välejä. Saksan sotajoukkoja saapui Suomeen. Romaniaan saapui Saksan sotilaslähetystö. Bulgaria joutui Berliinin painostuksen alaiseksi. Neuvostoliitolle tarkoitetun saksalaisen kaluston toimitusaikoja rikottiin jatkuvasti. Oli tärkeää saada selville Hitlerin todelliset aikomukset, mikä kuuluikin marraskuussa 1940 Saksan hallituksen kutsusta Berliiniin matkustaneen diplomaattivaltuuskunnan tarkoituksiin.

Erikoisjunassa alkoi seuraavana aamuna tavallinen työpäivä. Olimme radioitse yhteydessä Moskovaan ja seurasimme tarkkaavaisesti kansainvälisiä tapahtumia. Neuvostoliiton hallitusvaltuuskunnan matkasta Saksaan oli jo tiedotettu julkisesti, ja maailman lehdistö kommentoi sitä laajasti.

Koko informaatio systematisoitiin neuvonantajien vaunussa ja siitä laadittiin lyhyitä tilannetiedotuksia valtuuskunnan jäsenille. Konekirjoittajat naputtelivat ne samassa useana kappaleena. Asiantuntijoilla oli omat huolensa. He selailivat vielä kerran Venäjän ja Saksan sekä Neuvostoliiton ja Saksan välisten suhteiden historiaa kuvastavia asiakirjoja ja merkitsivät muistiin asioita, joita saattoi käyttää perusteluina neuvotteluissa.

Vaununikkunassa vilahtelivat Valko-Venäjän syksyiset metsämaisemat. Näillä main oli vielä lämmin. Repaleisten pilvien lomasta pilkahteli aurinko, alhaalla kiilteli kostea ruohikko. Aina puolen kilometrin päästä ilmaantui näkyviin ratapenkereellä seisovan puna-armeijalaisen yksinäinen hahmo kivääri jalalla. Rata oli junamme kulkureitin osalta erityisen vartioinnin alaisena.

Sopimuksen tarkoitus

Saksan ulkoministerin Ribbentropin odottamaton tulo Moskovaan elokuussa 1939 ja neuvottelujen tuloksena solmittu hyökkäämättömyyssopimus Neuvostoliiton ja Saksan, noiden erittäin kireissä, ellei vihamielisissä väleissä olleiden valtioiden kesken herätti aikanaan sensaation. Monet eivät silloin käsittäneet sopimuksen tarkoitusta. Neuvostoliitolle syydetyistä solvauksista ei ollut puutetta, parjausryöpyn oli määrä mustata maailman kansalaispiirien silmissä sen ajan ainoan sosialistisen valtion politiikkaa ja esittää sopimuksenteko Berliinin kanssa milteipä petturuudeksi Moskovan taholta. Englannin ja Ranskan porvarillinen propagandakoneisto piti tässä mielessä erittäin kovaa ääntä, vaikka juuri näiden maiden hallitsevat piirit kantoivat vastuun tapahtumien moisesta käänteestä. Juuri niiden syytä oli, että Neuvostoliiton sitkeä kamppailu Euroopan kollektiivisen turvallisuusjärjestelmän luomiseksi oli jäänyt tuloksettomaksi.

Vielä nytkin, yli neljän vuosikymmenen kuluttua, kuulee saman propagandistisen väitteen, että Neuvostoliitto antoi demokratian voimille iskun selkään solmimalla 1939 sopimuksen Hitler-Saksan kanssa. Jotkut uskottelevat vielä tänäkin päivänä, että Moskova oli muka »äkkiarvaamatta» ja »ilman mitään syitä» kieltäytynyt liitosta länsivaltojen, Englannin ja Ranskan, kanssa ja solminut sopimuksen Berliinin kanssa pitäen silmällä jonkinlaisia »pahaenteisiä tavoitteita». Väitettä toistelevat tavallisesti ne, jotka käsittävät erinomaisesti asian ytimen. He veisaavat vanhaa virttä vuoden 1939 neuvostoliittolais-saksalaisesta sopimuksesta tukeakseen täysin nykyaikaisia laskelmiaan. Heidän tarkoituksenaan on heittää varjo Neuvostoliiton ja muiden sosialististen maiden rauhantahtoiseen politiikkaan ja asettaa esteitä niiden taistelulle yleisen turvallisuuden puolesta. He pelkäävät, että maailmassa pääsevät voitolle yhteiskuntajärjestelmältään erilaisten valtioiden rauhanomaisen rinnakkaiselon periaatteet. Vanhan neuvostovastaisen hysterian lietsonta ei kuitenkaan tahdo luonnistua noilta 1930-luvun »münchenilläisten» poliittisilta jälkeläisiltä, »münchenilläisten» jotka toisen maailmansodan aattona kariuttivat Neuvostoliiton ehdotukset Euroopan kollektiivisesta turvallisuudesta. Sittenkään ei pidä ummistaa silmiään siltä, että neuvostovastaisen hysterian kärjistämisyritykset myrkyttävät jossain määrin kansainvälistä ilmapiiriä ja vääristävät historiankuvaa.

Mainittujen ohella on toki ihmisiä, jotka tutkivat menneitä historiallisia tapahtumia päästäkseen todellakin perille niistä. Se on välistä erittäin vaikeaa, sillä vuoden 1939 neuvostoliittolais-saksalaista sopimusta koskevaa kysymystä ympäröi kokonainen harhatietojen viidakko.

Välistä kuulee esimerkiksi kysyttävän: oliko yleensä tarpeellista solmia hyökkäämättömyyssopimus Hitler-Saksan kanssa? Eikö oikeampaa olisi ollut torjua tuollaisen sopimuksen ajatuskin? Tällaisia kysymyksiä esittävät useimmiten nuoret, jotka eivät tunne tosiasioita tarpeeksi hyvin eivätkä osaa hahmottaa sen ajan kansainvälistä tilannetta.

Vuonna 1939 Englannin ja Ranskan hallitsevien piirien päähuolena oli suunnata Hitlerin hyökkäys Neuvostoliittoa vastaan. Ne toivoivat, että vihattu sosialistinen valtio ja bolševismi tulisi hävitetyksi natsien toimesta. Samalla asetettiin toinenkin vaihtoehtoinen tavoite: koska taistelupuolet uuvuttaisivat toisensa sodan kulussa, olipa sen lopputulos millainen tahansa, tarjoutuisi Lontoolle ja Pariisille tilaisuus astua konfliktin loppuvaiheessa esiin välitystuomareina ja sanella osapuolille brittiläisen ja ranskalaisen imperialismin kannalta edulliset »rauhanehdot». Katkeran maksun tuosta lyhytnäköisestä politiikasta joutui maksamaan lähinnä Ranska. Mutta myös Englanti joutui perikadon partaalle.

Palautan lyhyesti muistiin puheena olevan kauden tapahtumat. Vuoden 1939 keväällä ja kesällä Moskovassa pidettiin Englannin, Ranskan ja Neuvostoliiton valtuuskuntien väliset neuvottelut. Neuvostohallitus vaati johdonmukaisesti,

että luotaisiin kollektiivinen turvallisuusjärjestelmä ja torjuttaisiin yhteisvoimin fasistinen hyökkäys. Länsivallat sen sijaan välttelivät jatkuvasti sopimuksentekoa ja estivät kaikin keinoin sopimukseen pääsyä, vaikka tilanne Euroopassa kiristyi päivä päivältä.

Oli ilmeistä, että Hitlerin hyökkäyksen vaara uhkasi ensi sijassa Neuvostoliittoa. Niinpä neuvostohallituksen oli kiireellisesti ehkäistävä Hitler-Saksan hyökkäys Neuvostoliiton kimppuun tai vaikkapa viivytettävä sitä mahdollisimman kauan. Sen sijaan Englannin ja Ranskan asettamat ehdot olisivat avanneet Hitlerin sotalaumoille tien itään Baltian maiden kautta.

Englannin ehdotuksen mukaan Neuvostoliiton oli annettava apua eli toisin sanoen taisteltava hyökkääjää vastaan, mikäli tämä sattuu hyökkäämään Neuvostoliiton jonkin eurooppalaisen naapurimaan kimppuun ja mikäli neuvostoapu »osoittautuu toivotuksi». Neuvostoliiton eurooppalaisia naapureita olivat siihen aikaan Suomi, Eesti, Liettua, Latvia, Puola ja Romania. Kahdella jälkimmäisellä valtiolla oli Englannin ja Ranskan takuut. Siis avustaessaan niitä Neuvostoliitto saattoi luottaa, että taistelisi hyökkääjää vastaan liitossa Englannin ja Ranskan kanssa. Jos taas fasistinen Saksa hyökkäisi Suomen tai Baltian maiden kautta, ei Neuvostoliitolla olisi Englannin suunnitelman mukaan mitään toivoa saada tukea lännen kahdelta suurvallalta. Kaiken lisäksi Puola kieltäytyi myöntämästä neuvostojoukoille kauttakulkulupaa. Tämä oli yksi syy siihen, ettei sopimukseen päästy.

Itse asiassa Englannin ja Ranskan ehdotukset olivat omiaan antamaan Hitlerille ajatuksen, miten hän voisi pakottaa Neuvostoliiton täysin eristyneenä ryhtymään sotaan. Neuvostoliitolta vaadittiin yksipuolisia takuita avusta Englannille, Ranskalle ja eräille niiden liittolaisille. Nuo maat eivät puolestaan lupautuneet mitenkään auttamaan Neuvostoliittoa, jos Hitler-Saksa hyökkäisi sen kimppuun.

Neuvostoliitto pyrki puolestaan solmimaan tehokkaan sotilasliiton, joka olisi pystynyt suojaamaan Euroopan kaikkien maiden edut ja takaamaan rauhan ja turvallisuuden maanosassamme. Neuvostohallitus luovutti 17. huhtikuuta 1939 Englannin hallitukselle ja 19. huhtikuuta myös Ranskan

hallitukselle ehdotukset, jotka edellyttivät kolmen vallan välisen, tasa-arvoisuusperiaatteeseen pohjautuvan avunantosopimuksen solmimista hyökkäyksen varalta. Neuvostoliiton ehdotuksessa sanottiin:

»1. Englanti, Ranska ja Neuvostoliitto solmivat 5–10 vuoden ajaksi sopimuksen, jolla sitoutuvat vastavuoroisesti antamaan viivyttelemättä toisilleen kaikkinaista, mm. sotilaallista, apua, mikäli jokin sopimusvaltioista joutuu Euroopassa hyökkäyksen kohteeksi.

2. Englanti, Ranska ja Neuvostoliitto sitoutuvat antamaan kaikkinaista, mm. sotilaallista, apua Itämeren ja Mustanmeren välillä oleville Neuvostoliiton rajavaltioille hyökkäyksen kohdistuttua näihin valtioihin».

Vasta 8. toukokuuta saatu Englannin hallituksen vastaus osoitti, ettei Lontoon asenne ollut itse asiassa muuttunut. Vihdoin heinäkuun 1. päivänä Englannin hallitus ilmaisi myöntyvänsä Neuvostoliiton ehdotukseen takuiden antamisesta Baltian valtioille ja Suomelle. Sopimusta ei kuitenkaan voitu enää soveltaa käytäntöön. Heinäkuun 7. päivänä Eesti ja Latvia allekirjoittivat sopimuksen Hitler-Saksan kanssa.

Englanti ja Ranska osoittivat haluttomuutensa vakavaan sopimukseen Neuvostoliiton kanssa silläkin, että lähettivät Moskovan neuvotteluihin toisarvoisia virkamiehiä, joilta lisäksi puuttui kirjalliset valtuudet sopimuksen allekirjoittamiseen. Niinpä englantilaisen osapuolen taholta neuvottelujen käynti oli uskottu ulkoministeriön kolmannen arvoluokan työntekijälle, sairaalloisesta kommunisminvastaisuudestaan tunnetulle William Strangille. Aikana jolloin sodan pilvet yhä synkkenivät Euroopan yllä ja hyökkääjänvastaisen rintaman järjestämisessä oli jokainen hetki kallis, Englannin sotilasvaltuuskunta, jota johti ajat sitten viralta pantu amiraali Drax, lähti Lontoosta hidaskulkuisella rahtialuksella. (Tässä on syytä mainita, että syksyllä 1938 Englannin pääministeri Chamberlain katsoi tarpeelliseksi matkustaa lentokoneella solmimaan Hitlerin kanssa Münchenin lehmäkauppaa, joka merkitsi Tšekkoslovakian kavaltamista.) Neuvostoliiton valtuuskuntaa johti sen sijaan ulkoasiain kansankomissaari Molotov ja sotilaallisia ongelmia käsiteltäessä puolustusasiain kansankomissaari marsalkka Vorošilov, ja neuvos-

tovaltuuskunnalla oli asianmukaiset sopimuksen allekirjoittamisvaltuudet.

Tarkastelkaamme seuraavassa, mitä vaihtoehtoja oli Neuvostoliiton valittavana loppukesällä 1939, kun neuvottelut Englannin ja Ranskan kanssa olivat ajautuneet umpikujaan ja kun selvisi lopullisesti, ettei Lontoo ja Pariisi olleet aikoneetkaan solmia sopimusta Moskovan kanssa. Juuri silloin Berliinistä tuli ehdotus Saksan ja Neuvostoliiton välisen hyökkäämättömyyssopimuksen solmimisesta.

Muistettakoon että Saksan hallitus tajusi siihen aikaan Neuvostoliiton-vastaisen sodan tavattoman vaarallisuuden. Saksalta puuttui vielä niitä voimavaroja, jotka se hankki itselleen vuoteen 1941 mennessä miehitettyään miltei koko Länsi-Euroopan. Lännessä helposti saavutetut voitot eivät vielä olleet panneet pyörälle hitleriläisten päätä. He eivät rohjenneet tyydyttää anastushalujaan sotimalla sellaista voimakasta vihollista kuin Neuvostoliittoa vastaan. Viime aikoina julkaistuista asiakirjoista on ilmennyt, että Hitler oli aikonut jopa itse lähteä Moskovaan, jos Ribbentropin matka olisi jäänyt tuloksettomaksi. Berliinissä pidettiin silloin itsestään selvänä, että Saksan oli ensi aikoina tarkoituksenmukaisempaa etsiä saalista muilta suunnilta.

Saksan hallitus esitti jo vuoden 1939 alussa Neuvostoliitolle kauppasopimuksen solmimista. Saksan Neuvostoliittoa kohtaan harjoittaman äärimmäisen vihamielisen politiikan vuoksi neuvostohallitus piti taloussuhteiden kehittämistä Saksan kanssa hankalana. Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaari saattoi tämän asianhaaran Saksan lähettilään tietoon 10. toukokuuta 1939. Toukokuun 30. päivänä Saksan ulkoministeriön valtiosihteeri von Weizsäcker keskustelussaan Neuvostoliiton Berliinin-asiainhoitajan Astahovin kanssa tunnusteli suhteiden parantamista koskevien neuvottelujen mahdollisuutta. Vieläkin selvemmin asiasta puhui Saksan Neuvostoliiton-lähettiläs Schulenburg tavatessaan Astahovin Berliinissä 17. kesäkuuta 1939. Saksan ulkoministeriön vastuullinen virkamies lähettiläs Schnurre ilmoitti 25. kesäkuuta Astahoville Neuvostoliiton ja Saksan välisten poliittisten suhteiden parantamistarpeesta vedoten tällöin keskusteluun Ribbentropin kanssa. Neuvostohallitus ei välittänyt noista saksalaisen osapuolen tunnusteluista. Mutta neu-

vottelut Englannin ja Ranskan kanssa olivat vieneet neuvostohallitukselta toivon päästä tyydyttävään sopimukseen. Miten nyt oli meneteltävä?

Neuvostohallitus olisi tietenkin voinut hylätä Saksan sopimustarjouksen. Hitler taas olisi esittänyt kieltäytymisen Moskovan »hyökkäysaikeiden» osoitukseksi. Hän olisi ilmoittanut saksalaisille, että hänen, führerin, sovintopyrkimys on »torjuttu karkeasti» ja että Saksalle ei jää muuta ulospääsyä kuin »ehkäisyisku» Neuvostoliittoa vastaan. Englannin ja Ranskan hallitusta tuolloin johtaneet »münchenläiset», jotka vihasivat silmittömästi Neuvostoliittoa, olisivat olleet vain tyytyväisiä tuollaisesta käänteestä. Heidän unelmansa Hitlerin yllyttämisestä Neuvostoliiton kimppuun olisi ollut lähellä toteutumistaan.

Saattoiko Neuvostoliitto luottaa siihen aikaan Lontoon, Pariisin tai Washingtonin apuun yhteenotossaan hampaisiin asti varustautuneen Hitler-Saksan kanssa? Kaikki puhuu sen puolesta, ettei Neuvostoliiton ollut luottamista edes länsivaltojen puolueettomuuteen. Asia olisi pikemminkin kääntynyt niin, että 1940-luvun alussa Hitlerin-vastaisen liittoutuman asemesta olisi syntynyt imperialistivaltojen neuvostovastainen liittoutuma. Neuvostoliitto olisi joutunut yksin torjumaan Hitler-Saksan rynnistyksen, jolloin länsivallat osallistumatta edes asevoimillaan sotaan olisivat varmastikin auttaneet Hitleriä raaka-aineilla, strategisilla materiaaleilla ja aseilla. Vielä senkään jälkeen, kun vuonna 1941 Neuvostoliitto ja Englanti osoittautuivat olevan samassa Hitlerin-vastaisessa leirissä, eivät Lontoon ja Washingtonin vaikutusvaltaiset piirit mielineet nähdä neuvostokansaa voittajana. Sellaisten mielialojen vallitessa saattoi helposti arvata, kenen puolelle länsivaltojen silloisten hallituspiirien sympatiat olisivat kallistuneet jos Hitler olisi hyökännyt Neuvostoliiton kimppuun jo vuonna 1939. Japanilaisten sotakiihkoilijoiden jäämiseen sivustakatsojiksi ei myöskään ollut luottamista, olivathan he jo pitkään hioneet kynsiään Neuvostoliiton Kaukoidän valloittamiseksi.

Muistettakoon että japanilaiset militaristit osoittivat tuohon aikaan poikkeuksellista aggressiivisuutta. Japanin sotajoukkojen hyökkäys Mongolian Kansantasavaltaan merkitsi käytännössä Neuvostoliiton sotilasmahdin tunnustelua. Japa-

nin hyökkäyssuunnitelmat ja länsivaltojen pyrkimys saada Hitlerin Saksa hyökkäämään Neuvostoliittoa vastaan uhkasivat vetää Neuvostoliiton sotaan kahdella rintamalla. Vaikkei neuvostoliittolais-saksalainen sopimus poistanutkaan täydellisesti tuota vaaraa, lykkäsi se ainakin sen epämääräiseen tulevaisuuteen. Maamme olisi joutunut erittäin epäedulliseen asemaan, jos Hitlerin sotaretki Neuvostoliittoa vastaan ei olisi alkanut kesäkuussa 1941, vaan lähes kahta vuotta aikaisemmin. Neuvostoliitossa ryhdyttiin tuottamaan mm. sellaisia tärkeitä ajanmukaisia aseita kuin panssarintorjuntatykkejä, T-34-panssarivaunuja ja syöksypommittajia vasta vuosina 1940–1941. Myöskään Suomen kanssa käydystä talvisodasta saadun kokemuksen merkitystä ei sovi unohtaa.

Merkityksensä oli niin ikään Hitler-Saksan sotajoukkojen todennäköisellä hyökkäyssuunnalla vuonna 1939. Maallemme vihamielisen porvarillisen Puolan raja kulki aivan läheltä Minskiä ja Kieviä, Leningrad sijaitsi lähellä valkoista Suomea, Romanian kuningaskunta oli rajakkain Odessan kanssa. Tuossa tilanteessa Hitlerin liittolaisina saattoivat esiintyä vuoden 1941 vihollisten – Suomen ja Romanian – ohella porvarillinen Puola ja Baltian porvarilliset valtiot.

Neuvostokansa olisi epäilemättä noissakin äärimmäisen epäedullisissa oloissa selviytynyt voittajaksi yhteenotosta fasistisen Saksan kanssa. Mutta tuollaisen selkkauksen vaatimat uhrit ja tappiot olisivat olleet hirvittävät ja sota olisi voinut jatkua paljoa pitempään. Jos silti kuvittelemme hetkeksi, ettei Neuvostoliitto olisikaan kestänyt fasistilaumojen iskujen alla – sitähän juuri »läntiset demokratiat» toivoivatkin –, silloin Hitler olisi vaivatta nujertanut Ranskan ja Englannin ja rynnännyt yhdessä Japanin kanssa USA:n kimppuun. Maapallon historia olisi tullut heitetyksi useita vuosisatoja taaksepäin. Sellainen vaara kätkeytyi länsivaltojen lyhytnäköiseen politiikkaan.

Vihdoin on otettava huomioon sekin, että Saksan ehdotuksesta solmia Neuvostoliiton kanssa hyökkäämättömyyssopimus saattoi päätellä Hitlerin valinneen itselleen aluksi muut uhrit. Siitä vuorostaan seurasi, että edessä oli pitkällinen sodankäynti Länsi-Euroopassa. Silloinhan oli vaikea arvata, että Ranska romahtaa niin pian, Saksan muutaman kuukauden kestäneen rynnistyksen jälkeen, ja että Iso-Britannia valitsee häpeällisen paon Dunkerquesta säilyttääkseen vain elävän voimansa ja kaivautuakseen Brittein saarille, Englannin kanaalin taakse. Päinvastoin oli täysi syy odottaa pitkällistä imperialistivaltojen välistä konfliktia, josta sen ajan ainoa sosialistinen valtio Neuvostoliitto olisi voinut jonkin aikaa, ellei koko sodan ajan, pysyä syrjässä. Sellainenkin laskelma saattoi vaikuttaa päätökseen hyväksyä Berliinin 1939 esittämä sopimusehdotus.

Kaikki mainitut asianhaarat oli analysoitava ja punnittava huolellisesti ennen kuin voitiin vastata konkreettisesti Berliinin ehdotukseen solmia Neuvostoliiton ja Saksan välinen hyökkäämättömyyssopimus. On otettava lukuun sekin, mitä viime kädessä tarjosi Neuvostoliitolle suostumus po. sopimukseen. Kyse oli sellaisesta erittäin tärkeästä edusta kuin lisäajasta, jota maa tarvitsi valmistautuakseen hyökkääjän torjumiseen. Sitä paitsi päätös oli maailmalle osoitus neuvostovaltion johdonmukaisesta rauhantahdosta.

Muistutettakoon miten Stalin selitti sopimuksen tarkoituksen radiopuheessaan 3. heinäkuuta 1941: »Voidaan kysyä, miten oli mahdollista, että neuvostohallitus suostui solmimaan hyökkäämättömyyssopimuksen sellaisten kavalien ihmispetojen kuin Hitlerin ja Ribbentropin kanssa. Ehkä siinä oli tehty virhe neuvostohallituksen taholta? Ei toki! Hyökkäämättömyyssopimus on kahden valtion välinen sopimus rauhasta. Saksa ehdotti meille nimenomaan sellaista sopimusta 1939. Olisiko neuvostohallitus voinut hylätä tuollaisen ehdotuksen? Uskon ettei yksikään rauhantahtoinen valtio voi kieltäytyä rauhansopimuksesta naapurivallan kanssa, olkoonkin että tuota valtiota johtavat sellaiset pedot ja ihmisvihaajat kuin Hitler ja Ribbentrop. Tällöin välttämättömänä ehtona on tietenkin, ettei rauhansopimus kajoa välittömästi enempää kuin välillisestikään rauhantahtoisen valtion alueelliseen eheyteen, riippumattomuuteen ja kunniaan. Saksan ja Neuvostoliiton välinen hyökkäämättömyyssopimus on tunnetusti juuri sellainen sopimus.

Mitä me voitimme solmimalla hyökkäämättömyyssopimuksen Saksan kanssa? Turvasimme maallemme rauhan puoleksitoista vuodeksi ja saimme mahdollisuuden koota voimamme vastaiskuun siltä varalta, että fasistinen Saksa uskaltautuisi hyökkäämään maamme kimppuun vastoin so-

pimusta. Sopimus tiesi määrätynlaista voittoa meille ja tappiota fasistiselle Saksalle.

Mitä fasistinen Saksa voitti ja mitä menetti rikkomalla valapattoisesti sopimuksen ja hyökkäämällä Neuvostoliiton kimppuun? Se hankki lyhytaikaisen etuaseman sotajoukoilleen, mutta hävisi poliittisesti paljastaen itsensä koko maailmalle verenhimoiseksi hyökkääjäksi. Saksan hetkellinen sotilaallinen voitto on epäilemättä vain välivaihe, sen sijaan Neuvostoliiton jättimäinen poliittinen voitto on vakava ja pitkävaikutteinen tekijä, joka turvaa Puna-armeijalle ratkaisevan sotilaallisen menestyksen sodassa fasistista Saksaa vastaan.»

Viime vuosina on saatettu julkisuuteen lukuisia asiakirjoja, jotka paljastavat lännen poliitikkojen aikeet 1930-luvulla. Niinpä hiljan julkaistut Englannin ulkoministeriön viralliset dokumentit sisältävät monia mielenkiintoisia tunnustuksia. Ne vahvistavat vielä kerran sen, mikä tiedettiin jo aikaisemminkin, nimittäin länsimaisten poliitikkojen haluttomuuden sopia Neuvostoliiton kanssa Hitlerin hyökkäyksen torjumisesta. Länsimaiset poliitikot vieläpä tekivät kaikkensa yllyttääkseen Hitler-Saksan Neuvostoliiton kimppuun ja vetäytyäkseen itse syrjään.

Neuvostohallitukselle ei jäänyt siinä tilanteessa muuta vaihtoehtoa kuin hyväksyä Saksan ehdotus ja solmia hyökkäämättömyyssopimus. Neuvostohallitus ei tietenkään luottanut eikä voinutkaan luottaa, että hitleriläiset pitäisivät lupauksensa. Siitä huolimatta rauhantilan väliaikainenkin pidennys merkitsi maallemme paljon. Tilanne oli äärimmäisen epäsuotuisa, sillä sodan syttyminen kesällä 1939 olisi ollut Neuvostoliitolle mitä epäedullisinta. Kuten jo mainitsin, maamme olisi joutunut täysin eristetyksi vihollisten, Saksan ja Japanin, uhatessa samanaikaisesti kahdelta rintamalta. Suojatessaan neuvostokansaa sodalta noin vaikeassa tilanteessa hallitus täytti velvollisuutensa paitsi kansaansa myös kansainvälistä proletariaattia kohtaan: se turvautui ainoaan käytettävissään olevaan keinoon taata Neuvostoliiton turvallisuus.

Länsimaiden syytä oli, ettei vuoden 1939 tapahtumien kehitys johtanut kollektiivisen turvallisuuden luomiseen, jota Neuvostoliitto oli vaatinut. Tapahtumat eivät kuitenkaan

lähteneet kehittymään »müncheniläistenkään» toivomaan suuntaan, siis kohti imperialististen valtioiden sotaa sosialismin maata vastaan. Hitleriläiset päättelivät, että sodankäynti Englantia, Ranskaa ja Puolaa vastaan käy heiltä helpommin kuin Neuvostoliittoa vastaan. Niinpä he katsoivatkin parhaaksi aloittaa sota nimenomaan noita valtioita vastaan. Sota syttyi kapitalistisen maailman sisällä, imperialistivaltojen kahden vastakkaisen ryhmittymän kesken.

Neuvostoliiton mukaantulo toiseen maailmansotaan lykkäytyi, mikä antoi aikaa tehostaa maan puolustuskuntoa, kehittää sotavoimia, kohottaa taistelukoulutusta ja täydellistää aseistusta. Tiedetään ettei sotavalmiuden kannalta tuo aika tullut käytetyksi läheskään täydellisesti. Sen sijaan ulkopoliittinen voitto oli valtava. Toisen maailmansodan alkuvaiheen kansainvälinen tilanne oli muuttunut niin, että kun vuonna 1941 Neuvostoliitto joutui pakostakin sodan piiriin ei sitä enää uhannut ulkopoliittinen eristys, kuten olisi voinut käydä kesällä 1939. Englanti kävi nyt sotaa Saksaa vastaan, ja imperialistiset ristiriidat toisaalta USA:n ja toisaalta Saksan ja Japanin välillä olivat kärjistyneet siihen pisteeseen, että USA:n hallituksen pääsy sopimukseen fasistihyökkääjien kanssa kävi mahdottomaksi. Niin kehkeytyivät objektiiviset edellytykset maailman suurimpien valtioiden, Neuvostoliiton, Amerikan Yhdysvaltojen ja Englannin, yhdistymiselle fasisminvastaiseen liittoutumaan.

Välikohtaus Eidkunenissa

Yöllä erikoisjunamme saapui rajalle ja rajavyöhykkeen ylitettyään pysähtyi. Pyörien kolke lakkasi ja ikkunan takaa kantautui huudahdus: »Bahnhof Eidkunen.» Jonkin aikaa vallitsi täysi hiljaisuus. Sitten vaunun ohi tömistivät kiireesti rautakorkoiset saappaat ja kaukaa kuului kiihtyneitä ääniä. Ulkona väiteltiin jostakin, mutta sanoista ei saanut selvää. Hyppäsin junasta laiturille sukeltaen hetkessä pilkkopimeään: täällä oli jo saatettu voimaan ankara pimennysmääräys. Kun silmäni olivat vähitellen tottuneet pimeään lähdin kulkemaan ääniä kohti. Kiistelevässä ryhmässä oli junamme päällikkö. Hän koetti tolkuttaa jotain pit-

kään nahkatakkiin pukeutuneelle saksalaiselle upseerille. Upseerin tulkki, hintelä siviilipukuinen mies, puhui huonosti venäjää, joten tarjouduin auttamaan.

Saksalaiset olivat kuulemma varustaneet meille oman junansa Eidkunenissa ja kehottivat kaikkia siirtymään siihen. Junamme päällikkö vastusti, koska hän oli saanut ohjeen valtuuskunnan toimittamisesta aina Berliiniin saakka neuvostoliittolaisissa vaunuissa ja oli jo rajalla vaihdattanut telit. Saksalaiset inttivät vastaan vedoten siihen, ettei vaunujemme profiili vastaa Saksan rautatien standardeja. Väite oli täysin perusteeton, sillä junamme oli järjestelty länsieurooppalaistyyppisistä vaunuista. Saksalaiset hangoittelivat silti vastaan, joten loppujen lopuksi päätettiin irrottaa yksi vaunu ja päästää se kulkemaan profiileja mittaavan erikoislaitteen kautta. Paikalle ohjattiin järjestelyveturi, ja korviimme kantautui vaihteiden kalskahdus. Hypähdimme vaunun astuimelle, ja veturi lähti hitaasti vetämään vaunua jotain sivuhaaraa pitkin yön pimeyteen. Vihdoin tuli näkyviin ripustinkin, jonka alitse vaunun oli mentävä hipaisematta ainoatakaan laitteesta riippuvaa palloa. Yksi palloista kosketti kuitenkin kevyesti vaunun kattoa. Saksalainen upseeri huudahti voitonriemuisena:

– Siinä nyt näette, ettei junanne mahdu. On pakko siirtyä saksalaisiin vaunuihin––.

Junamme päälliköllä oli silti vielä yksi peruste: salonkivaunu jossa matkustivat neuvostovaltuuskunnan jäsenet, oli silminnähtävästi paljon pienempi muita vaunuja. Vakuututtuaan että valtuuskunnan johtoa on mahdotonta saada siirtymään saksalaiseen junaan, hitleriläiset antoivat periksi. Loppujen lopuksi junaamme päätettiin kytkeä kaksi saksalaista salonkivaunua.

Saksalaiset vaunut osoittautuivat varsin mukaviksi. Niissä oli yhden hengen makuuosastot, ravintola ja erinomainen baari sekä radioin varustetut salongit. Ruusujakin oli muistettu panna maljakkoihin. Oli selvää, että pyrkiessään niin sinnikkäästi viemään tahtoaan läpi saksalaiset eivät suinkaan huolehtineet meidän mukavuudestamme. Olutbaarin lisäksi junassa oli epäilemättä myös erityinen salakuuntelulaitteisto.

Aamuyöstä jatkettiin matkaa. Juna kulki eri nopeudella

kuin meidän junamme. Tuuli ulvoi seinien takana. Aamun valjettua näimme, että ratapenkereen vierille oli asetettu Wehrmachtin sotilaita. He seisoivat selin junaan, jalat levällään ja konepistoolit kannattimissa. Nouseva aurinko kimalteli pahaenteisesti teräksisten kypärien pinnalla.

Hotelli Bellevue

Marraskuun 13. päivän aamuna juna saapui Berliinin Anhalter-asemalle. Sataa tihutti. Vastaanottajien joukossa laiturilla olivat ulkoministeri Ribbentrop ja sotamarsalkka Keitel. He tervehtivät Neuvostoliiton edustajia. Ribbentrop lausui muutaman sanan siitä, että hän tervehtii ilolla führerin ja omissa nimissään Neuvostoliiton hallitusvaltuuskuntaa kolmannen valtakunnan pääkaupungissa. Sen jälkeen kaikki suuntasivat kulkunsa katettua laituria pitkin asemarakennukselle. Heti ensimmäisessä salissa oli seinänvierelle kiinnitetty Neuvostoliiton ja Saksan liput, joiden juurella seisoi iso, vaaleanpunaisella kankaalla verhottu kukkakori. Pieni valonheitin valaisi altapäin sekä lippuja että kukkia.

Asema-aukiolle tultuamme huomasimme sateen yltyneen. Asfaltille oli muodostunut lammikoita. Repaleiset harmaat pilvet riippuivat niin alhaalla, että tuntuivat hipovan talojen kattoja. Varsin pidättyväisten keskinäisten tervehdysten jälkeen kerääntyneiden editse marssi vettä porskuttaen kunniakomppania. Soittokunnan soittaessa Neuvostoliiton hymniä vallitsi aivan erikoinen hiljaisuus. Kaiketi ensi kertaa vuodesta 1933 Berliinissä kaikui kovalla äänellä Kansainvälinen. Työväen taistelulaulun esittämisestä gestapo heitti ihmisiä kuolemanleireihin. Sen sijaan nyt saksalaiset kenraalit ja natsi-Saksan korkeimmat virkamiehet seisoivat asennossa Anhalter-aseman edustalla kommunistien hymnin kaikuessa. Mieleeni on painunut vielä eräs yksityiskohta. Aukion oikealla puolella oli jokin tiilinen tehdasrakennus, jonka ikkunoista työläiset heiluttivat meille punaisia huiveja.

Virallisen seremonian päätyttyä kaikki istuivat mustiin mersuihin ja teräskypäräisten moottoripyöräpoliisien saattamana seurue lähti autionpuoleisia katuja kiitämään kohti hotelli Bellevueta, missä kaikki oli valmiina neuvostoval-

tuuskunnan vastaanottoa varten. Se oli Saksan hallituksen vieraille tarkoitettu vanha palatsi. 1800-luvun lopulla pystytettyä ja aikoinaan keisariperheelle kuulunutta rakennusta ympäröi siimeksinen puisto, jossa kasvoi tuuheita puita ja eksoottisia kasveja. Portaikolle johti pitkä lehmuskuja. Juhlasalit olivat hämmästyttävän upeita. Kaikissa huoneissa leijaili hieno ruusujen tuoksu: joka nurkkaan oli korkeisiin posliinimaljakkoihin asetettu valtavia ruusukimppuja. Seiniä koristivat gobeliinit ja taulut raskaissa kultakehyksissä. Koristeisissa astiakaapeissa komeili hienosta posliinista valmistettuja pienoisveistoksia ja astioita. Hitleriläisten miehittämistään maista ryöstämiä aarteita oli jo mahdollisesti joutunut tänne. Antiikkihuonekalut ja kullalla kirjailtuihin livreihin puetut lakeijat ja tarjoilijat olivat omiaan virittämään juhlatunnelman.

Meidät majoitettiin toiseen kerrokseen, missä oli vierassviitit kylpyhuoneineen. Minä sain vaatimattomasti kalustetun pienen huoneen, jossa oli puusänky, tavallinen kirjoituspöytä ja seinäkaappi. Ainoana koristuksena oli seinällä riippuva Dürerin gravyyri.

Ajettuani pikimmiten partani ja muutettuani vaatteet laskeuduin juhlasaliin. Tummalla tammella paneloituun isoon ruokasaliin oli katettu useampia pyöreitä pöytiä. Aamiaisseremonia oli ajateltu yksityiskohtia myöten. Joka vieraalla oli oma paikkansa. Se oli etsittävä kuvertin viereen asetetun nimikortin mukaan. Kun kaikki olivat istuutuneet paikoilleen, ryhtyivät valkohansikkaiset tarjoilijat kantamaan kiirehtimättä pöytiin alkupaloja, viiniä, kahvia ja jälkiruokia. Koko toimitusta johti pitkä harmaapäinen hovimestari, jonka rinnassa koreili valtavan suuri kultaketjullinen mitali. Hän ei lausunut sanaakaan, vaan ohjaili tarjoilijoita tuskin huomattavilla eleillä ja katseella. Aamiaisen päätteeksi tarjottiin sikareja ja konjakkia.

Noustuaan pöydästä neuvostoedustajat lähtivät heti asiantuntijat mukanaan valtakunnankansliaan, missä oli määrä pitää ensimmäinen tapaamistilaisuus Hitlerin kanssa. Keskustelun tulkkaaminen ja pöytäkirjan pito uskottiin Neuvostoliiton Berliinin-lähetystön silloiselle ensimmäiselle sihteerille V. N. Pavloville ja minulle.

Mustien autojen jono ajoi moottoripyörien saattamana

ulos Charlottenburgin maantien varrella olevasta puistosta, ohitti Brandenburgin portin ja käännyttyään Wilhelmstrasselle lähti kiitämään edelleen. Katuyleisöä oli nyt enemmän. Berliinin asukkaat olivat paikoin täyttäneet koko jalkakäytävän. He katsoivat vaiteliaina ensimmäisen auton jäähdyttimeen kiinnitettyä punaista lippua, jossa oli kultainen sirppi ja vasara. Jotkut huiskuttivat arasti kättään.

Valtakunnankansliassa

Hiljennettyään vauhtia autot ajoivat uuden valtakunnankanslian sisäpihaan. Tuo natsilaiseen henkeen rakennettu, klassismin, gotiikan ja muinaisten teutonisymbolien sekoitusta edustava talo ei ollut mikään viehättävä näky. Neliskulmainen synkkä pihamaa vaikutti pikemminkin kasarmitai vankilapihalta. Sen reunoja kiersivät korkeat tummanharmaat marmoripylväät ja se oli päällystetty samanvärisillä graniittilaatoilla. Kaikki – niin hakaristejä kynsissään pitävät kotkat vaakunoissa kuin pylväiden yläpuolella ulkoneva sileä portiikki ja kypäräpäisten vartijoiden hievahtamattomat hahmot – tuntui enteilevän pahaa.

Korkea pronssilla koristettu ovi johti avaraan eteishalliin, josta edelleen avautui himmeästi valaistujen huoneiden ja ikkunattomien käytävien rivi. Seinien vierillä seisoi kunniakujan muodostaen univormupukuisia ihmisiä. Konemaisesti he heittivät oikean kätensä natsitervehdykseen ja naksauttivat kantansa yhteen. Meitä oli ovella vastassa valtiosihteeri Otto Meissner. Hän ohjasi valtuuskuntaamme pisintä tietä tehdäkseen meihin vaikutuksen.

Vihdoin tulimme pyöreään kirkkaasti valaistuun aulaan. Keskellä seisovalla pöydällä oli virvokkeita ja leikkeleitä. Pitkät sohvat kiersivät salin seinustoja. Saapuvilla oli saksalaisia virkamiehiä, asiantuntijoita ja vartiostoupseereita. Tarjoilijat liikkuivat äänettömästi heidän välissään. Myös meidän valtuuskuntamme asiantuntijat jäivät paikalle. Pyöreään saliin yhtyvään Hitlerin työhuoneeseen menivät vain neuvostovaltuuskunnan johtaja Molotov, hänen apulaisensa ja tulkit.

Hitleriläiset olivat lavastaneet tilaisuuden heille ominaisella teatraalisuudella: kaksi pitkänhuiskeaa vaaleatukkaista

SS-miestä, musta asepuku yllään ja pääkallon kuva lakissa, löivät kantapäänsä yhteen ja hyvin harjoitetuin liikkein leväyttivät auki korkean, miltei kattoon yltävän oven. Sen jälkeen he asettuivat selin ovenpieliin ja nostivat oikean kätensä ylös muodostaen ikään kuin elävän holvikaaren, jonka alitse meidän oli kuljettava Hitlerin työhuoneeseen, pikemminkin bankettisalia kuin kabinettia muistuttavaan valtavan isoon huoneeseen. Seiniä koristivat jättimäiset gobeliinit. Paksu matto peitti keskilattian. Sisäänkäytävän oikealla puolen oli eräänlainen vierashuone: matala pöytä, sohva ja joitakin nojatuoleja. Vasemmalla, salin vastakkaisella puolen seisoi valtava kiiltäväpintainen kirjoituspöytä. Nurkassa, eebenpuusta tehtyyn jykevään jalustaan oli kiinnitetty iso pallokartta.

Hitlerin tapaaminen

Hitler istui kirjoituspöydän ääressä. Hänen pienehkö vihreänharmaan sotilaspuseron verhoama hahmonsa oli vaikeasti erotettavissa valtavan salin syvyydestä. Hänen hihassaan oli punainen käsivarsinauha mustine hakaristeineen. Rinnassa komeili rautaristi.

Olin nähnyt Hitlerin jo ennemminkin paraateissa ja joukkokokouksissa. Nyt sain tarkastella häntä lähempää. Meidän astuttuamme sisään Hitler katsahti meihin ääneti, sitten nousi äkkiä ja tuli kiireisin lyhyin askelin keskelle huonetta. Pysähdyttyään hän nosti kätensä fasistitervehdykseen koukistaen jotenkin epäluonnollisesti kämmenensä. Sanaakaan sanomatta hän astui eteemme ja tervehti jokaista kädestä. Hänen kylmän ja kostean kämmenensä kosketus toi mieleen sammakon. Tervehtiessään hän ikään kuin porasi jokaista kuumeisesti palavilla silmillään. Hänen lyhyeksi leikattujen viiksiensä yläpuolella törrötti hassunkurisesti terävä näppyinen nenä.

Lausuttuaan muutaman sanan siitä, että hänellä on ilo tervehtiä neuvostovaltuuskuntaa Berliinissä, Hitler kehotti istumaan pöytään vierashuoneena toimivaan kabinetinosaan. Samaan aikaan huoneen vastakkaisesta nurkasta, vielä yhtä sisäänkäytävää luultavasti kätkevän verhon takaa ilmestyi

ulkoministeri Ribbentrop. Hänen mukanaan oli Hitlerin henkilökohtainen tulkki Schmidt ja venäjää hyvin taitava Saksan Moskovan-lähetystön lähetystöneuvos Hilger. Kaikki asettuivat pöydän ympärille sohvan ja nojatuolien eteen.

Hitler kehotti Molotovia istumaan sohvalle ja itse laskeutui pöydän vastakkaisella puolella olevaan nojatuoliin. Hitlerin oikealla puolen istui Hilger, edelleen Ribbentrop ja vihdoin Schmidt. Sohvalla, Molotovin vasemmalla puolella istui hänen apulaisensa, oikealla minä ja nojatuolissa, minun ja Hitlerin välissä, Pavlov.

Keskustelu alkoi Hitlerin pitkällä selostuksella. Hänellä saattoi olla valmiina jonkinlainen tekstikin, johon hän ei kuitenkaan turvautunut. Hänen puheensa luisti sulavasti ja töksähtelemättä. Hyvin roolinsa osaavan näyttelijän tavoin hän lausui selvästi lauseen toisensa jälkeen pitäen taukoja tulkkausta varten.

Saksalaisten tulkkina toimi Hilger. Hän oli viettänyt monta vuotta Neuvostoliitossa ja hallitsi venäjää yhtä hyvin kuin äidinkieltäänkin. Hän muistutti venäläistä jopa ulkonäöltään. Kun hän oli sunnuntaisin puettuaan ylleen venäläismallisen miestenpaidan lähtenyt olkihattu päässä ja nenälasit silmillä kalastelemaan Moskovan lähistöllä olevalle Kljazma-joelle, ohikulkijat olivat näkevinään hänessä tšehovilaisen intellektuellin. Hilger jopa kehuskeli hankkivansa välistä arvokasta informaatiota keskustelemalla muiden kalastajien kanssa. Nyt hän istui Saksan ulkoministeriön piukka musta juhlapuku yllään ja näytti kuin olisi niellyt seipään. Hänen rinnallaan istuva kielenkääntäjä Schmidt kirjasi keskustelua polvellaan pitämäänsä lehtiöön. Hän hallitsi erinomaisesti monia Länsi-Euroopan kieliä, muttei osannut venäjää, joten tyytyi pöytäkirjurin rooliin. Pavlov ja minä tulkkasimme ja kirjoitimme vuorotellen neuvottelun osanottajien puheita.

Hitler huipensi puheensa väitteeseen, että Englanti on jo murskattu ja sen lopullinen antautuminen on vain ajan kysymys. Kohta Englanti hävitetään ilmasta käsin, vakuutti Hitler. Sitten hän teki lyhyen katsauksen sotatilanteeseen ja korosti, että Saksan valtakunta valvoo jo koko Länsi-Eurooppaa. Yhdessä liittolaisensa Italian kanssa Saksan joukot käyvät menestyksellisiä sotatoimia Afrikassa, josta englanti-

laiset häädetään kohta lopullisesti, führer jatkoi. Lopuksi Hitler totesi, että kaikesta sanotusta voidaan päätellä akselivaltojen voiton olevan varma. Niinpä on koittanut aika harkita, miten maailman asiat järjestetään voiton jälkeen.

Sen jälkeen Hitler alkoi kehitellä seuraavaa ajatusta. Ison-Britannian väistämättömän romahduksen seurauksena jäljelle jää sen kontrolloimaton perintö, ympäri maapalloa ripotellut valtakunnan pirstaleet. Nyt on määrättävä tuon omistuksen hallinnasta. Führer ilmoitti Saksan hallituksen jo vaihtaneen mielipiteitä Italian ja Japanin hallitusten kanssa ja haluavan nyt kuulla Neuvostoliiton hallituksen mielipiteen. Konkreettisemmat ehdotukset asiasta hän aikoo esittää myöhemmässä vaiheessa.

Kun Hitler ryhtyi puhumaan Britannian perinnön jaosta, Ribbentrop alkoi hyväksyvästi nyökytellä päätään ja tehdä jonkinlaisia muistiinpanoja lehtiöönsä. Hän oli istunut koko ajan miltei hievahtamatta käsivarret ristissä rinnalla ja katsonut Hitleriin. Vain silloin tällöin hän laski kätensä pöydälle ja naputteli kevyesti sormillaan pöytää. Luotuaan sen jälkeen istujiin mitäänsanomattoman katseensa hän otti jälleen entisen asentonsa.

Pikakirjoitustaitoinen Schmidt piirsi nopeasti merkkejä erityisen liittimen koossa pitämille isoille viivoitetuille paperiarkeille. Pavlov ja minä emme silloin vielä osanneet pikakirjoitusta, mutta kumpikin oli harjaantunut nopeaan kirjoittamiseen. Käytimme siinä keksimiämme salamerkkejä. Vaikka se olikin alkeellinen kirjoitustapa, antoi se mahdollisuuden toistaa erittäin tarkasti keskustelut, etenkin kun salakirjoitus tulkittiin heti.

Kun Hitler oli lopettanut puheensa, joka yhdessä tulkkauksen kanssa oli kestänyt noin tunnin, käytti Molotov puheenvuoron. Syventymättä Hitlerin ehdotusten tarkasteluun hän huomautti olevan tarkoituksenmukaista pohtia konkreettisempia käytännön kysymyksiä. Muun muassa, voisiko valtakunnankansleri selittää, mitä Saksan sotilaslähetystö tekee Romaniassa ja miksi se on lähetetty sinne neuvottelematta asiasta neuvostohallituksen kanssa. Edellyttäähän vuonna 1939 solmittu Neuvostoliiton ja Saksan välinen hyökkäämättömyyssopimus neuvottelua tärkeistä kysymyksistä, mikäli ne koskettavat sopimuspuolten etuja. Neuvostoliiton hallitus olisi kiinnostunut tietämään myös sen, missä tarkoituksessa Saksa on lähettänyt joukkojaan Suomeen. Miksi tuostakaan vakavasta askelesta ei ollut neuvoteltu Moskovan kanssa?

Molotovin kysymykset vaikuttivat Hitleriin kylmän suihkun tavoin. Näyttelijäkyvystään huolimatta führer ei pystynyt salaamaan neuvottomuuttaan. Hän mutisi kiireesti, että Saksan sotilaslähetystö on Romaniassa Antonescun hallituksen pyynnöstä romanialaisen sotaväen koulutusta varten. Mitä tulee Suomeen, niin siellä eivät Saksan joukot aio yleensä viipyä, ne ovat maassa vain kauttakulkumatkalla Norjaan.

Selitys ei tyydyttänyt neuvostovaltuuskuntaa. Molotov sanoi, että Neuvostoliiton edustajien Suomesta ja Romaniasta lähettämien tiedotusten perusteella neuvostohallitus on saanut asiasta aivan toisenlaisen käsityksen. Suomen eteläranikolla maihin nousseet joukot eivät liiku minnekään ja kaikesta päätellen jäävät maahan pitkäksi aikaa. Romaniassakaan kysymys ei ole pelkästä sotilaslähetystöstä. Sinne saapuu yhä uusia joukko-osastoja Saksasta. Niitä on jo liikaa yhtä lähetystöä varten. Mikä tarkoitus on Saksan joukkojen siirroilla? Tuollaiset toimenpiteet aiheuttavat pakostakin levottomuutta Moskovassa, joten Saksan hallituksen on annettava suora vastaus esitettyihin kysymyksiin.

Hitler turvautui koeteltuun diplomaattiseen keinoon: vetosi tietämättömyyteensä. Luvattuaan ottaa selvää neuvostoliittolaista osapuolta kiinnostavista asioista Hitler sanoi pitävänsä kaikkia niitä toisarvoisina. Palatakseen alkuperäiseen aiheeseensa hän virkkoi, että olisi jo aika käsitellä akselivaltojen pikaisesta voitosta seuraavia ongelmia.

Hitler ryhtyi jälleen kehittelemään mielikuvituksellista maailmanjakosuunnitelmaansa. Hän vakuutti, että Englanti murskataan lähikuukausina ja saksalaiset joukot miehittävät sen. Amerikan Yhdysvalloista taas ei olisi pitkiin vuosiin vaaraa »uudelle Euroopalle». Niinpä onkin harkittava uuden järjestyksen voimaansaattamista koko maailmassa. Mitä tulee Saksan ja Italian hallituksiin, führer jatkoi, niin ne ovat jo kartoittaneet intressipiirinsä. Siihen kuuluvat Eurooppa ja Afrikka. Japania kiinnostavat Itä-Aasian alueet. Neuvostoliitto voisi näin muodoin olla kiinnostunut valtionrajastaan

etelään, Intian valtameren suuntaan olevista alueista, jotka avaisivat sille pääsyn jäätymättömiin satamiin.

Siinä kohdin Molotov keskeytti Hitlerin huomauttaen, ettei hänen mielestään ole mitään järkeä pohtia tuonkaltaisia suunnitelmia. Neuvostohallitus on kiinnostunut Neuvostoliittoon välittömästi rajoittuvien alueiden turvallisuudesta.

Reagoimatta mitenkään Molotovin huomautukseen Hitler ryhtyi jälleen selostamaan Britannian kontrolloimattoman perinnön jakamissuunnitelmaansa. Keskustelu alkoi käydä omituiseksi, saksalaiset eivät olleet kuulevinaan, mitä heille puhuttiin. Neuvostoedustaja vaati käsittelemään Neuvostoliiton ja Euroopan muiden riippumattomien valtioiden turvallisuutta koskevia konkreettisia kysymyksiä ja odotti Saksan hallitukselta selitystä sen viimeisiin toimiin, jotka olivat vaarantaneet Neuvostoliiton välittömien rajanaapurien itsenäisyyttä. Hitler sen sijaan koetti yhä uudestaan kääntää keskustelun esittämiinsä maailman uudelleenjakosuunnitelmiin yrittäen kaikin keinoin saada neuvostohallituksen keskustelemaan hourupäisistä suunnitelmistaan.

Keskustelu oli jatkunut jo kaksi ja puoli tuntia. Yhtäkkiä Hitler katsahti kelloon ja ehdotti mahdollisen ilmahälytyksen verukkeella siirtämään neuvottelut seuraavaan päivään.

Kaikki nousivat paikoiltaan. Ribbentrop kysäisi, olisiko joku vastaan, jos lehdistön edustajat pyydettäisiin sisään. Kukaan ei ollut vastaan. Schmidt hypähti pöydän takaa, riensi ovelle ja avattuaan sen sanoi jotain aulassa oleville. Työhuone täyttyi samassa valokuvaajista. Heidän joukossaan oli myös Pravda-lehden valokuvaaja M. M. Kalašnikov. Reportterien pyynnöstä neuvottelujen osanottajat istuivat jälleen pöydän ääreen ja heitä alettiin kuvata eri suunnilta. Sitten otettiin muutamia ryhmäkuvia. Valokuvaamista olisi ehkä jatkunut loputtomiin, ellei Ribbentrop olisi kehottanut reporttereita poistumaan huoneesta.

Hitler toivotti Neuvostoliiton edustajille hyvää ajanviettoa Berliinissä. Molotov muistutti illalla lähetystössä pidettävästä vastaanotosta ja pyysi Hitleriä olemaan läsnä. Tämä vastasi epämääräisesti, että yrittää tulla. Meidät saatettiin jälleen perättäisten salien kautta valtakunnankanslian sisäpihaan.

Varhainen syyshämärä oli jo laskeutunut kaupungin ylle. Puhalsi läpitunkeva tuuli, kadut olivat tyhjenneet. Mustat umpiautot kiidättivät meidät nopeasti Bellevue-hotelliin. Siellä alas vedettyjen raskaiden kaihdinten takana paloi kirkas valo, oli lämmin ja ilman täytti vastaleikattujen ruusujen tuoksu. Päivän keskustelusta laadittiin viivyttelemättä selostus. Se kirjoitettiin salakirjoituksella ja lähetettiin lennätinteitse Moskovaan.

Illalla Unter den Linden -kadun varrella olevassa Neuvostoliiton lähetystötalossa pidettiin suuri vastaanottotilaisuus Neuvostoliiton hallitusvaltuuskunnan kunniaksi. Marmorisalissa oli kolmea seinää kiertävä iso pöytä. Sitä koristivat heleät neilikat ja pöytähopeat. Esille oli otettu 500 hengen astiasto, jota oli ylimuistoisista ajoista saakka säilytetty lähetystössä suurien juhlallisuuksien varalta. Hitler ei tullut vastaanotolle, mistä pääteltiin hänen olleen tyytymätön neuvottelujen kulkuun. Saapuvilla oli sen sijaan monia muita korkea-arvoisia natseja valtakunnanmarsalkka Göring etunenässään. Hänen lihava, isoa koreaa riikinkukkoa muistuttava olemuksensa herätti yleistä huomiota. Göringin viehtymys pintakiiltoon, ulkonaiseen komeuteen ja teatraalisuuteen oli suorastaan uskomaton. Saatuaan kolmannessa valtakunnassa ainoana valtakunnanmarsalkan arvon hän keksi itselleen erikoisen hopeakankaasta tehdyn virkapuvun. Kunniamerkit, mitalit ja värikkäät nauhat koristivat hänen rintaansa olkapäiltä vyötärölle, jokaisessa sormessa upeili useampia jalokivisormuksia. Kerrottiin että kotonaan hän puki mielellään ylleen roomalaisen toogan ja käveli briljanteilla koristetuissa sandaaleissa. Hänen lukuisat huvilansa hämmästyttivät ylellisyydellään.

Göringin eriskummaisuus antoi hänelle länsimaisten poliitikkojen mielestä omaperäistä arvokkuutta. Häntä pidettiin urheilijana ja maailmanmiehenä, mikä antoi Chamberlainille ja muille »münchenilläisille» tilaisuuden levittää sodan edellä lännessä ajatusta natsilaisuuden jonkinlaisesta »kunnollisuudesta».

Göring oli kuitenkin natsirikollinen pahimmasta päästä. Narkomaanina ja tasapainottomana ihmisenä hän oli ennen Hitlerin valtaantuloa viettänyt useita vuosia mielisairaalassa. Kun natsilainen vallankaappaus nosti hänet vallan huipulle,

päästi hän valloilleen kummalliset oikkunsa ja alhaiset vaistonsa. Nimenomaan Göring oli perustamassa keskitysleirejä natsivallan ensi vuosina. Vasta myöhemmin ne siirrettiin Himmlerin huostaan. Göringin aloitetta oli myös vierasmaalaisten työläisten käyttö orjina Saksan tuotantolaitoksissa.

Vastaanotolla lähetystössä oli myös Rudolf Hess, jota pidettiin valtakunnan kolmanneksi tärkeänä henkilönä Hitlerin ja Göringin jälkeen (sodan alussa Hitler ilmoitti, että jos hän sattuu tuhoutumaan, tulee seuraajaksi Göring, ja tämän saadessa surmansa führeriksi tulee Hess).

Tuskin oli ehditty pitää ensimmäiset maljapuheet, kun korviin kantautui sireenin ulvonta. Ilmahälytys oli merkki siitä, että englantilaiset pommikoneet olivat lähestymässä Berliiniä. Lähetystörakennuksessa ei ollut pommisuojaa, joten vieraat alkoivat tungeksia ovea kohti. Korkea-arvoiset natsit poistuivat lähetystöstä ensimmäisinä. Mahtipontisuudestaan huolimatta Göring oli ilmeisen nolostunut neuvostoedustajia hyvästellessään. Olihan hän useaan otteeseen kerskunut, että hänen käskyvaltansa alaiset ilmavoimat hävittävät Englannin maan tasalle. Sillä välin Englannin ilmavoimat pommittivat yhä useammin Saksaa. Senhetkinen ilmahyökkäys Berliiniä vastaan ei ollut natsijohtajille lainkaan mieleen, kun he olivat kaikin tavoin yrittäneet uskotella, että Englannin päivät ovat luetut.

Adjutanttiensa saattamina Göring, Hess ja Ribbentrop laskeutuivat kiireesti marmoriportaita lähetystön pihaan, missä autot odottivat. Heidän lähdettyään poistuivat muutkin vieraat. Useimmat heistä kuljettuaan Unter den Linden -katua Brandenburgin portille saakka suojautuivat metroon.

Neuvostovaltuuskunta palasi Bellevue-hotelliin, jonka kellarikerroksessa oli mukavuuksilla varustettu pommisuoja. Siellä kuten hotellin saleissakin riippui seinillä arvokkaita tauluja ja gobeliineja. Tarjoilijat toivat virvokkeita. Kahden tunnin kuluttua kuului ilmahälytyksen lopettamismerkki ja kaikki hajaantuivat huoneisiinsa.

Seuraavana päivänä, 14. marraskuuta, järjestettiin toinen tapaaminen Hitlerin kanssa. Moskovasta oli jo tullut salakielinen pikasanoma. Selostus eilisestä keskustelusta oli käsitelty ja valtuuskunta sai ohjeet vastaiseksi. Neuvostohallitus torjui jyrkästi Hitlerin yrityksen vetää meidät mukaan Britannian omistusten jakoa koskevaan keskusteluun. Toistamiseen vahvistettiin se, että neuvostovaltuuskunnan on vaadittava Saksan hallitukselta selitystä Euroopan turvallisuutta koskeviin ongelmiin ja muihin Neuvostoliiton etuja välittömästi koskettaviin kysymyksiin.

Senkertainen keskustelu Hitlerin kanssa jatkui lähes kolme tuntia käyden välistä melko kärkeväksi.

Tervehdittyään kaikki istuutuivat pöydän ääreen valtakunnankanslerin työhuoneessa. Molotov käytti puheenvuoron. Moskovasta saatujen ohjeiden mukaisesti hän esitti neuvostohallituksen kannan ja siirtyi kysymykseen Saksan joukkojen oleskelusta Suomessa. Neuvostohallitus vaatii, hän sanoi, ilmoittamaan todelliset syyt Saksan sotajoukkojen lähettämiseen maahan, joka on lähellä sellaista suurta teollisuus- ja kulttuurikeskusta kuin Leningrad. Mitä tarkoittaa saksalaisten joukkojen toteuttama Suomen miehitys? Neuvostoliittolaisen osapuolen tietämän mukaan Saksan joukot eivät aio siirtyä Suomesta Norjaan. Ne vieläpä lujittavat asemiaan pitkin Neuvostoliiton rajaa. Niinpä neuvostohallitus vaatii saksalaisten sotajoukkojen viivyttelemätöntä vetämistä Suomen alueelta.

Oli kulunut jo vuorokausi siitä, kun kysymys oli esitetty Hitlerille, joten hän ei voinut enää vedota tietämättömyyteensä. Hän väitti silti edelleenkin asiaa mitenkään perustelematta, että kyseessä on vain joukko-osastojen kauttakulku Norjaan. Turvautumalla vanhaan keinoon, jonka mukaan hyökkäys on paras puolustus, Hitler yritti kääntää asian niin, kuin Neuvostoliitto uhkaisi Suomea.

– Selkkaus Itämeren alueella vaikeuttaisi Saksan ja Venäjän yhteistyötä, Hitler julisti.

– Mutta Neuvostoliittohan ei ole aikeissakaan rikkoa rauhaa kyseisellä alueella eikä millään tavoin uhkaa Suomea, neuvostoedustaja väitti vastaan. – Kannatamme rauhan ja to-

dellisen turvallisuuden takaamista tälle alueelle. Saksan hallituksen on otettava huomioon tämä asianhaara, jos se tahtoo neuvostoliittolais-saksalaisten suhteiden kehittyvän normaalisti.

Hitler vältti suoraa vastausta ja toisti jälleen, että toteutettavien toimenpiteiden tarkoitus on taata Norjan turvallisuus ja että selkkauksesta Itämeren alueella voisi olla pitkälle menevät seuraukset. Se oli jo suoranaista uhkailua, jota ei voinut jättää sikseen.

– Näyttää siltä, että tällainen asenne tuo neuvotteluihin uuden momentin, joka saattaa melkoisesti vaikeuttaa tilannetta, Molotov lausui.

Hitlerin annettiin siis ymmärtää Neuvostoliiton pysyvän vaatimuksessaan, että Saksan joukot vedettäisiin pois Suomesta.

Kysymyksen noin tiukkaan asettamiseen oli pätevät syynsä. Suomen silloiset hallituspiirit julistivat avoimesti pitävänsä maaliskuussa 1940 Neuvostoliiton kanssa solmimaansa rauhaa vain välirauhana, hengähdystaukona, jonka aikana on valmistauduttava uuteen sotaan Neuvostoliittoa vastaan, tällä kertaa jo yhdessä Hitlerin Saksan kanssa.

Neuvostohallituksen saamien tietojen mukaan Rytin–Tannerin hallitus oli lokakuussa 1940 solminut Berliinin kanssa sopimuksen Saksan joukkojen sijoittamisesta Suomen alueelle. Samanaikaisesti Suomessa aloitettiin suojeluskuntalaisten värväyskampanja. Heitä lähetettiin Saksaan, jossa aiottiin myöhemmin muodostaa niin sanottu suomalainen SS-pataljoona.

Kyseiset valmistelut antoivat aihetta päätellä, että Hitler aikoi Suomen silloisten vallanpitäjien myötävaikutuksella käyttää maata sillanpääasemana Neuvostoliiton-vastaisten sotatoimien suorittamiseksi. Hitlerin hyökätessä Neuvostoliiton kimppuun Pohjois-Suomessa oli jo keskitettynä neljä saksalaista ja kaksi suomalaista divisioonaa käsittävä armeija. Sen oli määrä miehittää Murmansk. Etelämpänä, Oulujärven vesistöstä Suomenlahdelle saakka, oli taisteluryhmitykseen kehitetty Suomen Karjalan armeija ja Kaakkoinen armeija, joihin kuului 15 jalkaväkidivisioonaa (yksi niistä oli saksalainen), kaksi jalkaväki- ja yksi ratsuprikaati. Etenemällä kohti Leningradia ja Syväriä noiden armeijoiden oli avustettava Saksan Pohjoista armeijaryhmää Leningradin valtaamisessa. Kun Hitler tunkeutui valapattoisesti Neuvostoliiton rajojen sisäpuolelle, ylittivät saksalaiset joukot yhdessä suomalaisten aseveljiensä kanssa Neuvostoliiton valtionrajan myös Suomen alueelta käsin.

Palatkaamme kuitenkin valtakunnankansliassa käytyihin neuvotteluihin. Väittely Suomeen sijoitetuista saksalaisista sotajoukoista sähköistivät ilmapiirin, mikä ei lainkaan kuulunut hitleriläisten suunnitelmiin. Katsoen nähtävästi tarpeelliseksi laukaista pingottunut tilanne Ribbentrop yritti monesti pistää sanansa väliin rohkenematta kuitenkaan keskeyttää Hitleriä. Hän kohottautui vähän väliä tuolistaan saadakseen sananvuoron. Vihdoin Hitler huomasi valtakunnanministerin levottomuuden ja teki kädellään liikkeen ikään kuin kehottaen tätä yhtymään keskusteluun.

– Führerini, sallikaa minun esittää mielipiteeni asiasta, Ribbentrop aloitti.

Hitler nyökkäsi myöntävästi ja otettuaan taskusta ison nenäliinan pyyhkäisi sillä ylähuultaan. Ribbentrop jatkoi:

– Ei ole oikeastaan mitään syytä tehdä Suomen kysymyksestä ongelmaa. Siinä on kaiketi sattunut jokin väärinkäsitys.

Hitler käytti hyväkseen välihuomautusta ja vaihtoi pian puheenaihetta. Hän teki vielä yhden yrityksen saada neuvostovaltuuskunnan mukaan vaikutusalueiden jakamista koskevaan keskusteluun.

– Käsitelkäämme mieluummin nykyajan pääkysymyksiä, hän virkkoi sovittelevalla äänellä. – Englannin luhistuttua joutuu jättiläismäinen, 40 miljoonan neliökilometrin laajuinen Ison-Britannian maailmanvaltakunta huutokaupattavaksi. Siinä Venäjälle avautuu todella tie lämpimälle valtamerelle. Tähän saakka on 40 miljoonaa englantilaista käsittävä vähemmistö hallinnut valtakunnan 600 miljoonaa asukasta. Tuosta historiallisesta vääryydestä on tehtävä loppu. Maksukyvyttömän velallisen omaisuudesta kiinnostuneiden valtioiden ei pitäisi riidellä keskenään toisarvoisista asioista. On viivyttelemättä tartuttava Brittiläisen imperiumin jakamisongelmaan. Asia koskee lähinnä Saksaa, Italiaa, Japania ja Venäjää.

Molotov sanoi kuulleensa kaiken tuon jo eilen. Nykytilan-

teessa on paljon tärkeämpää käsitellä Euroopan turvallisuutta. Paitsi Saksan joukkojen Suomessa oleskelusta, jota koskevaan kysymykseen neuvostohallitus odottaa edelleen vastausta, Neuvostoliitto olisi kiinnostunut tietämään, mitä suunnitelmia Saksan hallituksella on Turkin, Bulgarian ja Romanian suhteen. Neuvostohallitus on sitä mieltä, että Romanialle Saksan ja Italian hiljattain myöntämät takuut on suunnattu Neuvostoliiton etuja vastaan. Nuo takuut on peruutettava.

Hitler vastasi, että tuota vaatimusta on mahdoton täyttää. Silloin Molotov asetti kysymyksen:

– Mitä Saksa sanoisi, jos Neuvostoliitto pitäen silmällä lounaisrajojensa lähellä olevien alueiden turvallisuutta antaisi takuut Bulgarialle samoin kuin Saksa ja Italia ovat antaneet takuunsa Romanialle?

Molotovin kysymys sai Hitlerin pois suunniltaan. Hän kiljahti:

– Onko tsaari Boris* sitten pyytänyt Moskovalta takuita? Minulla ei ole siitä mitään tietoa. Ja yleensäkin siitä minun on neuvoteltava ducen (Mussolinin.– *Suom.*) kanssa. Italia on myös kiinnostunut Euroopan tuon osan asioista. Mikäli Saksa olisi tarvinnut aihetta kahnauksiin Venäjän kanssa, niin se olisi löytänyt riitakapulan miltä alueelta tahansa, Hitler lisäsi uhkaavasti.

Molotov huomautti, että jokaisen valtion velvollisuus on huolehtia kansansa turvallisuudesta samoin kuin ystävällisten naapurimaidensa turvallisuudesta. Nimenomaan tätä neuvostohallitus pitää silmällä ulkopolitiikassaan, joten se on huolissaan mm. siitäkin, että Bulgaria, jota yhdistävät maahamme historialliset siteet, säilyttäisi itsenäisyytensä eikä tulisi vedetyksi vaaralliseen selkkaukseen. Näin neuvostoedustaja antoi täysin selvästi ymmärtää, että neuvostohallitus tulee puolustamaan Bulgariaa uhkaavaa fasistimiehitystä vastaan.

Edelleen Molotov sanoi, että Moskovassa ollaan tyytymättömiä siihen, että Saksa on viivyttänyt tärkeän kaluston

* Bulgarian tsaari Boris tuhoutui myöhemmin salaperäisissä olosuhteissa. Palatessaan lentokoneella Sofiaan Berliinistä, missä hän oli neuvotellut Hitlerin kanssa, tsaari Boris kuoli äkillisesti, kun hänelle oli annettu happinaamari. Arvellaan gestapon asiamiesten murhanneen hänet: happinaamarista löydettiin nopeasti tehoavaa myrkkyä.

toimituksia Neuvostoliitolle. Se on epärehellistä menettelyä, semminkin kun neuvostoliittolainen osapuoli on täyttänyt tarkasti Neuvostoliiton ja Saksan välisten taloudellisten sopimusten edellyttämiä sitoumuksiaan. Saksalaisten tavaroiden ennalta sovittujen toimitusaikojen laiminlyönti aiheuttaa suuria vaikeuksia.

Hitler ryhtyi jälleen kieroilemaan. Hän sanoi, että Saksan valtakunta käy parhaillaan taistelua Englannin kanssa elämästä ja kuolemasta ja että Saksa kokoaa kaikki voimansa ratkaisevaan iskuun.

– Mutta mehän juuri kuulimme, että Englanti on itse asiassa jo lyöty. Kumpi puoli oikein taistelee kuolemasta ja kumpi elämästä? Molotov kysyi.

Syntyi kireä hiljaisuus. Ribbentrop alkoi kääntelehtiä tuolissaan ja vilkaisi hätäisesti Hitleriin. Sitten hän painoi katseensa alas ja ryhtyi keskittyneesti tuijottamaan pöydällä olevia käsiään. Hänen sormensa vapisivat hienoisesti. Hilger suoristautui nojatuolissa täynnä levotonta odotusta. Schmidt lakkasi kirjoittamasta ja istui hievahtamatta paperiarkin yli kumartuneena. Kaikki he odottivat nähtävästi Hitlerin hysteeristä kohtausta. Tämä sai silti hillityksi itsensä eikä ollut huomaavinaan ivaa. Hänen äänestään kuului sittenkin vaivoin pidätetty kiukku, kun hän vastasi:

– Niin, niin se on, Englanti on lyöty, mutta vieläkin on tekemistä.

Sitten Hitler sanoi, että hänen nähdäkseen keskustelunaihe on käsitelty loppuun ja koska illalla hänellä on muita toimia, valtakunnanministeri Ribbentrop vie neuvottelut päätökseen.

Niin päättyi neuvostovaltuuskunnan viimeinen tapaaminen Hitlerin kanssa. Hitler ei siis välittänyt ottaa varteen Neuvostoliiton laillisia etuja, jotka olivat Neuvostoliiton turvallisuusnäkökohtien ja Euroopan rauhanvaatimusten sanelemat. Silloin ei tiedetty, että Hitlerin hallitus oli jo paljoa ennen Berliinin neuvotteluja tehnyt päätöksen hyökätä Neuvostoliittoa vastaan ja että se käytännössä valmistautui jo hyökkäykseen.

Saksan hallituksen salaisesta arkistoaineistosta, korkea-arvoisten natsivirkamiesten päiväkirjoista ja natsilaisia sotarikollisia vastaan järjestetyn Nürnbergin oikeudenkäynnin

asiakirjoista tiedämme nyt, että sen jälkeenkin kun Neuvostoliitto ja Saksa olivat syksyllä 1939 solmineet hyökkäämättömyyssopimuksen, Hitler hautoi Neuvostoliiton-vastaisen sodan suunnitelmia. Kaksi kuukautta hyökkäämättömyyssopimuksen allekirjoittamisen jälkeen Hitler antoi sotavoimien johdolle käskyn pitää Saksan miehittämiä Puolan alueita sillanpääasemana Saksan tulevia sotatoimia varten. Saksan maavoimien esikuntapäällikön kenraali Halderin päiväkirjassa on asiasta vastaavanlainen merkintä, joka on päivätty 18. lokakuuta 1939.

Puhuessaan 23. marraskuuta 1939 kenraaleilleen Hitler kertoi uusista sotatoimista lännessä ja kosketti myös sotaretkeä Neuvostoliittoa vastaan. Hän julisti voivansa hyökätä Neuvostoliiton kimppuun vasta sen jälkeen, kun on saanut vapaat kädet lännessä.

Siihen aikaan Hitler asetti Neuvostoliiton-vastaisen hyökkäyksen aloittamisajankohdan riippuvaiseksi voitostaan lännessä, so. Englannin nujertamisesta. Sota Neuvostoliittoa vastaan oli joka tapauksessa jo päätetty asia. Saksan armeijan yleisesikunnan päällikkö kenraali Jodl toteaa päiväkirjassaan, että jo länteen suuntautuvan sotaretkensä aikana Hitler esitti periaatteellisen päätöksensä hyökätä Neuvostoliiton kimppuun keväällä 1941. Heinäkuun 29. päivänä 1940 Hitler ilmoitti sotavoimien johdon neuvottelutilaisuudessa aikovansa hyökätä Neuvostoliittoa vastaan keväällä 1941 eikä hän tällöin enää tehnyt entisiä varauksia. Hän alkoi jopa kallistua sille kannalle, että Neuvostoliiton kimppuun hyökättäisiin ennen Englannin lopullista nujertamista. Tavatessaan 31. heinäkuuta 1940 Berghofin päämajassaan Wehrmachtin edustajia Hitler ilmoitti päätöksestä lykätä maihinnousua Brittein saarille. Hän sanoi:

– Englanti panee toiveensa Venäjään ja Amerikkaan. Jos toive Venäjän avusta raukeaa, raukeaa myös toive Amerikan avusta, sillä Venäjän jouduttua tappiolle muuttuu suuresti Japanin merkitys Itä-Aasiassa. Venäjän sorruttua murskautuu Englannin viimeinenkin toive.

Kenraali Halder teki päiväkirjaansa po. neuvottelukokouksesta seuravan yhteenvedon. Päätettiin: ongelman ratkaisemiseksi Venäjä on murskattava keväällä 1941. Mitä pikemmin se nujerretaan, sitä parempi.

Sen jälkeen, ts. kolmea kuukautta ennen Hitlerin ja Molotovin tapaamista Berliinissä, ryhdyttiin salaa valmistautumaan Neuvostoliiton-vastaiseen sotaretkeen. Englantia uhkaava vaara oli ohi.

Näin ollen jo voimakkaan sosialistisen valtion Neuvostoliiton pelkkä olemassaolokin karkotti Saksan hyökkäyksen vaaran Englannin kintereiltä. Hitler oli päättänyt tehdä ensin lopun Neuvostoliitosta ja sen jälkeen nujertaa Englannin. Hän erehtyi kuitenkin laskelmissaan. Neuvostokansan sankarillinen taistelu fasistihyökkäystä vastaan ja kolmannen valtakunnan myöhempi murskaaminen hautasivat ainiaaksi nuo suunnitelmat.

Hitler pelasi siis kaksinaista peliä. Tehtyään jo päätöksen hyökkäyksestä Neuvostoliittoa vastaan hän koetti samalla voittaa aikaa yrittäen antaa neuvostohallitukselle käsityksen, että on muka valmis keskustelemaan Neuvostoliiton ja Saksan välisten suhteiden rauhanomaisesta kehittämisestä.

Berliinin tapaamisen oli natsien mielestä palveltava samoja päämääriä. Jo vuoden 1940 kesästä lähtien Hitlerin hallitus oli osoittanut suurta mielenkiintoa tuota tapaamista kohtaan.

Berliinin ja Moskovan välillä noina kuukausina käydyssä kirjeenvaihdossa saksalaiset vihjasivat, että olisi hyvä käsitellä osapuolia kiinnostavat kysymykset kummankin maan korkea-arvoisten edustajien läsnäollessa. Eräässä Saksasta tulleessa kirjeessä mainittiin, että Ribbentropin viimeisen Moskovassa käynnin ajoista Euroopan ja maailman tilanteessa on tapahtunut suuria muutoksia, joten olisi toivottavaa, että täysivaltainen neuvostovaltuuskunta saapuisi Berliiniin neuvotteluja varten. Kansainvälisten ongelmien rauhanomaisen selvittämisen puolesta jatkuvasti toiminut neuvostohallitus vastasi siinä tilanteessa myönteisesti Saksan aloitteeseen neuvottelukokouksen pitämisestä Berliinissä vuoden 1940 marraskuussa.

Ribbentropin bunkkerissa

Saman päivän iltana, Hitlerin kanssa käytyjen neuvottelujen päätyttyä järjestettiin tapaamistilaisuus Ribbentropin

residenssissä Wilhelmstrassella. Hänen työhuoneensa, joka oli huomattavasti pienempi kuin Hitlerin, oli kalustettu upeasti. Kuvioitu parkettilattia oli niin kiiltävä, että kaikki esineet kuvastuivat siitä kuin peilistä. Seinillä riippui vanhoja arvokkaita tauluja, ikkunoiden edessä oli kalliit gobeliiniverhot ja seinien vierillä seisoi jalustoilla pronssisia ja posliinisia pienoisveistoksia.

Hitlerin läsnäollessa syrjässä pysytellyt Ribbentrop käyttäytyi nyt aivan eri tavalla. Hän näytteli ylimystä, vaikka hänen käytöksensä oli pikemminkin rempseää kuin ylimyksellistä. Hänen ympärillään hääri monilukuinen seurue sekä lehtivalokuvaajia, joille hän poseerasi mielellään. Tervehdysten vaihdon ja joitakin minuutteja jatkuneen keskustelun aikana Ribbentrop seisoi keskellä huonetta täyteen pituuteensa ojentautuneena käsivarret ristissä rinnan päällä. Vihdoin hän lausui kääntyen seurueensa ja reportterien puoleen:

– Hyvät herrat, teidän on nyt jätettävä meidät. Meillä on vielä tärkeitä asioita. Antanette anteeksi meille.

Kaikki hyvästelivät kiireesti ja poistuivat työhuoneesta.

Ribbentrop pyysi keskustelun osanottajia huoneen nurkassa seisovan pronssiveistoksin ja kreikkalaisin ornamentein koristetun pyöreän pöydän ääreen. Kun kaikki olivat istuutuneet, hän sanoi, että führerin toivomuksen noudattamiseksi olisi tarkoituksenmukaista tehdä yhteenveto neuvotteluista ja sopia jostain »periaatteellisesti». Hän veti harmaanvihertävän univormutakkinsa rintataskusta nelin kerroin taitetun paperiarkin ja avattuaan sen lausui hitaasti:

– Tässä on hahmoteltu Saksan hallituksen muutamia ehdotuksia.

Ribbentrop luki ehdotukset paperista. Ne sisälsivät samoja mahtipontisia aivoituksia Ison-Britannian väistämättömästä romahduksesta ja siitä, että on aika harkita maailman uudelleenjärjestelyä. Niinpä Saksan hallitus ehdotti, että Neuvostoliitto yhtyisi Saksan, Italian ja Japanin solmimaan sopimukseen. Saksan, Italian, Japanin ja Neuvostoliiton on tällöin lupauduttava kunnioittamaan toistensa etuja. Kunkin neljästä valtiosta on myös sitouduttava olemaan tukematta mitään noiden neljän maan vastaista valtioryhmittymää. Myöhemmässä vaiheessa sopimuspuolten on ratkaistava kysymys lopullisesta maailmanjärjestyksestä ottaen huomioon keskinäiset etunsa.

Kuunneltuaan tiedotuksen Molotov sanoi, ettei tuohon aiheeseen kannata palata. Hän toivoi silti saavansa juuri luetun tekstin erillisenä kappaleena. Ribbentrop vastasi, että hänellä on vain yksi kappale ja ettei hänen tarkoituksenaan ole luovuttaa ehdotuksia kirjallisessa muodossa, ja piilotti joutuin paperin taskuunsa.

Yhtäkkiä kuului ilmahälytyssireenin ääni. Kaikki vaikenivat ja katsahtivat toisiinsa. Jossain lähettyvillä jysähti ja lasit helähtivät työhuoneen korkeissa ikkunoissa.

– On vaarallista jäädä tänne, Ribbentrop virkkoi.– Laskeutukaamme alas bunkkeriini. Siellä on rauhallisempaa.

Poistuimme työhuoneesta ja kuljimme pitkän käytävän kautta kierreportaille, joita laskeuduimme kellariin. Bunkkerin sisäänkäytävän edessä seisoi vartiossa SS-mies. Hän avasi raskaan oven ja kaikkien neuvottelun osanottajien siirryttyä suojaan painoi sen tiiviisti kiinni ja lukitsi sisältäpäin.

Erääseen huoneeseen oli järjestetty Ribbentropin maanalainen työhuone. Kirjoituspöydällä oli monta puhelinta. Syrjässä oli pyöreä pikkupöytä ja syviä pehmeitä nojatuoleja.

Keskustelun uusiuduttua Ribbentrop palasi kysymykseen maailman vaikutusalueiden jaosta. On täysi syy pitää Englantia tosiasiallisesti kukistettuna, hän sanoi. Molotov vastusti:

– Jos kerran Englanti on lyöty, niin minkä vuoksi me sitten istumme täällä pommisuojassa? Ja kenen pommit ne putoilevat noin lähelle, että räjähdykset kuuluvat tänne asti?

Ribbentrop häkeltyi eikä vastannut mitään. Tuntien tilanteen noloksi hän kutsui adjutanttinsa ja käski tuomaan kahvia. Kun tarjoilija oli asettanut kahviastiaston pöydälle, kaatanut kahvia kuppeihin ja poistunut, neuvostoedustaja tiedusteli, milloin voidaan odottaa selitystä Saksan joukkojen oleskeluun Romaniassa ja Suomessa.

Ribbentrop vastasi ärtyisyyttään salaamatta, että jos neuvostohallitusta kiinnostavat edelleenkin nuo »epäolennaiset kysymykset», niin ne voidaan käsitellä tavallisia diplomaattisia kanavia käyttäen.

Syntyi jälleen vaitiolo. Kysymys oli käsitelty loppuun, mutta bunkkerissa täytyi pysytellä yhä, sillä englantilaiset lentokoneet jatkoivat massahyökkäyksiä Berliiniä vastaan. Yhä uudestaan kantautui korviin lähellä räjähtävien pommien onttoja jymäyksiä. Tarjottiin kuivaa viiniä. Keskustelu kääntyi yleisaiheisiin. Ribbentrop ryhtyi kertomaan viinitehtaistaan ja kyseli samalla Neuvostoliitossa tuotettavista viinimerkeistä. Aika kului hitaasti. Vasta sydänyöllä, ilmahälytyksen lopettamismerkin tultua saatoimme palata Bellevue-hotelliin.

Natsien salaiset päämäärät

Mitä Hitler ja Ribbentrop ajoivat takaa paasatessaan Saksan ja Neuvostoliiton välisen yhteistyön suunnitelmista? Edellyttikö Saksan hallitus todellakin silloin, ettei Saksan ja Neuvostoliiton välillä synny selkkausta pitkään aikaan? Oliko Hitler ehkä päättänyt luopua joksikin aikaa Neuvostoliiton-vastaisen hyökkäyksen suunnitelmista, jotka hän oli julistanut kirjassaan Mein Kampf? Ei toki.

Hitler piti Berliinin neuvottelukokousta vain tavanomaisena harhauttamisliikkeenä. Sitä todistaa muun muassa salainen määräys n:o 18, jonka hän antoi 12. marraskuuta 1940, ts. Neuvostoliiton hallitusvaltuuskunnan Berliininmatkan aattona. Määräyksessä sanottiin: »Poliittiset neuvottelut Venäjän lähiajan asenteen selvittämiseksi ovat alkamassa. Neuvottelujen lopputuloksista riippumatta on jatkettava aiemmin suunniteltuja valmisteluja itää silmällä pitäen. Vastaiset ohjeet seuraavat heti kun sotatoimintasuunnitelman pääkohdat on vahvistettu.»

Nyt jo tiedämme, millaisista »valmisteluista itää silmällä pitäen» oli kyse.

Mitä tulee Neuvostoliittoon, niin sen tavoite oli selvä. Rauhanpolitiikkaa johdonmukaisesti harjoittava Neuvostoliitto pyrki ehkäisemään sodan tai vaikkapa lykkäämään mahdollisimman kauas yhteenottoa Hitlerin Saksan kanssa. Neuvostoliiton oli turvattava kansalleen rauhanomainen elämä vielä joksikin aikaa ja saatava lisäaikaa sosialistisen valtion taloudellisen ja sotilaallisen mahdin lujittamiseksi. Silloin ei

oltu myöskään selvillä Hitlerin salahankkeista, joten Moskovassa pääteltiin seuraavasti: on tyrkytettävä Saksalle rauhaa edes joksikin aikaa, ettei Hitlerillä olisi aihetta hyökätä Neuvostoliittoa vastaan. Merkityksensä oli nähtävästi silläkin, että Stalin luotti Ribbentropin allekirjoitukseen hyökkäämättömyyssopimuksessa. Vaikuttaa kummalliselta, että Stalin ei uskonut Hitlerin rohkenevan aloittaa sotaa.

Neuvostohallitus ylläpiti diplomaattisia suhteita Saksan hallituksen kanssa ja tunnusteli edelleenkin tämän aikeita. Marraskuun 26. päivänä 1940, ts. kun Berliinin tapaamisesta oli kulunut vajaat kaksi viikkoa, Saksan Moskovan-lähettiläälle Schulenburgille tiedotettiin, että Berliinissä aloitettujen neuvottelujen jatkamiseksi saksalaisen osapuolen on myönnyttävä mm. seuraaviin ehtoihin:

Saksan joukot on viipymättä vedettävä pois Suomesta; on taattava lähikuukausina Neuvostoliiton turvallisuus Neuvostoliiton ja Bulgarian välisellä avunantosopimuksella.

Schulenburg lupasi välittää Neuvostoliiton julkilausuman viipymättä hallitukselleen. Berliinistä ei kuitenkaan tullut mitään vastausta. Tuo vaitiolo tuntui jo silloin paljon merkitsevältä. Nyt tiedämme sen syyn. Tutustuttuaan Neuvostoliiton vaatimuksiin Hitler hylkäsi ne ja alkoi toden teolla valmistautua hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan. Kenraali Halder on toistanut päiväkirjassaan Hitlerin sanat, jotka hän lausui Schulenburgin sähkeen johdosta:

– Venäjä on pantava polvilleen mahdollisimman pian.

Hitler patisti yleisesikuntaa jouduttamaan Neuvostoliiton-vastaisen konkreettisen hyökkäyssuunnitelman valmistumista. Joulukuun 5. päivänä neuvoteltuaan neljä tuntia maavoimien ylipäällikön sotamarsalkka Brauchitschin ja kenraali Halderin kanssa Hitler vahvisti kyseisen suunnitelman, jonka salanimenä oli silloin Otto-suunnitelma. Kohta tuo nimi vaihdettiin uuteen. Joulukuun 18. päivänä Hitler allekirjoitti ohjeen n:o 21 otsikolla Barbarossa-suunnitelma. Ohje alkoi seuraavilla sanoilla: Saksan sotavoimien on oltava valmiina jo ennen Englannin-vastaisen sodan päättymistä Neuvosto-Venäjän murskaamiseen vauhdikkaalla sotaretkellä. Sitä varten armeijan on pantava liikkeelle kaikki yhtymänsä paitsi niitä, joita tarvitaan miehitettyjen alueiden suojaamiseksi erilaisilta yllätyksiltä. Valmistelut on päätettävä 15:nteen toukokuuta

1941 mennessä. Erityistä huomiota on kiinnitettävä valmistelujen salassapitoon.

Muisteltaessa nyt Berliinissä syksyllä 1940 pidettyjen Saksan ja Neuvostoliiton välisten neuvottelujen kulkua on mahdotonta sivuuttaa niitä ilkeämielisiä vihjauksia, joita levitettiin ja joita ilmestyy nykyäänkin länsimaiden sanomalehdissä kyseisestä tapaamisesta puheen olen. Neuvostoliittolaisen osapuolen väitetään esimerkiksi esittäneen silloin Berliinissä joitain »aluevaatimuksia Intian valtameren suhteen» ja olleen jopa valmis solmimaan Saksan kanssa kyseisestä asiasta »uuden sopimuksen» jne. Kaikki tuo on joko joutavan päähänpiston tuote tai ilmeisen vihamielistä vääristelyä, jonka tarkoituksena on mustata neuvostovaltion politiikkaa.

Moinen asioiden vääristely toistuu vuodesta vuoteen ihmeteltävän itsepintaisesti. Tässä yksi viimeisimmistä esimerkeistä. Puhuessaan huhtikuussa 1980 Washingtonissa USA:n sanomalehtitoimittajien liiton tilaisuudessa presidentti Carterin turvallisuuspoliittinen neuvonantaja, historioitsijan maineessa oleva Zbigniew Brzezinski puhui laajasanaisesti joistain uusista »asiakirjallisista todistuksista», joissa »Persianlahtea ja Intian valtamerta tarkastellaan Venäjän ja Neuvostoliiton ikiaikaisten aluevaatimusten kohteena». Brzezinski vetosi tällöin »Neuvostoliiton ja akselivaltojen sopimusehdotuksen salaiseen pöytäkirjaan» sekä »Molotovin ja Saksan Moskovan-lähettilään välisiin neuvotteluihin». Presidentin neuvonantaja esitti väitteensä puhuessaan Afganistanin tapahtumista »todistaakseen» nimenomaisesti Neuvostoliiton »pyrkimykset Persianlahden suuntaan».

Koska Yhdysvaltojen sanomalehdistö tarttui oitis kiinni tuohon historian tavanomaiseen vääristely-yritykseen, katsoin tarkoituksenmukaiseksi kääntyä erikoiskirjein Washington Post -sanomalehden toimittajan puoleen, semminkin kun olin juuri virkamatkalla Yhdysvaltojen pääkaupungissa. Selitin kirjeessäni, mitä todella tapahtui syksyllä 1940 Berliinissä pidetyissä neuvostoliittolais-saksalaisissa neuvotteluissa ja sitä seuraavien kontaktien aikana saksalaisen osapuolen kanssa. Noiden kaukaisten tapahtumien osanottajana vakuutin Neuvostoliiton kieltäytyneen päättäväisesti käsittelemästä Hitlerin ehdotusta »Britannian perinnön» jaosta. Vahvistin myös,

ettei neuvostoliittolainen osapuoli ollut hyväksynyt minkäänlaisia sopimuksia tai salaisia pöytäkirjoja. Kirjeessäni Washington Post -lehden toimittajalle sanoin: »Tuonkaltaiset vääristelyt eivät ole uusia. Jo 1800-luvun alussa, kun Napoleon valmistautui Venäjän sotaretkelle, ilmestyi niin sanottu Pietari Suuren testamentti, jossa jälkipolvia kehotettiin muka pyrkimään kohti lämpimiä meriä.» Kirjeeni lopussa huomautin, että jokainen ihminen, varsinkin politiikkaa harrastava historioitsija, on velvollinen suhtautumaan historiaan kunnioittavasti.

Lehti ei julkaissut kirjettäni. Siinä uusi osoitus siitä, kuinka ulkokultaisia ovat puheet porvarillisen lehdistön »vapaudesta» ja »objektiivisuudesta». Yhdysvaltalaisten lehtien palstat ovat kyllä avoinna neuvostovastaisille kirjoituksille, mutta historiallisen totuuden valaisemiseksi ei tilaa löydy.

Vuoden 1940 Berliinin tapaaminen tarjosi Neuvostoliitolle mahdollisuuden tunnustella Saksan hallituksen asennetta ja päästä selville kolmannen valtakunnan suunnitelmista. Hitlerin asenne noissa neuvotteluissa, muun muassa hänen itsepintainen haluttomuutensa ottaa huomioon Neuvostoliiton luonnollisia turvallisuusetuja Itä-Euroopassa ja hänen tosiasiallinen kieltäytymisensä vetämästä pois joukkoja Suomen ja Romanian alueilta, osoitti että huolimatta suurieleisistä lupauksistaan Neuvostoliiton »maailmanlaajuisten etujen» suhteen Saksa puuhasi käytännössä sillanpääasemaa Itä-Eurooppaan hyökätäkseen Neuvostoliittoa vastaan. On varmaa, että Hitler halusi Berliinin neuvotteluja saadakseen neuvostohallituksen tilanteeseen, joka sitoisi sen kädet, mutta antaisi toimintavapauden Saksalle, aina Englannin kanssa mahdollisesti solmittavaa sopimusta myöten.

Sanotun valossa lienee mielenkiintoista tietää eräästä Molotovin ja Hitlerin toisen tapaamisen lopussa sattuneesta välikohtauksesta. Saattaessaan neuvostovierasta valtakunnankansliassa olevan työhuoneensa ovelle Hitler sanoi:

– Herra Stalin on epäilemättä suurmies. Hän on historiallinen persoonallisuus. Mitä tulee minuun, niin elän siinä toivossa, että minunkin nimeni pääsee historiaan. Kahden tällaisen valtiomiehen olisi ehdottomasti tavattava ja puolestani olen valmis siihen aivan lähiaikoina.

Molotov vastasi vain, että välittää valtakunnankanslerin ehdotuksen Stalinille. Keskustelu jäi kuitenkin sikseen. Herää kysymys, mitä vaikuttimia oli Hitlerin menettelyn takana. Eihän hän toki voinut tosissaan ajatella tuota tapaamista, kun Neuvostoliiton-vastaisen hyökkäyksen valmistelu oli täydessä vauhdissa. Eikä hän toki aikonut luopua viime hetkellä suunnitelmistaan. Hitlerin ehdotus tapaamisesta Stalinin kanssa oli pikemminkin vielä yksi harhauttamisliike, jonka toivottiin heikentävän neuvostoliittolaisen osapuolen valppautta.

Kohtalon käänteitä

Seuraavana aamuna sen jälkeen, kun oli käyty viimeinen keskustelu Ribbentropin kanssa, neuvostovaltuuskunta oli lähdössä Berliinistä. Asema-aukiolle oli jälleen asetettu kunniavartio. Korkea-arvoisista henkilöistä oli saattamistilaisuudessa läsnä vain Ribbentrop. Neuvostoliittolainen juna oli odottamassa meitä. Siihen kytkettiin kaksi saksalaista vaunua: ravintola- ja salonkivaunu. Jälkimmäiseen sijoittuivat Saksan ulkoministeriön protokollaosaston jäsenet, jotka saattoivat neuvostovaltuuskuntaa rajalle saakka.

Muutaman tunnin kuluttua juna pysähtyi Poznańin asemalla. Vähää ennen minut oli kutsuttu Molotovin salonkivaunuun saksantamaan ennalta laadittua sähkettä Hitlerille. Minun piti lähettää se Poznańista. Sivuraiteelle siirretyn junamme oli 15–20 minuuttia odotettava veturin vaihtoa. Hypättyäni vaunusta maahan näin, että puoleksi luhistuneelle asemarakennukselle oli melkoinen matka. Viereisillä raiteilla seisoi lisäksi monta tavarajunaa, joihin oli lastattu vihreällä presenningillä peitettyjä panssarivaunuja ja tykkejä. Jouduin ryömimään vaunujen alitse ja hyppimään häthätää umpeen luotujen räjähdyskuoppien yli. Vihdoin pääsin tykinammuksen ruhjoman, hiiltyneen asemarakennuksen luo. Sen yhdessä siivessä oli säilynyt eheänä huone, jossa sijaitsi posti ja lennätin. Luettuaan ojentamani paperiarkin virkailija kohotti ihmettelevästi kulmiaan, mutta sanomatta mitään otti rahan ja kirjoitti kuitin. Tämä oli nähtävästi ensimmäinen noin

tavallista tietä Hitlerille valtakunnankansliaan lähetetty sähkösanoma.

Kun olin kääntynyt jo poistuakseni, virkailija sai äkkiä puhekykynsä takaisin ja ryhtyi jotain toimittamaan. En kuitenkaan joutanut kuuntelemaan häntä, kun pelkäsin myöhästyväni junasta. Veturi oli jo kytketty. Vaununi luona seisoi komendanttimme ja Poznańin asemapäällikkö valtakunnan rautatielaitoksen virkapuku yllään ja leveä punainen miekankannike vyöllään. Ehdin tuskin hypätä astuimelle kun juna lähti liikkeelle.

Paneuduin mukavasti makuulle vaunuosastoon, mutta jonkun minuutin kuluttua minut jälleen kutsuttiin valtuuskuntamme johtajan salonkivaunuun. Molotov istui kirjoituspöydän takana ja luki jotain. Huomattuaan minut hän viittasi istumaan. Laskeuduin penkille verholla kaihdetun ikkunan viereen.

– Olemme neuvotelleet tässä, Molotov aloitti, – ja tulleet siihen tulokseen, että kun te olette nyt ollut mukana neuvotteluissa Saksan hallituksen johtomiesten kanssa, ei teidän kannata palata työhön ulkomaankauppajärjestöön. Mitä arvelette siitä, että siirtyisitte työhön ulkoasiain kansankomissariaattiin?

– Se olisi minulle suuri kunnia, mutta en ole saanut erikoiskoulutusta.

– Ei se mitään, vastusti kansankomissaari. – Kaikki me olemme joutuneet oppimaan yhtä ja toista.

Hän katsahti minuun tarkkaan, oli hetkisen vaiti ja jatkoi:

– Keskustelen Mikojanin kanssa Moskovaan saavuttuamme. Uskon hänen suostuvan. Tulette työskentelemään minun alaisenani Saksan asioiden esittelijänä ja tulkkina. Mahdollisesti joudutte toimimaan myös toveri Stalinin tulkkina hänen keskustellessaan saksalaisten kanssa. Saatte poistua.

Vaunuosastoon palattuani en toki voinut enää ajatella nukkumista. Kuinka uskomattomia käänteitä voikaan tapahtua ihmiskohtalossa! Jos minulle olisi vielä hiljan sanottu, että joudun diplomaattisiin tehtäviin ja tulen sen lisäksi toimimaan Neuvostoliiton korkeimpien johtohenkilöiden tulkkina, en olisi millään uskonut. Mistä tuo kaikki oli saanut alkunsa?

Valmistuttuani 1938 Kievin teollisuuskorkeakoulusta menin insinööriksi vallankumouksellisista perinteistään kuululle Arsenal-tehtaalle. Ei kulunut kuin nelisen kuukautta, kun minut kutsuttiin vakinaiseen sotapalvelukseen ja lähetettiin Vladivostokiin Tyynenmeren laivastoon. Edessäni oli monien vuosien palvelusaika, sillä korkeakoulusivistyksen saaneille henkilöille annetut huojennukset poistettiin kohta, ja heidän oli palveltava täysi aika. Sotalaivastossa palvelusaika kesti silloin viisi vuotta.

En rupea kertomaan tässä palveluksen ja sotilaskoulutuksen arjesta. Sanon vain, että teknillisen koulutuksen ansiosta työskentelin Tyynenmeren laivaston insinööriosastossa. Muun ajan palvelin punalaivaston tavallisena rivimiehenä pursimies Mištšenkon valppaan katseen alla. Hän oli muuten hyvä mies, vaikkakin kovin ankara korkeakoulusivistyksen saaneita alokkaita kohtaan uskoen heidän kaipaavan erikoista kuria. Niin kului viikko toisensa perään. Totuimme vähitellen tavanomaiseen päiväjärjestykseen päivystysvuoroineen, vuorotta palveluksineen ja öisine hälytyksineen, joita pursimies oli kärkäs järjestämään. Harvinaisina loma-aikoina saimme käydä kävelyllä Lenininkadulla ja ihailla Zolotoi Rog -poukaman kauniita näköaloja. Kaupunkia ympäröivien kukkuloiden eriskummaiset ääriviivat kuvastuivat terävästi talvi-iltoina ihmeellisen puhdasta Kaukoidän taivasta vasten.

Kerran, aivan vuoden 1939 alussa, pursimies kutsui minut luokseen ja sanoi, että minun on seuraavana päivänä saavuttava Tyynenmeren laivaston esikuntaan. Yllätyin niin, etten voinut olla kummastelematta, kuka tarvitsisi minua siellä ja mitä varten. Pursimies kehotti olemaan järkeilemättä ja panemaan juhlapuvun kuntoon. Tein työtä käskettyä pääsemättä hetkeksikään ajatuksesta, mitä tuo kutsu mahtoi tarkoittaa. Muutamia kuukausia kestäneen palvelukseni aikana en tiennyt tehneeni mitään, mikä olisi voinut vetää puoleeni korkean päällystön huomion.

Ajattelin yhtä ja toista, mutta kaikki arveluni, kuten sitten selvisi, olivat kaukana kutsun todellisista syistä. Kyse oli seuraavasta. Vähää ennen tuloani Tyynenmeren laivastoon siellä oli vaihtunut koko päällikkökunta. Ryhdyttyään tehtäviinsä Tyynenmeren laivaston uusi ylipäällikkö amiraali

Kuznetsov sekä hänen esikuntapäällikkönsä komentajakapteeni Bogdenko ja insinööriosaston päällikkö komentaja Vorontsov huomasivat, että kaiken muun lisäksi heidät on velvoitettu opiskelemaan englantia. Kaupungissa ei siihen aikaan ollut opettajia, joille olisi voitu myöntää pääsy Tyynenmeren laivaston esikuntatiloihin. Henkilökuntapäällikön toimeksi annettiin tutkia, sattuisiko sotilashenkilöiden joukossa olemaan englannin kielen taitoista henkilöä. Hän kiinnitti huomionsa henkilöasiapapereihini.

Jo lapsena vanhempani pakottivat minua lukemaan saksan ja englannin kieltä arvellen aivan oikein, että järjestyisipä elämäni miten tahansa olisi vieraiden kielten hallinta hyödyksi minulle. Itse olin silloin tietenkin toista mieltä asiasta. Vaikka kuinka olisin vältellyt, oli ryhdyttävä kielten lukuun. Opin melko hyvin kummankin kielen. Sen lisäksi päätin seitsenluokkaisen koulun jälkeen kolmivuotisen iltakurssin saksan, englannin ja espanjan kielissä. Espanjan kielen valitsin jo omasta aloitteesta. Espanjassa käytiin sotaa, ja kaikki ikätoverini haaveilivat Kansainvälisestä prikaatista. Espanjaan en kuitenkaan päässyt, mutta englannin- ja saksantaito taas vaikutti ratkaisevasti elämääni.

Siistittynä ja silattuna saavuin määrättyyn aikaan Tyynenmeren laivaston esikuntaan. Hämmästyin nähdessäni tummalla tammella verhotut ja pehmeillä paksuilla lattiamatoilla peitetyt käytävät, lupalappuani tarkastavien päivystäjien ryhdikkyyden ja arvokkaan kohteliaisuuden ja esikuntapäällikön työhuoneen, jonka seiniä koristivat lukuisat taulut. Astuessani sen kynnyksen yli minut valtasi jokin erikoinen jännitys. Mielessäni häilähti aavistus, että edessäni on salaperäisen kiehtova taival––.

Astuttuani sisään nousi pöydän takaa hitaasti lihavahko, vaikkakin vielä aivan nuori komentajakapteeni. Hän oli Tyynenmeren laivaston esikuntapäällikkö Bogdenko. Pöydän vieressä nojatuolissa istui toisen luokan insinöörikapteeni Vorontsov. Annettuaan komennon »lepo!» Bogdenko kehotti minua istumaan vapaana olevaan nojatuoliin. Sitten hän otti pöydältä keltaisen kansion ja ryhtyi lehteilemään sitä.

– Tässä sanotaan, että hallitsette englantia, hän aloitti.– Pitääkö paikkansa?

– Kyllä.

– Milloin olette oppinut sen ja mitä kouluja olette käynyt?

Minä selitin.

Bogdenko alkoi taas selailla kansiota. Vedettyään taskusta huolellisesti laskostetun nenäliinan hän pyyhkäisi sillä ylähuultaan ja kysyi sitten:

– Voisitteko ryhtyä opettamaan englannin kieltä?

– En ole koskaan opettanut. Olen insinööri ammatiltani.

– Tiedämme sen, mutta tehän muistatte, kuinka teitä opetettiin?

– Muistan.

– Aivan samalla tavalla voitte kai itsekin opettaa muita.

– En ole koskaan joutunut opettamaan, mutta jos käskette, niin yritän.

– Hyvä! On olemassa sääntö, jonka mukaan laivaston ylipäällikkö, esikuntapäällikkö ja insinööriosaston päällikkö ovat velvollisia lukemaan englantia, valtameren tuolla puolen näes on Yhdysvallat. Onko selvä?

– Kyllä, toveri kolmannen luokan kapteeni!

– Tahdomme että opettaisitte meille englantia.

– Käskystänne! vastasin ja otin asennon.

– Istukaa, Vorontsov virkkoi. – Sopikaamme nyt yksityiskohdista.

Minulle selitettiin, että jokaisen opetustilaisuuden piti kestää kaksi oppituntia ja että niitä pidettäisiin kahdesti viikossa. Joka tunnilta minulle maksettaisiin 25 ruplaa. Suoranaisille esimiehilleni annetaan käsky vapauttaa minut määräajoin palvelustehtävistä, jotta voisin käydä kaupunginkirjastossa valmistautumassa oppitunteihin.

Riensin kuin siivillä lentäen ulos esikuntarakennuksesta. Elämässäni on tapahtunut jotain uskomatonta, mietin kulkiessani. En ole enää niin riippuvainen vanhimmasta ja lisäksi voin tienata vähän rahaa. Tienesti olikin hyvään tarpeeseen, sillä meriväessä palvellessamme saimme 12 ruplaa kuukaudessa.

Paneuduin oppituntien valmisteluun vakavasti. Apuna oli tietenkin hyvä kielitaitoni ja se, etten onneksi ollut unohtanut, miten itseäni oli opetettu. Lisäksi oppilaanikin osoittautuivat vakaviksi ja ahkeriksi. Asiat sujuivat hyvin. Kohta

hankin itselleni FED-merkkisen peilikameran, jonka ansiosta tulin heti suosituksi henkilöksi. Sanalla sanoen elämäni sujui mitä parhaiten. Mutta kaikki tässä maailmassa on katoavaista.

Amiraali Kuznetsov nimitettiin kohta Neuvostoliiton sotalaivaston kansankomissaariksi ja hän matkusti Moskovaan. Jonkin ajan kuluttua myös Bogdenko ja Vorontsov lähtivät hänen peräänsä. Uusi päällystö ei kaiketi joutanut ajattelemaan englannin kielen opiskelua. Minusta oltiin joka tapauksessa välinpitämättömiä. Jouduin jälleen täysin pursimiehen alaisuuteen. Korvaukseksi taannoisista poissaoloistani hän määräsi nyt minulle usein palvelustehtäviä vuorotta. Alkoi pitkäveteinen arki, johon toivat vaihtelua vain harvinaiset komennusmatkat kiehtovan kauniille Russki-saarelle. Lepopäivinä tarjoutui välistä tilaisuus tehdä matka »19 : nnelle kilometrille», jossa lämpimien tullen alkoivat erinomaiset merikylvyt.

Merenrannikon epävakainen kesä oli pian ohi. Lähestyi vuoden 1939 syksy, jonka ylle oli jo kerääntynyt toisen maailmansodan synkkiä pilviä. Miljoonien ihmisten mieltä kuohuttavat tapahtumat seurasivat toisiaan ihmeteltävällä nopeudella. Neuvottelut joita neuvostohallitus oli käynyt kuukausien ajan Englannin ja Ranskan edustajien kanssa, päättyivät tuloksetta. Sitten saimme tietää, että Neuvostoliitto ja Saksa olivat solmineet hyökkäämättömyyssopimuksen. Kohta sen jälkeen allekirjoitettiin neuvostoliittolais-saksalainen kauppasopimus, joka edellytti toimituksia myös sotalaivastollemme. Tarvittiin saksan kielen taitoisia ihmisiä. Henkilöstön erikoiskoulutuksesta ei voinut olla puhettakaan. Aika oli täpärällä. Kauppasopimuksen edellyttämät sitoumukset oli täytettävä mahdollisimman pian, semminkin kun maailmantilanne mutkistui Saksan hyökättyä Puolan kimppuun ja Englannin ja Ranskan julistettua sodan Saksalle. Sotalaivaston kansankomissariaatin henkilökuntahallinto etsi saksaa taitavia henkilöitä. Juuri silloin joku minun entisistä vladivostokilaisista »oppilaistani» oli muistanut minut ja sen, että osasin englannin kielen lisäksi myös saksaa. Sain äkkiarvaamatta määräyksen saapua Moskovaan sotalaivaston kansankomissariaatin merivoimien esikunnan käytettäväksi.

Matka Vladivostokista Moskovaan Siperian halki kulkevalla kiitojunalla kesti silloin kymmenen vuorokautta. Ajatteluaikaa oli riittämiin. Vaikka mietin pääni puhki arvatakseni, mikä odotti minua edessäpäin, en lähimainkaan osannut kuvitella sitä, mitä sitten tapahtui.

Varhaiskeväällä 1940 Saksaan lähetettiin ulkomaankaupan kansankomissariaatin ostokomissio, jota johti laivanrakennusteollisuuden silloinen kansankomissaari Tevosjan. Komissioon kuului Neuvostoliiton huomattavia teollisuusjohtajia sekä tieteellisiä ja sotilasasiantuntijoita. Myös minut hyväksyttiin komissioon vastaanottajainsinööriksi. Se oli ensimmäinen ulkomaanmatkani, joten vaikutelmia oli tietenkin runsaasti. Kävimme Berliinin ohella muissakin Saksan kaupungeissa.

Tevosjanilla oli oma erikoistulkkinsa, joka hallitsi hyvin saksan kieltä. Mutta kun Essenissä kansankomissaarin neuvotellessa erään yhtiön johtokunnan kanssa tuli puhe koneenosista, syntyi vaikeuksia teknisen sanaston kääntämisessä. Tarjouduin auttamaan ja väärinkäsitys saatiin pian oikaistuksi. Tevosjan kiitti minua ja otti minut tulkiksi kiertomatkalleen Saksassa. Kävimme Kielin sukellusvenetelakalla sekä Bremenin ja Hampurin telakoilla. Huhtikuun alussa lähdimme Hollantiin, jossa rakennettiin jäähdytyslaivoja Neuvostoliitolle.

Hollannissa meidät tavoitti tieto Wehrmachtin tunkeutumisesta Tanskaan ja Norjaan. Tilanne Länsi-Euroopassa yhä kiristyi, ja Tevosjan sai käskyn palata viivyttelemättä Moskovaan. Monet ostokomission jäsenistä jäivät vielä Saksaan vahvistamaan ja valvomaan kauppoja. Minut lähetettiin Esseniin Kruppin tehtaille. Neuvostoliiton muiden asiantuntijoiden kanssa otimme siellä vastaan kauppasopimuksen nojalla saksalaisilta tilattua laitteistoa. Kun hitleriläiset miehittivät toukokuussa Hollannin ja Belgian sain tehtäväkseni seurata Neuvostoliiton Berliinissä olevan kauppaedustajan apulaisen Kormilitsynin mukana noihin maihin. Tehtävänämme oli tarkastaa maamme tilauksesta siellä rakennettavien alusten ja erilaisten laitteiden kunto. Monissa Hollannin ja Belgian kaupungeissa meitä kohtasi karmea näky, rauniot savusivat vielä Saksan ilmavoimien barbaarimaisten hyökkäysten jäljiltä.

Berliinissä sain kutsun palata pikaisesti Moskovaan ja saapua ulkomaankaupan kansankomissaarin Mikojanin sihteeristöön. Myöhemmin selvisi, että Tevosjan oli kertonut minusta Mikojanille, ja kun Moskovassa oli määrä pitää tärkeät taloudelliset neuvottelut saksalaisten kanssa, päätettiin ottaa minut mukaan kieltä taitavana asiantuntijana. Minusta tuli ulkomaankaupan kansankomissaarin sihteeristön neuvonantaja Saksan kysymyksissä. Juoksevien asioiden ohella minun oli toimittava tulkkina kansankomissaarin neuvotteluissa Saksan edustajien kanssa.

Minun ei kuitenkaan ollut sallittu tulla ulkomaankaupan vakinaiseksi asiamieheksi. Kerran Lokakuun vallankumouksen vuosijuhlan jälkeen kello kolmen maissa aamuyöllä – työskentelimme silloin tavallisesti aamuviiteen tai -kuuteen saakka – Anastas Ivanovitš Mikojan kutsui minut työhuoneeseensa ja sanoi, että minun on lähdettävä viivyttelemättä Kansankomissaarien neuvoston puheenjohtajan sihteeristöön.

– Autoni seisoo portaiden edessä, ottakaa se käyttöönne, jottei tarvitsisi kuluttaa aikaa lupalappuihin. Ajakaa Spasskije-portin kautta suoraan Kansankomissaarien neuvoston luo. Teitä odotetaan siellä. Lähtekää, hän käski.

Kysymättä mitään poistuin kiireesti kansankomissaarin työhuoneesta, juoksin alas portaita ja muutaman minuutin kuluttua seisoin jo Kremlin pitkällä käytävällä korkean tammioven edessä. Ovella olevaan kilpeen oli kirjoitettu kultakirjaimin: Neuvostoliiton Kansankomissaarien neuvoston puheenjohtajan vastaanottohuone. Viivyttelin hieman ennen kuin tartuin ovenripaan. Mielessäni käväisi ajatus: »Kas minne minut on johtanut tieni, joka alkoi kaksi vuotta sitten Tyynenmeren laivaston esikuntapäällikön työhuoneesta.»

Minut otti vastaan S. P. Kozyrev, joka toimi silloin ulkoasiain apulaisministerinä. Hän pyysi kohteliaasti minua istumaan ja katosi itse viereiseen huoneeseen johtavan oven taakse. Viitisen minuutin kuluttua hän tuli ulos huoneesta ja sanoi: »Toveri Molotov odottaa teitä.» Astuttuani sisään näin monista muotokuvista tutuksi tulleen Molotovin istuvan kirjoituspöydän ylle kumartuneena. Pysähdyin ovelle rohkenematta mennä peremmäs. Molotov nosti päänsä, katsahti

minuun sirrittävin ruskein silmin ja kehotti istumaan pöydän vierellä olevaan nojatuoliin.

Sitten seurasivat tavanomaiset kysymykset. Missä ja milloin olen syntynyt, mitä kouluja käynyt, millaista työtä olen tehnyt ja taidanko hyvin saksaa. Ja heti perään äkkiarvaamatta:

– Entä kuka ja missä on sanonut, että kommunisteina velvollisuutemme on oppia käyttämään kaikkia muotoja, oppia käyttämään mahdollisimman nopeasti yhden muodon lisäksi toista, siirtymään muodosta toiseen, sovittamaan taktiikkamme jokaisen sellaisen muutoksen mukaiseksi, jota ei ole aiheuttanut meidän luokkamme tai meidän toimintamme?

Pinnistin muistiani. Se oli jotain hyvin tuttua, olin vasta äsken lukenut sen, mutta mistä? Siinä samassa muistin:

– Lenin. Kirjassa »Vasemmistolaisuus» lastentautina kommunismissa.

– Oikein, Molotov nyökäytti hyväksyvästi.

Päässäni välähti salamana ajatus: taisinpa läpäistä tutkinnon. Sitaatti oli nähtävästi valittu siksi, että äskettäin huonontuneet välit Saksan kanssa merkitsivät juuri tuollaista maallemme pakotettua muutosta.

Pidettyään pienen välin Molotov jatkoi:

– Mikojan on puhunut minulle teistä. Hänen mielestään suoriudutte hyvin tulkin tehtävistä. Huomenna hallitusvaltuuskuntamme, jota minun on määrä johtaa, matkustaa Berliiniin tärkeisiin neuvotteluihin Saksan hallituksen kanssa. Arvelemme teistä olevan apua siellä. Teillähän on jo kokemustakin Saksassa työskentelystä ja kanssakäymisestä saksalaisten kanssa. Suostutteko lähtemään?

– Palvelen Neuvostoliittoa, sanoa pamautin keksimättä mitään muutakaan.

– Saatte mennä.

Molotov nousi nojatuolista ja ojensi hymyillen kätensä.

Seuraavana aamuna sain diplomaatin ulkomaanpassin. Moskovan keskustavaratalosta hain mustan puvun, tummanharmaan ulsterin ja leveälierisen huopahatun. Tuollainen vaatetus kuului olla jokaisella matkallelähtijällä. Otin silti matkalle yhtä ja toista Saksassa työskentelyni aikana hankkimastani pukuvarastosta.

Niin alkoi diplomaatinurani.

Tulkin työ hallitusten välisissä vastuunalaisissa neuvotteluissa, kuten diplomaattiset tehtävät yleensä, vaativat monipuolisia syviä tietoja. Minun oli jatkuvasti laajennettava tietojani, luettava paljon ja harjoitettava itseopiskelua niiden tiedoissani olevien aukkojen paikkaamiseksi, joita teknillisen korkeakoulun käyneellä henkilöllä pakostakin oli. Suurta apua oli myös seurustelusta erikoiskoulutuksen saaneiden työtoverieni kanssa, joilla oli kokemusta käytännöllisen diplomaattityön alalla. Muistelen kiitollisena ystävääni I. S. Tšernyševia, joka toimi poliittisena avustajana Neuvostoliiton Berliinin-lähetystössä. Hänellä oli syvät tiedot kansainvälisten suhteiden historian alalta. Mieleeni ovat painuneet myös monituntiset keskustelut V. S. Semjonovin kanssa, joka oli sodan aattona lähetystöneuvoksena Berliinissä. Erittäin antoisia minulle olivat tapaamiset J. Z. Suritsin, G. N. Zarubinin ja K. A. Umanskin kanssa. Palattuaan Neuvostoliiton Washingtonin-lähettilään toimesta Umanski johti Suuren isänmaallisen sodan ensi kuukausina ulkoasiain kansankomissariaatin sanomalehtijaostoa. Menin hänen luokseen usein sydänyöllä työstä vapaan hetken sattuessa, ja me keskustelimme moninaisista mielenkiintoisista ja tietojani kartuttavista historian ja nykyajan aiheista.

SODAN AATTO KOLMANNEN VALTAKUNNAN PÄÄKAUPUNGISSA

Uudenvuodenyönä Grünewaldissa

Kohta Moskovaan paluuni jälkeen minut nimitettiin Saksan asioiden esittelijäksi ulkoasiain kansankomissariaattiin. Neuvostoliiton ja Saksan väliset suhteet polkivat paikallaan. Neuvostoedustajien ja Saksan Moskovan-lähettilään Schulenburgin kesken ei ollut juuri minkäänlaista kanssakäymistä. Schulenburg teki aika ajoin kyselyjä eri puolilla Neuvostoliittoa olevista saksalaisten haudoista ja muista asioista, jotka saattoivat kiinnostaa ennen muuta tulevasta sotanäyttämöstä tietojaan täsmentävää tiedustelupalvelua. Saksalaisen osapuolen »uteliaisuutta» tyydytettiin luonnollisesti välttelevillä tai

kieltävillä vastauksilla. Neuvostoliiton Berliinin-lähetystöllä ei myöskään ollut virallisista suhteista mitään olennaista kerrottavaa. Kahden maan välit olivat käyneet viileiksi.

Ulkomaisista lehtiuutisista ja neuvostodiplomaattien tiedotuksista ilmeni kuitenkin, että Saksan hallitus oli ryhtynyt tarmokkaasti värväämään uusia liittolaisia ja vetämään niitä kolmen vallan sopimukseen. Toinen toisensa perään tuli tietoja tarpeellisten asiakirjojen »juhlallisesta» allekirjoittamisesta. Unkarin, Romanian ja Bulgarian taantumukselliset hallitsijat olivat taivuttaneet niskansa Hitlerin edessä. Berliini kiirehti lujittamaan asemiaan Kaakkois-Euroopassa.

Joulukuun loppupäivinä minulle tarjottiin ensimmäisen lähetystösihteerin paikkaa Berliinin-lähetystössä. Tuossa virassa ollut Pavlov kutsuttiin Moskovaan, missä hänen oli ryhdyttävä työhön ulkoasiain kansankomissariaatin keskuselimissä. Minulle selitettiin valinnan osuneen minuun, koska olin ollut läsnä neuvostoedustajien marraskuisissa neuvotteluissa Hitlerin ja Ribbentropin kanssa ja olin näin muodoin selvillä nykyhetken asiaintilasta ja sen vuoksi tarpeellinen Berliinissä.

Päivällä 31. joulukuuta astuin ulos vaunusta Berliinin Friedrichstrassen asemalla. Minulle oli varustettu asunto Unter den Lindenin varrella olevan lähetystömme tiloista. 1800-luvun alussa pystytetty rakennus oli säilynyt täysin muuttumattomana (talo tuhoutui sodan lopulla Berliiniä vastaan suoritetun ilmahyökkäyksen aikana). Lähetystön isoissa saleissa ja eksoottisia kasveja kasvavassa talvipuutarhassa oli keskuslämmitys, kun taas asuinhuoneistoissa seisoivat valkoiset kaakeliuunit. Huoneeni oli lämmin ja kodikas.

Päätin jaloitella vähän Berliinin iltaisilla kaduilla ja ottaa uuttavuotta vastaan jossain oluttuvassa. Laskeuduttuani aulaan kohtasin sattumalta vanhan tuttavani, joka saatuaan tietää vaatimattomista aikeistani pyysi minua seuraansa.

– Lähdemme joukolla laivastoattašea amiraali Vorontsovin luo. Hänellä on siellä iso yksityistalo. Viihdymme hyvin.

Suostuin mielihyvin ehdotukseen. Olihan se paljon miellyttävämpää kuin istua oluttuopin ääressä tupakansavun täyttämässä kapakassa. Minulle tarjoutui tilaisuus tutustua samalla kertaa moniin työtovereihini, ja talon isäntäkin oli

minulle tuttu jo vuosilta 1938–1939, Tyynenmeren laivastossa suorittamani sotapalveluksen ajoilta.

Laivastoattašean yksityistalo kuten muutkin talot pimennetyssä Berliinissä näytti asumattomalta. Sisällä oli silti valoisaa ja lämmintä ja vallitsi hilpeä mieliala. Talon emäntä, pitkä solakka tummaverikkö, tarjosi vodkapikarin jokaiselle uudelle Berliinin kylmän kosteasta yöstä tulleelle vieraalle. Jotkut olivat ehtineet kai toistamaankin toimituksen, kun huoneessa alkoi olla meluista. Kaikki tunsivat olonsa vapaaksi. Viereisessä huoneessa vieraita odotti pitkä juhlapöytä.

Radiovastaanotin oli viritetty Moskovan aaltopituudelle. Muutamaa minuuttia ennen puoltayötä maamme presidentti Mihail Ivanovitš Kalinin onnitteli neuvostoihmisiä uudenvuoden johdosta. Istuuduimme pöytään. Samppanjapullojen korkit lensivät paukahtaen. Noina hetkinä kaikki näyttivät unohtaneen jokapäiväiset toimensa ja huolensa. Sukkeluuksia lasketeltiin naurunremahdusten säestäessä. Onnittelimme toisiamme uudenvuoden johdosta ja kohotimme maljoja sen kunniaksi, että alkava vuosi merkitsisi vielä yhtä rauhanvuotta synnyinmaallemme Neuvostoliitolle. Emme tienneet silloin, että jo alkaneena vuonna 1941 puhkeaa kansamme historian raskain ja verisin sota. Sinä yönä sota tuntui olevan vielä kaukana. Englannin ilmavoimat antoivat olla rauhassa. Vietimme hauskan uudenvuodenyön ja erosimme vasta aamuviiden jälkeen.

Diplomaattikutsut

Suuri vastaanottotilaisuus, jonka Saksan hallitus järjesti tavallisesti diplomaattikunnalle vuoden ensimmäisenä päivänä, peruutettiin tällä kertaa »sodan johdosta». Sen asemesta Berliinissä akkreditoituna olevat diplomaatit kirjoittivat nimensä erikoiskirjaan valtakunnankansliassa, missä heitä tervehti valtakunnankanslerin nimissä pitkä ja luiseva kansliapäällikkö Hans Lammers.

Berliinissä olevissa lähetystöissä järjestettiin silti ahkerasti diplomaattisia vastaanottoja. Diplomaatit käyttivät hyväk-

seen kaikkia tilaisuuksia tavatakseen virkaveljiään ja keskustellakseen tiedoista, kuulopuheista ja tulevaisuuden näköaloista. Vuoden 1941 alkukuukausina Berliinissä oli liikkeellä uskomattoman paljon huhuja. Niissä ennusteltiin lähinnä sodan kulkua. Mikä maa joutuu seuraavaksi Saksan hyökkäyksen uhriksi? Milloin Saksa hyökkää Englantiin? Kohtako Yhdysvallat yhtyy sotaan? Minne Japani suuntaa kulkunsa? Loukataanko Ruotsin ja Turkin puolueettomuutta? Valtaavatko saksalaiset Lähi-idän öljyalueet? Muiden muassa nämä kysymykset olivat väittelyn, arvailun, ennustusten ja kulkupuheiden aiheena.

Uusi huhu levisi suurissa vastaanottotilaisuuksissa salaman nopeudella, vaikka sitä välitettiinkin »suurena salaisuutena». Noissa tilaisuuksissa sai tutustua huomattaviin teollisuusmiehiin, johtaviin natseihin ja sen ajan sellaisiin elokuvatähtiin kuin Olga Tšehovaan, Pola Negriin ja Willy Forstiin. Vastaanottotilaisuuksissa oli aina paljon väkeä ja hälinää. Päästäkseen salin poikki oli tunkeuduttava vierasjoukon läpi ja käyteltävä välistä myös kyynärpäitään. Keskustelu oli enimmäkseen kevyttä.

Paljon mielenkiintoisempia olivat tapaamiset suppeammassa piirissä, missä keskustelukumppanit pyrkivät onkimaan toisiltaan tavanomaisen sensaation, vaikka »sensaatio» ei välistä ollut minkään arvoinen.

Tuollaisten joutavanpäiväisten »uutisten» levitys oli Turkin lähettilään Gereden mieliharrastusta. Hän ei kyllä milloinkaan mennyt takuuseen tietojensa todenperäisyydestä ja hoki tavallisesti:

– En voi taata asian olevan näin, mutta kaikkeahan sitä sattuu, joten olen päättänyt tiedottaa teille luottamuksellisesti.

Lähettiläs Gerede oli korkeakasvuinen keikarimaisesti pukeutunut mies. Hänellä oli tuuheat mustat kulmakarvat ja järeä nenä. Hän kestitsi vieraita tuoksuvalla turkkilaisella kahvilla, joka oli niin vahvaa että lusikka miltei seisoi siinä pystyssä. Kahvipöydän herkkuihin kuului lisäksi sokerista, pähkinöistä, manteleista ja hedelmämehuista valmistettuja rahat-lukum-makeisia ja kuulua izmiriläistä likööriä. Gerede oli kovin puhelias mies, joten tapaaminen hänen kanssaan muodostui useimmiten hänen yksinpuhelukseen. Hänen virka-

huoneessaan riippui seinällä Lähi-idän kartta, ja hänen mieliaiheitaan oli käsitellä saksalaisten mahdollisia operaatioita Irakin ja Saudi-Arabian öljyalueiden valtaamiseksi.

– Turkki, Gerede ryhtyi pohdiskelemaan, – on useaan otteeseen julistanut, ettei se päästä saksalaisia alueensa läpi. Jos Saksa yrittää sellaista, ryhdymme vastarintaan. He tietävät sen...

– Siis saksalaiset ovat jo esittäneet teille sitä?

– Vielä mitä! En ole sanonut sellaista. He vain tietävät, ettemme päästä heitä. Mutta heidän panssarivaununsa, lentokoneensa ja sukellusveneensä tarvitsevat kipeästi polttoainetta. Heidän on siis pakostakin kuljetettava maahanlaskujoukkojaan Mosulin valtaamiseksi. Siihen vuorostaan tarvitaan tukikohtia: Kreikkaa, Aigeianmeren saaria, Egyptiä. Jos saksalaiset suorittavat maahanlaskun Irakissa, joutuu Turkki puristukseen kahdelta puolen. Silloin olemme tukalassa, tuiki tukalassa asemassa.

– Tarkoitatteko että Turkki tekee siinä tapauksessa myönnytyksiä Berliinille?

– En ole sanonut sellaista. Emme halua riidellä kenenkään kanssa. Englantilaiset ovat ystäviämme ja saksalaiset ovat ystäviämme. Englantilaiset sanovat, että Irakin valloittamiseksi saksalaiset ovat valmiita vaatimaan teiltä luvan kauttakulkuun Kaukasian yli. Sehän on pötyä. Ette toki suostu siihen. Eivätkä saksalaisetkaan anna periksi. Teillä on Hitlerin kanssa hyökkäämättömyyssopimus, ja olen saanut varmoista lähteistä tietää hänen aikovan noudattaa sitä tinkimättömästi. Tässä kohdin on kaikki selvää. Saksalaisten ei kannata hyökätä meidänkään kimppuun. Uskokaa minua, että heidän huomionsa keskipisteenä tulee olemaan Egypti. He auttavat Mussolinia Kreikan valloittamisessa ja suorittavat maahanlaskun Irakissa. Sellaiset ovat saksalaisten suunnitelmat.

Kehitellessään ajatustaan Gerede meni vähän väliä kartan luo ja uskotteli puhekumppanilleen, että Hitlerin seuraavana askelena on todennäköisesti maahanlasku Mosuliin. Hyvästellessään hän virkkoi:

– Jos satutte kuulemaan jotain saksalaisten suunnitelmista Lähi-idässä, niin tiedottakaa minulle. Se on hyvin tärkeää.

Lähettiläs Gerede ei suinkaan ollut niin yksinkertainen kuin ensi näkemältä saattoi näyttää. Hän seurusteli läheisesti

ylempien natsien kanssa. Paljon mahdollista, että Wilhelmstrassella tehdyn sopimuksen mukaan hänellä oli jopa määrätehtävänsä Hitlerin aloittamassa harhauttamiskampanjassa: vetää huomiota pois Berliinin todellisista aikomuksista keskustelemalla tulevista Lähi-idän operaatioista.

Varsin merkillisenä hahmona diplomaattikunnassa oli Japanin Berliinin-lähettiläs kenraali Hiroshi Oshima. Hänen säntillinen, aina tilanteen mukainen vaatetuksensa enempää kuin silinterikään ei pystynyt kätkemään hänen sotilaallista ryhtiään. Tuo tanakka matalakasvuinen mies puhui katkonaisesti kuin komentoja antaen. Puhuessaan Oshima viittoi voimakkaasti oikealla kädellään ikään kuin iskien näkymätöntä vihollista samurain miekalla.

Oshima ei salaillut sympatiaansa natseja kohtaan. Hitleriläiset käyttivät sitä hyväkseen. He ajeluttivat usein kenraalilähettilästä pitkin taannoisia taistelupaikkojaan lännessä, ja tämä palattuaan Berliiniin ylisteli loputtomiin Saksan armeijan »urotöitä» virkatovereilleen. Yhtä innostuneesti Oshima puhui myös Hitlerin »uudesta järjestyksestä Euroopassa».

– Hitler, hän julisti, – osaa pitää aisoissa valloittamansa maat. Se takaa menestyksen akselivaltojen kehittelemille maailman uudelleenjärjestämissuunnitelmille.

Keskustellessaan neuvostodiplomaattien kanssa Oshima ei päästänyt ohi tilaisuutta muistuttaa, että hän oli aikoinaan palvellut Kuantungin armeijassa ja tuntee hyvin Kaukoidän. Hän koetti ajaa läpi ajatusta, ettei Neuvostoliiton kannata pitää suuria yhtymiä japanilaisten miehittämän Mantšurian rajalla. Oshima perusteli ajatustaan seuraavasti:

– Päätapahtumien paikkana on nykyään Eurooppa, ja sinne ovat keskittyneet Neuvostoliiton tärkeimmät edut. Sen sijaan teidän on pakko kääntää huomionne myös Kaukoitään. Lähetätte sinne melkoisia aineellista resursseja ja sotavoimia. Niinpä pitkin Mantšurian rajaa seisovat nyt vastakkain suuret joukot hyvin aseistettuja miehiä, mikä on erittäin vaarallista. Sotilashenkilönä tiedän hyvin, että kun kahden maan vahvasti varustetut suuret armeijat ovat pitkän aikaa vastatusten, voi tapahtua kaikkea, vaikkei korkeissa instansseissa sitä tahdottaisikaan. Jokin osapuolista ei kestä jännitystä ja silloin tapahtuu selkkaus, minkä jälkeen ei ole enää mitään tehtävissä. Tunnen hyvin Neuvostoliiton Kaukoidän armeijan

taisteluhengen. Myös Japanin Kuantungin armeijan taisteluhenki on korkealla. Noiden armeijoiden ei saa antaa pitkään olla vastakkain. Se on vaarallista. Olen jo esittänyt hallitukselleni, että olisi tarkoituksenmukaista supistaa armeijoiden miesvahvuutta ja viedä ne sisämaahan, kauemmas rajalta, etteivät olisi kosketuksessa. Neuvoisin teitäkin lausumaan nuo näkökohdat hallituksellenne, jotta se ryhtyisi mahdollisimman pian vastaavanlaisiin toimenpiteisiin.

Oshima palasi aiheeseen joka kerta tavatessaan meitä. Mikä tavoite hänellä mahtoi olla? Ehkä hän arveli, että hänen ajatuksensa, mikäli se toteutuu, antaa Japanille mahdollisuuden vapauttaa voimia Tokiossa jo silloin suunniteltaviin sotatoimiin Kaakkois-Aasiassa? Tai ehkä Oshima toivoi viekkaudellaan saavansa Neuvostoliiton heikentämään puolustuskuntoaan Kaukoidässä, jotta Japani voisi sitten sopivalla hetkellä hyökätä yllättäen Neuvostoliiton kimppuun? Joka tapauksessa on vaikea uskoa Oshiman luottaneen vakavissaan alkukantaisen agitaationsa menestykseen. Hän ei kuitenkaan lakannut saarnaamasta joukkojen molemminpuolista poisvetämistä Kaukoidästä huolimatta suunnitelmansa epäreaalisuudesta ja jopa lapsellisuudesta tuon ajan oloissa. Hän vältteli tavallisesti käsittelemästä Hitlerin tulevia sotatoimia, vaikka tiesikin niistä varmasti enemmän kuin diplomaattikunnan muut jäsenet.

Haluaisin kertoa myös Jugoslavian lähettilään Andrićin tapaamisesta, joka on painunut muistiini erittäin hyvin. Hänen virka-asuntonsa sijaitsi diplomaattiedustuksille varatussa uudessa Tiergartenin kaupunginosassa, jota vasta rakennettiin. Italian lähetystön komea rakennus oli jo melkein valmis ja parhaillaan lopeteltiin Japanin edustuston rakennustöitä. Jugoslavian lähetystötalo ja sen ympärys oli jo täysin kunnostettu. Belgradilaisten arkkitehtien suunnittelema rakennus teki sekä ulkoa- että sisältäpäin erittäin miellyttävän vaikutuksen arvokkailla linjoillaan sekä modernilla sisustuksellaan.

Tapasin Andrićin huhtikuun alkupäivinä. Natsilaiset sanomalehdet kävivät parhaillaan raivokasta Jugoslavian-vastaista kampanjaa. Völkischer Beobachter ja muut hitleriläiset sanomalehdet kirjoittivat joka päivä saksalaisen vähemmistön »vainoamisesta» Serbiassa ja sijoittivat valokuvia, joissa oli

esitetty »pakolaisten» ryhmiä eli »jugoslavialaisen terrorin uhreja» sanomalehtikirjoittajien sanontaa käyttääkseni. Todellisuudessa ei kukaan vainonnut saksalaisia Jugoslaviassa. Se oli tavanomaista hitleriläistä provokaatiota. Välikohtaukset Jugoslaviassa ja saksalaisen väestön pako maasta oli natsilaisten asiamiesten työtä. Hitler aikoi hyökätä Jugoslaviaan tekosyynä saksalaisen vähemmistön »suojelu». On varmaa, että hyökkäämällä »niskuroivan» Jugoslavian kimppuun Hitler pyrki ennen muuta turvaamaan itselleen tukialueen Kaakkois-Euroopassa ennen tunkeutumistaan Neuvostoliittoon.

Maaliskuun lopulla Cvetkovičin johtama Jugoslavian hallitus allekirjoitti Wienissä asiakirjan Jugoslavian liittymisestä Berliinin sopimukseen. Heti sen jälkeen Belgradissa tapahtui vallankaappaus. Vaikka uusi kenraali Simovičin johtama hallitus esittikin Berliinille hyökkäämättömyyssopimuksen allekirjoittamista, päätti Hitler luottamatta enää Belgradiin miehittää Jugoslavian ja auttaa saman tien Mussolinia Kreikan valtaamisessa.

Aina pidättyväinen ja päältä katsoen rauhallinen Andrić ei tällä kertaa voinut salata kiihtymystään. Hän tajusi hitleriläisten suunnitelmat ja sen, että hänen kotimaansa joutuu piakkoin hyökkäyksen kohteeksi.

– Mitä he meistä oikein tahtovat? Andrić harmitteli. – Annamme heille täyden rauhan. Koko tuo juttu saksalaisen vähemmistön »vainoamisesta» on alusta loppuun tekaistu. Haluamme että meidät jätettäisiin rauhaan. Mutta heille ei riitä se, mitä he ovat jo kahmineet Euroopassa. He janoavat vertamme. Saksalaiset turhaan luulevat pääsevänsä helpolla. Kansamme ei alistu. Jatkamme taistelua, vaikka he onnistuisivatkin miehittämään maamme. He saavat maksaa siitä kalliisti.

Hitleriläisten provokaatiot herättivät Jugoslaviassa yleisen suuttumuksen. Maassa ryhdyttiin pikaisiin toimenpiteisiin Saksan hyökkäyksen torjumiseksi. Huhtikuun 5. päivänä Moskovassa allekirjoitettiin Neuvostoliiton ja Jugoslavian välinen ystävyys- ja hyökkäämättömyyssopimus. Se aiheutti Berliinin Hitleriä kannattavissa piireissä hillitöntä hysteriaa. Tosin Neuvostoliitto ei tuolloin enää voinut antaa käytännöllistä apua Jugoslavian kansalle. Huhtikuun 6. päivän

vastaisena yönä Saksan sotajoukot tunkeutuivat valapattoisesti Jugoslaviaan kylväen kuolemaa ja hävitystä.

Mieleeni painuneet lähettiläs Andrićin sanat osoittautuivat ennustuksellisiksi. Jugoslavian kansa ei alistunut. Sissisodan menetelmiä käyttäen se antoi yhä tuntuvampia iskuja fasistianastajille.

Eräänä huhtikuun loppupäivänä sain USA:n Berliininlähetystön ensimmäiseltä sihteeriltä Pattersonilta pyynnön saapua coctailkutsuihin. Patterson oli erittäin varakkaan miehen maineessa. Hän oli vuokrannut omaan laskuunsa upean kolmikerroksisen yksityistalon Charlottenburgin kaupunginosasta ja saattoi muitta mutkitta kutsua luokseen päivälliselle kolmisenkymmentä henkilöä tai järjestää coctailkutsut kolmellesadalle vieraalle.

Koska Patterson asui melko kaukana keskustasta ja vieraat poistuivat hänen luotaan tavallisesti myöhään, päätin ottaa lähetystön autotallista emkan. Pimennyksen takia Berliinin kaduilla oli aina pilkkopimeää, mutta tällä kertaa yö oli kuutamoinen. Ajaessani sammutetuin seisontavaloin autioita katuja tunsin kuin ympärilläni olisi levittäytynyt tuntemattoman planeetan hylätty kaupunki. Kohta saavuin Pattersonin yksityistalon edustalle, jossa seisoi jo kokonainen autojono.

Isossa vierashuoneessa oli vilkasta. Suoralta kädeltä oli mahdoton erottaa ketään läsnäolijoiden joukosta. Tuli rätisi iloisesti takassa, joka valaisi huonetta muutaman himmeän seinälampun lisäksi. Kun silmäni olivat tottuneet puolihämärään, huomasin, että vieraat olivat jo jakautuneet ryhmiin ja keskustelivat vilkkaasti lasi kädessä.

Tervehdittyään minua Patterson sanoi:

– Luonani on eräs henkilö, johon haluaisin tutustuttaa teidät.

Hän tarttui käsipuoleeni ja ohjasi minut takan luo, missä seisoi viskilasi kädessä minulle tuttujen yhdysvaltalaisten diplomaattien seurassa laihahko upseeri Saksan ilmavoimien majurin puku yllään. Silmään pistivät hänen päivettyneet kasvonsa.

Patterson esitteli meidät toisillemme ja virkkoi:

– Majuri on juuri tullut lomalle Afrikasta.

Majuri vaikutti kokeneelta taistelulentäjältä. Hän kertoi

mielellään taistelutoimista Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Afrikassa. Tällöin hän ei salannut, että vastoin Wehrmachtin päällystön voitokkaita tilannetiedotuksia saksalaiset ovat joutuneet koville Afrikan sotanäyttämöllä. Hitleriläisen upseerin noin vapaa käyttäytyminen yhdysvaltalaisen diplomaatin talossa tuntui minusta hieman oudolta. Ehkä syy oli siinä, että majuri tunsi Pattersonin jo vanhastaan. Hänen puheistaan saattoi päätellä heidän tavanneensa jo ennen sotaa Yhdysvalloissa.

Illan lopussa jouduimme saksalaisen majurin kanssa syrjään muista vieraista. Savuketta sytyttäessään hän katsahti minua suoraan silmiin ja sanoi hiljentäen ääntään:

– Patterson haluaa, että tiedottaisin teille erään asian. Kysymys on siitä, etten ole täällä lomalla. Lentolaivueeni on kutsuttu pois Pohjois-Afrikasta, ja eilen saimme käskyn siirtyä itään, Lódźin seutuville. Ehkä siinä ei olekaan mitään erikoista, mutta tiedän, että monia muitakin joukko-osastoja on viime aikoina siirretty rajojenne tuntumaan. En tiedä mitä se merkitsee, mutta itse henkilökohtaisesti en tahdo, että teidän ja minun maani välillä tapahtuu jotain. Olen ilmoittanut teille tämän tietenkin luottamuksellisesti.

Menin joksikin aikaa aivan sanattomaksi hämmästyksestä. Se oli ennen kuulumaton tapaus, että Hitlerin sotavoimien upseeri välitti neuvostodiplomaatille tiedon, joka paikkansapitävänä oli epäilemättä suuri salaisuus. Ilmaisemalla sen hän pani alttiiksi henkensä. Me puolestaan pelkäsimme joutuvamme provokaation uhriksi. En lisäksi tietänyt voiko majuriin luottaa. Niinpä päätinkin antaa pidättyväisen ja kaavamaisen vastauksen:

– Kiitän teitä, herra majuri, tiedostanne. Se on erittäin mielenkiintoinen. Arvelen kuitenkin, että Saksa noudattaisi hyökkäämättömyyssopimusta. Maamme pyrkii säilyttämään rauhan välillämme. Luottakaamme parempaan.

– No itsepä sen parhaiten tiedätte, sanoi puhetoverini myhähtäen. Kohta hän hyvästeli ja lähti.

Tämä puhelu kuten kaikki muutkin merkittävät keskustelut diplomaattisissa kutsutilaisuuksissa sisällytettiin lähetystön tavanomaiseen tiedotukseen, joita lähetimme säännöllisesti lennättimellä Moskovaan.

Kosketuksemme kolmannen valtakunnan poliitikkoihin olivat virallisia ja äärimmäisen rajoitettuja. Korkea-arvoisista natseista vain Ribbentrop oli silloin tällöin läsnä lähetystömme järjestämillä vastaanotoilla. Joskus nähtiin sotamarsalkka Keiteliä ja Milchiä. He viipyivät lähetystössä vain hetken vedoten kiireisiin. Vain kaksi henkilöä kävivät lähetystössämme säännöllisesti. Toinen oli valtiosihteeri Otto Meissner, jota pidettiin Hitleriä lähellä olevana »vanhan koulun» miehenä (hän oli ollut samassa virassa Hindenburgin aikanakin), ja toisena oli muuan balttilainen paroni von Tschaikowski, jonka nimikortissa luki: virasta eronnut diplomaatti. Valtionvirasta eronneenakin von Tschaikowski oli hyvin informoidun henkilön, Wilhelmstrassen luottamushenkilön maineessa. Sekä Meissner että von Tschaikowski puhuivat alituiseen Neuvostoliiton ja Saksan suhteiden parantamistarpeesta. Heidän mukaan Saksan hallitus ajatteli päänsä puhki, miten saada maidemme välit läheisemmiksi ja vilpittömämmiksi.

Vuoden 1941 kesäkuun alussa, siis paria viikkoa ennen sodan alkamista, Meissner ollessaan lähetystössämme päivällisellä vihjasi, että valtakunnankansliassa valmistellaan muka uusia neuvostoliittolais-saksalaisten suhteiden lujittamiseen tähtääviä ehdotuksia, jotka führer aikoo kohta esittää Moskovalle. Se oli tietenkin mitä inhottavinta harhaan johtamista. Meissnerin ja von Tschaikowskin tarkoituksena oli herpaannuttaa neuvostoliittolaisten valppautta.

Saksan liikemiehet olivat vilkkaassa yhteydessä lähetystöömme. Luonamme kävi usein erilaisten toiminimien johtajia. Mainittakoon mm. sellaiset toiminimet kuin AEG, Krupp, Mannesmann, Siemens-Schuckert, Rheinmetall-Borsig, Zeiss-Ikon ja Telefunken. Lähetystömme edustajat saivat kutsuja vierailla noille toiminimille kuuluvilla tuotantolaitoksilla, joita oli eri puolilla Saksaa. Minä esimerkiksi kävin tutustumassa Kruppin tehtaisiin Essenissä, Bremenin laivatelakoihin ja Mannesmann-yhtymän teollisuuslaitoksiin Magdeburgissa. Neuvostodiplomaateille ei tietenkään näytetty läheskään kaikkea.

Mahdollisesti eräät noista käynneistä palvelivat Hitlerin toimeenpaneman harhauttamiskampanjan tarkoitusperiä. Siitä huolimatta uskon monien keskustelukumppaneinamme olleiden teollisuusmiesten luottaneen vakaasti siihen, että taloudellisesti Neuvostoliitolla ja Saksalla on paljon annettavaa toisilleen ja että kauppasuhteiden kehitys on edullista kummallekin maalle.

Neuvostoliiton lähetystön tavanomaisena vieraana oli yksi Mannesmann-yhtymän johtajista Gaspar. Hän oli pitkä tyylikkäästi pukeutunut keski-ikäinen herrasmies. Hän piti vakituisesti pikkutakkinsa napinreiässä punaista neilikkaa ja kertoi keikaillen häntä sanottavan »punaiseksi Gaspariksi». Tällöin hän vakuutteli, ettei tuo liikanimi ole tarttunut häneen ainoastaan tuon iänikuisen neilikan takia, vaan myös hänen »sangen vasemmistolaisten» vakaumustensa vuoksi. Varakkaana henkilönä, jolla oli lisäksi melkoinen vaikutusvalta liikemaailmassa, Gaspar saattoi sallia itselleen moisen eriskummaisuuden.

Juuri samaan aikaan Neuvostoliiton kaupallinen edustusto teki suuren ja edullisen teräsputkitilauksen Mannesmann-yhtymältä, mikä osoitti taas kerran toiminimen johtajille, että Neuvostoliiton kanssa voidaan harjoittaa suuria liiketoimia.

– Toivoisin hartaasti, että maidemme väliset suhteet kehittyisivät suotuisasti, Gaspar sanoi erään lähetystössä käyntinsä aikana. – Yrityksemme on vilpittömästi kiinnostunut siitä. Mutta Saksassa on valitettavasti voimia, jotka eivät käsitä kansakuntamme todellisia etuja. Ne voivat jälleen johtaa maamme tuhon partaalle.

Gaspar kuului muuten niiden kolmannen valtakunnan harvojen liikemiesten joukkoon, jotka varoittivat meitä uhkaavasta vaarasta kehottaen valppauteen ja varovaisuuteen, vaikkeivät puhuneetkaan mitään konkreettista Hitlerin pikaisesta hyökkäyksestä Neuvostoliittoa vastaan.

Pyrimme käyttämään hyväksi maamme ja Hitler-Saksan välien tilapäistä normaalistumista pelastaaksemme gestapon kynsistä edistyksellisiä kirjailijoita, tiedemiehiä, huomattavia fasisminvastustajia ja kommunistisen liikkeen toimihenkilöitä. Sekä Berliinissä että Moskovassa saksalaiset esittivät usein pyynnön sallia tämän tai tuon henkilön matkustaa nat-

si-Saksaan. Eräistä henkilöistä hitleriläiset olivat erittäin kiinnostuneita. Silloin kun neuvostoliittolainen osapuoli katsoi mahdolliseksi myöntää matkaluvan, esitimme puolestamme vaatimuksen jonkun vapautettavaksi haluamamme henkilön päästämisestä Neuvostoliittoon. Tätä tietä saatiin vapautetuksi monia fasisminvastustajia, mm. Espanjassa toimineen Kansainvälisen prikaatin entisiä taistelijoita, jotka olivat joutuneet hitleriläisten kynsiin Ranskassa.

Joidenkin henkilöiden vapauttamista jouduttiin anomaan kuukausikaupalla ja välistä tuloksettomasti. Niinpä emme saaneet saksalaisilta suostumusta maailmankuulun ranskalaisen fyysikon Paul Langevinin siirtymiseen Neuvostoliittoon. Oli täysi syy pelätä tuon lahjakkaan tiedemiehen ja edistysmielisen julkisuuden henkilön elämän puolesta. V. 1935 Langevin osallistui kansanrintamaan Ranskassa. Hänet oli valittu Neuvostoliiton tiedeakatemian kunniajäseneksi eikä hän koskaan salannut fasisminvastaisia vakaumuksiaan.

Hitleriläiset eivät antaneet Langevinille anteeksi hänen fasisminvastaisia näkemyksiään. Lukuisiin kyselyihimme Saksan ulkoministeriö vastasi ensin, että Langevin on kadoksissa. Myöhemmin se tunnusti avoimesti, että koska Langevin harjoitti tieteen ohella myös »Saksalle vihamielistä» toimintaa, Saksan toimivaltaiset viranomaiset kieltäytyvät luovuttamasta häntä meille. Langevinin vapauttamiseksi pidätimme jopa erään saksalaisten sinnikkäästi vaatiman persoonan luovuttamista. Sekään ei silti auttanut. Vuoden 1941 lopulla Langevin pidätettiin ja heitettiin vankilaan. Myöhemmin hänet määrättiin Troyes's kaupunkiin gestapon valvonnan alaiseksi. Hänen elämänsä olisi voinut päättyä traagisesti, ellei hän olisi vastarintamiesten avulla onnistunut pakenemaan puolueettomaan Sveitsiin. Ranskan vapauttamisen jälkeen 1944 Langevin palasi Pariisiin ja liittyi kommunistiseen puolueeseen. Langevin kuoli vuonna 1946 ja hänet haudattiin kansallissankarina panteoniin.

Menestyksellisesti päättyivät Berliinissä vuoden 1941 alussa lähetystömme käymät pitkäaikaiset neuvottelut tunnetun ranskalaisen kommunistikirjailijan Jean-Richard Blochin vapauttamisesta. Muistan kuinka liikuttunut olin tavatessani varhaiskeväällä 1941 Blochin Berliinin Friedrichstrassen asemalla. Vielä nytkin näen silmissäni tuon kovasti laihtuneen

lyhyehkön miehen ruskea matkalaukku kädessä ja villapeite kainalossa. Korkea otsa, ilmeikkäät silmät, eloisat kasvot ja surullinen hymy huulilla – sellaisena näin hänet hänen ottaessaan ensimmäisiä askeliaan vapauteen. Blochia saattamassa ollut siviilipukuinen gestapon asiamies luovutti hänet minulle kädestä käteen ja pyysi allekirjoittamaan kuitin aivan kuin kyse olisi ollut matkatavarasta. Veimme Blochin lähetystöömme, missä hänelle oli varattu huone. Seuraavana päivänä ryhmä neuvostodiplomaatteja oli saattamassa häntä Idän asemalta Moskovaan. Bloch laski leikkiä, nauroi ja oli iloinen voidessaan matkustaa Neuvostoliittoon.

Romain Rollandin ja Louis Aragonin suuri ystävä Jean-Richard Bloch ollessaan sodan aikana Neuvostoliitossa teki paljon maailman edistyksellisten yhteiskuntapiirien mobilisoimiseksi taisteluun fasistista ruttoa vastaan. Hän julkaisi neuvostoliittolaisessa ja ulkomaisessa sanomalehdistössä paljastavia artikkeleita ja puhui usein radiossa kutsuen vastarintamiehiä tehostamaan taisteluaan vihollista vastaan. Sodan jälkeen Bloch palasi Ranskaan, missä kuoli vuonna 1947.

Admiralspalastin aitiossa

Milanon La Scala -oopperan Berliinissä pitämien vierailunäytäntöjen kunniaksi Saksan ulkoministeriö järjesti varhaiskeväällä 1940 juhlatilaisuuden, johon kutsuttiin kolmannen valtakunnan pääkaupungissa akkreditoidut diplomaatit. Samaan aikaan Saksassa vieraili Italian ulkoministeri kreivi Ciano, joten kutsutilaisuudessa oli läsnä Hitlerin Saksan korkeita virkamiehiä Ribbentrop etunenässä sekä Ciano seurueineen.

Kutsuvieraita kehotettiin saapumaan frakkiin tai paraatiunivormuun pukeutuneina, naisia iltapuvussa. Minä kuten muutkin lähetystömme työntekijät puin ylleni frakin. Ulkoasiain kansankomissariaatin virkamiehillä ei siihen aikaan ollut vielä paraatiunivormua, joten säädetyn järjestyksen mukaan kaikki diplomaatit saavuttuaan asemamaahan hankkivat heti itselleen frakin, silinterin, valkoisen silkkisen kaulaliinan ja kultavitjoilla keskeltä kiinnitettävän mustan viitan. Kaikki tuo näytti varsin maalaukselliselta. Vasta vuonna 1944 saimme ulkoministeriömme virkapuvun. Nykyään ei sellaista enää käytetä.

Tilaisuus oli määrä pitää iltakahdeksalta Admiralspalast-teatterissa, joka sijaitsi aseman lähettyvillä Friedrichstrassen varrella. Kutsuyleisö tarjosi todella upean näyn. Erittäin loisteliaita olivat natsilaisvirkamiesten daamit. Avokaulaisissa pitkissä laahustinpuvuissa, kallisarvoisissa turkiksissaan ja timanttikoruissaan he yrittivät lyödä toisensa laudalta.

Lämpiön keskellä seisoivat Ribbentrop ja Ciano. Heitä ympäröi keikarimaisiin sotilasmallisiin virkapukuihin sonnustautunut seurue. Leveitä marmoriportaita nousevat diplomaatit tervehtivät kumpaakin ministeriä ja suuntasivat kulkunsa viereiseen saliin, jossa yleisöstä oli muodostunut iso liikkuva värikäs ympyrä. Tarjoilijat luovivat ketterästi vieraiden välissä kannellen hopeatarjottimilla samppanjalaseja.

Kello pirahti soimaan ja vieraita kehotettiin ottamaan paikkansa. Sinä iltana esitettiin Wagnerin Tannhäuseria. Nousimme ensi parvelle neuvostodiplomaateille varattuun aitioon. Valot sammuivat hiljalleen ja alkusoiton juhlavat sävelet täyttivät salin. Tuo ilta on jäänyt mieleeni muunkin kuin maineikkaan La Scalan erinomaisten näyttelijäsuoritusten ansiosta. Väliajalla aitioomme tuli Italian lähettiläs Alfieri. Tuo ilmetty fasisti ja häijy vihollisemme oli neuvostodiplomaateille korostetun ystävällinen. Olimme jääneet Neuvostoliiton lähettilään kanssa kahden aitioon. Alfieri istahti viereeni.

– Arvostan suuresti mahdollisuutta esitellä teille, herra lähettiläs, ja teidän virkatovereillenne loisteliaan La Scalan erinomaista taidetta, Alfieri aloitti. – Olemme kuulleet Venäjän oppera taiteen mainiosta koulukunnasta ja Bolšoi-teatterin laulajien tenhoavista äänistä. Minulla on kunnia asettaa ankaran arvostelunne alaiseksi italialaisten laulajien esitystaito.

Kiitimme kohteliaasti Alfieria huomaavaisuudesta ja vakuutimme näytännön tuottavan meille suurta nautintoa. Italialainen kumarsi syvään ja sanoi, että maineikkaan Bolšoi-teatterin näyttelijäkunta olisi tervetullut hänen maahansa.

– Kohta akselivallat päättävät voitokkaasti sodan, ja silloin alkaa uusi aikakausi maidemme välisissä suhteissa, hän jatkoi. – Pidän suurena menestyksenä, että kaikki sujuu ny-

kyään niin hyvin. Eteemme avautuvat laajat näköalat. Meidän kannattaisi harkita jo nyt Neuvostoliiton ja Italian välisten kulttuurisuhteiden kehitystä ollaksemme valmiita pikaisen voiton jälkeiseen kauteen.

– Mielestämme sodan pikaisesta päättymisestä ei ole vielä merkkiäkään.

Alfieri nolostui silminnähtävästi.

– Turhaan epäilette, teidän ylhäisyytenne, hän sanoi hetken kuluttua. – Teitä arveluttaa ehkä se, että Italian armeija on kohdannut joitakin vaikeuksia Kreikassa ja Albaniassa? Harmi ettemme ole tavanneet pitkään aikaan. Minun olisi pitänyt käydä luonanne tekemässä selkoa tilanteesta. Kyse on siitä, että melkoinen osa Italian kuten Saksankin sotavoimista valmistautuu parhaillaan hyökkäykseen Englantia ja tämän Lähi-idässä olevia asemia vastaan. Voin luottamuksellisesti sanoa, että operaatio on jo loppuun suunniteltu ja se toteutetaan heti kun tie yli Balkanin Arabian niemimaan öljyalueille on raivattu. Määräpaikkoihin keskitetyt valtavat voimat rynnistävät kohta koko mahdillaan anglosakseja vastaan. Uskokaa ettei heille jää muuta kuin alistua voittoomme.

– Minulla on aivan toisenlainen käsitys tilanteesta, neuvostolähettiläs vastusti. – Eikä mikään osoita akselivaltojen merkittävien voimien keskittämistä Englantia vastaan, pikemminkin päinvastoin.

– Tarkoitatte kai muutamien joukko-osastojen siirtoa itään, touhusi italialainen diplomaatti. – Siitä saatte olla aivan huoletta. Tahdomme vain harhauttaa englantilaisia ja antaa samalla joukkojemme levätä rauhallisissa oloissa. Niillähän on edessään vaikea operaatio. Nykyisten moottoriteiden ja tiheän rautatieverkon ansiosta ei maksa mitään siirtää ajoissa nuo joukot Englannin kanaalille. Mitä tulee Kreikkaan ja Albaniaan, niin niistä suoriudutaan pian. En valitettavasti voi syventyä nyt yksityiskohtiin, mutta uskokaa pois, että tie Lähi-idän öljylähteille saadaan kohta raivatuksi. Juhlimme voittoa jo tänä vuonna.

Kuului soitto. Permanto ja aitiot täyttyivät nopeasti. Alfieri kumarsi hienostelevasti ja poistui. Esirippu nousi ja Wagnerin suurenmoiset sävelet tulvahtivat ilmoille. Ajatukseni pyörivät yhä Italian lähettilään käynnin ympärillä. Hänen vihjauksensa Kreikasta ja Albaniasta vaikuttivat kovin läpinäkyviltä. Ciano oli kaikesta päätellen jo sopinut saksalaisten kanssa Wehrmachtin avusta Italian joukoille, jotka olivat toivottomasti juuttuneet Balkanin niemimaalle. Mutta mitä on edessäpäin? Halusiko Alfieri antaa jutuillaan lisäpanoksen harhauttamiskampanjaan, jota hitleriläiset voimistivat sitä mukaa kuin laajensivat tukialuetta Neuvostoliiton-vastaista hyökkäystä varten? Vai uskoiko Italian lähettiläs tosissaan Englannin olevan seuraavana vuorossa? Paljon mahdollista, että Italian poliitikot luulivat todellakin Hitlerin varovan hyökkäämästä Neuvostoliiton kimppuun niin kauan kuin sen selkäpuolella säilyi nujertamattomana Yhdysvaltojen tukema Englanti. Olivathan kaukonäköisimmät saksalaiset poliitikot varoneet aina sodankäyntiä kahdella rintamalla. Aavistettiinko Roomassa, ettei Hitler välitä tuosta vaarasta? Joka tapauksessa on totta, että Hitler paljasti Mussolinille vasta viime hetkellä Neuvostoliiton-vastaiset hyökkäyssuunnitelmansa.

Huolestuttavia enteitä

Me lähetystövirkamiehet saimme useiden kuukausien ajan seurata, miten Saksassa toteutettiin ilmeisiä valmistelutoimia itärintaman sotaa varten. Lähetystömme eri lähteistä saamat tiedot vahvistivat nuo valmistelut todeksi.

Saimme tietoja lähinnä Saksassa olevilta ystäviltämme. Tiesimme että natsien valtakunnassa, mm. Berliinissä, toimii sellaisia maanalaisia fasisminvastaisia ryhmiä kuin Punainen kapelli. Voittaen uskomattomia vaikeuksia, vaarantaen välistä henkensä saksalaiset fasisminvastustajat keksivät keinoja Neuvostoliiton varoittamiseksi sitä uhkaavasta vaarasta. He välittivät tärkeitä tietoja Hitlerin Saksan valmistautumisesta Neuvostoliiton-vastaiseen hyökkäykseen.

Helmikuun puolivälissä Neuvostoliiton Berliinin-konsulaattiin tuli saksalainen kirjapainotyöläinen. Hän toi mukanaan kappaleen suurena painoksena julkaistavaa venäjän tulkkisanakirjaa. Sen sisältö ei jättänyt epäilyn varaa kirjan tarkoituksesta. Siitä luki esimerkiksi sellaisia latinalaisin kirjai-

min ladottuja venäjänkielisiä virkkeitä kuin »Missä on kolhoosin puheenjohtaja?», »Oletko kommunisti?», »Kädet ylös!», »Ammun!», »Antaudu!» ja muuta senkaltaista. Lähetimme tulkkikirjan heti Moskovaan.

Kun hitleriläiset miehittivät Puolan, jäi Neuvostoliiton entiseen Varsovan-lähetystöön vain rakennuksen komendantti Vasiljev, jonka oli huolehdittava Neuvostoliiton omaisuudesta koko »kenraalikuvernementissa», kuten saksalaiset nimittivät silloin anastamiaan Puolan alueita. Vasiljev joutui työnsä nojalla käymään Neuvostoliiton rajojen tuntumassa olevilla alueilla. Käydessään asioilla Berliinissä hän kertoi meille havainnoistaan.

Hitleriläiset pyrkivät tietenkin rajoittamaan Vasiljevin liikkumismahdollisuuksia ja salaamaan yleensä huolellisesti aggressiiviset valmistelunsa idässä. Vasiljev ei kuitenkaan voinut olla huomaamatta, että rautatiet oli ahdettu täyteen sotilasjunia ja Puolan kaupungit suorastaan vilisivät Wehrmachtin sotilaita. Silmään pisti sekin, että sotavoimien keskitys Puolan alueelle yhä lisääntyi. Vasiljevin tiedotukset antoivat meille lisäaineistoa muista lähteistä saamiemme tietojen vahvistukseksi.

Lähetystössämme oli tullut tavaksi, että aamuisin sanomalehtiattašea (ensin A. A. Smirnov ja tämän Moskovaan kutsumisen ja Neuvostoliiton Iranin-lähettiläälksi nimittämisen jälkeen I. M. Lavrov) selosti lyhyesti diplomaateille Saksan ja maailman sanomalehtitiedotuksia. Vuoden 1941 alkukuukausina hän kiinnitti yhä useammin huomiota saksalaisten lehtien »valitteluihin» siitä, että ulkomailla kirjoiteltiin Neuvostoliiton »sotavalmisteluista» Saksan rajalla. Tuollaisten tietojen lähde oli helposti määriteltävissä. Ensin niitä ilmestyi tavallisesti Yhdysvaltojen taantumuksellisissa sanomalehdissä, joissa viitattiin usein saksalaisiin lähteisiin puolueettomissa maissa. Kyseessä oli epäilemättä saksalaisten asiamiesten alullepanema provokaatio. Kun hitleriläisellä propagandalla ei ollut tosiperäisiä tietoja Saksaan kohdistuvasta »neuvostouhasta» – sellaista kun ei yleensä ollut olemassa –, niin se ryhtyi tehtailemaan läpeensä valheellisia tietoja Neuvostoliiton »sotavalmisteluista» Saksan länsirajoilla ja uittamaan niitä muiden maiden tietotoimistoille ja sanomalehtiin. Sitten kun yhdysvaltalaiset ja muiden maiden sanomalehdet olivat julkaisseet ne, alkoi saksalainen lehdistö niihin vedoten surkutella tekopyhästi, että tuollaiset tiedotukset »synkistävät» neuvostoliittolais-saksalaisia suhteita. Koko tuo puuha osoitti Saksan viranomaisten haluavan levittää ympäri maailmaa valhetta, että Neuvostoliitto muka uhkaa Saksaa.

Saksalaisissa sanomalehdissä ilmestyi yhä useammin viittauksia Hitlerin kirjaan Mein Kampf, jotka olivat melkein kokonaan hävinneet lehtien palstoilta ensimmäisinä kuukausina neuvostoliittolais-saksalaisen hyökkäämättömyyssopimuksen allekirjoittamisen jälkeen vuonna 1939. Kolmannessa valtakunnassa ei kylläkään ollut koskaan asetettu epäilyksen alaiseksi tuota Hitlerin jo vuosina 1924–1926 kirjottamaa natsismin evankeliumia. Kirja Mein Kampf kannessaan Hitlerin valokuva koreili kaikkien kirjakauppojen näyteikkunoissa. Sitä julkaistiin vuosittain suurin painosmäärin, jotka tuottivat Hitlerille miljoonien markkojen palkkioita. Natsilaiset propagandistit vetosivat yhä useammin Hitlerin kirjaan pohtiessaan »Suur-Saksan» tulevaisuudensuunnitelmia.

Kirjassaan Mein Kampf Hitler esitti aggressiiviset suunnitelmansa ja tavoitteensa äärimmäisen selvästi. Siinä osoitettiin, ettei Saksan pidä rajoittaa vaatimuksiaan vuoden 1914 rajojen palauttamiseen. Saksa tarvitsee paljon suuremman elintilan. Hitler totesi kirjassaan, että Euroopassa on 80 miljoonaa saksalaista. Vajaan sadan vuoden kuluttua heitä olisi maanosassa 250 miljoonaa, hän julisti. Niinpä muiden kansojen on siirryttävä ahtaammalle antaakseen tilaa saksalaisille.

Sellainen oli niin sanoakseni Hitlerin yleinen, periaatteellinen suuntaus. Yhtä selvästi ja peittelemättömästi oli kirjassa esitetty myös käytännölliset askelet tuon »ulkopoliittisen» päämäärän saavuttamiseksi. Hitler nimitti kirjassaan Ranskaa »Saksan kansakunnan veriviholliseksi». Hän piti sen hävittämistä kuitenkin vain yhtenä edellytyksenä pitkälle tähtäävien tavoitteidensa toteuttamiseen. Hän kirjoitti »ratkaisevasta yhteenotosta» Ranskan kanssa, mutta vain siinä mielessä, että Ranskan hävittäminen on Saksalle pelkästään yksi keino taata kansakunnalleen vihdoin laajenemismahdollisuus muuhun suuntaan.

Mihin nimittäin? Siihenkin Mein Kampf antoi täysin selvän vastauksen. Ensin on vallattava idän saksalaisvoittoiset alueet, so. Itävalta, Sudeetit ja Puolan läntiset maakunnat, Danzig mukaan luettuna.

Kaikki mainitut valloitukset toteutettiin jo vuoden 1941 alkuun mennessä, joskin vähän toisenlaisessa vuorojärjestyksessä, mutta sen sijaan laajemmassa mitassa. Mitä oli odotettavissa sen jälkeen? Mein Kampf antoi täysin selvän vastauksen: hyökkäys Neuvostoliittoon.

Yhtäkään noista päättelyistä ei kumottu eikä muutettu. Mein Kampfissa viitoitetut rosvomaiset tavoitteet pysyivät voimassa ja natsilaiset propagandantekijät pitivät tietenkin ne mielessään ryhtyessään keväällä 1941 kuin sopimuksesta ylistelemään hitleriläistä evankeliumia.

Hessin juttu

Toukokuun puolivälissä Berliinin saattoi kuohuksiin tieto Hitlerin ensimmäisenä sijaisena natsipuoluetta johtaneen Rudolf Hessin odottamattomasta lennosta Englantiin. Messerschmitt-110-konetta itse ohjannut Hess nousi ilmaan 10. toukokuuta Augsburgista (Etelä-Saksa) ja otti suunnan kohti hyvin tuntemansa lordi Hamiltonin Skotlannissa olevaa maatilaa Dungavel Castlea. Mutta Hess oli arvioinut väärin polttoaineenkulutuksen. Määränpäähän oli enää neljätoista kilometriä, kun hän hyppäsi laskuvarjolla Eagleshamin seudulle, missä paikalliset viljelijät pidättivät hänet ja luovuttivat viranomaisille. Englannin hallitus oli muutamia päiviä vaiti tapahtumasta. Eikä Berliinikään tiedottanut siitä mitään. Vasta sen jälkeen kun Britannian hallitus oli saattanut asian julkisuuteen, Saksan hallitus tajusi Hessille uskotun salaisen tehtävän menneen myttyyn. Juuri silloin Hitlerin päämajassa Berghofenissa päätettiinkin panna Hessin lento hänen mielenhäiriönsä tiliin. Virallisessa tiedonannossa Hessin jutusta sanottiin, että puolueen jäsen Hess on luultavasti hullaantunut ajatukseen, että hän pystyy omakohtaisilla toimillaan saamaan aikaan yhteisymmärryksen Saksan ja Englannin kesken. Saksalainen lehdistö meni selvästi inspiroiduissa kommentaareissaan vieläkin pitemmälle osoittaen, että tuo natsijohtaja oli mielisairas idealisti, jota vaivasivat ensimmäisessä maailmansodassa saaduista vammoista johtuvat harha-aistimukset. Kommentaarien tekijät eivät nähtävästi huomanneet murhaavaa ivaa siinä, että tuo »mielipuoli» oli Hitlerin jälkeen toiseksi tärkein henkilö natsipuolueessa. Sitä paitsi Hitler oli testamentissaan määrännyt Hessin »Saksan kansakunnan führeriksi» siinä tapauksessa, että hän itse sekä Göring sattuisivat äkkiä kuolemaan.

Hitler tajusi Hessin epäonnistuneen lennon vahingoittavan moraalisesti sekä häntä että hänen valtaansa. Jälkiä peittääkseen hän vangitutti Hessin lähimmät henkilöt, erotti hänet itsensä kaikista viroista ja määräsi ammuttavaksi, jos hän palaa Saksaan. Hitlerin sijaiseksi natsipuolueessa nimitettiin Bormann.

Hitleriläiset olivat epäilemättä panneet suuria toiveita Hessin matkaan. Saksalainen imperialismi toivoi saavansa mukaan Neuvostoliiton-vastaiselle sotaretkelle myös Saksan viholliset, lähinnä Englannin. Hitleriläiset aikoivat tehdä suunnittelemastaan hyökkäyksestä Neuvostoliittoon ristiretken »bolševismin vaaraa» vastaan.

Nürnbergin oikeudenkäynnin asiakirjoista ja muusta Hitler-Saksan kukistumisen jälkeen julkaistusta aineistosta on selvinnyt, että Hess oli v. 1940 kesästä asti ollut kirjeenvaihdossa Englannin tunnettujen »müncheniläisten» kanssa. Apuna tuon kirjeenvaihdon järjestämisessä oli Windsorin herttua eli Englannin entinen kuningas Edward VIII, joka pakotettiin luopumaan valtaistuimesta tekosyynä hänen mieltymyksensä eronneeseen yhdysvaltalaiseen miljonäärittäreen.

Windsorin herttua tunnettiin natsilaismielisyydestään. Aikoinaan Hitler toivoi hänestä apua Englannin kansan demoralisoinnissa ja Britannian hallituksen taivuttamisessa erillisrauhaan Saksan kanssa. Kun Windsorin herttua matkallaan vapaaehtoiseen maanpakoon Bahamasaarille (hänet nimitettiin sinne kuvernööriksi) pysähtyi Portugaliin, lähetettiin sinne SS-brigadenführer Walter Schellenberg, joka toimi valtakunnan turvallisuusviraston hallinnon VI osaston päällikkönä. Schellenbergin oli määrä suostuttaa Windsorin herttua matkustamaan Berliiniin ja esiintymään radiossa vetoomuksin

Englannin kansalle sovinnonteosta Saksan kanssa. Tuosta palveluksesta Hitler tarjosi herttualle 50 miljoonaa Sveitsin frangia. Äärimmäisessä tapauksessa Schellenbergin oli kaapattava Englannin entinen kuningas ja toimitettava hänet Hitlerin luo. Hitlerin salainen asiamies ei kuitenkaan onnistunut täyttämään tehtävää, sillä Englannin salaisen palvelun asiamiehet vartioivat tarkasti entistä monarkkia eikä Schellenberg päässyt hänen kanssaan yhteyteen.

Käyttäen hyväkseen tuttavuussuhteitaan Hess oli jo ennalta sopinut käynnistään Englannissa. Ensin visiitin oli tapahduttava joulukuussa 1940, mutta sitten se päätettiin lykätä Hitlerin Kaakkois-Euroopassa toimeenpanemien valloitusten päättymiseen. Kun vihdoin toukokuussa 1941 Hess saapui Englantiin ja aloitti neuvottelut korkea-arvoisten brittiläisten edustajien kanssa, tilanne maassa ja kansainvälinen tilanne yleensä ei antanut »münchenilläisille» mahdollisuutta liittoutua natsien kanssa.

Englannin ja USA:n kaukonäköisimmät poliitikot käsittivät Saksan tarvitsevan rauhaa heidän maidensa kanssa vain hyökätäkseen myöhemmin niiden kimppuun natseille sopivana ajankohtana. Englannin hallituspiirit tajusivat selvästi, millaisena vaarana niiden asemille ja eduille on Saksan imperialismi, joka pyrki alistamaan valtaansa koko maailman. Sen vuoksi ne varoivat tekemästä uusia kauppoja Saksan kanssa, semminkin kun tuonkaltaiset poliittiset kokeet olivat aiemminkin kääntyneet niiden omaksi vahingokseen.

Hessin tehtävä siis epäonnistui ja itse hän joutui sodan päätyttyä Nürnbergin tuomioistuimen eteen pahimpien natsirikollisten joukossa. Hän välttyi tosin hirsipuulta, kun hänet oli lääkärintarkastuksessa todettu mielenvikaiseksi. Hän sai elinkautisen vankeusrangaistuksen.

Silloin toukokuussa 1941 emme voineet tietää Hessin Englannin-matkan taustaa. Oli silti epäilemätöntä, että se oli yritys sopia Lontoon kanssa toimista Neuvostoliittoa vastaan. Tein kerran merkittävän havainnon. Käydessäni toukokuun alussa asioimassa Wilhelmstrassella näin ulkoministeriön eteishuoneen pöydillä ennen sotaa julkaistuja aikakauslehtiä ja kirjasia, joissa ylisteltiin »englantilais-saksalaista ystävyyttä» ja sen merkitystä Euroopalle ja koko maailmalle (yhteen aikaan, Münchenin kaudella hitleriläiset

pitivät asiasta erittäin kovaa ääntä). Kaikki Wilhelmstrassella käyvät diplomaatit huomasivat tietenkin heti kirjaset ja arvioivat niiden ilmaantumisen jonkinlaiseksi englantilaisystävälliseksi eleeksi. Tuo mielenosoituksellinen teko oli arvelujen, juorujen ja spekulaatioiden aiheena. »Mielipuoli» Hessin samoihin aikoihin suorittama lento sekä Saksan sotavalmistelujen tehostuminen itärintamalla ei voinut olla herättämättä huomiota.

Neuvostoliiton sotilasattašea kenraali Tupikov ja laivastoattašea amiraali Vorontsov saivat yhä huolestuttavampia tietoja. Heidän tiedotuksensa mukaan vuoden 1941 helmikuun alusta itään oli ryhdytty lähettämään rautateitse joukkoja ja sotakalustoa. Maalis–huhtikuussa panssarivaunuilla, tykeillä ja ampumatarvikkeilla lastattuja junia kulki itään päin jo katkeamattomana virtana, ja toukokuun loppuun mennessä rajavyöhykkeelle oli kaikesta päätellen keskitetty Saksan suuria sotatoimiyhtymiä ja runsaasti sotakalustoa.

Hitleriläiset tunnustelivat samalla röyhkeästi ja suorasukaisesti Neuvostoliiton puolustuskuntoa pitkin valtionrajaa. Saksalaisten provokaatiot Neuvostoliiton ja Saksan rajalla yltyivät erikoisesti touko–kesäkuun vaihteessa. Lähetystömme sai Moskovasta miltei joka päivä määräyksiä esittää vastalause yhä uusia rajanloukkauksia vastaan. Saksan rajavartijoiden ohella myös Wehrmachtin sotilaita tunkeutui jatkuvasti Neuvostoliiton alueelle ahdistaen tulella rajavartijoitamme. Välikohtaukset vaativat kuolonuhreja. Hakaristilentokoneita pyrki häikäilemättömästi Neuvostoliiton ilmatilaan. Neuvostoliitto tiedotti Saksan ulkoministeriölle kaikista rajanloukkauksista mainiten niiden tarkan ajan ja paikan. Nuo ilmoitukset otettiin vastaan Wilhelmstrassella. Asia luvattiin tutkia, mutta sitten vakuutettiin, »ettei tietoihin ole tullut vahvistusta».

Merkittävä oli myös seuraava tapaus. Vähän matkan päässä lähetystöstämme Unter den Lindenin varrella sijaitsi Hitlerin hovivalokuvaajan Hoffmanin komea valokuvaamo. Siinä työskenteli aikoinaan mallina Eva Braun, josta tuli myöhemmin Hitlerin rakastajatar. Sodan alusta asti valokuvaamon eräässä näyteikkunassa oli Hitlerin muotokuvan yläpuolella riippunut iso maantieteellinen kartta. Tavalli-

sesti kartasta näki joka kerta sen osan Eurooppaa, jossa parhaillaan käytiin tai suunniteltiin käytäväksi sotatoimia. Varhaiskeväällä 1940 kartta esitti Hollannin, Belgian, Tanskan ja Norjan aluetta, minkä jälkeen riippui melko kauan Ranskan kartta. Vuoden 1941 alussa ohikulkijat pysähtyivät jo Jugoslavian ja Kreikan kartan eteen. Ja yhtäkkiä kulkiessani toukokuun lopulla Hoffmanin valokuvaamon ohi näin ikkunassa Itä-Euroopan ison kartan. Siitä näki Baltian maat, Valko-Venäjän, Ukrainan, sanalla sanoen Neuvostoliiton laajan alueen Barentsinmereltä Mustallemerelle saakka. Tyrmistyin nähdessäni tuon. Hoffman antoi ilman muuta ymmärtää, missä vastaiset tapahtumat kehittyisivät. Hän ikään kuin vihjasi: nyt on tullut Neuvostoliiton vuoro.

Maaliskuusta lähtien Berliinissä alkoi kiertää itsepintaisia huhuja, että Hitler valmisteli hyökkäystä Neuvostoliiton kimppuun. Tällöin mainittiin eri ajankohtia, joiden oli kai määrä hämätä meitä: 6. huhtikuuta, 20. huhtikuuta, 18. toukokuuta ja vihdoin 22. kesäkuuta.

Lähetystömme ilmoitti säännöllisesti kaikista noista huolestuttavista enteistä Moskovaan. Toukokuun alussa diplomaattiryhmämme sai määräyksen jättää juoksevat asiat ja syventyä tutkimaan lähetystön käytettävissä olevia tietoja Hitlerin hyökkäysvalmisteluista itäsuunnalla ja tekemään niistä yhteenvedon.

Lähetystöneuvos V. S. Semjonovin ja attašea I. S. Tšernyšovin johtama lähetystövirkailijoiden ryhmä laati toukokuun loppuun mennessä yksityiskohtaisen selosteen, johon oli mm. liitetty otteita Hitlerin kirjasta Mein Kampf. Selosteen tärkein johtopäätös oli, että Saksan Neuvostoliitonvastaisen hyökkäyksen käytännöllinen valmistelu on saatettu loppuun ja että sodanvalmistelun mittasuhteet osoittavat epäilemättä joukkojen ja sotakaluston keskityksen päättyneen. Neuvostolähettiläs lievensi jonkin verran selosteen tekstiä epäillen, etteivät liian jyrkät johtopäätökset olisi mieleen Stalinille. Asiakirjasta seurasi kuitenkin täysin selvästi, että Saksa voi hyökätä Neuvostoliiton kimppuun hetkellä millä hyvänsä.

Me Neuvostoliiton Berliinin-lähetystön työntekijät olimme kahden vaiheilla. Toisaalta hallussamme oli täysin selvät tiedot sodan pikaisesta puhkeamisesta. Toisaalta taas ei näyttänyt tapahtuvan mitään erikoista. Saksassa ja miehitetyillä alueilla olevissa neuvostovirastoissa työskentelevien henkilöiden perheitä ei lähetetty kotimaahan. Päinvastoin Neuvostoliitosta saapui melkein joka päivä uusia työntekijöitä perheineen. Neuvostoliittolaiset tavaratoimitukset Saksaan jatkuivat keskeytymättä, vaikka saksalainen osapuoli oli laiminlyönyt lähes kaikki kauppasopimukseen liittyvät velvoitteensa. Kesäkuun 14. päivänä, ts. viikkoa ennen Hitlerin Saksan hyökkäystä Neuvostoliittoon, neuvostolehdet julkaisivat TASS:in tiedonannon, jossa sanottiin, että »Neuvostoliiton tietojen mukaan Saksa noudattaa yhtä tinkimättömästi kuin Neuvostoliittokin neuvostoliittolais-saksalaista hyökkäämättömyyssopimusta, minkä perusteella Neuvostoliiton hallituspiirit katsovat täysin aiheettomiksi huhut Saksan aikeista sanoa irti sopimus ja hyökätä Neuvostoliiton kimppuun --».

Tuolla tiedonannolla, jonka teksti luovutettiin päivää ennen julkaisemista Saksan Moskovan-lähettiläälle Schulenburgille, Stalin halusi luultavasti vielä kerran tunnustella Saksan hallituksen aikeita. Olivatpa TASS:in tiedonannon ulkopoliittiset tavoitteet mitkä tahansa, sen julkaiseminen kahdeksaa päivää ennen sodan alkua oli omiaan vain heikentämään kansamme valppautta. Berliini vastasi TASS:in tiedonantoon vaitiololla. Yksikään Saksan sanomalehdistä ei maininnut sanallakaan siitä.

Kesäkuun 21. päivänä, kun Hitler-Saksan hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan oli enää muutamia tunteja, lähetystömme sai määräyksen antaa Saksan hallitukselle vielä yhden julkilausuman, jossa ehdotettiin Neuvostoliiton ja Saksan suhteiden käsittelyä.

Neuvostohallitus antoi Saksan hallituksen ymmärtää, että se on tietoinen saksalaisten joukkojen keskittämisestä Neuvostoliiton rajalle ja että sotaseikkailulla voi olla vaaralliset seuraukset. Pikasanoman sisältö ilmaisi silti muutakin, nimittäin sitä, että Moskovassa vielä uskottiin selkkauksen ehkäisemismahdollisuuteen ja oltiin valmiita neuvottelemaan syntyneestä tilanteesta.

Kesäkuun 22. päivän vastainen yö

Lauantaina, 21. kesäkuuta Berliinissä oli kaunis sää. Jo aamu enteili helteistä päivää, joten lähetystömme monet työntekijät aikoivat iltapäivällä lähteä kaupungin ulkopuolelle, jonnekin Potsdamin puistoihin tai Wannsee- ja Nicolassee-järville, jossa uimakausi oli parhaimmillaan. Vain joidenkin diplomaattien oli jäätävä kaupunkiin. Aamulla oli Moskovasta tullut pikasanoma. Lähetystön oli viivyttelemättä välitettävä Saksan hallitukselle edellä mainittu tärkeä julkilausuma.

Minun tehtävänäni oli ottaa yhteys Wilhelmstrasselle ja sopia lähetystön edustajien tapaamisesta Ribbentropin kanssa. Ministerin sihteeristön päivystäjä vastasi, ettei Ribbentrop ollut kaupungissa. Puhelinsoitto ensimmäiselle varaministerille valtiosihteeri Weizsäckerille oli niin ikään tulokseton. Kului tunti toisensa perään eikä ketään vastuullisista henkilöistä onnistuttu saamaan käsille. Vasta puolenpäivän paikkeilla ilmaantui ministeriön poliittisen osaston johtaja Woermann. Hänkin vahvisti vain sen, ettei Ribbentrop enempää kuin Weizsäckerkään ollut ministeriössä.

– Führerin päämajassa taitaa olla menossa jokin neuvottelu. Kaikki ovat luultavasti siellä, Woermann selitti. Jos asia on kiireellinen, esittäkää se minulle, niin minä koetan päästä yhteyteen johdon kanssa.

Vastasin sen olevan mahdotonta, koska lähettilään on määrä luovuttaa julkilausuma henkilökohtaisesti ministerille. Pyysin Woermannia saattamaan asian Ribbentropin tietoon.

Asiaa jonka takia pyrimme ministerin puheille, ei voitu missään tapauksessa uskoa toisen arvoluokan virkamiehille. Olihan kyse julkilausumasta, jossa Saksan hallitukselta vaadittiin selitystä saksalaisten joukkojen keskitykseen pitkin Neuvostoliiton rajaa.

Sinä päivänä Moskovasta oli soitettu jo useita kertoja. Meitä kiirehdittiin tehtävän suorittamisessa. Mutta niin monesti kuin soitimmekin ulkoministeriöön, oli vastaus aina sama: Ribbentrop ei ole paikalla eikä hänen tulostaan ole tietoa. Hän oli kuulemma saavuttamattomissa, joten hänelle ei ollut voitu edes tiedottaa puhelinsoitostamme.

Iltaseitsemän tienoissa kaikki lähtivät kotiin. Minun oli jäätävä lähetystöön ja vaadittava tapaamista Ribbentropin kanssa. Asetin eteeni pöytäkellon ja päätin pedanttisesti soittaa Wilhelmstrasselle joka puolen tunnin kuluttua.

Unter den Lindenille antavasta avonaisesta ikkunasta näin kuinka Berliinin asukkaita käveli kuten aina lauantaisin nuorten lehmusten reunustamalla puistokadulla. Tyttöjä ja naisia kirkkaissa kukikkaissa leningeissä ja miehiä, enimmäkseen iäkkäitä, tummissa vanhanaikaisissa puvuissa. Lähetystön portilla nojaten portinpieleen torkkui poliisi hassunkurinen poliisikypärä päässä.

Pöydälläni oli iso pinkka sanomalehtiä. Olin aamulla ehtinyt vain pikimmältään selata niitä. Nyt saatoin lukea niitä huolellisemmin. Puolivirallisessa natsilaislehdessä Völkischer Beobachter oli viime aikoina julkaistu Saksan hallituksen sanomalehtiosaston päällikön Dietrichin artikkeleita. Lähetystömme sanomalehtiattašea oli puhunut niistä äskettäin yhdessä sisäisessä lehdistötilaisuudessamme. Noissa ilmeisesti kehotuksesta kirjoitetuissa artikkeleissa Dietrich jankkasi yhtä ja samaa. Hän kirjoitti jostain vaarasta, joka uhkaa Saksan valtakuntaa ja haittaa Hitlerin »tuhatvuotisen valtakunnan» luomissuunnitelmien toteuttamista. Kirjoittaja osoitti, että Saksan kansan ja hallituksen on pakko poistaa syntynyt vaara ennen kuin ne ryhtyvät rakentamaan tuota valtakuntaa. Dietrich ei tietenkään suotta saarnannut tätä ajatusta. Mieleeni muistui artikkeli, jonka hän oli kirjoittanut ennen Hitler-Saksan hyökkäystä Jugoslavian kimppuun vuoden 1941 huhtikuun alkupäivinä. Silloin hän jaaritteli Saksan kansakunnan »pyhästä tehtävästä» Kaakkois-Euroopassa, muisteli prinssi Eugenen retkeä turkkilaisten miehittämään Serbiaan 1700-luvulla ja vihjasi melko selvästi, että saksalaisten sotilaiden on kuljettava sama tie. Niiden tosiasioiden valossa, jotka nyt tiedämme Saksan valmistautumisesta sodankäyntiin idässä, Dietrichin artikkelit »uudesta uhkasta» saivat erityisen merkityksen. Oli vaikea päästä ajatuksesta, että Berliinissä kiertävissä huhuissa Hitlerin Neuvostoliiton-vastaisen hyökkäyksen viimeiseksi päivämääräksi mainittu 22. kesäkuuta pitäisi ehkä tällä kertaa paikkansa. Kummalliselta tuntui sekin, ettemme koko päivään saaneet yhteyttä Ribbentropiin enempää kuin hänen ensimmäi-

seen varamieheensäkään, vaikka tavallisesti ministerin matkustettua kaupungista Weizsäcker oli aina valmis ottamaan vastaan lähetystön edustajan. Mikähän tärkeä neuvottelu mahtoi olla Hitlerin päämajassa, jossa Woermannin mukaan olivat kaikki natsijohtajat?

Soittaessani uudemman kerran ulkoministeriöön kuulin puhelintorvesta virkamiehen saman kohteliaan vastauksen:

– En ole vieläkään saanut yhteyttä herra valtakunnanministeriin. Muistan kyllä teillä olevan asiaa hänelle ja teen voitavani.

Huomautin että minun on pakko vaivata häntä edelleenkin, koska kyse on kiireellisestä asiasta. Keskustelukumppanini vastasi siihen ystävällisesti, etten lainkaan vaivaa häntä, sillä hän päivystää ministeriössä aamuun saakka. Soitin kerta kerran perään Wilhelmstrasselle, mutta tuloksettomasti.

Sillä välin Moskovassa puoli kymmenen aikaan illalla ulkoasiain kansankomissaari Molotov kutsui neuvostohallituksen toimesta luokseen Saksan lähettilään Schulenburgin ja ilmoitti tälle saksalaisten lentokoneiden lukuisten rajanloukkausten johdosta annetun nootin sisällön. Sen jälkeen kansankomissaari koetti turhaan saada lähettilästä keskustelemaan Neuvostoliiton ja Saksan suhteiden tilasta ja selittämään, mitä syitä Saksalla on olla tyytymätön Neuvostoliittoon. Molotov kysyi selitystä myös ahkerasti levitettäviin huhuihin pikaisesta sodasta Saksan ja Neuvostoliiton välillä sekä tiedusteli, mistä johtui Saksan lähetystön virkamiesten viime päivinä havaittava joukkomittainen lähtö Moskovasta perheineen. Lopuksi Schulenburgille esitettiin kysymys, miten on selitettävissä, ettei Saksan hallitus ole ottanut lainkaan kantaa TASS:in 14. kesäkuuta julkaisemaan tyynnyttävään ja rauhantahtoiseen tiedonantoon. Schulenburg ei kyennyt vastaamaan yhteenkään kysymykseen.

Sillä aikaa kun yritin tuloksettomasti saada puhelinyhteyttä Wilhelmstrasselle, saatiin Moskovasta uusi pikasanoma. Se tuli yöllä, kello yhden maissa. Sähkeessä tiedotettiin ulkoasiain kansankomissaarin ja Schulenburgin keskustelun sisällöstä ja lueteltiin kysymykset, jotka neuvostoliittolainen osapuoli oli esittänyt keskustelun aikana. Neuvostoliiton Berliinin-lähettilästä kehotettiin jälleen tapaamaan viivyttelemättä Ribbentrop tai hänen varamiehensä ja esittämään heille

samat kysymykset. Seuraava soittoni Ribbentropin kansliaan oli yhtä hyödytön kuin edellisetkin.

Yhtäkkiä kolmen aikaan yöllä eli aamuviideltä Moskovan aikaa (oli jo sunnuntai, kesäkuun 22. päivä) puhelin pirahti. Tuntematon ääni tiedotti, että valtakunnanministeri Joachim von Ribbentrop odottaa Neuvostoliiton edustajia ulkoministeriön virkahuoneessaan Wilhelmstrassella. Yksin jo tuosta tuntemattomasta katkonaisesta äänestä ja äärimmäisen virallisesta sanankäytöstä henki jotain pahanenteistä. Vastatessani tekeydyin, että kyse on neuvostolähetystön tavoittelemasta ministerin tapaamisesta.

– En ole tietoinen asiastanne, sanoi ääni langan toisessa päässä. Tehtäväkseni on annettu vain tiedottaa, että valtakunnanministeri Ribbentrop pyytää neuvostoedustajia saapumaan hänen luokseen viipymättä.

Mainitsin että kuluu aikaa ennen kuin pyyntö välitetään lähettiläälle ja auto saadaan valmiiksi, mihin minulle vastattiin:

– Valtakunnanministerin auto odottaa jo Neuvostoliiton lähetystön edustalla. Ministeri toivoo neuvostoedustajien saapuvan viivyttelemättä.

Tultuamme ulos lähetystötalon portista näimme jalkakäytävän vieressä mustan auton. Kuljettajalla oli yllään sotilasmallinen tumma takki ja päässä kiiltolippainen lakki. Hänen vieressään istui pönäkkänä upseeri Totenkopf-SS-divisioonasta. Hänen lippalakkinsa kuvussa koreili pääkalloa ja kahta ristissä olevaa sääriluuta kuvaava tunnusmerkki.

Jalkakäytävällä seisoi meitä odotellen ulkoministeriön protokollaosaston paraatipukuinen virkamies. Hän avasi meille autonoven korostetun kohteliaasti. Lähettiläs ja minä tulkin ominaisuudessa istuimme takaistuimelle ja virkamies asettui kääntöistuimelle. Auto lähti huristamaan tyhjiä katuja pitkin. Ohitsemme vilahti oikealla Brandenburgin portti. Sen takana nouseva aurinko purppuroi jo Tiergartenin tuoretta vihreyttä. Kaikki enteili kirkasta, aurinkoista päivää.

Käännyttyämme Wilhelmstrasselle näimme jo kaukaa ihmisjoukon ulkoministeriön rakennuksen edessä. Vaikka päivä olikin jo valjennut, oli valurautakattoinen portaikko valaistu kirkkaasti valonheittimin. Ympärillä hääri sanomalehtivalokuvaajia, filmaajia ja lehtimiehiä. Virkamies hyppäsi ensim-

mäisenä autosta ja leväytti oven auki. Astuimme ulos filmauslamppujen ja salamavalojen sokaisemina. Aivoissa käväisi levoton ajatus, merkitseeköhän tämä sotaa. Millä muullakaan olisi voinut selittää moisen väenpaljouden Wilhelmstrassella ja vielä öiseen aikaan. Valokuvaajat ja filmaajat seurasivat kintereillämme. He ryntäilivät tavan takaa edellemme ja naksuttelivat kameroidensa sulkimia meidän noustessamme paksulla matolla peitettyjä portaita toiseen kerrokseen. Ministerin huoneistoon johti pitkä käytävä. Koko sen pituudelta seisoi ryhdikkäässä asennossa virkapukuisia miehiä. Kun ilmestyimme näkyviin, he löivät kaikuvasti kantansa yhteen ja nostivat kätensä natsitervehdykseen. Vihdoin käännyimme oikealle, kohti ministerin työhuonetta.

Huoneen perällä seisoi kirjoituspöytä. Vastakkaisessa nurkassa oli pyöreä pöytä, jonka täytti lähes kokonaan jykevärakenteinen korkeavarjostiminen pöytälamppu. Ympärillä seisoi epäjärjestyksessä joitakin nojatuoleja.

Ensi silmäyksellä huone näytti tyhjältä. Vain kirjoituspöydän ääressä istui Ribbentrop ministerin harmaanvihreä arkipuku yllään. Vilkaistessamme ympärille näimme oikeanpuoleisessa nurkassa ryhmän natsivirkailijoita. He eivät hievahtaneet paikaltaan meidän astellessamme salin poikki Ribbentropin luo. Koko keskustelumme ajan he pysyttelivät nurkassaan, melko kaukana meistä. He eivät kaiketi edes kuulleet, mitä Ribbentrop puhui, – niin iso oli tuo vanha korkea sali, jonka piti isäntänsä mielestä korostaa Hitlerin ministerin persoonan tärkeyttä.

Meidän tultuamme kirjoituspöydän eteen Ribbentrop nousi, nyökäytti sanattomana päätään, tervehti meitä kädestä ja kehotti seuraamaan mukanaan salin vastakkaisessa nurkassa olevan pyöreän pöydän ääreen. Ribbentropin kasvot olivat punaiset ja pöhöiset, hänen sameat verestävät silmänsä tuijottivat yhteen pisteeseen. Hän kulki edellämme pää painuksissa ja hieman horjuen. »Taitaapa olla juovuksissa», välähti mielessäni.

Olettamukseni vahvistui heti, kun olimme istuutuneet pöydän ympärille ja kun Ribbentrop oli ryhtynyt puhumaan. Hän oli näköjään ottanut melkoisen ryypyn.

Neuvostoliiton lähettiläs yritti turhaan esittää maamme julkilausuman, jonka olimme ottaneet mukaamme. Ääntään

korottaen Ribbentrop sanoi, että kyse on nyt vallan muusta. Hapuillen sanoja hän selitti melko sekavasti, että Saksan hallituksella on tietoja neuvostojoukkojen voimaperäisestä keskittämisestä Saksan rajalle. Sivuuttaen sen tosiasian, että Neuvostoliiton lähetystö oli Moskovan toimeksiannosta tiedottanut edellisinä viikkoina useaan kertaan saksalaiselle osapuolelle Saksan sotilaiden ja lentokoneiden loukkaavan törkeästi Neuvostoliiton rajoja, Ribbentrop julisti neuvostoliittolaisten sotilaiden suorittaneen rajanylityksiä ja tunkeutuneen Saksan alueelle. Se oli valhetta.

Ribbentrop selitti edelleen, että hän esittää lyhyesti Hitlerin muistion sisällön, ja samassa ojensi meille sen tekstin. Sen perään Ribbentrop sanoi Saksan hallituksen pitävän syntynyttä tilannetta uhkana Saksalle hetkellä, jolloin se käy anglosakseja vastaan sotaa elämästä ja kuolemasta. Saksan hallitus ja henkilökohtaisesti führer katsovat kaiken tuon merkitsevän Neuvostoliiton aikomusta hyökätä Saksan kansan kimppuun takaapäin, julisti Ribbentrop. Führer ei ole voinut sietää tuollaista uhkaa ja on päättänyt ryhtyä toimenpiteisiin suojatakseen Saksan kansakunnan elämää ja turvallisuutta. Führerin päätös oli lopullinen. Tunti sitten Saksan sotajoukot olivat ylittäneet Neuvostoliiton rajan.

Seuraavassa Ribbentrop ryhtyi vakuuttelemaan, etteivät Saksan toimet merkitse hyökkäystä, vaan pelkästään puolustustoimenpiteitä. Ribbentrop nousi seisomaan ja suoristautui täyteen pituuteensa ollakseen juhlallisen näköinen. Hänen äänensä ei kuitenkaan osoittanut lujuutta ja varmuutta, kun hän sanoi lopuksi:

– Führer on antanut tehtäväkseni ilmoittaa virallisesti puolustustoimenpiteistämme.

Mekin nousimme. Keskustelu oli päättynyt. Nyt tiesimme ammusten räjähtelevän maamme kamaralla. Virallinen sodanjulistus esitettiin vasta kun rosvomainen hyökkäys oli tapahtunut. Mitään ei ollut enää muutettavissa. Ennen kuin poistuimme, neuvostolähettiläs sanoi:

– Tämä on häikäilemätön hyökkäys, johon emme ole antaneet mitään aihetta. Saatte vielä katua rosvohyökkäystänne Neuvostoliittoa vastaan. Joudutte maksamaan sen kalliisti.

Käännyimme selin ja lähdimme ovelle. Silloin tapahtui odottamatonta. Ribbentrop hipsutti kiireesti peräämme ja ryhtyi kuiskaten vakuuttelemaan olleensa muka henkilökohtaisesti führerin päätöstä vastaan. Hän sanoi jopa estelleensä Hitleriä Neuvostoliiton-vastaisesta hyökkäyksestä. Itse hän, Ribbentrop, katsoi sen järjettömyydeksi. Hän ei kuitenkaan voinut mitään. Hitler oli tehnyt päätöksen eikä tahtonut kuunnella ketään.

– Sanokaa Moskovassa, että vastustin hyökkäystä, kuulimme valtakunnanministerin sanat kynnyksen yli astuessamme.

Ympärillämme alkoi jälleen valokuvauskameroiden naksutus ja filmauskoneiden surina. Joukko reporttereita odotti meitä ulkona. Paistoi kirkas aurinko. Menimme mustan auton luo, joka yhä odotti meitä portaiden edessä.

Olimme vaiti koko paluumatkan. Ajatukseni palasivat tahtomattani äskeiseen kohtaukseen natsiministerin työhuoneessa. Miksi tuo fasistiöykkäri oli niin hermostunut? Hänhän oli kommunismin kiivas vastustaja kuten muutkin hitleriläiset vallanpitäjät ja vihasi silmittömästi Neuvostoliittoa ja neuvostoliittolaisia. Minne oli kadonnut hänen tavanomainen röyhkeä itsevarmuutensa? Hän valehteli tietenkin uskotellessaan estelleensä Hitleriä hyökkäämästä Neuvostoliittoa vastaan. Mitä hänen viimeiset sanansa mahtoivat tarkoittaa? Emme silloin tienneet vastausta noihin kysymyksiin. Kun nyt muistelee tuota kaikkea, tulee ajatelleeksi, että Ribbentropin mielessä ehkä käväisi jokin synkkä aavistus tuona kohtalokkaana hetkenä, kun hän ilmoitti virallisesti päätöksestä, joka johti viime kädessä Hitlerin valtakunnan tuhoutumiseen. Ehkä juuri se olikin pannut hänet ottamaan liiemmän annoksen alkoholia.

Ajettuamme lähetystön eteen näimme rakennuksen vartiointia vahvistetun. Tavallisesti portilla seisoneen yhden poliisimiehen asemesta pitkin jalkakäytävää oli nyt asettunut kokonainen ketju SS-miehiä.

Lähetystössä meitä odotettiin kärsimättömästi. Oli varmaa, ettei siellä toistaiseksi tiedetty, missä tarkoituksessa Ribbentrop oli kutsunut meidät. Eräs seikka pani silti kaikki varuilleen: heti kun me olimme lähteneet Wilhelmstrasselle, oli lähetystömme yhteys ulkomaailmaan katkaistu, yksikään

puhelin ei toiminut.

Kello kuudelta Moskovan aikaa aukaisimme radion ja jäimme odottamaan uutisia Moskovasta. Kaikki radioasemamme välittivät ensin aamuvoimisteluohjelman, sitten tavanomaisen pioneerilähetyksen ja vihdoin uutiset, joissa tiedotettiin peltotöistä ja työsaavutuksista. Päässä pyöri levoton ajatus: eikö Moskovassa tosiaankaan tiedetä, että muutamia tunteja sitten on alkanut sota? Tai ehkä sotatoimet rajalla on arvioitu rajakahakoiksi, vaikkakin laajamittaisemmiksi kuin viime viikkojen välikohtaukset?

Puhelinyhteys oli edelleenkin poikki, joten emme voineet soittaa Moskovaan. Niinpä päätimme tiedottaa lennättimellä keskustelustamme Ribbentropin kanssa. Varakonsuli G. I. Fominin tehtäväksi annettiin toimittaa salakielinen pikasanoma pääpostikonttoriin. Hänen käytettävänään oli diplomaattisella numerolla varustettu lähetystön auto. Se oli raskasrakenteinen ZIS-101, jolla tavallisesti käytiin virallisissa vastaanottotilaisuuksissa. Auto ajoi ulos portista, mutta varttitunnin kuluttua Fomin palasi takaisin jalan. Hän onnistui palaamaan vain diplomaattipassinsa ansiosta. Partio oli pysäyttänyt auton. Kuljettaja ja auto oli pidätetty.

Lähetystön autotallissa oli neuvostoliittolaisten autojen lisäksi Opel Olympia. Päätimme ajaa sillä huomaamatta postiin lähettääksemme sähkeen. Mietimme etukäteen tuon pienen operaation. Heti kun olin istunut ohjauspyörään, lennähti portti auki, ja nopea Opel viuhahti täydessä vauhdissa kadulle. Vilkaistuani taakse huokaisin helpotuksesta: lähetystön edessä ei ollut yhtäkään autoa, ja jalkaisin liikkuvat SS-miehet katsoivat neuvottomina perääni.

Sähköttäminen ei käynyt käden käänteessä. Kaikki Berliinin pääpostikonttorin virkamiehet seisoivat kaiuttimen ääressä, josta kuului Goebbelsin hysteeristä puheenpauhua. Hän puhui siitä, että bolševikit valmistautuivat hyökkäämään saksalaisten kimppuun selkäpuolelta ja että führer on pelastanut Saksan kansakunnan lähettämällä sotajoukot Neuvostoliittoa vastaan.

Kutsuin luokseni yhden virkamiehistä ja ojensin hänelle sähkeen. Katsahdettuaan osoitteeseen hän huudahti:

– Moskovaanko! Ettekö kuule, mitä on tekeillä?

Pyysin pitemmittä puheitta ottamaan vastaan sähkeen ja kirjoittamaan kuitin. Palattuamme Moskovaan saimme tietää, että tuo sähkösanoma oli jätetty lähettämättä.

Kun paluumatkallani postilta käännyin Friedrichstrasselta Unter den Lindenille, näin lähetystön edessä neljä kenttäharmaata autoa. SS-miehet olivat nähtävästi ehtineet jo korjata laiminlyöntinsä.

Lähetystön toisessa kerroksessa olevan radiovastaanottimen vieressä seisoi edelleenkin muutamia virkailijoitamme. Moskovan radio ei kuitenkaan maininnut sanallakaan tapahtuneesta. Laskeuduttuani alas näin huoneen ikkunasta kuinka ohi juoksi poikia heilutellen käsissään lisälehtiä. Menin ulos portista ja pysäytettyäni yhden pojista ostin muutamia sanomalehtiä. Niissä oli jo ensimmäisiä valokuvia rintamalta. Sydäntä kouristi, kun katselimme haavoittuneita ja surmattuja neuvostosotilaita. Saksan sodanjohdon tilannetiedotuksessa sanottiin saksalaisten lentokoneiden pommittaneen yöllä Mogiljovia, Lvovia, Rovnoa, Grodnoa ja muita kaupunkeja. Natsipropaganda pyrki silminnähtävästi saamaan aikaan vaikutelman, että meneillään oleva sota merkitsi lyhytaikaista huviretkeä.

Palasimme yhä uudestaan radiovastaanottimen viereen. Moskovan radio lähetti edelleenkin kansanmusiikkia ja marsseja. Vasta kello 12 Moskovan aikaa Molotov piti puheen. Hän luki neuvostohallituksen julkilausuman:

– Tänään kello 4:n aikaan aamulla, esittämättä Neuvostoliitolle mitään vaateita Saksan joukot hyökkäsivät ilman sodanjulistusta maamme kimppuun. Puolustamme oikeaa asiaa. Vihollinen tulee murskatuksi. Voitto on oleva meidän.

»Voitto on oleva meidän. Puolustamme oikeaa asiaa.» Nuo sanat kantautuivat kaukaisesta synnyinmaastamme vihollisen pesään, jonne kohtalo oli meidät heittänyt.

KOTIINPALUU

Vihollisen pesässä

Heti palattuamme Wilhelmstrasselta, ryhdyttiin lähetystössä hävittämään salaisia asiakirjoja. Oli pidettävä kiirettä, sillä rakennuksen piirittäneet SS-miehet saattoivat rynnätä sisään millä hetkellä tahansa ja anastaa lähetystön arkiston. Konsuliasiamiehet ryhtyivät tarkentamaan Saksassa ja saksalaisten miehittämillä alueilla olevien neuvostokansalaisten luetteloja.

Aamupäivällä 22. kesäkuuta lähetystöön pääsivät vain ne, joilla oli diplomaattipassi, eli lähetystöhenkilökuntaan kuuluvien diplomaattien lisäksi eräät kaupallisen edustuston työntekijät. Kaupallisen edustajan sijainen Kormilitsyn päätti poiketa kotimatkallaan Liezenburgerstrassella sijaitsevaan kaupallisen edustuksen rakennukseen, mutta häntä ei päästetty sisään. Gestapo oli jo vallannut talon, ja Kormilitsyn näki, kuinka poliisit heittelivät suoraan kadulle asiakirjakansioita. Rakennuksen yläkerran ikkunasta tuprusi mustaa savua. Kauppaedustuston työntekijät olivat linnoittautuneet sinne piiloon SS-miehiltä ja polttivat asiakirjoja.

Yksi meikäläisistä kertoi minulle jälkeenpäin, mitä kaupallisen edustuksen talossa oli tapahtunut. Kesäkuun 22. päivän vastaisena yönä siellä päivystivät K. I. Fedetškin ja A. D. Bozulajev. Ensin kaikki sujui tavalliseen tapaan, mutta puolenyön maissa sähkeiden tulo lakkasi yhtäkkiä, mitä ei koskaan ennen ollut tapahtunut. Se oli ensimmäinen enne, joka sai edustuston työntekijät varuilleen. Toinen merkki ei ollutkaan enää mikään enne, vaan selvä hälytysmerkki: ensimmäisten auringonsäteiden pilkistäessä sisään ikkunaluukkujen raoista kuului korvia vihlova ääni. Fedetškin nosti kuulokkeen ja soitti kaupallisen edustuksen ovella seisovalle päivystäjälle.

– Miksi annettiin hälytys? hän kysyi.

– Joukko aseistettuja SS-miehiä yrittää murtautua sisään, päivystäjä tiedotti kiihdyksissään. – On tapahtunut jotain tavallisuudesta poikkeavaa. Minä en avaa ovea. He rynkyttävät kiroillen ja voivat joka hetki rynnätä sisään.

Edustuston työntekijät tiesivät, ettei rakennuksen lasinen

ulko-ovi kestä kovaa rynnistystä. Metalliseen suojusverkkoon ei myöskään ollut luottamista. Hitleriläiset saattoivat murtautua sisään millä hetkellä hyvänsä. Tuokion kuluttua he olisivat jo sisätiloihin johtavan lukitun oven edessä, joka yksin saattoi jonkin aikaa pidättää SS-miehiä. Joka hetki oli kallis. Fedetškin kutsui luokseen virkatoverinsa Logatšovin ja Šmatovin, joiden asuinhuoneet olivat samassa kerroksessa kuin virastohuone. Suljettuaan tiiviisti oven kaikki neljä ryhtyivät hävittämään salaisia asiakirjoja.

Huoneessa oli vain pieni uuni, johon ei mahtunut paljon papereita. Niinpä tuli sytytettiin suoraan lattialle ison uunineduspellin päälle. Savu täytti huoneen, mutta työtä ei saanut keskeyttää hetkeksikään, sillä fasistit hakkasivat jo ovea.

Rautapelti hehkui punaisena, ilma kävi sietämättömän kuumaksi ja tukahduttavaksi, tuli alkoi nuoleksia parkettia. Miehet jatkoivat urheasti asiapapereiden hävittämistä, ne eivät saaneet joutua fasistien käsiin. Kukin kävi vuoronperään ikkunan luona haukkaamassa raitista ilmaa ja palasi samassa tuhkaksi hitaasti muuttuvan hiiltyneen paperiröykkiön luo.

Kun SS-miehet mursivat vihdoin oven auki ja syöksyivät ärjyen huoneeseen, oli kaikki jo ohi. Ryntääjät näkivät vain tuhkakasan ja liikkumattomia hahmoja lattialla. Fasistit tuuppivat heitä saappaillaan ja toimittivat ruumiintarkastuksen. Heidät pakotettiin laskeutumaan kauppaedustuston aulaan. Kaikki neljä työnnettiin pihaan ajaneeseen mustaan umpiautoon ja vietiin gestapoon. Siellä heiltä riistettiin kellot, rahat ja muut henkilökohtaiset esineet ja heitettiin jokainen yksinäisselliin. Heitä kuulusteltiin useita kertoja päivässä, pahoinpideltiin tietojen kiskomiseksi ja heille tyrkytettiin allekirjoitettavaksi joitain papereita. Niin jatkui kymmenen päivää. Fasistit eivät saaneet mitään irti lujana pysyviltä neuvostoedustajilta, jotka täyttivät kunnialla velvollisuutensa. Heidät vapautettiin vasta meidän Berliinistä lähtömme päivänä ja toimitettiin suoraan asemalle. He pysyivät hädin tuskin jalkeilla. En ollut tuntea kauppaedustuksessa työskentelyni ajoilta minulle tuttua Logatšovia, joka oli yltä päältä ruhjeissa.

Samana kesäkuun 22. päivänä noin kahden maissa ilta-

päivällä lähetystön kansliassa pirahti odottamatta puhelin. Ulkoministeriön protokollaosastosta tiedotettiin, että lähetystömme on valittava henkilö pitämään yhteyttä ulkoministeriöön siihen saakka, kunnes päätetään, mikä maa ottaa valvoakseen Neuvostoliiton etuja Saksassa. Lupasimme vastata viidentoista kahdenkymmenen minuutin kuluttua ja pyysimme samalla saada kuljettaa pois neuvostoliittolaisen siirtokunnan klubista filmit ja osan kirjoista.

Yhteydenpito Wilhelmstrassen kanssa annettiin minun toimekseni, mistä ilmoitettiin protokollaosaston edustajalle puolen tunnin kuluttua, hänen soittaessaan uudestaan lähetystöömme.

Kirjoitettuaan muistiin nimeni virkamies sanoi:

– Yhdelle lähetystön edustajalle on poikkeuksena myönnetty lupa ajaa klubille ja kuljettaa sieltä pois se, minkä lähetystö katsoo tarpeelliseksi. Mutta tämä on tehtävä iltakuuteen mennessä. Sen jälkeen kaikkia lähetystössä olevia henkilöitä on jyrkästi kielletty poistumasta lähetystön alueelta. Yhteydenpitoon valtuutettu lähetystön edustaja saa ajaa lähetystön ulkopuolelle vain ulkoministeriössä käytäviä neuvotteluja varten, mistä hänen on joka kerta sovittava ennalta. Hänen on lupa poistua lähetystövartion päällikön SS-joukkojen yliluutnantin Heinemannin saattamana. Tarpeen vaatiessa lähetystö voi Heinemannin kautta ottaa yhteyttä ulkoministeriöön.

Tuon sanottuaan virkamies sulki puhelimen.

Puhelinyhteys oli, kuten selvisi, yksisuuntaista: kun kuuloke nostettiin, oli koje edelleenkin vaiti.

Päätimme että klubille minun oli parasta lähteä lähetystön autolla. Sovimme että kun yhdellä kertaa voidaan kuljettaa pois vain osa tavarasta, niin ensimmäiseksi oli otettava turvaan Leninistä kertovat elokuvat, joita meille oli lähetetty Moskovasta huhtikuussa Leninin syntymäpäiväksi. Lisäksi oli kuljetettava pois Leninin kootut teokset sekä muiden marxismin klassikoiden teokset. Emme halunneet antaa hitleriläisille tilaisuutta sytyttää noista filmeistä ja kirjoista rovioita ja järjestää siten jälleen uusi kommunisminvastainen mielenosoitus.

Klubirakennuksen edustalla seisovalle poliisimiehelle ei ollut tiedotettu tulostani, joten hän kielsi minulta pääsyn.

Jouduin soittamaan Wilhelmstrasselle. Kadun toisella puolen oli pieni myymälä, josta sai olutta, savukkeita ja kaikenlaista pikkutavaraa. Matkalla klubiin pistäydyimme usein myymälään siemaisemaan raikasta kuohuvaa olutta ja rupattelemaan myymälänpitäjän kanssa. Soittaakseni Wilhelmstrasselle menin juuri tuohon myymälään. Isäntä otti minut vastaan erittäin ystävällisesti ja sanoi alentaen ääntään, että hän oli järkyttynyt Neuvostoliiton-vastaisesta hyökkäyksestä.

– Nyt ei enää tiedä lainkaan, milloin tämä kaikki päättyy. Taitavatpa voittomme koitua turmioksi, hän mutisi, kun rikottuani markan kolikon menin puhelinkopille. Soitin ulkoministeriön protokollaosastoon ja kerroin, etten sopimuksesta huolimatta voinut päästä klubin rakennukseen, koska sitä vartioiva poliisi ei ole saanut asiasta ohjeita.

– Valitamme syvästi, hoidamme asian heti paikalla, odottakaa klubin luona, vastattiin minulle.

Palattuani tiskin eteen tilasin olutta. Minun ja isännän kesken syntynyt keskustelu palasi vähän väliä sotaan ja sen aiheuttamiin onnettomuuksiin.

Viitisentoista minuutin kuluttua näin avoimesta ovesta, kuinka kadun vastakkaisella puolella olevan sisäänkäytävän eteen ajoi sivuvaunullinen moottoripyörä, jossa istui SS-upseeri. Hän sanoi jotain poliisille. Tämä juoksi kadun poikki myymälään ja ilmoitti minulle, että sain mennä klubirakennukseen. Sillä aikaa SS-upseeri oli moottoripyörineen kadonnut. Poliisi seurasi mukanani klubiin. Ensin hän seisoi ääneti syrjässä seuraten, kuinka ladoin päällekkäin pyöreitä metallisia filmilaatikoita. Mutta kun ryhdyin pakkaamaan kirjoja, hän alkoi sanaakaan sanomatta auttaa minua sitoen kirjapinkkoja narulla ja kantaen niitä autoon. Minäkään en puhunut hänelle mitään. Näin vaitiollen teimme työtä melko kauan. Vasta sitten kun olin istunut autoon ja käynnistänyt moottorin poliisi huudahti perääni:

– Toivotan teille kaikkea hyvää, toveri.

Käännähdin taakseni ja heilutin hänelle kättä. Nuo kaksi ensimmäistä tapaamista saksalaisten, vanhan myymälänpitäjän ja klubiamme vartioineen poliisin, kanssa sen jälkeen kun Hitlerin Saksa oli hyökännyt Neuvostoliiton kimppuun, tuntuivat minusta merkittäviltä. En huomannut kummassakaan vihaa enempää kuin epäluuloakaan. Goebbelsin neuvostovastainen propaganda oli tainnut raueta paikoin tyhjiin.

Kello oli muutamaa minuuttia vaille kuusi, kun palasin lähetystöön – olin siis ehtinyt ajoissa perille. Lähetystön piha näytti mustalaisleiriltä. Lähetystön työntekijät olivat perheineen saapuneet sinne matkalaukut ja nyytit mukanaan. Joka puolella oli paljon eri-ikäisiä lapsia, sylilapsista aina kouluikäisiin saakka. Kaikille ei riittänyt tilaa asuinrakennuksessa. Monet olivat majoittuneet virkahuoneisiin. Saapuvilla oli kuitenkin vain pieni osa meidän huolehdittavanamme olevasta Neuvostoliiton siirtokunnasta. Tarkennettujen luetteloiden mukaan Saksassa ja sen miehittämillä alueilla oli noin tuhat neuvostokansalaista perheenjäsenet mukaan luettuina.

Kiista Wilhelmstrassella

Seuraavan päivän aamuna minut kutsuttiin Wilhelmstrasselle alustavia neuvotteluja varten. Asiasta tiedotti meille yliluutnantti Heinemann, joka saattoi minut autolla ministeriöön. Pääsisäänkäytävä näytti nyt arkiselta. Minut vastaanottanut protokollaosaston virkamies sanoi, että hänen tehtävänään on käsitellä kysymys Saksassa ja miehitetyillä alueilla olevista Neuvostoliiton kansalaisista. Hän oli jo laatinut luettelon, jonka huomasin jotakuinkin yhtäpitäväksi meidän luettelomme kanssa. Virkamies tiedotti, että kaikki neuvostokansalaiset on internoitu. Mutta ongelmana on se, hän selitti, että Neuvostoliitossa on nykyään vain 120 Saksan kansalaista. Ne ovat etupäässä lähetystön ja muiden Moskovassa toimivien Saksan virastojen työntekijöitä.

– Saksalainen osapuoli, virkamies jatkoi, ehdottaa, että nuo henkilöt vaihdetaan samaan määrään neuvostokansalaisia. Lähetystö saa valita itse konkreettiset ehdokkaat.

Esitin heti jyrkän vastalauseen tuollaista vaatimusta vastaan. Nimenomaan se seikka, että Neuvostoliittoon oli jäänyt vain 120 Saksan kansalaista, kun taas Saksassa oli lähes tuhat neuvostokansalaista, todisti havainnollisesti, että Saksa eikä Neuvostoliitto, kuten saksalainen propaganda

väitti, oli ennakkosuunnitelman mukaan valmistautunut hyökkäykseen. Päätettyään sodasta Neuvostoliittoa vastaan Saksan viranomaiset tekivät kaikkensa saadakseen mahdollisimman paljon kansalaisiaan perheineen lähtemään Neuvostoliitosta Saksaan. Lupasin selostaa lähettiläälle Saksan ehdotuksen kansalaisten vaihdosta, mutta ilmaisin samalla varmuuteni siitä, ettemme liikahtaisi paikaltamme ennen kuin kaikille Neuvostoliiton kansalaisille annetaan mahdollisuus palata kotimaahansa.

– Minua ei ole valtuutettu keskustelemaan tästä asiasta, virkamies lausui,–välitän vain sen, mitä minulle on ilmoitettu. Velvollisuutenani on myös tehdä tiettäväksi, että Saksan hallitus on takavarikoinut sotasaaliikseen kaikki Saksan satamissa olevat neuvostoalukset.

Tiedustelin mistä määrästä aluksia on kyse.

– En tiedä tarkalleen, hän vastasi ja heti perään lisäsi vahingoniloisesti virnuten: – Neuvostosatamissa ei tietääkseni ole ainoatakaan Saksan alusta.

Myöhemmin, jo palattuamme Moskovaan saimme tietää, että Neuvostoliiton Itämeren ja Mustanmeren satamissa ankkuroituneina olleet Saksan alukset poistuivat 20. ja 21. kesäkuuta kiireesti, jopa kesken lastauksen, Neuvostoliiton aluevesiltä.

Meillä sen sijaan ei pantu asialle mitään merkitystä. Sain ajan oloon tietää erään seikan, joka selittää, miksi noin oli käynyt. Riian satamaan oli aivan sodan aattona kertynyt yli kaksikymmentä saksalaista alusta. Kesäkuun 21. päivänä kaikki ne nostivat ankkurinsa, vaikka jotkin niistä olivat vasta ryhtyneet purkamaan lastiaan ja toisten lastaus oli vielä kesken. Pahaa aavistaen Riian satamapäällikkö esti omalla vastuullaan alusten lähdön ja soitti viivyttelemättä Moskovaan. Hän tiedotti tilanteesta ulkomaankaupan kansankomissariaattiin ja pyysi ohjeita vastaisen varalle. Asiasta ilmoitettiin heti Stalinille. Peläten Hitlerin saavan saksalaisten alusten pidätyksestä aihetta sotilaalliseen provokaatioon Stalin antoi määräyksen poistaa viivyttelemättä kielto ja päästää alukset lähtemään satamasta. Samasta syystä jätettiin nähtävästi varoittamatta Saksan satamissa olevien neuvostoalusten kapteenit.

Palatkaamme kuitenkin keskusteluun Wilhelmstrassella.

Kaikkien diplomaattiemme reaktio hitleriläisten ehdotukseen oli yksituumainen: päätimme jyrkästi torjua moisen vaihtotarjouksen. Sain tehtäväkseni ilmoittaa seuraavalla ministeriössä käynnilläni, että vaadimme päättäväisesti myöntämään kaikille neuvostokansalaisille luvan poistua Saksasta. Saksan pääkaupungin ulkopuolelle internoidut henkilöt on toimitettava Berliiniin ja luovutettava Neuvostoliiton konsulille.

Useita päiviä pysyi epäselvänä, mikä maa tulisi valvomaan Neuvostoliiton etuja Berliinissä. Eikä meillä ollut varaa hukata aikaa, sillä käsitimme hyvin, mikä traaginen kohtalo odottaa neuvostokansalaisia, elleivät he pääse palaamaan synnyinmaahansa yhdessä lähetystöhenkilökunnan kanssa. Oli hinnalla millä hyvänsä saatava yhteys Moskovaan.

Lähetystömme eräillä virkamiehillä oli hyviä ystäviä saksalaisten fasisminvastustajien keskuudessa. Heidän kauttaan voitiin välittää tieto syntyneestä tilanteesta jossain puolueettomassa maassa olevalle neuvostolähetystölle. Lähetystömme työntekijän Korotkovin ja minun oli otettava yhteys saksalaisiin fasisminvastustajiin. Mutta miten? Olihan lähetystömme eristetty kokonaan ulkomaailmasta. Yksikään meistä ei saanut mennä portin ulkopuolelle. Yliluutnantti Heinemann seurasi aina perässäni, ja yleensäkin sain poistua lähetystöstä vain Wilhelmstrassen kutsusta.

Mietimme pitkään, millä keinoin jompikumpi meistä pääsisi livahtamaan lähetystötaloa ympäröivien SS-miesten ketjun läpi. Tiedustelemalla tilannetta vakuutuimme, että on turhaa yrittää poistua lähetystöstä myöskään salaa yön turvin. Iltaisin vartiointia tehostettiin ja valonheitin valaisi kirkkaasti rakennuksen julkisivua. Lähetystötalon takasivulla olevan rakennuksen ulkopuolella myös partioi SS-miehiä koirineen. Mutta ulospääsy oli sittenkin löydettävä.

SS-upseeri auttamassa bolševikkeja

SS-joukkojen yliluutnantti Heinemann oli korkeakasvuinen lihavahko keski-ikäinen mies. Hän osoittautui harvinaisen puheliaaksi. Tiesin jo tuttavuutemme toisena päivänä,

että hänen vaimonsa on sairas, hänen veljensä palvelee valtakunnankanslian vartiostossa ja että hänen poikansa Erich on valmistumassa upseerikoulusta, minkä jälkeen joutuu rintamalle. Heinemann ei suikaan ollut siitä hyvillään ja oli pyytänyt veljeään järjesjestämään Heinemann nuoremman työhön jonnekin selustaan.

Se että SS-upseeri ja vielä vartion päällikkö puhui tuollaisia vihollismaan lähetystövirkamiehelle, saattoi minut varuilleni. Ehkä Heinemann koetti houkutella meitä luottamukselliseen keskusteluun? Tai ehkäpä hän sisimmässään ei tuntenutkaan vihamielisyyttä meitä kohtaan ja, kuka tietää, oli valmis vieläpä auttamaan meitä? Joka tapauksessa häntä kannatti tarkata. Neuvoteltuamme asiasta päätimme pyrkiä läheisempiin suhteisiin Heinemannin kanssa. Tällöin oli noudatettava suurta varovaisuutta, sillä yksikin harhaaskel saattoi vain vaikeuttaa lähetystön asemaa ja antaa hitleriläisille aiheen provokaatioon.

Kerran illalla, kun Heinemann tarkastettuaan hänelle uskotun vartion pistäytyi lähetystöön tiedustellakseen, haluaisimmeko välittää jotain Wilhelmstrasselle, kehotin häntä levähtämään vierassalissa.

– Saisinko tarjota välipalaa, käännyin Heinemannin puoleen.– Olette päivän töistä varmasti väsynyt ja päiväateriastakin on kulunut jo aikaa.

Heinemann torjui ensin ehdotukseni vedoten sen olevan kiellettyä palvelusta suoritettaessa. Loppujen lopuksi hän suostui kuitenkin illastamaan kanssani.

Sinä iltana meidän kesken sukeutui melko avomielinen keskustelu. Muutaman ryypyn jälkeen Heinemann alkoi kertoa, että hänen veljensä tietojen mukaan Hitlerin valtakunnankansliassa ollaan melko huolestuneita sen odottamattoman vastarinnan johdosta, jota Saksan joukot ovat kohdanneet Neuvostoliitossa. Neuvostosotilaat ovat monin paikoin puolustautuneet viimeiseen patruunaan ja käyneet sen jälkeen käsikähmään. Koko tämän sodan aikana Saksan joukot eivät ole missään kohdanneet sellaista vastustusta ja kärsineet niin suuria tappioita. Lännessä, Heinemann jatkoi, sota ei ollut sota, vaan huviretki. Venäjällä asia oli toisin, jopa valtakunnankansliassa eräät olivat alkaneet epäillä, kannattiko aloittaa sotaa Neuvostoliittoa vastaan.

Tämä vaikutti jo oppositioasenteelta, jota ei mitenkään olisi odottanut SS-upseerilta. Tulin ajatelleeksi, ettei Heinemanniin ollut ehkä piintynyt vielä natsilainen kiihkomielisyys. Keskustelukumppanini ei salannut sitäkään, että itärintamalta tulevien tietojen vuoksi hän oli kovin huolissaan poikansa kohtalosta.

– Jos poikani lähetetään itärintamalle, toisti Heinemann moneen kertaan,– on varsin vähän toiveita, että hän selviytyy sieltä hengissä.

Olin yhäkin epävarma Heinemannista ja kuuntelin häntä vaiti. Vasta kun hän mainitsi pojastaan huomautin, että tuo sota olisi yleensä voinut olla syttymättä. Silloin olisi hänen Erichinsä ollut turvassa ja monet muut saksalaiset olisivat pysyneet hengissä.

– Olette aivan oikeassa, myönsi Heinemann.– Mitä järkeä siinä sodassa on?

Illallisemme jatkui pari tuntia. Pääsimme Heinemannin kanssa melko tuttavallisiin väleihin.

Seuraavana päivänä pyysin Heinemannia aamiaiselle. Tällä kertaa hän ei aikonutkaan kieltäytyä. Halusin päästä selville, mitä hyötyä hänestä saattaisi olla meille. Oli vain keksittävä sopiva pyyntö, jonka kehtaisi esittää Heinemannille ja jonka voisi kuitata leikiksi mikäli hän kieltäytyisi täyttämästä sitä.

Pohdiskeltuaan rintamatietoja Heinemann palasi jälleen arkaan aiheeseensa:

– Erich valmistuu lähipäivinä upseerikoulusta, ja Saksassa vakiintuneen tavan mukaan minun on omilla varoillani hankittava hänelle paraatipuku ja henkilökohtainen ase. Kaiken lisäksi tuli vielä vaimon sairaus, jonka hoito on vienyt miltei kaikki säästömme.

Mainitsemalla rahasta Heinemann otti itse ensimmäisen askelen oikeaan suuntaan. Päätin käyttää tilaisuutta hyväksi, vaikka se oli tietenkin melko uhkarohkeaa. Jos Heinemann käsitti, että haluamme häneltä jonkinlaista palvelusta, niin korvauskysymyksen oli luonnollisesti tultava esiin. Hän saattoi ottaa puheeksi rahan myös tunnustellakseen meitä. Entä jos se oli provokaatio? Olisihan neuvostolähetystön »vartiopäällikön lahjomisyritys» ollut hitleriläiselle propagandalle mitä parhaimpaan tarpeeseen. Päätös oli kuitenkin

tehtävä tuokiossa. Otollista tilaisuutta ei enää ehkä tarjoutuisikaan. Meidän oli mahdollisimman pian murtauduttava SS-vartioston läpi.

– Auttaisin teitä mielelläni, herra Heinemann, huomautin välinpitämättömästi.– Olen työskennellyt Berliinissä melko kauan ja säästänyt rahaa ostaakseni ison radiogramofonin. Mutta nyt ei enää kannata, joten rahat menevät hukkaan. Meillä on lupa ottaa mukaan vain yksi matkalaukku henkilökohtaisine tavaroinemme ja vähän taskurahaa. Minua nolottaa esittää asiaa teille, mutta voisin antaa tuhat markkaa, jos vain suostutte ne ottamaan.

Heinemann katsahti minuun tarkkaavasti eikä sanonut mitään. Hänkin taisi miettiä, sopiiko ottaa seuraavaa askelta. Hetken kuluttua Heinemann virkkoi:

– Olen kiitollinen ehdotuksestanne, mutta miten voisin noin vain ottaa niin suuren summan?

– Sanoinhan jo, että tuo raha joka tapauksessa menee hukkaan. Meidän ei sallita viedä rahaa maasta pois. Hallituksenne takavarikoi sen yhdessä muiden lähetystössä olevien rahojen kanssa. Tuhat markkaa ei suinkaan köyhdytä kolmatta valtakuntaa, sen sijaan teille se voi tulla tarpeeseen. Päättäkää kuitenkin itse, loppujen lopuksi minulle on samantekevää, kenelle nuo rahat joutuvat.

Heinemann pani tupakaksi ja heittäydyttyään lepotuolin selkänojaa vasten vetäisi monta pitkää haikua peräjälkeen. Hän kävi näköjään sisäistä taistelua.

– Mikäpä siinä, taidan suostua, hän lausui lopulta.– Mutta käsitätte kai, ettei yksikään elävä sielu saa tietää tästä.

– Ne ovat omia säästöjäni, rauhoitin Heinemannia.– Kukaan ei tiedä niistä. Luovutan ne teille ja sillä selvä.

Otin esiin lompakkoni ja laskettuani tuhat markkaa panin ne pöydälle. Heinemann ojensi hitaasti kätensä rahoja kohti. Hän veti takataskustaan ison kukkaron ja suoristettuaan huolellisesti setelit kätki ne yhteen lokeroista. Sitten hän pani kukkaron takaisin taskuunsa ja huokaisi.

Ensi askel oli siis otettu.

Heinemann virkkoi:

– Kiitän teitä vielä kerran tästä palveluksesta. Tekisin teille mielelläni jonkin vastapalveluksen, jos vain voisin.

Olisin saattanut heti tarttua ehdotukseen, mutta ajateltuani päätin, että siltä päivältä sai jo riittää. Oli parasta pysähtyä siihen ja koettaa vain lujittaa valloitettuja asemia.

– En tarvitse mitään, minä vastasin.– Tunnen vain myötämieltä teitä kohtaan ja olen iloinen saadessani auttaa teitä. Semminkään kun se ei maksa minulle mitään. Enhän kuitenkaan voi käyttää noita rahoja.

Istuimme vielä kotvan ja kun Heinemann nousi hyvästelläkseen kutsuin häntä pistäytymään päivällä lounaalle.

Niiden kymmenen päivän aikana, jotka vietimme Berliinissä internoituina, lähetystö sai kaiken tarvitsemansa pienestä sekatavaramyymälästä, josta olimme ennemminkin ostaneet ruokatavaraa. Kauppias oli hidasluonteinen, lihava ja ärtyinen mies, hän seisoi tiskin takana aina pinttyneen näköinen esiliina edessään. Nyt hän ajoi joka aamu lähetystön eteen kuomuautollaan, yllään SA-järjestön ruskea univormu. Lähetystövirkailijoiden vaimot olivat perustaneet ruoanlaittoryhmän ja laittoivat kokki Lakomovin johdolla aamiaista, lounasta ja illallista kaikille, jotka olivat lähetystössä. Sillä kertaa Lakomov oli uppoutunut päiväaterian valmistamiseen Heinemannille. Kun tämä tuli, oli pöytä jo valmiiksi katettu ensimmäisen kerroksen pieneen vierashuoneeseen. SA-pukuisen kauppiaan tuomien ruokien lisäksi oli tarjolla venäläisiä alkupaloja ja tietysti konjakkia, viiniä ja olutta. Valmistauduin paitsi kestitsemään Heinemannia myös esittämään hänelle ehdotukseni. Olimme työtovereideni kanssa jo neuvotelleet asiasta ja miettineet menettelyäni. Kun jälkiruokaa nauttiessaan Heinemann palasi aamulliseen keskusteluun ja ilmaisi jälleen halunsa tehdä minulle palveluksen minä vastasin:

– Katsokaahan, herra Heinemann, itse henkilökohtaisesti en tarvitse mitään, mutta eräs lähetystömme työntekijöistä, joka on hyvä toverini, on pyytänyt minua eräästä palveluksesta. Se on puhtaasti henkilökohtainen asia enkä ole edes luvannut hänelle puhua siitä kanssanne. Hänellä ei ole aavistustakaan suhteistamme, rauhoitin Heinemannia.

– Entä mistä on kysymys? Heinemann uteli.– Ehkä mietimme yhdessä, miten voisi auttaa toverianne.

– Hän on täällä ystävystynyt erään saksalaisen tytön kanssa, mutta sota alkoi niin äkkiarvaamatta, ettei hän

ole ehtinyt jättää edes hyvästejä tytölle. Hän haluaisi vaikkapa tunniksi päästä lähetystöstä tavatakseen viimeisen kerran tyttöystävänsä. Ymmärrätte kai itsekin, mitä sota on. Nämä nuoret eivät ehkä koskaan enää näe toisiaan. Niinpä hän pyysikin minua auttamaan. Mutta meitä kaikkiahan on kivenkovaan kielletty poistumasta lähetystöstä. Täytynee pahoittaa hänen mielensä.

– Asiaa on harkittava, sanoi Heinemann.

Sytytettyään savukkeen hän syventyi ajatuksiinsa. Hän mietti jonkin aikaa ja sanoi sitten ikään kuin ääneen ajatellen:

– Lähetystöä vartioivat pojat tietävät, että ajan kanssanne aina tarpeen vaatiessa Wilhelmstrasselle. He ovat jo tottuneet näkemään, että ajamme yhdessä. Tuskinpa he kiinnittävät huomiota, jos istutamme toverinne takapenkille. Ajamme kaupungille ja päästämme hänet jossain autosta. Tunnin kuluttua poimimme hänet ja palaamme lähetystöön. Sopiiko?

Varovaisuussyistä ryhdyin ensin estelemään Heinemannia panemasta itseään alttiiksi vaaralle noin mitättömän asian vuoksi. Loppujen lopuksi toverini kestää jotenkuten eron, vaikkei hyvästelisikään tyttöään. Heinemann piti kuitenkin kiinni suunnitelmastaan, joten vihdoin myönsin että tuo operaatio on toteutettavissa.

– Jos mietimme kaiken perinpohjaisesti etukäteen, niin se onnistuu, Heinemann vakuutteli minulle.

Meillä ei tietenkään ollut täyttä varmuutta, että SS-luutnantti suostuisi vilpittömästi auttamaan bolševikkeja. Päästyään kanssamme lähetystön portin ulkopuolelle hän saattaisi muitta mutkitta vangita meidät, saattaa gestapoon ja nostaa metelin SS-upseerin »lahjomisyrityksestä». Oli edelleenkin syytä noudattaa varovaisuutta. Hyvästellessäni Heinemannia sanoin, etten vieläkään ole varma, kannattaako antautua riskiin noin pienen asian takia. Pyysin yliluutnanttia pistäytymään illalla.

Heinemannin poistuttua aprikoimme, sopiiko asiassa mennä loppuun saakka. Kätkeytyihän siihen suuri vaara, josta saattoi koitua poliittista vahinkoa. Toisaalta meille avautui mahdollisuus päästä yhteyteen Moskovan kanssa. Pitkän

keskustelun jälkeen, punnittuamme mielipiteet puolesta ja vastaan, päätimme yrittää.

Yliluutnantti Heinemann oli täsmällinen kuten aina. Odotimme häntä yhdessä Korotkovin kanssa, joka juuri olikin puhuttu kyydittettävä. Heinemannin astuttua sisään esittelin hänelle Sašan.

He tervehtivät toisiaan kädestä ja Heinemann virkkoi:

– Vai teidät se meikäläinen tyttö on hurmannut. Mikäs siinä, autan teitä mielihyvin.

Istuimme pöytään. Heinemann oli loistotuulella. Hän laski leikkiä, kertoi pojastaan ja siitä, kuinka he ennen sotaa matkustivat kesäisin Baijerin alpeille, missä viettivät rattoisasti lomaa. Heinemann kiusoitteli tuon tuostakin Sašaa ja muisteli kuinka hän itse jouduttuaan ensimmäisen maailmansodan jälkeen sotavankeuteen Ranskaan mieltyi erääseen ranskattareen, josta sitten joutui eroamaan.

– Vaikka olenkin jo vanha mies, ymmärrän miten tärkeää teidän on nähdä vielä kerran tyttöystäväänne.

Sovimme että toteutamme suunnitelman seuraavana aamuna kello 11, kun Heinemann tarkastettuaan vartion poikkeaa lähetystöön. Päätimme ottaa Opel Olympian välttääksemme huomiota Berliinin kaduilla. Heinemann lupasi soittaa ennalta ulkoministeriöön ja tiedustella aiotaanko minua kutsua aamupäivällä Wilhelmstrasselle. Paitsi noiden yksityisseikkojen käsittelyä kaikki vaikutti siltä kuin kyse olisi ollut viattomasta huviretkestä. Kenties Heinemann uskoi tosissaan kertomukseemme tytöstä tai osasi teeskennellä ystävällistä auttavaisuutta. Levottomuus nakersi kuitenkin mieltämme. Erosimme Heinemannista melko myöhään. Emme vieläkään olleet täysin varmoja, miten hän käyttäytyisi huomenna ja mitä yleensä seuraava päivä toisi tullessaan.

Ikkuna vapauteen

Sovittuun aikaan Heinemannia ei kuulunut. Se sai meidät levottomiksi. Mitä jos hän oli pettänyt meidät ja gestapossa tiedettiin jo sopimuksestamme hänen kanssaan? Lienee helppo ymmärtää, millaisessa hermojännityksessä me kaikki olimme, kun kahden maissa päivällä portilta kuului kellon soitto. Se oli Heinemann. Hän pyysi anteeksi myöhästymis-

tään: hänen vaimonsa terveydentila oli äkkiä huonontunut ja hänen oli sen vuoksi viivyttävä kotona. Mutta hän oli sen sijaan sopinut ulkoministeriön kanssa, ettei sinä päivänä järjestettäisi mitään tapaamisia Wilhelmstrassella hänen omien perheasioidensa vuoksi. Niin ollen voimme rauhassa toteuttaa suunnitelmamme.

Poikkesimme vastaanottohuoneeseen. Sillä välin kuin Saša kestitsi Heinemannia vodkalla, minä lähdin autotalliin ja ajoin Opelin portaiden eteen. Heinemann kapusi vaivoin viereeni auton etupenkille. Haittana oli myös hänen kupeellaan heiluva pitkä sapeli. Vihdoin hän avasi soljen ja heitti sapelin takaistuimelle, missä Saša istui jo. Vartiosotilas leväytti portin auki, Heinemann teki kunniaa SS-miehille ja kohta olimmekin vapaudessa. Katsahdettuani peiliin varmistuin, ettei ketään ollut lyöttäytynyt mukaamme.

Kaikkina edellisinä päivinä olimme ajaneet vain ulkoministeriöön. Varoen herättämästä epäilyä käännyin tälläkin kertaa Brandenburgin portilla vasempaan ja ajoin muutaman korttelin matkan Wilhelmstrassea. Sitten Opel lähti kiitämään edelleen Berliinin katuja, jotka vaikuttivat jotenkin oudoilta. Oli pilvinen, mutta lämmin ja kuiva sää. Näyteikkunoiden peililasit välkkyivät, jalankulkijoita liikkui verkalleen, kadunkulmissa myytiin kukkia ja rouvat ulkoiluttivat koiriaan – aivan kuin ei mitään olisi tapahtunut. Mutta tietoisuus siitä, että idässä oli jo useita päiviä riehunut sota ja että me olimme veriviholliseme pesässä, painoi leimansa rauhallisilta vaikuttaviin Berliinin näkymiin.

Olimme sopineet päästävämme Sašan autosta ison Kaufhaus des Westens -tavaratalon luona. Siellä oli helppoa kadota väkijoukkoon. Sitä paitsi lähellä oli maanalaisen sisäänkäynti. Meidän oli kahden tunnin kuluttua noudettava Saša toisesta paikasta Nollendorf-Platz-metroaseman luota.

Automme pysähtyi ja matkustajamme astui kiireesti ulos kadoten samassa ihmisvilinään. Lähdimme heti ajamaan eteenpäin ja kiertelimme kauan katuja ilman mitään päämäärää. Muistettuani että partateräni olivat lopussa, ajoin ensimmäisen tiellemme osuneen lyhyttavaraliikkeen eteen. Sillä välin kun valitsin teriä, Heinemann tarkasteli upeaa partasutia.

– Omistaapa tuollainen, sanoi hän kademielin. – Sen voivat sallia itselleen vain varakkaat.

Ehdotin, että ostaisin sen lahjaksi hänelle. Häntä ei tarvinnut suostutella. Kun olin maksanut ostoksen, hän sujautti paketin univormutakkinsa taskuun.

Sitten ajoimme Charlottenburgin maantietä Berliinin kuuluisan radiomaston luo. Tuo Berliinin asukkaiden suosima iltakävelypaikka oli päivällä tavallisesti autio. Päätimme kuluttaa aikaa siellä.

Kiertelimme ensin puistossa radiomaston lähistössä. Eräässä sen perimmäisistä kolkista seisoi jätesäiliöiden vieressä kaksi myrkynkeltaiseksi maalattua penkkiä, joiden selkänojassa erottui selvästi musta J-kirjain, Jude-sanan alkukirjain. Hitlerin Saksan kaikissa puistoissa ja puistikoissa penkit roskalaatikkojen vieressä oli tarkoitettu vartavasten juutalaisille. Minua aivan hätkähdytti, kun ohitimme Heinemannin kanssa erään penkin reunalla selkä köyryssä ja pää painuksissa istuvan mustiin pukeutuneen surullisen naisen.

– Ymmärrän teitä, Heinemann lausui hiljaa.

Tuo SS-upseeri osoittautui siinäkin valkoiseksi varikseksi.

– Kerronko teille Berliinissä nykyään kiertävän vitsin, jatkoi hän mentyämme edemmäksi. – Maanalaisessa ajaa mummo, jonka rintaan on ommeltu keltainen Daavidin tähti. Hänen vierellään on vapaa paikka. Vaunuun nousee saksalaisnainen tytön kanssa. Nainen istahtaa muorin viereen ja tämä kohoaa heti pystyyn antaakseen paikan arjalaiselle tytölle. Tyttö istuu, mutta äiti nykäisee hänet seisomaan.

– Kuinka tohdit kivuta paikalle, jolla on juuri istunut juutalainen, hän toruu tyttöä.

Tuokion paikka pysyy tyhjänä. Sitten vastakkaiselta penkiltä nousee iäkäs työmies ja istuu juutalaismuorin juuri vapauttamalle paikalle. Hän hankaa voimakkaasti takapuoltaan istuimeen. Sen jälkeen hän nousee ja kääntyy saksalaisnaisen puoleen:

– Pyydän nöyrimmästi, rouva, nyt tyttärenne voi istua mitään pelkäämättä. Paikka on jälleen tullut aito arjalaiseksi.

– Tämä ei taida olla vitsi, vaan tositapaus, Heinemann lisäsi nauraen.

Kävelimme radiomaston juurella olevan ulkoilmakahvilan kuistikolle ja istuuduimme pöytään. Heinemann päätti vuorostaan osoittaa kohteliaisuutta minulle ja tilasi kaksi tuopillista münchenilläistä olutta. Hän oli miltei koko ajan ollut vaiti ajettuamme ulos lähetystön portista – oli kai hermostellut niin kuin mekin. Nyt hän sai takaisin puheliaisuutensa ja kertoi ehtimiseen hauskoja tapauksia koululelämästään. Kuuntelin häntä hajamielisesti ja pohdin mielessäni, mahtaako Sašalla mennä kaikki hyvin.

Vihdoin koitti aika lähteä sovittuun paikkaan. Auton lähestyessä Nollendorf-Platzia huomasin Sašan jo kaukaa. Hän seisoi mainosikkunan edessä ja näytti uppoutuneen kokonaan esillä olevien tavaroiden tutkimiseen. Syrjäsilmällä hän seurasi kuitenkin meitä. Auton hiljentäessä Saša suuntasi kulkunsa jalkakäytävän reunalle, heilutti meille kättään huolettomasti ja sanottuaan jonkun tervehdyssanan istui verkkaisesti autoon. Outo olisi luullut sitä ystävysten sattumanvaraiseksi kohtaamiseksi. Istuutuessaan takaistuimelle Saša puristi lujasti olkapäätäni. Sydämeni sykähti ilosta, arvasin häntä luonnistaneen tehtävässä.

– Noh, mitäs tytölle kuuluu? Heinemann uteli.

– Kiitos kaikki on hyvin. Hän oli niin iloinen tapaamisestamme, seurasi vastaus.

Heinemann ryhtyi vitsailemaan, mutta kuuntelimme häntä puolella korvalla. Kierreltyäni jonkin aikaa katuja ajoin lähetystötalon eteen ja painoin merkinantotorvea. Portti avautui. Päästyämme pihaan huokaisimme helpotuksesta.

Lähetystössä oli jo valmiina illallinen kolmelle. Vaikka halusimmekin päästä pikemmin eroon Heinemannista, meidän oli istuttava hänen seurassaan toista tuntia ja kuunneltava hänen loputtomia kertomuksiaan. Hermojännityksen lauettua meidät valtasi jonkinlainen apatia.

Heinemannin poistuttua käsittelimme operaatiomme tulokset. Se oli sujunut hyvin: ystävillemme oli välitetty lyhyt tiedotus tilanteesta. Ellei mitään arvaamatonta tapahdu, on tiedotuksemme iltaan mennessä Moskovassa. Mutta meidän oli tärkeää tietää tämä varmasti ja saada Moskovasta vahvistus asenteemme paikkansapitävyydestä. Niinpä päätimme tehdä vielä yhden retken käyttäen hyväksemme yliluutnantti Heinemannin meille avaamaa tietä vapauteen.

Seuraavana päivänä me Sašan kanssa tarjosimme Heinemannille aamiaisen. Hän kertoi viimeisiä rintamauutisia, joita kierteli valtakunnankansliassa ja jotka erosivat jyrkästi saksalaisissa lehdissä julkaistuista voitokkaista selostuksista. Tilanne neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla oli todellisuudessa aivan toisenlainen kuin hitleriläisten propaganda kuvasi sitä. Neuvostojoukot tekivät kiivasta vastarintaa. Monet linnoitusalueet, mm. Brestin linnoitus, pitivät puoliaan sinnikkäästi. Saksalaiset joukot kärsivät valtavia tappioita. Kaikki tuo herätti vakavaa huolestusta valtakunnankansliassa, Heinemann vihjasi.

Puhe kääntyi eiliseen kaupunginretkeemme. Heinemann kysäisi leikkisästi, eikö Saša haluaisi vielä kerran tavata ystävätärtään. Emme muuta tarvinneetkaan.

– Totta kai haluaisin, Saša myönsi. – Mutta en kehtaa vaivata teitä uudestaan.

Heinemann huomautti, että vaikka se onkin tietynlaista uhkapeliä, kannattaa kai yrittää vielä kerran.

– Kun kerran itse ehdotatte, niin tahtoisin tällä kertaa saada vähän enemmän aikaa, sanokaamme kolme neljä tuntia, Saša virkkoi.

– Näen että teillä, kuten ranskalaiset sanovat, ruokahalu kasvaa syödessä, Heinemann myhähti. – Kyllä minä ymmärrän teitä. Huomenna on sunnuntai, ulkoministeriö on suljettu, joten sinne ei kutsuta, ja niin on koko päivä meidän. Lähtekäämme kello kymmenen maissa, niin päivällisaikaan mennessä voimme jo palata.

Seuraavana aamuna Opel odotti määräaikana lähetystön sisäpihan portin edessä. Heinemann tuli kymmentä minuuttia aikaisemmin. Kätellessäni häntä huomasin, ettei hänen vyöllään ollut enää sapelia. Univormutakkia vyöttävään leveään remmiin oli kiinnitetty pistoolikotelo, josta hohti himmeästi Walther-pistoolin perä. Tunsin oloni epämukavaksi. Mieleeni häivähtivät entiset epäilykset. Heinemannilla oli luultavasti ennenkin ollut pistooli mukanaan, hän saattoi pitää sitä housuntaskussa, joskaan minä en ollut koskaan ennen huomannut sitä. Nyt ase oli näkyvillä ja sen saattoi vetää esille kevyellä kädenliikkeellä. Tämä

herätti vastenmielisiä ajatuksia. Mitä jos Heinemann on päättänyt ottaa meidät kiinni itse »rikospaikalla»? Entä jos hän vetäisee esiin pistoolinsa heti portin tuolla puolen ja käskee ajamaan gestapoon? Heitin pikaisen silmäyksen Sašaan. Hän näköjään ajatteli samaa. Mikä nyt neuvoksi? Luopuako matkasta? Olisi tunnusteltava jotenkin Heinemannia, ehkä hän paljastaa aikeensa?

– Olette tänään jostain syystä ilman sapelia, vaikka se sopii teille niin hyvin, sanoin hymyä puristaen.

Heinemann vastasi luontevasti:

– Huomasin nähkääs viime kerralla sapelin haittaavan minua pienessä Opelissa. Tiesin että lähdemme tänäänkin sillä ja jätin sapelin kotiin. Ohjesäännössä vaaditaan pitämään vyöllä joko sapelia tai pistoolia.

Selitys rauhoitti meitä hieman. Pihalle tultuamme istuimme autoon samassa järjestyksessä kuin viime kerrallakin.

Ajettuamme ulos portista suuntasimme Ulanstrassella olevaa maanalaisen asemaa kohti, missä oli aina paljon väkeä. Jarrutin kohdalla. Saša hyppäsi autosta ja katosi maanalaiseen. Varttia vaille kaksi meidän piti tavata samassa paikassa. Aikaa oli runsaasti, joten päätimme ajaa kehätielle. Pysähdyimme metsässä ja jaloiteltuamme vähän palasimme kaupunkiin. Heinemann ehdotti että pistäytyisimme jonnekin syömään. Pysäytin auton Kurfürstendammin kulmauksessa olevan ravintolan eteen. Kuljimme kiiltävän pyöröoven kautta tilavaan saliin ja ryhdyimme katselemaan sopivaa pöytää. Yhtäkkiä kuului huudahdus:

– Hei Heinemann, tule tänne!

Ison pöydän ääressä istui kuusi SS-upseeria. Pöytä oli täynnä oluttuoppeja. Seurue oli näköjään istunut kauan, kun pöydänreunalla kohosi jo kokonainen pinkka pahviympyröitä, joita asetetaan tuoppien alle ja joiden mukaan tarjoilija laskee juodun oluen määrän. Seurue tunsi näköjään hyvin Heinemannin. SS-miehet viittoivat hänelle kehottaen pöytäänsä. Mitä tehdä? Käynee ikävästi, jos paljastuu että yhdessä Heinemannin kanssa pitkin Berliiniä käyskentelee internoitu neuvostokansalainen. Samassa kuulin Heinemannin kiireisen kuiskauksen:

– Esittelen teidät Münchenissä asuvaksi vaimoni sukulaiseksi. Työskentelette sotatarviketehtaassa ja olette sen vuoksi vähäpuheinen. Nimenne on Kurt Hüsker. Olkaa varovainen. Mennään.

Tulimme pöydän luo. SS-miehet, kuka täyteen pituuteensa ojentautuen, kuka hieman kohottautuen istuimeltaan, karjahtivat tervehdykseksi »Heil Hitler!». Heinemann vastasi kovalla äänellä, minä taas mutisin epäselvästi.

Kun Heinemann oli esitellyt minut, istuimme pöytään ja tilasimme kaikille tuopilliset olutta. Keskustelunaiheena oli tietenkin sotatoimet Neuvostoliiton ja Saksan rintamalla ja Englannin ilmavoimien uusimmat öiset hyökkäykset Berliiniä vastaan. SS-miehet puhuivat ankarista taisteluista neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla ja neuvostojoukkojen kiivaasta vastarinnasta, jonka veroista saksalaiset eivät olleet kohdanneet kertaakaan koko sodan aikana. Uskoin ettei Saksassa työskentelyni aikana hioutunut kielitaitoni petä minua, mutta olin sittenkin kiitollinen Heinemannille, että hän oli keksinyt pelastuksekseni jutun Münchenin sotatarviketehtaasta. Sain sen varjolla olla enimmäkseen vaiti. Joka tapauksessa kukaan seurueesta ei epäillyt minun olevan se henkilö, joksi minut oli esitelty.

Eräs SS-miehistä piti lyhyen puheen »Suur-Saksan», führerin ja saksalaisten aseiden kunniaksi ja päätti sen sanoin:

– Voittomme kunniaksi.

Kaikki nousivat ja minä muiden mukana. Tyhjentäessäni olutlasia ajattelin meidän voittoamme hitleriläisanastajista, jotka olivat valapattoisesti hyökänneet synnyinmaahani. Panin tuopin pöydälle ja sanoin:

– Voittomme kunniaksi.

Heinemann katsahti kelloon. Meidän oli aika lähteä. SS-miehet eivät olisi millään päästäneet meitä. Erosimme heistä vasta kahden aikaan. Pienestä Opelista oli puristettava irti minkä sai, joutuaksemme mahdollisimman pian Ulanstrasselle. Saša odotti jo meitä. Näkyi että hän hermosteli. Istuessaan autoon hän pusersi jälleen olkapäätäni ja käsitin asian sujuneen tälläkin kertaa hyvin. Pääsimme haitatta lähetystöön.

Tapasimme viimeisen kerran Heinemannin 2. heinäkuuta. Olimme sinä päivänä lähdössä Berliinistä. Hyvästellessään hän antoi jokseenkin selvästi ymmärtää, että tajusi avus-

tamansa operaation todellisen tarkoituksen.

– Ehkä joskus käy niin, että joudun vetoamaan tuohon neuvostolähetystölle tekemääni palvelukseen, hän sanoi.– Toivon ettei sitä unohdeta.

En tiedä, miten Heinemannille on käynyt. Hän saattoi kaatua sodassa tai säilyä vahingoittumattomana ja viettää nyt jossain vanhuudenpäiviään. Ehkä hän SS-upseerina tahrasi kätensä viattomien ihmisten vereen hitleriläisten miehittämillä alueilla ja on välttynyt tuomiolta tai on saanut ansaitsemansa rangaistuksen. Ehkä hän onnistui pysymään syrjässä gestapon hirmutöistä. Kaikki on mahdollista. Totuuden nimessä on kuitenkin myönnettävä hänen tehneen meille hyvän palveluksen, joskaan ei aivan pyyteettömästi.

Maanalainen fasisminvastainen toiminta

Oli vielä yksi syy, minkä vuoksi Sašan oli ehdottomasti päästävä kaupungille kadotakseen joksikin aikaa väkijoukkoon.

Nyt kun Sašan kuolemasta on kulunut jo 15 vuotta (hän sai sydänhalvauksen pelatessaan tennistä), voin kertoa hänestä seikkaperäisemmin. Aleksandr Mihailovitš Korotkov oli kokenut neuvostotiedustelija. Ennen Berliiniin nimittämistään hän oli suoriutunut hyvin useista tehtävistä ja osoittautunut aloitekykyiseksi, lujaluontoiseksi, maltilliseksi ja velvollisuudentuntoiseksi tšekan työntekijäksi. Korotkov hallitsi moitteettomasti useita kieliä, mm. saksaa, joskin puhui sitä tuntuvalla itävaltalaisella korostuksella. Nimenomaan hänen tehtävänään oli pitää yhteyttä Hitler-Saksassa toimiviin fasisminvastustajiin. Saksalaiset fasisminvastustajat olivat ensi kerran ottaneet yhteyden Neuvostoliiton lähetystöön jo vuonna 1936. Pitäen Neuvostoliittoa ainoana reaalisena voimana, joka pystyisi estämään fasismin ruton leviämisen, he päättivät välittää meille tietoja hitleriläisten salaisista suunnitelmista, mm. tietoja Saksan ja Italian interventiosta tasavaltalaista Espanjaa vastaan.

Yksi noista maanalaisista fasisminvastaisista järjestöistä tunnettiin nimellä Rote Kapelle (Punainen soittokunta);

nimen olivat antaneet sen jäljille 1942 päässeet Abwehrin (Saksan vastavakoiluosaston) nuuskijat. Abwehrin slangissa maanalaisia järjestöjä sanottiin »soittokunniksi» ja niiden salaisia radiolähettimiä »muusikoiksi». Järjestön jäseniä nimitettiin »kapellimestareiksi», »pianisteiksi» tai »violisteiksi» sen mukaan, mikä rooli heillä oli natsien mielestä järjestössä. Radistia sanottiin esimerkiksi »huilunsoittajaksi». Mainitun järjestön ilmitullessa havaittiin sen yhteydet Moskovaan, minkä vuoksi se saikin peitenimen Rote Kapelle. Monet maanalaisen järjestön johtajat joutuivat loppujen lopuksi kiinni ja heidät teloitettiin. Heidän joukossaan olivat Harro Schulze-Boysen ja Arvid Harnack. Katsoen isänmaalliseksi velvollisuudekseen tuottaa mahdollisimman suurta vahinkoa Hitlerin sotakoneistolle he olivat useiden vuosien ajan välittäneet Neuvostoliitolle tärkeitä tietoja. Yli 200 henkeä käsittävän ryhmän jäsenillä oli laajat mahdollisuudet tietojen hankkimiseen. Järjestön kummallakin johtajalla Schulze-Boysenilla ja Harnackilla oli pääsy salaisten tietojen ääreen.

Ilmavoimien yliluutnantti Harro Schulze-Boysen oli lähtöisin preussilaisen upseerin perheestä ja nautti keisarin suuramiraalin Tirpitzin lähisukulaisena ehdotonta luottamusta natsijohdon taholta. Jo ylioppilasvuosinaan Schulze-Boysen läheni vasemmistopiirejä ja Saksan kommunisteja. 1930-luvun alussa hänestä tuli fasisminvastaisen Der Gegner -aikakauslehden päätoimittaja. Hitlerin tultua valtaan SA-miehet hävittivät aikakauslehden toimituksen. Schulze-Boysen heitettiin vankilaan, ja vain korkea-arvoisten sukulaisten väliintulo pelasti nuorenmiehen. Hänen osallistumisensa fasisminvastaiseen liikkeeseen tulkittiin »nuoruudenerehdykseksi».

Päästyään vapaaksi Schulze-Boysen ei luopunut natsisminvastaisesta taistelusta. Hän tajusi, että taistelumenetelmiä oli muutettava. Hän tutustui lähemmin valtakunnanmarsalkka Hermann Göringiin. Tämä suosi ylimyssuvusta peräisin olevaa nuorta upseeria ja tarjoutui jopa olemaan kenkkärinä hänen häissään, mikä puhdisti lopullisesti Harron maineen.

Kolmannen valtakunnan johtajiin kuuluvan miehen suosio avasi Schulze-Boysenille pääsyn ilmavoimien valta-

kunnanministeriöön ja myöhemmin myös Saksan ilmavoimien tiedusteluosastoon. Loistava virkaura ei silti pannut pyörälle hänen päätään eikä kääntänyt hänen huomiotaan pois päätavoitteesta, vihatun natsijärjestelmän kaatamisesta.

Yhtä päättäväisesti taisteli fasismia vastaan myös Arvid Harnack. Jo ennen Hitlerin valtaantuloa tuo etevä tiedemies, filosofian ja lakitieteen tohtori perusti Berliiniin kerhoja ja seminaareja, joissa tutkittiin tieteellistä sosialismia. Hän puolusti luennoissaan ja esitelmissään ystävyyttä Neuvostoliiton kanssa ja varoitti Saksan kansaa maata uhkaavasta fasismin vaarasta. Harnackin ympärille muodostui fasisminvastustajien ryhmä, joka natsien tultua valtaan ryhtyi maanalaiseen toimintaan.

Illegaalisuussyistä Arvid Harnack liittyi natsipuolueeseen. Vuonna 1935 hän joutui työhön valtakunnan talousministeriöön, jossa pääsi kohta erään osaston päälliköksi. Harnackin ja Schulze-Boysenin tutustuttua toisiinsa heidän ryhmänsä sulautuivat yhdeksi fasisminvastaiseksi järjestöksi.

Käytettävissään olleiden tärkeitä sotilaallisia ja taloudellisia asioita koskevien salaisten asiakirjojen perusteella järjestön johtajat pääsivät varmuuteen siitä, että Hitler valmistautuu sotaan Neuvostoliittoa vastaan. He päättivät ennalta sellaisen luotettavan yhteyden järjestämisestä Moskovan kanssa, joka toimisi myös sotatoimien alettua. Tarkoitukseen parhaiten sopivaksi katsottiin salakielinen radioyhteys. Suurten vaikeuksien ja melkoisen vaaran uhalla yhteys saatiin järjestetyksi keväällä 1941.

Asiat jotka järjestön johtajat katsoivat tärkeiksi saattaa neuvosto-osapuolen tietoon, välitettiin salakielellä, ja ne olivat merkittävänä lisänä Neuvostoliiton vastavakoiluosaston hallussa oleviin operatiivisiin tietoihin.

Muutamaa viikkoa ennen Hitler-Saksan hyökkäystä Neuvostoliiton kimppuun yksi lähettimistä meni epäkuntoon. Oli vaihdettava kiireesti joitakin osia, ja apua hakiessaan maanalaisen järjestön edustajat kääntyivät Korotkovin puoleen. Moskovaan lähetettiin asianmukainen tilaus, ja tarpeelliset osat saapuivat lähetystöön aivan sodan aattona, 21. kesäkuuta. Niitä ei ehditty toimittaa määräpaikkaan ennen sitä hetkeä, kun neuvostolähetystö osoittautui äkkiarvaamatta eristetyksi ulkomaailmasta. Normaalisti toimiva radioyhteys oli sotatoimien alettua Neuvostoliitolle erittäin tarpeellinen.

Sašalle oli niin muodoin järjestettävä mahdollisuus poistua lähetystöstä ja tavata maanalaisuudessa toimivia saksalaisia fasisminvastustajaystäviämme luovuttaakseen heille radiolähettimen säännöllistä toimintaa varten tarvittavat osat.

Fasismia vastustavat saksalaiset isänmaanystävät keräsivät ja välittivät Moskovaan sodan ensimmäisinä vuosina paljon arvokkaita tietoja, jotka koskivat tilannetta Hitlerin Saksan selustassa ja sen sotilaallisia suunnitelmia. Eetteriin lähetettiin salakielisiä tietoja strategisten raaka-aineiden varoista, lentokonetuotannosta ja sotakaluston uusista malleista. Lähettämällä Neuvostoliiton johdolle tärkeitä tietoja fasistiarmeijan tappioista, Wehrmachtin suunnittelemista hyökkäysoperaatioista sekä saksalaisten vakoilijoiden ja tihutyöntekijöiden toimittamisesta Neuvostoliiton selusta-alueille saksalaiset fasisminvastustajaystävämme täyttivät velvollisuuttaan Saksan kansaa ja koko ihmiskuntaa kohtaan.

Saksan vastavakoilun ja gestapon oli erittäin vaikeaa päästä maanalaisen järjestön jäljille. Vuoden 1942 elo–syyskuun vaihteessa vangittiin Harro Schulze-Boysen, Arvid Harnack ja monia heidän ystäviään. Sotaoikeus piti istuntojaan suljettujen ovien takana. Rote Kapellen johtajat teloitettiin Berliinin Plötzenseen vankilassa 22. joulukuuta 1942. Fasisminvastustajat pysyivät teloitushetkellä sankarillisen lujina. Kun pyöveli heitti nuoran Harnackin kaulaan, tämä huudahti: »En kadu mitään. Kuolen vakaumuksellisena kommunistina!» Harro Schulze-Boysen teki jäähyväiskirjeessään seuraavan yhteenvedon elämästään ja taistelustaan: »Olen tehnyt kaiken järkeni ja sydämeni käskystä, vakaumukseni mukaisesti.»

Tilanne Neuvostoliiton lähetystötalossa

Yliluutnantti Heinemannin avulla tekemämme matka lähetystön ulkopuolelle antoi meille mahdollisuuden pysyä entistä päättäväisemmin asenteessamme Saksan ulkoministe-

riössä käymissämme neuvotteluissa. Wilhelmstrassen edustajat painostivat meitä edelleenkin, mutta tuloksettomasti. Vaadimme koko neuvostoliittolaisen siirtokunnan evakuointia, koska tiesimme, että Saksan diplomaateilta on kielletty lähtö Moskovasta siihen asti, kunnes vaatimuksemme täytetään. Niin kului päivä toisensa jälkeen evakuointikysymyksen pysyessä avoinna.

Kerran kun minut jälleen kutsuttiin Wilhelmstrasselle, huomasin protokollaosaston virkamiehen olevan äärimmäisen hermostunut.

– No oletteko viimein valinneet evakuoitaviksi haluamanne henkilöt? hän kysyi äreästi.

Vastasin kieltävästi.

– Suotta pitkitätte asiaa. Valtakunnanministeri von Ribbentrop on erittäin tyytymätön. Emme voi enää sallia viivytystä. Sitä paitsi tahdomme Saksan lähetystöhenkilökunnan matkustavan mitä pikimmin pois Moskovasta.

Siis lähettiläs Schulenburg ja hänen apulaisensa ovat edelleenkin Moskovassa, välähti mielessäni. Ribbentropin virkamiehen ärtyinen sävy vahvisti uudemman kerran sen, ettei Moskovassa aiota ryhtyä saksalaisen siirtokunnan evakuointiin. Kaikesta siitä saattoi tehdä vain yhden johtopäätöksen: oli pysyttävä lujana ja vaadittava omaansa. Niinpä vastasin tyynesti:

– Emme aio valita ketään. Kantamme on entinen: kaikille neuvostokansalaisille on annettava lupa matkustaa kotimaahansa. Mihinkään kauppoihin emme tässä asiassa rupea, niin että hukkaatte turhaan aikaa. Emme hievahda paikaltamme, ennen kuin täytätte vaatimuksemme.

Puhekumppanini ryhtyi jälleen uskottelemaan, ettei saksalainen osapuoli suostu sellaiseen ja että Neuvostoliittoon on palautettava sama määrä neuvostokansalaisia kuin Saksan kansalaisia on parhaillaan Moskovassa. Heitä on siellä 120 henkilöä, joten Berliinistä voi matkustaa niin ikään vain 120 neuvostokansalaista. Neuvostolähetystön on viivyttelemättä luovutettava ministeriölle heidän nimiluettelonsa, minkä jälkeen voidaan sopia evakuoinnin yksityiskohdista.

Minulle ei jäänyt muuta neuvoa kuin toistaa jälleen lähetystöllä olevan oma kantansa asiasta, nimittäin että

kaikkien neuvostokansalaisten on palattava kotimaahansa. Velvollisuutenamme on huolehtia kaikista kansalaisistamme, emmekä suostu jättämään tuhatta ihmistä oman onnensa nojaan. Kaikki he ovat olleet täällä virkatehtävissä Neuvostoliiton ja Saksan välisen sopimuksen mukaisesti. Vaadimme lähettämään heidät kotimaahansa.

Kumpikin meistä toisti omat perustelunsa, muttemme päässeet askeltakaan eteenpäin. Virkamies uhkasi Saksan viranomaisten laativan itse evakuoitaviksi joutuvien 120 henkilön luettelon ja keksivän keinon meidän kuriin panemiseksi, ellei lähetystö suostu Saksan vaatimuksiin. Vastaukseksi siihen kehotin häntä ottamaan huomioon, että samankaltaisiin toimenpiteisiin voidaan ryhtyä myös Moskovassa. Niin erosimmekin sopimatta mistään.

Palatessani Wilhelmstrasselta ajatukseni kiersi siinä, että asia voi saada epämiellyttävän käänteen ja meidän olisi vaikea viedä tahtoamme läpi, varsinkin kun meiltä puuttui vakinaista yhteyttä Moskovaan. Lähetystössä minua odotti kuitenkin ilahduttava uutinen. Englannin radiota kuunnelleet toverini tiesivät kertoa, että on saavutettu sopimus, jonka mukaan Neuvostoliiton etuja Saksassa ajaisi Ruotsi ja Saksan etuja Moskovassa Bulgaria. Merkillistä kyllä, sopimuksesta varmasti selvillä ollut protokollaosaston virkamies ei maininnut sanallakaan siitä. Ehkä hän painostikin minua entistä ankarammin, kun tiesi, että välittäjien ryhdyttyä tehtäviinsä meidän olisi helpompaa pysyä kannassamme.

Hävitimme salakirjoitukset ja kaikki salaiset asiakirjat jo sodan ensimmäisenä päivänä. Lähetystötalomme piipuista sinä päivänä tupruavan savun perusteella Saksan viranomaiset arvasivat epäilemättä asian. Se ei kuitenkaan tehnyt mahdottomaksi lähetystön eksterritorialiteetin loukkaamisyrityksiä enempää kuin gestapon asiamiesten tunkeutumistakaan lähetystön alueelle. Niinpä olimme aina varuillamme. Unter den Lindenin varrella sijaitsevan lähetystömme työntekijät päivystivät vuoron perään. Portti suljettiin huolellisesti, ja kun sisäänkäytävältä kuului soitto, varmisti päivystäjä ikkunasta ennen oven avaamista, ettei pihalla ollut mitään epäilyttävää.

Kerran yöllä portilta kuului vaativa yhtäjaksoinen kellonsoitto. Päivystäjä kurkisti ulos, muttei erottanut mitään.

Hän kysäisi: kuka siellä? Vastausta ei kuulunut, mutta soittokello vain rämisi. Lähetystön kaikki johtohenkilöt nostettiin jalkeille. Neuvottelimme asiasta. Jos avaamme portin, voivat hitleriläiset rynnätä sisään. Eikä avaamattakaan voinut olla. Keskeytymätön soitto sai kaikki hämminkiin. Lähetystön pihaan oli jo kokoontunut paljon väkeä. Ihmiset hermoilivat. Oli tehtävä jotakin.

Päätimme vihdoin raottaa toisen portinpuoliskon luukkua. Kurkottauduttuani kadun puolelle en nähnyt mitään. Ympärillä oli hiljaista. Jonkin matkan päässä seisoi muutama sotilas. Aivan vieressä torkkui SS-sotilas nojaten portinpieleen. Hän oli unissaan painanut sattumalta olallaan ovikellon nappulaa. Ravistin häntä kyynärpäästä. Sotilaan ojentauduttua suoraksi lakkasi kello soimasta. Selitin hänen kommelluksensa ja suljin luukun.

Tuo pieni surkuhupaisa tapaus oli kuvaava esimerkki siitä hermojännityksestä, jossa me kaikki olimme silloin. Kertaakaan niiden 10 päivän aikana, jotka vietimme Berliinissä internoituina, eivät hitleriläiset provosoineet ainoatakaan attentaattia meitä vastaan. Natseja esti mahdollisesti vastatoimien pelko Moskovassa yhä viipyvien Saksan diplomaattien suhteen.

Lähetystömme alueella olevasta väenpaljoudesta huolimatta noudatettiin kaikessa tarkkaa järjestystä. Monet, varsinkin ne, joilla oli pikkulapsia, olivat kylläkin aluksi levottomia. Eräät olivat murheissaan asuntoihinsa jääneiden tavaroiden vuoksi: ihmiset eivät olleet tajunneet vielä sodan vuoksi tapahtunutta arvojen uudelleen arviointia. Vähitellen elämä tasaantui. Siinä oli merkittävä osuus ammattiliittojärjestöllä. Perustimme erityisryhmiä huolehtimaan lapsista, valmistamaan ruokaa, siivoamaan huoneita, harjoittamaan poliittista valistustyötä ja hoitamaan tiedotuspalvelua. Pieni toimittajaryhmä julkaisi päivittäin tiedotuslehteä, johon sijoitettiin radioitse vastaanotettuja TASS- ja Sovinformbyro-tietotoimistojen tiedotuksia sekä muita uutisia synnyinmaastamme. Noina päivinä Saksassa olleet neuvostoihmiset kestivät kaiken omanarvontuntoisesti ja miehuullisesti. Kaikki me uskoimme syvästi lopulliseen voittoomme ja asiamme oikeuteen.

Miehitettyä Eurooppaa

Ruotsalaisen välittäjän saavuttua Neuvostoliiton lähetystöön luovutimme hänelle Moskovaan lähetettäväksi tarkoitetun sähkeen tekstin. Tiedotimme siinä toimenpiteistämme kaikkien neuvostokansalaisten evakuoimiseksi Saksasta. Saimme iltaan mennessä vastauksen, jossa vahvistettiin lähetystömme menetelleen oikein vaatiessaan kaikkien neuvostoihmisten palauttamista; tämän on tapahduttava Neuvostoliitossa olevien saksalaisten vaihtamista vastaan. Ruotsin edustajan kertoman mukaan jo seuraavana päivänä puolueettomat lehdet julkaisivat uutisia, joissa Berliiniä arvosteltiin yrityksestä pidättää osa Neuvostoliiton siirtokunnasta. Nyt jo hitleriläisetkin tajusivat joutuvansa antamaan periksi. Ulkoministeriössä suostuttiin vihdoin ottamaan vastaan neuvostolähetystön laatimat luettelot Saksassa ja miehitetyillä alueilla internoiduista Neuvostoliiton työntekijöistä ja heidän perheenjäsenistään. Meille ilmoitettiin, että kaikki heidät, mm. sodan ensimmäisenä päivänä matkalla postikonttoriin pidätetty autonkuljettajamme, toimitetaan lähiaikoina Berliiniin, missä heitä pääsee tapaamaan Neuvostoliiton konsuli Ruotsin edustajan läsnäollessa.

Päivän kuluttua lupaus todellakin täytettiin. Kaikki internoidut saatettiin nähtävillemme Berliinin laitamalla olevassa leirissä. Heidät oli majoitettu piikkilangan ympäröimiin parakkeihin. He olivat nälkäisiä, kurjissa vaatteissa, enimmäkseen vain pyjamat yllään ja aamutohvelit jalassa tai peräti paljain jaloin.

Saimme tietää, että kesäkuun 22. päivän vastaisena yönä gestapolaiset olivat rynnänneet neuvostokansalaisten asuntoihin ja kiskoneet heidät jalkeille suoraan vuoteesta. Heidän ei sallittu ottaa mukaan mitään tavaraa. Pidätetyt vietiin heti keskitysleiriin.

Annoimme internoiduille neuvostokansalaisille ruokaa, mutta heidän vaatettamiseensa ei hitleriläisiltä saatu lupaa. Puolipukeissaan heidät ahdettiin erikoisjunan istumavaunuihin. Saksalaiset vakuuttivat tuon junan seuraavan neuvostoliittolaisia diplomaatteja kuljettavan junan perässä.

Olot internoitujen junassa olivat erittäin tukalat, ennen muuta suuren tilanahtauden vuoksi. Yksi saattoi käydä

pitkäkseen, jos kolme muuta samalla penkillä istuvaa nousi seisomaan. Ruoka oli äärimmäisen niukkaa. Lämpimien vaatteiden puutteessa monet vilustuivat: vaunuissa oli kylmä, etenkin Alppeja ylitettäessä.

Tarkistaessamme luetteloa Berliinin leirissä havaitsimme kolme ylimääräistä henkilöä, naisen ja kaksi miestä. Heitä ei ollut merkitty konsulaattimme papereihin eikä kukaan tuntenut heitä. Kaikki kolme vakuuttivat silti olevansa neuvostokansalaisia, työskennelleensä Saksassa ja olevansa nyt paluumatkalla kotimaahansa yhdessä muiden kanssa. Wilhelmstrassen edustaja uskotteli myös, että nämä kolme olivat olleet virkamatkalla Hollannissa ja ovat aina olleet neuvostokansalaisten kirjoissa. Heidän nimensä esiintyivät evakuoitavista neuvostokansalaisista laadituissa virallisissa saksalaisissa luetteloissa. Mainitut henkilöt jäivät internoitujen neuvostokansalaisten joukkoon, vaikka vastustimmekin asiaa. Vasta myöhemmin meille selvisi, mihin saksalaiset tarvitsivat noita henkilöitä. Bulgarian ja Turkin välistä rajaa ylitettäessä kaikki kolme ilmoittivat kieltäytyvänsä palaamasta Neuvostoliittoon. He olivat mukamas »valinneet vapauden» ja päättäneet jäädä kolmanteen valtakuntaan. Hitlerin propaganda nosti asiasta tavattoman metelin. Sanomalehdet ja radio kuvailivat seikkaperäisesti, kuinka »neuvostoliittolaisen siirtokunnan kolme jäsentä on kieltäytynyt palaamasta bolševikkien Venäjälle ja anonut poliittista turvapaikkaa Saksan valtakunnasta».

Puolueettomienkin maiden eräät tiedotusvälineet nielaisivat hitleriläisten »ankan». Mutta pian tuo propagandistinen saippuakupla särkyi. Istanbuliin saavuttuamme annoimme asiasta erityisen julkilausuman, jossa paljastimme natsien viimeisen provokaation. Tiedotimme niin ikään Moskovaan, ettei kyse ollut lainkaan neuvostokansalaisista, vaan joistain epäilyttävistä henkilöistä, jotka hitleriläiset olivat tarkoituksella soluttaneet joukkoomme lavastaakseen myöhemmin heidän »pakonsa vapauteen».

Ruotsalaisten välityksellä saavutetun sopimuksen mukaan neuvostoliittolaisen siirtokunnan lähtö Berliinistä oli määrätty heinäkuun 2. päiväksi. Diplomaattien ja lähetystöhenkilökunnan evakuointi sujui normaalisti. Heidän käyttöönsä annettiin makuuvaunuista koottu erikoisjuna, jossa oli

kahden hengen pehmeät vaunuosastot. Matkamme kulki Prahan, Wienin, Belgradin ja Sofian kautta.

Vaihdon täytyi sopimuksen mukaan tapahtua seuraavasti: neuvostoliittolaisten piti matkustaa Bulgariasta Turkkiin ja saksalaisten puolestaan Neuvostoliiton Taka-Kaukasiasta niin ikään Turkin alueelle. Siirto tapahtuisi samanaikaisesti välittäjien valvonnan alaisena. Olimme jo ajaneet Jugoslavian halki ja saapuneet Bulgarian alueelle, kun Saksan ulkoministeriön protokollaosaston edustaja paroni von Botmann (hän oli koko matkan seurannut mukanamme yhdessä monimiehisen hampaisiin asti varustautuneen SS-joukon kanssa) ilmoitti meille saaneensa Berliinistä ohjeen, että vaihto tapahtuu Jugoslavian ja Bulgarian rajalla eikä Bulgarian ja Turkin rajalla.

– Bulgariahan ei ole miehitetty maa, se on liitossa Saksan kanssa, hän sanoi. – Näin ollen Bulgariaan siirtyessään neuvostoliittolainen siirtokunta ei ole enää kolmannen valtakunnan valvomalla alueella. Koska Moskovasta evakuoitavia Saksan kansalaisia kuljettava juna ei ole saapunut vielä Neuvostoliiton ja Turkin rajalle, kumpikaan neuvostokansalaisia kuljettavista junista ei jatka matkaansa. Ne palautetaan jugoslavialaiseen Nišin kaupunkiin, minne ne jäävät odottamaan ohjeita.

Esitimme vastalauseen, mutta käytännössä emme mahtaneet asialle mitään.

Kohta juna pysähtyi jollekin seisakkeelle, veturi kytkettiin häntäpäähän ja juna lähti kulkemaan takaisin. Kaikkien asemien sivuradoille oli junamme saapumisajaksi järjestetty aseistettuja SS-miehiä. He olivat meitä vastassa myös Nišiin saapuessamme. SS-miehet seisoivat tavanmukaisesti kasvot junaan päin, jalat levällään, kypärä päässä ja konepistooli rinnalla. Heidän takanaan jugoslavialaiset rautatieläiset tervehtivät meitä salaa heilutellen pieniä punaisia lippuja.

Nišissä junamme siirrettiin sivuraiteelle. Vaunuista ei sallittu poistua. Kohta saimme tietää toisenkin neuvostokansalaisia kuljettavan junan saapuneen Nišiin. Sen matkustajat vietiin vanhassa kasarmissa olevaan keskitysleiriin. Vasta muutaman päivän kuluttua Neuvostoliiton konsulille ja kahdelle muulle lähetystön virkamiehelle myönnettiin lupa käydä tapaamassa leiriin internoituja neuvostokansalaisia. Viiden

matkapäivän aikana ihmiset olivat entisestään laihtuneet, oli vilustuneita ja vatsavaivoja potevia. He eivät saaneet minkäänlaista lääkärinapua. Vasta tiukan vaatimuksemme jälkeen lähetystön lääkäri sai luvan käydä leirissä tarkastamassa sairaat. Saimme aikaan myös jonkinlaista parannusta internoitujen niukkaan ruokavalioon.

Paroni von Botmannin koepallot

Nišissä oleskelumme päivinä meitä huolestutti eniten se, ettemme saaneet yhteyttä Moskovaan. Ruotsin edustajia ei Nišissä ollut, joten heidän välitykseensä emme voineet luottaa. Pelkäsimme että jonkin laiminlyönnin vuoksi saksalainen siirtokunta laskettaisiin Turkkiin, missä se olisi jo puolueettomalla alueella, kun taas me siirryttyämme Jugoslaviasta Bulgariaan jäisimme edelleenkin hitleriläisten käsiin. Hitler-Saksan liittolaisena Bulgaria oli tosiasiassa miehitetyn maan asemassa, koska sinne oli majoitettu runsaasti Saksan sotaväkeä.

Sain tehtäväkseni käydä von Botmannin vaunussa ja esittää hänelle jälleen vastalauseemme. Me vastustimme saksalaisten aikomusta vaihtaa siirtokunnat Jugoslavian ja Bulgarian rajalla. Vaadimme myös kutsumaan luoksemme Belgradista tai Sofiasta Ruotsin edustajan, jonka välityksellä aioimme ottaa yhteyttä Moskovaan.

Monokkelia oikeassa silmässään pitävä korkeakasvuinen kuivakka ikämies paroni von Botmann oli tavattoman ystävällinen. Kuunneltuaan asiani hän lupasi välittää heti paikalla julkilausumamme Berliiniin ja kysyä uusia ohjeita. Mitä tulee Ruotsin edustajaan, niin tuskin voidaan järjestää tapaamista hänen kanssaan Nišissä, jossa ei ole Ruotsin edustajia. On turhaa odottaa myöskään edustajan saapumista tänne Belgradista tai Sofiasta. Botmann sanoi henkilökohtaisesti ymmärtävänsä levottomuutemme, vaikka joutuukin toimimaan Berliinistä saamiensa ohjeiden mukaisesti. Pyydettyään minua viipymään hetkisen hän otti kaapista pullon reiniläistä ja kaksi pikaria.

– Olen jo kauan etsinyt tilaisuutta jutella kanssanne, mutta syystä tai toisesta se ei ole käynyt päinsä, hän virkkoi

kaataessaan viiniä pikareihin.– Ehkä istuisimme vähän. Eihän tässä ole muutakaan tekemistä.

Suostuin jäämään, koska Botmann aikoi näköjään tiedottaa minulle jotain. Kannatti ottaa selvää hänen epätavallisen ystävällisyytensä syistä. Botmann aloitti kaukaa. Hän puhui matkamme vaikeuksista ja vakuutteli yrittävänsä parhaansa asemamme helpottamiseksi. Hän auttaisi kernaasti toisessakin junassa matkustavia internoituja neuvostokansalaisia, mutta kohtaa aina vastarintaa vartioston SS-upseerin taholta. Sen vuoksi hän ei toistaiseksi ole pystynyt helpottamaan toisessa junassa matkustavien neuvostokansalaisten oloja. Botmann ryhtyi kertomaan viimeisimmistä rintamatiedotuksista ja ilmoitti Saksan joukkojen kohtaavan neuvostoarmeijoiden taholta voimakasta vastarintaa. Sitten hän kysäisi:

– Voinko keskustella kanssanne avomielisesti?

– Totta kai, vastasin.

– Nähkääs, olen aina ollut sitä mieltä, että Saksan ja Venäjän on parempi elää sovussa kuin sotia, Botmann lausui.– Maidemme väliset sodat ovat aina hyödyttäneet vain muita ja koituneet maillemme pelkäksi vahingoksi.

Sanoin olevani samaa mieltä ja huomautin että neuvostohallitus oli tehnyt kaikkensa selkkauksen välttämiseksi. Hyökkäyksen oli tehnyt Saksa, joten se oli vastuussa kaikesta.

– Älkäämme nyt kiistelkö vastuusta, Botmann penäsi vastaan. – Aioin puhua teille muusta. Saksassa on erittäin vaikutusvaltaisia henkilöitä, jotka vastustavat tätä sotaa. Tämänkaltaiset pohdiskelut saattavat tuntua kummallisilta hetkellä, jolloin rintamalla käydään ankaria taisteluja. Mutta loppujen lopuksi on katsottava eteen- eikä taaksepäin ja ajateltava tulevaisuutta. Saattaa koittaa sellainen hetki, että kummankin puolen olisi parasta lopettaa sotatoimet ja tehdä sovinto.

Toistin ettei Neuvostoliitto kantanut vastuuta parhaillaan riehuvasta sodasta. Saksa oli hyökännyt salakavalasti rauhanomaisen maamme kimppuun, joten meille ei jäänyt muuta neuvoa kuin antaa vastaisku hyökkääjälle. Uskoimme vakaasti, että voitamme tässä sodassa, kun taas Neuvostoliiton kimppuun hyökänneet katuisivat kerran katkerasti tekoaan.

Sanoin etten oikein käsittänyt, millaisesta rauhanomaisesta selvittämisestä voitiin sillä hetkellä puhua.

– Tarkoitan nähkääs sellaista hetkeä, keskustelukumppanini jatkoi, – joka ei ole vielä koittanut, mutta saattaa koittaa. Julistatte olevanne varma voitostanne. Führer taas uskoo selviytyvänsä Neuvostoliitosta pian. Mutta Saksassa on myös toisin ajattelevia vaikutusvaltaisia piirejä, jotka arvelevat, ettei kumpikaan vastapuolista pysty voittamaan. Silloin koittaa hetki, ehkä hyvinkin pian, jolloin kumpikin puoli katsoo tarkoituksenmukaiseksi sopia selkkaus rauhallisesti määräehdoilla. Mainitsemani saksalaiset piirit haluaisivat saattaa kantansa Moskovan tietoon.

Vastasin Botmannin järkeilyihin, ettei hänen herättämästään kysymyksestä voida nähdäkseni käydä mitään vakavaa keskustelua siihen saakka, kunnes Saksa vetää joukkonsa pois Neuvostoliiton alueelta, mikä tuskin on odotettavissa tällä haavaa. Niin että keskustelu, jonka Botmann on aloittanut, tuntuu minusta aivan tarkoituksettomalta.

Ilmoitin tietenkin johdolle Botmannin koepalloista, ja Moskovaan palattuamme laadin asiasta selostuksen ulkoasiain kansankomissaarille.

Paroni Botmann palasi asiaan vielä monta kertaa matkamme aikana. Hän vakuutteli yhä uudestaan paheksuvansa Hitlerin Saksan hyökkäystä Neuvostoliiton kimppuun ja korosti erikoisesti, ettei se ollut yksistään hänen henkilökohtainen mielipiteensä, vaan myös Berliinin vaikutusvaltaisten piirien näkökanta. Hän toisteli, että rintamatilanne voisi kehittyä sellaiseen pisteeseen, että kumpikin vastapuoli tajuaa selvästi sodan lopettamisen ja riitakysymysten rauhanomaisen selvittämisen tarpeelliseksi. Siinä vaiheessa Botmannin mainitsemat henkilöt voivat omalta osaltaan vaikuttaa asiaan.

Botmann taisi todellakin puhua Saksan joidenkin henkilöiden toimeksiannosta. Millä muullakaan olisi voinut selittää hänen uskaliaita puheitaan. Hän rohkeni jopa veistää vitsejä hitleriläisistä. Botmann kertoi esimerkiksi seuraavan vitsin, jonka olin muuten kuullut jo ennemminkin Berliinissä. Hitler on tarkastamassa hullujenhuonetta. Kaikki mielisairaat järjestetään riviin. Führerin ilmestyttyä he nostavat kätensä fasistitervehdykseen ja karjaisevat: »Heil Hitler!» Vain yksi syrjässä seisova mies ei reagoi mitenkään führerin tuloon. Hitler säntää raivoissaan hänen luokseen ja kysyy, miksi tämä ei tervehdi häntä. Mies vastaa: »Anteeksi, en ole hullu, vaan täkäläinen lääkäri.»

Se seikka, että eräät vaikutusvaltaiset saksalaiset olivat jo sodan ensimmäisinä viikkoina päättäneet laskea paroni Botmannin välityksellä liikkeelle rauhan mahdollisuuksia tunnustelevia koepalloja, tuntui minusta paljonpuhuvalta.

Paroni von Botmann kuului eittämättä vanhan koulun diplomaatteihin. Saksan ulkoministeriössä oli yhä paljon sellaisia. He palvelivat Hitleriä säntillisesti, kuuluivat tietenkin nationalisteihin ja tervehtivät saksalaisaseiden voittoja, mutta sisimmässään heitä tympäisivät Ribbentropin käyttöön ottamat natsilaisdiplomatian karkeat menetelmät. Von Botmannin kehittelemiä ajatuksia kannattivat luultavasti monet muutkin vanhemman polven poliitikot, jotka ottivat perin huolestuneina vastaan Hitlerin päätöksen Neuvostoliiton-vastaisesta hyökkäyksestä. Osoituksena siitä on mm. Saksan entisen Moskovan-lähettilään kreivi von Schulenburgin dramaattinen kohtalo. Schulenburgin välittäessä neuvostohallitukselle viralista sodanjulistusta hänen silmiinsä kihosivat kyynelet, kertoi Kremlissä tuolloin läsnäollut Pavlov. Vanha diplomaatti oli ilmoituksen tehtyään lisännyt puolestaan pitävänsä Hitlerin päätöstä järjettömänä. Myöhemmin Schulenburg osoittautui osalliseksi Hitleriä vastaan tehtyyn murhayritykseen ja hänet teloitettiin.

Pysähdys Svilengradissa

Bulgarialainen rajakaupunki Svilengrad oli viimeinen asema, jonne SS-miesten vartio saattoi evakkojunia. Vaikkei Bulgaria ollutkaan esittänyt sodanjulistusta Neuvostoliitolle, sen hallitus antoi Hitler-Saksan liittolaisena natseille täyden vallan isännöidä alueellaan. Viivyimme Svilengradissa kaksi päivää, jotka kuluivat kaikenlaisten neuvostoliittolaisen siirtokunnan Turkkiin siirtymistä koskevien muodollisuuksien selvittämisessä. Meidän edustajiemme ohella neuvotteluihin osallistui saksalaisia, bulgaareja ja turkkilaisia. Sanottakoon että Bulgarian edustajat asemansa arkaluonteisuudesta huoli-

matta yrittivät moneen otteeseen keventää osaamme, mutta saksalaiset ojensivat heitä karkeasti.

Junamme seisoivat hieman syrjässä asemalta, keskellä avointa kenttää, pienen kaislikkoisen joen rannalla. Oli paahtava helle ja aurinko porotti vaunuihin. Ihmisten teki mieli vilvoitella itseään joessa. Junaamme komennettu bulgarialainen upseeri ehdotti, että matkustajia päästettäisiin ulos vaunuista ryhmittäin haukkaamaan raitista ilmaa ja pulikoimaan vedessä. Olimme aikeissa käydä tuumasta toimeen, kun paikalle ilmaantui saksalaisvartiostoa johtava pitkänhuiskea teräskypäräinen SS-mies. Hän hyppäsi vaunustaan ja viuhtoen käsillään ärjyi: »Zurück, zurück!»

– Kuka on antanut luvan? hän karjui kääntyen puoleeni. Selitin päästävämme matkustajia ulos vaunuista bulgarialaisen upseerin luvalla. Osoitin jonkin matkan päässä seisovaa bulgaaria, mutta tämä ei hievahtanut paikaltaan.

– Täällä määrään minä eikä hän, huusi SS-mies, – minä kiellän poistumasta vaunuista.

– Mutta olemmehan Bulgarian maaperällä, sellaisen maan alueella, joka ei ole sotatilassa kanssamme, panin vastaan. – Täällä ovat bulgaarit isäntiä, ja he ovat antaneet meille luvan.

SS-miehen silmät veristyivät.

– Minä näytän teille, kuka täällä on isäntä, ärjäisi hän. Hänen kätensä tavoitteli pistoolikoteloa. Päässäni välähti, että nyt tapahtuu kauheita. Saksalainen hillitsi kuitenkin itsensä ja äyskäisi vain kiukkuisella falsettiäänellä: – Saatte vielä tuntea sen nahoissanne!

Käännyttyään sotilaidensa puoleen hän kielsi päästämästä ketään ulos vaunuista ja lähti astelemaan junan loppupäähän liikkumattomana seisovan bulgarialaisupseerin ohi. Vasta sitten kun SS-miehen pitkä hahmo oli kadonnut näkyvistä, bulgaari käveli luokseni, hymyili anteeksipyytävästi ja kohauttaen olkapäitään virkkoi hiljaa:

– Minkäpä sille mahtaa.

– Minkäpä sille mahtaa, minä toistin ja nousin vaunuuni.

Samalla Svilengradin asemalla sattui toinenkin tapaus. Neuvostoliiton kaupallisen edustuston erään työntekijän vaimo oli viimeisillään. Hän oli toivonut pääsevänsä ajoissa Turkkiin, mutta synnytyspoltot alkoivatkin Svilengradissa.

Bulgaarit osoittivat siinäkin myötätuntoa ja huomaavaisuutta. He tarjoutuivat kuljettamaan naisen kaupungin sairaalaan, sillä synnytys saattoi alkaa millä hetkellä hyvänsä. Samainen SS-mies kielsi jyrkästi viemästä naista sairaalaan. Sillä välin tilanne kävi yhä vaikeammaksi. Silloin bulgaarit kutsuivat paikalle sotilaslääkärinsä. Hän saapui heti ja antoi määräyksen pystyttää radan lähettyville kaislamajan. Odottava äiti vietiin sinne ja kohta kaisla-aitauksen takaa kuului vastasyntyneen parkaisu.

Kun kahden vuorokauden kuluttua jatkoimme matkaa, oli Turkin rajaa ylittävässä neuvostoliittolaisessa siirtokunnassa yksi ihminen lisää.

Puolueettomassa Turkissa

Vuorokauden kuluttua Svilengradiin tulomme jälkeen sinne saapui toinenkin juna. Ennen Turkin rajan ylittämistä tarkistimme jälleen luettelot.

Turkkilaisessa Edirnen kaupungissa meitä odottivat uudet junat. Vastassa olivat Neuvostoliiton Turkin-lähetystön ja Istanbulissa olevan konsulaattimme edustajat. Paikallinen kuvernööri oli niin ikään tervehtimässä meitä. Illalla hän piti kutsut neuvostodiplomaattien kunniaksi. Seuraavana aamuna Istanbulista toimitettiin vaatteita saksalaisten internoimille neuvostokansalaisille.

Ryhmä diplomaatteja lähti puolenpäivän aikaan Istanbuliin autoilla, neuvostoliittolainen siirtokunta kokonaisuudessaan matkusti sinne junalla.

Saavuimme Istanbuliin iltamyöhällä. Oli jo pimeää, kadut autioita. Moskeijoiden minareetit kimmelsivät kirkkaassa kuunvalossa. Pysähdyimme vanhan puiston ympäröimään Neuvostoliiton konsulaatin rakennukseen. Seuraavana päivänä hoidettiin viimeiset kotimaahan paluuseen liittyvät muodollisuudet. Satamaan oli ankkuroitu valkoinen moottorilaiva Svanetia, joka tarjoutui lyhytaikaiseksi lepopaikaksi Saksasta saapuneille neuvostokansalaisille. Sen sijaan me, neuvostodiplomaattien ryhmä, lähdimme junalla Ankaraan. Ennen kuin nousimme öiseen kiitojunaan meidän oli ylitettävä mootto-

riveneellä Bospori. Euroopan Aasiasta erottava salmi oli sinä iltana tyyni. Laskeva aurinko värjäsi Bosporin vedet punertavan harmaiksi. Sitä mukaa kuin etäännyimme rannasta, yhä suurenmoisempina kohosivat Istanbulin suurimman moskeijan, bysanttilaisen rakennustaiteen erinomaisen muistomerkin, Sofian moskeijan kupoli ja minareetit.

Ankarassa meitä odotti erikoislentokone.

Paluu Moskovaan

Tehtyään kierroksen Moskovan yllä koneemme laskeutui Keskuslentokentälle, missä nykyään on keskushelikopterikenttä. Oli kesäinen aurinkoinen iltapäivä. Kun moottorien jyrinän hiljettyä laskeuduimme portaita lentokentän vihreälle nurmelle, oli vaikea pidättää liikutusta. Ympärillä vallitseva hiljaisuus tuntui pettävältä. Ajatuksemme olivat koko ajan pyörineet vain siinä, että maamme käy yötä päivää mitä ankarinta taistelua. Mutta ympärillämme tuoksuikin auringon polttama apila ja kentän yllä liiteli kaikessa rauhassa leivosia. Leningradin valtatie silti kohtasi meidät ankarin sodanentein. Heti pisti silmään erään rakennuksen päätyyn kiinnitetty iso juliste: venäläisen naisen totiset kasvot, ylös nostetussa kädessä sotilasvalan teksti ja kirjoitus: »Synnyinmaa kutsuu.» Automme ohitti useita kertoja epäjärjestyksessä marssivia nostoväkijoukkoja. Talojen julkisivuihin oli maalattu monenmuotoisia vihreitä ja ruskeita kuvioita ja ikkunaruutuihin liimattu ristiin paperisuikaleita. Jo ensimmäisinä tunteina Moskova näyttäytyi meille karussa sota-asussaan.

Yöllinen ilmahyökkäys sai kaikki talomme asukkaat nousemaan vuoteistaan. Lapset ja naiset kiiruhtivat kellariin, miehet kipusivat katolle. Ensimmäisiä sotasaaliitani oli kaksi pientä palopommia, jotka sammutin hiekkaämpärissä.

Seuraavana päivänä, so. sunnuntaina, minut kutsuttiin aamulla töihin ulkoasiain kansankomissariaattiin. Oli käsiteltävä kiireellisesti mukanamme tuoma diplomaattinen posti. Lähetti juoksutti kerran tunnissa TASS:ista ulkomaisten uutistoimistojen tiedonantoja. Useimmat niistä koskivat tilannetta Neuvostoliiton ja Saksan rintamalla. Koko maailma

seurasi henkeä pidättäen sitä jättimäistä kaksinkamppailua, jota käytiin äärettömillä lakeuksilla Barentsinmereltä Mustallemerelle.

Vasta illalla tarjoutui levähdystauko. Menin syömään ravintola Metropoliin. Valtava sali oli täpötäynnä. Näkyi paljon sotilashenkilöitä, mutta muuten kaikki oli kuin rauhan aikana.

Yöllä jatkoimme postin käsittelyä. Laadimme raportteja ja kirjelmiä Neuvostoliiton siirtokunnan viimeisistä olinpäivistä Berliinissä. Puolenyön aikaan annettiin jälleen ilmahälytys. Lähdin Dzeržinskin aukiolle pommisuojaan, joka oli järjestetty metroon. Ihmiset laskeutuivat alas hätiköimättä rauhallisen totinen ilme kasvoillaan. Monet olivat jo paneutuneet yöpuulle laitureille ja raiteille. Ikäihmisiä ja lapsia oli eniten. Suojaan eivät kantautuneet enempää ilmatorjuntatykkien laukaukset kuin pomminräjähdyksetkään. Lapset nukkuivat rauhallisesti.

Vihdoin kuului vaara ohi -merkki. Lähdin takaisin työpaikalleni. Itätaivas oli käynyt jo punertavaksi. Kuznetskin sillan korvalla olevan ulkoasiain kansankomissariaatin neljännen kerroksen huoneesta näkyi kuinka Zamoskvoretšjessa paloi jokin talo. Musta savupatsas nousi punertavan vihreää taivasta kohti. Aamuneljältä lähdin kotiin. Ajoimme autioita katuja pienellä harmaalla KIM-merkkisellä autolla. Se oli Neuvostoliiton ensimmäinen polttoainetta säästävä automalli, jota Kommunistiselle nuorisointernationaalille nimetty tehdas oli juuri ryhtynyt tuottamaan. Tuo auto erosi täysin nykyisestä Moskvitšista. Sotilaspartio pysäytti meidät kahdesti tarkastaakseen henkilöllisyyspaperimme. Muutama tunti levotonta unta ja yhdeksältä jälleen töihin.

Ulkoasiain kansankomissariaatin virkakoneiston työntekijöistä muodostettiin nostoväkijoukko. Kävimme joka ilta sotilasharjoituksissa Marjina roštša -puistossa. Ampumaharjoitukset tapahtuivat kaupungin ulkopuolella. Kolmasti viikossa ajoimme sähköjunalla Jaroslavlin rataa neljänkymmenen kilometrin päähän Moskovasta. Sinne oli metsikön laitaan rakennettu ampumarata. Taisteluhaudoissa maaten ammuimme kivääreillä vanerisiin maalitauluihin.

Vallankumouksen aukiolle, vastapäätä metroasemaa oli asetettu kaikkien nähtäväksi saksalainen Junkers-pommikone. Se oli ammuttu alas Moskovan edustalla. Lentokone oli

nähtävästi pudonnut pehmeälle kentälle tai laskeutunut liukulennossa. Kone oli melkein eheä, vain runko oli hieman kolhiintunut ja siivessä näkyi murtuma. Lähettyvillä köllötti isoja räjähdyspommeja. Ne oli tehty vaarattomiksi ja asetettu näytteille Moskovan keskustaan. Ohikulkijat pysähtyivät tarkastelemaan fasistikonetta, jonka siivissä kuumottivat uhkaavina mustat ristit. Kuulin jonkun sanovan:

– Kelpo poikia, kun ovat saaneet tuollaisen mammutin alas. Onpa pojissa puhtia! Vielä se vihollinen kuulee meistä.

Saksalaiset vain jatkoivat öisiä ilmahyökkäyksiään. Joukkojemme sitkeästä vastarinnasta huolimatta vihollinen eteni yhä kauemmas itään. Neuvostoliiton tietotoimiston tilannetiedotuksissa mainittiin yhä uusia kaupunkien nimiä ja uusia vihollisen hyökkäyssuuntia. Rintama lähestyi hitaasti Moskovaa. Kaikki tajusivat jo, että sota tulee jatkumaan kauan ja että edessäpäin on monien kuukausien sitkeät taistelut.

Sodan ensimmäiset viikot olivat Moskovalle hyväksi opiksi. Pääkaupungin puolustuskuntoa parannettiin. Joka ilta kohotettiin teräsköysien varassa kaupungin ylle sulkupalloja. Ilmatorjunta oli huomattavasti tehostunut. Palopommien sammutusosastot työskentelivät keskeytyksittä. Tulipalot vähenivät tuntuvasti. Kaupunki oli käynyt vakavan ryhdikkääksi. Siinä tavallaan kiteytyi neuvostokansan päättäväisyys taistella vihollista vastaan ja sen usko lopulliseen voittoonsa.

LIITTOUTUMAN SYNTY

ALKUAIKA

Uusia tehtäviä

Hitlerin Saksan hyökkäys Neuvostoliittoa vastaan aiheutti perinpohjaisen muutoksen kansainvälisessä tilanteessa. Imperialistivaltojen kahden keskenään kilpailevan ryhmittymän välisenä konfliktina alkanut toinen maailmansota oli muuttunut fasisminvastaiseksi vapautussodaksi. Syntyi reaalisia edellytyksiä Neuvostoliiton, Englannin ja USA:n sotilaspoliittisen liiton syntymiselle. Liiton muodostuminen ei silti ollut hetkessä ratkaistava kysymys. Juridiselta kannalta katsottuna Hitlerin-vastainen liittoutuma, johon kuuluivat Neuvostoliitto, USA, Englanti sekä eräät muut fasisminvastaiset valtiot, kehkeytyi vaiheittain, ja se saatiin perustetuksi vuoden 1942 alkupuoliskolla. Koko tuon ajan Neuvostoliitto kamppaili kansojen fasisminvastaisen taisteluliiton luomiseksi.

Natsihyökkäyksen ensi päivistä alkaen neuvostodiplomatian eteen nousi uusia tehtäviä. Neuvostoliiton ulkopolitiikan päätavoitteeksi tuli mahdollisimman suotuisten kansainvälisten olojen aikaansaaminen vihollisen torjumiseksi, sen miehittämien Neuvostoliiton alueiden vapauttamiseksi sekä täydellisen voiton saavuttamiseksi fasistivalloista. Neuvostodiplomatian oli ennen muuta huolehdittava siitä, että natsi-Saksaa ja fasistista Italiaa vastaan sotivista kapitalistisista valtioista tulisi Neuvostoliiton luotettavia liittolaisia. Se edellytti natsi-Saksaa vastaan sotivien valtioiden liittoutuman muodostamista ja lujittamista sekä toisen rintaman mahdollisimman pikaista avaamista Euroopassa. Oli tehtävä kaikki voitava Neuvostoliiton ja Saksan välisessä aseellisessa selkkauksessa virallisesti puolueettomuuskannalla olevien valtioiden, mm. Japanin, Turkin ja Iranin, hyökkäyksen estämiseksi. Se vaati melkoista diplomaattista taitoa.

Vihdoin Neuvostoliiton ulkopolitiikan tehtävänä oli kaiken mahdollisen avun antaminen fasismin orjuuttamille Euroopan kansoille niiden taistelussa vapauden ja itsenäisyyden palauttamisen puolesta. Tästä puhui neuvostohallituksen päämies ja valtionpuolustuskomitean puheenjohtaja Stalin 3. heinäkuuta 1941.

Mainitut tehtävät sisältyivät niin ikään julistukseen, jonka neuvostovaltuuskunta esitti Lontoossa syyskuussa 1941 pidetyssä liittolaisten konferenssissa. Julistuksessa osoitettiin, että kaikkien Hitler-Saksan sodan piiriin vetämien kansojen ja valtioiden on tehtävä parhaansa hyökkääjän pikaiseksi ja päättäväiseksi kukistamiseksi ja mobilisoitava kaikki voimansa tuon tehtävän suorittamiseksi loppuun saakka. Asiakirjassa puhuttiin edelleen maailman sellaisen sodanjälkeisen järjestyksen välttämättömyydestä, joka vapauttaisi kansat fasismista. Neuvostohallitus ilmaisi varmuutensa, että natsismista saadaan täydellinen voitto, mikä laskee perustan oikeille, yhteistyöhön ja ystävyyteen pohjautuville kansainvälisille suhteille, jotka vastaavat rauhantahtoisten kansojen toiveita ja ihanteita.

Puheena olevien tehtävien suorittamista vaikeutti se, että Englannin ja USA:n hallitukset asettivat sodassa fasistivaltojen nujertamisen ohella muitakin tavoitteita. Nämä hallitukset pyrkivät tietysti nujertamaan Saksan ja sen liittolaiset, poistamaan Saksan maailmanherruuden vaaran ja suojaamaan riippumattomuutensa. Mutta samalla Lontoon ja Washingtonin hallituspiirit pyrkivät heikentämään Saksaa lähinnä imperialistisena kilpailijanaan, vaarallisena kilpailijana maailmanmarkkinoilla. USA ja Englanti aikoivat käyttää sotaa hyväkseen ulottaakseen vaikutuksensa mahdollisimman moniin maihin kaikissa maanosissa ja alistaakseen herruuteensa sodanjälkeisen maailman.

Länsivaltojen politiikan imperialistiset vaikuttimet voimistuivat sitä mukaa kuin Saksan tappion hetki lähestyi. Toukokuusta 1940 Englannin hallitusta johtanut Churchill uskoi sodan heikentävän neuvostovaltiota, joka niin ollen joutuisi riippuvaiseksi Englannista ja USA:sta.

Kolmannen valtakunnan Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Afrikassa saavuttamat voitot, Ranskan kukistuminen, Kreikan ja Jugoslavian miehitys sekä akselivaltojen sotajoukkojen eteneminen Balkanin yli kohti Lähi-idän öljykenttiä – kaikki tuo oli niin suurena vaarana Britannian imperialismille, että Englannissa olevien Hitlerin kannattajien kävi erittäin vaikeaksi, ellei mahdottomaksi toteuttaa kauan hautomiaan suunnitelmia, jotka edellyttivät sopimusta fasistien kanssa ja yhteisen »bolševisminvastaisen sotaretken» järjestämistä. Hitler ja Mussolini olivat hyökkäyshenkisissä pyrkimyksissään menneet liian pitkälle ja antaneet niin voimakkaan iskun Britannian valtakunnan elintärkeille keskuksille, että Lontoon hallituspiirien ja kolmannen valtakunnan mahtimiesten välinen sopimus kävi mahdottomaksi.

Hitler luuli todennäköisesti, että Neuvostoliiton-vastaisen sodan ansiosta hänelle annetaan anteeksi kaikki »läntisiä demokratioita» vastaan tekemänsä synnit. Hän erehtyi pahasti laskelmissaan. Tie uuteen sopimukseen Englannin »münchenilläisten» kanssa oli häneltä suljettu. Jo 22. kesäkuuta 1941, päivänä jolloin Saksa hyökkäsi Neuvostoliiton kimppuun, Englannin hallitus julisti kannattavansa varauksettomasti neuvostokansan taistelua Neuvostoliiton alueelle tunkeutunutta vihollista vastaan. Tällainen kanta oli epäilemättä myös neuvostodiplomatian ansiota. Neuvostohallitus ei antanut vetää itseään mukaan »Britannian omistusten jakoa» koskevan suunnitelman käsittelyyn, kun Hitler esitti sitä vuoden 1940 lopulla neuvostovaltuuskunnan kanssa Berliinissä käymissään neuvotteluissa. Hitlerin tarkoituksena oli saada Neuvostoliitto ja Englanti riitaantumaan keskenään ja vaikeuttaa sitä tietä niiden mahdollista yhteistoimintaa Saksaa vastaan. Noudattamalla johdonmukaisesti leniniläistä ulkopolitiikkaa Neuvostoliitto säästyi kansainväliseltä eristykseltä ja valmisti maaperän yhteistyölle länsivaltojen kanssa taistelussa yhteistä vihollista vastaan.

* * *

Osa Neuvostoliiton Berliinin-lähetystössä työskennelleistä ja siellä kesällä 1941 sodan alun kokeneista työntekijöistä jätettiin ulkoasiain kansankomissariaatin palvelukseen. Monet miehitetyn Euroopan kautta Saksasta kotimaahan palanneista

olivat lähteneet kenttäarmeijaan tai nostoväkeen ja jotkut, teknillisiä ammatteja hallitsevat, olivat menneet töihin sotatarviketehtaisiin. Minulle esitettiin jäämistä diplomaattitehtäviin. Tehtävänäni oli tutkia Hitler-Saksan eurooppalaisten liittolaisten ongelmia. Hiukan myöhemmin, neuvoksen virka-arvon saatuani, ryhdyin hoitamaan myös Turkin, Iranin ja Afganistanin asioiden selostajan tehtäviä. Saksan kielen ohella englantia hallitsevana henkilönä minua käytettiin usein myös tulkkina hallituksen ja ulkoasiain kansankomissariaatin johtomiesten tavatessa Englannin ja myöhemmin myös USA:n edustajia. Niin pääsin mukaan neuvotteluihin, joiden kuluessa Hitlerin-vastainen liittoutuma muovautui.

En ollut mukana läheskään kaikissa tapaamisissa ja keskusteluissa. Kertoessani kolmen vallan taisteluliiton muovautumisesta voin niin ollen nojautua vain osittain muistelmiini. Enkä ole tässä kirjassa asettanutkaan tehtäväkseni valaista kaikkia po. tapahtumasarjan vaiheita. Kerron lähinnä niistä tapahtumista, joiden silminnäkijänä olen itse ollut. Olen tietenkin pyrkinyt noudattamaan esityksessäni määrätynlaista aikajärjestystä, joka vastaa Neuvostoliiton, USA:n ja Englannin välisten suhteiden kehitystä. Puhuessani tapaamisista, joissa en ollut läsnä, sekä muulloin olen tarpeen vaatiessa käyttänyt asiakirja-aineistoa (Englannin ulkoministeriön ja USA:n ulkoministeriön julkaisuja, englantilaisten ja yhdysvaltalaisten valtiomiesten muistelmia sekä neuvostoliittolaista arkistoaineistoa).

* * *

Suuren isänmaallisen sodan aattona Neuvostoliiton ja Englannin sekä Neuvostoliiton ja USA:n väliset suhteet olivat erittäin kireät. Ulkoasiain kansankomissaari piti tietenkin yhteyttä Moskovassa akkreditoituna oleviin Englannin ja Yhdysvaltojen diplomaatteihin. Asianmukaisia kontakteja ylläpitivät Neuvostoliiton Lontoon- ja Washingtonin-lähetystöt. Valtiot tunnustelivat muun muassa toistensa asenteita Saksan suhteen sekä sotatoimien mahdollista kehitystä.

Hitlerin hyökätessä Neuvostoliittoon suurlähettiläs Cripps sattui olemaan Lontoossa. Muutaman päivän kuluttua, 27.

kesäkuuta, hän palasi Moskovaan sotilaallis-taloudellisen erikoislähetystön johtajana.

Ulkoasiain kansankomissaari otti Crippsin vastaan samana päivänä. Cripps esitteli juhlallisesti kaikki valtuuskunnan jäsenet. Lähettiläs luki julkilausuman, jossa ilmaistiin myötätunto hyökkäyksen kohteeksi joutunutta Neuvostoliittoa kohtaan ja luvattiin, joskin melko epämääräisesti, antaa apua.

Lähettiläs Crippsin ja ulkoasiain kansankomissaarin välillä oli keskustelu, jonka aikana kansankomissaari tiedusteli, millaiseksi Englannin hallitus näkee Britannian valtuuskunnan ja Neuvostoliiton välisen yhteistyön. Cripps vastasi, että sotilaslähetystön jäsenten on päästävä kosketuksiin Neuvostoliiton sotilaspiirien edustajien kanssa. Hän korosti samassa, ettei lähetystön toimena olevat sotilaalliset asiat riipu hänestä. Mitä tulee asian taloudelliseen puoleen, niin siinä oli lähettilään mielestä otettava yhteys Mikojaniin. Cripps ei tällöin maininnut minkäänlaisista sotilas- ja talouslähetystöjen tulevien keskustelujen poliittisista edellytyksistä.

Neuvostoliittolainen osapuoli lupasi antaa pikaisen vastauksen Crippsin ehdotukseen ja lausui toivomuksenaan, ettei Englannin lehdistö pitäisi kohua brittivaltuuskunnan saapumisesta Moskovaan. Cripps lupasi huolehtia asiasta.

Sitten keskustelu siirtyi muihin aiheisiin. Lähettilästä pyydettiin kertomaan neuvostojohtajille mm. Rudolf Hessin jutusta ja hänen Englantiin lentonsa tarkoituksesta. Cripps sanoi Hessin olleen aiemmin yhteydessä Englannin natsimyönteisiin piireihin ja uskovan, että hän pääsee sopimukseen tuon ryhmittymän kanssa ja solmii rauhan. Cripps oletti Hessin saapuneen Englantiin Hitlerin luvalla.

– Nykyhetkellä Hess ei kiinnosta ketään Englannissa, lähettiläs sanoi päätteeksi.– Englannin hallitus piti yllä erilaisia kuulopuheita Hessistä. Se ei ollut heti antanut virallista tiedotusta asiasta pitääkseen Saksan johtomiehet tietämättömyydessä.

Cripps olisi kyllä voinut kertoa Hessin jutusta paljon enemmän, sillä Lontoossa ei suinkaan ollut suhtauduttu Hessin lentoon niin välinpitämättömästi kuin Britannian lähettiläs uskotteli.

Englannin johtavissa piireissä käytiin vakavaa väittelyä Rudolf Hessin jutun yhteydessä. Jossain vaiheessa Britan-

nian poliitikot olivat jopa valmiita ilmoittamaan julkisesti hänen Englannin-matkansa tarkoituksen: saada aikaan Lontoon ja Berliinin välinen sopimus, joka perustuisi kommunisminvastaisuuteen ja Hitlerin varmaan lupaukseen ryhtyä sotaretkeen Neuvostoliittoa vastaan.

Mainittu ilmoitus olisi tarjonnut uuden tilanteen englantilais-saksalaisille manöövereille sekä Englannin ja Saksan mahdolliselle sopimukselle. Koko kansainvälinen tilanne ja se tosiasia, että Englanti oli jo mukana sodassa Saksaa vastaan, sekä siihen mennessä erittäin voimistuneet fasisminvastaiset mielialat Englannin kansalaispiireissä vaikeuttivat suuresti tuonkaltaista käännettä. Churchill oli kahden vaiheilla. Hitler-Saksan hyökkäys Neuvostoliittoa vastaan muutti tilanteen perinpohjaisesti. Lontoon hallituspiirit tajusivat uuden näköalan avautuvan eteensä: yhteistoimin Neuvostoliiton kanssa kävi mahdolliseksi torjua Englantia uhkaava natsimiehityksen vaara sekä tuottaa tappio kolmannelle valtakunnalle, jonka kunnianhimoiset pyrkimykset alkoivat olla vakavana uhkana Britannian imperiumin eduille.

Neuvostoliiton ja Englannin välinen sopimus

Englannin lähettilään Crippsin ja Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaarin välisessä keskustelussa vaihdettiin mielipiteitä niin ikään Yhdysvaltojen asenteesta. Cripps ilmoitti, että viikkoa ennen Saksan hyökkäystä Neuvostoliiton kimppuun hän oli kehottanut Churchilliä ottamaan yhteyden Rooseveltiin ja keskustelemaan tämän kanssa sodan syttymismahdollisuudesta. Cripps tiedotti luottamuksellisesti, että Yhdysvalloista palannut USA:n Englannin-lähettiläs Winant sekä Cripps ja Churchill laativat puheen, jonka Britannian pääministeri piti radioitse 22. kesäkuuta, heti kun oli tullut tieto Saksan tunkeutumisesta Neuvostoliiton alueelle. Winant oli ollut täysin tyytyväinen Churchillin puheeseen, koska se oli hänen mielestään kuvastanut Rooseveltin näkemyksiä. Molotov kysyi, oliko Hess varoittanut englantilaisia Neuvostoliiton-vastaisen sodan alkamisesta. Cripps vastasi kieltävästi ja sanoi Lontoon saaneen tietoja

muista lähteistä. Britannian lähettilään sanoihin ei juuri ollut uskomista. Cadoganin päiväkirjasta tiedämme nyt, että Hess oli melko selvästi vihjannut asiasta keskustellessaan lordi Simonin kanssa.

Illalla 27. kesäkuuta pidettiin toinen keskustelutilaisuus. Kansankomissaari kertoi Crippsille esitelleensä tämän ehdotukset neuvostohallitukselle, minkä yhteydessä heräsi kysymys sen avun mittasuhteista ja määrästä, jota osapuolet voivat antaa toisilleen.

– Britannian hallitus on valmis tekemään kaikkensa maidemme välisen yhteistyön aloittamiseksi, Cripps vastasi. – En näe syytä rajoittaa mahdollisen taloudellisen avun määrää, mielestäni on yleensä mahdotonta asettaa rajaa kummankin maan yhteisen tavoitteen saavuttamiseksi tarvittavalle avulle.

Molotov huomautti tarpeesta vahvistaa keskinäisen avunannon ehdot määrätynlaisella poliittisella pohjalla solmittavin sopimuksin. Samalla pohjalla voisi tapahtua maidemme sotilaallinen ja poliittinen lähentyminen. Cripps vastasi vältellen antaen ymmärtää, ettei Englannin hallitus ollut valmis poliittiseen sopimukseen Neuvostoliiton kanssa. Vastaus ei voinut tyydyttää neuvostoliittolaista osapuolta. Neuvostoliiton mielestä tilanteessa, jolloin kummallakin maalla oli yhteinen vihollinen, oli konkreettisten juoksevien asioiden ohella ajateltava laajempaa sotilaspoliittista yhteistyötä. Neuvostoedustaja kysyi, oliko hän ymmärtänyt oikein, että Englannin hallitus pitää kuluvana ajankohtana mahdollisena yhteistyötä vain joillakin erikoisaloilla eikä pyri sotilaspoliittiseen yhteistyöhön. Cripps vastasi, että meneillään olevassa vaiheessa on tärkeämpää päästä yhteistyöhön sotilaallisissa ja taloudellisissa kysymyksissä, mikä luo pohjan myös poliittiselle yhteistyölle.

Molotov otti Crippsin uudestaan vastaan 29. kesäkuuta 1941. Vedoten Lontoosta saatuun tiedotukseen Neuvostoliiton lähettilään I. M. Maiskin äskeisestä keskustelusta Englannin sotaministeriön jäsenen lordi Beaverbrookin kanssa kansankomissaari asetti kysymyksen Englannin ilmatoiminnan tehostamisesta Saksaa vastaan ja yleensä Länsi-Euroopassa sekä Englannin joukkojen maihinnoususta Ranskaan. Beaverbrook oli puhunut juuri tuollaisten operaatioiden mahdollisuudesta. Crippsille oli epäilemättä tiedotettu jo Maiskin

ja Beaverbrookin tapaamisesta ja annettu ohjeita tuollaisen kysymyksen esilleoton varalta. Hän vastasi empimättä:

– Periaatteessa Englannin hallitus on valmis tekemään parhaansa auttaakseen neuvostohallitusta. Englannin laivasto ei kuitenkaan voi ryhtyä mihinkään operaatioon tietämättä, millaisesta operaatiosta on kyse. Tässä vaiheessa ei niin ollen voida sanoa mitään varmaa Englannin sotavoimien toimista, jotka helpottaisivat tilannetta Neuvostoliiton rintamalla.

Kuten näemme, vaikka Churchill ja hänen ministerinsä olivat antaneet suullisia lausuntoja Englannin hallituksen pyrkimyksestä auttaa mitä monipuolisimmin Neuvostoliittoa, ei käytännössä otettu ainoatakaan konkreettista askelta.

Tavatessaan Englannin sotilaslähetystön jäsenet 30. kesäkuuta 1941 Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaari sanoi toistamiseen Englannilta odotettavan ilmavoimiensa toiminnan lisäämistä Saksan länsiosassa ja Ranskan miehitetyillä alueilla sekä Englannin joukkojen maihinnousua Beaverbrookin mainitsemalle alueelle. Tällä kertaa puheenvuoron käyttänyt kenraali MacFarlane ilmoitti, että hänen tehtävänään oli saada nopeasti seikkaperäiset tiedot neuvostojoukkojen toimista ja suunnitelmista. Sen jälkeen Englannin sodanjohtokin laatisi muka vastaavanlaisen operaatiosuunnitelman.

Loppujen lopuksi neuvostohallitus sai Englannin hallituksen taivutetuksi sopimukseen, joka ei ollut pelkästään teknillisluonteinen. Vuoden 1941 heinäkuun 13. päivänä Kremlissä allekirjoitettiin Neuvostoliiton ja Ison-Britannian hallitusten välinen sopimus yhteistoimista Saksan-vastaisessa sodassa. Asiakirjan merkittävyyttä korostettiin sillä, että sen allekirjoittamistilaisuudessa oli Neuvostoliiton puolelta läsnä neuvostohallituksen päämies Josif Stalin, Puna-armeijan yleisesikuntapäällikkö marsalkka Šapošnikov, sotalaivaston kansankomissaari amiraali Kuznetsov ja muita korkea-arvoisia henkilöitä. Englannin puolelta oli saapuvilla lähettiläs Cripps, Ison-Britannian lähetystön virkamiehiä sekä Britannian sotilaslähetystö täydessä kokoonpanossaan. Venäjän ja englannin kielellä laadittu sopimus vahvistettiin sinetillä ja sen allekirjoittivat Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaari ja lähettiläs Cripps. Sopimuksessa sanottiin:

1. Kumpikin hallitus sitoutuu auttamaan ja tukemaan

kaikinpuolisesti toinen toistaan nykyisessä sodassa natsi-Saksaa vastaan.

2. Ne lupautuvat edelleen tämän sodan kuluessa olemaan käymättä neuvotteluja, solmimatta välirauhaa tai rauhansopimusta muuten kuin molemminpuolisella suostumuksella. Tätä sopimusta voidaan pitää Hitlerin-vastaisen liittoutuman alkuna.

Sopimus merkitsi todellakin vasta alkua. Kuten näimme, englantilainen osapuoli antoi vastahakoisesti sotilaspoliittisia lupauksia. Vastahakoisuus johtui lähinnä Britannian sotilasasiantuntijoiden ja monien poliitikkojen keskuudessa vallitsevasta mielipiteestä, ettei Neuvostoliitto kestä melkein koko Länsi-Euroopan teollisiin voimavaroihin nojaavan hitleriläisen sotakoneiston iskuja. Lontoon sotilasasiantuntijat arvelivat Puna-armeijan pystyvän pidättämään Hitlerin sotalaumojen rynnistystä viisi tai kuusi viikkoa.

Harry Hopkinsin tutustumiskäynti

Edellä mainitun kaltaisia arveluja Neuvostoliiton mahdollisuuksista kestää Hitler-Saksan hyökkäystä esitettiin myös USA:ssa. Ero oli vain siinä, että Washingtonin strategit supistivat »Venäjän vastarinnan» vieläkin lyhyemmäksi. Roosevelt ei paljoa luottanut noihin ennustuksiin ja saadakseen ensi käden tietoja hän päätti lähettää Moskovaan erikoisedustajansa Harry Hopkinsin. Sillä hetkellä tämä oli Englannissa ja Roosevelt antoi hänelle määräyksen lähteä Moskovaan suoraan sieltä. Matkustettuaan brittiläiskoneella melkein kaksi vuorokautta kestäneen matkan Skotlannista Arkangeliin Hopkins saapui Moskovaan iltapäivällä 28. heinäkuuta.

Leningradski-prospektin varrella sijaitsevan Keskuslentokentän pienen virastorakennuksen lähettyville oli kerääntynyt ryhmä diplomaatteja ja sotilashenkilöitä vastaanottamaan Hopkinsia. Neuvostoliiton virallisten edustajien lisäksi paikalla oli USA:n ja Englannin lähetystöjen virkamiehiä sekä upseereita, noiden maiden sotilas- ja laivastoattašean avustajia. Vaikka olikin jo iltapuoli, aurinko paistoi kuu-

masti ja vastassa olijat suojautuivat helteeltä katoksen alle.

Vihdoin radioitse ilmoitettiin lentokoneen saapumisesta. Kaikki suuntasivat katseensa taivasta kohti, josta kantautui jo moottorien jyrinä. Tehtyään kierroksen lentokentän yllä kone alkoi laskeutua. Ei aikaakaan kun pyörät koskettivat kenttää, kone hidasti kulkuaan ja hieman keinahdellen rullasi vihreää nurmikkoa pitkin vastaanottajaryhmän luo. Moottorien hiljettyä ovi avautui ja sisältä laskettiin rautaportaat. Tummaan oviaukkoon ilmaantui laihahko mies rypistynyt väljä puku yllään. Hoikka kaula näytti vaivoin kannattavan isoa kaljuuntuvaa päätä. Korkean otsan alta meihin katsoivat älykkäät terävät silmät, suuri suu vetäytyi valoisaan hymyyn. Se oli Harry Hopkins, Rooseveltin erikoisedustaja ja läheinen ystävä. Siitä millaiset johtopäätökset tuo mies tekee, riippui suuresti USA:n poliittinen linja. Tutustuttuaan tilanteeseen itse paikalla hänen oli tiedotettava Washingtoniin, pystyikö Neuvostoliitto vastustamaan Hitlerin hyökkäystä vai tulisiko sodasta neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla fasistien uusi salamasota. Hopkinsin vastauksilla noihin kysymyksiin oli ratkaiseva vaikutus Valkoisen talon politiikkaan, jota se aikoi noudattaa natsihyökkäyksen kohteeksi joutunutta Neuvostoliittoa kohtaan.

Heti Hitlerin Saksan hyökättyä Neuvostoliiton kimppuun Yhdysvaltojen hallitus oli tuominnut tuon hyökkäyksen. Puhuessaan lehdistötilaisuudessa 24. kesäkuuta 1941 presidentti Roosevelt lupasi Yhdysvaltojen tuen kaikille akselivaltoja vastustaville maille, mm. Neuvostoliitolle. Mutta yhtä oli antaa suusanallinen lupaus ja aivan toista ryhtyä konkreettisiin toimiin. USA:n samoin kuin Englanninkin hallituspiireissä oli vaikutusvaltaisia voimia, jotka olivat sodanedellisinä vuosina rohkaisseet fasistihyökkääjiä ja yllyttäneet heitä Neuvostoliittoa vastaan. Oli otettava huomioon, että nuo voimat vastustaisivat USA:n ja Neuvostoliiton yhteistyötä, pyrkisivät rajoittamaan kaiken vain myötätunnon ilmaisemiseen ja häiritsisivät kaikin keinoin käytännöllisen avun antamista Puna-armeijalle, joka taisteli yksin fasistilaumoja vastaan. Vastapainoksi noille voimille, joiden vaikutus tuntui muuten koko Suuren isänmaallisen sodan ajan, Roosevelt aikoi asettaa Harry Hopkinsin kaltaisen kokeneen ja arvovaltaisen poliitikon johtopäätökset. Hopkinsin selostus

Moskovan-matkasta on esitetty seikkaperäisesti USA:n ulkoministeriön asiakirjoissa.

Kahden sotilashenkilön saattamana Neuvostoliittoon saapunut Hopkins viipyi Moskovassa muutamia päiviä. Hän tapasi neuvostohallituksen johtomiehiä, sai tutustua perinpohjaisesti neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla vallitsevaan tilanteeseen ja näki neuvostokansan päättäväisyyden käydä sotaa voittoisaan loppuun asti. Tuo päättäväisyys teki häneen syvän vaikutuksen.

Harry Hopkinsin tulopäivänä hänet otti illalla vastaan neuvostohallituksen päämies Josif Stalin. Valkoisessa talossa säilytettävissä Hopkinsin laatimissa asiakirjoissa tuon keskustelun sisältö on esitetty seuraavasti.

Hopkins sanoi, että oli saapunut presidentin henkilökohtaisena edustajana. Presidentti piti Hitleriä ihmiskunnan vihollisena ja oli sen vuoksi valmis auttamaan Neuvostoliittoa sen taistelussa Saksaa vastaan.

– Tehtäväni ei ole diplomaattinen, Hopkins jatkoi, – koska minua ei ole valtuutettu vahvistamaan mitään sopimusta. Olen saanut toimekseni vain ilmaista presidentin vakaumuksen siitä, että nykyään on tärkeintä tuottaa tappio Hitlerille ja fasismille. USA:n presidentti ja hallitus ovat täynnä päättäväisyyttä antaa kaikkea mahdollista apua Neuvostoliitolle ja mitä pikimmin.

Edelleen Hopkins puhui roolistaan Washingtonin hallituksessa ja lisäsi, että oli juuri tavannut Churchillin Lontoossa ja että tämä oli pyytänyt ilmaisemaan neuvostohallitukselle samat tunteet kuin USA:n presidenttikin.

Stalin toivotti Hopkinsin tervetulleeksi Neuvostoliittoon. Natsi-Saksasta puheen ollen Stalin lausui ajatuksen, että valtioiden olisi noudatettava edes minimaalisia moraalinormeja keskinäisissä suhteissaan, ilman sitä eivät kansakunnat tule toimeen. Saksan nykyisillä johtajilla ei ole aavistustakaan noista minimaalisista moraalinormeista, joten he edustavat nykymaailmassa epäsosiaalista, yhteiskunnanvastaista voimaa. He voivat silmää räpäyttämättä allekirjoittaa sopimuksen ja samassa rikkoa sen. Valtioiden on täytettävä sopimusvelvoituksensa, muutoin ei maailmanyhteisö voi elää.

– Näkökantamme käyvät näin ollen yhteen, Stalin totesi päätteeksi.

Hopkins otti puheeksi Neuvostoliiton auttamiskysymyksen huomauttaen, että asiassa on erotettava kaksi puolta. Ensinnäkin on selvitettävä, mitä Venäjä tarvitsee kiireimmiten Yhdysvalloilta ja mitä Yhdysvallat voisi viivyttelemättä toimittaa. Toiseksi on saatava selville Venäjän tarpeet pitkäaikaisen sodan varalta.

Myöntyen esitettyyn ehdotukseen neuvostohallituksen päämies luki välittömiin tarpeisiin lähinnä keskikaliberiset ilmatorjuntatykit ampumatarvikkeineen. Hän sanoi tarvittavan nimenomaan keskikaliberisia tykkejä, koska ne ovat liikkuvia pika-aseita. Sen lisäksi tarvittiin suurikaliberisia konekivääreä kaupunkien suojelemiseksi. Olisi toivottavaa, että saataisiin miljoona kivääriä tai enemmänkin. Hopkinsin kysymykseen, tarvitaanko niiden mukaan ampumatarvikkeita, Stalin vastasi, että jos kiväärit vastaavat kaliberiltaan Puna-armeijan käyttämiä kivääreä, ei ampumatarvikkeista ole puutetta.

Puhuessaan pitkäaikaisen sodan tarpeista neuvostohallituksen päämies asetti ensimmäiselle sijalle korkeaoktaanisen bensiinin ja mainitsi toiseksi alumiinin lentokoneteollisuutta varten. Stalin lausui: »Antakaa meille ilmatorjuntatykkejä ja alumiinia, niin voimme käydä sotaa kolme tai neljä vuotta.»

Keskustelun aikana käsiteltiin niin ikään yhdysvaltalaisten lentokoneiden toimittamista Neuvostoliitolle. Stalin huomautti, että hänen mielestään amerikkalaiset voisivat lähettää lentäjiä ja mekaanikkoja tutustuttamaan neuvostolentäjiä koneisiinsa. Neuvostoliitto tarvitsee ennen kaikkea, Stalin jatkoi, sellaisia pommikoneita, joiden toimintasäde on 600–1000 km ja lentomatka 1200–2000 km.

Lentokoneiden mahdollisista perilletoimittamisteistä puheen ollen Stalin arveli olevan sopimatonta toimittaa niitä Persianlahden kautta Iranin rauta- ja maanteiden rajallisen kuljetuskyvyn vuoksi. Niinpä hän katsoi sopivammaksi Arkangelin ja Murmanskin kautta kulkevan reitin. Hopkins sanoi, että hän voi viipyä Moskovassa vain lyhyen ajan, vaikka tahtoisikin saada aikaan mahdollisimman paljon. Hän tiedusteli, aikooko Stalin käydä omakohtaisesti neuvotteluja hänen kanssaan vai katsooko hän paremmaksi, että yksityiskohdista sopisivat neuvostohallituksen muut edustajat.

Hopkins lisäsi, että haluaisi olla tekemisissä välittömästi hallituksen päämiehen kanssa, vaikka käsittää kyllä Stalinin ajan olevan nykyään erittäin varattu.

– Olette vieraanamme, joten teillä on valta päättää, Stalin vastasi. Sitten Stalin vakavoitui ja lupasi olla Hopkinsin käytettävissä joka ilta klo 18–19 koko hänen Moskovassa oleskelunsa ajan. Sovittiin että seuraavana päivänä aamukymmenestä alkaen Hopkins tapaa Puna-armeijan edustajia.

Lopuksi Hopkins sanoi haluavansa korostaa, että Yhdysvaltojen kansa arvostaa korkealle Puna-armeijan vertojaan hakevaa vastarintaa, ja ilmaisi vielä kerran presidentin päättäväisyyden tehdä kaikkensa auttaakseen Neuvostoliittoa sankarillisessa taistelussa saksalaishyökkääjiä vastaan.

Stalin pyysi välittämään presidentti Rooseveltille neuvostohallituksen kiitokset.

Käytyään neuvotteluja Puna-armeijan edustajien, mm. kenraali (myöhemmin tykistömarsalkka) Jakovlevin, kanssa Hopkins tapasi Englannin suurlähettilään Stafford Crippsin. He pohtivat pääasiassa Rooseveltin ja Churchillin tulevaa tapaamista Neuvostoliiton–Saksan rintamalla vallitsevan tilanteen kannalta. Hopkinsin muistiinpanoista päätellen kumpikin heistä lausui ajatuksen, että presidentin ja pääministerin olisi hyvä lähettää konferenssin päätteeksi Stalinille yhteinen kirje (konferenssissa laadittiin Atlantin julistus). Kirje lähetettiin kahden viikon kuluttua. Siinä sanottiin: »Tutustuminen Moskovasta palanneen Harry Hopkinsin selostukseen antoi meille mahdollisuuden neuvotella keskenämme sopivimmasta avusta, jota kumpikin maa voisi antaa maallenne sen puolustautuessa mainiosti natsihyökkäystä vastaan.»

Iltapäivällä 31. heinäkuuta Harry Hopkins ja USA:n Neuvostoliiton-lähettiläs Steinhardt tapasivat Kremlissä ulkoasiain kansankomissaarin. Käsiteltävänä oli lähinnä Kaukoidän tilanne. Harry Hopkins toteaa päiväkirjassaan, että hänestä vaikutti kuin neuvostoliittolainen osapuoli olisi varonut mutkistamasta tilannetta Kaukoidän rajoillaan ja pyrkinyt lykkäämään, mikäli mahdollista, selkkausta Japanin kanssa. Samalla Hopkins teki keskustelusta johtopäätöksen, että Yhdysvaltojen toivotaan ilmoittavan jossain muodossa

Japanille, että jos tämä hyökkää Neuvostoliittoon, tulee Yhdysvallat hyökkäyksen uhrin avuksi.

Rintaman tarpeet ja sodan näkymät

Seuraavana iltana Stalin otti jälleen vastaan Harry Hopkinsin. Keskustelu jota tulkkasi Litvinov, kesti kolme ja puoli tuntia.

Hopkins välitti presidentti Rooseveltin toivomuksen saada ensi käden tietoja sotatoimista neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla. Stalin esitti tietoja Saksan ja Neuvostoliiton divisioonien luvusta ja tähdensi Saksan voivan panna liikekannalle aina 300 divisioonaa, joita vastaan Neuvostoliitto voi asettaa 350 divisioonaa. Ne ovat valmiita osallistumaan toukokuussa 1942 alkaviin kevätsotatoimiin. On tärkeää, että mahdollisimman monet divisioonat kävisivät taistelujen läpi ja joutuisivat kasvotusten vihollisen kanssa. Silloin joukot varmistuisivat oman kokemuksensa perusteella, että saksalaisia voi lyödä ja etteivät nämä ole mitään yli-ihmisiä. Divisioonat saavuttaisivat siinä tapauksessa samanlaisen itsevarmuuden kuin taistelulentäjä ensimmäisen ilmataistelun jälkeen. On oltava enemmän kokeneita joukkoja, joita voitaisiin käyttää tulevan kevään taisteluissa. Vakavaa huolta tuottavat saksalaisille partisaaniosastot, joita parhaillaan muodostetaan ja jotka tulevat vaikuttamaan suuresti sodan kulkuun. Stalin lisäsi, että saksalaiset ovat aliarvioineet Puna-armeijan voimat ja vaikka he käyttävätkin suuria voimaryhmiä, joutuvat he loppujen lopuksi siirtymään puolustukseen. Eräin paikoin he ovat jo kaivautuneet maahan raskaine panssarivaunuineen rakentaen puolustuslinjaa. On havaittu noin 50 sellaista asemaa. Saksalaiset ovat ilmeisen huolestuneita joutuessaan pitämään liian paljon joukkojaan Neuvostoliiton rintamalla. He ovat jättäneet suojattomiksi asemansa lännessä. Mitä tulee neuvostojoukkojen mielialaan, niin se on erittäin korkealla, Stalin jatkoi. Sotilaat tietävät puolustavansa omaa maataan, omaa kotiaan ja omaa kansaansa. He taistelevat lisäksi tutulla alueella. Saksalaiset ovat saaneet jo nähdä, että Venäjän kamaralla on paljon vaikeampaa siirtää mekanisoituja joukkoja kuin Belgian ja

Ranskan bulevardeilla, lisäsi Stalin. Edelleen hän sanoi, että Puna-armeija oli joutunut yllättävän hyökkäyksen kohteeksi. Hän ei itsekään ollut odottanut Hitlerin hyökkäävän juuri nyt. Saksalaiset eivät olleet esittäneet Neuvostoliitolle mitään vaatimuksia. Neuvostohallitus oli kuitenkin ryhtynyt tarpeellisiin varotoimiin mahdollisen hyökkäyksen varalta. Hyökkäyksen yllätyksellisyyden vuoksi neuvostomaa joutui rakentamaan puolustuslinjaa kiireessä. Nyttemmin Puna-armeija on monin paikoin käynyt vastahyökkäykseen.

Stalin totesi neuvostoliittolaisten raskaiden panssarivaunujen olevan huomattavasti parempia kuin saksalaisten: ne ovat jo monesti näyttäneet kyntensä. Lentovoimista puheen ollen Stalin myönsi saksalaisilla olevan mahtavat ilmavoimat, joskaan monet saksalaisista lentokoneista eivät ole valioluokkaa. Neuvostolentäjät pystyvät tuhoamaan saksalaiskoneita.

Neuvostohallituksen päämies mainitsi, että merkittävä osa ase- ja ampumatarviketehtaista sijaitsee Neuvostoliiton Euroopan-puoleisessa osassa. Parhaillaan koneita siirretään monilta alueilta itään, missä järjestetään ympärivuorokautinen tuotanto. Stalin korosti saksalaisilla olevan suuret määrät muonaa, elävää voimaa, sotamateriaaleja ja polttoainetta. Englantilaisten heikkoutena on hänen mielestään se, että nämä aliarvioivat vihollisen voiman, mitä hän ei suinkaan aio tehdä. Niinpä hän arvelee, että Saksan armeija, jonka käytettävissä on runsaasti sotilaallisia resursseja, tarpeeksi muonaa ja polttoainetta, pystyy käymään talviset sotatoimensa Neuvostoliiton alueella, mutta siihen mennessä rintamalinja vakautuu.

Stalin tähdensi toistamiseen, että Puna-armeija tarvitsee ennen muuta ilmatorjuntatykkejä suojellakseen yhteyksiään matalalla lentävien saksalaiskoneiden hyökkäyksiltä. Toiseksi tärkeää on lentokoneiden rakentamiseen tarvittava alumiini. Kolmanneksi konekiväärit ja kaupunkien puolustamiseen tarvittavat ilmatorjuntatykit.

Hopkins kysyi, ovatko venäläiset nähneet rintamalla italialaisia divisiooneja tai Francon vapaaehtoisia, mistä länsimaiden lehdet uutisoivat. Stalin kuunteli kysymyksen hymy huulillaan ja huomautti, että neuvostosotilaat olisivat valmiita kohtaamaan italialaisia tai espanjalaisia, joista ei ole

kovinkaan suurta vaaraa. Päävihollisia ovat saksalaiset.

Hopkins sanoi, että Ison-Britannian ja USA:n hallitus tekisivät mielellään kaiken voitavansa lähettääkseen aivan lähiviikkoina Venäjän tarvitsemaa materiaalia. Mutta se on ensinnäkin tuotettava ja toiseksi toimitettava perille, mikä ottaa aikaa. Tuskinpa näin ollen saadaan mitään kouraantuntuvaa aikaan ennen kuin vasta myöhäisellä syksyllä. On helpompaa tehdä suunnitelmia pitkäaikaisen sodan varalta. Pitkän tähtäimen suunnitelmien täyttämiseksi taas USA:n hallituksen on tärkeä tietää paitsi sotatilanne Venäjällä myös sen aseiden tyypit, määrä ja laatu sekä maan raaka-ainevarat ja tuotantokapasiteetti. Hopkins lisäsi, että tuskin USA:n ja Englannin hallitus ryhtyvät lähettämään Venäjän rintamalle sellaisia raskaita aseita kuin panssarivaunuja, lentokoneita tai ilmatorjuntatykkejä ennen kuin kolmen maan hallitukset käsittelisivät asian konferenssissaan. Siinä selvitettäisiin yhteisvoimin ja perinpohjin jokaisen rintaman strategiset edut sekä kunkin maan edut. Hopkins arveli, että neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla käytävien raskaiden taistelujen vuoksi Stalinilla ei taida olla varaa uhrata aikaansa tuohon konferenssiin niin kauan kuin tilanne pysyy epävakaana. Stalin vastasi, että hänen laskelmiensa mukaan rintama saadaan vakautetuksi lokakuun 1. päivään mennessä. Hopkins selittää päiväkirjassaan, että neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla sillä hetkellä vallinneen tilanteen vuoksi hän itse katsoi mainitun konferenssin pitämisen epätarkoituksenmukaiseksi. Hän olisi halunnut lykätä sen alkamisajankohtaa ja pitää se vasta rintamataistelujen tulosten selvittyä.

Vaikkei Hopkins kannattanutkaan Yhdysvaltojen sotilasjohdon pessimistisiä ennustuksia Puna-armeijan kykenemättömyydestä vastustaa Hitlerin sotalaumojen rynnistystä, ei hän kuitenkaan ollut varma siitä, onnistuisiko Neuvostoliitto lähiaikoina vakauttamaan rintaman. Niinpä hän ehdottikin konferenssin lykkäämistä haluamatta sitoa USA:ta ja Englantia määrätynlaisin velvoituksin. Vihdoin päästiin sopimukseen mainittujen neuvottelujen pitämisestä lokakuun 1. ja 15. päivän välisenä aikana.

Kremlin tapaamista arvioidessaan Hopkins kirjoitti, että pitää Neuvostoliiton-matkaansa ja tapaamisiaan neuvostohallituksen päämiehen kanssa käännekohtana toisaalta Englannin ja Yhdysvaltojen ja toisaalta Neuvostoliiton välisissä sodanaikaisissa suhteissa.

Puhuessaan Moskovasta lähtönsä edellä 31. heinäkuuta pidetyssä lehdistökonferenssissa Harry Hopkins sanoi, että hänen tavatessaan neuvostojohtajia käsiteltiin Saksaa vastaan käytävän sodan vuoksi neuvostomaassa syntynyttä tilannetta ja että hän tiedotti Rooseveltin toimeksiannosta Stalinille seuraavaa: »Se joka taistelee Hitleriä vastaan, on selkkauksessa oikean asian puolesta. Tätä osapuolta USA aikoo auttaa.»

– Ilmoitin Stalinille, Hopkins jatkoi, – että seuraamme ihaillen Neuvostoliiton puolustustaistelua.

Neuvostohallituksen päämies pyysi Hopkinsia välittämään presidentti Rooseveltille kiitollisuutensa avun tarjouksesta ja korosti, että USA:n presidentti ja kansa saavat luottaa neuvostokansaan, jolla tulee olemaan ratkaiseva rooli Hitlerin Saksan lyömisessä.

Harry Hopkins sai Moskovan-matkallaan myönteisen kuvan Neuvostoliitosta. Vastoin Washingtonin sotilasasiantuntijoiden ennustuksia Hopkins tuli johtopäätökseen, että Neuvostoliitto kestää vihollisen rynnistyksen ja pystyy vieläpä tuottamaan sille vastaisuudessa melkoisia tappioita. Hopkinsin selostuksesta USA:n hallitukselle ja henkilökohtaisesti presidentille riippui suuresti, auttaisiko Rooseveltin hallitus vastedes Neuvostoliittoa taistelussa fasistihyökkäystä vastaan.

Hopkinsin matka avasi tien USA:n hallituksen asianomaisille käytännöllisille toimenpiteille. Konkreettinen avunanto, sotatarviketoimitukset, ei silti alkanut läheskään heti. Toimitusten järjestäminen ei tietenkään ollut yksinkertaista, kun otetaan huomioon sen ajan tilanne, valtavan suuret välimatkat ja sotatoimet Atlantilla, Pohjanmerellä ja Euroopan manterella. Mutta valmistelut venyivät sittenkin liian pitkälle lähinnä sen vuoksi, että länsivaltojen hallituspiirit olivat yhäkin horjuvalla kannalla. Ne tarkkailivat tapahtumien kehitystä neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla epäillen vieläkin neuvostokansan kykyä torjua Hitlerin hyökkäys.

Harry Hopkinsin matka Moskovaan ja hänen järkevä tilanneanalyysinsa vaikuttivat myönteisesti noissa olosuhteis-

sa. Viime kädessä hän myötävaikutti tapahtumien suotuisaan kehitykseen Hitlerin-vastaista liittoutumaa muodostettaessa.

Tietty merkityksensä oli myös sillä suurella työllä, jonka Neuvostoliiton sotilasasiantuntijoiden valtuuskunta teki Englannissa ja USA:ssa. Valtuuskuntaa johti kenraali F. I. Golikov, josta tuli myöhemmin Neuvostoliiton marsalkka.

Ilta ravintola Metropolissa

Ulkomailta palanneet ulkoasiain kansankomissariaatin työntekijät, joilla ei ollut asuntoa Moskovassa, majoitettiin tyhjillään oleviin ulkomaiden lähetystörakennuksiin. Ne olivat olleet natsi-Saksaan liittyneiden maiden sekä akselivaltojen miehittämien valtioiden käytössä. Minä ja eräät muut toverit saimme huoneet Ostrovskin kujan varrella olevasta rakennuksesta, jossa oli sijainnut erään Skandinavian maan lähetystö. Entiset asukkaat olivat kuljettaneet pois huonekalunsa. Kansankomissariaatin talousosasto toimitti meille telttasängyt, kirjoituspöydät ja tuolit. Nuo tileistä poistetut huonekalut olivat nyt hyvään tarpeeseen, niillä saatettiin kalustaa kansankomissariaatin asunnottomille työntekijöille annetut tyhjät huoneet.

Eräänä elokuun iltana 1941 pistäydyin illastamaan ravintola Metropoliin. Salissa oli paljon väkeä, enimmäkseen sotilashenkilöitä. Soitti orkesteri, joitakin pareja pyöri suihkualtaan ympärillä. Vapaata paikkaa löytämättä aioin jo poistua, kun joku huusi minua nimeltä. Oikealla orkesterista olevan pöydän ääressä istui kolme miestä, joista yhden tunsin heti. Tämä oli hyvä tuttavani Valentin Seletski. Kahta muuta sotilaspuvussa olevaa en muistanut nähneeni koskaan aikaisemmin, vaikka kohta selvisi, että olimme sodan alettua palanneet yhdessä Saksasta kotimaahan. He olivat matkustaneet eri junassa kuin neuvostoliittolaiset lähetystövirkamiehet. Ollessaan ulkomailla he olivat työskennelleet sekä Saksassa että natsien miehittämissä maissa.

Muistin tavanneeni heitä jugoslavialaisessa Nišin kaupungissa, jossa molemmat junamme seisoivat useita päiviä.

Siellä saksalaiset viranomaiset lupasivat konsuli Koroljovin ja minun käydä tapaamassa toisessa junassa matkustavia internoituja neuvostokansalaisia.

Istuin heidän pöytäänsä ja tilasin illallisen. Välillemme syntyi vilkas keskustelu kaikkia eniten kuohuttavasta aiheesta, rintamatilanteesta. Nämä kaksi rintamaupseeria olivat juuri saapuneet muutamaksi päiväksi Moskovaan lounaisrintamalta, missä käytiin raskaita taisteluja. Hyökkääjä oli paikoin päässyt Dneprille saakka ja uhkasi Kieviä. Vihollinen sai tosin kalliisti maksaa etenemisensä, hitleriläiset kärsivät suunnattomia tappioita.

Muistimme tietenkin niitäkin, jotka eivät olleet ehtineet evakuoitua ja jotka kova kohtalo oli heittänyt natsilaisikeen alle. Me Saksassa työskennelleet olimme monesti saaneet vakuuttua hitleriläisten sairaalloisesta vihamielisyydestä neuvostoihmisiä ja kommunisteja kohtaan. Kuinka julmia sortotoimia valloittajat mahtoivatkaan harjoittaa miehittämillään alueilla!

Toimimme Seletskin kanssa yhteen aikaan Neuvostoliiton kaupallisessa edustustossa Saksassa ja olimme vuonna 1940 useita kuukausia Essenissä Kruppin tehtaalla vastaanottamassa Neuvostoliiton ja Saksan välisen taloussopimuksen nojalla maahamme tilattua laitteistoa. Retkeilimme sunnuntaisin tuon tuosta kaupungin ympäristössä.

Sinä vuonna vappua (Hitler julisti sen propagandatarkoituksessa työn juhlaksi) seurasi heti helluntai, joten päätimme viettää perätysten tarjoutuneet lepopäivät Reinillä. Matkustimme junalla Rüdesheimiin, josta lähdimme jalkaisin viiniviljelmien poikki Godesbergiin. Pääsimme perille myöhään illalla. Suunnitellessamme matkareittiä aioimme pysähtyä hotelli Dresdeniin, jossa Münchenin sopimuksen valmisteluaikoihin Hitler ja Mussolini olivat tavanneet länsikumppaneitaan.

Näimme ihmeeksemme aulassa paljon SS-sotilaita. Menimme kuitenkin pöydän luo ja ojensimme passimme. Pyysin kahta huonetta aamuun saakka. Isännöitsijä oli tuskin ehtinyt vastata, kun taakseni ilmaantui joku korkea SS-virkamies.

– Keitä nämä ovat? kysyi hän töykeästi.

Isännöitsijä ojensi neuvottamana kysyjälle passimme sirpin

ja vasaran kuva kannessa. Tämä vilkaisi niihin kiukkuisesti ja ärjäisi meihin katsomatta:

– Heitä ei täällä tarvita. Korjatkoot luunsa. Kaikki huoneet on varattu. Hän heitti passimme pöydälle.

Käännyin mieheen päin ja sanoin rauhallisesti:

– Voisitte olla kohteliaampi. Olette kai unohtanut, että maidemme välillä on normaalit suhteet.

SS-virkamiehen lyhyt kaula kävi punaiseksi. Hän oli valmis käymään nyrkit ojossa kimppuuni, mutta hillitsi itsensä ja sähähti:

– Saatte kohta tuntea, millaiset suhteet välillämme on. Näytämme vielä teille.

Hän kääntyi jyrkästi ympäri ja asteli pois.

Isännöitsijä selitti anteeksipyytävästi Godesbergissa pidettävän parhaillaan jonkin SS-joukko-osaston kokousta, joten kaikki hotellihuoneet on varattu. Hän antoi meille kuitenkin huoneita vuokraavan yksityistalon osoitteen, jossa olimmekin yötä.

Söimme aamiaisen pienessä kahvilassa ja lähdimme samoilemaan Reinin rantatöyryjä. Oli kirkas aurinkoinen päivä, mutta meitä ympäröi hiljainen vihreä puolihämärä. Yhtäkkiä kovat äänet rikkoivat metsän juhlallisen rauhan. Meitä lähestyi joukko Wehrmachtin sotilaita. Heidän mukanaan oli kaksi tytönhuitukkaa. Koko seurue oli umpihumalassa. Yksi sotilaista joi mennessään suoraan pullonsuusta, olut valui hänen leukaansa pitkin sotilaspuseron rinnukselle. Tyttö tökki häntä sormellaan rintaan ja kikatti typerästi. Väistyimme sivuun. Seletski katsoi heidän jälkeensä ja lausui synkästi:

– Tunkeutuuko tuollainen humalainen joukkio todellakin joskus synnyinmaahamme. Emme aavistaneet silloin että tuo »joskus» oli jo niin lähellä.

Istuessamme nyt ravintola Metropolissa muistelimme Reinin matkaamme ja muita »saksalaisia havaintojamme», jotka ennustivat neuvostokansalle raskaita koettelemuksia.

Poistuttuamme Metropolista keskustelukumppanini kiiruhtivat asioilleen. Minulla oli aikaa toista tuntia ennen työhönpaluuta. Oli tyyni ja lämmin kuutamoyö. Päätin tehdä pienen kävelykierroksen. Kuljin Ohotnyi rjadia pitkin Mohovajankadulle, sitten käännyin Volhonkalle ja sieltä

Gogolin bulevardia ja Frunzenkatua palasin keskustaan. Kulkuvartio pysäytti minut muutaman kerran ja tarkasti henkilöllisyyspaperini, mikä yksin vain muistuttikin synnyinmaatamme koettelevasta synkästä ajasta. Muuten Moskova näytti rauhalliseen ja huolettomaan uneen vaipuneelta. Kaihdetut ikkunat eivät läpäisseet pienintäkään valopilkkua. Pimennetyt kadut olivat autioita, talojen tummat hahmot piirtyivät kuunvaloa hulveisillaan olevaa taivasta vastaan. Tämä hiljaisuus ja rauhallisuus oli kuitenkin pettävää. Maamme länsialueilla jatkuivat taukoamatta kiivaat taistelut, ja Moskovassa ihmiset työskentelivät uutterasti yötä päivää tehdäkseen kaikkensa yhteisen asian hyväksi, julman vihollisen voittamiseksi.

ENSIMMÄINEN KOETUS

Beaverbrookin–Harrimanin valtuuskunta

Hitlerin-vastaisen liittoutuman kolmen tärkeimmän jäsenmaan suhteita olivat omiaan kehittämään neuvottelut, jotka pidettiin syys–lokakuun vaihteessa 1941. Moskovaan saapunutta Englannin ja USA:n valtuuskuntaa johtivat lordi Beaverbrook (Englanti) ja Averell Harriman (USA). Se oli itse asiassa ensimmäinen kolmen vallan konferenssi, jossa käsiteltiin Englannin, USA:n ja Neuvostoliiton yhteistyön käytännöllisiä ongelmia ja hyväksyttiin tärkeitä käytännöllisiä päätöksiä.

Risteilijä Lincolnilla Arkangeliin saapunutta Beaverbrookia ja Harrimania olivat vastassa ulkoasiain kansankomissariaatin protokollaosaston päällikkö Molotškov, puolustusasiain ja sotalaivaston kansankomissariaattien ulkomaansuhteita hoitavien jaostojen päälliköt eversti Jevstignejev ja kommodori Zaitsev. Syyskuun 28. päivänä Moskovan keskuslentokentällä Yhdysvaltojen ja Englannin edustajia oli vastaanottamassa ulkoasiain kansankomissaarin ensimmäinen varamies Vyšinski, sotalaivaston kansankomissaari amiraali Kuznetsov, kenraali Golikov, ulkoasiain kansankomissariaatin pääsihteeri Sobolev ja muita virallisia henkilöitä.

Kunniavartion edessä soitettiin Englannin ja USA:n hymnit sekä Neuvostoliiton hymni Kansainvälinen. Valtuuskunnat majoitettiin Natsional-hotelliin. Istunnot pidettiin ulkoasiain kansankomissariaatin huvilassa Spiridonovkalla (nyk. Aleksei Tolstoin katu). Huomioon oli otettu sekin, että hitleriläisten suorittaessa ilmahyökkäyksiä Moskovaa vastaan valtuuskuntien jäsenillä oli mahdollisuus käyttää pommisuojana Vallankumousaukio-nimistä metroasemaa. Valtuuskunnan kaikille jäsenille annettiin erityiset lupakortit, jotka oikeuttivat liikkumaan Moskovassa puolenyön jälkeen.

Neuvottelut kestivät päivittäin 12:sta 17:ään, välissä lyhyt lounastauko. Kello 17 jälkeen neuvottelukokouksen osanottajille tarjottiin joka illaksi laaja ohjelma, johon kuului tutustuminen Moskovan nähtävyyksiin, käyntejä teattereissa, elokuvissa ja konserteissa sekä vierailuja teollisuuslaitoksissa ja virastoissa. Ohjelmaan kuului vierailu mm. Moskovan autotehtaassa, kuulalaakeritehtaassa, Aero- ja hydrodynaamisten tutkimusten instituutille kuuluvissa laitoksissa ja lihanjalostustehtaassa. Teatterinäytelmistä ehdotettiin katsottavaksi: Bolšoi-teatterissa Joutsenlampi, Jevgeni Onegin, Ruslan ja Ludmila, Romeo ja Julia; Moskovan taiteellisessa akateemisessa teatterissa Anna Karenina ja Juorukoulu; Neuvostoarmeijan keskusteatterissa Sotapäällikkö Suvorov; Malyi-teatterissa Metsä, Othello ja Uriel Acosta ja Vahtangovin teatterissa Sotamarsalkka Kutuzov. Ohjelmassa oli myös jalkapallo-ottelun seuraaminen Dynamo-stadionilla.

Beaverbrookin ja Harrimanin valtuuskunnan virallisena tarkoituksena oli selvittää, mitä konkreettisia materiaaleja Neuvostoliitto tarvitsee, ja sopia Neuvostoliiton kanssa mahdollisista toimituksista.

Beaverbrookin ja Harrimanin ensimmäisenä Moskovassa oleskelun päivänä heidät otti vastaan neuvostohallituksen päämies. Harriman luovutti Stalinille presidentti Rooseveltin henkilökohtaisen kirjelmän. Siinä sanottiin:

»Kunnioitettu herra Stalin,

tämän kirjeen luovuttaa Teille ystäväni Averell Harriman, jota olen pyytänyt johtamaan Moskovaan lähettämäämme valtuuskuntaa.

Herra Harriman tietää hyvin rintamanne strategisen merkityksen ja uskon hänen tekevän parhaansa Moskovan neuvottelujen viemiseksi hyvään päätökseen.

Harry Hopkins on tiedottanut minulle seikkaperäisesti lupaavista ja antoisista tapaamisistaan Teidän kanssanne. Voin kertoa Teille, että kaikki me ihailemme neuvostoarmeijoiden uljasta puolustustaistelua.

Olen varma, että löydämme keinot jakaa kaikille rintamille, mm. Teidänkin, Hitlerin-vastaista taistelua varten tarvittavat materiaalit ja hankinnat.

Haluan käyttää hyväkseni tätä tilaisuutta ja vakuuttaa olevani varma siitä, että Teidän armeijanne saavuttavat loppujen lopuksi voiton Hitleristä, sekä vakuuttaa, että olemme valmiita antamaan teille mahdollisuuksiemme mukaan kaikkinaista aineellista apua.

Vilpittömästi Teidän
Franklin D. Roosevelt»

Silloinen keskustelu on selostettu USA:n ulkoministeriön asiakirjoissa. Neuvostoliittolainen osapuoli kertoi seikkaperäisesti tilanteesta neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla ja esitti ensisijaiset sotamateriaalitarpeensa. Englannin ja USA:n edustajat lausuivat ajatuksensa siitä, mitä konkreettisesti heidän maansa voisivat toimittaa viipymättä Neuvostoliittoon.

Sotatilannekatsauksen tehtyään Stalin lisäsi, että saksalaiset tavoittelevat panssarivaunuylivoimaa, koska saksalainen jalkaväki ilman panssarivaunujen tukea on heikko neuvostoliittolaiseen verrattuna. Neuvostoliiton tarvitsemasta sotatekniikasta Stalin asetti ensi sijalle panssarivaunut, joita seurasivat panssarintorjuntatykit, keskiraskaat pommikoneet, ilmatorjuntatykit, hävittäjä- ja tiedustelukoneet sekä piikkilanka.

Vedoten lordi Beaverbrookiin neuvostohallituksen päämies korosti erityisesti Englannin entistä aktiivisempien toimien ja sen Neuvostoliiton kanssa harjoittaman sotilaallisen yhteistyön merkitystä. Hän lausui ajatuksen, että Englanti voisi lähettää Neuvostoliittoon joukkojaan, jotka yhdessä neuvostojoukkojen kanssa taistelisivat Ukrainassa. Beaverbrook vastasi siihen, että brittiläisiä divisioonia on keskitetty Iraniin ja että nuo joukot voidaan tarpeen vaatiessa siirtää Kaukasiaan.

Stalin hylkäsi ehdotuksen päättäväisesti:

– Kaukasiassa ei ole sotaa, sotaa käydään Ukrainassa.

Beaverbrook ehdotti, että Neuvostoliiton ja Britannian yleisesikunnat vaihtaisivat mielipiteitä erilaisten strategisten ratkaisujen mahdollisuudesta. Harriman otti puheeksi Siperian lentokenttien tilan ja mahdollisuuden suorittaa yhdysvaltalaisia lentokonetoimituksia Alaskan kautta. Stalin lupasi tiedottaa asianlaidan. Harriman esitti, että Siperian kautta toimitettavia lentokoneita ohjaisivat yhdysvaltalaiset miehistöt, mihin Stalin suhtautui torjuvasti sanoen tuon reitin olevan vähän tutkittu ja liian vaarallinen.

Seuraavaksi kosketeltiin sodanjälkeisten ratkaisujen ongelmaa. Stalin lausui ajatuksen, että saksalaiset ovat velvollisia korvaamaan tuottamansa vahingon. Beaverbrook vältti suoraa vastausta huomauttaen, että ensin on voitettava sota.

Neuvostohallituksen päämiehen ja englantilais-yhdysvaltalaisen valtuuskunnan johtajien seuraava tapaaminen oli ilmapiiriltään kireä. Stalin ilmaisi tyytymättömyytensä sen johdosta, että Englanti ja USA aikoivat toimittaa vain vähäisen määrän Neuvostoliiton tarvitsemasta sotamateriaalista ja kalustosta, vaikka Neuvostoliitto kantoi sodan raskaimman taakan.

Beaverbrook ja Harriman koettivat puolustautua todistelemalla Lontoon ja Washingtonin tekevän kaikkensa Neuvostoliiton auttamiseksi. Kumpikin osapuolista pysyi kannallaan.

Tapaamisen jälkeen Beaverbrook ja Harriman kävivät Englannin lähetystössä vaihtaakseen todennäköisesti mielipiteitä muodostuneesta tilanteesta. Tietoja oli jotenkin päässyt vuotamaan julkisuuteen. Hitlerin propagandakoneisto levitti seuraavana päivänä tiedotuksen, että Moskovassa käytävissä neuvotteluissa on syntynyt vakavia erimielisyyksiä toisaalta Neuvostoliiton ja toisaalta Englannin ja Yhdysvaltojen välillä. »Porvarilliset länsimaat eivät koskaan saavuta sopimusta bolševikkien kanssa», Berliinin radio vakuutteli. Kun samana päivänä kello 18 Beaverbrook ja Harriman tapasivat jälleen Stalinin, tämä mainitsi natsilaispropagandan tiedotuksesta ja huomautti leikillisesti, että heistä kolmesta riippui nyt, saatiinko Goebbels kiinni valheesta. Sen jälkeen oli esillä luettelo siitä materiaalista, jonka Englanti ja USA voisivat viipymättä toimittaa Neuvostoliitolle. Lisätoimituksista tehtiin niin ikään sitoumuksia. Beaverbrook tiedusteli Stalinilta tyydyttääkö häntä juuri käsitelty luettelo, mihin Stalin vastasi myönteisesti.

Neuvostohallituksen päämies lausui lisäksi toivomuksen saada enemmän autoja, varsinkin niin sanottuja jeeppejä. Hän lisäsi, että se maa osoittautuu viime kädessä voittajaksi, joka pystyy tuottamaan eniten moottoreita.

Stalin kuunteli kiinnostuneena Beaverbrookin kertomuksen keskustelusta Hessin kanssa. Beaverbrook arveli, ettei Hess ollut lentänyt Englantiin Hitlerin pyynnöstä, mutta Hitlerillä oli epäilemättä ollut tieto Hessin aikomuksesta. Edelleen Beaverbrook sanoi Hessin saapuneen Englantiin siinä uskossa, että hän, Hess, saa yllytetyksi Britannian pienen ylimysryhmän muodostamaan Churchillin-vastaisen hallituksen, joka solmisi rauhan Saksan kanssa. Sen jälkeen Saksa hyökkäisi englantilaisten avustamana Venäjän kimppuun. Stalin huomautti, että Hessin lennon aikoihin Moskovassa ollut Saksan lähettiläs kreivi Schulenburg sanoi Hessin olevan mielenvikainen. Beaverbrook epäsi Schulenburgin mielipiteen ja totesi Hessin olleen täysin normaali mies Englantiin saapuessaan.

Mainittuaan USA:n ja Neuvostoliiton suhteiden kehittyvän lähitulevaisuudessa entistä kiinteämmiksi ja asiallisemmiksi Harriman toivoi, että vastaisuudessa Stalin kääntyy kaikissa neuvostohallituksen tärkeinä pitämissä kysymyksissä suoraan presidentti Rooseveltin puoleen. Harriman lisäsi Rooseveltin tervehtivän sellaista asiallista sähkeiden vaihtoa, joka on jo syntynyt Rooseveltin ja Churchillin välille. Stalin vastasi, että on iloinen kuulemaan sen ja valmis kääntymään tarpeen vaatiessa presidentin puoleen. Beaverbrook puolestaan katsoi tärkeäksi Stalinin ja Churchillin kahdenkeskisen tapaamisen.

Keskustelun päätteeksi neuvostohallituksen päämies kutsui lordi Beaverbrookin ja Averell Harrimanin seuraavana päivänä tarjoamalleen lounaalle. Tapaaminen päättyi erittäin ystävällisessä ilmapiirissä. Neuvotteluissa tehtiin tärkeitä päätöksiä, jotka olivat omiaan lujittamaan Hitlerin-vastaisen liittoutuman osanottajavaltojen yhteishenkeä. Lontoo kieltäytyi tosin edelleenkin ryhtymästä aktiivisiin sotatoimiin natsi-Saksaa vastaan, mutta yhteisen taistelun logiikka vaati yhä

pakottavammin noita toimia aiheuttaen erimielisyyksiä Englannin hallitsevassa huippukerroksessa.

Toimituksia koskeva sopimus

Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaari sai tehtäväkseen konkretisoida Stalinin, Beaverbrookin ja Harrimanin välisissä neuvotteluissa saavutettu periaatteellinen sopimus. Sitä varten muodostettiin kuusi toimikuntaa: lentokone-, sotalaivasto-, kuljetus-, armeija-, teollisuus- ja muonitustoimikunta. Sovittujen toimitusten maksukysymys oli vahvistamatta, koska USA:n laivaus- ja vuokrauslaki ei silloin ulottunut koskemaan Neuvostoliittoa.

Lokakuun 1. päivänä pidetyssä Moskovan konferenssin loppuistunnossa tehtiin yhteenvedot työn tuloksista. Neuvostovaltuuskunnan johtaja Molotov sanoi puheessaan, että konferenssi oli muutamassa päivässä »tullut yksimieliseen päätökseen kaikista käsiteltävänä olleista kysymyksistä».

– Noiden päivien aikana, jatkoi neuvostovaltuuskunnan johtaja, – kaikki me saimme vakuuttua, kuinka voimakkaasti maitamme ovat lähentäneet meidän suurten vapautta rakastavien kansojemme tärkeimmät elinedut ja yhteiset pyrkimykset ja miten kiinteään yhteistyöhön olemme päässeet historiallisessa taistelussamme rosvomaista natsi-Saksaa vastaan, joka elää kansojen verisen orjuuttamisen ja vieraiden alueiden anastuksen kustannuksella. Konferenssin alkuunpanijoiden tarkoituksena on auttaa Neuvostoliittoa ja tuottaa yhteisvoimin tappio natsismille. On syytä korostaa erikoisesti, että niin natsi-Saksaa vastaan sotiva Englanti kuin sotaakäymätön USA:kin myöntävät yhtä päättäväisesti natsismin hävittämistarpeen sekä välttämättömyyden auttaa siinä tarkoituksessa Neuvostoliittoa rikkailla aineellisilla voimavaroillaan. Sellaisten suurvaltojen kuin Amerikan Yhdysvaltojen, Ison-Britannian ja Neuvostoliiton ponnistusten yhdistäminen määrää ennalta lopullisen voittomme Hitlerin-vastaisessa taistelussamme.

Konferenssin poliittista merkitystä tähdentäessään neuvostoedustaja totesi, että natsi-Saksaa vastaan on perustettu vapautta rakastavien kansojen voimakas rintama Neuvostoliiton, Englannin ja Amerikan Yhdysvaltojen johdolla. Hitler ei ole koskaan joutunut tekemisiin sellaisen mahtavan valtioliiton kanssa. Neuvostoliittolainen osapuoli ilmaisi olevansa varma siitä, että laaja Hitlerin-vastainen rintama lujittuu nopeasti ja että tätä rintamaa ei murra mikään voima. Natsismia vastaan on perustettu sellaisten valtioiden liittoutuma, jotka keksivät keinot Euroopassa märkivän natsismin paiseen hävittämiseksi.

– Neuvostoliitto on saanut kokea hitleriläisten anastajien raskaimmat ja verisimmät iskut, sanoi edelleen neuvostoedustaja. – Näemme että vaikea taistelumme natsismia vastaan saa yhä laajempaa tunnustusta maailman kaikkien kansojen taholta. Koittaa aika, jolloin kansat sanovat painavan sanansa Neuvostoliiton vapaustaistelusta, jota se käy tuodakseen vapauden paitsi Euroopan myös koko maailman kansoille.

Englantilais-yhdysvaltalaisen valtuuskunnan puolesta puhui Harriman. Hän sanoi, että konferenssin valtuutetut oli lähetetty Moskovaan käsittelemään kysymystä akselivaltoja vastaan taistelevan Neuvostoliiton tarpeista sekä sopimaan sotamateriaaleista, joita toimittaisivat Neuvostoliitolle Yhdysvallat ja Iso-Britannia. Harriman totesi, että konferenssi oli yhtäjaksoisesti työskennellyt kaikkina päivinä ja käsitellyt kysymyksen neuvostohallituksen käytettävissä olevista voimavaroista ottaen huomioon Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian tuotantomahdollisuudet. Hän jatkoi:

– Konferenssissa päätettiin antaa neuvostohallitukselle käytännöllisesti katsoen kaikki, mitä Neuvostoliiton sotilas- ja siviilielimet ovat pyytäneet. Neuvostoliitto toimittaa Isoon-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin runsain määrin raaka-aineita, joista näillä mailla on kova puute. Olemme käsitelleet perin pohjin kysymyksen kuljetusmahdollisuuksista ja laatineet suunnitelmat kaikkia reittejä pitkin tapahtuvan rahtivirran lisäämiseksi.

Lordi Beaverbrook ja minä vahvistamme hallitustemme nimissä saaneemme neuvostohallitukselta suuria raaka-ainetoimituksia, jotka ovat omiaan kohentamaan aseteollisuutta maissamme. Toteamme konferenssin sujuneen sydämellisessä ilmapiirissä, mikä mahdollisti sopimuksen solmimisen ennätyksellisen lyhyessä ajassa.

Samassa istunnossa Molotov, Harriman ja lordi Beaverbrook allekirjoittivat pöytäkirjan tavaratoimituksista. Laadittiin niin ikään tiedonanto konferenssin työn päättymisestä. Siinä sanottiin, että kolmen suurvallan Neuvostoliiton, Iso-Britannian ja Amerikan Yhdysvaltojen edustajien konferenssi »on työskennellyt menestyksellisesti, tehnyt tavoitteitaan vastaavia tärkeitä päätöksiä ja osoittanut kolmen suurvallan yksimielisyyden ja yhteistyön niiden ponnistellessa kaikkien rauhaa rakastavien kansojen verivihollisen voittamiseksi».

Stalinin tapaaminen

Lokakuun 1. päivänä kello kahdeksan illalla neuvostohallituksen päämies tarjosi Kremlissä päivälliset Yhdysvaltojen ja Englannin valtuuskunnan kunniaksi. Sain tehtäväkseni olla tilaisuudessa tulkkina rinnan Pavlovin kanssa. Silloin näin ensi kertaa Stalinin läheltä. Tuo päivä on jäänyt pysyvästi muistiini. Meitä nuoren polven edustajia oli lapsesta asti opetettu pitämään Stalinia suurena ja viisaana johtajana, joka näkee ja tietää kaiken ennalta. Olimme muotokuvista, pronssiveistoksista ja marmoripatsaista tottuneet näkemään hänet kaikkien yläpuolella olevana. Nyt olin saanut tilaisuuden nähdä hänet aivan läheltä, toimia hänen tulkkinaan.

Kaikki länsiliittoutuneiden kanssa välittömästi neuvotelleet henkilöt kerääntyivät puoli kahdeksalta Kremlin Katariinan saliin. Tämä sali oli aina hämmästyttänyt nimekkäitä ulkomaisia vieraita vanhalla arvokkaalla sisustuksellaan. 1700-luvun upeat huonekalut, Katariina II:n monogrammilla varustetut nojatuolit ja sohvat, vihreät moareetapetit, vanhat taulut raskaissa kullatuissa kehyksissä, posliinit ja pöytähopeat – kaikki tuo ylellisyys sai nähtävästi hämmennyksiin monia länsimaailman edustajia, jotka olivat ensi kertaa käymässä bolševikkien maassa.

Salissa oli aluksi vilkasta. Jakauduttuaan ryhmiin kaikki keskustelivat äänekkäästi. Mutta sitä mukaa kuin kello alkoi lähestyä kahdeksaa läsnäolijat katsahtelivat yhä useammin kultauksin ja kaiverruksin koristettuun oveen, josta Stalinin

piti tulla. Ilmapiiri kävi yhä pidättyväisemmäksi ja lopuksi syntyi hiljaisuus. Vihdoin ovi avautui ja ilmestyi Stalin.

Nähdessäni Stalinin tunsin sisäisen sysäyksen. Hän oli keskikokoa lyhempi ja aivan toisenlainen kuin olin kuvitellut hänet. Hänen kovasti laihtuneet mullanharmaat väsyneet kasvonsa olivat rokonarvissa. Stalin ei ollut pukenut päälleen loisteliasta marsalkan univormua kultaolkaimineen eikä kiinnittänyt rintaansa Sankarin tähtiä. Sotilaskuosinen väljäksi tullut univormutakki riippui hänen yllään. Pisti silmään, että hänen toinen kätensä oli toista lyhyempi, käsiterä kätkeytyi miltei kokonaan hihaan.

Elettiin sodan raskaimpia aikoja. Hitlerin sotalaumat pyrkivät kiihkeästi maamme sisäosiin, lähestyivät Moskovaa ja Leningradia ja olivat vallanneet jo Kievin. Yhä kauemmas perääntymään joutuneet, uhrautuvaisesti taistelleet joukko-osastomme kärsivät välistä jopa kiväärien ja patruunien puutetta. Raskaan vastuun ja tappioiden taakka painoi epäilemättä leimansa Stalinin olemukseen ja aiheutti hänessä syviä kärsimyksiä. Nimenomaan hän oli aina sanonut, ettemme anna viholliselle vaaksan vertaa maatamme; nyt kuitenkin vihollissotilaiden saappaat talloivat sitä laajalla alueella. Puna-armeija oli määrätietoisesti valmistautunut minkä tahansa hyökkääjän murskaavaan ja viipymättömään torjumiseen ja sotatoimien siirtämiseen hyökkääjän alueelle. Kävi kuitenkin niin, että Stalin oli toimillaan kahlinnut melkoisesti maan asevoimien ylipäällystön aloitteellisuutta aivan maahanhyökkäyksen aattona, minkä vuoksi saksalaisten isku osoittautui yllättäväksi. Jo ensimmäisinä päivinä Hitlerin joukot kiilautuivat syvälle maahamme ja jatkoivat etenemistään neuvostosotilaiden sankarillisesta vastarinnasta huolimatta. Stalin oli sodan edellä monesti korostanut, ettei natsien kanssa solmittuun sopimukseen voi luottaa varauksettomasti, vaikka itse näytti viimeiseen asti uskovan Saksan hallituksen edustajien allekirjoituksiin arvellen Saksan kenraalikunnan vastoin Berliinin poliittisia johtajia järjestävän kaikenlaisia provokaatioita saadakseen aikaan aseellisen selkkauksen.

Julkaistuissa puolueasiakirjoissa ja muistelmakirjallisuudessa on arvosteltu periaatteellisesti Suuren isänmaallisen sodan aattona muodostunutta tilannetta. Puolue näki fasistisen Saksan hyökkäyksen kasvavan vaaran ja teki kaikkensa

estääkseen sodan ja voittaakseen aikaa maan puolustuskunnon kohentamiseksi. Koko joukko tekijöitä natsien Neuvostoliittoon tunkeutumisen hetkellä takasi viholliselle tilapäisen menestymisen. Saksan mahdollista hyökkäysajankohtaa määriteltäessä sattuneet erehdykset sekä ensimmäisten iskujen torjumiseen valmistautuessa tehdyt laiminlyönnit olivat omiaan vaikeuttamaan tilannetta. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen historiassa sanotaan, että »Stalin varoi antamasta Saksan fasisteille aihetta hyökkäykseen ja toivoi lykkäävänsä selkkausta diplomaattisten neuvottelujen tietä».

Tunnettu sotilasalan auktoriteetti kenraali Štemenko kirjassaan Yleisesikunta sotavuosina sanoo pitävänsä kykenemättömyyttä määritellä tarkasti Hitlerin Neuvostoliiton-vastaisen hyökkäyksen ajankohtaa »synkkänä esimerkkinä ylipäällystön ja henkilökohtaisesti Stalinin pahasta virhelaskelmasta». Edelleen hän kirjoittaa: »Siitä että hyökkäys tapahtuu, tiedettiin, ja maata valmistettiin määrätietoisesti hyökkäyksen torjumiseen kohentaen voimaperäisesti maan puolustuskuntoa. Olen paljon puhunut tästä myös kirjani alkuosassa. Sotatoimien alkamista kesäkuussa ei kuitenkaan odotettu. Arveltiin Hitlerin Saksan aloittavan hyökkäyksen paljoa myöhemmin tuota ajankohtaa. Vihollisen hyökkäystä pyrittiin lykkäämään tuonnemmaksi kaikin mahdollisin keinoin. Siinä ei kuitenkaan onnistuttu ja hyökkäys tapahtui.»

Haluaisin lisätä esitettyyn arvosteluun erinäisiä diplomaattisia näkökohtia. En suinkaan pyri selittämään tyhjentävästi tuota ongelmaa, joka kaipaa lisätutkimusta ja erittelyä. Asiassa on ennen kaikkea erotettava kaksi momenttia. Ensinnäkin Stalin ei olisi millään halunnut sotaa, mikä nähtävästi vaikuttikin omalaatuisena ajatusten ajatuksena ulkopoliittista tilannetta arvioitaessa. Toiseksi Stalin piti Hitleriä kavalana ja seikkailunhaluisena uhkapelurina ja varoitti aliarvioimasta noita ominaisuuksia, mutta samalla hän näki Hitlerissä ovelan porvarillisen poliitikon, joka osaa suunnistautua diplomatian sokkeloissa ja saavuttaa päämääränsä mahdollisimman edullisesti. Englannin ja Ranskan myötäilyllä oli niin ikään suuri merkitys Hitlerin menestymiselle sodanedellisinä vuosina. Nuo maat antoivat kaikki anteeksi fasisteille, kunhan nämä vain toteuttaisivat julistamansa Neuvostoliiton-vastaisen sotaretken. Samalla ei voitu

olla huomaamatta, että fasistijohtaja osasi taitavasti käyttää hyväkseen muodostuvaa tilannetta.

Jo vuonna 1939 Stalin käsitti hyvin Hitler-Saksan kanssa sotaselkkaukseen joutumisen vaaran, jos natsihyökkäys kohdistuisi ensimmäiseksi Neuvostoliittoa vastaan.

Natsi-Saksan salamannopeat voitot Euroopassa ja Afrikassa panivat Stalinin todennäköisesti varomaan entistä enemmän aseellista yhteenottoa Saksan kanssa tai vaikkapa lykkäämään sitä. Tunnetusti Stalin korosti silloin moneen otteeseen välttämättömyyttä valmistautua aseelliseen yhteenottoon natsi-Saksan kanssa, mutta samalla hän koetti välttää kaikkea, mikä olisi voinut provosoida Saksan hyökkäämään Neuvostoliittoa vastaan.

Keväällä 1941 kävi selväksi, ettei Saksa aio tunkeutua Brittein saarille, mikä tietenkin sai Neuvostoliiton varuilleen. Toisaalta Stalin saattoi luottaa siihen, että ennen kuin Hitler aloittaa sodan idässä hänen on varmistettava läntinen selustansa. Kuten tapahtumien kehitys näytti, Saksan ja Englannin välisen poliittisen sopimuksen puuttuessa Lontoon hallituspiirit katsoivat edullisemmaksi yhtyä Neuvostoliiton kanssa kolmatta valtakuntaa vastaan, mikä olisi pakottanut Saksan käymään sotaa kahdella rintamalla. Mutta pitäen Hitleriä diplomaattiset siirtonsa taitavasti suunnittelevana toimihenkilönä Stalin saattoi olettaa, että Saksa pyrkisi solmimaan sopimuksen Englannin kanssa Neuvostoliiton kustannuksella. Siihen tarvittiin tietenkin aikaa. Führerin apulaisen Rudolf Hessin matka Englantiin oli osoituksena juuri sellaisesta Berliinin johdon pyrkimyksestä. Hessin tehtävä epäonnistui, joten voitiin odottaa uusia yrityksiä samaan suuntaan. Tuonkaltaiset tunnustelut ja neuvottelut saattoivat venyä useita kuukausia, varsinkin kun otetaan huomioon sisäpoliittinen taistelu Englannissa ja Britannian laajojen kansalaispiirien voimakkaat Hitlerin-vastaiset mielialat. Nuo kansalaispiirit oli saatava puolueettomiksi ennen kuin Britannian taantumusvoimat rohkenivat ryhtyä lehmäkauppoihin Hitlerin kanssa.

Kaikesta sanotusta saattoi päätellä, ettei Hitler hyökkää Neuvostoliiton kimppuun lähiaikana, vaan aloittaa sodan vasta keväällä tai kesällä 1942. Heräsi sellainenkin kysymys: missä tarkoituksessa Hitler oli esittänyt tapaamista Stalinin

kanssa, mistä hän oli puhunut Molotoville valtakunnankansliassa marraskuussa 1940. Merkityksensä oli kai silläkin seikalla, että aiemmin mainitut Hitlerin Neuvostoliiton-vastaisen hyökkäyksen ajankohdat (huhti- ja toukokouu 1941) olivat ohi, eikä hyökkäystä kuulunut. Kevät oli mennyt ja kesä käsillä. Hitleriläiset olivat päästäneet ohi monta heille edullista kuukautta ja tuskin uskaltaisivat aloittaa sotatoimia syksyn korvalla. Stalinin kiihkeä halu välttää sotaa kannusti häntä yhä enemmän tuollaiseen selitykseen. Stalin oli nähtävästi tullut siihen vakaumukseen, että Hitler ei hyökkää Neuvostoliittoa vastaan kesäkuussa 1941, kun Englanti seisoi vielä lujasti jaloillaan ja sitä tuki USA:n mahti. Myöhemmin Stalin itse puhui tästä Hopkinsille. Hän arveli, että sodan kannalla ovat vain natsi-Saksan kenraalit ja että he pyrkivät provosoimaan Neuvostoliittoa sotaan, sen sijaan Hitler taitavana poliitikkona ei suostu sotaan kahdella rintamalla, mikä merkitsisi itsemurhaa. Todellisuudessa kävi toisin.

Marsalkka Žukov tähdentää muistelmissaan, että virhelaskelma fasistisen Saksan hyökkäysajan määrittelyssä vaikutti erittäin vahingollisesti Neuvostoliiton tilanteeseen. Tuo epäedullinen tekijä, kirjoittaa Žukov, »vaikutti äärimmäisen terävästi, joskin laantuen vähitellen, ja enensi vihollisen objektiivisia etuja, lisäsi niihin tilapäisiä etuja ja teki vaikeaksi tilanteemme sodan alussa». Marsalkka Žukov myöntää niin ikään: »Me sotilashenkilöt emme kai tehneet voitavaamme vaarallisen sotatilanteen kypsyessä saadaksemme Stalin uskomaan, että sota Saksan kanssa aivan lähiaikana on väistämätön ja todistaaksemme välttämättömäksi ryhtyä toteuttamaan operatiivisen ja mobilisaatiosuunnitelmien edellyttämiä kiireellisiä toimenpiteitä.» Žukov osoittaa lisäksi, että tiedusteluhallinnon päällikön kenraali Golikovin ja sotalaivaston kansankomissaarin amiraali Kuznetsovin ilmoituksissa, jotka pohjautuivat muun muassa Neuvostoliiton Berliininlähetystön sotilasattašean kenraali Tupikovin ja laivastoattašean, kommodori Vorontsovin tiedotuksiin, oli erittäin tärkeitä tietoja ajankohdista, jolloin natsi-Saksa aikoi tunkeutua Neuvostoliiton alueelle. Noista ilmoituksista tehtiin kuitenkin johtopäätökset, jotka kumosivat itse asiassa niiden merkityksen. Esitetyt tiedot tulkittiin hitleriläistiedustelun sepustuksiksi, joita oli muka levitetty neuvostoliittolaisen osapuolen harhauttamiseksi.

Vielä viimeisellä hetkelläkin Hitlerin joukkojen tunkeuduttua jo maahan kesäkuun 22. päivän vastaisena yönä, Stalin ei tahtonut uskoa sodan olevan väistämätön ja luuli kaiketi, että sotilaallisten provokaatioiden takana ovat sotaiset kenraalit eikä Hitler. Kun illalla 21. kesäkuuta Stalinille kerrottiin, että saksalainen karkuri oli ilmoittanut Saksan hyökkäyksen alkavan aamun sarastaessa, Stalin suhtautui siihen epäilevästi:

– Eiköhän vain tuo karkuri ole saksalaisten kenraalien heittämä selkkauksen provosoimiseksi.

Vihollisen maahanhyökkäyksen alettua Stalin ei allekirjoittanut vastatoimintakäskyä, vaan määräsi ensin ottamaan yhteyden Saksan Moskovan-lähettiläässeen Schulenburgiin. Hän luotti vieläkin, että toimet rajalla ja ilmahyökkäykset neuvostokaupunkeja vastaan olivat saksalaisten sotakiihkoilijoiden provokaatio ja että keskustelu Saksan hallituksen kanssa välittömästi yhteydessä olevan lähettilään kanssa selvittää tilanteen. Lähettilään vastaus ei ollut sellainen, jollaista Stalin odotti. Palattuaan Schulenburgin luota ulkoasiain kansankomissaari Molotov ei voinut muuta kuin sanoa:

– Saksan hallitus on julistanut meille sodan.

Tuota kohtausta kuvaillut marsalkka Žukov lisää lopuksi: »Stalin lysähti tuolille ja vajosi syviin ajatuksiin. Syntyi pitkä kiusallinen tauko.»

Stalin oli myöhemmin vain kerran vihjannut julkisesti, mikä ankara isku oli annettu silloin hänen suunnitelmilleen, kuinka syvästi oli järkyttänyt häntä tieto Hitlerin hyökkäyksestä ja millaiset epäluulot myllersivät hänen aivoissaan Isänmaallisen sodan alkuvaiheessa. Hän teki tämän tunnustuksensa vasta neuvostokansan juhliessa voittoaan Hitlerin Saksasta. Puhuessaan neuvostoarmeijan komentajien kunniaksi Kremlissä järjestetyssä vastaanottotilaisuudessa 24. toukokuuta 1945 ja kohottaessaan maljan Venäjän kansan terveydeksi Stalin sanoi: »Hallituksemme teki paljon virheitä. Epätoivon hetkiäkin jouduimme kokemaan vuosina 1941–1942, kun armeijamme perääntyi jättäen taakseen Ukrainan, Valko-Venäjän, Moldavian, Leningradin alueen, Itämeren ja Karja-

lais-suomalaisen tasavallan kaupungit ja kylät, koska muuta ulospääsyä ei ollut.»

Noissa neljän vuoden kuluttua Hitlerin hyökkäyksestä lausutuissa ja Pravda-lehden julkaisemissa sanoissa, niin pidättyviä kuin ne olivatkin, oli kuultavissa se valtava järkytys, jonka Stalin oli kokenut sodan ensi päivinä.

Tärkeät päätökset

Ennen vierasjoukon pyytämistä pöytään Stalin kätteli kaikki pitkään riviin järjestäytyneet vieraat. Rivin loppuun päästyään hän kääntyi ja asteli takaisin kuulumattomasti pehmeillä kaukasialaissaappaillaan paksua mattoa pitkin. Hän pysähtyi vähän matkan päähän minusta ja ryhtyi puhumaan jonkun ulkomaansuhteiden osastosta olevan sotilashenkilön kanssa. Hän lausui sanansa erittäin hiljaa ja hitaasti, omalaatuisella gruusialaisella korostuksella. Seurasin häntä syrjäsilmällä ja koetin hillitä tunteitani: vai sellainen hän, Stalin, olikin – päältä katsoen aivan tavallinen, jopa vaatimaton ihminen.

Vieraat alkoivat istuutua pöytään. Saapuvilla olivat Harrimanin johtama USA:n valtuuskunta kokonaisuudessaan, lordi Beaverbrookin johtama Englannin valtuuskunta, USA:n lähettiläs Steinhardt avustajineen sekä Ison-Britannian suurlähettiläs Cripps seurueineen. Kutsun oli saanut myös neuvostovaltuuskunta täydessä kokoonpanossaan: Molotov, Vorošilov, Mikojan, Malyšev, Kuznetsov, Šahurin, Jakovlev, Litvinov ja Golikov. Läsnä oli vielä parikymmentä työntekijää ulkoasiain, ulkomaankaupan, puolustusasiain ja sotalaivaston kansankomissariaateista.

Stalin kohotti ensimmäisen maljan:

– Liittolaisten menestykselliselle yhteistyölle ja sille, että saavutamme voiton yhteisestä vihollisesta!

Beaverbrook ja Harriman vastasivat lyhyillä yleisluonteisilla maljapuheilla. Päivällisten jälkeen Stalin, Molotov, Beaverbrook ja Harriman sekä tulkit siirtyivät viereiseen huoneeseen, missä virisi keskustelu kahvikupin ääressä. Vaikka menossa olivat Suuren isänmaallisen sodan raskaimmat päivät, neuvostohallituksen päämies sanoi uskovansa vakaasti, että sota päättyy Saksan alueella kolmen suurvallan armeijoiden kohdatessa siellä. Harriman vastasi oitis olevansa täysin samaa mieltä. Beaverbrook nyökkäsi myöntävästi päätään.

Keskustelun kulussa Stalin julisti päättäväisesti Neuvostoliiton olevan valmis jatkamaan taistelua, kunnes vihollinen on täydellisesti lyöty. Stalinin varmuus näytti tehneen Harrimaniin ja Beaverbrookiin suuren vaikutuksen. Harriman muisteli myöhemmin, että Englannin ja Yhdysvaltojen sotilasattašeat olivat noina päivinä kehottaneet heitä Beaverbrookin kanssa lopettamaan pikemmin neuvottelut ja matkustamaan Moskovasta viipymättä, koska kaupunki luovutetaan piakkoin saksalaisille. Keskustelut neuvostojohtajien kanssa ja neuvostokansan päättäväisyys puolustaa pääkaupunkiaan saivat englantilais-yhdysvaltalaisen valtuuskunnan johtajat rauhoittumaan. He tajusivat länsimaisten sotilasasiantuntijoiden pelon aiheettomaksi.

Englannin ja USA:n valtuuskunta lähti Moskovasta 2. lokakuuta 1941. Seuraavana päivänä neuvostohallituksen päämies lähetti Englannin pääministerille Churchillille seuraavansisältöisen kirjeen:

»Britannian ja Yhdysvaltojen lähettämien valtuuskuntien saapuminen Moskovaan ja se että niitä johtivat henkilökohtaisesti lordi Beaverbrook ja herra Harriman, oli erittäin myönteinen tapahtuma ––.

En salaa Teiltä, että rintamallamme muodostuneiden epäsuotuisten olosuhteiden ja tuotantolaitosten uuden ryhmän evakuoinnin vuoksi nykyiset huoltotarpeemme ylittävät konferenssissa tehtyjen päätösten edellyttämät rajat puhumattakaan siitä, että joukko kysymyksiä käsitellään lopullisesti vasta Lontoossa ja Washingtonissa. Mutta jo Moskovan konferenssinkin tekemä työ on laaja ja merkittävä. Toivon Britannian ja Yhdysvaltojen hallitusten tekevän voitavansa lisätäkseen tulevaisuudessa kuukausikiintiöitä sekä jouduttaakseen jo nyt, jos suinkin mahdollista, suunniteltuja toimituksia, sillä saksalaiset yrittävät ennen talven tuloa rynnistää kaikella voimallaan Neuvostoliiton joukkoja vastaan.»

Kirjeessä Rooseveltille sanottiin:

»Käytän hyväkseni tilaisuutta lausua Teille neuvostohal-

lituksen syvän kiitollisuuden siitä, että annoitte USA:n valtuuskunnan johdon niin arvovaltaiselle henkilölle kuin herra Harrimanille, jonka osallistuminen Moskovassa kolmen vallan konferenssin työhön oli niin antoisaa.

En epäile, että teette kaiken mahdollisen turvataksenne Moskovan konferenssin päätösten toteutumisen mitä pikimmin ja täydellisimmin, etenkin kun otetaan huomioon, että hitleriläiset yrittävät varmasti käyttää talvea edeltäviä kuukausia painostaakseen voimakkaasti Neuvostoliittoa rintamalla.

Teidän laillanne uskon täysin, että maamme saavuttavat lopullisen voiton Hitleristä. Ne yhdistävät parhaillaan voimiaan jouduttaakseen verisen hitlerismin loppua, minkä hyväksi Neuvostoliitto tekee nyt niin suuria ja raskaita uhrauksia.

Kunnioittaen *J. Stalin*»

Puhuessaan 6. marraskuuta 1941 Moskovan työtätekevien edustajien neuvoston juhlaistunnossa Stalin arvosti korkealle Englannin ja USA:n valtuuskunnan kanssa käydyt neuvottelut.

– Se että Iso-Britannia, Amerikan Yhdysvallat ja Neuvostoliitto ovat liittyneet rintamaan murskatakseen hitleriläiset imperialistit ja heidän anastaja-armeijansa, on tapahtunut tosiasia, hän sanoi. – Nykyinen sota on moottorien sotaa. Sodan voittaa se, jolla tulee olemaan ylivalta moottorien tuotannossa. Yhdistämällä USA:n, Ison-Britannian ja Neuvostoliiton moottorien tuotannon saamme ainakin kolminkertaisen moottoriylivoiman Saksaan verrattuna. Siinä on yksi hitleriläisen rosvoimperialismin väistämättömän tuhon perusta.

– Kolmen vallan äskeinen Moskovan konferenssi, johon osallistuivat Ison-Britannian edustaja herra Beaverbrook ja USA:n edustaja herra Harriman, jatkoi Stalin, – teki päätöksen avustaa maatamme panssarivaunuilla ja lentokoneilla. Tämän päätöksen mukaisesti olemme jo alkaneet saada panssarivaunuja ja lentokoneita. Sitä ennen Iso-Britannia ryhtyi toimittamaan maahamme sellaisia harvinaisia materiaaleja kuin alumiinia, lyijyä, tinaa, nikkeliä ja kautsua. Kun tähän lisätään vielä, että Amerikan Yhdysvallat on

hiljan päättänyt antaa Neuvostoliitolle miljardin dollarin lainan, niin voidaan sanoa varmasti Amerikan Yhdysvaltojen, Ison-Britannian ja Neuvostoliiton liittoutuman olevan reaalinen tekijä. Sen toiminta tehostuu jatkuvasti edistäen yhteistä vapautusasiaamme.

Beaverbrookin ja Harrimanin käynti Moskovassa ja heidän välitön tutustumisensa Neuvostoliiton tilanteeseen edisti suuresti kolmen vallan yhteistoimintaa taistelussa yhteistä vihollista vastaan.

Ulkoasiain kansankomissariaatti muuttaa Kuibyševiin

Lokakuun 16. päivänä tulin kuten tavallisesti työhön aamuyhdeksältä ja ryhdyin toimittamaan juoksevia asioita. Päivän alku ei näyttänyt ennustavan mitään erikoista.

Ulkoasiain kansankomissariaatin perusarkisto oli siirretty Kuibyševiin jo lokakuun alkupäivinä. Siellä järjesteltiin tiloja ulkoasiain kansankomissariaatille, ulkomaiden lähetystöille sekä Neuvostoliitossa akkreditoituna oleville lähetystöille siltä varalta, että tilanne Moskovan edustalla kävisi uhkaavaksi. Rintamatilanne Moskovan kynnyksellä näytti viime päivinä kuitenkin vakaantuneelta, joten pääkaupunkiin jääneiden hallitusvirastojen toivottiin säästyvän evakuoinnilta. Kaikki kävi silti toisin. Kello 11:n paikkeilla osastossani pirahti puhelin. Kaikki me saimme määräyksen pakata viivyttelemättä asiapaperit ja välttämättömimmät matkatavaramme ja lähteä Kazanin asemalle. Vaikka alitajuisesti odotimmekin tätä, tuli äkillinen lähtökäsky kuin salama kirkkaalta taivaalta. Meidät valtasi levottomuus. Viimeisiä asiakirjoja kootessamme joku toi ikävän tiedon, että Moskovan puolustajien sitkeästä vastarinnasta huolimatta saksalaiset olivat yöllä murtaneet puolustuslinjan pääkaupungin etumaastossa, mistä johtuikin pikainen evakuointimääräys.

Kansankomissariaatin portaiden eteen oli ajettu pressulla katettuja kuorma-autoja. Satoi lunta. Työntekijät kantoivat autoihin asiakirjapakkoja. Paikalla tungeskeli heidän perheenjäseniään, jotka eivät olleet syystä tai toisesta evakuoituneet ennemmin. Heidän luvattiin ottaa mukaansa vain

yksi matkalaukku henkeä kohden. Autoihin sijoittauduttiin pian ja järjestyneesti. Autot ajoivat jonona Sadovoje koltso -rengastielle ja sieltä Komsomolskaja-aukiolle. Jalankulkijoita näkyi vähän. Monet laitokset oli henkilökuntineen evakuoitu pääkaupungista jo varhain syksyllä.

Kazanin aseman korkeaan odotussaliin oli kertynyt paljon matkustajia. Saapuvilla oli jo ryhmä Kominternin työntekijöitä Manuilskin johdolla. Hekin olivat lähdössä Moskovasta. Junaa odotellessaan ihmiset kiertelivät salia, kerääntyivät ryhmiin ja keskustelivat viime päivien tapahtumista. Lähestyin Manuilskia. Hän keskusteli vilkkaasti joidenkin henkilöiden kanssa. Kuulin erään nuorenmiehen tinkaavan häneltä, mitä tarkoittaa äkillinen Moskovasta lähtö, merkitseekö se, että pääkaupunki on joutunut uhanalaiseksi ja se ehkä luovutetaan viholliselle. Dmitri Zaharovitš kiisti jyrkästi sellaisen oletamuksen.

– Tilanne on tietenkin vakava. Mutta kysymys ei ole yksinomaan siitä. Muuttopäätös ei suinkaan todista aikomusta luovuttaa Moskova. Eikä asiassa ole mitään äkillistä. Kaikkeen valmistauduttiin jo ennalta. Nyt sitten on päätetty järjestää sopivammat olot hallitusvirastojen, kansainvälisten järjestöjen ja Neuvostoliitossa olevien ulkomaiden edustustojen normaalia työtä varten.

– Liikkuu huhuja, että saksalaiset ovat päässeet aivan lähelle, nuorimies jatkoi.

– Olen varma, Manuilski vastasi, – että pääkaupungin puolustajat täyttävät velvollisuutensa ja sulkevat hitleriläisiltä pääsytiet. Totta on sekin, että rintama kulkee hyvin läheltä, minkä vuoksi kaupunkiin on jätettävä vain aivan välttämättömät hallintoelimet. Samalla on tärkeää, että kaikki laitokset ja virastot toimisivat normaalisti, semminkin näin vaikeana aikana. Meidän kaikkien velvollisuutena on säilyttää malttimme ja siirtyä uuteen paikkaan jatkaaksemme työtä.

Kovaääninen ilmoitti ulkoasiain kansankomissariaatin työntekijöille tarkoitetun junan saapuneen laituriin. Tultuamme ulos asemarakennuksesta tunsimme, että pakastaa. Hiljalleen sateli lunta, eikä se enää sulanut. Asfaltilla olleet lätäköt olivat vetäytyneet jääriitteeseen. Vaunuissa oli kylmää ja kosteaa. Vaununhoitaja tosin vakuutti, että lämmityslaite alkaa toimia junan lähdettyä liikkeelle. Sen lisäksi vaunun

päässä seisoi pieni rautahella, jossa oli keittoreiät. Siinä räiskyi jo tuli. Hella palveli meitä matkalla erinomaisesti. Saatoimme keittää perunoita ja kiehauttaa teet. Ravintolavaunua ei junassa tietenkään ollut ja asemien bufetit olivat tyhjät, joten ruokavaramme rajoittuivat siihen, mitä kukin oli ehtinyt ottaa mukaansa. Meidän ruokavaliotamme monipuolistivat tosin suolakurkut ja hapankaali. Kolhoosilaisnaiset myivät niitä seisakkeilla, joilla junamme joutui välistä odottamaan pitkään päästäen ohi aseita ja joukkoja länteenpäin kuljettavia junia. Verrattain lyhyt matka Volgalle kesti kolme vuorokautta.

Kuibyševissa ulkoasiain kansankomissariaatin käyttöön annettiin entinen teknikumirakennus. Asunnot saimme lähitalosta, jonkin lakkautetun viraston rakennuksesta. Molemmissa rakennuksissa jatkuivat vielä korjaustyöt. Onnistuimme silti majoittumaan. Ensi alkuun oli hankalaa ilman puhelimia, mutta kohta ne asennettiin. Lähetystöt sijoittautuivat enimmäkseen kauppiaiden entisiin yksityistaloihin.

Ensimmäiset päivät uudella paikalla menivät pääasiassa arkiston järjestämiseen ja kaikkinaisten juoksevien, etupäässä teknisten, asioiden hoitamiseen.

Marraskuun 6. päivänä Kuibyševin oopperateatterissa pidettiin juhlailta Lokakuun suuren sosialistisen vallankumouksen 24-vuotispäivän kunniaksi. Diplomaattikunta oli läsnä tilaisuudessa. Ulkoasiain varakansankomissaari Vyšinski piti puheen. Hän aloitti sen tiedotuksesta, joka asetti hänet hieman noloon asemaan, kuten myöhemmät tapahtumat näyttivät.

– Vaikka puolueen ja neuvostohallituksen johtajat ovat edelleenkin Moskovassa, Vyšinski sanoi, – jätetään pääkaupungissa ensimmäistä kertaa neuvostovaltion historiassa pitämättä sekä juhlakokous että perinteellinen paraati Punaisella torilla.

Aamulla saatiin kuitenkin tietää, että Moskovassa oli pidetty juhlakokous, jossa puhui Stalin, ja että Punaisella torilla oli ollut sotilasparaati. Joukot olivat suoraan Leninin mausoleumin edustalta lähteneet rintamalle puolustamaan synnyinmaamme pääkaupunkia.

Kahden päivän kuluttua Podtserob, Pavlov ja minä saimme käskyn palata Moskovaan, missä muodostettiin ulkoasiain

kansankomissaarin Molotovin alainen operatiivinen työryhmä.

Varhain aamulla 9. marraskuuta lähdimme kaksimoottorisella kuljetuslentokoneella Kuibyševista ja laskeuduimme puolenpäivän maissa lähellä Noginskia olevalle lentokentälle. Saksalaisten hävittäjäkoneiden aktiivisuuden vuoksi Keskuslentokenttä ja Vnukovo eivät antaneet laskeutumislupaa. Noginskista ajaa kitkutimme kauan autolla lumista ja iljanteista maantietä. Moskovassa ollessani sain kokea sekä marraskuun levottomat loppupäivät että Moskovan asukkaiden riemun voiton johdosta, jonka neuvostojoukot saavuttivat pääkaupungin portilla siirryttyään vastahyökkäykseen joulukuun alussa 1941.

Me ulkoasiain kansankomissaarin alaisena toimivan operatiivisen ryhmän jäsenet emme tienneet mitään vastahyökkäyksen valmistelusta, joten tieto Hitlerin joukkojen tappiosta Moskovan edustalla oli meille mieluisa yllätys. Muistan kuinka nukuttuani muutaman tunnin kansankomissariaatin koleassa kellarihuoneessa tulin aamulla Kremliin ja avattuani vielä painomusteelta tuoksuvan Pravdan näin tuon mieltä liikuttavan uutisen. Samassa oli valokuvia: vihollisen runneltua taistelukalustoa lumessa ja antautuvia natsisotilaita kädet koholla. Kaikki me olimme jo kauan toivoneet tällaista tiedotusta ja uskoneet, että vihollinen pysäytetään pääkaupungin edustalla ja heitetään takaisin. Vihdoin se oli tapahtunut. On vaikea kuvata sanoin sitä ilon tunnetta ja mielen ylennystä, jonka kaikki me koimme tuon uutisen kuullessamme.

USA YHTYY SOTAAN

Pearl Harbor

Varhain aamulla 7. joulukuuta 1941 Tyynenmeren huomaamattomasti ylittäneiltä lentotukialuksilta ilmaan nousseet japanilaiset lentokoneet hyökkäsivät ennalta ilmoittamatta Havaijisaarilla olevaa Yhdysvaltojen Pearl Harborin laivastotukikohtaa vastaan, jossa sijaitsi USA:n sotalaivaston suuri sotatoimiyhtymä. Pommihyökkäyksen aikana räjähti ja upposi muutamia yhdysvaltalaisia aluksia ja suuri määrä lentokoneita vahingoittui taistelukyvyttömäksi.

Yhdysvalloissa kiistellään vielä tänäänkin siitä, tuliko Japanin hyökkäys yllätyksenä Washingtonin korkeimmalle johdolle. Monet arvelevat, että Valkoisessa talossa tiedettiin Japanin aikeet jo useita päiviä tai ainakin useita tunteja ennen hyökkäystä. Tätä kantaa vahvistaa mm. se, että Yhdysvaltojen tiedustelupalvelu oli päässyt selville Japanin diplomaattikoodista ja tulkinnut Japanin USA:n-lähettilään Tokiosta saamat sähkeet. Tässä yhteydessä lienee mielenkiintoista tutustua Valkoisen talon vastuullisen työntekijän Robert Sherwoodin muistiinpanoon, jossa hän kuvaa Japanin tilannetta Pearl Harborin -vastaisen hyökkäyksen aattona.

Valkoisen talon soikeassa kabinetissa presidentti Roosevelt ja Harry Hopkins käsittelivät juoksevia asioita, kun kabinettiin tuli kapteeni Beardallin silloinen apulainen kommodori Schulz. Kapteeni Beardall toimi presidentin apulaisena sotalaivastoasioissa. Schulz toi mukanaan tulkitun salakielisanoman, jonka Japanin hallitus oli lähettänyt Washingtonin-lähettiläälleen. Presidentti luki sähkeen ja ojensi sen Hopkinsille, joka käytyään sen läpi palautti jälleen presidentille. Schulz muistelee presidentti Rooseveltin sanoneen silloin Hopkinsille:

– Tämä merkitsee sotaa.

Hopkins arveli japanilaisten valmistavan äkkihyökkäystä. Presidentti yhtyi siihen, mutta sanoi, etteivät amerikkalaiset voi ryhtyä ennaltaehkäisevään iskuun.

– Olemme demokraattinen maa, Roosevelt lisäsi.– Olemme rauhantahtoinen kansa, mutta Japanin hyökkäyksen jälkeen meillä olisi aika hyvää meriittiä.

Valkoisen talon soikeassa huoneessa tehtiin siis päätös olla ryhtymättä minkäänlaisiin toimenpiteisiin Japanin hyökkäyksen ehkäisemiseksi ja odottaa tapahtumien kehitystä. Kohtausta kommentoiva Robert Sherwood on luonnehtinut tilannetta seuraavasti. Roosevelt tajusi Japanin hyökkäyksen väistämättömyyden. Häntä painostettiin kuitenkin ns. isolationistien taholta, joilla oli vankka asema kongressissa. Japanin hyökkäys Britannian tai Hollannin Tyynellämerellä olevia maa-alueita vastaan ei olisi voinut muuttaa tilannetta. Amerikan yhtymiseksi sotaan tarvittiin Yhdysvaltojen

joutumista pistoolinpiipun eteen, jolloin sen olisi pitänyt joko vastata hyökkäykseen hyökkäyksellä tai poistua suurvaltana ikiajoiksi näyttämöltä.

Hyökkäys USA:n alueelle oli ainoa japanilaisten toteutettavissa oleva keino, joka auttoi Rooseveltia ratkaisemaan edessään olevan pulman. Japanilaiset selviytyivät asiasta yhdellä, mutta niin röyhkeällä iskulla, että hämmennyksissä olevat amerikkalaiset tiivistivät heti paikalla rivinsä, tulivat yhtenäisiksi ja varmoiksi.

Myöhemmin selvisi, että yleisesikunta oli niin ikään saanut tiedon japanilaisten valmistamasta hyökkäyksestä. Esikunnan silloinen päällikkö kenraali Marshall ei ottanut heti yhteyttä USA:n merivoimien komentajaan Honolulussa, vaikka hänellä oli mahdollisuus tehdä se tarttumalla puhelinkuulokkeeseen pöydällään. Kongressin komission tutkiessa asiaa kenraali Marshall antoi seuraavan selityksen. Eri syiden joukossa, jotka estivät häntä käyttämästä puhelinta, oli pelko, että japanilaiset saavat jotenkin tietää USA:n ylijohdon antaneen hälytyksen Havaijisaarten tukikohdissaan. Japanilaiset saattoivat tarttua asiaan ja käyttää sitä isolationismin kannalla olevien USA:n kansalaispiirien yllyttämiseksi Yhdysvaltojen hallitusta vastaan. He saattoivat kääntää asian niin, että muka Washington valmistautuu joihinkin toimiin, jotka voivat pakottaa Japanin hyökkäämään USA:n kimppuun. Sen sijaan Japanin hyökkäyksen jälkeen hallituksella oli täysi syy vaatia, että kongressi julistaisi sodan Japanille.

Ulkomaiden tietotoimistojen ensimmäiset Moskovaan tulleet tiedotukset Pearl Harborin katastrofista olivat niukkasanaisia. Siitä huolimatta tajuttiin heti, että tuo oli toisen maailmansodan tärkeimpiä tapahtumia. Hyökkäys Pearl Harboria vastaan merkitsi epäilemättä Yhdysvaltojen yhtymistä sotaan, toistaiseksi kylläkin vain Japania eikä Saksaa vastaan. Mutta jo tämäkin muutti olennaisesti voimasuhteita maailmanlaajuisessa selkkauksessa. Nyt oli erittäin tärkeää, miten Japanin liittolainen Saksa suhtautuisi tapahtumaan.

Japanin hyökkäys USA:ta vastaan ei suinkaan ollut se teko, jota Hitler toivoi. Berliini oli kesällä ja syksyllä 1941 suostutellut kaikin keinoin Japanin hallitusta hyökkäämään Neuvostoliittoa vastaan. Heinäkuun 10. päivänä, kun saksalaisten hyökkäys Neuvostoliiton rintamalla oli kuumimmillaan, Saksan ulkoministeri Ribbentrop lähetti Saksan Tokionlähettiläälle seuraavan sähkeen: »Koska Venäjä, kuten Japanin suurlähettiläs tiedottaa Moskovasta, on itse asiassa tuhon partaalla, -- on Japanin ehdottomasti ratkaistava Vladivostokin ja Siperian alueen ongelma heti kun se on sotilaallisesti valmis siihen. Kehottaisin teitä käyttämään kaikki hallussanne olevat keinot saadaksenne Japanin aloittamaan mahdollisimman pian sodan Venäjää vastaan, sillä mitä nopeammin se tapahtuu, sitä parempi. Luonnollisena päämääränämme täytyy edelleenkin olla sen, että ennen talven tuloa Japani ja me ojentaisimme toisillemme käden Transsiperian radalla.»

Japanin hallituspiirit kieltäytyivät vetämästä Hitlerille kastanjoita tulesta. Vuosien 1918–1922 intervention aikaisesta Siperian retkestä saatu omakohtainen kokemus sekä Khalkha golin ja Hasan-järven taistelujen antamat opetukset estivät Japanin poliitikkoja syöksemästä maataan Neuvostoliiton-vastaiseen sotaan. Sen sijaan he loivat yhä ahneempia silmäyksiä Kaakkois-Aasian ja Tyynenmeren suuntaan, missä näkivät pääviholliseensa ja -kilpailijansa USA:n. Hitleriä eivät tyydyttäneet Japanin tuonsuuntaiset laajentumispyrkimykset, ja hän vannoitti Japania välttämään mahdollisimman kauan yhteenottoa Yhdysvaltojen kanssa. Samalla Hitler pelkäsi mahdollista sopimusta Tokion ja Washingtonin välillä, koska siinä tapauksessa USA olisi »suojannut selkänsä» aloittaakseen Saksan-vastaiset toimet Euroopassa.

Japanilaisilla sotakiihkoilijoilla taas oli omat laskelmansa. Suunnitellessaan USA:n-vastaista hyökkäystä Japanin hallitus tunnusteli maaperää Berliinissä. Tässä mielessä kuvaava on Japanin Saksan-lähettilään kenraali Oshiman ja Ribbentropin välinen keskustelu 28. marraskuuta 1941. Keskustelun aikana Oshima kysyi, paneeko Japanin ja Yhdysvaltojen välinen selkkaus Saksan julistamaan sodan USA:lle. Hitlerin ministeri vältti suoraa vastausta.

– Roosevelt on fanaatikko, joten koskaan ei tiedä, miten hän menettelisi, hän vastasi.

Vastaus ei tyydyttänyt Oshimaa ja hän kysyi suoraan, mitä Saksa aikoo tehdä mainitussa tapauksessa. Ribbentro-

pin oli pakko vakuuttaa kolmisopimusliittolaiselleen Berliinin pysyvän lojaalina.

– Jos Japani tulee vedetyksi sotaan Yhdysvaltojen kanssa, hän julisti, – niin siinä tapauksessa Saksakin julistaa viivyttelemättä sodan. Sellaisessa tilanteessa Saksa ei suostu erillisrauhaan USA:n kanssa. Führerillä on siinä asiassa luja kantansa.

Hitlerin hallituksen Japanille antamaa takuuta pidettiin tarkasti salassa. Eri lähteistä tihkui silti tietoja, että Tokiossa on jo pitkään ollut kärhämää erilaisten ryhmittymien välillä ja että sen lopputuloksesta riippuu, mihin Japani kohdistaa iskunsa. Kaikki puhui sen puolesta, että Hitlerin diplomaatit painostavat tuon taistelun kulussa Japanin hallitusta aloittamaan sodan Neuvostoliittoa vastaan. Tokio oli sen sijaan taipuvainen suuntaamaan iskunsa Kaakkois-Aasiaan. Siitä tiedotti Moskovaan esimerkiksi Richard Sorge*.

Sorgen tieto osoittautui oikeaksi. Japanin hyökättyä USA:n suurinta laivastotukikohtaa vastaan heräsi kysymys, minkä askelen ottaa natsi-Saksa. Pysyykö se uskollisena liittolaiselleen vai vetäytyykö Hitler joksikin ajaksi syrjään Japanin ja Yhdysvaltojen välisestä selkkauksesta, semminkin kun Berliinin ponnistukset Japanin yllyttämiseksi Neuvostoliiton kimppuun olivat epäonnistuneet.

Führerin puhe

Pearl Harboria vastaan suoritetusta hyökkäyksestä oli kulunut jo päiviä, mutta Berliinistä ei vain tullut mitään tietoja Saksan asenteesta. Ulkomaiden uutistoimistot tiedottivat 11. joulukuuta, että illalla Hitler pitää valtiopäivätalossa tärkeän puheen, joka oli määrä radioida. Oli syytä odottaa Hitlerin ilmoittavan päätöksensä nimenomaan valtiopäivätalossa pidettävässä istunnossa.

Samana iltana Molotov kutsui minut puheilleen. Mainittuaan että muutaman minuutin kuluttua Berliinin radio alkaa

---

* Neuvostotiedustelija. Toimi Saksan lehtimiehenä Japanissa. Japanin poliisi pidätti hänet 1941. Sorge teloitettiin 1944.

välittää Hitlerin puhetta valtiopäivätalosta, hän sanoi toveri Stalinin olevan kiinnostunut tuosta puheesta ja haluavan heti tietää sen sisällön. Viritin kiireesti radion Berliinin aaltopituudelle. Kovaäänisestä tuli ensin marsseja, sitten alkoi kuulua valtiopäiväedustajien huutoja. Hitler oli ilmeisesti tapansa mukaan ilmestynyt viimeiseksi kaikkien ollessa jo koolla ja kulki parhaillaan Krol-Operin permannon keskikäytävää näyttämölle itse nimittämiensä »parlamentaarikkojen» huutaessa täyttä kurkkua »sieg heil».

Työskennellessäni sodan edellä Neuvostoliiton Berliininlähetystössä olin usein ollut seuraamassa diplomaattien aitiosta Krol-Operissa pidettäviä juhlaistuntoja. Tuo entinen oopperateatteri muutettiin valtiopäivätalon palon jälkeen Hitlerin parlamentin istuntotaloksi. Muistin yksityiskohtia myöten nuo ilveilyt, joissa erilliset huudahdukset sulautuivat yhtenäiseksi mylvinäksi. Sitä jatkui useita minuutteja. Salin hiljettyä kuului Göringin käheä ääni. Hän avasi valtiopäivät ja antoi puheenvuoron »Saksan kansan führerille». Jälleen huudettiin »heil Hitler» ja »sieg heil». Hitler yskäisi muutaman kerran mikrofoniin ja salin hiljettyä aloitti puheensa.

Olin siis jälleen tulkkaamassa Molotoville Hitlerin puhetta kuten vuosi sitten valtakunnankansliassa Berliinissä. Kuinka paljon olikaan tapahtunut siitä lähtien! Muistelut saivat silti jäädä sikseen, kun minulta odotettiin führerin puheen simultaanitulkkausta venäjäksi.

Hitler puhui aluksi rauhallisesti ja tasaisesti. Vähitellen hänen äänensä kävi yhä kiukkuisemmaksi ja välistä hän huusi hysteerisesti. Yleisö innostui noina hetkinä niin, että oli vaikea saada selvää puhujan katkonaisista karjahteluista.

Hitlerin puhe oli jatkunut kymmenisen minuuttia, kun kirjoituspöydällä soi vihreä puhelin: langan toisessa päässä saattoi olla vain Stalin. Molotov riensi pöydän luo ja nosti kuulokkeen. Stalinin kysymyksiä en tietenkään kuullut. Mutta radiopuheeseen syventyneenäkin erotin toisella korvalla Molotovin vastaukset:

– Kyllä, on aloittanut jo ... Toistaiseksi yleistä puhetta... Ei ole vielä selvinnyt, mitä he ovat päättäneet ...

Stalin odotti kärsimättömästi, millaisiin toimenpiteisiin

Berliinissä ryhdytään Japanin ja USA:n välisen konfliktin yhteydessä. Siitä riippui paljon. Berliinistä yhä kantautui eetterin kautta Kremlin kabinettiin natsidiktaattorin ääni. Hän sätti presidentti Rooseveltiä ja sanoi tämän olevan »pääsyyllinen» sotaan. Tarpeeksi ärhenneltyään Hitler kävi vihdoin asian ytimeen. Ilmoitettuaan että »Saksan kansa ja koko maailman kunnolliset ihmiset ovat ottaneet syvällä tyydytyksellä vastaan» Japanin teon, Hitler karjui katkaisevansa suhteet Yhdysvaltoihin ja julistavansa sille sodan. Valtiopäiväedustajat kohtasivat nuo sanat hysteerisellä innostuksella.

Heti kun olin tulkannut viimeisen lauseen, Molotov astui vihreän puhelimen ääreen ja otti numeron. Kuultuaan vastauksen hän sanoi puhelimeen:

– He julistivat sodan Yhdysvalloille. Miten Japani menettelee? Siitä ei puhunut mitään, mutta kysymys on tietenkin tärkeä. Arvelen myös, että tuskin. Saksalaiset saivat sellaisen opetuksen Moskovan edustalla, että Tokiossa on pakko harkita ja puntaroida asiaa eri puolilta, ennen kuin ryhtyy toimiin meitä vastaan.

Ensiarvoisen tärkeä merkitys oli kysymyksellä, saako Saksa taivutetuksi Japanin sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Berliinin painostus kiristyi entisestään sen jälkeen, kun Saksa oli julistanut sodan USA:lle. Myöhemmät tapahtumat näyttivät, että Tokiossa katsottiin paremmaksi toimia varovaisemmin. Hitlerin Neuvostoliiton-vastaisen salamasodan romahdus kävi yhä ilmeisemmäksi, eivätkä japanilaiset poliitikot voineet ajatellakaan sotaseikkailua Siperiassa.

Hitlerin päätös yhtyä Japaniin ja julistaa sota Yhdysvalloille merkitsi, että USA:sta tulee Hitlerin-vastaisen liittoutuman täysiarvoinen jäsen. Kolmen suurvallan yhteistoiminta taistelussa yhteistä vihollista vastaan oli ottanut aimo askelen eteenpäin.

Anthony Eden Moskovassa

Kuuluin joulukuussa 1941 toimikuntaan, jonka tehtävänä oli valmistaa tarvittavat asiakirjat Englannin ulkoministerin Anthony Edenin Neuvostoliiton vierailua varten.

Ministerin käyntiä esittänyt Lontoo sai Neuvostoliitolta myönteisen vastauksen. Englannin ja Neuvostoliiton välisten suhteiden merkittävä laajeneminen sekä yhteistä vihollista vastaan käytävän taistelun tehtävät tekivät korkean tason neuvottelut suorastaan välttämättömiksi. Sitä paitsi eräät poliittisluonteisista kysymyksistä, jotka Neuvostoliitto oli nostanut jo Hitlerin-vastaista liittoutumaa muodostettaessa, olivat yhä avoinna. Edenin saapuminen Moskovaan ja hänen tapaamisensa neuvostohallituksen johtajien kanssa saattoivat edistää noiden ongelmien ratkaisua.

Englannin ulkoministerin kanssa käytävien neuvottelujen tärkeimpänä tehtävänä oli valmistaa Englannin ja Neuvostoliiton välinen sopimus liitosta sodassa ja sodanjälkeisessä yhteistyössä. Vihdoin Moskovassa aiottiin käsitellä Edenin kanssa Neuvostoliiton aikoinaan tekemä esitys Englannin joukkojen lähettämisestä Neuvostoliiton ja Saksan rintamalle, jossa ne yhteistoimin Puna-armeijan kanssa taistelisivat saksalaisia vastaan.

Pääministeri Churchillin 22. marraskuuta 1941 päiväämässä kirjeessä Stalinille sanottiin: »Olemme lähiaikoina valmiita lähettämään luoksenne ulkoministeri Edenin, jonka Te tunnette hyvin. Hän matkustaa Välimeren kautta tavatakseen kanssanne Moskovassa tai muualla. Hänen seurassaan tulee olemaan korkeita sotilashenkilöitä ja muita asiantuntijoita, joten hän voi käsitellä kaikkkia sotaan liittyviä kysymyksiä, mm. joukkojen lähettämistä paitsi Kaukasiaan myös armeijoidenne eteläiselle rintamalinjalle. Meidän laivavaramme enempää kuin liikenneyhteytemmekään eivät salli pantavan liikkeelle suuria voimia, ja silloinkin Teidän on valittava sotajoukkojen ja Persian kautta suoritettavien toimitusten välillä.»

Näin ollen Churchill ei periaatteessa hylännyt ajatusta Englannin joukkojen käytöstä neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla, mutta teki jo ennalta määrätynlaisia varauksia. Edelleen Britannian pääministeri ilmaisi kirjeessään valmiutensa käsittelemään sodanjälkeistä maailmanjärjestystä: »Sodan päätyttyä voittoomme, mistä olen varma, toivomme Neuvosto-Venäjän, Ison-Britannian ja USA:n kohtaavan voitonkonferenssin pöydän ääressä kuin kolme pääosallista, joiden toimin hävitettiin natsilaisuus. Ensimmäisenä tehtä-

vänä on luonnollisesti estää Saksaa ja varsinkin Preussia hyökkäämästä kimppuumme kolmatta kertaa. Se että Venäjä on kommunistinen valtio, mutta Britannia ja USA eivät ole eivätkä aiokaan olla sellaisia valtioita, ei mitenkään estä meitä laatimasta hyvää suunnitelmaa keskinäisen turvallisuutemme ja laillisten etujemme takaamiseksi. Ulkoministeri voi käsitellä Teidän kanssanne kaikki nämä kysymykset.»

Ilmoittaessaan suostumuksensa brittiulkoministerin vastaanottamiseen Moskovassa neuvostohallituksen johtaja osoitti kirjeessään Churchillille: »Kannatan kaikin puolin ehdotustanne ulkoministeri Edenin lähettämisestä lähiaikoina Neuvostoliittoon. Olisi erittäin tärkeää käsitellä hänen kanssaan ja hyväksyä sopimus neuvostoliittolaisten ja englantilaisten joukkojen yhteistoimista rintamallamme sekä panna asia pikaisesti toimeen. Sodanjälkeisen maailmanjärjestyksen suunnitelmaa käsiteltäessä ja hyväksyttäessä on aivan oikein lähteä siitä, että Saksa ja ennen kaikea Preussi on estettävä rikkomasta rauhaa ja syöksemästä kansoja uuteen verilöylyyn.»

Anthony Eden saapui Moskovaan 15. joulukuuta ja viipyi Neuvostoliiton pääkaupungissa lähes viikon. Hänen seurueeseensa kuului varaulkoministeri Alexander Cadogan sekä siviili- ja sotilasasiantuntijoita. Vierailunsa aikana Edenillä oli useita tapaamisia Stalinin ja Molotovin kanssa. Tapaamistilaisuuksissa vaihdettiin mielipiteitä yhteistoiminnasta Hitler-Saksaa vastaan.

Kysymyksellä Britannian joukkojen lähettämisestä neuvostoliittolais-saksalaiselle rintamalle oli jo oma esihistoriansa. Moskovan ja Lontoon välisessä kirjeenvaihdossa Englannin hallitus ehdotti Britannian joukkojen lähettämistä Kaukasiaan »öljyalueiden suojelemiseksi» sekä Pohjois-Iraniin, jotta siellä olevia neuvostojoukkoja samoin kuin Kaukasiasta tällöin vapautuvia Neuvostoliiton varuskuntajoukkoja voitaisiin käyttää neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla taistelevassa kenttäarmeijassa. Tuo ehdotus esitti jälleen Churchillin varsin epäedullisessa valossa: osoittautui että Englannilla oli mahdollisuus lähettää joukkojaan varuskuntapalvelukseen Neuvostoliiton ja Iranin alueelle, mutta taistelutoimiin neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla ei

joukkoja liiennyt. Neuvostohallitus hylkäsi tuon epäilyttävän ehdotuksen, eivätkä neuvottelut Edenin kanssakaan luoneet uutta valoa kysymykseen.

Moskovassa käsiteltiin Edenin kanssa niin ikään Neuvostoliiton länsirajan ongelmaa, mm. kysymystä Baltian tasavalloista neuvostovaltion osana. Baltian maiden kansat liittyivät vapaasta tahdostaan vuonna 1940 Neuvostoliittoon, minkä sekä Baltian tasavaltojen valtioelimet että Neuvostoliiton korkein neuvosto olivat lakisääteisesti vahvistaneet.

Englannin hallitus vältteli tunnustamasta virallisesti neuvostovallan palauttamista Baltian tasavaltoihin ja niiden kuulumista Neuvostoliittoon. Tätä hyväksi käyttäen Lontoossa oleskelevat Baltian maiden kukistettujen porvarillisten järjestelmien pirstaleet kävivät yhä aktiivisemmiksi, mikä ei tietenkään voinut olla myrkyttämättä liittolaisten välisten suhteiden ilmapiiriä. Neuvostoliittolainen osapuoli pyrki luonnollisesti selvittämään asian.

Kun puheena oleva ongelma otettiin esille Moskovassa Edenin kanssa käytävissä neuvotteluissa, koetti Eden kaikin keinoin välttää suoraa vastausta. Hän uskotteli, ettei voi sanoa asiasta mitään konkreettista, ennen kuin Britannian hallitus käsittelee tuon kysymyksen. Eden toisti itse asiassa Churchillin kannan, ettei Britannian hallitus tunnusta mitään meneillään olevan sodan aikana tapahtuneita aluemuutoksia.

– Paljon mahdollista, Eden sanoi, – että juuri tämä konkreettinen muutos voidaan hyväksyä, mutta minun täytyy ensin neuvotella Englannin hallituksen kanssa.

Hän vetosi mm. Atlantin julistuksen siihen kohtaan, jossa mainittiin, ettei aluemuutoksia tunnusteta. Lontoo oli siis ottanut itselleen oikeuden päättää neuvostovallan lakien pätevyydestä.

– Onko todellakin välttämätöntä, että kysymys Baltian valtioista olisi riippuvainen Britannian hallituksen päätöksestä? Stalin kysyi ivallisesti. – Käymme parhaillaan mitä raskainta sotaa ja menetämme satojatuhansia ihmisiä puolustaessamme yhteistä asiaa liittolaisemme Ison-Britannian kanssa. Luulen että mainittua kysymystä on pidettävä selviönä eikä siinä tarvita mitään päätöstä.

– Tarkoitatteko Baltian valtioiden sodanjälkeistä tulevaisuutta? Eden kysyi koettaen silminnähtävästi voittaa aikaa.

– Aivan niin, vastasi Stalin. – Tuletteko kannattamaan noiden kolmen valtion pyrkimystä kuulua sodan loputtua Neuvostoliittoon? Mehän vaadimme vain maamme entisten rajojen palauttamista. Haluaisin korostaa sitä seikkaa, että teidän vastahakoisuutenne voidaan tulkita yritykseksi löytää jonkinlainen mahdollisuus Neuvostoliiton jakamiseksi. Ihmettelen ja kummastelen herra Churchillin hallituksen moista asennetta. Se on itse asiassa samanlainen asenne kuin oli Chamberlainin hallituksellakin, ja täytyy vieläkin korostaa, että minua ihmetyttää suuresti Britannian hallituksen suhtautuminen rajojemme ongelmaan.

Eden vakuutteli saavansa aikaan sen, että tuo kysymys ratkaistaan jo ennen neuvostojoukkojen marssimista Baltian maihin.

– Olen ollut siinä uskossa, Stalin jatkoi ikään kuin ei olisi kuullutkaan Edenin sanoja, – että Atlantin julistus on suunnattu maailmanherruteen pyrkiviä kansakuntia vastaan, mutta nyt näyttää siltä, kuin Atlantin julistus olisikin suunnattu Neuvostoliittoa vastaan.

– Ei, ei toki, ehätti Eden. – Kyse on vain siitä, että asetatte minulle rajojanne koskevia kysymyksiä, joihin en pysty vastaamaan heti, ja pyydän teiltä aikaa saadakseni tuon vastauksen hallitukseltani.

Edenin sillä käynnillä ei asiaan saatu ratkaisua. Ongelma selvitettiin myöhemmin, valmisteltaessa Neuvostoliiton ja Englannin välistä sopimusta, joka koski näiden maiden liittoa sodassa natsi-Saksaa ja tämän Euroopan-liittolaisia vastaan sekä sodanjälkeistä yhteistyötä. Sopimus allekirjoitettiin 26. toukokuuta 1942. Se yhdessä muiden sen ajan asiakirjojen kanssa oli omiaan lujittamaan tuntuvasti Hitlerin-vastaista liittoutumaa. Tulevan sopimuksen erinäisiä kohtia ja ehtoja käsiteltiin laajasti Edenin ollessa Moskovassa.

Edenin vierailun aikana kosketeltiin niin ikään Kaakkois-Aasian ja Kaukoidän tilannetta. Eden sanoi mm., että pääministeri Churchilliä kiinnostaisi tietää neuvostohallituksen asenne Japaniin ja se, aikooko Neuvostoliitto käydä sotaa Kaukoidässä.

– Jos Neuvostoliitto julistaa nyt sodan Japanille, se joutuu käymään tosi sotaa maalla, merellä ja ilmassa, Stalin vastasi Edenille. – Meidän on niin ollen punnittava ja laskettava

tarkasti voimat, jotka panemme taisteluun. Paljon riippuu siitä, millaiseksi kehittyy sota Saksaa vastaan. Jos saksalaiset joutuvat voimakkaan paineen alaisiksi, niin he saattavat pakottaa japanilaiset hyökkäämään kimppuumme ja siinä tapauksessa meidän on taisteltava. Haluaisimme kyllä tuon sodan lykkäytyvän mahdollisimman kauas.

Stalinin sanoissa oli melko selvä viittaus, että tilanne riippuu suuresti länsivaltojen valmiudesta aktiivisiin toimiin Hitlerin Saksaa vastaan. Eden taisi ymmärtää sen ja päätti olla jatkamatta hänelle epämieluista aihetta. Joka tapauksessa kysymys Neuvostoliiton ja Japanin suhteista jätettiin näissä neuvotteluissa sikseen.

Edenin ja neuvostojohtajien välisissä keskusteluissa vaihdettiin vilkkaasti mielipiteitä sodanjälkeisestä järjestyksestä. Erityistä huomiota kiinnitettiin toimenpiteisiin, jotka estäisivät tulevaisuudessa Saksan uuden hyökkäyksen mahdollisuuden.

Määränpäänä Berliini

Eden ilmaisi toivomuksen käydä rintamalla. Hänelle annettiin sellainen mahdollisuus. Hän teki matkan Klinin seutuville käyden paikoilla, joista saksalaiset oli lyöty takaisin joulukuun alussa neuvostojoukkojen mahtavalla vastahyökkäyksellä.

Palattuaan Moskovaan Eden puhui ihastuneena neuvostojoukkojen loistavasta voitosta, onnitteli neuvostojohtajia ja toivotti uusia menestyksiä. Myöhemmin hän tunnusti muistelmissaan, ettei hän ollut tuntenut niinkään tyydytystä Punaarmeijan voittojen johdosta kuin huolestusta Britannian etujen mahdollisesta vaarantumisesta Hitler-Saksan väistämättömän tappion vuoksi. Kuvatessaan matkaansa Moskovan rintamalle Eden kertoi kuinka häntä olivat ihmetyttäneet hitleriläisten hädissään jättämät taistelukalustoröykkiöt.

Eden on lainannut muistelmiinsa päiväkirjastaan pitkän otteen, jossa kuvaa seikkaperäisesti kaikkea, mitä hän oli nähnyt neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla joulukuussa

1941. Hitleriläismiehityksen kokeneiden neuvostoihmisten kärsimyksistä on vain kitsaita mainintoja. Britannian ulkoministeri kertoo kylläkin pienimpiä yksityiskohtia myöten tapaamisestaan ja keskustelustaan kolmen sotavangiksi joutuneen hitleriläisen kanssa tuntien heitä kohtaan kertomuksen sävystä päätellen ilmeistä sympatiaa. Hän osoittaa heille jopa myötätuntoa. Eden näyttää tyyten unohtaneen, että nuo sotamiehet olivat saapuneet ase kädessä orjuuttamaan neuvostokansaa.

Moinen asenne tapahtumien kulkuun neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla vuoden 1941 lopulla ja sitä vastaava suhtautuminen neuvostojoukkojen »voittamattomalle» Wehrmachtille antamiin musertaviin iskuihin oli erittäin luonteenomaista Edenille. Hän näki neuvostojoukkojen voitoissa vaaran Ison-Britannian ja USA : n imperialistisille pyrkimyksille. Eden pelkäsi, että Neuvostoliiton voitto natsi-Saksasta voi muuttaa voimasuhteita maailmassa. Hän kirjoitti päiväkirjaansa, että Hitlerin tultua murskatuksi venäläiset joukot päättävät sodan paljon syvemmällä Euroopassa kuin aloittivat sen vuoden 1941 alussa. Niinpä, toteaa Eden, on tarkoituksenmukaista sitoa Neuvostoliitto mahdollisimman pian asianmukaisilla sopimuksilla.

Mieleeni muistuu eräs Edenin ja Stalinin välinen keskustelu. Pohdittiin tapahtumien kehitystä neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla. Eden arveli, että taistelu saksalaisia vastaan olisi vaikeaa ja pitkällistä.

– Onhan Hitler yhä Moskovan edustalla ja Berliiniin on pitkä matka, Eden tokaisi.

– Ei se mitään, virkkoi Stalin tyynesti, – venäläiset ovat jo kahdesti olleet Berliinissä, niin että käyvät kolmannenkin kerran.

Neuvostohallituksen päämiehen varma sävy ei tainnut miellyttää Edeniä. Mainitessaan venäläisten olleen kahdesti Berliinissä Stalin tarkoitti Venäjän joukkojen marssimista kaupunkiin 1760 Seitsenvuotisen sodan aikana. Sen lisäksi venäläiset olivat Berliinissä 1813, jolloin tsaari Aleksanteri I : n joukot valtasivat kaupungin ajaessaan takaa Moskovasta perääntyvää Napoleonin armeijaa.

Averell Harriman muisteli myöhemmin sanoneensa Potsdamin konferenssissa Stalinille:

Hitlerin joukot ylittämässä rajaa Bugjoella 22. kesäkuuta 1941

Winston Churchillin ja Averell Harrimanin vastaanotto Moskovan lentokentällä elokuussa 1942

Winston Churchillin neuvottelut Moskovassa lokakuussa 1944. Istumassa vasemmalta: Winston Churchill, Josif Stalin ja Anthony Eden.

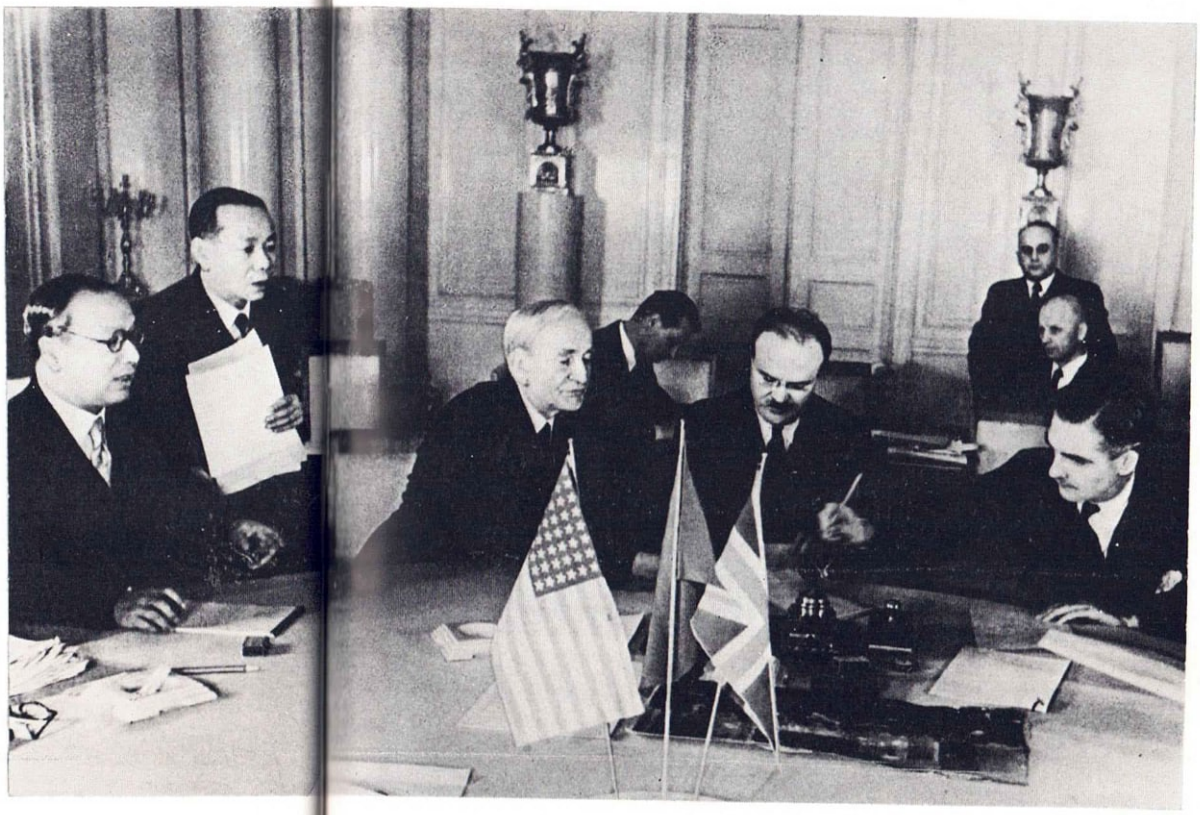

Kolmen ulkoministerin Moskovan konferenssi. Pöydän ääressä: Cordell Hull, Vjatšeslav Molotov ja Anthony Eden

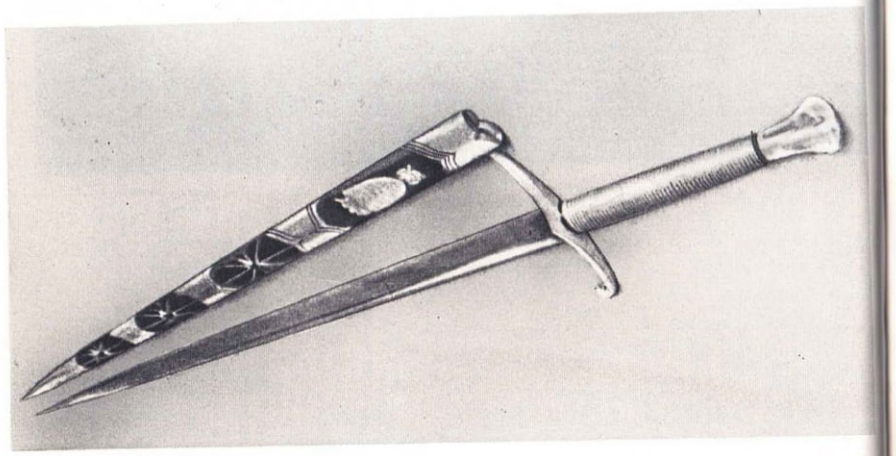

Stalingradin puolustajille ojennettavan kunniamiekan luovuttamistilaisuudessa. Ensimmäisessä rivissä vasemmalta: Anthony Eden, Englannin valtuuskunnan tulkki A. Birse, Kliment Vorošilov ja Josif Stalin

Kunniamiekka, Ison-Britannian kuninkaan George VI:n lahja Stalingradin kansalaisille

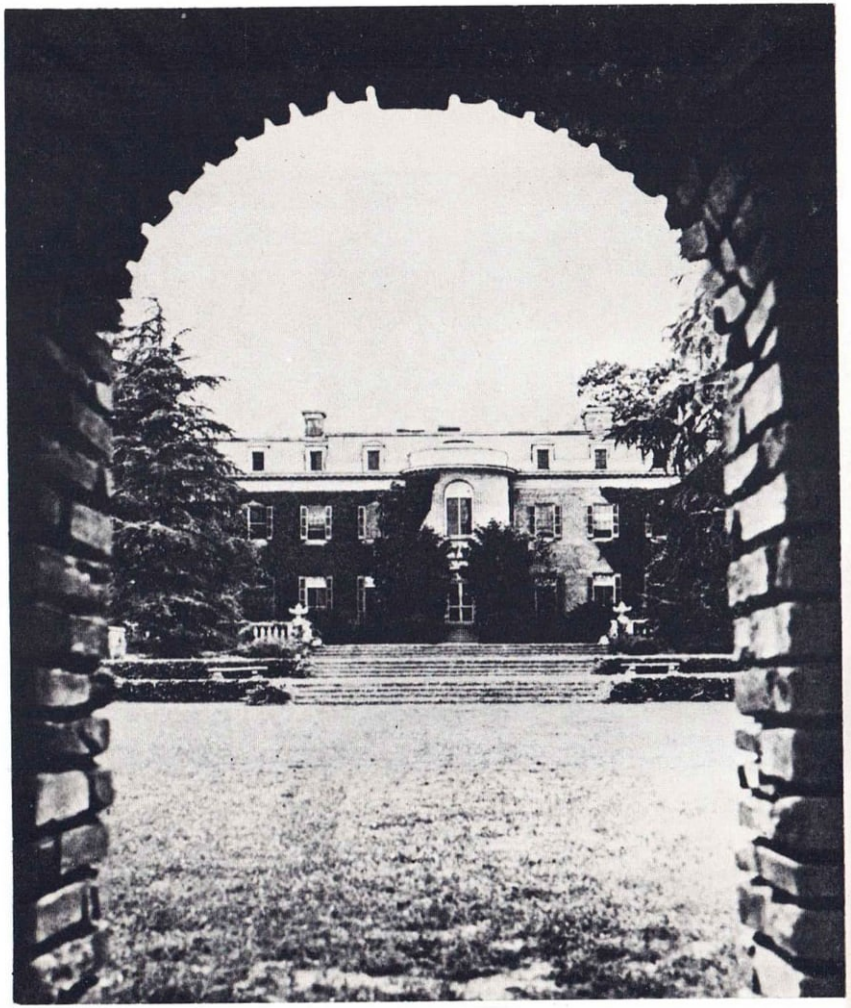

Dumbarton Oaks

– Tunnette kai mielihyvää ollessanne nyt Berliinissä kaikkien koettelemusten jälkeen.

– Tsaari Aleksanteri pääsi Pariisiin asti, huomautti Stalin levollisesti.

Anthony Edenin kanssa käytyjen neuvottelujen päätyttyä julkaistiin Englannin ja Neuvostoliiton yhteinen tiedonanto. Siinä sanottiin:

»Ystävällisessä ilmapiirissä käydyt keskustelut ovat osoittaneet osapuolten olevan yksimielisiä sodankäyntiä koskevista kysymyksistä, etenkin välttämättömyydestä lyödä lopullisesti natsi-Saksa ja ryhtyä sen jälkeen toimenpiteisiin, jotka tekisivät Saksan hyökkäyksen toistumisen kerrassaan mahdottomaksi. Mielipiteiden vaihto maailman sodanjälkeistä järjestystä ja turvallisuutta koskevista kysymyksistä antoi paljon tärkeää ja hyödyllistä aineistoa, joka helpottaa konkreettisten ehdotusten kehittelyä asianomaisella alalla.»*

Edenin vierailun aikana Moskovassa käydyt keskustelut merkitsivät uutta tärkeää askelta eteenpäin Hitlerin-vastaisen liittoutuman lujittumisessa.

Vuosi 1942

Käänteentekevistä tapahtumista rikas vuosi 1941 kallistui lopulleen. Raskaista koettelemuksistaan huolimatta neuvostoihmiset saivat tyydytyksellä tehdä yhteenvedot vuoden tuloksista. Hitlerin Neuvostoliiton-vastainen salamasotasuunnitelma oli romahtanut, mikä kävi loppuvuodella jo aivan ilmeiseksi. Führerin kerskailevat lupaukset majoittaa solttunsa talviasuntoihin Moskovaan osoittautuivat tyhjäksi puheeksi. Ylistetty Wehrmacht oli sen sijaan saanut murskaavan iskun neuvostomaan pääkaupungin porteilla. Tuhannet hitleriläisvalloittajat olivat löytäneet tiensä pään Moskovan edustalta.

Edessä oli tietenkin raskas taistelu. Yhäkin voimakas vihollinen valmistautui uuteen hyökkäykseen. Mutta hitleriläisille eduksi sodan alussa olleet, lähinnä yllätyshyökkäykseen liittyneet tekijät olivat lakanneet vaikuttamasta. Nyt astuivat voimaan sellaiset Neuvostoliitolle myötäiset pitkävaikut-

* Suomennettu venäjästä Neuvostoliiton virallisen asiakirjan mukaan.

teiset tekijät, kuin neuvostokansan yhteishenki, taloudelliset ja inhimilliset voimavarat, sosialistisen järjestelmän edut ja Neuvostoliiton strategisen linjan oikeellisuus. Tärkeä merkitys oli niin ikään Hitlerin-vastaisen liittoutuman lujittumisella. Siihen mennessä valmiiksi saatu Yhdistyneiden kansakuntien julistus edisti entisestään liittoutuman vahvistumista. Julistus allekirjoitettiin juhlallisesti 1. tammikuuta 1942. Sen allekirjoittivat neljän suurvallan, so. Neuvostoliiton, Ison-Britannian, USA :n ja Kiinan, sekä 22 :n muun valtion edustajat. Julistuksessa sanottiin, että kansojen elämän, vapauden ja riippumattomuuden suojaamiseksi on saatava kertakaikkinen voitto fasistihyökkääjistä. Kukin julistuksen allekirjoittanut maa sitoutui käyttämään kaikki sotilaalliset ja taloudelliset voimavaransa Berliinin sopimuksen sitä jäsenmaata vastaan, jonka kanssa se on sotatilassa. Julistuksen jokainen osanottaja velvoitettiin olemaan yhteistoiminnassa kaikkien asiakirjan allekirjoittaneiden hallitusten kanssa. Osanottajia kiellettiin solmimasta erillistä välirauhaa tai rauhaa vihollismaiden kanssa.

Tuona vaikeana aikanakin teki mieli saattaa vanha 1941-vuosi ja ottaa vastaan uusi vuosi 1942. Kaikkien oli silloin tehtävä paljon työtä. Kenelläkään selustaan jääneistä ei ollut vapaapäiviä, ei lomia eikä lepopäiviä edes juhlina. Ulkoasiain kansankomissariaatin työntekijöillä oli erittäin tiukka päiväjärjestys. Itse asiassa kaikki aika meni työhön. Niinä harvoina vapaahetkinä, jolloin satuimme olemaan poissa kotoa, meidän oli jätettävä päivystäjälle tarkat tiedot olinpaikastamme osoittamalla jopa penkkirivi ja paikka teatterissa. Kesken näytöksen saattoi kaiuttimesta kuulua, että sitä ja sitä henkilöä vaaditaan kiireellisesti työhön.

Aikaa liikeni kuitenkin sen verran, että saimme pienellä porukalla vastaanottaa uudenvuoden 1942. Ulkoasiain kansankomissariaatin operatiivisen ryhmän työntekijät, jotka olivat jääneet Moskovaan henkilöstön perusosan evakuoiduttua Kuibyševiin, saivat työpaikat eräästä tyhjiltään olevasta kansankomissaarien neuvoston työhuoneesta Kremlissä. Meillä oli suora puhelinyhteys Kuibyševiin. Pidimme säännöllisesti yhteyttä kansankomissariaatin eri jaostoihin, jotka sijaitsivat nyt Volgan varrella. Kuznetskin sillan korvalla oleva ulkoasiain kansankomissariaatin rakennus oli itse asiassa tyhjänä.

Siellä sijaitsi vain talousjaoston pieni osasto, tarpeellinen arkisto ja toimistoruokala. Kellarikerros oli kunnostettu asuntolaksi, joka oli samalla pommisuojana. Olimme siellä yötä. Marras- ja joulukuussa 1941 melko usein toistuvien pommitusten aikana meidän ei niin ollen tarvinnut poistua minnekään asuntolastamme. Saksalaisten tappio Moskovan edustalla joulukuun alussa sai Hitlerin sodanjohdon peräti šokkitilaan. Saksalaisia lentokoneita näkyi yhä harvemmin Moskovan yllä. Kuukauden lopulla saimme jo muuttaa pois kellarista.

Operatiiviseen ryhmään kanssani kuuluvalle Tšernyšoville ja minulle annettiin huone kolmannen kerroksen tyhjänä olevasta virkahuoneistosta. Asetimme sinne telttasängyt, pöydän ja joitakin tuoleja. Lämpöpatterit kansankomissariaatin rakennuksessa kuten lähes kaikkialla Moskovassa olivat kylmillään. Työhuoneessa olevassa kamiinassa oli ainoa pelastus. Hankimme puita, ja se joka sattui aikaisemmin palaamaan työstä, kiiruhti virittämään tulen kamiinaan.

Tuossa huoneessa otimme vastaan uudenvuoden, kun meillä sattui sinä yönä olemaan kolmisen tuntia vapaata. Tšernyšov ja minä saimme seuraksemme Kiseljovin ja Koptelovin. Olin ystävystynyt Kiseljovin kanssa jo ennen sotaa, kun hän toimiessaan varakonsulina Königsbergissä kävi usein luonamme Berliinissä. Koptelov, Neuvostoliiton Saksan-lähetystön entinen kolmas sihteeri, oli saapunut Kuibyševista muutamaksi päiväksi omille asioilleen. Kiseljov sen sijaan oli ilmestynyt aivan odottamatta. Palattuaan Saksasta hän oli ulkoasiain kansankomissariaatin monien muiden työntekijöiden mukana mennyt nostoväkeen. Haavoituttuaan hän oli joutunut sotilassairaalaan, mistä hänen oli määrä palata kenttäarmeijaan. Siihen mennessä oli ulkoasiain kansankomissariaatin toiminta alkanut palata entiselleen. Lähetettiin konsuliedustajia ja solmittiin diplomaattisia suhteita maihin, joiden kanssa Neuvostoliitolla ei ollut ennemmin ollut tuollaisia suhteita. Tarvittiin kokeneita työntekijöitä. Henkilöosasto etsi entisiä virkamiehiä ja otti heidät jälleen työhön ulkoasiain kansankomissariaattiin. Myös Kiseljov löydettiin sotilassairaalasta. Ensin hän oli ollut Kuibyševissa, mistä hänet oli kutsuttu Moskovaan. Parhaillaan hän odotti nimitystä uuteen toimeen: pääkonsuliksi New Yorkiin.

Kokoonnuimme vähän yli yhdentoista. Aikaisemmin työstä päässyt Tšernyšov oli ehtinyt sytyttää kamiinan, josta henki kodikasta lämpöä. Mieliala oli korkealla. Radiokuuluttaja Levitan oli juuri ilmoittanut neuvostojoukkojen vapauttaneen Kalininin kaupungin. Se oli oiva uudenvuodenlahja sankarilliselta Puna-armeijalta synnyinmaalle. Vuosi 1941 oli päättymässä neuvostojoukkojen uuden voiton merkeissä. Tasan vuosi sitten nelikkomme otti vastaan vuotta 1941 Saksan pääkaupungissa eikä arvannut vielä, että maatamme odottivat raskaat koettelemukset: ensimmäisten menetysten ja tappioiden katkeruus, kaupunkien ja kylien luovuttaminen viholliselle, valtionvirastojen evakuointi Moskovasta, pääkaupungin pommitukset ja vihollisen tuhotyöt. Vuosi 1941 oli nyt lopullaan. Neuvostoliitto oli kestänyt vihollisen ensimmäisen vimmatun rynnistyksen, mikä oli tärkeintä. Puna-armeija oli tuottanut hitleriläisille musertavia tappioita Tihvinin ja Moskovan edustalla ja vapauttanut juuri Kalininin kaupungin. Neuvostoliiton korkeimman neuvoston puhemiehistön puheenjohtaja Mihail Ivanovitš Kalinin onnitteli radioitse hiljaisella rauhallisella äänellä neuvostoihmisiä uudenvuoden ja saavutettujen menestysten johdosta ja toivotti heille uusia voittoja.

Muistelimme tuona uudenvuodenyönä tovereitamme, joita ei enää ollut kanssamme. Hyvä ja sydämellinen ihminen kenraali Tupikov, joka toimi sotilasattašeana Berliinissä, sai surmansa ylimenoa suoritettaessa Kievin edustalla. Kaupallisen edustajan sijaisena Saksassa toiminut Kormilitsyn kuoli lento-onnettomuudessa Iranissa, missä hän oli hoitanut liittolaisten suorittamien toimitusten kuljetusasioita. Muistimme monia muitakin sodan ensimmäisiksi uhreiksi joutuneita tovereitamme. Kuuntelimme Kiseljovin kertomusta Moskovan nostoväkijoukosta, jossa hän oli palvellut. Tuo heikosti aseistettu joukko koetti torjua hitleriläisten mahtavaa panssarihyökkäystä ja tuli lähes kokonaan tuhotuksi.

Tajusimme että edessämme on vielä paljon vaikeuksia ja paljon menetyksiä. Otimme silti kuten kaikki neuvostoihmiset optimistisesti vastaan uutta vuotta: oli selvää, että Hitlerin salamasota oli tuomittu epäonnistumaan, ja olipa edessä mitä vaikeuksia tahansa, oli Neuvostoliiton lopullinen voitto varma.

Erosimme kello kahden jälkeen. Tšernyšovin päivystysvuoro alkoi aamuyhdeksältä, joten hän meni nukkumaan. Kiseljov ja Koptelov laskeutuivat talousosastoon, johon oli järjestetty tilapäinen hotelli muualta tulleille ulkoasiain kansankomissariaatin työntekijöille. Minä palasin työhön. Kävelin Kremliin lumen kinostamia katuja. Auraamattomien katujen jalkakäytävien kohdalla häämötti tallautuneita polkuja. Taivaalle oli noussut täysi kuu ja valaisemattominakin kadut olivat kuunvalosta ja lumesta valoisat. Punainen tori oli aurattu vain ajotien osalta. Reunoilla kohoavien lumivuorten välissä kiemurteli eri suuntiin hajaantuvia polkuja. Valitsin polun, joka kulki viistosti Historiallisen museon luota kohti Spasskajatornin porttia. Kremlin kellot löivät puoli kolmen lyönnin. Oli koittamassa vuoden 1942 ensimmäinen päivä.

TÄRKEIMMÄT LIITTOKUMPPANIT

Eräistä Neuvostoliiton ja USA:n suhteiden näkökohdista

Ennen Hitlerin-vastaisen liittoutuman muodostumista Neuvostoliiton ja USA:n suhteet kävivät kehityksessään läpi useita vaiheita. Noiden suhteiden kehitykseen vaikutti epäilemättä ratkaisevasti Rooseveltin hallituksen asenne natsi-Saksan hyökättyä Neuvostoliiton kimppuun.

Heti kun Washingtoniin tuli tieto Hitlerin tunkeutumisesta Neuvostoliiton alueelle 22. kesäkuuta 1941, ulkoministeri Cordell Hull soitti presidentti Rooseveltille ja sen jälkeen varamiehelleen Sumner Wellesille (Cordell kertoo siitä muistelmissaan). Kummallekin hän sanoi:

– Meidän on annettava Venäjälle kaikki mahdollinen apumme. Olemme monesti julistaneet, että voimme antaa apua jokaiselle akselivaltoja vastaan taistelevalle valtiolle. Venäjä kuuluu nyt eittämättä näiden valtioiden ryhmään.

Sitä seuraavien viikkojen aikana tuo näkökanta raivasi itselleen tietä. Kuten jo mainitsin, monet washingtonilaiset sotilasasiantuntijat erehtyivät Puna-armeijan todellisesta voimasta. Realistisemmin ajattelevat poliitikot päättelivät, ettei Yhdysvallat menetä mitään lähettämällä Neuvostoliittoon aseita ja tarvittavia varusteita. Samalla kannalla oli myös pre-

sidentti Roosevelt, joka jo ennen natsien Neuvostoliiton kimppuun hyökkäämistä ennusti Hitlerin taittavan ennen pitkää niskansa, jos hän tunkeutuu Neuvostoliittoon.

Yhdysvaltojen hallitus sai jo vuoden 1941 alussa tietoja Hitlerin aikomuksesta hyökätä Neuvostoliittoa vastaan. Valtiosihteeri Hullin hallussa oli jo tammikuussa 1941 Yhdysvaltojen Berliinissä palvelevan talousattašean Sam Woodsin luottamuksellinen selostus. Woodsilla oli Saksassa ystävä, joka oli yhteydessä Hitlerin hallituselimiin ja natsipuolueen johtaviin toimihenkilöihin, vaikka vihasikin natseja. Elokuun alussa 1940 tuo ystävä tiedotti Woodsille, että Hitler pitää neuvotteluja valmistautumisesta Neuvostoliiton-vastaiseen sotaan.

Woods tapasi tuttavaansa eräässä Berliinin elokuvateatterissa. Ostettuaan ennalta kaksi lippua hän lähetti toisen ystävälleen, joka niin ollen istui viereisellä paikalla ja sai puolihämärässä sujautetuksi kirjelapun Woodsin taskuun. Woodsilta saadut tiedot olivat ristiriidassa hitleriläisten julkisten ilmoitusten kanssa, joiden mukaan he valmistautuivat hyökkäämään Isoa-Britanniaa vastaan. Woodsin ystävän kanssa seurustelevat henkilöt väittivät, että Englantia vastaan suoritettujen ilmahyökkäysten tarkoituksena on naamioida Hitlerin todellista aikomusta hyökätä Neuvostoliittoa vastaan. Myöhemmin Woods sai ystävältään tietää, että miehitettäviksi tarkoitettuja Neuvostoliiton alueita varten on valittu jo talousalan henkilöstöä ja painettu väärennettyä Venäjän rahaa.

Wehrmachtin yleisesikunnassa työskenteleviltä henkilöiltä saatujen tietojen perusteella Woods ilmoitti Washingtoniin Hitlerin valmisteleman hyökkäyksen pääsuunnat pohjoisessa ja etelässä sekä välittömästi Moskovaan kohdistuvan hyökkäyksen pääsuunnat. Kaikki valmistelut oli määrä päättää vuoden 1941 kevääseen mennessä.

Ulkoministeri Hull tunnusti myöhemmin pitäneensä noita ulkoministeriöön tulleita tietoja Hitlerin syöttäminä harhatietoina. Muita lähteitä käyttämällä tarkistetut Woodsin tiedot vahvistuivat oikeiksi ja ne ilmoitettiin presidentti Rooseveltille. Ehkä ne juuri kannustivatkin Rooseveltia toimenpiteisiin, jotka helpottivat myöhemmin Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton yhteistoimintaa.

Olipa asia niin tai näin Washington toteutti jo ennen natsi-Saksan hyökkäystä Neuvostoliiton kimppuun joukon myönteisiä toimenpiteitä. Tammikuun 21. päivänä 1941 USA poisti kaupankäyntiä Neuvostoliiton kanssa koskevan kiellon, joka oli saatettu voimaan joulukuussa 1939 Neuvostoliiton ja Suomen välisen sodan puhjettua. Tämä askel ei itse asiassa muuttanut mitään, koska kauppakiellon alaisina olleet tavarat saatettiin 2. heinäkuuta 1940 annetun lain perusteella lisenssijärjestelmän alaisuuteen ja niiden vientiä valvottiin tiukasti. Näin ollen Yhdysvaltojen tammikuussa 1941 toteuttamalla toimenpiteellä oli pikemminkin psykologinen tarkoitus. Mutta sillä oli merkitystä tulevaisuuden kannalta.

USA : n johtomiehet uskoivat Neuvostoliiton puolustautuvan vihollisen hyökätessä sen kimppuun ja tekevän kaikkensa hyökkääjän voittamiseksi. Niinpä Yhdysvallat toimitti eräitä tavaroitaan Neuvostoliittoon jatkuvasti, joskin vähin erin. Sanottakoon että tämä aiheutti tyytymättömyyttä Lontoon taholta. Washingtoniin noihin aikoihin saapunut Ison-Britannian uusi lähettiläs lordi Halifax kehotti jo ensi tapaamisessa ulkoministerin kanssa rajoittamaan tavaratoimituksia Neuvostoliittoon. Helmikuun 5. päivänä 1941 Halifax sanoi Hullille Englannin pelkäävän, että valtaosa Yhdysvalloista toimitettavasta tavarasta joutuu viime kädessä saksalaisten käsiin. Halifax luovutti Hullille asiasta jopa erityisen muistion, jossa huomautettiin Neuvostoliiton tuntuvasti lisänneen ostojaan USA : sta. Hull vastasi USA : n hallituksen valvovan tarkasti maansa tavaratoimituksia Neuvostoliittoon ja lisäsi:

– Vaikka Neuvostoliitto ei toistaiseksi osallistukaan aktiivisesti sotaan, on se edelleenkin hyvin tärkeä tekijä, joka vaikuttaa yleiseen rauhaan sekä Euroopassa että Aasiassa.

Englannin lehdet julkaisivat tiedonannon lähettilään ja ulkoministerin välisestä keskustelusta, mikä herätti tyytymättömyyttä Washingtonissa. Hull kutsui Halifaxin luokseen ja paheksui sitä, että lehdet olivat julkaisseet tiedotuksen Englannin vaatimuksesta supistaa tavaratoimituksia Yhdysvalloista Neuvostoliittoon.

– Mielestäni Englanti painaa liiaksi vaakakuppia, kun päästää julkisuuteen ehdotukset Neuvostoliitolle suoritettavien tavaratoimitusten supistamisesta, Hull sanoi.

Edelleen Hull toteaa muistelmissaan, että Yhdysvaltojen

politiikka Venäjää kohtaan oli horjumatonta, mutta ystävällistä. Todellisuudessa taas Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa oli silloin melkoisia vaikeuksia. Tilannetta kiristi tärkeiden tavaratoimitusten alituinen viivytys, mistä Neuvostoliiton USA : n-lähettiläs Umanski teki useita esityksiä Yhdysvaltojen hallitukselle. Niinpä keskustellessaan 14. toukokuuta 1941 ulkoministeri Hullin kanssa neuvostolähettiläs luovutti tälle muistion, jossa lueteltiin Neuvostoliittoon lähetettävien lastien konkreettiset viivytystapaukset ja osoitettiin Yhdysvalloissa ilmenevän vihamielistä suhtautumista neuvostohallitukseen, mikä tietenkin huonontaa kahden valtion keskinäissuhteiden ilmapiiriä.

Hull koetti kiistää asiaa vakuutellen, ettei Yhdysvaltojen hallitus tunne vähäisintäkään vastenmielisyyttä Neuvostoliittoa tai sen hallitusta kohtaan. Tosiasiat puhuivat kuitenkin muusta. Hull itsekin tunnusti epäsuorasti sen kertoessaan USA : n asennoitumisesta Neuvostoliittoon. Hän joutui pakostakin myöntämään, että tavaratoimituksia oli silloin tällöin viivytetty, ja perusteli tätä itse asiassa Halifaxin esittämillä syillä.

Kuten näemme, siinä ilmeni Hullin määrätynlainen epäjohdonmukaisuus. Toisaalta hän torjui englannin diplomatian asenteen, jonka esitti hänelle lähettiläs Halifax, ja toisaalta puolusti tavaratoimituksia Neuvostoliittoon tahallaan viivyttävien USA : n viranomaisten toimia juuri Halifaxin esittämin argumentein.

Kaikista hankauksista ja vaikeuksista huolimatta presidentti Rooseveltin ja ulkoministeri Hullin johtamat Washingtonin etevimmät poliitikot pitivät Neuvostoliittoa ratkaisevana voimana, joka pystyy torjumaan natsi-Saksan ja militaristisen Japanin hyökkäyksen. USA : n hallitus otti jo silloin suunnan Neuvostoliiton tukemiseen, mikäli tämä joutuisi selkkaukseen natsi-Saksan kanssa. Merkityksensä oli epäilemättä silläkin seikalla, että USA : n hallituspiirit pitivät silloin natsi-Saksaa ja militaristista Japania vaarallisimpina imperialistisina kilpailijoinaan.

Muistettakoon kuitenkin, että eristäytymispolitiikan kannattajilla oli silloin vielä vankka asema Yhdysvalloissa. Sen lisäksi Washingtonissa toimivat aktiivisesti natsilaismieliset käytäväpoliitikot, jotka muokkasivat kaikin keinoin maansa

lainsäätäjien mielipiteitä saadakseen heidät vastustamaan USA : n yhtymistä Euroopan selkkaukseen. Menestyksetöntä ei ollut myöskään Hitlerin salaisten asiamiesten toiminta USA : ssa. Roosevelt kohtasi melkoista vastarintaa harjoittaessaan fasisminvastaisten voimien tukemispolitiikkaa. Presidentin henkilökohtainen vastenmielisyys fasismia kohtaan vaikutti eittämättä hänen asenteeseensa. Hän ei nimittänyt hitleriläisiä muuten kuin hunneiksi katsoen porvarillisen diktatuurin sellaisen äärimmäisyysmuodon kuin natsilaisuuden saattavan huonoon valoon koko kapitalistisen järjestelmän, jonka vakaumuksellinen kannattaja hän oli.

Roosevelt lähensi askel askelelta maataan yhä kiinteämpään yhteistyöhön niiden maiden kanssa, jotka taistelivat fasistivaltoja vastaan. Valkoisessa talossa tammikuussa 1941 pidetyssä ahtaan piirin neuvottelussa Roosevelt korosti, että hänen hallituksensa tärkeimpiä tavoitteita on jatkaa parhaansa mukaan tavaratoimituksia Isoon-Britanniaan ja että USA : n sotalaivaston on oltava valmis saattamaan aluksia Atlantin yli Englantiin. Tuollainen linja kohtasi vastarintaa eristäytymispolitiikkaa kannattavien taholta. Monet puhujat arvostelivat kongressissa jyrkästi hallitusta.

Neuvostoliiton yhtyminen sotaan natsi-Saksan valapattoisen hyökkäyksen jälkeen antoi uutta pontta USA:n niille poliitikoille, jotka pitivät ensivuoroisena tehtävänä tappion tuottamista Hitlerille ja saman tien myös Saksan imperialismille, joka oli alkanut uhata Britannian ja Yhdysvaltojen pääoman etuja. Tuon politiikan merkittävimmistä tekijöistä mainittakoon Harry Hopkins ja Averell Harriman. Roosevelt ei suotta suunnitellut heinäkuussa 1941 Moskovaan lähetettäväksi juuri Hopkinsia, joka sattui parhaillaan olemaan Lontoossa. Olen jo edellä puhunut syksyllä 1941 Moskovassa käyneestä lordi Beaverbrookin ja Averell Harrimanin johtamasta Englannin ja USA:n valtuuskunnasta sekä heidän ja neuvostojohtajien välisissä neuvotteluissa tehdyistä tärkeistä päätöksistä.

Lähtiessään paluumatkalle Harriman jätti Moskovaan USA : n valtuuskuntaan kuuluneen eversti Faymonvillen. Tämä johti sotamateriaalitoimituksia USA:sta Neuvostoliittoon tarkkailevaa ryhmää. Faymonvillen nimittäminen tuohon tehtävään herätti tyytymättömyyttä Washingtonin sotilas-

hallinnossa, koska hänet tunnettiin Neuvostoliiton aktiivisen avustamisen kannattajana. USA:n Moskovan-lähetystön silloinen sotilasattašea majuri Eaton sen sijaan lähetti esimiehilleen äärimmäisen pessimistisiä sähkeitä, jotka erosivat täysin eversti Faymonvillelta Washingtoniin tulevista tiedoista. Niinpä 10. lokakuuta 1941 majuri Eaton tiedotti valtameren takaa, että Venäjän vastarinta on tyrehtymässä, joten sotamateriaalien toimitusta Neuvostoliittoon ei kannata kiirehtiä, sillä ne voivat joutua saksalaisten käsiin. Heti seuraavana päivänä Washingtoniin tuli sähke Faymonvillelta, joka tiedotti Puna-armeijan yleisesikunnalta saatuihin tietoihin vedoten, että neuvostojoukot ovat estäneet saksalaisten yritykset saarrostaa Moskova ja että tilanne etelärintamalla on kylläkin vakava, muttei toivoton. Faymonville teki majuri Eatoniin verrattuna aivan päinvastaisen johtopäätöksen. Hän korosti, että toimituksia Yhdysvalloista Neuvostoliittoon on mahdollisuuksien mukaan joudutettava. Harry Hopkins totesi päiväkirjassaan, ettei hän uskonut Eatonin ilmoitukseen ja piti luotettavampana eversti Faymonvillen tiedotusta, joka vahvistui myöhemmin oikeaksi.

Eversti Faymonvillen neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla vallinneesta tilanteesta tekemä arviointi vaikutti tietenkin USA:n hallituksen politiikkaan, jota se harjoitti Neuvostoliittoa kohtaan Suuren isänmaallisen sodan ensimmäisinä raskaina kuukausina. Washingtonissa ryhdyttiin asianmukaisiin toimiin käytännöllisen avunannon jouduttamiseksi Neuvostoliitolle.

Tapasin pitkän ajan kuluttua, vuonna 1955, Faymonvillen sattumalta San Franciscossa. Hän oli jo vetäytynyt levolle, eronnut vakinaisesta palveluksesta kenraalin arvossa. Hän oli yhtä tarmokas ja vilkas kuin meidän tuttavuutemme aikoinakin. Keskustelimme pitkään hänen menneisyydestään, hänen työskentelystään Moskovassa sekä Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välisten suhteiden kehitysnäköaloista. Noina 1950-luvun vaikeina kylmän sodan aikoinakin, Faymonville pysyi Neuvostoliiton ystävänä. Kohta tapaamisemme jälkeen sain ikävän viestin hänen kuolemastaan.

Natsi-Saksan hyökättyä Neuvostoliiton kimppuun Roosevelt määräsi avattaviksi aikoinaan jäädytetyt neuvostoliittolaiset varannot. Elokuun alussa 1941 apulaisulkoministeri

Welles ja lähettiläs Umanski vaihtoivat kirjeitä, joissa Yhdysvallat lupasi antaa kaikkea mahdollista taloudellista apua tukeakseen Neuvostoliittoa sen taistelussa aseellista hyökkäystä vastaan.

USA:n presidentti ja Ison-Britannian pääministeri tavatessaan toisensa 13. elokuuta lähettivät Stalinille kirjeen, jossa sanottiin: »Toimimme parhaillaan yhdessä sen hyväksi, että saisimme toimitetuksi Teille mahdollisimman paljon eniten tarvitsemianne materiaaleja. Monet lastatut alukset ovat jo matkalla ja toiset lähtevät piakkoin.»

Aika näytti kuitenkin presidentin ja pääministerin ilmoituksen olleen pikemminkin julistus länsiliittoutuneiden aikomuksista kuin käytännön toimintaa.

Tavaratoimituksia Englannista ja Yhdysvalloista

Sen jälkeen kun Neuvostoliiton, Englannin ja Yhdysvaltojen edustajat sopivat syksyllä 1941 Moskovassa, että länsivallat ryhtyvät toimittamaan Neuvostoliittoon sotamateriaaleja, vaihtoivat neuvostohallituksen päämies Stalin ja USA:n presidentti Roosevelt keskenään kirjeitä kyseisestä asiasta. Rooseveltin 30. lokakuuta 1941 päiväämässä kirjeessä sanottiin: »Olen tutustunut Moskovan konferenssin pöytäkirjoihin, ja komission jäsenet ovat käsitelleet kanssani yksityiskohdat. Olen hyväksynyt kaiken sotakaluston ja sotavälineet ja antanut määräyksen jouduttaa mikäli mahdollista raaka-aineiden toimittamista. On määrätty niin ikään ryhdyttäväksi viivyttelemättä materiaalien toimitukseen mahdollisimman suurin erin. Todennäköisten rahavaikeuksien eliminoimiseksi toteutetaan pikaisesti toimenpiteitä, jotka mahdollistavat toimitusten toteuttamisen aina yhden miljardin dollarin arvosta aseiden lainaamista tai vuokraamista koskevan lain (lend-lease) nojalla. Mikäli Neuvostoliiton hallitus suostuu siihen, niin ehdottaisin, ettei tällöin muodostuvasta velasta perittäisi mitään korkoja, vaan että neuvostohallitus ryhtyisi lyhentämään velkaa viiden vuoden kuluttua sodan jälkeen,

niin että se tulisi suoritetuksi kymmenen vuoden ajalla. Toivon Teidän hallituksenne hankkivan mahdollisuuden myydä Yhdysvalloille sen kipeästi tarvitsemia raaka-aineita ja tavaroita sen sopimuksen nojalla, että kaikki tuon kaupan tuottamat tulot menisivät neuvostohallituksen velan kuolettamiseen. Käytän hyväkseni tilaisuutta välittääkseni Teille Yhdysvaltojen hallituksen kiitollisuuden siitä, että Te ja Teidän avustajanne olitte järjestäneet niin joustavaksi huoltotoimintaa pohtineen Moskovan konferenssin. Haluan myös vakuuttaa Teille, että täytämme kaikki konferenssista seuraavat sitoumukset. Toivon Teidän ottavan empimättä yhteyttä suoraan minuun, jos katsotte sen tarpeelliseksi.»

Kuten näemme, USA:n hallitus ehdotti siihen aikaan erittäin laajaa apua Neuvostoliitolle ja lupautui lisäksi kuljettamaan sovitut materiaalit mahdollisimman lyhyessä ajassa perille. Neuvostoliitto suhtautui hyväksyvästi USA:n asenteeseen. Neuvostohallituksen päämies vastasi USA:n presidentin ehdotuksiin seuraavalla 4. marraskuuta päiväämällään kirjeellä:

»Sallikaa minun ennen kaikkea ilmaista olevani täysin samaa mieltä Teidän kanssanne kolmen valtakunnan Moskovan konferenssin työstä, jonka menestyksellinen läpivienti lyhyessä ajassa oli suurimmalta osaltaan herra Harrimanin ja herra Beaverbrookin ansiota. Neuvostohallitus lausuu Teille syvän kiitollisuutensa lupauksestanne toteuttaa mahdollisimman täydellisesti konferenssin päätökset.

Neuvostohallitus hyväksyy vilpittömän kiitollisena Teidän, herra Presidentti, päätöksenne antaa Neuvostoliitolle korottomasti miljardin dollarin lainan ase- ja raaka-ainetoimitusten maksua varten, mikä merkitsee erittäin suurta tukea Neuvostoliitolle sen jättimäisessä ja vaikeassa taistelussa yhteistä vihollistamme, veristä hitlerismiä vastaan.

Neuvostoliiton hallituksen toimesta ilmoitan kannattavamme täysin Teidän esittämiänne ehtoja, että Neuvostoliitolle annettavan lainan takaisinmaksu aloitettaisiin viiden vuoden kuluttua sodan päättymisestä ja että noita maksuja suoritettaisiin sitä seuraavien kymmenen vuoden ajalla.

Neuvostoliiton hallitus on valmis tekemään kaikkensa toimittaakseen Amerikan Yhdysvalloille hallussaan olevia tavaroita ja raaka-aineita, joista Yhdysvalloilla on puutetta.

Mitä tulee Teidän, herra Presidentti, toivomukseenne, että meidän välillemme saataisiin viivyttelemättä suora henkilökohtainen yhteys, jos asiat vaatisivat sitä, niin yhdyn mielihyvin Teidän ehdotukseenne ja olen puolestani valmis tekemään parhaani sen toteutumiseksi.»

Tällä kirjeiden vaihdolla vahvistettiin virallisesti Moskovan neuvotteluissa Beaverbrookin ja Harrimanin kanssa saavutettu tavaratoimituksia koskeva sopimus. Se oli askel eteenpäin Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen yhteistyössä, joka valmisti maaperää kolmen tärkeimmän liittokumppanin Neuvostoliiton, USA:n ja Ison-Britannian sotilasliitolle.

USA:n yhdyttyä sotaan Saksaa vastaan (11. joulukuuta 1941) ulkoministeri Hull antoi Yhdysvaltojen hallituksen nimissä tärkeän julkilausuman, jossa USA sitoutui auttamaan uusissakin oloissa tehokkaasti Neuvostoliittoa.

Englannin lupauksista auttaa kaikkinaisesti Neuvostoliittoa ei myöskään ollut puutetta. Mutta Englannin ja Yhdysvaltojen sitoumusten käytännöllinen toteutus oli kovin kaukana juhlallisista lupauksista ja julkilausumista. Saavutetun sopimuksen toteuttaminen kohtasi melkoisia vaikeuksia lähinnä sen vuoksi, että USA ja Englanti laiminlöivät alituisesti sitoumuksiaan.

Moskovan pöytäkirjan edellyttämistä Englannin sitoumuksista sanottakoon, että 800 lentokoneesta, jotka sen oli määrä toimittaa Neuvostoliittoon vuoden 1941 loka-, marras- ja joulukuun aikana, se toimitti 669 lentokonetta, 487 panssarivaunua 1000:n asemesta ja 330 kevyttä panssarivaunua 660:n sijasta. Vieläkin huonommin täytti pöytäkirjaan merkittyjä lupauksiaan Amerikan Yhdysvallat. Se oli sitoutunut toimittamaan vuoden 1941 lokakuusta 30:nteen kesäkuuta 1942 mm. 900 pommi- ja 900 hävittäjäkonetta, 1125 raskasta ja yhtä paljon kevyitä panssarivaunuja ja 85 000 kuorma-autoa. Todellisuudessa Neuvostoliitto sai USA:lta tuona aikana vain 267 pommikonetta (29,7 %), 278 hävittäjäkonetta (30,6 %), 363 raskasta panssarivaunua (32,3 %), 420 kevyttä panssarivaunua (37,3 %) ja 16 502 kuorma-autoa (19,4 %). Neuvostoliiton sodanjohdon oli sen vuoksi vaikeaa suunnitella sotatoimia. Käytäntö oli näyttänyt, ettei liittolaisten lupauksiin ollut luottamista.

Suuren isänmaallisen sodan alkukuukausina Englanti enempää kuin USA:kaan eivät osallistuneet minkäänlaisiin taistelutoimiin Hitleriä vastaan. Noissa oloissa niiltä olisi voinut odottaa paljon olennaisempaa apua Neuvostoliitolle esimerkiksi materiaalien toimituksessa. Edellä esitetyt numerot puhuvat kuitenkin vallan muusta.

Lännen lehdistössä levitetään yhäkin kuvitelmia, että Englanti ja Yhdysvallat täyttivät sitoumuksensa nopeasti ja täydellisesti. Länsimaisen propagandan tuonkaltaiset uskottelut ovat kaukana todellisuudesta. Neuvostoliitto ei saanut ajallaan länsiliittoutuneiden juhlallisesti lupaamia aseita eikä muitakaan materiaaleja. Toimituksia oli lisäksi supistettu melkoisesti, eikä aseiden laatukaan vastannut rintaman vaatimuksia. Usein nuo aseet olivat vanhanmallisia tai niissä oli pahoja rakennevikoja. Englanti esimerkiksi lähetti kauan Neuvostoliitolle aikansa eläneitä Hurricane-lentokoneita uudenaikaisten Spitfire-hävittäjäkoneiden asemesta. Sen kummempia eivät välistä olleet Yhdysvaltojenkaan Neuvostoliitolle lähettämät aseet.

Kolmen vallan johtajien kirjeenvaihdossa käsiteltiin useaan otteeseen aseiden laatuongelmaa. Niinpä 18. heinäkuuta 1942 neuvostohallituksen päämies kirjoitti USA:n presidentille:

»Pidän velvollisuutenani saattaa tietoonne, että rintamalla olevat asiantuntijamme väittävät yhdysvaltalaisten panssarivaunujen syttyvän helposti palamaan panssarintorjuntakivääreistä ammuttujen patruunoiden osuessa niihin takaa tai sivusta. Syynä on amerikkalaisissa panssarivaunuissa käytettävä korkeaoktaaninen bensiini, joka muodostaa panssarin sisälle palonaran bensiinihöyrykerroksen. Saksalaiset panssarivaunut käyvät myös bensiinillä, mutta alempioktaanisella, vähän höyryä synnyttävällä, minkä ansiosta ne ovat huomattavasti vähemmän palonarkoja. Asiantuntijamme pitävät panssarivaunuihin parhaiten sopivana moottorina dieselmoottoria.»

Roosevelt vastasi seuraavalla kirjeellä:

»Arvostan korkealle Teidän tiedotuksenne vaikeuksista, joita amerikkalaiset panssarivaunut tuottavat rintamalla. Tieto on erittäin tärkeä panssarivaunujen asiantuntijoillemme vikojen poistamiseksi tuontyyppisistä panssarivaunuista. Tulevissa malleissa syttymisvaara vähenee, sillä niissä käytettävän polttoaineen puristuskestävyys tulee olemaan alhaisempi.»

Stalin otti puheeksi USA:sta ja Englannista Neuvostoliittoon lähetettävien sotamateriaalien huonon laadun keskustellessaan syyskuussa 1942 Moskovaan saapuneen republikaanisen puolueen johtajan Wendell Willkien kanssa. Neuvostohallituksen päämies asetti USA:n ja Englannin lähettiläiden kuullen kysymyksen:

– Miksi Englannin ja Yhdysvaltojen hallitukset avustavat Neuvostoliittoa epätyydyttävillä materiaaleilla?

Stalin selitti kyseen olevan lähinnä yhdysvaltalaisten P-40-lentokoneiden toimittamisesta ajanmukaisempien Aerocobra-koneiden asemesta sekä englantilaisten lähettämistä aivan kelpaamattomista Hurricane-koneista, jotka eivät vedä vertoja saksalaiskoneille. Oli aika, Stalin lisäsi, jolloin Yhdysvalloista suunniteltiin lähetettäväksi Neuvostoliittoon 150 Aerocobra-lentokonetta, jotka menivätkin sitten englantilaisille.

– Neuvostoihmiset tietävät hyvin amerikkalaisilla ja englantilaisilla olevan saksalaiskoneiden veroisia tai jopa parempia lentokoneita, joita ei jostain syystä toimiteta Neuvostoliittoon, Stalin jatkoi.

Se että Stalin teki ilmoituksensa oppositiossa Valkoisen talon johtoa vastaan olevalle Wendell Willkielle ja vielä USA:n ja Englannin virallisten edustajien läsnäollessa, sai jälkimmäiset hämmennyksiin. Yhdysvaltojen silloinen lähettiläs amiraali Standley kiiruhti vakuuttamaan, ettei hänellä ole ollut mitään tietoa asiasta. Sen sijaan Englannin lähettiläs Archibald Clark Kerr tunnusti olevansa tietoinen Aerocobrien tapauksesta. Hän ryhtyi puolustelemaan koneiden lähettämistä muualle sillä, että nuo 150 lentokonetta tuottivat englantilaisten käsissä »paljon enemmän hyötyä liittolaisten yhteiselle asialle kuin jos ne olisivat joutuneet Neuvostoliittoon».

Englannin lähettilään selitys oli pohjimmiltaan virheellinen ja joka tapauksessa tahditon, koska päätaistelua yhteistä vihollista vastaan käytiin edelleenkin neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla eikä jossain »muualla».

Useissa kirjeissään Englannin ja USA:n johtajille neuvostohallituksen päämies korosti tärkeäksi jouduttaa täy-

simääräisiä materiaalitoimituksia Neuvostoliitolle. Elokuun 22. päivänä 1942 Stalin kääntyi Rooseveltin puoleen seuraavin sanoin:

»Haluaisin tähdentää, että olemme tällä hetkellä erittäin kiinnostuneita saamaan USA:sta mahdollisimman paljon lentokoneita ja muuta aseistusta sekä kuorma-autoja. Samalla toivoisin tehtävän kaikki sen hyväksi, että lastit kuljetettaisiin niin pian kuin suinkin Neuvostoliittoon varsinkin pohjoista meritietä käyttäen.»

Koska länsiliittoutuneet viivyttivät toimituksiaan vedoten tavallisesti alusten vähyyteen, suostui neuvostohallitus väliaikaisesti supistamaan eräitä asehankintojaan ehdolla, että erittäin tarpeellisia materiaaleja toimitettaisiin keskeytyksittä. Stalinin 7. lokakuuta 1942 päiväämässä kirjeessä presidentti Rooseveltille sanottiin:

»Olemme valmiita luopumaan väliaikaisesti kokonaan mm. panssarivaunujen, tykkien, ampumatarvikkeiden ja pistoolien toimituksesta. Mutta samalla tarvitsemme kipeästi nykyaikaisten hävittäjäkoneiden (esimerkiksi Aerocobrien) lisätoimituksia sekä eräiden muiden materiaalien lähettämistä joka tapauksessa. Otettakoon huomioon, etteivät Kittyhawk-koneet päde taistelussa saksalaisia hävittäjäkoneita vastaan.»

Roosevelt vastasi Stalinin hartaaseen vetoomukseen, että Yhdysvaltojen »pakottavat sotilaalliset tarpeet sulkevat nykyhetkellä pois mahdollisuuden lisätä Aerocobrien määrää Teitä varten». Hän antoi vain epämääräisen lupauksen »tutkia» Neuvostoliiton tarvitsemien muiden asetoimitusten lisäämiskysymystä.

Neuvostoliitolle raskaassa sodanvaiheessa kesällä ja syksyllä 1942, kun Hitlerin sotalaumat pyrkivät kiihkeästi Volgalle ja Kaukasiaan, Yhdysvaltojen ja Englannin hallitukset lopettivat kokonaan laivasaattueiden lähettämisen pohjoista merireittiä. Asetoimituksia Englannista Neuvostoliittoon hoitava kenraali Burns tiedotti Neuvostoliiton edustajalle, että USA:n ja Englannin hallitus ovat 16. heinäkuuta päättäneet keskeyttää Neuvostoliitolle lastia kuljettavien alusten lähettämisen pohjoissatamiin. Noiden satamien kautta oli ollut määrä lähettää $^3/_4$ kaikista toimituksista. Heinä- ja elokuussa 1942 Englanti ei lähettänyt Neuvostoliitolle yhtäkään lentokonetta.

Samanaikaisesti Englannin hallitus supisti jyrkästi sotilastavaran rautatiekuljetuksia Neuvostoliittoon Iranin kautta. Se vetosi ruuhkaan, vaikka oli aikaisemmin luvannut moneen otteeseen lisätä Keski- ja Etelä-Iranin rautateiden kuljetuskykyä. Persianlahdelle oli kertynyt vuoden 1942 elokuun 15. päivään mennessä 34 977 erää sotatarvikkeita.

Sekä USA:n että Englannin hallitus tiesivät jo vuoden 1942 maaliskuun alussa neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla suunniteltavien taistelujen laajamittaisuudesta. Ne myönsivät, että juuri itärintamalla ratkaistaan sodan lopputulos, mutteivät tehneet mitään jouduttaakseen sotatarvikkeiden toimitusta Neuvostoliittoon. Lontoo ja Washington selittivät supistaneensa pohjoisia merikuljetuksiaan kesäkuukausina syystä, että napaseudun valoisana aikana rahtialusten menetykset olivat tuntuvasti lisääntyneet. Se oli tietenkin totta, mutta paljon riippui myös Englannin ja USA:n sodanjohdon toimista ja halusta voittaa silloisia vaikeuksia.

Tunnettaneen miten kävi esimerkiksi PQ-17-laivasaattueelle, johon kuului 34 lastilaivaa ja kaksi suojelualusta. Saattue oli lähtenyt Islannista kesäkuun alussa 1942. Kesäajasta huolimatta alusten suojelu oli järjestetty huonosti. Kyseisen alueen komennosta vastaava Englannin amiraliteetti oli saattueen suojaamiseksi keskittänyt eri asemiin pitkin saattueen kulkureittiä USA:n ja Ison-Britannian suuria merivoimia. Mutta todellisen vaaran uhatessa (kun saatiin tietää saksalaisen Tirpitz-taistelulaivan lähteneen kaappaamaan kuljetusaluksia) Englannin merivoimien esikunnan päällikkö amiraali Pound antoi kaikille suojajoukoille käskyn vetäytyä länteen. Kuljetusalukset jäivät ilman turvaa. Noin kymmenen solmun nopeudella kulkevat alukset joutuivat helposti saksalaisten sukellusveneiden ja lentokoneiden maaliksi. Siitä seurasi, että 34 kuljetusaluksesta 24 tuhoutui. Neuvostoliiton Pohjoisen Jäämeren laivasto ryhtyi tarmokkaasti toimenpiteisiin säilyneiden alusten löytämiseksi ja pelastamiseksi lähettäen onnettomuusalueelle aluksiaan ja lentokoneitaan. Purjehduskuntoiset alukset saapuivat onnellisesti Arkangeliin neuvostoliittolaisten alusten saattamina.

Stalin kirjoitti PQ-17-saattueen järkyttävän kohtalon johdosta Churchillille 23. heinäkuuta 1942:

»Asiantuntijamme pitävät käsittämättömänä ja selittämättömänä Englannin amiraliteetin 17. laivasaattueelle anta-

maa käskyä jättää kuljetusalukset ja kuljetusalusten saamaa määräystä hajaantua merelle ja pyrkiä yksikseen ilman saattuetta Neuvostoliiton satamiin.»

Neuvostoliiton hallitus vaati jatkamaan säännöllisesti suunniteltuja toimituksia Neuvostoliittoon mm. pohjoista meritietä pitkin. Lontoo ja Washington päättivät kuitenkin keskeyttää kuljetusalusten lähettämisen Neuvostoliiton pohjoissatamiin vedoten PQ-17-saattueen tapaukseen. Saattueiden kulku kyseisellä reitillä uusiutui vasta syyskuussa.

Puhuttaessa lend-leasen pohjalla suoritettavista toimituksista on tärkeää verrata Neuvostoliiton asetuotannon määrää USA :lta ja Englannilta saatujen aseiden määrään. Tarkoituksenmukaisinta lienee tarkastella Puna-armeijan varustamista sellaisilla sen ajan tärkeillä taisteluvälineillä kuin lentokoneilla ja panssarivaunuilla. Yhdysvaltojen virallisten tietojen mukaan USA :sta lähetettiin sodan kuluessa Neuvostoliittoon 14 450 lentokonetta ja noin 7000 panssarivaunua. Englannista toimitettiin Suuren isänmaallisen sodan alusta alkaen vuoden 1944 huhtikuun 30. päivään saakka 3384 lentokonetta ja 4292 panssarivaunua. Kanadasta saatiin samana aikana 1188 panssarivaunua. Neuvostoliiton teollisuus tuotti yksistään sodan kolmen viimeisen vuoden aikana 30 000 panssarivaunua ja rynnäkkötykkiä ja noin 40 000 lentokonetta vuosittain. Liittolaisten Neuvostoliittoon suorittamien toimitusten määrä teki neljä prosenttia Neuvostoliiton teollisuustuotannosta.

Siitä huolimatta Neuvostoliitto tunnusti aina liittolaisiltaan saamiensa sotamateriaalien auttavan Puna-armeijaa sotatoimissa, varsinkin sodan alkukaudella. Neuvostoliiton sotilaat, kansa ja hallitus ottivat kiitollisina vastaan liittolaisten avun.

Toisen rintaman ongelma

Hyökätessään Neuvostoliiton kimppuun Hitler laskelmoi, ettei mikään uhkaa häntä lähiaikoina lännestä. Ranska oli lannistettu, melkoinen osa maasta oli Wehrmachtin anturan alla, ja Vichyn valvontaan jäänyttä aluetta hallitsi Berliinille uskollinen yhteistoimintamies marsalkka Pétain. Englanti ei ollut vieläkään toipunut šokkitilasta jouduttuaan kokemaan

sotilasretkikuntansa hätäisen paon Dunkerquesta ja Saksan ilmavoimien tuhoisat hyökkäykset syksyllä 1940 ja keväällä 1941 Lontoota, Coventryä ja muita kaupunkeja vastaan. Saksalaiset sukellusveneet harjoittivat merirosvoilua Atlantin valtamerellä vaikeuttaen suuresti aseiden, ampumatarvikkeiden ja muun varustuksen tuontia Yhdysvalloista Brittein saarille.

Kuukautta ennen natsilaumojen ja niiden satelliittien tunkeutumista Neuvostoliittoon führerin ensimmäinen sijainen Rudolf Hess lensi »salaa» Englantiin vaikuttaakseen brittiläisten »sovittaja»-ystäviensä kautta Englannin hallituspiireihin ja suostuttaakseen nämä sopimukseen Saksan kanssa »korkeimman päämäärän», kommunisminvastaisen taistelun, nimessä. Kesällä 1941 Hitler vieläkin luotti »uskollisen Rudolfin» suoriutuvan tehtävästään ja saavan englantilaiset pysymään ainakin toimettomina sen aikaa, kun hän »tekee selvää» vihaamastaan sosialistisesta valtiosta. Sitten kun hän, führer, tulee koko Euroopan valtiaaksi Atlantin valtamereltä aina Uralille saakka, ei häntä enää sido mikään ja hän ryhtyy itse määräämään ihmiskunnan, mm. englantilaistenkin, kohtalosta.

Tällä tavalla laskelmoiden Hitler suuntasi Neuvostoliittoa vastaan kolmannen valtakunnan koko mahdin sekä miehittämänsä Länsi-Euroopan ja satelliittiensa taloudelliset voimavarat. Saksa asetti Neuvostoliittoa vastaan uudenaikaisilla aseilla runsaasti varustetun yli viisimiljoonaisen armeijansa. Sotatoimien puuttuminen lännessä antoi Saksan sodanjohdolle mahdollisuuden heittää sotatoimien kehittyessä itärintamalle yhä uusia divisiooneja, panssarivaunuosastoja ja lentolaivueita.

Hitlerin-vastaista liittoutumaa perustettaessa neuvostohallitus piti alusta asti tärkeänä saada läntiset liittolaisensa muodostamaan toinen rintama Länsi-Eurooppaan. Vain sitä tietä voitiin tehdä tyhjäksi hitleriläisen sodanjohdon aikeet, lamauttaa vihollinen moraalisesti ja helpottaa edes jonkin verran hyökkääviä fasistilaumoja vastaan sankarillisesti taistelevan Puna-armeijan taakkaa.

Isänmaataan henkensä uhalla puolustamaan nousseet neuvostosotilaat hävittivät suurten uhrausten hinnalla Hitlerin armeijan valiojoukkoja antaen siten ratkaisevan panoksen voiton asiaan. Läntisten liittolaisten velvollisuutena olisi ollut

aloittaa mahdollisimman pian aktiiviset toimet toisella, Länsi-Euroopan rintamalla, kariuttaa sitä tietä hitleriläisten suunnitelmat ja näyttää, että Saksan strategien pelkäämästä kahdella rintamalla käytävän sodan painajaisesta on tullut Hitlerin sytyttämän sodan realiteetti.

Sen sijaan Englanti ja Pearl Harborin jälkeen myös USA pitkittivät kuukaudesta kuukauteen ja vuodesta vuoteen toisen rintaman avaamista ja rikkoivat myötään lupauksiaan toteuttaa operaatio Englannin kanaalin yli ensin vuonna 1941 ja sitten vuosina 1942 ja 1943. Muiden tekijöiden ohella tämä vaikeutti suuresti Hitlerin-vastaiseen liittoutumaan kuuluvien maiden suhteita. Oli selvää, että Lontoo ja Washington viivyttivät tarkoituksellisesti toisen rintaman muodostamista. Eräät Ison-Britannian ja USA :n vaikutusvaltaiset piirit laskelmoivat avoimesti astuvansa välitystuomareina esiin sodan loppuvaiheessa, kun sotivat puolet ovat lamauttaneet toisensa neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla, ja sanelevansa sitten maailmalle oman tahtonsa. Tuollaiset tavoitteet olivat kaukana liittoutuneiden velvoituksista ja tehtävästä voittaa mahdollisimman pian ihmiskunnan vihollinen, fasismi.

Toisen rintaman ongelmaa käsiteltiin jatkuvasti Hitlerin-vastaiseen liittoutumaan kuuluvien maiden eri tason neuvotteluissa sekä kolmen suurvallan, Neuvostoliiton, Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian, johtajien kirjeenvaihdossa. Erityisen terävää keskustelua käytiin vuosina 1942 ja 1943. Toisaalta Neuvostoliiton ja toisaalta Englannin ja USA :n väliset suhteet olivat tuolla kaudella melko kireät syystä, että länsiliittoutuneet viivyttivät toisen rintaman aikaansaamista.

Keväällä 1942 presidentti Roosevelt tiedotti Stalinille haluavansa vaihtaa mielipiteitä arvovaltaisten neuvostoedustajien kanssa eräistä tärkeistä sodankäyntiä yhteistä vihollista vastaan koskevista kysymyksistä. Moskovaan 12. huhtikuuta 1942 tulleessa henkilökohtaisessa salaisessa kirjeessään USA :n presidentti kirjoitti:

»Valitettavasti maantieteellinen välimatka tekee tapaamisemme tällä hetkellä käytännöllisesti mahdottomaksi. Tuollaisesta, henkilökohtaisen keskustelun mahdollisuuden antavasta tapaamisesta olisi suurta hyötyä hitlerisminvastaiselle sodankäynnille. Jos asiat sujuvat edelleenkin niin hyvin kuin toivomme, voimme ehkä ensi kesänä viettää kanssanne

joitakin päiviä yhdessä jossakin lähellä Alaskaa, yhteisen rajamme tuntumassa. Toistaiseksi pidän sotilaalliselta ja muultakin kannalta erittäin tärkeänä saada aikaan jotain sellaista, joka olisi mahdollisimman lähellä tuollaista mielipiteiden vaihtoa.»

Edelleen Roosevelt selitti tarkoittavansa sellaisen varsin tärkeän sotilaallisen ehdotuksen käsittelyä tarpeeksi korkealla tasolla, joka edellyttäisi yhdysvaltalaisten joukkojen käyttöä kriittisen tilanteen helpottamiseksi neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla. Korostettuaan antavansa tuolle tavoitteelle suuren merkityksen presidentti jatkoi:

»Haluaisin, että Te harkitsisitte mahdollisuutta lähettää lähiaikoina Washingtoniin herra Molotovin ja valtuutetun kenraalin. Jos meiltä odotetaan olennaista apua, olisi pidettävä kiirettä. Annamme heidän käyttöönsä hyvän kuljetuskoneen, joten he suoriutuvat edestakaisesta matkasta kahdessa viikossa.

Esittäessäni tätä matkaa en suinkaan halua toimia ystäväni herra Litvinovin ohi, minkä hän itsekin käsittää, mutta ehdottamani käynti antaisi meille mahdollisuuden säästää aikaa.

Esittäessäni tällaista menettelyä en pidä silmällä ainoastaan tuiki tarpeellisia salaisuusnäkökohtia, vaan myös sitä, että tarvitsen Teidän neuvoanne, ennen kuin teemme lopullisen päätöksen yhteisen sotatoimintamme strategisesta suunnasta. Olen lähettänyt Hopkinsin tämän ehdotuksen yhteydessä Lontooseen.»

Rooseveltin kirje merkitsi eräänlaista käännettä. Olivathan länsivallat jo miltei vuoden ajan natsi-Saksan hyökättyä Neuvostoliiton kimppuun kieltäytyneet eri verukkeilla edes käsittelemästä toisen rintaman muodostamiskysymystä. Nyt sen sijaan USA :n presidentin vetoomus sisälsi täysin selvän vihjauksen, että ainakin Washington on valmis ryhtymään asevoimillaan määrätynlaisiin sotatoimiin »tilanteen helpottamiseksi neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla» ja aikoo neuvotella siitä neuvostoliittolaisen osapuolen kanssa ennen »lopullisen päätöksen» tekoa.

Saadakseen selville Washingtonin aikeet neuvostohallitus päätti puolestaan korostaa vielä kerran odottavansa lähinnä toisen rintaman avaamista Eurooppaan. Niinpä

vastatessaan myönteisesti USA:n presidentin ehdotukseen Neuvostoliitto katsoi tarpeelliseksi tähdentää toivovansa juuri tuollaista tointa.

Stalin lähetti 20. huhtikuuta Rooseveltille seuraavansisältöisen kirjeen:

»Neuvostohallitus kannattaa Molotovin tapaamista Teidän kanssanne, jotta voisitte vaihtaa mielipiteitä toisen rintaman muodostamisesta Eurooppaan lähiaikoina. Molotovilla on mahdollisuus tulla Washingtoniin yhdessä asiantuntevan sotilasedustajan kanssa viimeistään 10.–15. toukokuuta.

On itsestään selvää, että Molotov viipyy myös Lontoossa vaihtaakseen mielipiteitä Englannin hallituksen kanssa.

Olen varma, että Te ja minä onnistumme tapaamaan henkilökohtaisesti, mitä pidän tärkeänä etenkin maidemme edessä olevien, hitlerismin voittamiseen tähtäävien suurten tehtävien kannalta.

Vilpittömät terveiseni Teille ja menestystä taistelussa Yhdysvaltojen vihollisia vastaan.»

Sodan oloissa suunniteltava matka vaati tietenkin täydellistä salaisuutta ja asianmukaisia varovaisuustoimenpiteitä. Eräässä myöhemmistä kirjeistään neuvostohallituksen päämies tiedotti Rooseveltille Molotovin matkan lykkäytyvän muutamalla päivällä huonon sään vuoksi ja korosti, että Neuvostoliiton hallitus »katsoo tarkoituksenmukaiseksi olla antamatta mitään ennakkotietoja julkisuuteen Molotovin matkasta ennen hänen palaamistaan Moskovaan, samoin kuin meneteltiin herra Edenin käydessä Moskovassa viime vuoden joulukuussa». Samassa kirjeessä mainittiin, että matka, kuten on osoittautunut, »voidaan tehdä neuvostoliittolaisella koneella sekä Englantiin että USA:han».

Ulkoasiain kansankomissaarin tulkkina tuolla matkalla oli Pavlov. Heidän ryhmänsä lähti uuteen tarkoitukseensa kunnostetulla neuvostoliittolaisella kaukopommittajalla Skotlannin kautta Lontooseen ja sieltä Islannin kautta Washingtoniin. Tungettelevien englantilaisten ja amerikkalaisten uutistenhankkijoiden harhauttamiseksi valtuuskunta esiintyi nimellä »mister Brownin lähetystö». Kuten myöhemmin selvisi, joitain tietoja valtuuskunnan todellisesta johtajasta oli kaikesta huolimatta päässyt vuotamaan melko laajoihin piireihin Washingtonissa Yhdysvaltojen virallisen tulkin kautta. Mutta

lehdet eivät julkaisseet minkäänlaisia tiedotuksia, ennen kuin neuvostovaltuuskunta oli palannut kotimaahansa.

Kuten jo mainitsin, neuvostovaltuuskunnan tärkeimpänä neuvottelun aiheena Lontoossa ja Washingtonissa oli kysymys toisen rintaman avaamisesta. Lontoossa Neuvostoliiton ja Ison-Britannian edustajat neuvottelivat muistakin tärkeistä kysymyksistä, mm. Neuvostoliiton ja Englannin välisestä sopimuksesta, joka solmittiin samassa.

Toisen rintaman avaamisesta kyseen ollen Englannin hallitus vältteli aluksi antamasta mitään varmoja sitoumuksia. Ulkoasiain kansankomissaarin Washingtonissa käymien neuvottelujen kulussa päästiin silti konkreettiseen sopimukseen, minkä jälkeen Lontoo ei enää voinut jäädä syrjään. Englannin hallituksen oli pakko allekirjoittaa englantilais-neuvostoliittolainen tiedonanto, jossa toistettiin Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen sopima sanamuoto: »on päästy sopimukseen kiireellisistä tehtävistä toisen rintaman muodostamiseksi Eurooppaan vuonna 1942».

Kommunikeaa allekirjoittaessaan Englannin hallitus ei suinkaan aikonut täyttää sitoumustaan. Kesäkuun 10. päivänä 1942 antamassaan muistiossa se teki varauksia, joiden varjolla se saattoi olla täyttämättä toisen rintaman avaamista edellyttäviä liittolaisvelvollisuuksiaan. Englannin hallitus ilmoitti tällöin, että jos toinen rintama jää syystä tai toisesta muodostamatta 1942, niin puolitoistamiljoonaiset Englannin ja Yhdysvaltojen joukot suorittavat ehdottomasti maihinnousun Ranskaan seuraavana vuonna.

Edelleen tapahtumat kehittyivät seuraavasti. Heti Lontoossa ja Washingtonissa käytyjen neuvottelujen päätyttyä Winston Churchill ryhtyi suostuttelemaan Yhdysvaltojen hallitusta luopumaan vasta saavutetusta sopimuksesta, joka koski toisen rintaman muodostamista Eurooppaan 1942 (operaatio Sledgehammer). Hän väitti jyrkästi Rooseveltille, ettei liittoutuneiden maihinnoususta Ranskaan lähiaikoina voi olla puhettakaan. Sen sijasta Churchill ehdotti tutkimaan Pohjois-Afrikan vapauttamiseen tähtäävän, peitenimellä Torch tunnetun operaation mahdollisuutta. Yhdysvaltalaiset sotilashenkilöt, mm. kenraali Marshall, vastustivat ensin tuota operaatiota, koska sen toteuttaminen olisi vaatinut heidän mielestään niin paljon aikaa, voimia ja varoja, ettei liittoutuneiden

suurten joukkojen maihinnoususta Ranskaan olisi tullut mitään vuonna 1942 enempää kuin vuonna 1943:kaan. Samalla kannalla oli myös Roosevelt, joka vaati edelleenkin maihinnousua Pohjois-Ranskaan syksyllä 1942. Ison-Britannian pääministeri taas piti sinnikkäästi kiinni omasta ehdotuksestaan.

Lontoossa kutsuttiin koolle neuvottelukokous, jossa Englannin viranomaiset ja Hopkinsin johtamat Yhdysvaltojen edustajat pohtivat, kummalle operaatioista olisi annettava etusija: Torchille vai Sledgehammerille. Churchill todisteli Ranskan operaation mahdottomuutta ja vaati valmistautumista Pohjois-Afrikan valtaamiseen. Neuvottelut ajautuivat alussa umpikujaan. Hopkins vetosi Rooseveltiin, mutta tämä ei tehnyt mitään Yhdysvaltojen suunnitelman pelastamiseksi ja Neuvostoliitolle antamiensa lupausten täyttämiseksi.

Roosevelt ei katsonut tarpeelliseksi kääntyä edes ratkaisevalla hetkellä Churchillin puoleen, vaikka oli tämän kanssa säännöllisessä henkilökohtaisessa kirjeenvaihdossa. USA:n presidentti suhtautui englantilaisten oppositioon Sledgehammeria vastaan kuin eittämättömään tosiasiaan ja sähkötti Hopkinsille ja Marshallille Lontooseen, että heidän on keksittävä joitain muita saksalaistenvastaisia maasotatoimia, joihin vuonna 1942 osallistuisivat ehdottomasti Yhdysvaltojen sotilaat. Esimerkkinä mahdollisista operaatioista presidentti mainitsi sotatoimet mm. Pohjois-Afrikassa ja Keski-idässä. Saatuaan tuollaiset ohjeet Hopkins ja Marshall pääsivät pian yhteisymmärrykseen englantilaisten kanssa: kysymys maihinnoususta Ranskaan poistettiin päiväjärjestyksestä.

Churchill oli siis saanut tahtonsa läpi. Englanti ja USA olivat suostuneet siihen, ettei vuonna 1942 Eurooppaan muodosteta toista rintamaa ja että englantilaiset suorittavat Torch-operaation Pohjois-Afrikassa. Molemmat hallitukset ilmoittivat valmistautuvansa edelleenkin laajaan maihinnousuoperaatioon Pohjois-Ranskassa (operaatio Round-up), joka suoritetaan 1943. Churchill valmisti jo silloin maaperää luopuakseen maihinnoususta Ranskaan myös vuonna 1943.

Kuten jo mainitsin, presidentti Rooseveltin menettely kyseisessä asiassa oli perin kaksimielinen. Monet olivat toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeenkin taipuvaisia ihannoimaan liiaksi Rooseveltia. Häntä pidettiin vakaumuksellisena fasisminvastustajana ja kansojen itsemääräämisoikeuden kiihkeänä kannattajana, mitä hän ei kuitenkaan aivan varauksettomasti ollut. Muistettakoon että hän oli ennen kaikkea oman luokkansa poika. Vuosien 1929–1933 maailmanpulan aikana hän turvautui välistä jyrkiltä näyttäviin toimenpiteisiin menetellen vastoin Yhdysvaltojen suurporvariston kovakalloisimpien edustajien tahtoa, mutta pyrkien tietenkin toimimaan amerikkalaisen kapitalismin etujen mukaisesti tälle vaikeana aikana. Roosevelt oli aina ollut ja pysyi loppuun saakka Yhdysvaltojen hallitsevan huippukerroksen edustajana. Hänen »uudella linjallaan» oli yksi päämäärä: lujittaa amerikkalaista kapitalismia.

Valtiomies Rooseveltissa tuo olemus ilmeni hänen ulkopoliittisissa toimissaan. Solmittuaan yhteisen vihollisen voittamiseksi sotilasliiton neuvostomaan kanssa hän noudatti aikansa peruskysymyksissä linjaa, joka vastasi amerikkalaisen imperialismin maailmanlaajuisia etuja. On syytä lainata tähän ote presidentin pojan Elliott Rooseveltin kirjasta As he saw it (Näin hän sen näki). Siinä esitetyt presidentti Rooseveltin sanat luonnehtivat hänen asennettaan ja sitä, millaiseksi hän käsitti Yhdysvaltojen roolin toisessa maailmansodassa. Presidentti sanoi pojalleen:

– Kuvittele että kyse on jalkapallo-ottelusta. Me olemme vaikkapa penkillä istuvia vaihtopelaajia. Varsinaisia pelaajia ovat nykyhetkellä venäläiset, kiinalaiset ja vähemmässä määrin britit. Meidän tehtävänämme on yhtyä peliin ratkaisevalla hetkellä. Uskon että hetki tulee valituksi oikein.

Rooseveltin näkökanta ilmeni hänen asenteessaan toisen rintaman ongelmaan. Kun hänen oli ratkaistava lopullisesti, ryhtyykö hän täyttämään Neuvostoliitolle antamiaan lupauksia vai kehittelemään porvaripoliitikon Churchillin kanssa Lontoon hallituspiireille sopivaa taktiikkaa, kallistui hän Ison-Britannian imperialistisen politiikan puolelle.

Sovittuaan Rooseveltin kanssa Churchill lupasi itse selittää Stalinille syyt Englannin ja USA:n luopumiseen aiemmin antamastaan lupauksesta muodostaa toinen rintama vuonna 1942. Heinäkuun 18. päivänä hän lähetti neuvostohallituksen päämiehelle kirjeen, jossa tiedotettiin ensi kertaa virallisesti länsiliittoutuneiden päätöksestä luopua vuonna 1942 suunnitellusta maihinnoususta Ranskaan.

Churchillin kirje herätti luonnollisesti paheksumista neuvostoliittolaisen osapuolen taholta. Stalin korosti 23. heinäkuuta päivätyssä kirjeessään Churchillille, että Englanti ja USA ovat tehneet päätöksensä »vastoin sovittua englantilais-neuvostoliittolaista tiedonantoa kiireellisistä tehtävistä toisen rintaman muodostamiseksi Eurooppaan vuonna 1942». Edelleen Stalin kirjoitti: »Ottaen huomioon neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla muodostuneen tilanteen minun on ilmoitettava kategorisesti, ettei Neuvostoliiton hallitus voi tyytyä» sellaiseen.

Tajuten muodostuneen tilanteen voivan vakavasti mutkistaa Neuvostoliiton ja Englannin suhteita Churchill ryhtyi kiireesti hankkimaan matkaa Moskovaan.

Winston Churchill Moskovassa

Neuvostovallan olemassaolon ensimmäisinä vuosina Ison-Britannian silloisen hallituksen jäsen Winston Churchill esiintyi neljäntoista porvarillisen valtion bolševisminvastaisen sotaretken innoittajana. Silloin hän ei voinut edes aavistaa, että joutuu parinkymmenen vuoden kuluttua matkustamaan Ison-Britannian liittolaisen Neuvostoliiton pääkaupunkiin Moskovaan Englannin ja USA:n hallituspiirien emissaarina. Lisäksi hän joutui esittämään sellaisen poliitikon kehnoa roolia, jonka on pakko puolustautua ja luovia syystä, että on rikkonut juhlallisesti ilmoittamansa sitoumuksen.

Lentäessään ensi kertaa Moskovaan kesällä 1942 Churchill taisi seuloa päässään historian hänelle antamaa opetusta. Joka tapauksessa Ison-Britannian pääministeri oli kovin huolestuneen näköinen laskeutuessaan 12. elokuuta lentokoneesta Moskovan keskuslentokentällä. Vaikka virallinen vastaanottoseremonia suoritettiinkin kaikkien sääntöjen mukaan kansallislauluineen ja kunniavartion tarkastuksineen, oli ilmapiiri melko viileä.

Neuvostoliiton viralliset edustajat noudattivat pidättyväisyyttä. Pää hartioiden väliin vedettynä Churchill kulki kunniavartion editse ja katsoi tarkkaavasti jokaista vartiomiestä ikään kuin punniten neuvostosotilaiden lujuutta, sotilaiden

jotka pidättivät hitleriläisten vimmattua rynnistystä valtavan laajalla, neuvostomaan halki kulkevalla rintamalla, joka ulottui Pohjoiselta jäämereltä Mustallemerelle.

Churchillin mukana Moskovaan saapui Harriman, joka oli Yhdysvaltojen presidentin henkilökohtainen edustaja tulevissa neuvotteluissa, sekä ryhmä sotilashenkilöitä. Siihen mennessä Harriman oli tullut jo hyvin tunnetuksi Moskovassa, eikä ainoastaan syksyllä 1941 tekemänsä käynnin vuoksi, jolloin hän yhdessä lordi Beaverbrookin kanssa osallistui tärkeisiin neuvotteluihin sotatarviketoimituksista. Harrimanin välitön tutustuminen Neuvostoliittoon alkoi jo vuonna 1926, jolloin hänen perheellään oli toimilupa mangaanimalmin louhintaan Kaukasiassa olevassa Tšiaturassa. Silloin hän oli tavannut Moskovassa Neuvostoliiton johtavia toimihenkilöitä, ja nyt Stalin sanoi häntä leikillisesti »meidän mieheksemme Tšiaturasta».

Vihreällä lentokentällä, vähän matkan päässä lentokoneesta seisoi jono mustia autoja. Virallisen vastaanottoseremonian päätyttyä vieraat ja vastaanottajat istuutuivat niihin seuraavassa järjestyksessä: ensimmäiseen autoon Churchill ja Molotov, toiseen Harriman ja ulkoasiain kansankomissariaatin pääsihteeri Sobolev, kolmanteen Cadogan ja ulkoasiain kansankomissariaatin protokollaosaston päällikkö Molotškov, neljänteen kenraali Brooke ja Neuvostoliiton marsalkka Šapošnikov, viidenteen kenraali Wavell ja kenraali Sinilov, sitten kenraali Maxwell ja ulkoasiain kansankomissaarin sihteeristön työntekijä Potrubatš ja vihdoin kenraali Spalding ja puolustusasiain kansankomissariaatin ulkomaansuhteiden osaston päällikkö eversti Jevstignejev. Minun tehtävänäni oli saattaa ilmavoimien marsalkkaa Tedderia.

Churchill vietiin suoraan lentokentältä hänelle kaupungin ulkopuolelta Kuntsevosta varattuun asuntoon ja Harriman Ostrovskinkujan varrella olevaan huvilaan. Valtuuskunnan muut jäsenet majoittuivat hotelli Natsionaliin. Vierailuohjelma oli tiivis. Illalla Churchillin ja Harrimanin oli määrä käydä tapaamassa neuvostohallituksen päämiestä Stalinia. Tapaamistilaisuudessa olivat lisäksi läsnä Molotov, Vorošilov ja Ison-Britannian lähettiläs Archibald Clark Kerr.

Se oli neuvostohallituksen päämiehen ensimmäinen tapaaminen Ison-Britannian maailmanvallan johtajan kanssa.

Churchill oli ilmeisen hermostunut, mistä kieli hänen liiallinen touhukkuutensa. Pääministeri vakuutteli tuntevansa rajatonta iloa sankarillisessa Moskovassa käyntinsä johdosta. Stalin sen sijaan oli erittäin pidättyväinen. Hänen kasvoillaan oli levollinen ilme, ikään kuin kyse olisi ollut aivan tavallisesta tapaamisesta. Vain ensi hetkellä hän loi arvostelevan silmäyksen Churchilliin: vai sellainen tuo englantilaisten konservatiivien härkäpää onkin!

Stalin kehotti kaikkia pitkän pöydän ääreen, lähemmäksi kirjoituspöytää. Itse hän laskeutui pöydän päässä olevaan nojatuoliin, hänestä oikealle istuutui Churchill ja vasemmalle Harriman. Pöydälle oli asetettu savukerasioita ja paperossilaatikkoja, kivennäisvesipulloja ja juomalaseja. Stalinin edessä oli nippu värikyniä, joita hänellä oli tapa koota kouraansa ja hypistellä siinä: tuo oli kipeän käden sormien ja käsiterän omalaatuista voimisteluttamista.

Keskustelun aloittanut Churchill tiedusteli tilannetta neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla. Stalin sanoi tilanteen Moskovan edustalla olevan jotakuinkin normaali, kun taas etelärintamilla on asiaintila vaikeampi. Natsit hyökkäävät Bakun ja Stalingradin suunnalla odotettua rajummin. He ovat paikoin onnistuneet murtamaan Puna-armeijan rintamalinjan. Stalin huomautti hänelle olevan täysin käsittämätöntä, miten Hitler oli pystynyt kokoamaan yhdeksi nyrkiksi niin suuren määrän joukkoja ja panssarivaunuja. Edelleen hän sanoi:

– Arvelen että Hitler on haalinut kaiken mahdollisen Euroopasta. Olemme kuitenkin päättäneet pitää Stalingradin hallussamme. Puna-armeija valmistautuu kovaan hyökkäykseen Moskovan pohjoispuolella vetääkseen natsijoukkojen huomion pois etelärintamilta.

Churchill synkistyi silminnähtävästi. Saatuaan tiedon vaikeasta tilanteesta neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla, hänen täytyi nyt perustella, miksi oli peruttu lupaus toisen rintaman muodostamisesta Eurooppaan 1942 ja minkä vuoksi Englannin kanaalin kautta toteutettavaa maihinnousua oli jälleen lykätty.

Churchill aloitti kaukaa. Hän ryhtyi kertomaan monisanaisesti, kuinka Englannin ja Yhdysvaltojen suuria joukkoja sekä ampumatarvikkeita ja aseita keskitetään Brittein

saarille. Sitten hän puhui Saksan merkittävien sotatoimiyhtymien länteen keskittämisen mahdollisuudesta, minkä vuoksi liittoutuneiden sotatoimiin Normandiassa liittyisi melkoinen riski. Vihdoin hän sanoi ikään kuin ohimennen, että maihinnousun valmistelut päätetään ensi vuonna, sillä liiallinen hätiköinti vaarantaisi asiaa.

Stalin vastusti jyrkästi Churchillin suunnitelmaa. Hän kumosi tämän esittämät numerotiedot Länsi-Euroopassa olevien saksalaisjoukkojen määrästä. Neuvostohallituksen päämies väitti, että niitä on huomattavasti vähemmän ja nekin divisioonat, joita Saksa pitää lännessä, ovat vajalukuiset. Churchillin mainitsemasta riskistä puheen ollen Stalin totesi, ettei sotaa voiteta, ellei mitään riskeerata. Churchill myönsi sen vastahakoisesti, mutta sanoi olevan järjetöntä uhrata joukkoja, jotka olisivat niin suureen tarpeeseen ensi kesänä.

Sitten seurasi kiivas sananvaihto. Stalin korosti, ettei hän voi millään hyväksyä Churchillin ilmoitusta, vaikka tajuaakin olevansa voimaton saamaan Britannian hallitusta menettelemään toisin. Hän toisti neuvostohallituksen vastustavan päättäväisesti tuollaista asennetta. Päästäkseen eroon vastenmielisestä aiheesta Churchill puolestaan käänsi puheen uuteen asiaan. Hän ryhtyi selostamaan Pohjois-Afrikkaan lokakuussa 1942 suoritettavan maihinnousun, Torch-operaation, suunnitelmaa. Churchill arveli tuon operaation pakottavan Italian irrottautumaan sodasta.

Churchill otti pöydällä olevasta paperipinkasta puhtaan arkin ja piirsi siihen Euroopan, joka muistutti krokotiilin päätä kuono Brittein saarille päin. Hän näytti piirustuksensa Stalinille ja sanoi:

– Haluaisin kohdistaa iskun Euroopan pehmeään vatsanpohjaan. Hän osoitti kynällä Adrianmeren ja Balkanin aluetta.

Churchill siirtyi puhumaan roolista, joka olisi Yhdysvalloilla maihinnousuoperaatioissa Pohjois-Afrikassa.

– Ystäväni Harriman voi kertoa siitä seikkaperäisemmin, Churchill sanoi päätteeksi.

Harriman kannatti Churchillin suunnitelmaa ja lisäsi, että hänen tietämänsä mukaan presidentti Roosevelt haluaisi suorittaa Pohjois-Afrikan operaation mahdollisimman pian.

– Tyynenmeren vakavista nykyongelmista huolimatta presidentin päähuolena on Euroopan sota, Harriman lisäsi.

Stalin kuunteli kärsivällisesti tiedotuksen Pohjois-Afrikan operaatiosta ja esitti joukon konkreettisia kysymyksiä. Häntä kiinnosti tietää mm., millaista poliittista reaktiota kyseinen operaatio aiheuttaa Ranskassa ja Espanjassa, mihin Churchill vastasi, että hän uskoo Ranskan suhtautuvan asiaan myönteisesti. Espanjan mielipiteestä taas hän ei juuri piitannut.

Keskustelu palasi jälleen Länsi-Eurooppaan muodostettavaksi tarkoitetun toisen rintaman ongelmaan. Churchill tähdensi moneen kertaan sotatoimien tärkeyttä Balkanin alueella. Ne vuorostaan käyvät mahdollisiksi vasta sen jälkeen, kun Englannin ja Yhdysvaltojen joukot ovat suorittaneet menestyksellisen maihinnousun Pohjois-Afrikkaan, korosti Churchill. Keskustelu päättyi myöhään. Churchill ei saanut neuvostoliittolaiselta osapuolelta suostumusta sen kolmen vallan alkuaan sopiman suunnitelman muuttamiseen, joka edellytti länsiliittoutuneiden maihinnousua Normandiaan vuonna 1942.

Balkanin vaihtoehto

Churchillin lausuma ajatus sotatoimien aloittamisesta Pohjois-Afrikasta käsin »Euroopan pehmeää vatsanpohjaa» vastaan osoitti Ison-Britannian pääministerin hautovan jo silloin englantilaisten ja yhdysvaltalaisten joukkojen maihinnousua Balkanille tarkoituksena ehtiä sinne ennen Puna-armeijan tuloa. Sitä tietä pyrittiin säilyttämään taantumuksellinen hallintajärjestelmä Neuvostoliiton kanssa rajakkain olevissa valtioissa ja pystyttää uudelleen ns. puskurivyöhyke bolševismia vastaan, jollaiseen olivat ensimmäisen maailmansodan jälkeen turvautuneet ympärysvallat.

Myöhemmin Churchill kiisti muistelmissaan aikomuksensa korvata maihinnousu Ranskaan Balkanin-vastaisella hyökkäyksellä. Tosiasiat ja aikalaisten todisteet ovat kuitenkin paljastaneet hänet.

Churchillin Balkanin sotaseikkailusta ei loppujen lopuksi tullut mitään Neuvostoliiton päättäväisen vastustuksen ja presidentti Rooseveltin asenteen ansiosta. Churchill tajusi

nähtävästi Ison-Britannian strategian suuntautuvan Yhdysvaltoja vastaan, sillä Englannin herruus Kaakkois-Euroopassa ei suinkaan olisi vastannut Washingtonin aikeita ulottaa vaikutuksensa tällekin alueelle.

Balkanin operaation hylkäämisen jälkeenkin Churchill yritti painostaa Englannin ja Yhdysvaltojen sotilasretkikunnan silloista komentajaa Eisenhoweria saadakseen USA:n tukemaan Lontoon Balkanin-strategiaa.

Churchill yritti erittäin sinnikkäästi viedä läpi ajatustaan Balkanin operaatiosta vuoden 1943 lopulla kolmen suurvallan johtajien Teheranin konferenssissa. Hän ryhtyi tyrkyttämään tuota ajatusta sen jälkeen, kun Englanti ja USA olivat jälleen kieltäytyneet täyttämästä lupaustaan maihinnoususta Pohjois-Ranskaan. Merkille pantavaa on, että vuotta ennen hän oli Moskovassa käydessään tunnustellut maaperää Balkanin vaihtoehdolle, joten englantilais-amerikkalaisten joukkojen maihinnousua Kaakkois-Eurooppaan koskevalla suunnitelmalla oli pitkä esihistoria. Siitä voi päätellä, että Churchill asetti voiton saavuttamisen yhteisestä viholisesta toiselle sijalle. Ensi sijalla oli pyrkimys lujittaa Ison-Britannian imperialismin asemia Euroopassa ja etenkin taistelu kommunismia vastaan.

On kuvaavaa, että Englannin pääministeri hautoi moisia ajatuksia silloin, kun Puna-armeija kävi veristä taistelua Hitlerin sotalaumoja vastaan puolustaen oman maansa lisäksi koko ihmiskuntaa fasistista orjuutusta vastaan. Kesäkuukausina 1942 neuvostoihmiset seurasivat levottomina taisteluja etelärintamalla, missä vihollinen valtavia tappioita kärsien eteni sinnikkäästi kohti Volgaa ja Kaukasuksen reuna-alueita. Voimat äärimmilleen ponnistaen annoimme kaikkemme rintaman hyväksi. Tuhannet sotilaat sulkivat henkensä hinnalla tien viholliselta. Neuvostoliitto tarvitsi silloin erittäin kipeästi liittoutuneiden tehokasta apua. Englantilais-amerikkalaisten joukkojen maihinnousulla Ranskaan olisi ollut ratkaiseva merkitys. Neuvostoliiton kansalaispiirit odottivat liittoutuneilta juuri tuollaista askelta, mutta Lontoo ja Washington lykkäsivät jatkuvasti sitä syillä, jotka olivat kaukana pyrkimyksestä lyhentää sotaa.

Stalin oli erittäin hyvällä tuulella ottaessaan kello 8 illalla vastaan päivällisille Kremlin Katariinan saliin kokoontuneita vieraita. Hänen kasvoistaan ei lainkaan kuvastunut, että hänellä oli edellisenä päivänä ollut vastenmielinen keskustelu toisesta rintamasta Churchillin ja Harrimanin kanssa. Churchill taas oli alkuillasta nolostuneen näköinen. Stalinin kanssa käymänsä jyrkkäsävyisen keskustelun jälkeen hän oli ilmeisesti pois raiteiltaan, tuprutti hermostuneena sikaria ja kallisteli ahkerasti konjakkilasia. Illan pitkään Ison-Britannian pääministeri kävi kuitenkin yhä vilkkaammaksi.

Churchillin ja Stalinin välille syntyi kohta vireä keskustelu, jossa kosketeltiin moninaisia aiheita, sotataktiikasta aina sodanjälkeisen järjestyksen ongelmiin saakka. Aika ajoin keskusteluun yhtyi myös Harriman. Hän tiedusteli mm. pääministeri Stalinin ja presidentti Rooseveltin tapaamismahdollisuutta ja kysyi missä ja milloin he voisivat kohdata. Stalin arvioi tuon tapaamisen olevan hyvin tärkeä ja esitti sen järjestämistä talvella, jolloin hän pääsee hieman väljemmälle rintamahuolista. Tapaamisen paikasta esitettiin eri mahdollisuuksia, Aleuteista aina Islantiin.

Stalin otti sen jälkeen puheeksi juoksevat asiat. Hän ilmaisi tyytymättömyytensä siihen, että laivasaattueiden lähettämistä Neuvostoliiton pohjoissatamiin oli viime aikoina viivytetty, ja toivoi Englannin ja USA:n hallitusten ryhtyvän toimenpiteisiin tavaratoimitusten jouduttamiseksi. Churchill ja Harriman lupasivat ottaa asian huomioon.

Päivällisten lopussa Stalin piti maljapuheita Puna-armeijan eri aselajien kunniaksi astuen vuoronperään kutakin aselajia komentavan marsalkan ja kenraalin eteen. Ulkomaalaisista Stalin kunnioitti maljapuheella vain presidentti Rooseveltia. Churchill loukkaantui silminnähtävästi, mutta nieli vaitiollen tuon karvaan pillerin.

Kahvia juotiin pikkupöytien ääressä Katariinan salin viereisessä huoneessa. Vapaa keskustelu jatkui kahvipöydässäkin. Stalin ja Churchill muistelivat Neuvostoliiton ja Englannin välisten suhteiden eri vaiheita. Puhe siirtyi lady Astorin käyntiin Moskovassa 1930-luvulla. Stalin sanoi lady

Astorin vakuutelleen, että Churchill on mennyttä miestä ja ettei hänellä tulisi ikinä olemaan mitään merkitystä poliittisella näyttämöllä. Stalin oli ollut eri mieltä asiasta ja sanonut lady Astorille:

– Jos syttyy sota, tulee Churchillista pääministeri.

Churchill kiitti Stalinia poliittisen kykynsä tuollaisesta arvioinnista ja huomautti:

– Minun täytyy kyllä tunnustaa, etten läheskään aina ole suhtautunut Neuvostoliittoon ystävällisesti, varsinkaan heti ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

Stalin sanoi sovittelevasti:

– Tiedän sen. On myönnettävä, ettei teidän oppositionne suhde neuvostojärjestelmään ole ainakaan johdonmukaisuudella pilattu.

– Voisitteko antaa sen minulle anteeksi? Churchill kysyi.

Hetken vaitiolon jälkeen Stalin katsahti silmiä siristäen Churchilliin ja vastasi rauhallisesti:

– Se ei kuulu minulle, antakoon teidän jumalanne teille anteeksi. Loppujen lopuksi historia ratkaisee, kumpi meistä on oikeassa.

Päivällisten aikana sattui välikohtaus, joka sai ensin kaikki hätääntymään, mutta herätti sitten tavatonta hupia. Juuri kun Stalin, Churchill ja Harriman keskustelivat vilkkaasti jäätelön ja kahvin ääressä, kuului erään lähipöydän luota kova romahdus. Särkyvien astioiden helinä ja kiihtyneet huudahdukset kiinnittivät kaikkien huomion. Näimme lattialla pitkin pituuttaan makaavan miehen ja hänen vieressään posliiniastioiden sirpaleita, pulloja ja lasinpalasia. Näytti siltä, että oli tapahtunut onnettomuus. Kaatuneen ympärille kerääntyi päivällisvieraita sulkien meiltä näkötien.

Kun Stalin, Churchill ja Harriman lähestyivät tulkkien saattamina tapahtumapaikkaa, kaikki väistyivät sivuun. Tunsimme lattialla makaavan punakasvoisen, typerästi silmiään räpyttävän miehen Britannian pääministerin henkivartijaksi ja adjutantiksi komendööri Thompsoniksi eli Tommyksi, kuten Churchill nimitti häntä lempeästi. Tommyn vierellä seisoi täyteen pituuteensa ojentautuneena hänen ylhäisyytensä lähettiläs Archibald Clark Kerr yllään kullalla kirjailtu juhlasortuuki, jota täydensivät yli olan kulkeva moareekankainen kunniamerkkinauha ja jalokivillä koristettu sapeli.

Mutta voi hänen näköään! Sortuuki ja silkkinauha oli töhritty jäätelöllä ja sapeli oli kahvinporoissa. Itse Kerr kykeni vaivoin peittelemään nolouttaan valmistautuessaan vastaamaan Churchillin hämmästyneeseen ja hätäiseen katseeseen.

– Selittäkää mitä tässä on tapahtunut? Britannian pääministeri kysyi ankarasti.

Lähettiläs Kerr sai vihdoin hillittyä hämminkinsä ja lausui sukkelaan:

– Tiedättehän, teidän ylhäisyytenne, että Tommy voi juoda suunnattoman paljon viinaa, muttei koskaan juovu.

– Siitähän minä arvostankin häntä, pisti Churchill väliin ja hymähti arvaten, ettei mitään sen kummempaa ollut tapahtunut.

– Mutta tällä kertaa hän yliarvioi kykynsä kilpaillessaan venäläisten virkaveljiensä kanssa, Kerr jatkoi. – Ja pitipä sattua, että juuri silloin hänestä alkoi tuntua, että te, teidän ylhäisyytenne, tarvitsette hänen suojeluaan. Hän ponnahti kiivaasti seisaalleen, mutta horjahti ja tasapainoa tavoitellessaan tarttui pöytäliinaan – – ja siinä nyt näette.

Kerr osoitti ryvettynyttä pukuaan ja yhä vielä lattialla loikovaa Thompsonia. Kaikki purskahtivat iloiseen nauruun. Thompson nostettiin pian jalkeille ja talutettiin pois huoneesta. Välikohtaus oli selvitetty.

Varhain aamulla Churchill ja Harriman saattueineen, täysin humalasta selvinnyt, joskin kohmeloisen näköinen Thompson mukaan luettuna, saapuivat keskuslentokentälle.

Kello 5 aamulla, virallisen lähtöseremonian jälkeen vieraat lensivät Teheraniin ja sieltä kotimaahan. Vasta heidän saavuttuaan perille julkaistiin 18. elokuuta englantilais-neuvostoliittolainen tiedonanto Ison-Britannian pääministerin Churchillin ja Neuvostoliiton kansankomissaarien neuvoston puheenjohtajan Stalinin neuvotteluista. Tiedonannossa sanottiin:*

»Moskovassa on pidetty neuvottelut Neuvostoliiton kansankomissaarien neuvoston puheenjohtajan J. Stalinin ja Ison-Britannian pääministerin herra W. Churchillin välillä. Neuvotteluihin osallistui USA:n presidentin edustajana herra

* Suomennettu venäjästä Neuvostoliiton virallisen asiakirjan mukaan.

Harriman. Keskusteluihin ottivat osaa Neuvostoliiton puolelta ulkoasiain kansankomissaari V. M. Molotov ja marsalkka K. J. Vorošilov ja Englannin puolelta Ison-Britannian lähettiläs sir A. Clark Kerr, Valtakunnan yleisesikunnan päällikkö sir A. Brooke sekä muut Ison-Britannian sotavoimien vastuulliset edustajat ja vakinainen varaulkoministeri sir Alexander Cadogan.

Neuvotteluissa hyväksyttiin joukko päätöksiä, jotka koskevat sodankäyntiä Hitlerin Saksaa ja sen Euroopan liittolaisia vastaan. Kumpikin hallituksista on päättänyt käydä tuota oikeudenmukaista vapautussotaa tarmokkaasti ja voimia säästämättä aina hitlerismin ja kaikenlaisen tyranniuden täydelliseen hävittämiseen asti.

Sydämellisessä ja vilpittömässä ilmapiirissä käydyt keskustelut antoivat mahdollisuuden todeta uudemman kerran kiinteän yhteistyön ja yhteisymmärryksen Neuvostoliiton, Ison-Britannian ja USA:n kesken, kuten niiden väliset liittolaissuhteet edellyttävätkin.»

On itsestään selvää, ettei tiedonannossa vihjattu sanallakaan liittoutuneiden vakaviin erimielisyyksiin toisen rintaman muodostamiskysymyksistä enempää kuin terävään sanavaihtoonkaan. Sinä aikana sellainen oli luonnollista. Olihan meneillään julma sota, ja liittoutuneiden oli salakavalan vihollisen edessä näytettävä yhtenäisiltä ja horjumattomilta päätöksessään voittaa sota.

Levottomat kuukaudet

Kesä 1942 oli kuiva ja helteinen. Kun noina tukahduttavina päivinä onnistui vaikkapa muutamaksi tunniksi suoriutumaan Moskovan ulkopuolelle, tuntui luonto erikoisen ihanalta. Ulkoasiain kansankomissariaatin työntekijäryhmämme elämä palasi pikku hiljaa jotakuinkin normaaleille raiteilleen. Ne meistä, joilla ei ollut sodan edellä ollut asuntoa Moskovassa, saivat nyt huoneen tai asunnon ja saattoivat vihdoinkin muuttaa omiin asuntoihinsa kansankomissariaatin virkatalosta. Virkahuoneita järjestettiin ja kunnostettiin työntekijöille, joita nyt kutsuttiin yhä useammin asioille Moskovaan. Eräät heistä joutuivat viipymään täällä

kauan ja jotkut eivät yleensä enää palanneet takaisin. Kljazma-joen varrella, ulkoasiain kansankomissariaatin lomapaikassa otettiin jälleen huvilat käyttöön. Työntekijät saivat vuoronperään viettää siellä vapaa-aikaansa.

Kljazma-joen laaksoon ilmaantui pieniä kasvitarhoja, joilla halukkaat saivat viljellä vihanneksia. Kasvimaita muokattiin vähäisinä työstä vapaina tunteina, usein täysin taitamattomasti. Siitä huolimatta maapalstoilla kypsyneet kurkut, porkkanat ja kaali olivat hyvänä lisänä niukkaan muona-annokseemme.

Eräät teatterit olivat palanneet Moskovaan evakkomatkalta. Konservatorion suuressa salissa pidettiin sinfonia- ja urkukonsertteja, ja Puna-armeijan keskustalossa uusi esityksensä maineikas laulu- ja tanssiyhtye, jota johti sen perustaja ja kapellimestari professori Aleksandrov. Moskovan taideteatterissa meni suurella menestyksellä Korneitšukin uusi näytelmä Rintama. Mieleeni on jäänyt sen ensi-ilta. Teatteri oli täpötäynnä. Valtaosan istuimista olivat täyttäneet kenttäpukuiset upseerit vihreät rintamakunniamerkit rinnassaan. Etulinjoilta selustaan lomalle tai komennukselle saapuneet sotilashenkilöt käyttivät hyväksi tilaisuutta katsoakseen tuon suurta kohua synnyttäneen näytelmän.

Näyttämöllä kuvattu ristiriita toisaalta vanhojen komentajien, kansalaissodan veteraanien, ja toisaalta nuorten upseerien välillä oli silloin epäilemättä ajankohtainen ja rintamamiehille läheinen ja ymmärretty aihe. Kysymys päällystön arvovallasta ja taitavuudesta nousi erittäin kärjistyneenä esiin juuri tuolla kaudella, kun Puna-armeijan oli yhä vielä peräännyttävä. Tarvittiin aikaa ennen kuin tajuttiin lopullisesti armeijan sellaisen uudelleenjärjestelyn tarve, joka olisi antanut mahdollisuuden yhdistää menneissä sodissa karttunut kokemus nuorten upseerien hyviin tietoihin, tarmokkuuteen, aloitekykyyn ja operatiivisuuteen. Juuri siitä näytelmä Rintama kertoikin.

Näytelmän menestys oli sen tekijän, tunnetun näytelmäkirjailijan Aleksandr Korneitšukin ansiota. Sodan ensi päivistä rintamakirjeenvaihtajana toiminut Korneitšuk (vuonna 1943 hänet nimitettiin Neuvostoliiton ulkoasiain varakansankomissaariksi hoitamaan slaavilaismaita koskevia asioita) pystyi näkemään sodan alkukaudella syntyneen ongelman

ytimeen. Suuresta kokemuksestaan, karaistuneisuudestaan ja uhrautuvaisuudestaan huolimatta vanhat komentajat eivät läheskään aina pystyneet olemaan uusien vaatimusten tasalla, mikä vaikeutti suuresti tilannetta kenttäarmeijassa.

Vaikka näytelmä kuvasikin sangen pulmallista tilannetta ja kärjisti äärimmilleen esittämänsä ristiriidan vanhojen kaadereiden ja nuorten asiantuntijoiden kesken, herätti se katsojissa optimismia ja uskoa voittoon. Kerrottiin näytelmän saaneen Stalinin hyväksymyksen. Näytelmä julkaistiin kokonaisuudessaan Pravda-lehdessä miljoonien luettavaksi.

Kulttuurielämän toisena merkkitapahtumana oli Dmitri Šostakovitšin Leningradin sinfonia, joka esitettiin ensi kertaa Moskovassa kesällä 1942. Sinfonia teki erittäin voimakkaan vaikutuksen noina Hitlerin yhä jatkuvan hyökkäyksen päivinä.

Niin selustassa kuin rintamallakin luettiin haltioissaan Mihail Šolohovin, Aleksei Tolstoin ja Ilja Ehrenburgin loistavia rintamareportaaseja ja kertomuksia sekä Konstantin Simonovin ja Aleksei Surkovin runoja, jotka kuvastivat kansan voimakkaita patrioottisia tunteita, vihaa synnyinmaata polkevaa vihollista kohtaan sekä päättäväisyyttä kestää ja voittaa.

Vuoden 1942 levottomina kesä- ja syyskuukausina neuvostoihmisten patrioottiset tunteet auttoivat heitä voittamaan kaikki vastoinkäymiset vaikeasta rintamatilanteesta huolimatta ja säilyttämään rohkeuden, mielenmaltin ja valmiuden uhrautuvaiseen taisteluun. Ajat olivat todellakin äärimmäisen vaikeat. Neuvostojoukkojen verraton voitto Moskovan edustalla vuoden 1941 lopulla herätti kaikissa uskon, että sotaonni on kääntynyt meille suotuisaksi ja että viholliselta on suljettu tie, vaikka edessä onkin vielä ankaria taisteluja. Suuren isänmaallisen sodan toinen vuosi toi mukanaan uusia katkeria koettelemuksia. Murrettuaan puolustuksemme kaakkoissuunnalla vihollinen valtasi Rostovin ja lähti etenemään kohti Stalingradia ja Kaukasiaa. Hitler kiiruhti ryöstämään Stavropolin ja Kubanin seudun vilja-aittoja ja pyrki kiihkeästi Maikopin, Groznyin ja Bakun rikkaille öljyalueille. Neuvostoliiton tietotoimiston tilannetiedotuksissa mainittiin yhä uusia fasistien valtaamia kaupunkeja,

minkä kuuleminen kouristi sydäntä: Pjatigorsk, Jessentuki, Kislovodsk.

Työskentelimme edelleenkin 12–14 tuntia vuorokaudessa. Ulkoasiain kansankomissariaatissa jatkettiin aktiivista diplomaattista toimintaa. Mutta levottomat ajatuksemme olivat kaakossa, Donin ja Volgan välisillä aroilla ja Kaukasuksen edustalla, missä hitleriläiset pitämättä lukua menetyksistään ahdistivat Puna-armeijaa. Työhuoneemme seinällä riippui iso Neuvostoliiton kartta, jossa rintamalinja oli merkitty pienillä punaisilla lipuilla. Jokapäiväisen tilannetiedotuksen jälkeen siirsimme katkerin mielin merkkilippuja yhä idemmäs maamme sisäosiin.

Jokainen mietti sisimmässään, milloin tuo kaikki loppuu. Eikö todellakaan ole sellaista voimaa, joka pysäyttäisi Hitlerin sotakoneiston? Nujerrettiinhan natsilaumat Moskovan edustalla. Siis ne on mahdollista pysäyttää ja käännyttää takaisin länteen.

Neuvostohallituksen Lontoon ja Washingtonin kanssa käymien neuvottelujen osanottajina tajusimme tietenkin hyvin, että hitleriläiset olivat käyttäneet hyväkseen toisen rintaman puuttumista Länsi-Euroopassa siirtääkseen vereksiä lisävoimia Ranskasta ja muilta alueilta neuvostoliittolais-saksalaiselle rintamalle. Länsi-Euroopan demokratiat olivat näin ollen tehneet vielä yhden palveluksen Hitlerille.

Kansamme ja kommunistinen puolueemme joutuivat ponnistelemaan ylivoimaisesti, »pitämään itsensä koossa», kuten neuvostolehdet kirjoittivat silloin, ja luottamaan lähinnä omiin voimiinsa. Oli suljettava tie viholliselta, pysäytettävä ja nujerrettava se. Kaikki tajusivat tuon pakottavan velvollisuuden, ja vain harvat tiesivät niistä käytännöllisistä toimenpiteistä, joihin Neuvostoliiton puolustusvoimien ylipäällystö oli ryhtynyt ja jotka edellyttivät siirtymistä laajaan vastahyökkäykseen ja saksalaisten joukkomittaiseen karkottamiseen synnyinmaamme alueelta sen jälkeen, kun heidät oli pysäytetty Stalingradissa.

MOSKOVAN KONFERENSSI

Muuttunut tilanne

Hitlerin-vastaisen liittoutuman johtavien valtojen, Neuvostoliiton, Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian ulkoministerien tapaamista oli jo kauan odotettu. Sodankäynti yhteistä vihollista vastaan, sotilaallisen yhteistyön kulussa syntyneet poliittiset ongelmat ja erimielisyydet, voiton lähestyessä esiin nousseet uudet tehtävät ja tarve sopia sodanjälkeisen järjestyksen peruskysymyksistä – kaikki tämä kaipasi mielipiteiden vaihtoa ja yhteisten päätösten tekoa tarpeeksi korkealla tasolla.

Suuren isänmaallisen sodan alkuvuosina pidettiin joukko kahdenkeskisiä tapaamisia ulkoministeritasolla Molotovin ja Edenin, Molotovin ja Hullin sekä Edenin ja Hullin välillä. Kolme ministeriä eivät kuitenkaan olleet koskaan tavanneet yhdessä. Niinpä vuoden 1943 kesästä alkaen ryhdyttiin pohtimaan tuollaisen tapaamisen käytännöllistä toteuttamista.

Churchill ehdotti aluksi, että neuvottelukokous pidettäisiin Lontoossa tai jossain muussa Brittein saarten kaupungissa. Presidentti Rooseveltin mielestä oli valittava rauhallisempi ja syrjäisempi paikka. Hän mainitsi mm. Casablancan, Tunisian ja Sisilian. Koska Cordell Hullin oli määrä osallistua neuvotteluun, vaati yhdysvaltalainen osapuoli järjestämään tapaamisen »USA:n kannalta mukavampaan ja lähempään» paikkaan vedoten ulkoministerin korkeaan ikään. Roosevelt antoi ensi alkuun jopa ymmärtää, että vastakkaisessa tapauksessa hän lähettää neuvottelukokoukseen apulaisulkoministerin Wellesin, koska ei halua vaarantaa Hullin terveyttä.

Sitä mukaa kuin käsiteltiin kysymystä neuvottelukokouksen sopivimmasta pitopaikasta (Neuvostoliitto esitti Moskovaa eivätkä englantilaiset vastustaneet sitä), alkoi kaikkia epäilyttää vakavasti Wellesin saapuminen neuvottelukokoukseen Hullin asemesta. Monet tiesivät Wellesin vastustaneen moneen otteeseen yhteistyötä Neuvostoliiton kanssa. Kun hänelle oli ehdotettu matkaa Moskovaan, oli hän sanonut pitävänsä tuollaista konferenssia turhana ja neuvotteluja hyödyttöminä. Cordell Hull käsitti nähtävästi ti-

lanteen mielettömyyden ja neuvoi presidenttiä luopumaan Wellesin lähettämisestä neuvottelukokoukseen. Hull lupautui matkustamaan itse Moskovaan osallistuakseen ulkoministerikokoukseen. Roosevelt myöntyi lopulta siihen.

Mainittakoon Rooseveltin ja Hullin epäröinnin johtuneen osaksi siitäkin, ettei Hull ollut koskaan ennen matkustanut lentokoneella ja suhtautui tuohon liikennevälineeseen ennakkoluuloisesti. Kolmen ministerin tapaamistarpeen käsittäminen voitti kuitenkin vastenmielisyyden lentokonetta kohtaan. Lyhentääkseen lentoaikaa Hull lähti USA:sta Pohjois-Afrikkaan risteilijällä. Noustuaan maihin Casablancassa hän lensi sieltä Moskovaan Kairon ja Teheranin kautta.

Moskovan konferenssin koollekutsumista edeltäneessä kirjeenvaihdossaan Stalin, Churchill ja Roosevelt olivat sopineet, että tilaisuudessa vaihdetaan laajasti mielipiteitä kaikista mahdollisista kysymyksistä noudattamatta tiukan päiväjärjestyksen asettamia rajoja. Mikäli joistakin kysymyksistä syntyisi erimielisyyksiä, oli niistä määrä sopia tulevassa Stalinin, Churchillin ja Rooseveltin tapaamistilaisuudessa. Siihen mennessä oli Moskovassa, Washingtonissa ja Lontoossa jo tajuttu suuren kolmikon tapaamisen tarve, vaikkei kohtaamisajasta ja -paikasta ollut vielä päätetty.

Yhdysvaltojen ja Englannin valtuuskunnat saapuivat Moskovaan 18. lokakuuta iltapäivällä. Poikkeuksena syksyiselle säällemme oli erittäin seesteinen ja lämmin päivä. Keskuslentokentällä viheriöi kesäisesti nurmikko ja tuuli leyhytti kevyesti kolmen vallan lippuja. Vieraita vastaanottamassa oli Molotov, Litvinov sekä muita virallisia henkilöitä. Ensimmäisenä saapui Ison-Britannian ulkoministerin lentokone. Edenin laskeutuessa koneesta orkesteri soitti tulomarssin. Eden astui mikrofonin eteen ja piti lyhyen puheen:

– Olen hyvin iloinen saadessani jälleen tulla Moskovaan ja osallistua tähän konferenssiin sekä kunnioittaa vastavierailulla viime vuonna Lontoossa käynyttä herra Molotovia. Odotan suurella tyydytyksellä tulevia neuvotteluja hänen ja herra Hullin kanssa.

Sitten Eden ja Molotov kävelivät kunniavartion editse, minkä jälkeen soitettiin Ison-Britannian ja Neuvostoliiton hymnit. Vastaanottoseremonia oli tuskin ehtinyt päättyä, kun näköpiiriin ilmaantui amerikkalainen pommikone, jolla

saapui USA:n ulkoministeri. Astuttuaan neuvostomaan kamaralle Cordell Hull sanoi:

– Tunnen erikoista tyydytystä sen johdosta, että olen käymässä Moskovassa, maani kanssa yhteisen asian hyväksi liittoutuneen suuren valtion pääkaupungissa. Minulle on lisäksi tarjoutunut mieluisa tilaisuus tehdä vastavierailu ulkoasiain kansankomissaarin herra Molotovin vierailuun. Odotan mielihyvällä neuvotteluja hänen ja herra Edenin kanssa.

Hull oli pitkä, laiha vanha mies. Hän vaikutti uupuneelta. Tavanomaisen puheen pitäminenkin näytti rasittavan häntä. Vastaanottoseremonian päätyttyä kunniavartion marssiin Hull kysyi raukeasti hymyillen Molotovilta, kuinka pitkä matka on USA:n lähettilään virka-asunnolle, minne hän haluaisi majoittua Neuvostoliiton pääkaupungissa oleskelunsa ajaksi. Viittaus ymmärrettiin ja kaikki kiiruhtivat autoille.

Luettelen seuraavassa Moskovan konferenssin osanottajat.

Englannin valtuuskunta: Anthony Eden, William Strang, Charles Harvey, V. Lawford, D. Howard, J. Ward, D. Garrison, J. Coulson, D. Wilson, D. Dashwood sekä yhdeksän sotilasasiantuntijaa ja yhdeksän teknistä työntekijää.

Amerikan Yhdysvaltojen valtuuskunta: Cordell Hull, Averell Harriman, James Dunn, Green Hackworth, S. Grey, Michael McDermott, Charles Bohlen sekä kymmenen siviili- ja seitsemän sotilasasiantuntijaa.

Neuvostoliiton valtuuskunta: V. M. Molotov, A. J. Vyšinski, K. J. Vorošilov, M. M. Litvinov, V. A. Sergejev, A. A. Gryzlov ja G. F. Saskin.

Asiantuntijat: A. P. Pavlov, J. Z. Surits, G. N. Zarubin, K. V. Novikov, A. I. Lavrentjev, S. A. Golunski, A. M. Branovski ja B. F. Podtserob.

Sihteeristö: V. M. Berežkov, J. J. Jerofejev ja A. A. Hatuntsev.

Englantilaisten toivomukset huomioon ottaen Anthony Eden ja muutamat hänen saattueeseensa kuuluvista henkilöistä majoitettiin Kremliä vastapäätä Sofijskaja rantakadulla olevaan Englannin lähetystötaloon.

USA:n ulkoministeri Cordell Hull asettui asumaan Yhdysvaltojen lähettilään taloon. USA:n lähetystö sijaitsi Kremlin vastapäätä hotelli Natsionalin vieressä olevassa rakennuksessa. Lähettilään virka-asunto oli Arbatilla, Spaso-Peskovs-

kin kujan varrella. Amerikkalaiset olivat tottuneet nimittämään lähettilään asuntotaloa Spaso Houseksi kadun nimen mukaan. Myöhemmin Hull muisteli mielellään oleskeluaan tuossa Moskovan rauhallisessa kolkassa. Hullin lisäksi taloon majoittui vielä neljä USA:n valtuuskunnan jäsentä.

Kaikki muut Englannin ja USA:n valtuuskuntien jäsenet sekä heidät Moskovaan tuoneiden englantilais- ja amerikkalaiskoneiden miehistöt, yhteensä 45 amerikkalaista ja 40 englantilaista majoittuivat hotelli Natsionaliin. Valtuuskuntien työskentelytilat olivat ulkoasiain kansankomissariaatille kuuluvassa talossa Spiridonovkalla (nyk. Aleksei Tolstoin katu).

Virallisten tapaamisten ohella oli tarjolla monipuolista kulttuuriohjelmaa. Vieraiden oli määrä käydä Bolšoi-teatterissa (Joutsenlampi ja Ivan Susanin), professori Aleksandrovin johtaman sotilasyhtyeen konsertissa ja viimeisimpien uutisfilmien, mm. valtuuskuntien Moskovaan saapumisesta kertovan elokuvan, näytännössä. Lisäksi oli mahdollisuus nähdä sellaiset elokuvat kuin Orelin taistelu ja Švejk Hitleriä vastaan. Valtuuskunnan jäsenten toivomuksen mukaan heillä oli tilaisuus käydä kolhoosissa, jossain tuotantolaitoksessa, yliopistossa, koulussa ja sotilassairaalassa.

Konferenssin avajaisten aattopäivänä kolmen maan ulkoministerit pitivät alustavan neuvottelun. Ministerien tapaamistilaisuus oli järjestetty Kremliin, Molotovin työhuoneeseen. Alustavassa neuvottelussa sovittiin, ettei konferenssissa pidetä pitkiä puheita, vaan siirrytään suoraan asiaan. Ensimmäisen yhteisistunnon avajaiset oli määrä pitää 19. lokakuuta iltapäivällä. Protokollan edellyttämien sääntöjen mukaisesti Eden ja Molotov, kumpikin erikseen, kävivät tapaamassa Hullia.

Cordell Hull kirjoittaa muistelmissaan, että hän oli päättänyt käyttää tilaisuutta hyväkseen ja käsitellä Ison-Britannian ulkoministerin kanssa joitakin taktisia kysymyksiä. Hull oli mm. ehdottanut englantilaiselle virkaveljelleen asioiden johtamista sillä tavalla, ettei neuvostoliittolainen osapuoli olisi arvannut Englannin ja USA:n valtuuskunnan pitävän yhtä. Ulkoministeri oli sanonut Edenille:

– On tärkeää, ettei neuvostoliittolaisella osapuolella syntyisi käsitystä, että Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen ryhmät ovat sopineet keskenään ja esiintyvät ikään kuin yhteisrintamana Venäjää vastaan.

Eden oli myöntynyt ehdotukseen.

Heti ensi tapaamisessa Molotovin kanssa Hull tiedotti ulkoasiain kansankomissaarille, että hänen ja Edenin välisen sopimuksen mukaisesti kunkin valtuuskunnan on oltava valmis käymään neuvotteluja jokaisen muun valtuuskunnan kanssa täydellisen yhdenvertaisuuden ja itsenäisyyden pohjalla.

Huvila Spiridonovkalla

Ulkoasiain kansankomissariaatin vastaanottotilaisuuksien pitopaikaksi tarkoitettu rakennus Spiridonovkan varrella oli aikoinaan kuulunut rikkaalle tekstiilitehtailijalle Savva Morozoville. Hän oli tunnettu mesenaatti, joka suosi aikansa edistysmielisiä kirjailijoita, taiteilijoita ja näyttelijöitä. Morozov oli monesti auttanut myös bolševikkeja. Kerran hän oli pelastanut santarmien takaa-ajaman Baumanin poimimalla tämän vaunuihinsa. Tarpeen vaatiessa Morozov oli ollut valmis lainaamaan melkoisia summia pääomastaan »vallankumouksen hyväksi».

Morozovin talo on arkkitehtuuriltaan ja sisustukseltaan todellinen taideteos. Vanha puisto ympäröi myöhäisgoottilaiseen tyyliin rakennettua taloa, jonka säännölliset linjat ja 1900-luvun parhaiden kuvanveistäjien ja taidemaalarien luomuksilla koristetut sisätilat viehättävät tavattomasti silmää. Erinomaisia ovat tähän saakka säilyneet Vrubelin lasimaalaukset ja hänen luonnostensa mukaan tehdyt sisäportaiden rautaiset kaideristikot. Avarien, tyyliltään omaperäisten salien koristuksena on mm. vanhojen hollantilaismestarien tauluja, lasisia astiakaappeja hienoine posliineineen, pienoisveistoksia ja hopea-astioita, kaikki todella ainutlaatuisia taideluomuksia.

Konferenssin yhteisistuntoja pidettiin valkoisessa empiretyyliin sisustetussa marmorisalissa. Valtavan kristallikruunun alla seisoi kermanvärisellä liinalla peitetty pyöreä pöytä, jonka keskelle oli tammijalustaan kiinnitetty konferenssin kolmen osanottajamaan pienoisliput. Pöydän ympärille oli

asetettu nojatuolit valtuuskuntien johtajille sekä riveittäin karmituoleja tapaamisen muita osanottajia varten.

Konferenssin työjärjestys oli seuraava. Yhteisistunto kesti kello 10:stä 13:een. Sen jälkeen oli 40 minuutin väliaika jolloin kaikki lähtivät ruokasaliin. Korkean takan eteen valkoisen liinan peittämälle pitkälle pöydälle oli katettu kylmiä alkupaloja, hedelmiä ja virvokkeita. Tarjottiin myös kahvia ja teetä. Tauon jälkeen istunto jatkui kello 17:ään saakka, minkä jälkeen pidettiin päivällistauko. Yhteisistunto kutsuttiin jälleen koolle illalla, ja se jatkui välistä yli puolenyön. Vapaitakin iltoja silti oli teattereissa ja konserteissa käyntiä varten.

Mieleeni muistuu eräs mielenkiintoinen tapaus Ivan Susanin -oopperan esityksen aikana. Kunniavieraille varattiin tavanmukaisesti paikat Bolšoi-teatterin pääaitiosta. Ensimmäisessä rivissä istuivat Eden, Harriman ja Molotov tulkkeineen. Cordell Hull ei tavallisesti osallistunut iltaisin pidettäviin tilaisuuksiin ja sanoen syyksi väsymyksen palasi Spaso Houseen. Aition ylle oli kiinnitetty kolmen vallan liput. Ensimmäisen näytöksen aikana, kun meneillään oli tanssikohtaus puolalaisen kuninkaan palatsissa, Eden kumartui Molotovin puoleen ja sanoi hymyillen:

– Katsokaa nyt, kuinka herttaisia nuo puolalaiset ovat, on pelkkää nautintoa olla heidän kanssaan ystävyydessä.

Ison-Britannian ulkoministeri tarkoitti tietenkin Englannissa silloin oleskelevaa Puolan pakolaishallitusta, johon Neuvostoliitto oli katkaissut suhteensa sen osallistuttua hitleriläisten neuvostovastaiseen provokaatioon.

Molotov rypisti kulmiaan vastaukseksi Edenin huomautukseen ja virkkoi kylmästi:

– Elämässä kaikki on monimutkaisempaa.

Myöhemmin, kun näyttämöllä Ivan Susaninia kidutettiin roviolla, Molotov kääntyi Edenin puoleen:

– Siinä nyt näette, että suhteidemme historiassa on ollut kaikenlaista. Mitä tulee meihin, niin me haluamme hyviä välejä Puolan kanssa, riippumattoman ja meille ystävällisen Puolan kanssa, korosti hän. Tuokion kuluttua Eden vastasi:

– Ymmärrän teitä, mutta ymmärtäkää tekin meitä. Mehän olemme Puolan takia yhtyneet tähän sotaan.

Neuvostoliiton ja Puolan pakolaishallituksen välisten suhteiden ongelma oli vielä pitkään esillä toisaalta Neuvostoliiton ja toisaalta Englannin ja USA:n välisissä neuvotteluissa aiheuttaen joskus kiivaita väittelyjä.

USA:n ja Englannin edustajat koettivat saada Neuvostoliiton solmimaan diplomaattiset suhteet Puolan taantumukselliseen pakolaishallitukseen. Tuo hallitus oli elokuussa 1942 vienyt Neuvostoliitosta puolalaiset joukko-osastot, jotka oli muodostettu neuvostomaan alueella 30. heinäkuuta 1941 solmitun puolalais-neuvostoliittolaisen sopimuksen nojalla. Puolan pakolaishallitus vaati Riian sopimuksen määräämien rajojen palauttamista, mikä merkitsi ukrainalaisten ja valkovenäläisten asuttamien alueiden jättämistä Puolan haltuun. Lisäksi tuo hallitus, kuten jo sanoin, ei kaihtanut osallistumista natsiprovokaatioihin. Neuvostohallitus kieltäytyi tietenkin jyrkästi olemasta missään tekemisissä noiden henkilöiden kanssa, semminkin kun nämä eivät mitenkään edustaneet Puolan kansaa, joka riutui hitleriläisten anturan alla.

Ottaessaan puheeksi suhteiden palauttamisen Puolan pakolaishallitukseen USA:n ja Englannin hallitukset eivät suinkaan pitäneet silmällä Neuvostoliiton ja Puolan välisten suhteiden parantamisetuja. Ne huolehtivat yksinomaan puolalaisten taantumuspiirien aseman lujittumisesta, sillä pitivät aiheellisesti noiden piirien edustajia luotettavina asiamiehinään. Neuvostohallitus kieltäytyi solmimasta suhteita tuon neuvostovastaisen hallituksen kanssa, koska se oli irtaantunut omasta kansastaan eikä tajunnut sen perusetuja, jotka edellyttivät lähinnä lujaa ystävyyttä Neuvostoliiton kanssa.

Palatkaamme kuitenkin Moskovan konferenssiin. Sen ensimmäisessä, 19. lokakuuta avatussa yhteisistunnossa sovittiin konferenssin päiväjärjestyksestä. Neuvostoliiton edustaja jakoi neuvottelujen osanottajille päiväjärjestysluonnoksen. Ensimmäiseksi oli määrä käsitellä toimenpiteet sodan lyhentämiseksi ja toiseksi kysymys liittoutuneiden yhteisen julistuksen allekirjoittamisesta. Neuvostoliiton valtuutettu piti toivottavana, että sovittaisiin myös englantilais-amerikkalaisin voimin Pohjois-Ranskaan suoritettavan maihinnousun tarkasta ajankohdasta. Päiväjärjestys hyväksyttiin, minkä jälkeen oli yhteinen keskustelu.

Konferenssin seuraava, 20. lokakuuta pidetty istunto oli

kokonaan omistettu toisen rintaman perustamista koskeville ongelmille. Ison-Britannian kenraali Ismay ja USA:n kenraali Deane selostivat yksityiskohtaisesti keväällä 1944 Englannin kanaalin kautta suoritettavan maihinnousun englantilais-amerikkalaisia suunnitelmia. He huomauttivat kuitenkin noiden suunnitelmien toteuttamisen riippuvan kahdesta ehdosta. Ensiksikin liittoutuneiden on siihen mennessä saatava olennaisesti vähennetyksi Saksan hävittäjäkoneiden määrää Luoteis-Euroopassa. Toiseksi Ranskaan suoritettavan maihinnousun hetkellä Hitlerin Saksan maavoimien vahvuus ei saa ylittää tiettyä määrärajaa.

Eden ja Hull myönsivät periaatteessa, että Rooseveltin ja Churchillin kesäkuussa 1943 antama lupaus maihinnousun suorittamisesta Pohjois-Ranskaan keväällä 1944 pysyy edelleenkin voimassa. Kumpikin ministereistä vakuutti, että lupaus täytetään tarkoin ja että se on jo vahvistettu Quebecissa äskettäin pidetyssä englantilais-amerikkalaisessa konferenssissa, joskin juuri esitetyin varauksin. Joka tapauksessa englantilaisten ja yhdysvaltalaisten edustajien mukaan valmistelutoimenpiteisiin oli ryhdytty voimaperäisesti. Maihinnousun tarkkaa ajankohtaa ei kuitenkaan ilmoitettu. Molotov sanoi neuvostohallituksen ottavan huomioon nämä tiedotukset sekä kenraali Ismayn ja kenraali Deanen ilmoitukset. Hän lausui toivomuksen, että tällä kertaa maihinnousu vihdoinkin suoritetaan.

Kuten sanottu, länsivaltojen hallituspiirit viivyttivät vuodesta vuoteen toisen rintaman avaamista. Sen sijaan Englannin ja USA:n laajat kansankerrokset vaativat sinnikkäästi pikaista maihinnousua Ranskaan, mikä olisi jouduttanut fasismin perinpohjaista hävittämistä. Ei ollut sattuma, että Moskovan konferenssille sekä Edenille ja Hullille tuli lukuisia sähkeitä Englannista, USA:sta, Kanadasta ja muista maista. Niissä länsiliittoutuneita kehotettiin kiirehtimään toisen rintaman muodostamista. Ihmisten tajuntaan oli kaikkialla syöpynyt ajatus, että pitkittämällä sotaa USA:n ja Englannin hallitukset tuomitsevat kansat uusiin uhrauksiin ja kärsimyksiin.

Neljän vallan julistus

Lokakuun 21. päivänä pidetyssä konferenssin yhteisistunnossa käsiteltiin etupäässä liittoutuneiden julistusehdotusta yleisestä turvallisuudesta. Tällöin syntyi kysymys, onko konferenssi oikeutettu hyväksymään neljän vallan (USA:n, Englannin, Neuvostoliiton ja Kiinan) julistusta, kun konferenssissa oli virallisesti edustettuna vain kolme valtiota. Sitä paitsi Neuvostoliitto varoi kärjistämästä välejä Japanin kanssa ja antamasta kuvaa, että Moskovan tapaamisen aikana käydään muka jonkinlaisia nelinkeskisiä neuvotteluja, mm. Tšiang Kai-šekin Kiinan kanssa. Niinpä Molotov ehdottikin jo keskustelun alussa, että konferenssi käsittelisi kolmen eikä neljän vallan julistusta. Myöhemmin se voitaisiin Kiinan hallituksen suostumuksella muuttaa neljän vallan julistukseksi. Hull vastusti Molotovin ehdotusta korostaen neljän vallan nimissä hyväksytyn julistuksen psykologista merkitystä. Asiasta vaihdettiin vilkkaasti mielipiteitä myös istuntojen väliajoilla.

Moskovassa oli erinomainen sää. Kävellessään puiston hiekkakäytäviä Hull ja Molotov jatkoivat keskustelua julistuksesta. Hull vakuutteli neuvostoedustajalle, kuinka tärkeää USA:n hallituksen kannalta olisi, että julistuksen takana ei olisi kolme, vaan neljä valtiota, Kiina mukaan luettuna. Molotov lausui entiset epäilynsä ja tähdensi, että hetkellä jolloin Neuvostoliitto kantaa natsi-Saksaa vastaan käytävän sodan suurimman taakan, olisi epätarkoituksenmukaista kytkeä Kiinaa julistukseen, sillä tämä voisi aiheuttaa epäsuotuisan reaktion Japanin taholta. Neuvostoliiton ja Japanin välit taas ovat sellaiset, että on vältettävä antamasta aihetta niiden huononemiseen. Kysymys julistuksesta jäi senkertaisessa istunnossa avoimeksi.

Julistusehdotusta käsiteltiin moneen otteeseen sitä seuraavina päivinä. Vasta konferenssin lopulla, Hullin tavattua Stalinin kanssa (puhun siitä tuonnempana) neuvostoliittolainen osapuoli myöntyi neljän vallan julistukseen. Molotov epäili, ehditäänkö jäljelle jääneessä ajassa saada asianmukaista vastausta Tšungkingista (Kiinan sodanaikainen pääkaupunki) ja ehtiikö Kiinan Moskovan-lähettiläs allekirjoittaa julistusta rinnan kolmen muun vallan hallitusten kanssa.

Hull vastasi ottavansa henkilökohtaiseksi huolekseen tuon asian ja ilmaisi toivomuksen, että Kiinan lähettiläs säilyttää tarpeelliset valtuudet konferenssin loppuun saakka. Vastaus Tšungkingista tuli todellakin pian. Kolme ulkoministeriä ja Kiinan Moskovan-lähettiläs allekirjoittivat neljän vallan julistuksen 30. lokakuuta. Julistuksessa sanottiin:

»Amerikan Yhdysvaltojen, Ison-Britannian, Neuvostoliiton ja Kiinan hallitukset

nojaten Yhdistyneiden kansakuntien 1. tammikuuta 1942 sekä myöhemmin antamiin julistuksiin ja ollen yksimielisiä päätöksessään jatkaa sotatoimia niitä akselivaltoja vastaan, joiden kanssa kukin hallituksista on sotatilassa, siihen kunnes vihollinen laskee aseensa ehdottoman antautumisen merkiksi,

tajuten velvollisuutensa turvata itsensä ja kanssaan liittoutuneet kansat hyökkäyksen uhalta,

myöntäen tarpeelliseksi siirtyä pian ja järjestyneesti sodasta rauhaan sekä saada aikaan ja pitää yllä kansainvälistä rauhaa ja turvallisuutta, jolloin vältettäisiin tuntuvien inhimillisten ja taloudellisten voimavarojen uhraamista sotilaallisiin tarkoituksiin, julistavat yhteisesti:

1. Että ne jatkavat yhteisiä toimia sodan käymiseksi vihollisiaan vastaan rauhan ja turvallisuuden aikaansaamiseksi ja ylläpitämiseksi.

2. Että ne hallituksista, jotka ovat sotatilassa yhteisten vihollisten kanssa, tulevat olemaan yhteistoiminnassa kaikissa noiden vihollisten antautumista ja aseistariisumista koskevissa kysymyksissä.

3. Että ne ryhtyvät kaikkiin tarpeellisiksi katsomiinsa toimenpiteisiin, mikäli niiden vihollisilleen asettamia ehtoja rikotaan.

4. Että ne myöntävät välttämättömäksi perustaa mahdollisimman pian sellainen Kansainvälinen järjestö kansainvälisen rauhan ja turvallisuuden ylläpitämiseksi, joka perustuisi kaikkien rauhantahtoisten valtioiden suvereenisen yhdenvertaisuuden periaatteeseen ja jonka jäsenenä voivat olla kaikki tuollaiset valtiot, niin suuret kuin pienetkin.

5. Että ne tulevat neuvottelemaan toistensa kanssa ja tarpeen vaatiessa myös Yhdistyneiden kansakuntien muiden jäsenmaiden kanssa kyseen ollen kansainyhteisön etuja vastaavista yhteistoimista kansainvälisen rauhan ja turvallisuuden ylläpitämiseksi siihen asti, kunnes palautetaan laki ja järjestys ja saatetaan voimaan yleinen turvallisuusjärjestelmä.

6. Että sodan päätyttyä ne eivät tule käyttämään sotavoimiaan muiden valtioiden alueella paitsi siinä tapauksessa, että asiasta neuvotellaan yhteisesti ja että nuo toimet vastaavat tämän julistuksen edellyttämiä tavoitteita.

7. Että ne tulevat neuvottelemaan ja harjoittamaan yhteistyötä toistensa ja Yhdistyneiden kansakuntien muiden jäsenten kanssa päästäkseen sellaiseen toteutettavissa olevaan yhteiseen sopimukseen, jonka pohjalta olisi mahdollista säännöstellä aseistusta sodanjälkeisellä kaudella.

Vjatšeslav Molotov
Cordell Hull
Anthony Eden
Foo Ping-sheung

Moskova, 30. lokakuuta 1943»

Neljän valtion julistuksella oli epäilemättä tärkeä merkitys. Se laski perustuksen sodanjälkeiselle järjestykselle ja hahmotti tulevan Yhdistyneiden kansakuntien järjestön toiminnan perusperiaatteet.

Stalinin työhuoneessa

Moskovan konferenssin työskentelyaikana Neuvostoliiton kansankomissaarien neuvoston puheenjohtaja Josif Stalin otti vastaan Yhdysvaltojen ja Englannin valtuuskuntien johtajat, kunkin erikseen. Ulkoministerien ja neuvostohallituksen päämiehen välisissä keskusteluissa käsiteltiin laajalti yhteistä vihollista vastaan käytävän sodan sekä sodanjälkeisen järjestyksen ongelmia. Kussakin tilaisuudessa olivat läsnä Molotov, kyseisen maan lähettiläs ja tulkit. Minä toimin tulkkina Stalinin ja Cordell Hullin tavatessa. Yhdysvaltalaisten puolelta oli tulkkina Charles Bohlen. Tapaamistilaisuus pidettiin 25. lokakuuta päivällä Stalinin työhuoneessa.

Valmistautuessani vastuunalaiseen tehtävääni selailin uudestaan läpi neuvostoliittolais-amerikkalaisten suhteiden laajan asiakirjakokoelman. Työskentelin siihen aikaan kansan-

komissaarin USA:n asioiden avustajana, joten tutkimani aineisto oli minulle tuttua. Siitä huolimatta minun oli vielä kerran käytävä huolellisesti läpi ne asiakirjat, joihin Stalin oli aikoinaan tutustunut. Hänellä oli harvinainen muisti, joten hän saattoi ottaa puheeksi minkä konkreettisen kysymyksen tahansa, josta minunkin piti tulkkina olla perillä: vain siinä tapauksessa oli mahdollista ilmaista tarkasti englanniksi se mistä puhuttiin. Sitä paitsi Bohlen, kuten jo mainitsin edellä, hallitsi puutteellisesti venäjää. Jouduin auttamaan häntä ja niin ollen minun oli oivallettava nopeasti mitä Hull puhui.

Tapaamistilaisuuden alkamiseen oli aikaa kaksikymmentä minuuttia. Suljin asiakirjat kassakaappiin. Otin mukaani lehtiön ja kyniä ja poistuin huoneestani. Kuljin pitkää käytävää, jonka korkeat ikkunat antoivat sisäpihalle. Kansankomissaarilla oli työhuone paitsi Kuznetskin sillan korvalla olevassa rakennuksessa myös Kremlissä, joten minulla olevan todistuksen perusteella pääsin kumpaankin rakennukseen paitsi siipirakennusta, missä oli Stalinin huoneisto. Sinne johti erillinen käytävä, jossa seisoi vartiomies. Siipeen pääsi vain erityisellä lupakortilla, joka oli hankittava ennalta.

Vartion päivystäjä ohjasi minut odotushuoneeseen, jossa valkoisella liinalla peitetyllä pöydällä oli virvokejuomia. Kirkkain kukkamaalauksin koristetulla isolla tarjottimella oli kumollaan puhtaita juomalaseja. Pöydän ympärillä seisoi wieniläisiä tuoleja. Mitään muuta ei huoneessa ollut. Istuuduin pöydän ääreen odottamaan. Viittä minuuttia ennen keskustelun alkamista – se oli sovittu kello 15:ksi – huoneeseen tuli päivystäjä ja pyysi minua Stalinin työhuoneeseen. Päivystäjän huoneen halki kulkiessani avautui ovi käytävälle ja sisään astuivat Cordell Hull, Averell Harriman ja Charles Bohlen. Tervehdin heitä ja menin viivyyttelemättä Stalinin työhuoneeseen. Ehdin huomata vain, että päivystäjä ohjasi amerikkalaiset odotushuoneeseen, josta itse olin juuri poistunut.

Stalinin työhuone oli kalustettu asiallisesti. Sisäänkäyntioven vastapäätä seisoi kirjoituspöytä erivärisine puhelimineen. Kirjoituspöydän vierellä oli pikkupöytä ja kaksi syvää, tummanruskealla nahalla päällystettyä nojatuolia. Seinänvierellä oli pitkä, vihreällä veralla peitetty neuvottelupöytä. Samalle seinälle oli kiinnitetty pitkulainen karttateline verhojen tavoin esille vedettävine karttoineen. Pöydän ympärille oli asetettu runsaasti tuoleja istuntojen osanottajia varten. Saman pöydän takana Stalin otti tavallisesti vastaan ulkomaisia vieraita. Kirjoituspöydän yläpuolella riippui seinällä suurennettu valokuva Pravdaa lukevasta Leninistä. Huoneen muilla seinillä oli huomattavien venäläisten sotapäälliköiden Suvorovin, Kutuzovin ja Nahimovin muotokuvat.

Huoneessa oli nähtävästi ollut jokin neuvottelu, kun paikalla oli muutamia poliittisen toimikunnan jäseniä ja ryhmä minulle tuntemattomia henkilöitä. Kaikki olivat jo nousseet pöydästä, ja Stalin käveleskeli edestakaisin matolla peitettyä lattiaa pitkin. Käännyttyään puoleeni hän nyökkäsi kevyesti ja sanoi huoneessa oleville:

– Amerikkalaiset ovat jo saapuneet, meidän on aika lopettaa, en pidätä teitä enää.

Kaikki lähtivät aikailematta. Vain Molotov jäi. Näytin Stalinille laatimani lyhyen sanomalehtitiedotuksen Hullin tapaamisesta. Stalin kävi pikaisesti läpi muutaman rivin ja sanoi:

– Näyttäkää tämä keskustelun jälkeen Molotoville, hän päättää.

Astuttuaan kirjoituspöydän eteen ja painettuaan soittonappulaa hän lisäsi:

– No niin, on aika aloittaa.

Päivystäjä ilmestyi ovelle ja Stalin käski ohjaamaan vieraat sisään.

Tapaaminen Hullin kanssa

Hetken kuluttua Hull, Harriman ja Bohlen astuivat Stalinin työhuoneeseen. Pitkä ja laiha kaljuuntuva harmaapäinen Hull oli pukeutunut asianmukaisesti mustaan pukuun. Tummapohjainen, vaalearaitainen solmio erottui hyvin lumivalkoista, kovaksi tärkättyä paitaa vasten.

Stalin otti askelia Hullia vastaan ja ojensi kätensä. Sitten hän tervehti Harrimania ja Bohlenia. Ottaen Hullia käsipuolesta Stalin ohjasi hänet pitkän pöydän luo. Vaihdet-

tuaan tervehdyksiä kaikki istuutuivat. Stalin otti paikan seinän puolelta asettuen toiselle tuolille pöydänkulmasta katsoen. Hullille hän viittasi vastapäistä tuolia. Molotov istuutui pöydänpäähän, tavallaan puheenjohtajan paikalle. Minä asetuin Hullin oikealle puolelle. Harriman ja Bohlen istuivat ulkoministerin vasemmalla puolella. Stalinista vasemmalla oleva tuoli jäi tyhjäksi.

Käännyttyään Hullin puoleen Stalin tervehti häntä vielä kerran Moskovaan saapumisen johdosta ja tiedusteli, miten hän oli kestänyt pitkän matkan.

– Vastoin odotustani, aivan onnellisesti, Hull vastasi hieman hymyillen ja selitti: – Käytin ensi kertaa elämässäni lentokonetta, johon suhtaudun epäluuloisesti. Lyhentääkseni ilmassaoloaikaa matkustin Atlantin yli risteilijällä. Presidentti Rooseveltin yksityinen lentokone Pyhä lehmä, jonka hän on auliisti antanut käyttööni, lensi sillä välin USA:sta Luoteis-Afrikkaan. Sieltä lensimme Kairon, Persianlahden ja Teheranin kautta Moskovaan. Lento sujui rauhallisesti, enkä minä tuntenut minkäänlaista epämukavuutta huolimatta ennakkoluulostani siviili-ilmailua kohtaan.

– Presidentti Roosevelt oli siis suotta huolissaan, että teidän olisi ikäihmisenä vaikea kestää matkaa Moskovaan, Stalin sanoi sytyttäessään piippua. – Kolmen ulkoministerin tapaaminen olisi tietenkin voitu järjestää muuallekin. Mutta uskokaa minun ensimmäistä apulaistani Molotovia, joka diplomaattisten tehtäviensä lisäksi hoitaa muitakin vastuullisia velvollisuuksia, mm. tärkeiden aseiden tuotantoon liittyviä tehtäviä, että nykyään on tavattoman vaikeaa poistua maasta pitkäksi aikaa. Konferenssin aikamäärä olisi jouduttu lyhentämään minimiin, emmekä me olisi tavanneet kanssanne.

Hull vastasi venytellen sanoja ja punniten nähtävästi tarkkaan jokaisen lauseensa:

– Minun on myönnettävä, että olette aivan oikeassa. Arvostan korkealle mahdollisuuden tavata kanssanne, herra puheenjohtaja, ja olen sen hyväksi valmis kestämään kaikki pitkän matkan hankaluudet. Paljastan teille salaisuuden, että kun kolmen ministerin neuvottelukokous oli lopullisesti päätetty pitää Moskovassa ja kun presidentti oli korkean ikäni ja huonon terveyteni vuoksi ehdottanut vakavissaan sijaiseni lähettämistä Moskovaan, panin päättävästi vastaan. Sanoin

että yhteinen asiamme vaatii tapaamistani marsalkka Stalinin kanssa, semminkin kun toivomme järjestävämme lähitulevaisuudessa teidän ja presidentti Rooseveltin tapaamisen. Pysyin päätöksessäni, ja niinpä olenkin nyt täällä.

– Oikein hyvä! Olen erittäin iloinen tulostanne, Stalin sanoi.

Ensin keskusteltiin sivuasioista: säästä ja satotoiveista. Puhe kääntyi siihen, miten olisi parasta kylvää vehnää. Hull kertoi hänen kotipaikallaan Tenneseen osavaltiossa kylvettävän vehnänsiemen noin 26 sentin syvyyteen, mikä vähän kummastutti Stalinia. Sitten keskustelu johtui puunuittoon. Hull sanoi, että samaisessa Tenneseen osavaltiossa lautoiksi yhdistetään isoja tukkeja ja Stalin muisti, että Gruusiassa lauttoja köytetään viiniköynnöksen varsilla. Seuraavaksi Hull ryhtyi kertomaan Moskovan vaikutelmistaan. Ilmaistuaan tyytyväisyytensä Neuvostoliiton pääkaupungissa oleskelunsa vuoksi hän sanoi, että hänen ikiaikainen haaveensa käydä Neuvostoliitossa on vihdoinkin toteutunut. Hull totesi osallistuneensa moniin kansainvälisiin konferensseihin, mutta kohdanneensa ensi kertaa elämässään tällaista vieraanvaraisuutta ja huomaavaisuutta.

– En odottanut kuulevani teiltä noin paljon kehua, Stalin virkkoi, – mutta siirtykäämme nyt asiaan.

Hull myöntyi ja sanoi, että meneillään olevan konferenssin tärkeimpiä tehtäviä hänen mielestään on Stalinin, Rooseveltin ja Churchillin tapaamisen valmistelu. Yhdysvaltojen kansa kuten kaikkien fasismia vastaan taistelevien maiden kansat tervehtisivät tuota tapaamista, lisäsi Hull ja ojensi Stalinille presidentti Rooseveltin kirjeen, jossa oli puhe tapaamispaikasta.

Kirjeen venäjännöksen luettuaan Stalin luovutti sen Molotoville ja lupasi antaa vastauksen harkittuaan asiaa ja neuvoteltuaan kollegojensa kanssa. Molotov myös vilkaisi kirjeen läpi ja sanoi neuvostohallituksen korkea-arvoisten siviili- ja sotilastoimihenkilöiden olevan yksimielisesti sillä kannalla, ettei Stalin voi kuluvana ajankohtana matkustaa pois maasta rintamalla tapahtuvien suurten sotatoimien vuoksi. Hän voi lähteä vain sellaiseen paikkaan, josta olisi varma päivittäinen yhteys Moskovaan.

Stalin nyökkäsi myöntymyksensä merkiksi ja ehdotti kai-

ken sanotun perusteella lykkäämään kolmen vallan johtajien tapaamista vaikkapa kevääseen, jolloin Alaskassaa oleva Fairbanksin kaupunki voisi ehkä osoittautua sopivaksi paikaksi.

– Sekä presidentti että minä olemme varmoja, että juuri nyt olisi parasta tavata, Hull vastusti. –– Koko kansainvälinen tilanne vaatii sitä. Ellei tapaamista saada aikaan, aiheuttaa se syvää pettymystä liittoutuneiden kansojen keskuudessa. Sen sijaan tapaamisen tuloksena saavutettaisiin kolmen suurvallan yhtenäisyys, mikä edistäisi niiden yhteistoimintaa sodassa ja myötävaikuttaisi niiden välisten suhteiden kehitykseen sodan jälkeen.

– Jos ryhdymme odottamaan sodan loppua, Hull jatkoi, – ja vasta sen jälkeen sovimme sodanjälkeisen kansainvälisen ohjelman perusteista, niin demokraattisten maiden kansat hajaantuvat kukin taholleen. Sitä käyttäisivät hyväkseen erilaiset ainekset, yhteiskuntaryhmien erinäiset edustajat sekä eräät henkilöt. Yhdysvaltojen olisi tuollaisissa oloissa kovin vaikeaa soveltaa asianmukaista sodanjälkeistä ohjelmaa ja liittää yhteen voimia ohjelman edellyttämän järjestyksen ylläpitämiseksi. Nykytilanne on aivan toisenlainen. Jos joku Yhdysvaltojen korkea-arvoisista henkilöistä ilmoittaisi nykyään vastustavansa sodanjälkeisen ohjelman kehittelyä, saattaisi hän itsensä huonoon valoon ja tulisi heitetyksi yli laidan.

Hull lisäsi, että kyseisen tapaamisen tärkeydestä huolimatta hän ja presidentti Roosevelt tajuavat tietenkin sodankäyntitehtävien olevan etusijalla. Hän, Hull, on erittäin tyytyväinen, että Stalin on sittenkin valmis harkitsemaan huolellisesti tapaamiskysymystä. Hull toivoi sopivan ratkaisun löytyvän. Hän korosti pitävänsä erittäin tärkeänä, että Moskovan konferenssin tuloksena allekirjoitettaisiin neljän valtion julistus.

Stalin lupasi ajatella asiaa. Hän sanoi ymmärtävänsä kolmen johtajan tapaamisen välttämättömyyden. Tilannetta vaikeuttaa kuitenkin se, että Puna-armeija suorittaa parhaillaan tärkeitä sotatoimia ja että kesäsotatoimet neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla ovat vähitellen vaihtumassa talvisotatoimiksi. Edelleen Stalin sanoi:

– Nyt tarjoutuu kai ensi kertaa 50 vuoden ajalla varsin harvinainen mahdollisuus tuottaa ratkaiseva tappio Saksan asevoimille. Saksalaisten reservit ovat olemattomat, kun taas

Puna-armeijalla on käytössään riittävästi reservejä suorittaakseen sotatoimia kokonaisen vuoden ajan. Eihän Neuvostoliitto voi toki käydä sotaa saksalaisia vastaan joka kymmenen vuoden kuluttua. Niinpä nyt onkin erittäin tärkeää käyttää hyväksi tilaisuutta ja etuja vapautuakseen pitkäksi aikaa Saksan uhasta. Mitä tulee kolmen johtajan tapaamiseen, niin asiaa on punnittava joka puolelta ja neuvoteltava siitä virkatoverien kanssa.

Hull vastasi suhtautuvansa ymmärtämyksellä neuvostoliittolaisen osapuolen esittämiin näkökohtiin, mutta toivovansa samalla, että löydettäisiin mahdollisuus kolmen johtajan tapaamiseen. Edelleen hän sanoi:

– Tietämämme mukaan kaikki liittoutuneiden hallitukset ja kansat odottavat hartaasti tuota tapaamista ja toivovat sen tekevän entistä kiinteämmäksi Neuvostoliiton, Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen yhteistyön.

Stalin myönsi sen ja huomautti, ettei hän periaatteessa suinkaan vastusta tapaamista.

– Minusta kuitenkin tuntuu, että te, herra puheenjohtaja, ajattelette pikemminkin lähisuunnitelmia kuin tulevaisuutta, jolle kolmen johtajan tapaaminen olisi ensisijaisen tärkeää, Hull intti.

Stalin vastasi, ettei hänen menettelyssään ole uppiniskaisuutta enempää kuin kunnianhimoakaan. Hän ei yksinkertaisesti ymmärrä, miksi presidentti ei voisi saapua esimerkiksi Teheraniin, lähemmäksi Neuvostoliiton aluetta. Miksi USA:n presidentille toimitettavien valtiollisten asiakirjojen viivästyminen parilla päivällä katsotaan luvattomaksi, muttei haluta ymmärtää, että yksikin harha-askel sotatoimissa on vallan muuta kuin helposti korjattavissa oleva kieliopillinen virhe? Se saattaa koitua kymmenien tuhansien ihmishenkien menetykseksi. Juuri siksi häntä huolettaakin niin suuresti se, pystytäänkö turvaamaan luotettava yhteys Moskovaan.

Hull vakuutti amerikkalaisten takaavan luotettavan yhteyden, jos tapaamistilaisuus pidetään Basrassa. Lähettiläs Harriman tarttui heti ajatukseen ja sanoi valtioiden päämiesten olevan siellä hyvässä turvassa, sillä kukin heistä voi asua omassa kaupunginosassaan Basran kukkulaisella laitaseudulla, missä heitä suojelisivat heidän omaa kansallisuuttaan olevat joukot.

– Näin taataan täysi turvallisuus, Harriman sanoi päätteeksi.

Stalin selitti, etteivät häntä lainkaan huolestuta turvallisuus- ja suojelukysymykset, että hänen tarvitsee vain olla lähempänä Neuvostoliiton–Saksan rintamaa.

Tapaaminen oli jatkunut jo lähes tunnin. Hull vilkaisi kelloon ja sanoi, että säntillisenä oppilaana hänen on jo aika »mennä kouluun» Spiridonovkalle. Stalin hymähti leikille ja toivotti konferenssin osanottajille menestystä.

Kaikki nousivat. Hull kiersi pöydän, lähestyi Stalinia, puristi hänen kättään ja lausui venäjäksi:

– Do svidanija.*

Stalin sanoi, että hän on erittäin tyytyväinen USA:n ulkoministerin tapaamiseen.

Konferenssin tuloksia

Sodan lyhentämistä ja toisen rintaman avaamista koskevien ongelmien lisäksi Moskovan konferenssissa käsiteltiin melko tuloksellisesti muitakin kysymyksiä. Edellä mainitsin jo konferenssin tärkeästä aikaansaannoksesta, neljän vallan julistuksesta. Muista käsiteltävänä olleista ongelmista mainittakon Saksan kysymys, Italian tilanne, Itävallan kohtalo ja Euroopan konsultatiivisen komission perustaminen.

Neuvottelukokouksen eräänä väliaikana, kun kaikki sen osanottajat olivat jaloittelemassa taloa ympäroivässä puistikossa, Hull mainitsi keskustelussaan Molotovin kanssa haluavansa esittää joitakin Saksaa koskevia näkökohtia Englannin ja Neuvostoliiton valtuuskunnalle, kullekin erikseen. Hull sanoi:

– Tämä ei ole Yhdysvaltojen virallinen ehdotus, vaan ainoastaan tapa esittää, mitä ajattelemme. Koska kyse on alustavista ehdotuksista, voimme kanssanne käsitellä niitä vapaasti. Sen jälkeen, jos haluatte, voisimme puhella siitä Edenin kanssa ja kysyä hänen mielipidettään.

Molotov kiinnostui ehdotuksesta ja oli halukas saamaan

* Näkemiin.– *Suom.*

asiakirjan tekstin tutustuakseen siihen huolellisemmin. Hull ojensi sen samassa Molotoville.

Seuraavana päivänä, kävellessään jälleen väliajalla Hullin kanssa Molotov sanoi:

– Näytin tekstin pääministeri Stalinille, ja hän suhtautui siihen periaatteessa myönteisesti. Asiakirja vastaa perimmältään Neuvostoliiton ajatuksia siitä, miten olisi voiton jälkeen meneteltävä Saksan suhteen. Olemme niin ollen valmiita kannattamaan esittämiänne ajatuksia, jotka voitaisiin ottaa pohjaksi vastaavaa asiakirjaa laadittaessa.

Asiakirjassa oli muuten sellaisiakin ehdotuksia, joita neuvostohallitus ei kannattanut. Siinä suunniteltiin mm. Saksan jakamista. Suunnitelma otettiin käsittelyn alaiseksi, mutta Neuvostoliitto suhtautui siihen viileästi ja korosti kysymyksen kaipaavan erikoistutkimusta. Amerikkalaisten esittämän ehdotuksen muut kohdat lähtivät Saksan ehdottoman antautumisen vaatimuksesta. Saksan viranomaisten tai sotilasedustajien on allekirjoitettava vastaavanlainen asiakirja, jossa vahvistetaan natsi-Saksan täydellinen tappio, myönnetään voittajavalloille koko Saksan aluetta koskeva miehitysoikeus, velvoitetaan Saksan viranomaiset palauttamaan kaikki sotavangit ja muut henkilöt, Saksaan siirretyt Yhdistyneiden kansakuntien kansalaiset. Yhdistyneet kansakunnat valtuutetaan hoitamaan saksalaisten sotavoimien kotiuttamista, turvaamaan poliittisten vankien vapauttaminen, huolehtimaan keskitysleirien hävittämisestä ja sotarikollisten pidättämisestä. Saksan viranomaisten on pidettävä asianmukaisessa kunnossa taloudellista valvontatoimintaa toteuttavat virastot henkilöstöineen ja säilytettävä täydellisesti niiden asiakirjat ja kalusto Yhdistyneille kansakunnille luovutettavaksi. YK valtuutetaan valvomaan Saksan taloudellista toimintaa.

Asiakirjassa edellytettiin niin ikään, että Ison-Britannian, Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen joukot miehittävät Saksan alueen. Kaikki virallisissa tehtävissä olevat natsit syrjäytetään, ja fasistisen järjestelmän pienimmätkin ilmentymät juuritaan pois. Natsipuolue lakkautetaan. Saksa velvoitetaan maksamaan sotakorvausta Neuvostoliitolle ja muille liittoutuneille sekä miehitettyinä olleille mailleaiheuttamastaan aineellisesta vahingosta. Sotakorvausten suuruuden määrää ensi alkuun kolmen vallan edustajista muodostettu sotakor-

vauskomissio. Saksa riisutaan täydellisesti aseista, sen vakinainen armeija ja yleisesikunta hajotetaan. Maan rajoja koskeva kysymys oli määrä käsitellä Saksan ongelman yleisen selvittelyn ohessa.

Kyseisen suunnitelman käsittely Moskovan konferenssissa osoitti liittoutuneilla olevan yhteisiä näkökantoja Saksan miehitystä koskevassa kysymyksessä. Monet konferenssissa esitetyistä näkökohdista otettiin liittoutuneiden myöhemmin vahvistaman asiakirjan perustaksi.

Neuvostoliittolainen osapuoli esitti konferenssin käsiteltäväksi tilanteen Italiassa. Otettakoon huomioon, että Englanti ja USA olivat siihen mennessä jo karkottaneet fasistijoukot suurelta alueelta Apenniinien niemimaata. Kesällä 1943 Italia antautui ja Mussolinin järjestelmä romahti. Maan taantumusvoimia ei silti ollut murskattu lopullisesti. Juuri niihin Englannin ja USA:n viranomaiset tukeutuivatkin.

Italian demokraattiset voimat ja muiden maiden edistykselliset kansalaispiirit olivat arvostelleet ankarasti länsivaltojen miehitysviranomaisia niiden toiminnan ensi päivistä alkaen. Niinpä neuvostovaltuuskunta pyysikin Moskovan konferenssissa liittolaisiltaan seikkaperäistä selvitystä Italian kanssa tehdyn välirauhansopimuksen noudattamisesta. Neuvostovaltuuskunta esitti omat ehdotuksensa toimenpiteistä, jotka takaisivat fasismin hävittämisen ja maan demokraattisen kehityksen.

Konferenssissa kyseinen asia herätti kiivasta sananvaihtoa. Eden vakuutti, että länsiliittoutuneiden toteuttamat toimenpiteet tähtäävät nimenomaan maan demokratisointiin. Hull kannatti englantilaista virkaveljeään ja lupasi yhdessä tämän kanssa laatia ja esitää konferenssille erityisen asiakirjan. Siinä oli määrä luetella aikajärjestyksessä ja yksityiskohtaisesti kaikki toimenpiteet, jotka kumpikin hallituksista oli toteuttanut Italiassa Sisiliaan suoritetun maihinnousun jälkeen. Molotov sen sijaan korosti, että kolmen vallan olisi laadittava julkinen tiedonanto Italian tilanteesta, niin että siinä ilmaistaisiin myös Neuvostoliiton mielipiteet. Neuvostoliiton ehdotus hyväksyttiin loppujen lopuksi, ja konferenssi vahvisti Italian tilannetta koskevan julkilausuman.

Moskovan konferenssi päätti niin ikään perustaa Italian asioita hoitavan konsultatiivisen neuvoston, johon kuuluisi

USA:n, Neuvostoliiton, Englannin, Ranskan kansallisen vapautuskomitean, Kreikan ja Jugoslavian edustajia. Neuvoston oli muotoiltava suositukset liittoutuneiden Italiassa noudattaman politiikan koordinoimiseksi.

Kyseisellä päätöksellä oli epäilemättä myönteinen merkitys. Se asetti määrätynlaiset rajoitukset Englannin ja USA:n sotilasviranomaisten mielivaltaisille toimille Italiassa estäen näitä vaarantamasta Italian työväenluokan etuja ja maan demokraattista kehitystä.

Keskustellessaan Itävallan sodanjälkeisestä asemasta konferenssin osanottajat totesivat Hitlerin anastaneen laittomasti tuon maan alueen. Sen vuoksi Itävallassa vuoden 1938 jälkeen, siis maan väkivaltaisen Saksaan liittämisen jälkeen, tapahtuneet muutokset eivät mitenkään sido konferenssin kolmea osanottajavaltaa. Keskustelun aikana saliin tullut neuvostovaltuuskunnan tekninen sihteeri ojensi Molotoville paperilapun. Silmäistyään sen Molotov naputti kynällä pöytään saadakseen läsnäolijoiden huomion ja sanoi liikutuksesta värähtelevällä äänellä:

– Herrat, olemme juuri saaneet tiedon, että Puna-armeija on vapauttanut Dnepropetrovskin. Tämä voitto on saavutettu joukkojemme laajassa syyshyökkäyksessä.

Vastauksena olivat suosionosoitukset, minkä jälkeen Hull ja Eden onnittelivat neuvostovaltuuskuntaa voiton johdosta. Konferenssin seuraavinakin päivinä Molotov ilmoitti Puna-armeijan uusista suurista voitoista.

Väliajan jälkeen käsiteltiin Itävaltaa koskevaa julistusehdotusta, joka niin ikään hyväksyttiin.

Konferenssi tarkasteli joitakin Euroopan sodanjälkeiseen järjestykseen liittyviä kysymyksiä. Tämä ongelma oli erittäin tärkeä, sillä USA:n ja Englannin hallituspiirit aikoivat muodostaa Keski- ja Kaakkois-Eurooppaan pienten ja keskisuurten valtioiden federatiivisia yhtymiä. On helppo arvata, että Englannin ja USA:n imperialistit suunnittelivat käyttävänsä noita valtioliittoja välineenä omanvoitonpyyteisten tavoitteidensa saavuttamisessa. Tuollaiset suunnitelmat merkitsivät yritystä muuttaa Euroopan karttaa imperialististen etujen mukaisesti ottamatta huomioon kyseisten maiden kansojen toivomuksia. Neuvostohallitus suhtautui torjuvasti tuonkaltaisiin ehdotuksiin.

Keskustelun kulussa neuvostoedustaja vastusti päättävästi liittovaltioiden muodostamissuunnitelmia sanoen niiden muistuttavan sodanedellistä »puskurivaltio»-politiikkaa, joka oli suunnattu Neuvostoliittoa vastaan.

Eden ryhtyi uskottelemaan ettei hänen hallituksensa suinkaan aio muodostaa »puskurivyöhykkeitä» Neuvostoliittoa vastaan. Sen mielestä tuollaiset esteet on asetettava Saksaa vastaan.

Molotov esitti Neuvostoliiton kannan Euroopan sodanjälkeisestä järjestyksestä. Hän sanoi neuvostohallituksen lähtevän siitä, että Euroopan sodanjälkeisen järjestyksen ja kestävän rauhan luomisen tärkeimpiä tehtäviä on vapauttaa pienet maat ja palauttaa niille itsenäisyys ja riippumattomuus. Neuvostovaltuuskunta varoitti, että on vaarallista ryhtyä ennalta kytkemään keinotekoisesti pieniä maita ryhmittymiin, jotka on suunniteltu sivuuttamalla asianomaisten kansojen mielipide. On eliminoitava kaikkinainen sivullinen puuttuminen ja ulkopuolinen painostus Euroopan kansojen päättäessä kohtalostaan sodan jälkeen. Neuvostovaltuuskunta osoitti myös, että yritykset liittää yhteen pieniä maita pakolaishallitusten päätösten nojalla merkitsisivät sellaisten päätösten tyrkyttämistä kansoille, jotka eivät vastaa niiden todellisia toiveita. Päätteeksi neuvostoedustaja korosti vielä kerran, että on jyrkästi hylättävä kaikkinaiset yritykset herättää henkiin Neuvostoliitolle vihamielinen »puskurivaltio»-politiikka, joka väikkyy lännen esittämien valtioliittosuunnitelmien takana.

Torjuen päättäväisesti Euroopan pienten ja keskisuurten valtioiden yhdistämisen ulkoapäin määrättyihin liittoihin neuvostohallitus ajoi Neuvostoliiton ja muiden valtioiden turvallisuusetuja sekä puolusti Keski- ja Itä-Euroopan kansojen suvereenista oikeutta määrätä itse kohtalostaan. Kuten tiedetään, lännen poliitikot ja varsinkin Churchill yrittivät moneen otteeseen ajaa läpi Euroopan eri maiden valtioliiton ideaa. Ehdotettiin esimerkiksi niin sanotun Balkanin valtioliiton muodostamista.

Moskovan konferenssin päätös perustaa Euroopan konsultatiivinen komissio oli omiaan kehittämään liittoutuneiden suhteita. Komission vakinaiseksi toimipaikaksi valittiin Lontoo. Kyseinen päätös ilmensi konkreettisesti kolmen vallan

aikomusta harjoittaa yhteistyötä tärkeimpien sodanjälkeisten ongelmien ratkaisemisessa. Euroopan konsultatiivisen komission tehtävänä oli »tutkia niitä sotatoimien päättymiseen liittyviä Euroopan kysymyksiä, joiden ratkaisemiseen kolmen vallan hallitukset olivat valtuuttaneet sen, sekä antaa noille hallituksille yhteisiä neuvoja niistä». Komissiolle oli mm. annettu tehtäväksi miettiä vihollisvaltioiden antautumisehdot.

Moskovan konferenssin tärkeänä keskustelunaiheena oli natsirikollisten vastuuta koskeva julistusehdotus. Sen alkuperäinen muoto oli amerikkalaisten laatima. Presidentti Roosevelt oli henkilökohtaisesti hyväksynyt tuon luonnoksen. Jo konferenssin alkupäivinä Hull ojensi julistusehdotuksen tekstin Englannin ja Neuvostoliiton valtuuskunnille pyytäen näitä käsittelemään sen ja tekemään siihen tarpeen vaatiessa lisäyksiä. Hull sanoi yhdysvaltalaisen osapuolen pitävän tärkeänä, että julistuksen allekirjoittaisivat kolmen hallituksen päämiehet. Hän toivoi, että asiakirja saatettaisiin julkisuuteen ennen konferenssin päättymistä. Molotov ja Eden lupasivat lähiaikoina käsitellä julistusehdotuksen.

Myöhemmässä vaiheessa ehdotuksen tekstiä käsiteltiin melko yksityiskohtaisesti. Erinäisten muutosten ja lisäysten jälkeen se annettiin lopullisesti vahvistettavaksi Hitlerinvastaisen liittoutuman kolmen vallan johtajille. Kaikki tuo otti aikaa, joten julistus ehti julkaistavaksi vasta Moskovan konferenssin jälkeen 2. marraskuuta 1943.

On syytä mainita, että julistusehdotuksen alustavan käsittelyn aikana konferenssissa Eden puhui paljon tarpeesta luoda »juridiset muodot» sotarikollisten suorittamien tekojen »laillista» käsittelyä varten. Hull oli jyrkemmällä kannalla. Hän sanoi, että rikoksenteon ollessa ilmeinen juridinen menettely vain pitkittäisi asiaa, kun taas rikokseen syyllistyneet henkilöt on rangaistava viivyttelemättä. Neuvostovaltuuskunta yhtyi Hullin mielipiteeseen. Väittely oli muuten aiheeton, koska julistuksen teksti edellytti nimenomaan syyllisten rankaisemista niiden maiden lakien mukaisesti, missä nämä olivat harjoittaneet ilkivaltaa. Natsien vastuuta hirmutöistään koskeva julistus sisälsi useita periaatteellisia kohtia, joita käytettiin hyväksi Nürnbergin kansainvälistä tuomioistuinta muodostettaessa.

Eräät länsimaiset poliitikot, varsinkin Churchill, yrittivät

myöhemmin suojella natsirikollisia. Siinä ilmeni melko havainnollisesti Englannin konservatiivien johtajan kaksinaamaisuus. Olihan Winston Churchill itse ehdottanut julistukseen kohtaa, jossa sanottiin liittoutuneiden löytävän syylliset maailman ääriltäkin.

Moskovan konferenssissa käsiteltiin niin ikään sotateknillisiä kysymyksiä, mihin oli antanut aihetta yhdysvaltalaisen kenraalimajurin Deanen selostus. Se sisälsi useita konkreettisia ehdotuksia. Neuvostoliitolle esitettiin mm. sen tukikohtien antamista englantilaisten ja amerikkalaisten lentokoneiden käyttöön, jotta ne voisivat neuvostotukikohdista käsin suorittaa pommituslentoja Saksan teollisuusalueita vastaan. Ajan oloon kysymys ratkaistiin myönteisesti. Neuvostoliitto antoi Pultavan seudulla olevat tukikohtansa mainittujen operaatioiden suorittamiseen. Toinen ehdotus koski säätiedotusten vastavuoroisen vaihdon tehostamista. Niinpä säätietojen vaihtoa laajennettiin tuntuvasti. Kolmas ehdotus edellytti Neuvostoliiton ja USA:n välisten lentoyhteyksien parantamista. Tästä asiasta Hull keskusteli erikseen Molotovin kanssa. Neuvostoliitto myöntyi puolestaan lentoyhteyksien kehittämiseen, ja maan asianomaiset elimet saivat toimeksi käsitellä kysymystä.

Konferenssissa katsottiin toivottavaksi Turkin sotaan yhtyminen liittoutuneiden puolella sekä vaihdettiin mielipiteitä yhteistyöstä Ruotsin kanssa. Neuvostoliittolainen osapuoli arveli Turkin mukaan tulon Hitlerin-vastaiseen liittoutumaan lyhentävän sotaa. Konferenssin osanottajat pohtivat eri mahdollisuuksia saada Turkki julistamaan lähiaikoina sota natsi-Saksalle. Yhteistyöstä Ruotsin kanssa puhuttaessa harkittiin mahdollisuutta käyttää sen alueella olevia kenttiä liittoutuneiden pohjoisalueilla toimivien lentokoneiden tukikohtina. Vaihdettuaan mielipiteitä konferenssin osanottajat päättivät, että kolmen vallan edustajat jatkavat vastaisuudessa Turkin ja Ruotsin ongelman tutkimista.

Sotakorvauksista puheen ollen määrättiin eräät yhteiset periaatteet. Saksalle päätettiin esittää sellainen sotakorvausvaatimus, että sen suorittamat maksut edistäisivät sodan jälkeisen maailmantalouden kehitystä. Saksan täytyi niin ollen suorittaa sotakorvauksen maksu tavaroina ja palveluksina eikä rahana. Sotakorvaustoimitukset oli jaettava Hitlerin hyökkäyksen kohteeksi joutuneiden maiden kesken suhteessa niiden kärsimiin vahinkoihin, ja sotakorvausten suorittamiselle oli asetettava aikaraja. Osapuolet sopivat Saksan sotakorvauksista huolehtivan erikoiskomission perustamisesta. Aluksi siihen kuuluisi kolmen vallan edustajia ja myöhemmin voisivat tulla mukaan muidenkin asianosaisiksi katsottujen valtioiden edustajat.

Eräässä istunnossa Hull otti puheeksi Yhdistyneiden kansakuntien julistuksen riippuvaisista maista sekä siirtomaa- ja mandaattialueiden väestöstä. USA:n ulkoministeriö oli laatinut vastaavan asiakirjaluonnoksen, jonka Hull sanoi luovuttaneensa Edenille maaliskuussa 1943 tämän vieraillessa Yhdysvalloissa.

Hull sanoi nostaneensa tämän kysymyksen vain tutustuttaakseen konferenssin osanottajat Washingtonin asenteeseen. Hull ilmoitti, ettei hänen tarkoituksenaan ole asettaa ongelmaa konferenssin ratkaistavaksi, koska ajan vähyyden vuoksi ehdotuksia ei voitaisi käsitellä yksityiskohtaisesti. Eden puolestaan tiedotti, ettei hän ole valmis kysymyksen tarkasteluun ja ettei hänen hallituksensa hyväksy asiakirjassa ilmaistua kantaa. Molotov korosti neuvostohallituksen pitävän kysymystä riippuvaisista maista tärkeänä ja katsovan sen kaipaavan lisäselvitystä. Amerikkalaisten ehdotuksesta kävi itse asiassa ilmi, että he halusivat ottaa haltuunsa eräät Euroopan siirtomaavaltioiden valvonnassa olleet alueet. Englantilaisia ei tietenkään miellyttänyt ajatus siirtomaa-ja mandaattialueiden kohtalon käsittelemisestä.

Päivälliset Kremlissä

Illalla 30. lokakuuta Stalin tarjosi Kremlin Katariinan salissa päivälliset Moskovan konferenssin päättymisen kunniaksi. Kutsuvieraita oli paljon. Saapuvilla olivat neuvottelujen osanottajat, poliittisen toimikunnan ja valtion puolustuskomitean jäsenet sekä ministerit. Korkein kenraalisto loisteli kullalla ja kunniamerkeillä.

Mieliala oli korkealla. Sodan kulussa oli tapahtunut selvä käänne Hitlerin-vastaisen liittoutuman hyväksi. Puna-

armeijalla oli takanaan useita menestyksellisiä taisteluja ja mainioita sotatoimia. Neuvostoliiton aseilla oli saavutettu vakuuttavia voittoja. Hitlerin joukoille oli tuotettu murskaavia tappioita Stalingradin edustalla ja sitten myös koko etelärintaman pituudelta. Neuvostojoukot olivat voittaneet erittäin vaikean taistelun Kurskin rintamakaarella. Puna-armeija oli ylittänyt Dneprin ja jatkoi rajua hyökkäystä länsisuuntaan. Englannin ja Yhdysvaltojen joukot kehittivät hyökkäyksen Apenniinien niemimaalla. Saksan suurin liittolainen Italia oli itse asiassa saatettu pois sodasta.

Katariinan saliin kokoontuneen kutsuyleisön joukossa erottui maineikas ryhmä Neuvostoliiton nuoria eteviä sotapäällikköjä, jotka olivat näyttäneet strategiamme ja taktiikkamme paremmuuden hitleriläiseen verrattuna. Heidän nimensä toistuivat alinomaa Korkeimman ylipäällikön päiväkäskyissä, ja heidän kunniakseen kajautettiin kunnialaukauksia Moskovassa. Oli mieluista katsella noita tarmokkaita, päättäväisiä, ryhdikkäitä ja kohteliaita komentajia kauniit paraatiunivormut yllään. He edustivat Puna-armeijan valiojoukkoa, armeijan, joka kulki peräänantamattomasti ja määrätietoisesti kohti voittoa.

Salin suurin pöytä oli asetettu vihertävillä moareetapeteilla verhotun seinän vierustalle. Pöydän ääressä istuivat keskellä Stalin, hänen oikealla puolellaan Cordell Hull ja vasemmalla USA:n Moskovan-lähettiläs Averell Harriman. Minä sain tulkkina paikan Hullin oikealta puolen. Vastapäätämme istuivat samassa järjestyksessä Molotovin kummankin puolen Anthony Eden, Ison-Britannian Moskovan-lähettiläs Archibald Clark Kerr ja Pavlov tulkkina. Muille paikoille asettuivat poliittisen toimikunnan jäsenet sekä Englannin ja Yhdysvaltojen sotilaslähetystöjen johtajat. Muissa pöydissä istui yhdessä sekä neuvostoliittolaisia että ulkomaisia vieraita: Neuvostoliiton ministereitä, marsalkkoja ja kenraaleja, kansankomissaarien neuvoston, ulkoasiain kansankomissariaatin ja ulkomaankaupan kansankomissariaatin työntekijöitä, Moskovan konferenssiin osallistuneiden Englannin ja USA:n valtuuskuntien jäseniä, Moskovassa akkreditoituna olevia diplomaatteja sekä neuvostoliittolaisia ja ulkomaisia lehtimiehiä.

Tuskin kaikki olivat ehtineet istuutua, kun Stalin nousi seisomaan lasi kädessään. Huomattuaan sen Molotov kilautti edessään seisovaan pulloon pyytäen hiljaisuutta. Mikrofoneja ei silloin pöydällä ollut. Stalin puhui vaimealla äänellä, mikä pani yleisön hetkessä hiljentymään niin, että hänen jokainen sanansa kuului selvästi salin perälläkin.

Stalin onnitteli konferenssin osanottajia työskentelyn menestyksellisen päättymisen johdosta. Hän sanoi uskovansa varmasti, että juuri hyväksytyt päätökset lyhentävät sotaa natsi-Saksaa ja sen eurooppalaisia liittolaisia vastaan.

– Tästä lähtien kolmen suurvallan yhteistyö on vieläkin tiiviimpää, Stalin jatkoi. – Konferenssissa vallinnut luottamuksen ilmapiiri tulee edistämään Hitlerin-vastaisen liittoutuman yhteistoimintaa yhteisen vihollisen lyömiseksi. Mitä tulee Neuvostoliittoon, niin voin vakuuttaa sen täyttävän rehellisesti sitoumuksensa. Voittomme kunniaksi, ystävät!

Stalin kohotti maljansa, loi ympärilleen iloisen silmäyksen, kilisteli laseja Hullin kanssa ja nyökkäsi ystävällisesti Edenille. Kaikki nousivat seisomaan yhtyäkseen esitettyyn maljaan.

Seuraavaksi pyysi puheenvuoroa Cordell Hull. Hän välitti kaikille läsnäoleville terveiset presidentti Rooseveltilta ja vakuutti, että hänen hallituksensa tekee voitavansa Moskovan konferenssissa tehtyjen päätösten täyttämiseksi. Lopuksi hän sanoi myös olevansa varma siitä, että liittoutuneiden kansojen yhteisin ponnistuksin vihollinen saadaan nujerretuksi. Seuraavina puhuivat Eden, Molotov, suurlähettiläät Harriman ja Kerr sekä Englannin ja Yhdysvaltojen sotilaslähetystöjen johtajat.

Maljapuheiden lomassa Stalin ja Hull keskustelivat vilkkaasti minun tulkatessani. Lähettiläs Harrimanin puututtua keskusteluun toimi tulkkina Bohlen.

Neuvostohallituksen päämiehen ja USA:n ulkoministerin välinen keskustelu koski konferenssia ja rintamatilannetta. Hull kertoi englantilais-amerikkalaisten joukkojen Pohjois-Italiassa kohtaamista vaikeuksista ja saksalaisten sitkeästä vastarinnasta. Stalin vuorostaan esitti lyhyesti tilanteen Neuvostoliiton–Saksan rintamalla. Hän sanoi, että suurimmat sotatoimet aloitetaan lähiaikoina Ukrainassa ja että kohta onnistutaan ehkä vapauttamaan Kiev. Hull otti

kiinnostuneena vastaan tuon tiedon ja lupasi viivyttelemättä tiedottaa presidentti Rooseveltille Puna-armeijan suunnitelmista.

Edelleen puhetta johti Hull. Hän oli kaiketi päättänyt käyttää hyväkseen sitä, että istui sinä iltana Stalinin vieressä. Sitä paitsi hänen oli aamulla lähdettävä paluumatkalle Yhdysvaltoihin, joten hänellä oli nyt viimeinen mahdollisuus keskustella suoraan neuvostohallituksen päämiehen kanssa kaikista Yhdysvaltojen hallitusta kiinnostavista kysymyksistä. Hull aloitti Neuvostoliiton ja USA:n sodanjälkeisten suhteiden ongelmasta. Vastaten tavallaan Stalinin ensimmäiseen maljapuheeseen ulkoministeri sanoi:

– Lasken Moskovan konferenssin onnistumisen ennen kaikkea teidän ansioksenne, marsalkka Stalin. Tuosta menestyksestä on kiitettävä teidän maatanne ja kansaanne, jotka ovat ottaneet ratkaisevan askelen osallistuakseen yhdessä Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen kanssa keskinäiseen yhteistyöhön pohjautuvan yleismaailmallisen tulevaisuudenohjelman toteuttamiseen.

Stalin hymyili ja vastasi kannattavansa varauksettomasti rauhan hyväksi harjoitettavaa laajaa kansainvälistä yhteistyötä sotilaallisella, poliittisella ja taloudellisella alalla.

– On hyvin tärkeää, Hull jatkoi, – että te pitäisitte merkityksellisenä johtajien henkilökohtaista kanssakäymistä ja ennen kaikkea teidän henkilökohtaista yhteydenpitoa presidentti Rooseveltin ja pääministeri Churchillin kanssa. Pidättekö mahdollisena, että tapaaminen järjestetään Basrassa?

Stalin vastasi päättäväisesti tulleensa pitkän harkinnan jälkeen tulokseen, ettei hänellä ole mahdollisuutta lähteä kyseisenä ajankohtana niin kaukaiselle matkalle. Hän sanoi epäilevänsä, voiko hän yleensä poistua maasta näin kiperän tilanteen vallitessa. Yhdysvaltojen hallituksen pitää uskoa, että hän puhuu vilpittömästi. Sitten Stalin esitti, että hän voisi lähettää asemestaan ensimmäisen sijaisensa Molotovin. Neuvostolakien mukaisesti Molotovilla on oikeus hoitaa pääministerin viransijaisuutta tämän poissaollessa.

– Mitä ajattelette tuollaisesta vaihtoehdosta? Stalin kysyi.

Hull vastasi, että kun marsalkka Stalin ei voi lähteä tapaamistilaisuuteen, niin Molotov pystyy tietenkin edustamaan ansiokkaasti sekä häntä henkilökohtaisesti että neuvostohallitusta. Mutta hänen, Hullin, mielestä olisi sittenkin tärkeää, että Stalin kävisi itse tapaamassa Rooseveltia.

Keskustelukumppanit olivat kotvan vaiti omiin ajatuksiinsa syventyneinä. Hull liikutteli konemaisesti haarukkaansa lautasella ilmeisen harmistuneena siitä, että hänen kaunopuheisuutensa oli jälleen osoittautunut turhaksi.

Seuraavassa huomasin Stalinin kumartuvan puoleeni Hullin selän takana ja viittaavan sormella minua lähemmäksi. Kumarruin lähemmäksi ja hän kuiskasi minulle:

– Kuunnelkaa minua tarkkaan. Tulkatkaa Hullille sanasta sanaan seuraava asia: neuvostohallitus on pohtinut Kaukoidän tilannetta ja tehnyt päätöksen aloittaa hyökkäys Japania vastaan heti sodan päätyttyä Euroopassa, kun liittoutuneet tuottavat tappion natsi-Saksalle. Välittäköön Hull tämän tiedon presidentti Rooseveltille meidän virallisena kantanamme. Haluamme toistaiseksi pitää tämän salassa. Yrittäkää itsekin puhua hiljaa, ettei kukaan ympärillä kuulisi. Onko selvä?

– Selvä on, toveri Stalin, vastasin kuiskaten.

Stalinin sanoja tulkatessani yritin välittää ne mahdollisimman tarkasti englanniksi. Stalin katsoi koko ajan Hullia suoraan silmiin ja nyökytti aika ajoin päätään vahvistukseksi.

Näkyi että uutinen kiihotti tavattomasti Hullin mieltä. Amerikkalaiset olivat jo pitkään odottaneet tuota hetkeä. Vihdoin USA:n hallitus oli saanut neuvostohallituksen päämieheltä virallisen tiedonannon Washingtonille tuiki tärkeästä kysymyksestä, joskin tieto annettiin luottamuksellisesti.

Kuukautta myöhemmin Stalin ilmoitti asiasta jo laajemmalle kuulijakunnalle kolmen suurvallan johtajien tavatessa Teheranissa. Sitten hän toisti lupauksensa Jaltan konferenssissa helmikuussa 1945. Mutta ensimmäinen, 30. lokakuuta 1943 annettu tieto Neuvostoliiton aikomuksesta yhtyä sotaan Japania vastaan Saksasta saavutetun voiton jälkeen sai Hullissa aikaan silminnähtävän muutoksen. Hänen mielihar minsa oli haihtunut tipotiehen. Cordell Hull kirjoitti myöhemmin, että Stalinin täysin oma-aloitteisesti tekemä ilmoitus oli tavattomasti hämmästyttänyt ja ilahduttanut häntä.

Hull kertoi muistelmissaan, että aamulla ollessaan matkalla lehtokentälle hän oli poikennut Spaso Houseen ja laatinut

sähkeen presidentti Rooseveltille varovaisuussyistä kahdessa osassa. Sähkeen alkuosa kirjoitettiin laivaston salakirjoituksella ja loppuosa maavoimien salakirjoituksella. Amerikkalaiset epäilivät vihollisen vastavakoilun paljastaneen jommankumman salakielen koodin.

Hull lähetti samanaikaisesti toisenkin sanoman, jossa tiedotti Stalinin, Rooseveltin ja Churchillin tapaamisnäköaloista. Hän sähkötti presidentille Stalinin päättäneen varmasti luopua matkasta Basraan. Hull kehotti presidentti Rooseveltia harkitsemaan Teheranin vaihtoehtoa, sillä suostumus konferenssin pitämiseen Teheranissa tarjoaisi ainoan mahdollisuuden tavata. Hullin sähkeellä oli nähtävästi osuutensa siinä, että presidentti Roosevelt antoi kohta suostumuksensa tapaamiseen Iranin pääkaupungissa.

Kuultuaan Kremlin Katariinan salissa päivällispöydässä Stalinin ilmoituksen Hull pystyi vaivoin hillitsemään mielenliikutustaan. Hänen laihoille pergamenttikasvoilleen ilmaantui punertavia laikkuja. Kääntyen puoleeni hän virkkoi hiljentäen ääntään:

– Sanokaa marsalkka Stalinille, että USA:n hallitus kiittää häntä vilpittömästi tiedotuksesta. Minä henkilökohtaisesti arvostan korkealle minulle osoitetun luottamuksen ja lupaan, että pidämme tärkeän päätöksenne tarkasti salassa. Välitän sen tietenkin heti presidentti Rooseveltille. Amerikan kansa tulee aina muistamaan kiitollisena Neuvostoliiton valmiuden auttaa sitä vaikeassa taistelussa. Kiitämme neuvostohallitusta tuosta valmiudesta sitäkin syvemmin, kun tunnemme hyvin Puna-armeijan jättimäiset ponnistelut liittoutuneiden voiton hyväksi Euroopassa. Kiitän vielä kerran teitä, marsalkka Stalin, ja teidän kauttanne myös kaikkia virkatovereitanne.

Stalin vain nyökkäsi vastaukseksi.

Puhe kiertyi länsivaltojen, mm. Yhdysvaltojen hallituksen, sodanedelliseen politiikkaan. Stalin huomautti, että eristäytymispolitiikka oli vähällä saattaa Yhdysvallat perikatoon ja tuottaa suurta vahinkoa Neuvostoliitollekin. Stalin alkoi kehitellä ajatusta Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välisen yhteistyön tarpeesta.

Hull myöntyi sanoen, että se on erinomainen ajatus ja että kaksi kansaamme, neuvostokansa ja USA:n kansa, muis-

tuttavat läheisesti toisiaan, niillä on paljon yhteistä. Hull sanoi edelleen:

– Molemmat kansat ovat suurkansoja, joten on tärkeä kehittää yhteistyöhön pohjautuvaa yhteisymmärrystä, luottamusta ja ystävyyttä niiden kesken.

Stalin ryhtyi kestitsemään Hullia makeahkolla gruusialaisella Hvantškaru-viinillä. Muut vieraat nauttivat enimmäkseen vodkaa ja konjakkia. Amerikkalainen kenraali Dean kiinnytti Stalinin huomion puoleensa esittämällä maljan sen päivän kunniaksi, jolloin Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian joukot kohtaavat Neuvostoliiton joukkojen kanssa Saksassa. Stalin nousi nojatuolistaan, kiersi pöydän ja lähestyi Deania. Hän kilisteli Deanin kanssa laseja ja taputti tätä hyväksyvästi olalle.

Päivälliset jatkuivat. Stalin kohotti maljoja sotapäälliköille, yleisesikunnan työntekijöille ja eri aselajeille. Pidettyään joka kerta lyhyen maljapuheen hän poistui pöydästä ja suuntasi askelensa mainitsemansa marsalkan tai kenraalin luo. Hän kilisti lasia maljapuheella kunnioitetun kanssa koskettaen tätä olkapäähän. Palatessaan paikalleen hän pysähtyi välistä tervehtiäkseen englantilaisia ja amerikkalaisia vieraita. Seurasin hänen mukanaan ja tulkkasin lyhyitä keskusteluja.

Näin jatkui yli puolenyön. Sen jälkeen siirryttiin viereiseen saliin katettujen kahvipöytien ääreen. Stalin, Molotov, Hull ja Eden sekä tulkit istuivat erilliseen pöytään.

Stalin kumosi sarkastisessa äänilajissa eräissä maissa levitetyt huhut, että Neuvostoliitto ja natsi-Saksa voisivat solmia erillisrauhan. Hull puolestaan sanoi, että ne jotka vähänkin tuntevat neuvostokansaa sekä Neuvostoliiton ja Hitlerin Saksan suhteiden historiaa, ovat varmoja siitä, etteivät neuvostoihmiset solmi koskaan erillisrauhaa. Sen sijaan Eden rypisti kulmiaan ja oli vaiti.

Heittäen pikaisen silmäyksen Ison-Britannian ulkoministeriin Stalin sanoi, että Hullin varmuus ilahduttaa häntä suuresti, ja toisti tuonkaltaisten huhujen olevan mitä suurinta typeryyttä.

Arvelen Stalinin valinneen tarkoituksella juuri sen ajankohdan puuttuakseen huhuihin erillisneuvotteluista natsi-Saksan kanssa. Olihan jälleen tullut tietoja Hitlerin salalähettiläiden kanssakäymisestä Englannin ja USA:n edustajien kanssa eräis-

sä puolueettomissa maissa. Niinpä USA:n tiedustelupalvelun asiamies Allen Dalles kävi ahkerasti neuvotteluja natsiagenttien kanssa Genevessä. Ottamalla puheeksi kyseiset huhut Stalin halusi nähtävästi tunnustella Hullia ja Edeniä toivossa saada heiltä jonkinlaista tietoa asiasta. Kumpikaan heistä ei ottanut kantaa asiaan tekeytyen viittausta ymmärtämättömäksi.

Seuraavaksi kaikki siirtyivät elokuvasaliin katsomaan filmiä Volotšajevkan päivät. Tuo vuonna 1938 valmistunut suurta menestystä saavuttanut neuvostoelokuva kertoi Siperian ja Primorjen vapauttamisesta japanilaisista maahanhyökkääjistä. Japanin Moskovan-lähettiläs oli aikoinaan esittänyt vastalauseensa elokuvan johdosta. Stalin ei ollut sattumalta valinnut katsottavaksi juuri tätä filmiä. Sen sisältö vahvisti tavallaan Stalinin USA:n ulkoministerille äskettäin lausumat sanat Neuvostoliiton valmiudesta yhtymään liittoutuneiden sotaan Japania vastaan natsi-Saksan kukistuttua.

Elokuvaesityksessä olivat läsnä vain poliittisen toimikunnan jäsenet, Englannin ja USA:n valtuuskuntien johtajat sekä Yhdysvaltojen ja Englannin lähettiläät.

Elokuvasali ei ollut iso. Valkokangas oli sijoitettu syvään niššiin, joten ensimmäinen penkkirivi oli tarpeellisen kaukana valkokankaasta. Rivin oikealla puolen oli flyygeli. Ensimmäisessä rivissä istuivat Stalin, Hull, tulkit, Eden ja Molotov. Muut vieraat ottivat paikat toiselta tuoliriviltä.

Ennen elokuvanäytäntöä kuultiin pieni konsertti. Kozlovskin kaunis tenori ja Barsovan trillit hivelivät korvaa. Mihailovin basso vaikutti ehkä liian voimakkaalta pienehkössä tilassa esitettynä. Elokuva näytettiin heti konsertin perään. Japanilaisten hirmutyöt Neuvostoliiton alueella sekä Siperian ja Kaukoidän partisaanien sankarillinen taistelu tekivät syvän vaikutuksen Hulliin. Elokuvan esityksen aikana Stalin kääntyi muutaman kerran hänen puoleensa selittäen eri kohtauksia ja muistellen neuvostokansan japanilaisia miehittäjiä vastaan käymän taistelun kautta. Filmin eräässä kohdassa Hull kumartui Stalinin puoleen ja lausui liikuttuneena:

– Nyt näen, marsalkka Stalin, että teillä on maksettavana kalavelkoja japanilaisille ja te tietenkin vaaditte heidät aikanaan tilille. Ymmärrän teitä hyvin ja olen varma menestyksestänne. Hull ojensi Stalinille vanhan luisevan kätensä.

Stalin puristi sitä ja sanoi rauhallisesti:

– Olette oikeassa, me emme ole unohtaneet japanilaisten sotakiihkoilijoiden tekoja maamme kamaralla.

Filmin jälkeen Cordell Hull pudisti kauan Stalinin kättä ja kiitteli kovasti hänelle suodusta mahdollisuudesta nähdä mielenkiintoinen ja erittäin opettava historiallinen elokuva.

Stalin saattoi ulkoministerin Kremlin palatsin eteisaulaan johtaville leveille marmoriportaille saakka. He seisoivat jonkin aikaa portailla ja lausuivat toisilleen tulevaisuutta koskevia toivotuksia. Stalin puristi kahdesti Hullin kättä korostaen olevansa tyytyväinen tapaamiseen.

Tie voittoon ja rauhaan

Aivan konferenssin lopussa vahvistettiin yhteinen tiedonanto. Se julkaistiin samanaikaisesti Moskovassa, Washingtonissa ja Lontoossa yhdessä edellä mainittujen konferenssin hyväksymien asiakirjojen kanssa 2. marraskuuta 1943.

Tiedonannossa sanottiin, että »19.–30. lokakuuta 1943 Moskovassa pidettiin ulkoministerikonferenssi, johon osallistuivat Amerikan Yhdysvaltojen ulkoministeri herra C. Hull, Yhdistyneen Kuningaskunnan ulkoministeri herra A. Eden ja Neuvostoliiton ulkoministeri V. Molotov. Konferenssi piti 12 istuntoa». Edelleen lueteltiin neuvottelujen muut osanottajat Amerikan Yhdysvaltojen, Englannin ja Neuvostoliiton puolelta ja osoitettiin, että konferenssissa oli käsitelty »kaikkia kolmen hallituksen esille ottamia kysymyksiä».

Edelleen tiedonannossa sanottiin: »Neuvostoliiton, Yhdistyneen Kuningaskunnan ja Yhdysvaltojen hallitukset ovat olleet kiinteässä yhteistyössä yhteisten sotaponnistusten toteuttamisessa. Siitä huolimatta kolmen hallituksen ulkoministerit ovat ensimmäistä kertaa onnistuneet pitämään neuvottelukokouksen.

Tapaamisen aikana keskusteltiin seikkaperäisesti ja vilpittömästi toimenpiteistä, joihin on ryhdyttävä Saksaa ja sen Euroopan satelliitteja vastaan käytävän sodan lyhentämiseksi. Suunniteltavia sotatoimia käsiteltäessä käytettiin apuna

ylipäällystöä edustavia sotilasneuvonantajia. Sotatoimia koskevia päätöksiä tehtäessä pidettiin silmällä perustan luomista kolmen maan kiinteälle sotilaalliselle yhteistyölle tulevaisuudessa.

Myönnettyään ensisijaiseksi tavoitteeksi sodan lopun jouduttamisen kolmen maan hallitukset totesivat yksimielisesti, että kansallisten etujen ja rauhantahtoisten kansakuntien etujen kannalta on tärkeää jatkaa nykyistä, sodankäyntiä varten aloitettua kiinteää yhteistyötä sotatoimien päätyttyäkin. Vain sitä tietä pystytään ylläpitämään rauhaa.»

Päätteeksi tiedonannossa sanottiin, että keskinäisen luottamuksen ja ymmärtämyksen ilmapiirissä »käsiteltiin muutkin tärkeät kysymykset, jotka koskivat sekä juoksevia asioita että tulevaa menettelyä natsi-Saksaa ja sen satelliitteja kohtaan sekä taloudellista yhteistyötä että yleisen rauhan turvaamista».

Yhdysvaltojen ja Englannin valtuuskunnat lähtivät Moskovasta varhain aamulla 1. marraskuuta. Sää oli kostean kolea. Kolmen vallan lipuilla koristetulle keskuslentokentälle oli asetettu kunniavartio. Ensimmäiseksi lähti Cordell Hull valtuuskuntineen. Astuttuaan neuvostoliittolaisten uutiselokuvamikrofonien eteen USA:n ulkoministeri sanoi:

– Haluaisin pitää lyhyen hyvästijättöpuheen Neuvostoliiton virallisille henkilöille ja kansalle. Sanani eivät riitä ilmaisemaan kiitollisuuttani vieraanvaraisuudesta sekä hyvän tahdon ja ystävyyden tunteista, joita maanne viralliset henkilöt ja kansa osoittivat minua ja seuruettani kohtaan. Tämä kansainvälinen konferenssi on todistuksena suurista mahdollisuuksista ja realiteeteista tulevaisuudensuunnitelmiin nähden. Olen varma, että konferenssimme tulokset tulevat paremmin näkyviin ajan mittaan ja sitä mukaa kuin tarjoutuu mahdollisuus toteuttaa se, mistä täällä on päätetty. Haluan ilmaista vielä kerran kiitokset kaikille niille, jotka tekivät käyntimme mukavaksi ja menestykselliseksi.

Tutustuessaan nykyään puheena olevan konferenssin asiakirjoihin ja sen osanottajien julkisiin lausuntoihin lukijan on syytä muistaa, että asiakirjat julkaistiin sodan ollessa kiivaimmillaan. Kavala vihollinen tutki tuonkaltaisia asiakirjoja löytääkseen niistä edes jonkinlaisia merkkejä liittoutuneiden erimielisyyksistä ja käyttääkseen niitä omaksi hyödykseen. On niin ollen luonnollista, että kaikki sen ajan tiedonannot sekä muut julkiset tiedotukset ja ilmoitukset laadittiin sillä tavoin, ettei niissä olisi voinut havaita pienintäkään erimielisyyden häivettä. Kysymys toisesta rintamasta ja sen yhteydessä syntyneet ristiriidat olivat tietenkin erityisellä sijalla eikä niitä itse asiassa salattukaan erikoisemmin. Oli muitakin vakavia, myös Moskovan konferenssissa esille tulleita erimielisyyksiä Neuvostoliiton ja sen kapitalististen liittolaisten välillä.

Moskovan konferenssi osoitti samalla mahdollisuuden ratkaista yksimielisesti sodankäyntiä ja sodanjälkeistä järjestystä koskevia vaikeita ongelmia. Tärkeiden päätösten hyväksymisen lisäksi Moskovan konferenssi valmisti edellytykset kolmen vallan päämiesten ensimmäiselle tapaamiselle, joka pidettiin Teheranissa 28. marraskuuta–1. joulukuuta 1943.

Maailman demokraattiset yhteiskuntapiirit ottivat hyväksyen vastaan Moskovan konferenssin tulokset. On itsestään selvää, että maaperän konferenssin tuloksille ja koko poliittiselle ilmapiirille olivat valmistaneet neuvostoaseiden loistavat voitot Suuren isänmaallisen sodan rintamilla.

TEHERANIN KONFERENSSI

MATKA IRANIN PÄÄKAUPUNKIIN

Kolmen suuren tapaaminen

Natsienvastaisen liittoutuman kolmen suurvallan johtajat pitivät syksyllä 1943 Teheranissa konferenssin, joka oli merkkitapahtuma toisen maailmansodan aikaisen diplomatian historiassa. Kaikki kolme tapaamisen osanottajaa ovat jo kauan olleet poissa. Viimeinen heistä, 90-vuotiaaksi elänyt Winston Churchill kuoli 1965 ja hänet haudattiin kunnianosoituksin sukutilalleen Englannissa. Siihen mennessä hän oli jo yli kymmenen vuotta ollut syrjässä valtiomiestoiminnasta. Roosevelt kuoli huhtikuussa 1945, aivan natsi-Saksan antautumisen aattona. Stalin eli vielä vajaat kahdeksan vuotta. Syksyllä 1943 kaikki kolme olivat liittoutuneiden maiden johdossa. Hirveän sodan raatelema maailma seurasi tarkasti heidän joka askeltaan ja kuunteli heidän joka sanaansa. Konferenssi veti luonnollisesti puoleensa koko ihmiskunnan huomion. Kolmen suuren ensimmäisen tapaamisen päätöksiä odottivat sekä miehitetyn Euroopan kansat että huolestuneet akselivaltojen johtajat. Sivilisaation kohtalot ja tulevien sukupolvien elämä riippuivat paljolti Hitlerin-vastaisen liittoutuman kolmen johtajan yhteistoimintakyvystä.

Marraskuun 28. päivänä Teheranissa tapasivat ensi kertaa miehet, joiden nimet ovat pysyvästi jääneet historiaan: Josif Stalin, Franklin Roosevelt ja Winston Churchill. Yksilöinä he erosivat toisistaan suuresti. Jokaisella oli oma näkemyksensä historiasta ja ihmiskunnan tulevaisuudesta, omat ihanteensa ja vakaumuksensa. Siitä huolimatta yhteistä vihollista vastaan käytävän taistelun logiikka johdatti heidät Teheraniin ja pani tekemään yksimielisiä päätöksiä.

Monet historioitsijat pitävät Teheranin konferenssia liittoutuneiden yhteistyön huipentumana. Tämä on mielestäni

oikea arvio. Kuitenkin nousu tuolle huipulle oli ollut vaikeaa. Hitlerin hyökättyä Neuvostoliittoon Englannin ja Yhdysvaltojen hallituspiirit välttelivät sotilaallista yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa. Samaan aikaan kun neuvostohallitus pyrki mitä pikimmin solmimaan liittolaissuhteet länsivaltoihin pitäen näitä suhteita takeena menestyksellisestä taistelusta akselimaita vastaan, Lontoo ja Washington yhtyivät taistelutoimiin yhteistä vihollista vastaan vain tilanteen pakottamina ja pitkittivät antamiensa sitoumusten täyttämistä.

Neuvostoliiton mukaantulo sotaan teki siitä todella fasisminvastaisen vapautussodan. Kaikkialla maailmassa ja eritoten fasistisen »uuden järjestyksen» orjuuttamassa Euroopassa kansat liittivät toiveensa ruskean ruton hävittämisestä Puna-armeijan sankarilliseen taisteluun. Jo siihen aikaan ymmärrettiin yleisesti, että ilman Neuvostoliittoa Englanti enempää kuin Yhdysvallatkaan ei pystyisi voittamaan akselimaita. Liittoutuminen Neuvostoliiton kanssa tarjosi silloin Englannille ja USA:lle ainoan mahdollisuuden säilyttää poliittinen riippumattomuutensa ja kansallinen suvereeniutensa. Tämän seikan ymmärtäminen loikin pohjan Englannin, Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton yhteistoiminnalle sodassa ja Hitlerin-vastaiselle liittoutumalle.

Samalla pitää muistaa, että länsiliittoutuneet tavoittelivat sodassa omia erityisiä tarkoitusperiään, jotka luovat valoa myös liittolaisten välisiin suhteisiin ja Englannin ja Yhdysvaltojen johtajien kannanottoihin muun muassa Teheranin konferenssissa.

Englannin ja USA:n politiikka oli ilmeisen kaksinaamaista. Toisaalta ne pyrkivät heikentämään Neuvostoliiton käsin tärkeimpiä kilpailijoitaan, Saksaa ja Japania, toisaalta taas ne toivoivat, että natsi-Saksa onnistuu ehkä kukistamaan Japanin avulla Neuvostoliiton, mikä mahdollistaisi kapitalismin jakamattoman herruuden palauttamisen maailmaan.

Sodan riehuessa Englannin ja Yhdysvaltojen johtavat piirit eivät tietenkään uskaltaneet lausua julki salaisia toiveitaan. Näiden maiden yleinen mielipide kannatti silloin päättävästi aktiivista yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa. Englannin ja USA:n hallitusten täytyi ottaa huomioon maidensa kansojen laaja liike, joka kannatti tehokasta sotilasliittoa Neuvostolii-

ton kanssa sekä tarmokkaita toimia yhteistä vihollista vastaan.

Sodan vuosina muotoutunut fasisminvastainen liittoutuma näytteli tärkeää historiallista osaa natsi-Saksan ja militaristisen Japanin murskaamisessa. Se näytti käytännössä toteen Leninin ajatuksen, että erilaisia yhteiskunta- ja talousjärjestelmiä edustavat valtiot voivat elää rinnan ja jopa olla yhteistyössä keskenään. Rauhaa, kansojen ystävyyttä ja kehitystien itsenäistä valintaa järkkymättömästi puolustavan Neuvostoliiton mukanaolo liittoutumassa antoi uutta voimaa kaikille, jotka taistelivat vapauden ja riippumattomuuden puolesta. Liittoutuman merkitystä korostivat erikoisesti Teheranin konferenssin päätökset.

Stalin, Roosevelt ja Churchill olivat pitkän aikaa pohtineet tapaamisen mahdollisuutta kirjeenvaihdossaan. Kaikki kolme näkivät henkilökohtaisen tapaamisen tarpeelliseksi ja tärkeäksi. Vuoden 1943 syksyyn mennessä oli sodan kulussa hahmottunut selvä käänne liittoutuneiden hyväksi. Tapaamista eivät puoltaneet nyt ainoastaan sotilaalliset, vaan myös poliittiset näkökohdat. Tapahtumien kulku vaati sopimaan jatkotoimista voiton jouduttamiseksi sekä vaihtamaan mielipiteitä sodanjälkeisistä järjestelyistä.

Konferenssin pitopaikan valinta oli tuottanut vaikeuksia. Stalin oli toivonut sen pidettävän lähellä Neuvostoliiton aluetta, sillä aktiiviset sotatoimet neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla estivät häntä, korkeinta ylipäällikköä, poistumasta pitkäksi aikaa Moskovasta. Tämä oli tietenkin painava syy. Roosevelt oli puolestaan vedonnut maansa perustuslakiin, joka kielsi presidenttiä matkustamasta pitkäksi aikaa Washingtonista.

Jo syksyllä 1943, kun valmisteltiin Neuvostoliiton, Englannin ja USA:n ulkoministereiden Moskovan neuvottelukokousta, Stalin, Roosevelt ja Churchill olivat kirjeenvaihdossaan käsitelleet hallitusten päämiesten mahdollista tapaamista. He olivat periaatteessa sopineet, että tämä tapaaminen pidetään marraskuun 15:nnen ja joulukuun 15. päivän välisenä aikana 1943. Tapaamispaikasta he olivat kuitenkin olleet eri mieltä.

Palattuani marraskuun lopussa lyhyeltä työmatkalta sain kuulla, että kolmen suuren tapaamispaikkaa koskeva kiistakysymys oli ratkennut ja neuvostovaltuuskunta oli jo matkustanut junalla Moskovasta Teheraniin.

Moskovasta Bakuun

Toimin siihen aikaan neuvoksena ulkoasiain kansankomissariaatin sihteeristössä ja hoidin Yhdysvaltojen-suhteita. Koska osasin hyvin englantia, toimekseni annettiin tulkkaus Teheranin tapaamisessa. Ennättäkseni valtuuskunnan mukaan jouduin turvautumaan lentokoneeseen. Matkapaperit oli jo saatu valmiiksi, ja 27. päivän vastaisena yönä lähdin matkaan. Kumppaninani oli valtuuskunnasta jälkeen jäänyt Lähi-idän ongelmien asiantuntija professori Anatoli Miller.

Lentokentälle ajoimme läpi tuiskun. Yö oli pimeä. Jykevä ZIS-101 kulki hitaasti. Lyhtyjen lasiin oli tiukkojen pimennyssääntöjen mukaisesti liimattu mustaa kangasta. Vain ohuista raoista tihkuva valo auttoi kuljettajaa pysymään tiellä. Hänen täytyi painautua aivan tuulilasia vasten nähdäkseen tien reunan. Aika ajoin oli pakko pysähtyä ja puhdistaa tuulilasi lumesta.

Pimeässä en tahtonut saada selville, oliko lentokentälle vielä pitkälti. Vihdoin auto kääntyi päätieltä oikealle, sitten vasemmalle ja kohta näin korkean kinoksen takaa Vnukovon lentoaseman pimennetyn kuutiomaisen rakennuksen. Kun auto pysähtyi, lähtöön oli aikaa vain 15 minuuttia.

Vaikka oli yö, lentoaseman sisällä oli paljon valoa, hälyä ja väkeä. Ilmoittauduimme ja menimme kentälle, missä Douglas-kuljetuskone lämmitteli moottoreitaan. Potkureiden lennättämät lumihiutaleet pistelivät kasvoja. Kapusimme irtotikkaita pitkin koneen sisään. Jotkin laatikot veivät puolet tilasta. Etuosassa oli vapaampaa. Rautaista saranapenkkiä peitti huurre. Selkä nojasi jäänriitteiseen metalliseen runkoon. Nousun jälkeen kytkettiin lämmitys, mutta se ei helpottanut: kuuma ilma liikkui ylhäällä ja hautoi päätä, kun taas jalkoja palelsi.

Lensimme matalalla, niin kuin sota-aikana kuului, aivan metsän yllä, varoen saksalaisia hävittäjiä. Valoja ei sytytetty

ja ikkunasta saattoi erottaa lumisia peltoja ja tummia metsiä. Aamupuolella teimme välilaskun jollekin arokentälle. Tankkeihin lisättiin bensiiniä ja lento jatkui. Ikkunasta näkyi suolaaroja. Lunta oli enää hyvin vähän. Sitten seurasivat kuivien ruohonkorsien kirjavoittamat loputtomat hiekkakummut. Puolenpäivän aikaan koneen kapteeni tuli luoksemme ja sanoi:

– Muutaman minuutin kuluttua lennämme Stalingradin ylitse. Lennämme matalalla, niin että voitte nähdä, mitä kaupungista on jäänyt jäljelle.

Katselimme vaiteliaina ikkunoista. Ensin ilmestyi näkyviin hajanaisia mökkejä, sitten äkkiä alkoi kauhea kaaos – seinien palasia, rakennusten pystyssä törröttäviä seiniä, rauniokasoja ja yksinäisiä savupiippuja. Ne erottuivat mustina viivoina lumen peittämästä elottomasta arosta. Vasta vuosi oli kulunut täällä riehuneesta sodanpalosta, mutta raunioiden keskellä näkyi jo elonmerkkejä, ihmisiä ja uusia rakennuksia. Kaupunki oli siis elpymässä. Stalingradin takana levittäytyi taas yksitoikkoinen eloton maisema. Siellä täällä huomasi saksalaisten panssarivaunujen ja autojen ruostuneita runkoja. Käännyin pois ikkunasta, nostin takin kauluksen pystyyn, vedin jalat alleni yrittäen turhaan lämmetä ja torkahdin.

Myöhään illalla kone saapui Bakuun. Ilma oli lämmin. Lentokentällä meidät ottivat vastaan ulkoministeriön Azerbaidžanin diplomaattinen asiamies ja paikallisten viranomaisten edustajat. Ajoimme kaupunkiin vanhalla tummansinisellä chevroletilla, joka kuului diplomaattiselle asiamiehelle. Kapea tie kulki poraustornitiheikön läpi ja ilmassa leijui raa'an maaöljyn tuoksu. Se tuntui rauhoittavalta ja jopa kodikkaalta. Tosin kaikki tiesivät hyvin, että bakulaiset uurastivat yötä päivää antaakseen maallemme polttoainetta, joka oli välttämätön voiton saavuttamiseksi. Kaupunkilaiset suorittivat tehtävänsä kunniakkaasti. Sodan raskaimpinakin päivinä, kun fasistit olivat tunkeutuneet Volgalle ja Kaukasukselle saakka, Bakun öljyä tuli säännöllisesti rintaman ja selustan tarpeisiin.

Meidät majoitettiin Baku-hotelliin, jossa oli monia mukavuuksia ja lämmin vesi, mikä oli erityisen miellyttävää. Sodan alkuvuosina Moskovassa ei lämmitetty edes ulkoministeriön rakennusta. Työskentelimme päällystakit yllämme ja yövyimme Kuznetski most -kadun varrella olevan ulkoministeriön rakennuksen kellarissa, joka oli samalla pommisuojana ilmahyökkäysten aikana. Kellarissa oli hyytävän kylmää. Ennen maatapanoa raaputimme huurretta tiiliseinistä.

Rajan yli

Aamun valjettua lähdimme taas pyrkimään poraustornitiheikön läpi lentokentälle. Sää oli lupaavan kaunis. Pilvettömän taivaan itäreuna hohti heleänvärisenä. Lentoasemalla meitä odotti lentokone, joka liikennöi tuona aikana varmaan ainoalla Neuvostoliiton ulkomaanlinjalla Baku–Teheran. Kaksimoottoriset koneet oli varustettu erinomaisesti. Äänenpitävässä matkustamossa oli kaksi riviä pehmeitä korkeaselkäisiä istuimia, joissa oli lumivalkoiset päälliset. Miehistön jäsenet – he olivat sotilaslentäjiä – olivat pukeutuneet upseerin paraatiunivormuun, jossa oli kiiltävät kullanhohtoiset olkalaput. Puvut näyttivät erittäin komeilta siksikin, että Moskovassa upseeristo käytti vihreitä kenttäolkalappuja, joista arvonmerkit tuskin erottuivat.

Lentokoneen hieno sisustus, miehistön paraatipuvut ja ikkunoista virtaava pehmeä auringonvalo loivat juhlatunnelmaa. Pian sen jälkeen kun kone oli noussut ilmaan, matkustamoon, jossa Millerin ja minun lisäksi oli neljä sotilashenkilöä, tuli yksi miehistön jäsenistä. Toimittaen lentoemännän virkaa hän kertoi, mikä oli lennon korkeus ja nopeus, ilman lämpötila ja milloin saapuisimme perille. Hieman myöhemmin hän ilmestyi jälleen kantaen tarjottimella kuutta pientä kupillista mustaa kahvia. Huurteisessa lentokoneessa vietetyn eilispäivän jälkeen tämä lento oli satumaisen ihana.

Lensimme ensin Kaspian rantaviivaa myötäillen, sitten Iranin Azerbaidžanin ruskeiden poimujen ylitse ja ohi savimajarykelmien ympäröimän Tabrizin. Puolenpäivän aikaan olimme jo Teheranin yllä. Lintuperspektiivistä kaupunki näytti hyvin kauniilta. Säännöllisen neliömäiset korttelit, laajat viheralueet ja puuistutusten reunustamat valtakadut – ilmasta katsoen aivan eurooppalainen näky – eivät sointuneet aiempaan käsitykseeni tästä itämaisesta kaupungista. Tosin moskeijojen minareetit antoivat selvän vihjeen siitä, missä maan-

osassa kaupunki sijaitsi. Laaksoon levittäytyneen kaupungin vasemmalla puolella kohosi vuoria. Niiden rinteillä sijaitsivat šaahin kesäpäämaja ja paikallisen ylimystön huvilat.

Lentokentällä jouduimme äkkiä kuin keskelle kesää. Lämmin ilma hyväili kasvoja. Lumettuneen Moskovan jälkeen puiden rehevä lehvistö tuntui ensin oudolta. Tuli kiire riisua päällystakki ja puvun takki ja avata paidan kaulus.

Lentokentältä meitä kuljetettiin willys-jeepillä pölyäviä katuja pitkin, jotka eivät olleet suinkaan yhtä viehättäviä kuin ilmasta katsoen. Kaupungin keskusta näytti hieman nykyaikaisemmalta. Viimein auto kääntyi Neuvostoliiton lähetystön pihaan. Myöhemmin minulle kerrottiin, että tila oli joskus kuulunut rikkaalle persialaiselle ylimykselle. Niiltä ajoilta oli säilynyt laaja varjoisa puisto, jossa kasvoi korkeita setrejä, lampiin heijastuvia maalauksellisia pajuja ja mahtavia plataaneja, joiden solmukkaiden juurien välissä solisi raikas lähde.

Muutaman päivän kuluttua sain tilaisuuden tutustua kaupunkiin.

Rovnon alueen metsistä saapunut varoitus

Sota-aikana kolmen johtajan salaisille neuvotteluille olisi tuskin löytynyt Teheranista sopivampaa pitopaikkaa kuin Neuvostoliiton lähetystö. Mikään ei voinut siellä häiritä heidän työtään eikä sinne kantautunut itämaisen kaupungin humu. Tilaa ympäröi kivimuuri. Eri puolilla laajaa puistoa oli joitakin vaaleita tiilitaloja, joihin neuvostovaltuuskunta majoittui. Lähetystön kansliana käytetty päärakennus järjestettiin USA:n presidentin Rooseveltin asunnoksi.

Teheranin tapaamisen osanottajat olivat ennalta sopineet Yhdysvaltojen presidentin majoittumisesta konferenssin ajaksi Neuvostoliiton lähetystöön. Sen myönteisen ratkaisun takana olivat turvallisuusnäkökohdat. Yhdysvaltojen lähetystö sijaitsi Teheranin laidassa, kun taas Neuvostoliiton ja Englannin lähetystöt olivat vierekkäin. Yhtenäinen kompleksi saatettiin helposti muodostaa katkaisemalla katu korkeilla lauta-aidoilla ja tekemällä väliaikainen läpikulkutie lähetystöjen välille. Siten varmistettiin Neuvostoliiton ja Englannin edustajien turvallisuus, sillä lähetystöjä vartioitiin

luotettavasti. Jos Roosevelt olisi pysähtynyt USA:n lähetystöön, niin hänen ja muiden osapuolten olisi täytynyt ajaa muutama kerta päivässä neuvotteluihin kapeita katuja pitkin. Väkijoukon seassa saattoi helposti piileskellä saksalaisia asiamiehiä.

Oli nimittäin saatu tietoja, että natsien tiedustelupalvelu valmisteli attentaattia tapaamisen osanottajia vastaan. Vuonna 1966 tunnettu pyöveli Otto Skortzeny, jolle Hitler oli uskonut tärkeimmät tihutoimet, vahvisti, että hänelle oli annettu tehtäväksi kaapata Teheranissa Roosevelt. Tätä operaatiota saksalaiset valmistelivat täysin salaa.

Hitler oli kypsyttänyt ajatusta fasisminvastaisen liittoutuman kolmen johtajan murhasta siitä asti kun presidentti Roosevelt ja pääministeri Churchill olivat tavanneet toisensa vuonna 1943 Casablancassa. Tämän Pitkä hyppy -nimisen operaation valmistelun hän oli uskonut Abwehrin (vastavakoilun) päämiehelle Canarisille ja valtakunnan turvallisuusviraston päällikölle Kaltenbrunnerille.

Kolmea suurta vastaan suunnattua attentaattia valmisteltiin Abwehrin ja SS-johdon erikoiskouluissa peitenimellä operaatio Elefantti. Sen että tapaaminen saatettiin pitää Teheranissa, Saksan tiedustelupalvelu oli saanut tietää jo syyskuun puolivälissä 1943 dešifroimalla USA:n sotalaivaston käyttämän salakielen.

Hieman aiemmin Berliinissä oli toisen asian yhteydessä muistettu muuan Roman Gamota, joka oli toiminut vakoilijana Iranissa. Hänet oli päätetty lähettää takaisin Iraniin järjestämään tihutöitä ja ottamaan selvää tilanteesta. Toukokuun 22. päivänä 1943 Hitlerille osoittamassaan yksityiskirjeessä Himmler kirjoitti seuraavaa: »Vaikka viholliset lupaavat korkean palkkion Gamotan päästä ja hänen henkensä on ollut monesti vaarassa, hän aikoo horkasta toivuttuaan palata Pohjois-Iraniin.» Jo saman vuoden elokuussa Gamota teki laskuvarjohypyn Teheranin lähistöön. Hän löysi turvapaikan natsimielisten ainesten luota ja järjesti kaksisuuntaisen radioyhteyden Berliiniin. Myöhemmin tihutöitä varten Gamotan alaisuuteen lähetettiin SS-osastoja. Niihin kuuluivat myös gestapon asiamiehet Winfred Oberg ja Ulrich von Ortel. Osastot pudotettiin lentokoneista, jotka olivat nousseet ilmaan miehitetyltä Krimiltä. Teheranissa Englannin hyväksi

vakoillut sveitsiläinen Ernst Merzer otti Gamotan ja tämän ryhmän koukkuunsa. Jo ennen sotaa Merzeriä oli suositellut brittien salaiselle palvelulle englantilainen tiedustelija ja myöhemmin tunnettu kirjailija Somerset Maugham. Ollessaan Intelligence servicen palveluksessa Merzer oli sittemmin isäntiensä luvalla soluttautunut Saksan vastavakoiluun. Amiraali Canaris oli kauan tutkiskellut uutta asiamiestään, mutta ei ollut pystynyt paljastamaan tämän kaksoispeliä. Vuoden 1940 lopussa Merzer oli muuttanut Abwehrin käskystä Teheraniin monien länsieurooppalaisten kauppatoiminimien edustajana. Kun saksalaiset olivat kesällä 1941 joutuneet lähtemään Iranista, Ernst Merzer tuli Teheraniin jääneiden saksalaisten vakoilijoiden pää- ja yhdysmieheksi. Merzerin talossaan säilyttämän radiolähettimen ja Iraniin soluttautuneiden tihutyöntekijöiden salaisten radioasemien avulla Berliini oli pitänyt yhteyttä asiamiehiinsä, mm. valmistellessaan attentaattia fasisminvastaisen liittoutuman johtajia vastaan. Merzer oli luonnollisesti välittänyt kaikki tietonsa englantilaisille isännilleen.

Siihen aikaan vain harvat Teheranissa tiesivät, että tärkeitä tietoja kolmen valtion johtajia vastaan tehtävästä attentaatista oli saatu myös Rovnon alueen metsistä. Siellä vihollisen selustassa toimi kokeneiden tiedustelijoiden Dmitri Medvedevin ja Aleksandr Lukinin johtama erikoisryhmä. Ryhmään kuului legendaarinen tiedustelija Nikolai Kuznetsov, joka oli suorittanut useita rohkeita operaatioita natsien miehittämän Rovnon kaupungin lähettyvillä. Erinomaisesti saksaa osannut Kuznetsov oli esittäytynyt saksalaiseksi yliluutnantiksi Paul Siebertiksi. Fasistit eivät olleet pitkään osanneet arvata, että rintamaupseerin univormuun pukeutunut pitkä ja ryhdikäs mies oli neuvostotiedustelija. Fasistit pääsivät kuitenkin Kuznetsovin jäljille, ja hän kaatui kahden muun toverinsa kanssa 1. huhtikuuta 1944.

Aleksandr Lukin kertoo muistelmissaan, että Siebertinä esiintynyt Kuznetsov oli päässyt Rovnoon saapuneen SS-Sturmbannführer Ulrich von Ortelin suosioon ja kuullut häneltä tärkeän salaisuuden. Von Ortel oli ensin itse kehottanut Siebertiä siirtymään SS-joukkoihin, missä voisi yletä nopeasti virkaurallaan. Tavatessaan Siebertin uudestaan Rovnon upseeriravintolassa Ortel oli muistuttanut ehdotuksestaan

ja luvannut tutustuttaa Siebertin lähiaikoina Otto Skortzenyyn, jonka kanssa Ortelin tuli suorittaa jokin tärkeä operaatio. Humaltunut von Ortel oli pian kertonut tehtävästään.

– Kohta lähden Iraniin, ystäväni, hän oli supattanut luottamuksellisesti. – Marraskuun lopussa sinne kokoontuvat kolme suurta. Me toistamme Abruzzin hypyn! Siitä tulee vain pitempi hyppy! Tuhoamme kolme suurta ja käännämme sodan kulun. Yritämme kaapata Rooseveltin, jotta Führerin olisi helpompi sopia amerikkalaisten kanssa – –. Lennämme sinne ryhmittäin. Miehiä valmennamme erikoiskoulussa Kööpenhaminassa – –.

Mainitessaan Abruzzin von Ortel oli tarkoittanut Otto Skortzenyn Hitlerin käskystä suorittamaa Mussolinin pelastamisoperaatiota. Italian fasistihallituksen kaaduttua heinäkuussa 1943 Mussolini oli vangittu ja toimitettu vahvan vartion saattamana vuoristohotelliin Campo Imperatore, joka sijaitsi vaikeapääsyisessä vuoristossa Abruzzi-nimisen paikkakunnan lähellä. Italian uusi pääministeri marsalkka Badoglio oli ilmoittanut olevansa valmis neuvottelemaan englantilaisten ja amerikkalaisten kanssa Italian irtautumisesta sodasta. Tämä tieto oli raivostuttanut Hitleriä, ja hän oli päättänyt kaapata Mussolinin hinnalla millä hyvänsä pakottaakseen italialaiset jatkamaan vastarintaa vaikkapa maan pohjoisosassa. Laaksosta hotelliin johti vain tiukasti vartioitu riippurata. Saksan salainen palvelu oli valinnut ilmatien.

Operaation suorittamisen Hitler oli uskonut SS-Sturmbannführer Otto Skortzenylle, jonka tilillä oli jo ollut useita tihu- ja veritöitä. Mainittakoon Itävallan kanslerin Dollfussin murha vuonna 1934, presidentti Miklasin ja kansleri Schuschniggin pidätys Itävallan Saksaan liittämisen aikana, raakamaiset rankaisuretket Jugoslavian ja Neuvostoliiton siviiliväestöä vastaan.

Skortzeny oli ollut Hitlerin erikoisessa suosiossa, joten hän oli edennyt nopeasti virkaurallaan. Vuoteen 1943 mennessä hän oli jo valtakunnan turvallisuusviraston 4. osaston palveluksessa SS-terroristien ja tihutyöntekijöiden salaisena johtajana. Hän nautti turvallisuuspalvelun päällikön pyöveli Ernst Kaltenbrunnerin luottamusta.

Hitler oli uskonut Tammi-operaation eli Mussolinin vapauttamisen oikealle miehelle. Tilanteen mutkallisuudesta huolimatta Skortzeny oli suoriutunut tehtävästään. Laskeuduttuaan 106 kokenutta tihutyöntekijää käsittävän ryhmänsä kanssa erikoisrakenteisilla liitokoneilla hotellin viereen Skortzeny riisui aseista ällistyneet vartijat, vapautti ducen ja kuljetti hänet erikoisella Fieseler Storch -lentokoneella Saksaan. Goebbelsin propaganda puristi Abruzzin operaatiosta kaiken mahdollisen hyödyn. Skortzenya ylistettiin sankariksi, germaanisen rodun idoliksi.

Teheranin konferenssin osanottajien vastaisen Pitkä hyppy -nimisen attentaatin toimeenpanijaksi valittiin luonnollisesti Skortzeny. Mutta tällä kertaa onni petti Hitlerin suosikin.

Saatuaan tietää von Ortelilta suunnitellusta attentaatista Kuznetsov oli kiirehtinyt Medvedevin osastoon. Tiedotus ja Kuznetsovin laatima von Ortelin sanallinen kuvaus oli radioitu viivyttelemättä Moskovaan. Radiosanoma vahvisti neuvostotiedustelijoiden muista lähteistä saamia samansuuntaisia tietoja. Heti paikalla ryhdyttiin vastatoimiin. Ne vaativat suurta varovaisuutta ja valppautta, sillä natseilla saattoi olla muitakin vaihtoehtoja attentaatin järjestämisessä.

Sodan aikana Iranin pääkaupunki kuhisi sodan hävittämästä Euroopasta saapuneita pakolaisia. He olivat enimmäkseen varakkaita ihmisiä, jotka toivoivat suojautuvansa epämukavuuksilta, rajoituksilta ja pääasiassa sodan vaaroilta. He olivat onnistuneet siirtämään melkoisen osan pääomistaan Teheraniin ja elivät huolettomasti. Heitä näki kaupungin kaduilla upeissa autoissa sekä kalliissa ravintoloissa ja kaupoissa.

Kun useimmissa sotaan osallistuvissa maissa ja eritoten natsien miehittämillä alueilla ihmiset kärsivät monenmoista puutetta, niin sotaa käymättömissä maissa rikkaat henkilöt saattoivat omistaa mitä vain tahtoivat. Noina niukkuuden vuosina Teheranin tori hämmästytti tavaroiden runsaudella ja monipuolisuudella. Maailman eri kolkilta tuotiin sinne tavaroita joitakin tuntemattomia teitä pitkin. Kauppiaat nyhtivät huikeita hintoja. Vaikka sota ei ollut välittömästi koskettanut Irania, se johti sittenkin kovaan inflaatioon. Jauhosäkillinen maksoi enemmän kuin tavallinen iranilainen ansaitsi vuodessa. Teheranissa oli toki silloin paljon sellaisia ihmisiä, jotka elivät leveästi humussa ja sumussa.

Pakolaisten joukossa liikkui useita saksalaisia asiamiehiä. Heidän laajat toimintamahdollisuutensa Iranissa johtuivat paitsi maan erikoislaatuisista oloista myös siitä, että sotaa edeltävinä vuosina vanha Riza-šaahi, joka oli tuntenut sympatiaa Hitleriä kohtaan, oli ottanut saksalaiset suojelukseensa. Šaahin hallitus oli turvannut saksalaisille liikemiehille erittäin suotuiset toimintaolot, joita natsien tiedustelupalvelu oli täydessä määrin käyttänyt hyväkseen soluttamalla maahan asiamiehiään. Sodan alettua gestapo käytti Iraniin tulvahtanutta pakolaisaaltoa asiamiesverkostonsa vahvistamiseen maassa, jonka kautta Neuvostoliittoon kuljetettiin melkoinen osa englantilaisia ja amerikkalaisia tavaroita. Siksi ei ollutkaan sattuma, että Riza-šaahin täytyi luopua vallankahvasta ja livistää Etelä-Afrikkaan ennen kuin muodostui pohja Iranin ja Hitlerin-vastaisen liittoutuman välisten ystävällisten suhteiden kehitykselle.

Saksalaiset asiamiehet jatkoivat sen jälkeenkin toimintaansa Iranissa, mikä teki kaikennäköisten provokaatioiden vaaran täysin reaaliseksi. Fasistit olivat ennalta huolehtineet agenttiverkkonsa säilyttämisestä maassa. Mainitsemani Roman Gamotan lisäksi heitä johtivat salaisen palvelun kokeneet upseerit. Yksi heistä, Saksan Tabrizin-pääkonsuli Schulze-Holthus toimi itse asiassa Abwehrin asiamiehenä. Kun Iranin hallitus päätti karkottaa maasta natsi-Saksan edustajat, Schulze-Holthus ei palannut muiden saksalaisten diplomaattien mukana, vaan piiloutui ja toimi muutaman vuoden salaisesti.

Hän kasvatti parran, värjäsi sen hennalla ja kierteli mollan vaatteet yllään pitkin maata värvätäkseen asiamiehiä paikallisten taantumusainesten keskuudesta. Kesällä 1943, kun Schulze-Holthus oli kassiittien asuma-alueella Isfahanin lähellä, hänen luokseen lähetettiin laskuvarjoryhmä, joka toi radioaseman. Siten Schulze-Holthus sai kaksisuuntaisen radioyhteyden Berliiniin. Laskuvarjomiehet oli koulutettu Otto Skortzenyn erikoiskoulussa. He toivat mukanaan paljon aseita, räjähteitä ja kultaharkkoja paikallisten asiamiesten palkkaamiseen.

Schulze-Holthus piti yhteyttä myös Teheranin ympäristös-

sä toimineen gestapon salaisen asiamiehen Mayrin kanssa. Vetäydyttyään samaan aikaan kuin Schulze-Holthus maan alle Mayr piileskeli kolme kuukautta Teheranin armenialaisten hautausmaalla. Naamioituneena iranilaiseksi maatyöläiseksi hän kaivoi hautoja. Järjestettyään sitten kokonaisen vakoilijaverkoston Mayr yllytti paimentolaisheimoja kapinointiin Iranin keskushallitusta vastaan, teki tihutyötä ja tuki sabotointia. Hänkin piti yhteyttä Berliiniin ja vähän ennen konferenssin alkamista hänen käyttöönsä lähetettiin kuusi laskuvarjomiestä.

Kaikki nämä ajan mittaan tunnetuiksi tulleet tosiasiat osoittavat Teheranin olleen akselimaiden Lähi-idässä harjoittaman vakoilun suurimpia keskuksia. Konferenssin turvatoimista puheen ollen USA:n salaisen palvelun edustaja Michael Reilly myönsi neuvostotiedustelijoiden varoitukset aiheellisiksi. Hän totesi puolestaan, että kaikista varo- ja turvatoimista huolimatta Euroopasta Teheraniin tulvineiden tuhansien pakolaisten joukossa on vielä kymmeniä saksalaisia asiamiehiä.

Neuvostoliiton lähetystössä

Roosevelt torjui aluksi kutsun majoittua Neuvostoliiton lähetystöön. Hän selitti, että tuntisi olonsa vapaammaksi, kun ei olisi kenenkään vieraana. Sitä paitsi hän oli aiemmin torjunut englantilaisten kutsun eikä voinut nyt loukata heitä ottamalla vastaan venäläisten kutsun. Mutta loppujen lopuksi kaikkien tapaamisen osanottajien mukavuus- ja lähinnä turvallisuusnäkökohdat pakottivat hänet myöntymään. Tätä seikkaa amerikkalaiset korostivat erikoisesti. He vetosivat mm. USA:n Moskovan-lähettiläässeen Averell Harrimaniin, joka oli mm. sanonut presidentilleen, että jos Englannin tai Neuvostoliiton edustajille sattuu jotain matkalla USA:n edustustoon, niin vastuu siitä lankeaisi Rooseveltille, jos hän torjuisi venäläisten ehdotuksen.

Kaikesta päätellen USA:n presidentti ei katunut majoittumistaan Neuvostoliiton lähetystöön. Rooseveltille, jonka molemmat jalat olivat halvaantuneet, tuotti suurta helpotusta sekin, että hänen huoneistaan pääsi suoraan konferenssin yhteisistuntojen pitopaikkana käytettyyn isoon saliin.

Palattuaan Washingtoniin presidentti Roosevelt antoi 17. joulukuuta 1943 lehdistötilaisuudessa lausunnon siitä, että hän oli Teheranissa majoittunut Neuvostoliiton lähetystöön eikä amerikkalaiseen edustustoon koska Stalin oli saanut tietää saksalaisten valmistelevan attentaattia. Marsalkka Stalin kertoi, Roosevelt lisäsi, että on mahdollisesti olemassa salaliitto konferenssin kaikkien osanottajien murhaamiseksi. Hän pyysi minua majoittumaan neuvostolähetystöön, ettei tarvitsisi ajella kaupungin läpi.

Presidentti sanoi edelleen, että Teheranin ympäristössä oli kenties satakunta saksalaista vakoilijaa. Saksalaisille olisi ollut edullista, jos he olisivat voineet tehdä selvän marsalkka Stalininista, Churchillista ja minusta ajaessamme Teheranin katuja pitkin, sillä Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen lähetystöt ovat noin puolentoista kilometrin päässä toisistaan.

Neuvostoliittolainen osapuoli piti huolen siitä, että Amerikan presidentin oleskelu lähetystössä olisi viihtyisää ja miellyttävää. Rooseveltin huoneissa amerikkalaiset saivat isännöidä mielensä mukaan. Presidentin ruokailu oli tavan mukaan hänen oman keittäjänsä ja tarjoilijansa huolena. Amerikkalaisen valtuuskunnan muut jäsenet sekä tekninen henkilöstö asuivat maansa edustustossa ja saapuivat joka päivä istuntoihin.

Neuvostovaltuuskunta, johon kuuluivat Stalin, Molotov ja Vorošilov, majoittui päärakennuksen lähettyvillä olevaan kaksikerroksiseen taloon, jossa oli Neuvostoliiton Iranin-lähettilään asunto. Neuvostovaltuuskunnan teknisille työntekijöille annettiin persialaisen ylimyksen entisen haaremin tilat. Pohjakaavaltaan pitkulaisen suorakaiteen muotoista yksikerroksista taloa ympäröi maurilaispylväiden koristama terassi. Jokaisessa lukuisista huoneista oli kaksi ovea. Toinen johti terassille ja toinen pitkään sisäkäytävään. Rakennuksen edessä oli neliömäinen allas.

Rakennuksen historian yksityiskohtia sain tietää myöhemmin. Kun Miller ja minut tuotiin lentokentältä entiseen haaremiin, se ei ollut suinkaan romanttisen näköinen: asiakirja- ja henkilöpaperikansioiden nippuja, pitkin pöytiä lojuvia

kirjoitusvälineitä ja sikin sokin huoneisiin työnnettyjä ja armeijan harmailla vilteillä peitettyjä telttasänkyjä.

Meillä ei ollut aikaa tutustua eksoottiseen puistoon. Minua varoitettiin, että kello kahdelta pidetään Stalinin ja Rooseveltin väliset neuvottelut, joissa minun on tulkattava. Ehdin haukata kiireesti välipalaa teknisen henkilöstön vaatimattomassa ruokalassa, joka oli viereisen rakennuksen siivessä. Kymmenen minuutin kuluttua riensin lehtiö kädessäni päärakennukseen.

STALININ JA ROOSEVELTIN TAPAAMINEN

Kahden johtajan dialogi

Olin jo monesti joutunut toimimaan Stalinin tulkkina. Silti joka kerta nähdessäni Stalinin tunsin oloni levottomaksi. Olin pannut merkille, että jopa useita vuosia hänen kanssaan työskennelleet jännittivät hänen läsnä ollessaan.

Ennen Stalinin ja Rooseveltin tapaamista yritin olla mahdollisimman keskittynyt. Stalinin tulkkaaminen kysyi ankaraa voimainponnistusta. Hän puhui hiljaa, murtaen ja oli turha ajatellakaan kysyä mitään asiaa uudestaan. Minun täytyi jännittää tarkkaavaisuuteni äärimmilleen päästäkseni hetkessä perille asiasta ja voidakseni esittää sen englanniksi. Samalla täytyi kirjoittaa muistiin kaikki mitä neuvottelujen aikana sanottiin. Helpotusta tuotti sentään se, että Stalin puhui verkkaisesti, pitaen jokaisen lauseen jälkeen tauon tulkkausta varten.

Tulkin velvollisuuksiin kuului myös virallisen pöytäkirjan laatiminen. Pöytäkirja piti sanella pikakirjoittajalle. Sen jälkeen oli laadittava lyhyt sähketeksti, jonka Stalin tarkasti ja oikaisi. Kun neuvotteluja käytiin Moskovassa, niin salakielinen sähke lähetettiin Neuvostoliiton Lontoon- ja Washingtonin-lähettiläille. Teheranista taas tiedotussähke lähetettiin Moskovaan sinne jääneille Poliittisen toimikunnan jäsenille.

Nykyään monissa maissa on saatu suurta kokemusta simultaanitulkkauksesta. On koulutettu ammattitaitoisia tulkkeja, joita käytetään laajasti YK:n yleiskokouksen istunnoissa sekä erilaisissa kansainvälisissä neuvottelukokouksissa ja tapaamisissa. Mutta siihen aikaan ei ainakaan meidän maassamme ollut tulkkauksen asiantuntijoita. Ulkoasiain kansankomissariaatissa oli vain muutamia henkilöitä, joita käytettiin tulkkeina huipputason tapaamisissa. V. Pavlovin ja minun täytyi sovittaa tulkkaus perustoimeemme komissariaatissa. Siitä koitui myös hyötyä, sillä se perehdytti meidät nopeasti käsiteltäviin poliittisiin ongelmiin. Toisaalta taas ei jäänyt aikaa kielitaidon parantamiseen. Diplomaattisten neuvottelujen tulkkaus vaatii erikoista harjaannusta, näppäryyttä ja suurta keskittymiskykyä, panee täydentämään jatkuvasti kielitaitoa ja sanavarastoa. Samalla täytyy hallita pikakirjoitus, lukea nopeasti muistiinpanomerkintöjä ja kiteyttää pääasioita lyhyttä selostusta varten.

En ollut saanut mitään erikoisvalmennusta tällaisiin tehtäviin, joten yritin harjoitella työn ohessa. Ihailin aina Pavlovin sisua ja sitkeyttä. Siihen aikaan hän hoiti neuvonantoa koko englantilais-neuvostoliittolaisten suhteiden alalla. Hänellä oli luonnollisesti loputtomasti rutiinityötä. Työpäivämme kesti tavallisesti 14–16 tuntia. Illalla kahdeksasta kymmeneen oli tauko. Pavlov käytti vähäisenkin vapaa-aikansa kielitaitonsa kehittämiseen.

Puheena olevassa keskustelutilaisuudessa ei ollut läsnä muita kuin Stalin, Roosevelt ja minä tulkkina. Roosevelt oli varoittanut, että saapuu yksin, ilman Charles Bohlenia, joka oli tavallisesti amerikkalaisen valtuuskunnan tulkkina. Roosevelt oli nähtävästi tahtonut tulla ilman seuralaisia, jotta keskustelun ilmapiiri olisi luottamuksellinen. Jouduin tulkkaamaan koko keskustelun yksinäni.

Astuttuani yhteisistuntosalin viereiseen huoneeseen näin siellä Stalinin marsalkan puku yllään. Tervehdin ja menin matalan pöydän viereen, missä oli sohva ja nojatuolit, ja panin lehtiön ja kynän pöydälle. Stalin asteli hitaasti huoneessa, otti Gertsegovina flor -kirjoituksella varustetusta rasiasta savukkeen ja sytytti sen. Hän katsoi minuun silmiään siristäen ja kysyi:

– Oletteko väsynyt kovasti matkasta? Oletteko valmis tulkkaamaan? Keskustelu on hyvin vastuullinen.

– Olen valmis, toveri Stalin. – Bakussa nukuin yöni hyvin. Olen kunnossa.

Stalin tuli pöydän ääreen ja pani sille savukerasian. Hän raapaisi tulitikun ja sytytti uudestaan sammuneen savukkeen. Sitten sammutettuaan hitaalla kädenliikkeellä tulitikun hän osoitti sillä sohvaa ja sanoi:

– Tuohon laitaan istun minä. Roosevelt tuodaan rullatuolissa. Olkoon hän vasemmalla nojatulista, johon te istutte.

– Selvä on, vastasin.

Stalin lähti taas astelemaan mietteisiinsä vaipuneena. Muutaman minuutin kuluttua ovi avautui ja filippiiniläispalvelija työnsi sisään rullatuolin, jossa istui raskaasti käsinojiin painautuen hymyilevä Roosevelt.

– Hello, marsalkka Stalin, hän sanoi reippaasti ojentaen kättään. – Minä taisin hieman myöhästyä, pyydän anteeksi.

– Te tulitte juuri oikeaan aikaan, Stalin sanoi.– Minä olin tullut aikaisemmin. Siihen minua velvoittaa isännyyteni. Olettehan vieraana niin sanoakseni neuvostoalueella.

– Minä panen vastalauseeni, Roosevelt nauroi, – olemmehan yksiselitteisesti sopineet tapaamisesta neutraalilla alueella. Sitä paitsi täällä on päämajani. Te olette vieraani.

– Ei viitsitä kiistellä. Sanokaa mieluummin, oletteko majoittunut tänne hyvin, herra presidentti. Tarvitsetteko ehkä jotain?

– Kiitos, en. Kaikki on kunnossa. Olen kuin kotonani.

– Pidättekö siis tästä paikasta?

– Olen hyvin kiitollinen, että annoitte käyttööni tämän talon.

– Pyydän teitä siirtymään lähemmäksi pöytää, Stalin kehotti.

Aamulla olin ollut kovin huolissani siitä, selviänkö tehtävistäni. Osaanko ensi sanomalta ymmärtää kaiken, minkä Roosevelt sanoo, ja tulkitsemaan sen venäjäksi? Monilla amerikkalaisilla on tunnetusti hyvin omalaatuinen ääntämistapa ja jotkut heistä käyttävät runsaasti kuvaannollisia ja jopa slangi-ilmauksia, joiden takaa on vaikea oivaltaa heti perusajatus. Keskustelu sujui hyvin. Roosevelt puhui selvästi, ymmärrettävästi, venytellen hieman sanoja, lyhyin lausein ja pitäen usein taukoja. Hän oli nähtävästi harjaantunut keskustelemaan tulkin avulla.

Filippiiniläispalvelija siirsi rullatuolin osoitettuun paikkaan, käänsi sitä, sulki jarrun ja poistui huoneesta. Stalin

tarjosi Rooseveltille savukkeen, mutta presidentti kiitti ja kieltäytyi, otti savukekotelonsa, pisti pitkillä ja ohuilla sormillaan savukkeen hienoon imukkeeseen ja sytytti sen.

– Olen tottunut omiini, Roosevelt sanoi, hymyili valloittavasti ja aivan kuin pyytäen anteeksi kohotti olkapäitään. – Entä missä on teidän kuulu piippunne, marsalkka Stalin, se piippu, jolla te kuulutte savustavanne ulos vihollisenne?

Stalin hymähti viekkaasti ja siristi silmiään.

– Olen tainnut savustaa jo lähes kaikki pois. Vakavasti puhuen lääkärit kehottavat minua käyttämään piippua vähemmän. Olen kuitenkin ottanut sen mukaani ja seuraavalla kerralla tuon sen tuottaakseni teille mielihyvää.

– Lääkäreitä täytyy totella, Roosevelt sanoi vakavasti,– minunkin on pakko tehdä niin.

– Onko teillä ehdotuksia tämänpäiväisen keskustelun päiväjärjestyksen suhteen? Stalin siirtyi asialliseen sävyyn.

– En luule, että meidän pitäisi rajata tarkasti sitä aihepiiriä, jota voisimme käsitellä. Voisimme ilman muuta rajoittua vaihtamaan mielipiteitä nykytilanteesta ja tulevaisuudennäkymistä. Niin ikään kuulisin teiltä tietoja tilanteesta rintamallanne.

– Suostun ehdotukseenne, Stalin vastasi. Hän otti verkkaisesti savukerasian, avasi sen, valikoi kauan savuketta, aivan kuin niissä olisi ollut jotain eroa, otti sen ja sytytti. Sitten hän jatkoi lausuen sanat hitaasti:– Mitä tulee rintamatilanteeseen, niin pääasia lienee se, että viime aikoina joukkomme ovat jättäneet viholliselle Žitomirin, tärkeän rautatiesolmun.

– Millainen sää on rintamalla? Roosevelt uteli.

– Suotuinen sää on vain Ukrainassa. Rintaman muilla lohkoilla on kuraa, maa ei ole vielä jäätynyt.

– Haluaisin sitoa neuvostoliittolais-saksalaiselta rintamalta 30–40 saksalaista divisioonaa, Roosevelt lausui myötätuntoisesti.

– Jos se on mahdollista, se olisi hyvä.

– Tämä on yksi niistä kysymyksistä, joita aion selvittää lähipäivinä täällä Teheranissa. Vaikeus on siinä, että amerikkalaisten tulee huoltaa kaksi miljoonaa miestä kolmen tuhannen mailin päässä Amerikasta.

– Siihen tarvitaan kunnon kuljetuskalustoa. Minä ymmärrän täysin vaikeutenne.

– Luulen että me ratkaisemme tämän ongelman, sillä aluksia rakennetaan nykyisin Yhdysvalloissa tyydyttävää vauhtia.

Sivuttuaan äskeisiä levottomuuksia Libanonissa Stalin kysyi, tunteeko Roosevelt niiden syyt ja kuka on syyllinen. Roosevelt mietti vastausta. Otettuaan pinnelasit silmiltään hän pyyhki ne valkoisella liinalla, jonka oli ottanut rintataskusta, ja asetti ne jälleen nenäntyveensä. Viimein hän sanoi mietteliäästi:

– Luulen että syypää on ranskalaisten kansalliskomitea. Englantilaiset ja ranskalaiset ovat taanneet Libanonin itsenäisyyden. Libanonilaiset ovat saaneet oman perustuslain ja presidentin. Sitten he tahtoivat muuttaa vähän perustuslakia, mutta ranskalaiset kielsivät heitä tekemästä sitä, pidättivät presidentin ja ministeristön. Nyt Libanonissa on kaikki kunnossa, rauha on palannut––.

Keskustelun myötä Stalin ja Roosevelt koskettelivat useita kysymyksiä ja ongelmia. Niinpä Roosevelt kehitteli pääpiirteissään ajatusta Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välisestä yhteistoiminnasta sodan jälkeen. Stalin tervehti tätä ajatusta ja totesi puolestaan, että sodan jälkeen Neuvostoliitto tarjoaa laajat markkinat Yhdysvalloille. Roosevelt kiinnostui tästä lausumasta ja korosti, että koska amerikkalaiset tarvitsevat sodan jälkeen paljon raaka-aineita, hän uskoo kiinteiden kauppayhteyksien kehittyvän maidemme välille. Stalin huomautti, että jos amerikkalaiset alkavat toimittaa Neuvostoliitolle laitteita, niin se voisi toimittaa raaka-ainetta.

Sitten keskustelu kääntyi Ranskan tulevaisuuteen. Roosevelt ilmoitti, ettei de Gaulle miellytä häntä, kun taas kenraali Giraud'ta hän pitää sangen sympaattisena ihmisenä ja hyvänä kenraalina. Roosevelt kertoi amerikkalaisten aseistavan 11 ranskalaista divisioonaa ja kuvaili samassa tilannetta Ranskassa ja eri väestökerrosten mielialoja.

– Ranskalaiset ovat mukavaa kansaa, Roosevelt huomautti, – mutta he tarvitsevat kerrassaan uudenlaisia korkeintaan 40 vuoden ikäisiä johtajia, joilla ei ole ollut mitään virkoja Ranskan entisessä hallituksessa.

Stalinin mielestä tuollaiset uudistukset kysyvät paljon aikaa. Mitä tulee nykyisen Ranskan eräisiin johtaviin piireihin, niin he toivovat ilmeisesti liittolaisten tarjoavan heille Ranskan valmiina eivätkä halua käydä sotaa liittolaisten puolella, vaan pitävät parempana yhteistoimintaa saksalaisten kanssa. Eikä Ranskan kansan mieltä kysytä.

Roosevelt kertoi Churchillin uskovan, että Ranska nousee pian jaloilleen ja kohoaa suurvallaksi.

– En kuitenkaan ole samaa mieltä, Roosevelt jatkoi. – Luulen että siihen kuluu monta vuotta. Jos ranskalaiset odottavat liittolaisten tuovan heille tarjottimella valmiin Ranskan, niin he erehtyvät. Ranskalaisten täytyy ponnistella ahkerasti ennen kuin Ranska kohoaa todelliseksi suurvallaksi.

Presidentin huomautusten takana piili Yhdysvaltojen ja Englannin vakava erimielisyys siitä, kenen tuli harjoittaa valtaa Pohjois-Afrikan vapautetuilla alueilla ja sittemmin, maihinnousun jälkeen Normandiassa sekä Ranskassa itsessään. Kuten myöhemmin selvisi, Pohjois-Afrikan maihinnousuoperaation suorittanut USA tavoitteli poliittista ja sotilaallista määräysvaltaa paitsi tuohon alueeseen myös koko Ranskan vastarintaliikkeeseen hankkiakseen siten itselleen tukipisteen Euroopassa. Pohjois-Afrikassa Washington tuki aiemmin saksalaisia avustanutta amiraali Darlania heikentääkseen silloin Lontoossa ollutta kenraali de Gaullea, joka johti Ranskan vapautuskomiteaa.

Loppujen lopuksi Washingtonin täytyi tehdä sovinto kenraali de Gaullen kanssa. Kohta liittoutuneiden Normandian maihinnousun jälkeen de Gaulle sai mahdollisuuden palata Ranskaan. Mutta hänen ja amerikkalaisten väliset suhteet vaikuttivat epäilemättä myöhempään kehitykseen.

Rooseveltin ja Stalinin keskustelussa tuli ilmi myös Yhdysvaltojen ja Englannin erilainen käsitys siirtomaiden tulevaisuudesta. Roosevelt puhui pitkään, että sodan jälkeen tulee suhtautua uudella tavalla siirtomaiden ja epäitsenäisten maiden ongelmaan. Hän taisi ajatella vilpittömästi mahdollisuutta myöntää näille maille vähitellen oikeus itsehallintoon ja viimein itsenäisyyteen. Tähän asiaan Amerikan presidentti palasi yhä uudestaan Teheranin konferenssin päivinä. Näillä puheillaan hän tahtoen tai tahtomattaan ilmensi USA:n niiden piirien etuja, jotka puhuessaan Euroopan kapitalistis-

ten valtojen siirtomaahallinnon tarkistamisesta valmistelivat maaperää USA : n tunkeutumiselle siirtomaihin.

Tässä mielessä oli kuvaava Stalinin ja Rooseveltin välinen vuoropuhelu. Puhuessaan Indokiinan tulevaisuudesta Roosevelt sanoi, että voitaisiin nimittää kolme neljä holhoojaa ja 30–40 vuoden aikana valmistaa Indokiinan kansa itsehallintoon. Sama pätisi muidenkin siirtomaiden suhteen.

– Churchill, presidentti jatkoi, – ei halua toimia ponnekkaasti holhousehdotuksen toteuttamiseksi, sillä hän pelkää, että tätä periaatetta joudutaan soveltamaan myös Englannin siirtomaiden suhteen. Kun ulkoministerimme Hull oli Moskovassa, hänellä oli mukanaan minun laatimani asiakirja kansainvälisen siirtomaakomitean perustamisesta. Komitean tulisi tarkastaa siirtomaita niiden tilanteen selvittämiseksi ja parantamiseksi mikäli mahdollista. Komitean koko toiminta olisi julkista.

Stalin kannatti komitean perustamista ja huomautti, etta sille voitaisiin esittää valituksia, pyyntöjä yms. Roosevelt oli ilmeisen tyytyväinen neuvostoliittolaisen osapuolen reaktioon, muttei peitellyt huolestustaan Churchillin mahdollisen asenteen vuoksi. Hän jopa varoitti Stalinia, ettei keskustelussa Britannian pääministerin kanssa sovi kajota Intiaan, sillä Churchillillä, sikäli kuin Roosevelt tiesi, ei ole nyt Intian suhteen mitään ajatuksia. Churchill aikoi yleensäkin ottaa tämän kysymyksen esille vasta sodan jälkeen.

– Intia on Churchillin arka paikka, Stalin huomautti.

– Se on totta, Roosevelt myönsi. – Englannin täytyy silti tavalla tai toisella ryhtyä joihinkin toimiin Intiassa. Toivon neuvottelevani joskus kanssanne yksityiskohtaisemmin Intiasta, sillä Intian suhteen ulkopuoliset voivat ratkaista kysymyksen paremmin kuin ne, joita se välittömästi koskee.

Näihin tunnusteluihin Stalin vastasi varovaisesti. Hän ainoastaan myönsi presidentin huomautukset mielenkiintoisiksi.

Roosevelt vilkaisi kelloon. Konferenssin viralliset avajaiset alkaisivat pian, kello kuusitoista.

– Luulen että meidän on aika lopettaa, Roosevelt sanoi. – Minun pitäisi hieman levätä ja koota ajatuksiani ennen yhteisistuntoa. Mielipiteiden vaihto on mielestäni ollut antoisaa, ja yleensäkin minun oli hauska tutustua teihin ja keskustella avoimesti kanssanne.

– Minunkin oli hyvin hauskaa, Stalin vastasi ja noustuaan kumarsi hieman Rooseveltille.

Menin viereiseen huoneeseen kutsumaan presidentin palvelijaa. Hän tuli heti, tarttui rullatuolin selkänojassa olevaan ripaan ja vei Rooseveltin tämän huoneisiin. Stalin meni toiseen huoneeseen, missä Molotov ja Vorošilov olivat odottaneet häntä.

Pyöreän pöydän ääressä

Konferenssin yhteisistunnot pidettiin suuressa empiretyylisessä salissa, jonka keskellä oli kermankeltaisella veralla katettu iso pyöreä pöytä. Sen ympärillä seisoi raidallisella silkillä päällystettyjä nojatuoleja, joissa oli komein leikkauksin koristetut mahonkiset käsinojat. Keskellä pöytää puisessa telineessä oli konferenssin osanottajamaiden valtionliput. Pöydällä jokaisen nojatuolin kohdalla oli lehtiöitä ja teroitettuja kyniä. Pöydän ääressä istuivat valtuuskuntien päämiehet ja tulkit. Muut edustajat ja tekninen henkilöstö istuivat nojatuolien taakse symmetrisiin riveihin asetetuilla tuoleilla.

Neuvostovaltuuskunta oli vähälukuisin. Kuten olen maininnut, siihen kuuluivat Josif Stalin, Vjatšeslav Molotov ja Kliment Vorošilov. Yhdysvallat ja Englanti olivat lähettäneet lukuisammat valtuuskunnat.

Yhdysvaltoja edustivat presidentti Franklin Roosevelt, presidentin erikoisapulainen Harry Hopkins, USA : n Neuvostoliiton lähettiläs Averell Harriman, USA : n armeijan esikuntapäällikkö kenraali George Marshall, USA : n sotalaivaston ylipäällikkö amiraali Ernest King, ilmavoimien esikuntapäällikkö kenraali Henry Arnold, USA : n armeijan huoltopäällikkö kenraali Brehon Somerwell, presidentin esikuntapäällikkö amiraali William Leahy ja USA : n Neuvostoliiton-sotilasedustuston päällikkö kenraali John Deane.

Isoa-Britanniaa edustivat pääministeri Winston Churchill, ulkoministeri Anthony Eden, Englannin Moskovan-lähettiläs Archibald Kerr, valtakunnan pääesikunnan päällikkö kenraali Alan Brooke, sotamarsalkka John Dill, ensimmäinen

merilordi laivaston amiraali Andrew Cunningham, ilmavoimien esikuntapäällikkö päälentomarsalkka Charles Portal, puolustusministerin esikuntapäällikkö kenraali Hastings Ismay ja Ison-Britannian Neuvostoliiton-sotilasedustuston päällikkö kenraali Geffard Martel.

Pöydän ääressä Churchillin oikealla puolella istui hänen henkilökohtainen tulkkinsa majuri Birse, Rooseveltin vieressä hänen tulkkinsa Charles Bohlen. Siihen aikaan hän oli Yhdysvaltojen Moskovan-lähetystön ensimmäisenä sihteerinä. Neuvostovaltuuskunnasta ensimmäisessä rivissä istuivat Stalin ja Molotov sekä Pavlov ja minä valtuuskunnan virallisina tulkkeina. Vorošilov asettui tavallisesti toisen rivin tuolille.

Keskustelua käytiin yhteisistunnoissa vapaasti, ilman ennalta vahvistettua asialistaa. Edustajat eivät käyttäneet puhuessaan minkäänlaisia muistiinpanoja, vaan esittivät suoraan mielipiteensä kulloinkin kyseeseen tulleesta asiasta. Siksi keskustelu siirtyi väliin aiheesta toiseen ja palasi mutkan kautta alkuperäiseen kysymykseen. Osapuolet olivat ennalta sopineet, että ensimmäistä yhteisistuntoa johtaa Roosevelt. Hän suoritti puheenjohtajan velvollisuutensa loistavasti, mitä auttoi hänen monivuotinen johtajankokemuksensa.

Ensimmäinen yhteisistunto alkoi kello 16 marraskuun 28. päivänä. Se kesti kolme ja puoli tuntia. Avatessaan sitä Roosevelt sanoi:

– Koska olen nuorin läsnäolevista hallitusten päämiehistä, haluan käyttää ensimmäisenä puheenvuoron. Vakuutan uuden perheen jäsenille – tämän pöydän ääreen kokoontuneille konferenssin osanottajille – että ainoa tarkoituksemme on voittaa sota mitä pikimmin.

Edelleen Roosevelt esitti muutamia huomautuksia konferenssista.

– Emme aio julkistaa mitään siitä, mitä täällä sanotaan, käännymme toistemme puoleen ystävinä, avoimesti ja vilpittömästi – –.

Konferenssin osanottajien antama keskinäinen sitoumus olla julkistamatta sen aineistoa auttoi varmasti vapaata mielipiteiden vaihtoa ja osapuolten asenteiden ymmärtämistä. Sen luoma ilmapiiri antoi Neuvostoliitolle ja toisaalta Yhdysvalloille ja Englannille niiden yhteiskunta- ja valtiojärjestelmän perusluonteisesta erilaisuudesta huolimatta mahdollisuuden harjoittaa hedelmällistä yhteistoimintaa taistelussa yhteistä vihollista vastaan ja lujittaa tuossa vaiheessa Hitlerin-vastaisen liittoutuman yhtenäisyyttä.

Sodan jälkeen länsivaltojen hallituspiirit käynnistivät neuvostovastaisen propagandakampanjan ja vastoin sitoumustaan olla julkistamatta Teheranin tapaamisen aineistoa julkaisivat yksipuolisesti useita konferenssin asiakirjoja ja muistioita vääristelläkseen Neuvostoliiton politiikkaa ja sen kantaa toisen maailmansodan aikaisiin perusongelmiin. Tästä syystä vuonna 1961 Moskovassa julkaistiin Neuvostoliiton valtuuskunnan jäsenten tekemät muistiinpanot Teheranin konferenssin istunnoissa käydyistä keskusteluista.

Konferenssin avajaisissa taas Rooseveltin lausumat sanat salaisuuden säilyttämisestä koettiin juhlalliseksi valaksi.

Puhuessaan edelleen konferenssin työjärjestyksestä presidentti ilmoitti, että valtuuskuntien esikunnat voivat tarkastella sotilaallisia kysymyksiä erikseen ja itse valtuuskunnat voisivat sillä aikaa käsitellä muita ongelmia, esimerkiksi sodanjälkeisiin järjestelyihin liittyviä.

– Luulen, että tämä neuvottelukokous onnistuu ja nykyisessä sodassa liittoutuneet kolme kansakuntaa lujittavat keskinäisiä yhteyksiään ja luovat edellytyksiä tulevien polvien tiiviille yhteistoiminnalle, Roosevelt sanoi lopuksi.

Ennen varsinaisen keskustelun aloittamista Roosevelt kysyi, haluavatko Churchill ja Stalin tehdä yleisluonteisia lausuntoja tapaamisen tärkeydestä ja merkityksestä koko ihmiskunnalle.

Churchill nosti heti oikeaa kättään pyytäen suunvuoroa. Hän puhui hyvin selvästi ja verkkaisesti, lausuen sanat siihen tapaan kuin muurari latoo tiiliä. Tulkkaustauon aikana hän liikutteli äänettä huuliaan aivan kuin muokaten itsekseen seuraavaa lausettaan. Hän näytti kuuntelevan sisäisesti lauseidensa sointua. Vakuututtuaan, että sanat ovat paikallaan, hän lausui ne painokkaasti ammattipuhujan tasaisella äänellä. Korostaakseen hetken juhlallisuutta hän nousi seisomaan ja työnsi nojatuolia kauemmas pöydästä antaakseen tilaa muhkealle vartalolleen.

– Tämä tapaaminen edustanee ihmiskunnan historian suurinta maailmanmahtia, Churchill sanoi. – Meidän tulee ratkaista kysymykset sodankäynnin aikamäärien lyhentämisestä,

voiton saavuttamisesta ja ihmiskunnan tulevasta kohtalosta. Rukoilen, että me pystyisimme käyttämään hyväksemme jumalan meille suomaa erinomaista mahdollisuutta palvella ihmiskuntaa.

Silmäiltyään kaikkia läsnäolevia Churchill istuutui hitaasti paikalleen.

Roosevelt kysyi neuvostovaltuuskunnan johtajalta, haluaako tämä sanoa jotain. Nousematta paikaltaan Stalin alkoi puhua. Salissa tuli hiljaista, ehkä senkin takia, että useimmat läsnäolijoista kuulivat ensi kertaa Stalinin äänen. Hän puhui tosin melko hiljaa. Stalin sanoi:

– Tervehdin kolmen hallituksen edustajien konferenssia ja haluaisin esittää muutamia huomautuksia. Luulen että historia hemmottelee meitä. Se on antanut käsiimme hyvin suuret voimat ja hyvin suuret mahdollisuudet. Toivon että se voima ja valta, jotka kansamme ovat meille antaneet, tulevat tässä neuvottelussa asianmukaisesti käytetyiksi yhteistyön hyväksi. Ja nyt käykäämme asiaan.

Roosevelt nyökkäsi myöntävästi, katsahti konferenssin kaikkiin osanottajiin kuin kehottaakseen heitä aloittamaan asioiden käsittelyn. Kukaan ei silti pyytänyt puheenvuoroa. Silloin presidentti avasi edessään olevan mustan kansion, käänteli papereita, rykäisi ja sanoi:

– Ehkä minun kannattaa aloittaa luomalla yleiskatsaus sotatoimiin ja sodan tarpeisiin nykyaikana. Puhun tietenkin siitä Yhdysvaltojen näkökannalta. Me samoin kuin Britannian valtakunta ja Neuvostoliitto toivomme pikaista voittoa. Haluankin kertoa sodan siitä osasta, joka koskee Yhdysvaltoja enemmän kuin Neuvostoliittoa ja Isoa-Britanniaa. Tarkoitan sodankäyntiä Tyynellämerellä, missä Yhdysvallat kantaa sodan suurinta taakkaa Australian ja Uuden Seelannin joukkojen tukemana.

Presidentti Roosevelt luonnehti lyhyesti sotatilannetta mainitulla maapallon alueella. Hän kosketteli yksityiskohtaisesti Burman seudulla suoritettuja operaatioita ja ilmoitti suunniteltavan tämän maan pohjoisosien vapauttamista japanilaisista. Rooseveltin sanojen mukaan kaikilla noilla toimenpiteillä oli tarkoitus auttaa Kiinaa sodassa, raivata Burman tie ja päästä asemiin, joista käsin Japanille voitaisiin mitä pikimmin tuottaa tappio sen jälkeen, kun Saksa tulee murskatuksi. Sitten presidentti kuvaili lyhyesti tilanteen Euroopan sotatoimialueella.

Sotatoimikatsauksellaan Roosevelt määräsi tavallaan työn suunnan. Hänen jälkeensä puhunut Stalin aloitti myös rintaman tilannekatsauksesta.

Neuvostovaltuuskunnan johtaja tervehti Yhdysvaltojen menestyksiä Tyynellämerellä. Hän lisäsi, ettei tätä nykyä Neuvostoliitto voi yhtyä taisteluun Japania vastaan, sillä sodankäynti Saksaa vastaan vaati kaikkien voimien keskittämistä. Neuvostojoukkoja on Kaukoidässä jokseenkin riittävästi puolustukseen. Mutta hyökkäyksen aloittamiseksi niiden vahvuus pitäisi vähintään kaksinkertaistaa. Neuvostoliitto yhtyy länsiliittolaisiin Tyynenmeren sotatoimialueella vasta sitten, kun Saksa on lyöty.

– Mitä tulee sotatoimiin Euroopassa, niin ensinnäkin kerron muutamalla sanalla siitä, miten suoritimme ja suoritamme edelleenkin operaatioita saksalaisten heinäkuisen hyökkäyksen jälkeen. Kajoanko yksityiskohtiin – ellen, siinä tapauksessa voisin lyhentää puheenvuoroani.

– Olemme valmiita kuuntelemaan kaiken, minkä aiotte sanoa, Churchill puuttui keskusteluun.

Stalin jatkoi:

– Minun on sanottava muuten, että olemme itsekin valmistelleet viime aikoina hyökkäystä. Saksalaiset ennättivät meidän edellemme. Koska olimme valmistautuneet hyökkäykseen ja keskittäneet suuria voimia, onnistuimme torjumaan saksalaisen hyökkäyksen ja siirtymään verrattain nopeasti vastahyökkäykseen. Sanottakoon, että vaikka meistä puhutaan, että me suunnittelemme kaiken ennalta, emme itsekään olleet odottaneet sellaista menestystä, jota saavutimme eloja syyskuussa. Vastoin odotuksiamme saksalaiset osoittautuivat heikommiksi kuin olimme luulleet. Nyt saksalaisilla on rintamallamme tiedustelutietojen mukaan 210 divisioonaa ja vielä 6 divisioonaa on matkalla rintamalle. Sitä paitsi on 50 ei-saksalaista divisioonaa, suomalaiset mukaan lukien. Näin ollen saksalaisilla on rintamallamme kaikkiaan 260 divisioonaa, joista 10 on unkarilaista, noin 20 suomalaista ja 16 tai 18 romanialaista.

Roosevelt tiedusteli saksalaisen divisioonan miesvahvuutta. Stalin selitti, että saksalaiseen divisioonaan apujoukkoineen

kuuluu noin 12 000–13 000 miestä. Hän lisäsi, että neuvostoliittolaisella puolella toimii rintamalla 300:sta 330:een divisioonaa.

Selostaessaan viimeaikaisia tapahtumia neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla Stalin sanoi, että Neuvostoliitto käyttää lukumääräistä ylivoimaansa hyökkäysoperaatioihin. Koska olemme taas hyökkäämässä, niin ajan mittaan ylivoimamme kutistuu. Suuria vaikeuksia tuottaa sekin, että saksalaiset tuhoavat kaiken perääntyessään. Se vaikeuttaa ampumatarvikekuljetuksia ja on syynä hyökkäyksemme hidastumiseen.

– Kolmen viime viikon aikana, neuvostojohtaja jatkoi, – saksalaiset ovat siirtyneet hyökkäystoimiin Ukrainassa, Kievin etelä- ja länsipuolella. He valtasivat meiltä Žitomirin, tärkeän rautatiesolmun, mistä on jo ilmoitettu. Lähipäivinä he saattavat vallata meiltä Korostenin, joka on niin ikään tärkeä rautatiesolmu. Tuolla alueella saksalaisilla on viisi uutta panssaridivisioonaa ja kolme vanhaa, yhteensä siis kahdeksan panssaridivisioonaa sekä 22–23 jalkaväki- ja moottoroitua divisioonaa. Ne yrittävät Kievin takaisinvaltausta. Näin ollen saatamme kokea vielä joitakin vaikeuksia. Sen vuoksi olisi erittäin tärkeää jouduttaa liittolaisten hyökkäystä Pohjois-Ranskaan, Stalin korosti.

Seuraavana puhunut Churchill alkoi heti selvitellä niitä englantilaisten ja amerikkalaisten suunnitelmia, jotka liittyivät maihinnousuun Ranskassa ja toisen rintaman avaamiseen Euroopassa. Se oli eittämättä Teheranin konferenssin pääkysymys, jota pohdittiin kiihkeimmin sekä virallisissa neuvonpidoissa että epävirallisten tapaamisten aikana.

Overlord

Jo konferenssin ensimmäisessä yhteisistunnossa päähuomio keskittyi toisen rintaman avaamiseen Euroopassa. Stalin teki aloitteen. Presidentti Roosevelt korosti, että Englannin kanaalilla suoritettava operaatio on erittäin tärkeä ja kiinnostaa erityisesti Neuvostoliittoa. Hänen mukaansa länsiliittolaiset olivat jo puolentoista vuoden ajan laatineet asianomaisia suunnitelmia, mutta eivät vieläkään osanneet sanoa

operaation suorittamisaikaa, koska tonnisto oli aivan riittämätön.

– Me haluamme paitsi ylittää kanaalin myös ajaa vihollisen sisämaahan, presidentti sanoi. – Kanaali on taas sellainen epämiellyttävä vesikaistale, joka estää sotatoimien aloittamisen toukokuun 1. päivää aiemmin. Siksi englantilaisten ja amerikkalaisten Quebecissä laatima suunnitelma lähtee siitä, että kanaalin ylitys voisi alkaa suunnilleen 1. toukokuuta 1944 – –.

Tähdennettyään, että maihinnousuun tarvittiin erikoisaluksia, Roosevelt kosketteli operaatioiden tärkeysjärjestystä. Hän sanoi:

– Jos suoritamme laajoja maihinnousuoperaatioita Välimerellä, niin kanaalin sotatoimi täytyy lykätä kahta tai kolmea kuukautta myöhemmäksi. Siksi haluaisimme kuulla neuvostokollegojemme vastauksen tähän kysymykseen sekä neuvon siitä, miten olisi parasta käyttää hyväksi Välimeren alueella olevia joukkoja alusten vähyys huomioon ottaen. Emme halua lykätä kanaalin ylittämistä touko- tai kesäkuuta kauemmaksi. Toisaalta olisi useitakin paikkoja, missä englantilaisten ja amerikkalaisten joukkoja voitaisiin käyttää: Italiassa, Adrian- tai Aigeianmeren alueella, tai sitten niitä voidaan käyttää Turkin tukemiseen, jos se yhtyy sotaan. Nämä kysymykset on ratkaistava täällä. Haluaisimme kovasti auttaa Neuvostoliittoa ja vetää osan Saksan joukoista pois neuvostorintamalta. Haluaisimme kuulla neuvostoliittolaisilta ystäviltämme neuvon siitä, millä tavoin voisimme parhaiten helpottaa heidän asemaansa.

Esitettyään kantansa Roosevelt kysyi, haluaako Churchill lisätä jotain sanottuun. Churchill oli vähän aikaa hiljaa, liikutteli huuliaan ja lausui hitaasti:

– Haluaisin pyytää lupaa lykätä puheenvuoroani ja esittää kantani sen jälkeen kun marsalkka Stalin on puhunut. Samalla kannatan periaatteessa sitä, mitä presidentti Roosevelt sanoi.

Kieltäytyessään esittämästä kantaansa, joka itse asiassa erosi huomattavasti Amerikan presidentin näkökannasta, Ison-Britannian pääministeri aikoi nähtävästi tunnustella Neuvostoliiton edustajien mielipiteitä voidakseen esittää tehokkaimmat perustelut. Stalin arvasi Churchillin aikomuksen.

Puhuessaan toisesta rintamasta hän antoi ymmärtää neuvostoliittolaisen osapuolen odottavan liittolaisiltaan maihinnousua nimenomaan Pohjois-Ranskaan, maihinnousua ilman lykkäyksiä, sillä vain tämä operaatio voisi helpottaa tilannetta neuvostorintamalla.

– Saatan erehtyä, Stalin sanoi, – mutta me venäläiset olemme pitäneet Italian sotanäyttämöä tärkeänä vain siinä suhteessa, että siellä turvataan liittolaisten vapaa laivakulku Välimerellä. Olemme edelleenkin tällä kannalla. Mitä tulee siihen Italiasta käsin suoraan Saksaa vastaan aloitettavaan hyökkäykseen, niin me venäläiset pidämme Italian sotanäyttämöä tähän tarkoitukseen sopimattomana.

Tulkkauksen aikana Stalin otti takintaskusta käyrän piipun, avasi Gertsegovina flor -rasian, katkaisi kiireettömästi muutaman savukkeen, karisti tupakan piippuun, sytytti sen ja katsoi siristäen silmiään läsnäoleviin. Kohdatessaan hänen katseensa Roosevelt hymyili ja iski veitikkamaisesti silmää antaakseen ymmärtää, että hän muisti Stalinin lupauksen ottaa piippu mukaansa. Voi olla että tuo Rooseveltin ele tarkoitti enemmänkin: hän tahtoi ehkä ilmaista myötämielensä Stalinille, joka oli valmis torjumaan Churchillin vielä lausumattoman aikomuksen saattaa kyseenalaiseksi liittolaisten Ranskan-maihinnousun tarkoituksenmukaisuus.

Kun tulkki oli lopettanut, Stalin otti piipun käteensä ja jatkoi:

– Me venäläiset olemme sitä mieltä, että parhaimman tuloksen tuottaisi isku Pohjois- tai Luoteis-Ranskaan. Saksan heikoin kohta on Ranska. Se on varmasti vaikea operaatio, ja saksalaiset tulevat Ranskassa puolustautumaan rajusti, mutta se on sittenkin paras ratkaisu. Siinä kaikki, mitä tahdoin huomauttaa ––.

Roosevelt kiitti Stalinia ja kysyi, oliko Churchill valmis puhumaan. Churchill nyökkäsi, rykäisi ja aloitti puheen tapansa mukaan valikoiden ja punniten huolellisesti sanojaan. Hän ilmoitti Englannin ja Yhdysvaltojen sopineen jo kauan sitten, että Saksaa vastaan hyökätään Pohjois- tai Luoteis-Ranskan kautta. Siinä tarkoituksessa on ryhdytty laajoihin valmisteluihin. Tarvittaisiin useita numeroita ja tosiasioita, pääministeri jatkoi, sen todistamiseksi, miksi vuonna 1943

ei onnistuttu suorittamaan tuota operaatiota. Nyt taas on päätetty hyökätä Saksaa vastaan vuonna 1944. Hyökkäyksen paikka on valittu, ja nyt englantilaisten ja amerikkalaisten tehtävänä on luoda edellytykset armeijoiden siirtämiselle kanaalin yli Ranskaan vuoden 1944 kevään lopulla. Tuohon tarkoitukseen onnistutaan kokoamaan toukokuuhun tai kesäkuuhun mennessä 16 brittien ja 19 amerikkalaisten divisioonaa. Niiden jälkeen seuraisivat päävoimat. Overlord-operaation kuluessa toukokuun, kesäkuun ja heinäkuun aikana aiotaan kanaalin yli siirtää noin miljoona henkeä.

Esitettyään nämä vakuutuksensa Churchill alkoi tarkastella englantilais-amerikkalaisten joukkojen hyväksikäyttöä Euroopan sotanäyttämön muissa osissa. Hän valitsi huolellisesti sanansa, tavallaan pohdiskeli ääneen, ja teki joka ehdotuksensa kohdalla varauksen, että hän esittää ehdotuksensa vain ottaakseen asian esille. Lukuisat varaukset peittelivät Britannian pääministerin selvää halua hyökätä Saksaa vastaan muualta kuin lännestä käsin – etelä- ja kaakkoissuunnasta eli Churchillin lempisanonnan mukaan »Euroopan pehmeän vatsanpohjan puolelta».

Aloitettuaan siitä, että Overlord-operaatioon oli vielä pitkästi aikaa (puolisen vuotta), pääministeri otti esiin kysymyksen länsiliittolaisten voimien käytöstä tuona aikana Välimerellä. Hän selitti kysymyksen johtuvan niin ikään halusta auttaa Neuvostoliittoa mitä pikimmin. Overlord suoritetaan tietenkin ajallaan tai ehkä hieman myöhemmin, Churchill uskotteli uudestaan. Tällä huomautuksellaan hän saattoi aivan kuin tahattomasti kyseenalaiseksi Rooseveltin mainitseman maihinnousun alkamisajan.

Stalin ja Roosevelt eivät vastanneet tuohon vetoon. Kun majuri Birse oli tulkinnut pomonsa viimeisen lauseen, Churchill venytti taukoa odotellessaan repliikkejä. Hän otti tuhkakupista puoleksi palaneen sikarin, nosti sen varovasti suuhunsa, imaisi ja koska vastaväitteitä ei kuulunut jatkoi:

– Olemme jo lähettäneet seitsemän kokenutta divisioonaa Välimeren alueelta sekä osan maihinnousualuksia Overlordia varten. Kun otetaan huomioon tämä ja lisäksi huono sää Italiassa, niin täytyy sanoa, että olemme vähän petty-

neitä sen takia, ettemme ole vieläkään vallanneet Roomaa. Ensimmäisenä tehtävänämme on vallata Rooma, ja me arvelemme tammikuussa tapahtuvan ratkaisutaistelun, jonka me voitamme. Kenraali Eisenhowerin johdolla toimiva kenraali Alexander, 15. armeijaryhmän komentaja, katsoo että taistelu Roomasta on täysin voitettavissa. Siinä onnistumme ehkä vangitsemaan ja tuhoamaan enemmän kuin 11–12 vihollisdivisioonaa. Emme aio edetä syvemmälle Lombardiaan emmekä kulkea Alppien yli Saksaan. Aiomme edetä Roomasta vain Pisan–Riminin linjaa hieman pohjoisemmaksi, minkä jälkeen voitaisiin nousta maihin Etelä-Ranskassa ja kanaalin kautta.

Käännyttyään neuvostovaltuuskunnan puoleen Churchill kysyi:

– Kiinnostavatko neuvostohallitusta toimemme Välimeren itäosissa? Ne saattavat aiheuttaa lykkäystä kanaalin yli suunniteltuun operaatioon.

Odottamatta vastausta hän lisäsi kiireisesti:

– Meillä ei ole tästä kysymyksestä valmista päätöstä, olemme saapuneet tänne tehdäksemme sen.

– Olisi vielä yksi mahdollisuus, Roosevelt puuttui keskusteluun. – Voitaisiin nousta maihin Adrianmeren pohjoisosassa sillä aikaa kun neuvostoarmeijat etenisivät Odessan luo.

– Jos me valtaamme Rooman ja suljemme Saksan etelästä käsin, Englannin pääministeri jatkoi, niin voisimme edelleen ryhtyä operaatioihin Länsi- ja Etelä-Ranskassa sekä auttaa partisaaniarmeijoita. Voitaisiin perustaa komitea tutkimaan asiaa ja laatimaan yksityiskohtaisen asiakirjan.

Churchillin järkeilyjä tarkasti kuunnellut Stalin pyysi suunvuoroa.

– Minulla on muutama kysymys. Ymmärsinkö oikein, että maihinnousuun Pohjois-Ranskaan on varattu 35 divisioonaa?

– Niin, aivan oikein, Churchill vastasi.

– Ennen etenemistä Pohois-Ranskaan aiotaan suorittaa operaatio Italian sotanäyttämöllä Rooman valtaamiseksi. Onko sen jälkeen määrä Italiassa siirtyä puolustukseen?

Churchill nyökkäsi myöntävästi.

Stalin jatkoi kyselyään:

– Käsitin asian niin, että tuon lisäksi suunnitellaan vielä kolmea operaatiota, joista yksi on maihinnousu Adrianmeren alueella. Ymmärsinkö oikein?

– Nämä operaatiot voisivat hyödyttää venäläisiä, Churchill vastasi pettyneesti.

Sitten hän ryhtyi jälleen selittämään, että suurimpia vaikeuksia tuottaa tarvittavien voimien siirtäminen. Overlord-operaation aloittaa 35 divisioonaa, sitten joukkoja täydennetään Yhdysvalloista kuljetettavilla divisioonilla, joiden luku kasvaa aina 50–60:een. Englannissa sijaitsevat brittien ja amerikkalaisten ilmavoimat kaksinkertaistetaan ja kolminkertaistetaan kuuden lähikuukauden aikana. Sitä paitsi jo nyt on jatkuvasti suoritettu työtä voimien kokoamiseksi Englantiin.

Stalin ei kuitenkaan antanut hämätä itseään noilla järkeilyillä. Hän kysyi uudestaan:

– Ymmärsinkö oikein, että Rooman valtauksen ohella aiotaan suorittaa operaatio Adrianmeren alueella sekä operaatio Ranskan eteläosassa?

Vältellen suoraa vastausta Englannin edustaja huomautti, että Overlordin alkamishetkellä aiotaan hyökätä Ranskan eteläosassa. Siihen vapautetaan joitakin Italiassa olevia yksiköitä mutta sitä ei ole vielä suunniteltu yksityiskohtaisesti. Maihinnoususta Adrianmeren alueella Churchill ei sanonut mitään.

Stalin katsahti häneen tiukasti ja sanoi melko synkeästi:

– Mielestäni olisi parempi, jos vuoden 1944 kaikkien operaatioiden perustaksi otetaan Overlord. Jos samanaikaisesti sen kanssa noustaan maihin Etelä-Ranskassa, niin molemmat ryhmittymät voisivat yhdistyä Ranskassa. Siksi olisi hyvä suorittaa kaksi operaatiota: Overlord ja sitä tukeva maihinnousu Etelä-Ranskassa. Silloin operaatio Rooman lähellä olisi harhauttava. Nousemalla Ranskassa maihin pohjoisesta ja etelästä ja turvaamalla joukkojen yhtyminen voitaisiin vahvistaa niitä. Ei pidä unohtaa, että nimenomaan Ranska on Saksan heikko kohta.

Stalinin ja Churchillin välinen voimainmittely jatkui. Britannian toryjen johtaja ei tahtonut laskea aseitaan. Hän tyrkytti yhä uudestaan ehdotuksiaan väittäen aikomiensa Kaakkois-Euroopan operaatioiden vain jouduttavan voittoa yhteisestä vihollisesta.

– Myönnän oikeiksi marsalkka Stalinin varoitukset voimien hajauttamisen epäsuotavuudesta, pääministeri puhui. – Mutta pelkään, että kuuden kuukauden aikana, jolloin voisimme vallata Rooman ja valmistautua suuriin operaatioihin Euroopassa, armeijamme pysyy toimettomana eikä ahdistele vihollista. Pelkään että siinä tapauksessa parlamentti moittisi minua sen takia, etten anna mitään apua venäläisille––.

Tuo oli jo suoranainen haaste.

– Luullakseni Overlord on suuri operaatio, Stalin vastasi. – Sitä helpottaisi suuresti ja varmaan tehostaisi hyökkäys Etelä-Ranskassa. Minä henkilökohtaisesti uskaltaisin äärimmäisyyteen: luopuisin Rooman valtauksesta ja siirtyisin puolustukseen Italiassa sekä aloittaisin operaation Etelä-Ranskassa Saksan voimien vetämiseksi Pohjois-Ranskasta. Parin kolmen kuukauden kuluttua aloittaisin operaation Ranskan pohjoisosassa. Tällainen suunnitelma turvaisi Overlord-operaation menestyksen. Sitä paitsi molemmat armeijat voisivat yhtyä, mikä lisäisi niiden voimaa.

Churchilliä ei ilmeisesti miellyttänyt tuollainen ehdotus. Hän väitti kivenkovaan, että voisi esittää lisää erilaisia perusteluja, ja huomautti liittolaisten olevan heikompia ilman Rooman valtausta. Ehdotettuaan tämän kysymyksen jättämistä sotilasasiantuntijoiden käsiteltäväksi Churchill sanoi päättävästi, että taistelu Roomasta on jo käynnissä ja luopuminen Rooman valtauksesta merkitsisi tappiota. Sitä taas Englannin hallitus ei pystyisi mitenkään selittämään alahuoneelle. Overlord voitaisiin loppujen lopuksi suorittaa myös elokuussa.

Ilmapiiri kuumeni ja Roosevelt yritti lieventää sitä.

– Me voisimme suorittaa Overlordin ajoissa, ellei olisi operaatioita Välimerellä. Jos Välimerellä suoritetaan operaatioita, se lykkää Overlordin alkamista. Minä en haluaisi lykätä tätä operaatiota.

Churchill jurotti ja tuprutti savua sikaristaan. Vaitiolo kesti muutaman minuutin. Ensimmäisenä alkoi puhua Stalin. Hän korosti jälleen pitävänsä tarkoituksenmukaisimpana maihinnousua Ranskassa, samaan tai lähes samaan aikaan maan pohjois- ja eteläosassa. Hän sanoi, että neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla suoritettujen operaatioiden kokemus osoittaa, että suurinta tuhoa tuottaa viholliselle kahdelta

suunnalta annettava isku, sillä se pakottaa siirtelemään voimia suunnalta toiselle. Liittolaiset voisivat hyvinkin ottaa tämän kokemuksen varteen noustessaan maihin Ranskassa.

Vaikka tätä vastaan oli vaikea väittää, Churchill ei vieläkään tahtonut myöntyä.

– Luulen että voisimme suorittaa tihutöitä riippumatta hyökkäyksestä Etelä- ja Pohjois-Ranskassa. Minä ainakin pidän erittäin kielteisenä armeijamme joutilasta oleskelua Välimerellä. Siksi emme voi antaa takeita siitä, että noudatamme tarkasti toukokuun 1. päivän aikamäärää, joka on ehdotettu Overlordin alkamispäiväksi. Tiukan päivämäärän asettaminen olisi suuri virhe. En voi uhrata Välimeren operaatioita vain aiotussa päivämäärässä pysymiseksi. Meidän täytyy tietenkin päästä yksimielisyyteen aikamääristä. Tämän kysymyksen voisivat selvitellä sotilasasiantuntijat ––.

Churchill osoitti siten halua ajaa läpi Välimeren aluetta koskevat suunnitelmansa ja peruuttaa sen tähden Pohjois-Ranskan operaation periaatteessa sovittu alkamisaika. Kävi selväksi, että keskustelun jatkaminen tässä vaiheessa kärjistäisi suhteita ja johtaisi keskinäiseen piikittelyyn.

– Olkoon niin, Stalin sanoi pontevasti. – Käsitelköötasiaa sotilasasiantuntijat. Me emme tosin ajatelleet, että keskustelu kiertyy puhtaasti sotilaallisiin kysymyksiin. Siksi emme ole ottaneet mukaamme pääesikunnan edustajia. Arvelen kuitenkin, että marsalkka Vorošilov ja minä pystymme jotenkin hoitamaan tämän asian.

Tuona ensimmäisenä iltana Teheranissa vapauduin hyvin myöhään. En silti tuntenut väsymystä. Kävelin hitaasti puistonkujia pitkin talolle johon olimme majoittuneet. Kirkas kuutamo väreili lehtien läpi, ilmassa sekoittuivat syyskukkien, kellastuvien lehtien, mullan ja lammissa kasvaneiden levien tuoksut. Menin altaan rantaan ja istuin vielä päivän lämmintä huokuvalle marmoripenkille. Päivän mittaan kasautunut hermojännitys ei ottanut lauetakseen. Tunsin etten pysty nukahtamaan.

Vasta yöllä tajusin selvästi kaiken näkemäni ja kuulemani merkityksen. Niin kauan kuin tulkkasin neuvotteluissa, muotoilin sitten pöytäkirjaa ja laadin Moskovaan lähetettävien sähkeiden luonnoksia, olin kokonaan työn pyörteessä enkä ajatellut sitä, että täällä Iranin pääkaupungissa, kau-

kana rintamilta tapahtuu sodan vastaisen kulun ja voiton kannalta jotain tärkeää. Nyt vasta oivalsin nähneeni tiivistyneessä muodossa, kuinka historiaa tehtiin. Teheranin tapahtumat olivat eittämättä valtavan tärkeitä historialle, niiden merkitys ulottui kauas sen ajankohdan puitteiden ulkopuolelle: ne painoivat leimansa maailmantapahtumien myöhempään kehitykseen.

LIITTOLAISTEN VÄLISET RISTIRIIDAT

Churchillin Balkanin-seikkailu

Konferenssin jälkeisinä vuosina Churchill yritti moneen otteeseen kiistää, että Overlord-operaation asemesta hän oli suunnitellut maihinnousua Välimeren itäosaan, lähinnä Balkanille. Senkään suhteen hän ei pitänyt kiirettä. Hän aikoi kiilautua sopivalla hetkellä Puna-armeijan tielle estääkseen sen etenemisen länteen päin.

Koska tämä suunnitelma raukesi, Churchill uskotteli, ettei sitä ollut olemassakaan. Muistelmissaan hän on eri asioiden yhteydessä palannut tähän kysymykseen ja väittänyt, että hänet on ymmärretty väärin. Hän sanoo Balkanin-suunnitelmiaan jopa legendaksi.

Teheranin neuvottelut osoittavat, että todellisuudessa Churchill ajoi läpi juuri tuota linjaa. Se oli hänen päätavoitteensa. Epäonnistuttuaan hän joutui myöntymään maihinnousuun Normandiassa.

Myös presidentti Roosevelt ymmärsi selvästi Churchillin todelliset aikomukset. Noina päivinä Teheranissa ollut Roosevelin poika Elliott julkaisi pian isänsä kuoleman jälkeen hänen kanssaan käymänsä keskustelun muistiinpanot. Puhuessaan toisen rintaman avaamisesta Euroopassa Roosevelt sanoi pojalleen, että Churchillillä oli erikoinen asenne.

»Joka kerta kun pääministeri vaati hyökkäämään Balkanin kautta», Roosevelt selitti, »kaikille läsnäolijoille oli aivan selvää, mitä hän itse asiassa tahtoi. Hän tahtoi ennen kaikkea kiilautua Keski-Eurooppaan sulkeakseen Puna-armeijalta tien Itävaltaan ja Romaniaan ja mikäli mahdollista jopa

Unkariin. Sen ymmärsi Stalin, ymmärsin minä samoin kuin kaikki muutkin––.

– Hän ei silti sanonut sitä.

– Eipä tietenkään. Niinpä puhuessaan länsihyökkäyksen eduista sodankäynnin kannalta ja voimiemme pirstomisen epätarkoituksenmukaisuudesta Pappa Joe (näin Roosevelt kutsui Stalinia) tarkoitti poliittisiakin seurauksia. Olen varma siitä, vaikka hän ei sanonut siitä sanaakaan––.

Isä kävi taas pitkälleen ja vaikeni––.

– En luule––, aloitin epäröivästi.

– Mitä?

– Haluan sanoa, että Churchill––sanalla sanoen hän ei––.

– Ajatteletko, että hän saattoi olla oikeassa? Kenties meidän tosiaankin olisi ollut tarkoituksenmukaista iskeä Balkanilla?

– Niin.

– Elliott, esikuntapäällikkömme ovat vakuuttuneet ainoastaan siitä, että mahdollisimman monen saksalaisen tuhoamiseksi ja amerikkalaisten sotilaiden säästämiseksi on valmisteltava yksi suuri hyökkäys ja iskettävä saksalaisia vastaan kaikin käytössämme olevin voimin. Minusta se on mielekästä. Myös Puna-armeijan edustajista se tuntuu järkevältä. Näin on asian laita. Sellainen on lyhin tie voittoon. Siinä kaikki. Vahinko vain, että pääministeri (Churchill) ajattelee liian paljon sitä, mitä tulee sodan jälkeen ja millaiseen asemaan Englanti joutuu. Hän pelkää kuollakseen venäläisten yletöntä voimistumista. Venäläiset lujittavatkin ehkä asemiaan Euroopassa, mutta monista seikoista riippuu, onko se pahaksi vai ei. Olen varma vain siitä, että jos amerikkalaisille tie pikaiseen voittoon mahdollisimman pienin menetyksin kulkee lännestä ja vain lännestä eikä meidän tarvitse uhrata turhaan maihinnousualuksiamme, miehiämme ja tekniikkaamme Balkanin operaatioihin – ja esikuntapäällikkömme ovat vakuuttuneita siitä – niin ei ole muuta puhumistakaan.

Isä hymyili synkeästi.

– En näe aihetta saattaa amerikkalaisten sotilaiden henkeä vaaralle alttiiksi Englannin todellisten tai kuviteltujen etujen puolustamiseksi Euroopassa. Käymme sotaa ja meidän

on voitettava se mitä pikimmin ja ilman seikkailuja. Luulen ja toivon Churchillin ymmärtäneen, että mielipiteemme on juuri tällainen eikä se muuksi muutu – –»

Lainasin näin pitkästi kahdesta syystä. Ensinnäkin ote muistelmista selventää lukijalle Churchillin tarkoitusperiä Balkanin seikkailussa. Toiseksi se osoittaa Rooseveltin ymmärtäneen mainiosti Churchillin suunnitelmien todellisen tarkoituksen. Siitä, mitä presidentti puhui pojalleen, vieläpä Teheranin konferenssin päivinä, näkyy, että Englannin hallituspiirien suunnitelmat poikkesivat yhteisen vihollisen pikaisen voittamisen tehtävistä. Roosevelt ei nähtävästi tosiaankaan kannattanut Churchillin linjaa. Sopii silti muistaa, että Washingtonissakin oli vaikutusvaltaisia piirejä, jotka eivät Churchillin tavoin kiirehtineet avaamaan toista rintamaa.

Kuninkaan miekka Stalingradille

Ennen konferenssin yhteisistunnon alkamista 29. marraskuuta pidettiin juhlallinen tilaisuus, jossa tuli esiin liittolaisten yhtenäisyys taistelussa yhteistä vihollista vastaan. Yhtenäisyydenosoitus oli hyvin paikallaan. Se loitonsi hieman konferenssin ylle kasautuneita pilviä ja muistutti tavallaan siitä, että Hitlerin vastaisen liittoutuman edessä oli vielä sangen mittavia ja vaikeita tehtäviä, joiden ratkaisemiseen tarvittiin ehdottomasti yhteistoimia.

Stalingradin asukkaille myönnettiin kuningas Yrjö VI:n ja Englannin kansan nimissä erikoistilauksesta valmistettu miekka. Tilaisuus oli korostetun upea. Englannin kokeneimpien perinnäisten aseseppien takoma iso kiiltävä kaksikahvainen miekka upotuksin koristettuine tuppeineen symboloi kunnianosoitusta Stalingradin sankareille, jotka olivat murtaneet fasistipedon selkärangan.

Sali oli täyttynyt jo paljoa ennen tilaisuuden alkua. Sinne olivat kokoontuneet valtuuskuntien kaikki jäsenet sekä liittoutuneiden maavoimien, laivaston ja ilmavoimien johtajat. Lopulta saapuivat kolme suurta.

Stalinin yllä oli vaaleanharmaa ylös asti napitettu takki marsalkan olkalappuineen. Tällä kertaa myös Churchill tuli

upseerinpuvussaan. Siitä päivästä lähtien Englannin pääministeri esiintyi kaikkialla sotilaspukuisena. Kaikki pitivät sitä eräänlaisena reaktiona Stalinin marsalkanpukuun. Ensin Churchill oli kantanut sinistä viirukasta pukua, mutta nähtyään Stalinin upseerinpuvussa hän oli heti paikalla tilannut kuninkaallisten ilmavoimien yliupseerin harmaansinertävän puvun. Puku oli saapunut juuri miekan luovutustilaisuuden aattona. Rooseveltin yllä oli tavan mukaan siviilipuku.

Kunniavartioon kuului Puna-armeijan ja Britannian asevoimien upseereja. Orkesteri soitti Neuvostoliiton ja Englannin kansallishymnin. Kaikki seisoivat asennossa. Soiton jälkeen koitti juhlallinen hiljaisuus. Churchill meni hitaasti pöydälle ja avasi sillä olevan ison mustan laatikon. Tupessaan oleva miekka makasi tummanpunaisella samettityynyllä. Churchill otti sen kaksin käsin ja pitäessään sitä ojennetuissa käsissään sanoi Stalinille:

– Hänen majesteettinsa kuningas Yrjö VI käski minun ojentaa teille Stalingradin kaupungille välitettäväksi tämän kunniamiekan, joka on tehty hänen majesteettinsa valitseman ja hyväksymän luonnoksen mukaan. Tämän kunniamiekan ovat valmistaneet englantilaiset mestarit, joiden esiisät ovat sukupolvesta toiseen olleet miekantakojia.

Otettuaan muutaman askeleen Churchill luovutti miekan Stalinille, jonka takana seisoi neuvostoupseerien kunniavartio konepistooli rinnallaan. Otettuaan miekan Stalin veti sen tupesta. Terä kiilsi kylmästi. Stalin nosti sen huulilleen ja suuteli. Sitten miekka kädessään hän sanoi hiljaa:

– Stalingradin kansalaisten nimissä haluan ilmaista syvän kiitollisuuteni kuningas Yrjö VI:n lahjasta. Stalingradin kansalaiset antavat suuren arvon tälle lahjalle, ja minä pyydän teitä, herra pääministeri, välittämään heidän kiitollisuutensa hänen majesteetilleen kuninkaalle.

Koittaneessa hiljaisuudessa Stalin kiersi hitaasti pöydän toiselle puolelle ja näytti miekkaa Rooseveltille. Churchill piteli tuppea. Roosevelt katseli tarkasti valtavaa terää. Luettuaan ääneen siihen tehdyn kirjoituksen presidentti sanoi:

– Todellakin Stalingradin kansalaisilla sydämet ovat terästä.

Hän palautti miekan Stalinille, joka vei sen pöydälle kotelon viereen, pani tuppeen, asetti huolellisesti koteloon ja sulki kannen. Sitten hän antoi kotelon Vorošiloville, joka kunniavartion saattamana kantoi miekan viereiseen huoneeseen.

Kaikki menivät terassille valokuvattaviksi. Ilma oli lämmin ja tuuleton. Aurinko valaisi syksyn kultaamia lehtiä. Stalin ja Churchill pysähtyivät terassin keskelle, mihin myös Roosevelt tuotiin rullatuolissaan. Samalla tuotiin kolme isoa nojatuolia kolmelle suurelle. Nojatuolien taakse asettuivat ministerit, marsalkat, kenraalit, amiraalit ja lähettiläät. Valokuvaajat ja filmimiehet hyörivät ympärillä etsiessään parasta kuvakulmaa. Sitten seurue meni syrjään ja kolme suurta jäivät istumaan terassilta istuntosaliin johtavien isojen ovien taustaa vasten. Tämä kuva on tullut historialliseksi ja se on julkaistu kaikkialla maailmassa.

Tilanne kiristyy

Konferenssin osanottajat palasivat yhä uudestaan Overlord-aiheeseen, mutta se ei lähentänyt heitä tuumankaan vertaa pääkysymyksen, so. Pohjois-Ranskaan aiotun maihinnousun aikataulun ja vuorojärjestyksen ratkaisemiseen. Churchill ei ollut vieläkään luopunut yrityksistään korvata Overlord jollakin muulla operaatiolla joko Välimerellä tai Balkanilla. Eräässä yhteisistunnossa hän ilmoitti jälleen, että englantilaisilla on Välimerellä huomattava armeija ja he haluavat tämän armeijan käyvän aktiivista taistelua koko vuoden mittaan eikä oleskelevan joutilaana. Siksi Churchill pyysi venäläisiä tarkastelemaan tätä ongelmaa ja erilaisia englantilaisten ehdottamia Välimerellä olevien asevoimien käyttövaihtoehtoja. Pääministeri esitti useita kysymyksiä, joita hänen mielestään piti tutkia yksityiskohtaisesti.

Ensinnäkin, miten Overlordia voitaisiin tukea Välimerellä olevilla joukoilla? Englantilaiset halusivat pitää Välimerellä kahden divisioonan siirtämiseen tarvittavat maihinnousualukset. Samalla voitaisiin nopeuttaa englantilais-amerikkalaisten joukkojen etenemistä pitkin Apenniinien niemimaata vihollisjoukkojen tuhoamiseksi. Toisaalta nuo voimat riittäisivät Rhodossaaren valtaamiseen siinä tapauksessa, että Turkki yhtyy sotaan. Kolmas käyttömahdollisuus oli se, että kuuden kuukauden kuluttua noita voimia voitaisiin menetykset pois lukien käyttää Etelä-Ranskassa Overlordin tukemiseen. Jokainen näistä vaihtoehdoista oli mahdollinen, mutta kysymys oli aikamääristä. Kahden divisioonan käyttö mihin tahansa yhteen kolmesta mainitusta operaatiosta vaati lykkäämään Overlordin tai vetämään osan maihinnousuvälineistä Intian valtameren alueelta.

– Tässä on meidän pulmamme, Churchill huudahti pateettisesti ja kohotti käsiään. – Päättääksemme, minkä tien valitsemme, haluamme kuulla marsalkka Stalinin kannan strategisesta yleistilanteesta, sillä venäläisten liittolaistemme sotakokemus ihastuttaa ja innostaa meitä.

– Mutta on vielä yksi ongelma, joka on enemmän poliittinen kuin sotilaallinen, brittien pääministeri jatkoi. – Kyse on Balkanista. Siellä on 21 Saksan divisioonaa ja lisäksi varuskuntajoukkoja. Tuosta määrästä 54 000 saksalaista sotilasta on keskitetty Aigeian saarille. Balkanilla on myös vähintään 12 Bulgarian divisioonaa.

Osoitettuaan Balkanilla olevien vihollisvoimien merkityksen Churchill alkoi uskotella, ettei Englannilla ole Balkanilla etupyyteitä eikä kunnianhimoisia pyrkimyksiä. Englanti haluaa vain sitoa 21 saksalaisdivisioonaa Balkanille ja mikäli mahdollista tuhota ne.

– Pyrimme yhteistoimintaan liittolaisemme Venäjän kanssa, Churchill uskotteli.

Nämä vakuuttelut eivät kuulostaneet aidoilta. Vastaukseksi niihin neuvostoedustaja sanoi, että keskeisenä ja ratkaisevana sotilaallisena ongelmana on pidettävä Overlordia.

– Venäläiset tarvitsevat tietenkin apua, Stalin jatkoi. – Ja kun kyse on avunannosta meille, niin odotamme apua niiltä, joiden tulee suorittaa suunnitellut operaatiot, ja odotamme tehokasta apua.

– Olisi ennen muuta tärkeää, hän korosti, – että Overlord-operaation aikataulua ei lykättäisi, että toukokuu pysyisi äärimmäisenä alkamisrajana. Overlordin tueksi on suunniteltava hyökkäys Etelä-Ranskassa. Venäjän valtuuskunnan mie-

lestä nämä kysymykset olisi parasta ratkaista Teheranin konferenssin aikana eikä neuvostoliittolainen osapuoli näe syitä, jotka saattaisivat estää tekemästä niin.

Stalinia tarkasti kuunnellut Roosevelt sanoi antavansa suuren merkityksen aikamäärille ja kannattavansa sopimusta Overlordin suorittamisajasta, sillä operaatiosta on päästy yksimielisyyteen. Rooseveltin mukaan voitaisiin hyväksyä jompikumpi vaihtoehto: joko suorittaa Overlord toukokuun alkuviikon aikana tai lykätä operaatiota. Lykkäys voisi johtua yhdestä parista Välimeren operaatiosta. Ne vaatisivat maihinnousuvälineitä ja lentokoneita. Jos maihinnousu suoritetaan Välimeren itäosaan eikä menestystä saavuteta, sinne joudutaan siirtämään lisää joukkoja ja materiaalia. Silloin Overlordia ei onnistuta toteuttamaan ajoissa. Siksi, Yhdysvaltojen presidentti jatkoi, esikuntien on suunniteltava Balkanin operaatiot niin, etteivät ne vahingoittaisi Overlordia.

– Oikein, Stalin kannatti ja lisäsi: – Mikäli mahdollista olisi Overlord hyvä suorittaa toukokuussa, sanokaamme 10.–15.–20. toukokuuta.

– En voi antaa sellaista sitoumusta, Churchill tokaisi.

Stalin kohautti olkapäitään antaen ymmärtää, että hän pitää näissä oloissa hankalana keskustelun jatkamista. Häntä ärsytti ilmeisesti Ison-Britannian pääministerin välttelevä kanta, mutta hän piti tunteensa kurissa ja sanoi rauhalliseen sävyyn kuin ymmärtämättömälle oppilaalle läksyä selittävä opettaja:

– Jos Overlord suoritetaan elokuussa, niin kuin Churchill esitti eilen, niin epäsuotuisan sään takia tuona aikana ei saada aikaan mitään kunnollista. Huhti- ja toukokuu ovat Overlordille sopivimpia.

Tiedetään Stalinin olleen väliin ärtyinen ja suvaitsematon. Pieninkin vastustus herätti hänessä myrskyisen reaktion. Teheranin konferenssin aikana hän hallitsi hyvin tunteensa. Kärkevimpinäkin hetkinä hän oli hillitty ja kohtelias. Hän erosi edukseen Churchillistä, joka menetti usein malttinsa, hermoili eikä toisinaan osannut lainkaan hillitä tunteitaan.

Stalinin levollinen sävy tehosi.

– Minusta tuntuu, Churchill sanoi sovittelevasti, – että näkemyksemme eivät eroa niin suuresti kuin saattaa näyttää. Olen valmis tekemään kaiken, mikä on Ison-Britannian

hallituksen vallassa Overlordin toteuttamiseksi mitä pikimmin. En kuitenkaan luule, että monet Välimereen liittyvät mahdollisuudet tulisi hylätä merkityksettöminä sen takia, että niiden hyväksikäyttö lykkäisi Overlordia pari kolme kuukautta. Monilukuiset brittien joukot eivät käsittääksemme saa olla toimettomina kuuden kuukauden aikana, vaan niiden tulee taistella vihollista vastaan, ja toivomme voivamme amerikkalaisten liittolaistemme avulla tuhota saksalaisdivisioonat Italiassa. Emme voi pysytellä passiivisina Italiassa, sillä se saattaa tärvätä meiltä koko sodan siellä. Meidän on autettava venäläisiä ystäviämme.

Näin Churchill palasi jälleen Välimeren operaatioiden ideaansa ja vieläpä kuvaili asian niin, että nuo operaatiot ovat parasta apua Neuvostoliitolle. Stalin huomautti purevan ivallisesti:

– Churchillin mukaan venäläiset vaativat englantilaisilta toimettomuutta.

Churchill ei ollut kuulevinaan ivaa, vaan alkoi taas järkeillä siitä, että pitäisi sitoa mahdollisimman useita saksalaisdivisioonia Italiassa ja Balkanilla, että passiivisuus Italian rintamalla antaa saksalaisten siirtää joukkojaan Ranskaan Overlordin hankaloittamiseksi. Englantilaiset ovat aina valmiita, Churchill uskotteli, käsittelemään liittolaistensa kanssa kaikkia yksityiskohtia, mutta kyseessä on myös maihinnousuvälineiden määrä. Jos nuo välineet jätetään Välimerelle tai Intian valtamerelle Overlordin vahingoksi, niin silloin ei voida taata Overlordin ja Etelä-Ranskan operaation menestystä.

– Etelä-Ranskan operaatio vaatii suuren määrän maihinnousuvälineitä, ja se täytyy ottaa huomioon, pääministeri lopetti painokkaasti puheensa.

Tässä tilanteessa ehdotus käsittelyn jatkamisesta sotilasasiantuntijoiden komiteassa näytti yritykseltä kariuttaa koko hanke. Kaikki ymmärsivät nimittäin, että kolmen vallan johtajat voivat omistaa konferenssille vain lyhyen ajan.

Niinpä Rooseveltin ehdotettua taas ratkaisematta jääneiden kysymysten siirtämistä sotilaskomissiolle Stalin pani jyrkästi vastaan:

– Ei tarvita mitään sotilaskomissiota. Voimme ratkaista kaikki kysymykset täällä, neuvottelussa. Meidän täytyy sopia

päivämäärästä, ylipäälliköstä ja Etelä-Ranskan tukioperaation tarpeellisuudesta.

Hän huomautti edelleen, että venäläisten Teheranissa oloaika on rajoitettu. Joulukuun ensimmäisen päivän he voisivat vielä uhrata, mutta toisena päivänä neuvostovaltuuskunnan on lähdettävä. Olihan ennalta sovittu, että konferenssi jatkuu kolme neljä päivää.

Roosevelt vaati sittenkin jäljelle jääneiden kysymysten siirtämistä sotilaskomissiolle, mutta Stalin ei myöntynyt. Hän selitti, että venäläiset haluavat tietää Overlordin alkamispäivän valmistellakseen omalla rintamallaan iskun saksalaisia vastaan.

Churchill kannatti presidentin ehdotusta komissiosta.

– Mitä tulee Overlordin päivämääriin, hän huomautti, – niin jos päätetään tutkia strategisia kysymyksiä sotilaskomissiossa––.

Stalin keskeytti jyrkästi Churchillin:

– Emme vaadi mitään tutkimusta––.

Nähdessään tilanteen kiristyvän Roosevelt kiiruhti puuttumaan:

– Tiedämme kaikki, että meidän ja englantilaisten väliset erimielisyydet ovat pieniä. Minä vastustan Overlordin lykkäystä kun taas Churchill painottaa Välimeren operaatioiden merkitystä. Sotilaskomissio voisi selvittää nämä kysymykset.

– Pystymme ratkaisemaan itsekin nämä kysymykset, Stalin toisti tiukasti. – Meillä on enemmän valtuuksia kuin sotilaskomissiolla. Jos saan luvan kysyä, niin haluaisin tietää, uskovatko englantilaiset Overlord-operaatioon vai puhuvatko he siitä pelkästään lepytelläkseen venäläisiä.

Churchill pillastui.

– Jos toteutuvat ne ehdot, hän sanoi välttelevästi, jotka oli osoitettu Moskovan konferenssissa, niin olen täysin varma siitä, että olemme velvollisia siirtämään kaikki mahdolliset voimamme saksalaisia vastaan silloin kun ryhdytään Overlord-operaatioon.

Ehdot joihin Churchill vetosi oli muotoiltu kolmen vallan Moskovan konferenssissa vähän ennen Teheranin tapaamista. Ehdoissa oli määritelty, missä tapauksessa maihinnousu kanaalin yli voi onnistua: hyökkäyksen alkaessa Ranskassa

saisi olla korkeintaan 12 saksalaista moottoroitua divisioonaa eikä 60 päivän aikana saksalaisilla saisi olla mahdollisuutta siirtää Ranskaan täydennysjoukkoja enempää kuin viisitoista divisioonaa.

Muistuttaessaan näistä ehdoista Churchill vihjasi siihen, että tiettyjen olosuhteiden vallitessa Overlord saattaa yleensä joutua kyseenalaiseksi. Toisen rintaman ongelma oli taas ajautunut umpikujaan. Tuntui kuin neuvottelujen jatkamisessa ei olisi mitään mieltä.

Stalin nousi äkkiä pystyyn ja sanoi Molotoville ja Vorošiloville:

– Mennään, meillä ei ole täällä mitään tekemistä. Meillä on paljon huolia rintamalla––.

Churchill liikahti levottomasti nojatuolissaan, punastui ja mutisi epäselvästi, että hänet »oli ymmärretty väärin».

Laukaistakseen jännityksen Roosevelt sanoi sovittelevasti:

– Olemme nyt hyvin nälkäisiä. Siksi ehdotan, että istunto keskeytetään, jotta voisimme olla läsnä tänään marsalkka Stalinin tarjoamalla lounaalla.

NATSIVAKOILIJA ISON-BRITANNIAN LÄHETYSTÖSSÄ

Teheranin päätökset ja Cicero

Kun seuraavana päivänä kolmen vallan johtajat kokoontuivat aamiaiselle, kaikki huomasivat Rooseveltin olevan juhlamielellä. Hänen kasvoillaan karehti hymy, ja hänen koko olemuksensa ilmensi mielihyvää. Kääntyessään läsnäolevien puoleen hän ilmoitti korostetun juhlallisesti:

– Hyvät herrat, aion kertoa marsalkka Stalinille miellyttävän uutisen. Yhdistyneet esikunnat ovat tänään Ison-Britannian pääministerin ja Amerikan presidentin osanotolla hyväksyneet seuraavan ehdotuksen: »Overlord-operaatio suunnitellaan toukokuuksi 1944 ja suoritetaan Etelä-Ranskaan tehtävän maihinnousun tuella. Tukioperaation voima tulee riippumaan siihen mennessä käyttöön saatavien maihinnousuvälineiden määrästä».

Neuvostoedustajat ottivat lausunnon vastaan ulkonaisen tyynesti. Minusta tuntui kuitenkin, että jokainen meistä koki syvää liikutusta: neuvostovaltuuskunta oli viimeinkin saanut niin sinnikkäästi tavoittelemansa vastauksen. Ja vaikka sitoumuksen täytäntöönpanoon jäi vielä pitkästi aikaa, tuntui pelkkä lupauskin helpottavan tuntuvasti kansamme kantamaa valtavaa taakkaa ja valavan uutta voimaa fasismia vastaan taisteleviin. Minutkin valtasi juhlatunnelma, kurkkuni käheytyi ja vain vaivoin hillitsin haluni taputtaa käsiäni. Stalinin liikutuksen paljastivat tavaton kalpeus ja entistä soinnittomammaksi käynyt ääni hänen sanoessaan:

– Olen tyytyväinen tällaiseen päätökseen.

Muutaman minuutin ajan vallitsi hiljaisuus. Sitten Churchill sanoi, että operaation tarkka alkamispäivä tulee nähtävästi riippumaan kuun vaiheesta. Stalin huomautti, ettei hän tietenkään vaadi tarkkaa päivämäärää, sillä manööveriin tarvitaan varmasti yksi tai kaksi toukokuun viikkoa. Hän sanoi:

– Haluan ilmoittaa Churchillille ja Rooseveltille, että maihinnousun alkamispäivään mennessä venäläiset valmistavat kovan iskun saksalaisia vastaan.

Roosevelt kiitti Stalinia tällaisen päätöksen johdosta ja totesi iskun estävän saksalaisia siirtämästä joukkoja länteen.

Näin Teheranin konferenssissa päättyi keskustelu toisen rintaman avaamisesta.

Kuten tunnettua, englantilaiset ja amerikkalaiset tarkistivat myöhemmin sitoumuksiaan lykkäämällä päivämäärää. Overlord-operaatio ei alkanut toukokuussa, vaan 6. kesäkuuta 1944. Maihinnousua olisi varmasti lykätty vielä pitemmälle, elleivät neuvostojoukkojen menestykselliset sotatoimet olisi jouduttaneet sitä. Neuvostoarmeija ajoi natseja yhä kauemmas länteen ja läheni jo Saksan aluetta. Englantilaiset ja amerikkalaiset pelkäsivät myöhästyvänsä ja aloittivat viimein hyökkäyksen.

Neuvostojohto valmisti puolestaan Overlordin alkamispäiväksi Puna-armeijan suurhyökkäyksen. Heti kun 6. kesäkuuta Lontoosta oli saatu tieto Overlordin menestyksellisestä alkamisesta, Stalin lähetti Churchillille ja Rooseveltille kummallekin samanlaisen sähkeen: »Teheranin konferenssissa saavutetun sopimuksen mukaisesti järjestettävä

neuvostojoukkojen kesähyökkäys aloitetaan heinäkuun puoliväliin mennessä rintaman eräällä tärkeällä lohkolla. Neuvostojoukkojen yleishyökkäys suoritetaan vaiheittain, siirtämällä armeijat toinen toisensa jälkeen hyökkäystoimiin. Kesäkuun lopussa ja heinäkuun aikana hyökkäysoperaatiomme muuttuvat neuvostojoukkojen yleiseksi hyökkäykseksi.»

Neuvostoliitto noudatti täydellisesti liittolaisilleen antamaansa sitoumusta.

Overlordin kysymyksen selvittyä konferenssin osanottajat keskustelivat aika paljon saavutetun sopimuksen salassapidosta. Churchill huomautti, että vihollinen saa tavalla tai toisella pian tietää liittoutuneiden valmisteluista, joihin viittaavat junien keskittämiset, satamien vilkastuminen yms. Churchill ehdotti, että liittoutuneiden esikunnat ajattelisivat keinoja peitellä valmisteluja ja harhauttaa vihollinen.

Tässä yhteydessä Stalin kertoi neuvostoliittolaisen osapuolen kokemuksesta. Tuollaisissa tapauksissa vihollista harhautetaan rakentamalla panssarivaunujen ja lentokoneiden jäljitelmiä ja perustamalla valelentokenttiä. Sitten traktoreiden avulla jäljitelmät pannaan liikkeelle ja vihollisen tiedustelijat ilmoittavat esimiehilleen vihollisjoukkojen siirroista. Saksalaiset uskovat, että juuri siinä kohtaa valmistellaan iskua. Useissa paikoissa rakennetaan 5000–8000 panssarivaunujäljitelmää, peräti 2000 lentokonejäljitelmää ja useita valelentokenttiä. Sitä paitsi vihollista harhautetaan radion avulla. Niillä lohkoilla, joilla ei aiota hyökätä, lavastetaan vilkas radioliikenne. Vihollinen kuulee sen ja luulee venäläisten keskittäneen suuria yksiköitä. Toisinaan vihollisen lentokoneet pommittavat noita alueita yötä päivää, vaikka todellisuudessa niillä ei ole mitään. Siellä taas, missä hyökkäystä valmistellaan, vallitsee täysi hiljaisuus. Kaikki kuljetukset suoritetaan öisin.

Kuultuaan nämä selitykset Churchill sanoi mahtipontisesti:

– Sota-aikana totuus on niin arvokas, että sen varjeleminen täytyy uskoa valheen henkivartijoille.

Sitten hän lisäsi asiallisempaan sävyyn:

– Joka tapauksessa ryhdytään toimiin vihollisen harhauttamiseksi.

Konferenssin osanottajat sopivat siitä, että Teheranin päätöksistä tietävien henkilöiden piirin on oltava mahdollisimman

suppea ja että ryhdytään lisätoimiin tietojen vuodon ehkäisemiseksi.

Neuvostoliittolainen osapuoli pani tällaiset toimet täytäntöön. Meitä kehotettiin jopa olemaan sanelematta kuten tavallisesti viime keskustelun sisältöä. Muistiinpanot hyökkäyksen tarkoista päivämääristä ja muista päätöksistä tuli kirjoittaa käsin, jotta sittemmin Moskovassa voitaisiin kirjoittaa pöytäkirja. Varovaisuussyistä meidän oli lähetettävä muistiinpanot diplomaattisessa postissa. Ne pakattiin paksuihin mustiin kirjekuoriin ja presenninkisäkkeihin, jotka sinetöitiin joka puolelta, ja aseistetut diplomaattiset kuriirit toimittivat ne Moskovaan. Luulen että amerikkalaiset ja englantilaiset ryhtyivät samankaltaisiin toimiin. Teheranin konferenssin tärkeimmät päätökset eivät sittenkään pysyneet viholliselta salassa.

Sodan jälkeen kävi ilmi, että palattuaan Teheranista Lontooseen Anthony Eden ilmoitti konferenssin päätöksistä Britannian Ankaran-lähettiläälle sir Hugh Knetchbull-Hugessenille. Salakielisanomat kertoivat paitsi Turkkia koskevista neuvotteluista, mikä oli luonnollista, myös muista tärkeistä päätöksistä, mm. Overlord-operaation alkamisajasta. Kaikki nämä asiat tulivat saksalaisten asiamiehen, sir Hugh'n kamaripalvelijan Elyasa Baznan kautta natsien tietoon. Saksalaisten salaiselle SS-palvelulle toimittamiensa tietojen runsauden takia Ciceroksi kutsuttu Bazna valokuvasi säännöllisesti ja välitti Ankarassa SS-palvelun edustajalle Moyzischille Ison-Britannian lähettiläälle osoitetut salaiset postilähetykset. Sir Hugh Knetchbull-Hugessen taas osoitti hämmästyttävää vastuuttomuutta jättäen usein pienen mustan attaseasalkkunsa noin vain makuuhuoneeseen. Näin salaiset sähkeet joutuivat helposti Ciceron käsiin.

Vuonna 1950 julkaisemissaan muistelmissa Moyzisch kertoo, miten kerran kehiteltyään koko yön Cicerolta saamiaan filmejä hän havaitsi pitävänsä käsissään Kairon ja Teheranin konferenssien pöytäkirjoja. Myös itse Bazna on kertonut siitä hieman myöhemmin muistelmissaan. Hän kirjoittaa, että hänen saksalaisia varten valokuvaamiensa asiakirjojen perusteella pääsi hyvin perille englantilaisten, amerikkalaisten ja venäläisten aikomuksista.

Sodan aikana Saksan Turkin-lähettiläänä ollut von Papen kertoo:

»Ciceron hankkimat tiedot olivat hyvin arvokkaita kahdesta syystä. Teheranin konferenssin päätösten tiivistelmät oli lähetetty Englannin lähettiläälle. Ne paljastivat liittoutuneiden aikomukset, jotka koskivat Saksan poliittista asemaa sen tappion jälkeen, ja paljastivat meille liittoutuneiden väliset erimielisyydet. Hänen tiedotustensa vielä suurempi arvo oli lähinnä siinä, että hän antoi käyttöömme tarkkoja tietoja vihollisen toimintasuunnitelmista.»

Tosin kaikesta päätellen natsijohtajat eivät käyttäneet täydessä määrin hyväkseen tuota arvokasta tietoa. Toisaalta he epäilivät yhä, että englantilaiset olivat ehkä jättäneet heille nuo asiapaperit harhautustarkoituksessa. Toisaalta varoessaan paljastamasta tietojen lähdettä he pelkäsivät kertoa niistä laajemmalle piirille. Siksi natsijohto ei ilmeisesti käyttänyt noita tietoja mitenkään operaatioiden suunnitteluun eikä ehkä tiennytkään niistä mitään. Olipa asia niin tai näin, mutta englantilaisten ja amerikkalaisten 6. kesäkuuta 1944 aloittama maihinnousu Normandiassa oli Saksan sodanjohdolle suuri yllätys.

Itse Cicerokaan ei hyötynyt ponnistuksistaan: saksalaisten hänelle maksamat 300 000 puntaa osoittautuivat vääriksi.

Moyzischin muistelmien ilmestyttyä Englannin parlamentissa tehtiin välikysymys, miten sodan aikana Ison-Britannian Ankaran-lähetystöstä oli vuotanut salaisia tietoja saksalaisille. Lontoo joutui virallisesti vahvistamaan, että saksalaiset olivat saaneet käsiinsä salaisia asiakirjoja, mm. Teheranin konferenssin tärkeimmät päätökset.

Syntymäpäiväpiiras

Englannin lähetystö järjesti 30. marraskuuta kutsut Churchillin syntymäpäivän kunniaksi. Churchill täytti tuona päivänä 69 vuotta. Vieraat alkoivat kokoontua iltakahdeksan jälkeen. Stalin saapui marsalkan paraatipuvussaan. Hänen mukanaan tulivat Molotov ja Vorošilov. Tervehtiessään Churchilliä Stalin lahjoitti hänelle kriminnahkalakin ja venäläisten kansansatujen aiheita mukailevan ison posliiniveistoksen. Rooseveltin yllä oli frakki. Hän oli tuonut nimipäivälahjaksi

vanhanaikaisen persialaisen maljan ja isfahanilaisen maton.

Vieraat astuivat sisään paraatiovesta, jonka kummallakin puolen seisoivat liikahtamatta parrakkaat intialaiset sotamiehet isot turbaanit päässään.

Päivä oli ollut kuuma ja illalla vanhasta puistosta henki miellyttävä viileys. Vierashuoneessa näimme loisteliaan seurueen: sotilashenkilöt komeilivat kullalla kirjailluissa univormuissaan, frakkipukuiset diplomaatit häikäisivät lumivalkeilla rinnuksillaan. Seurueen ainoana daamina oli Churchillin tytär Sarah Churchill-Oliver, joka seisoi sädehtivän nimipäiväsankarin vieressä. Samoin kuin sirkustaiteilijan naisapulainen kumartaa erikoisen innokkaasti vastaukseksi taitelilijalle osoitettuihin suosionosoituksiin, samoin Sarah vastaili tervehdyksiin ja onnitteluihin, joita vieraat osoittivat Churchillille. Päivänsankarikin hymyili iloisesti ja savutti reippaasti sikariaan.

Kohta kaikki siirtyivät olohuoneesta ruokasaliin, johon oli katettu pitkiä pöytiä kaikenmoisine herkkuineen. Keskipöydällä komeili valtavan iso syntymäpäiväpiiras, jossa paloi 69 kynttilää.

Ensimmäisen maljapuheensa päätteeksi Stalin sanoi:

– Taistelutoverini Churchillin malja!

Stalin tuli päivänsankarin luo, kilisti tämän kanssa maljoja, halasi olkapäistä ja puristi kättä. Kun kaikki olivat tyhjentäneet maljansa, hän kääntyi samoin sanoin Yhdysvaltojen presidentin puoleen:

– Taistelutoverini Rooseveltin malja!

Kilistely, halailu ja kädenpuristus toistuivat.

Churchill ei tahtonut jäädä huonommaksi. Hän julisti muuttaen hieman sanojaan:

– Mahtavan Stalinin malja! Ystäväni presidentti Rooseveltin malja!

Sen jälkeen Roosevelt kääntyi Churchillin ja Stalinin puoleen sanoen:

– Malja yhtenäisyydellemme sodassa ja rauhassa!

Churchilliä miellytti venäläinen tapa pitää maljapuheita. Amerikkalaiset kannattivat sitä puolestaan. Niin vieraat viettivät suurimman osan ajasta seisten, sillä puheet tulivat toinen toisensa perään ja jokaisen jälkeen kaikki nousivat seisomaan. Sitä paitsi Churchill oli omaksunut Stalinin tavan

tulla maljapuhesankarin luo ja kilistää tämän kanssa maljoja. Näin he liikkuivat molemmat hitaasti malja kädessään salia pitkin. Kaikki olivat juhlavireessä. Salissa alkoi tuntua kuumalta ja meluisalta. Triviaaleihinkin maljapuheisiin juhlaväestä näytti sisältyvän jotain erikoista.

Samoin kuin konferenssin työsalissa Roosevelt katsoi täälläkin tarpeelliseksi muistuttaa sodanjälkeisestä rauhasta sekä suurvaltojen yhtenäisyyden ja yhteistoiminnan jatkamisen tärkeydestä nykyään ja tulevaisuudessa. Churchillin syntymäpäivillä tuntui, että yhteistä vihollista vastaan käytävän taistelun tehtävät olivat paitsi johdattaneet nuo ihmiset ankaran sodan temmellyksen keskeltä Iranin pääkaupunkiin myös luoneet tavallaan uuden ilmapiirin heidän ja heidän edustamiensa maiden välisiin suhteisiin. Saliin näytti kokoontuneen yksi suuri perhe, jossa vallitsee aina sopu. Tuo vaikutelma loppui silti lyhyeen. Sen rikkoi Englannin pääesikunnan päällikkö kenraali Alan Brooke.

Kilistettyään veitsellä pikaria merkiksi siitä, että hän aikoi pitää maljapuheen, Brooke nousi seisomaan ja alkoi järkeillä, kuka liittolaisista on eniten kärsinyt sodasta. Hän väitti, että suurimpia uhreja se oli vaatinut englantilaisilta, että heidän menetyksensä ylittivät minkä tahansa muun kansan menetykset ja että Englanti oli muita kauemmin ja enemmän sotinut sekä ponnistellut voiton hyväksi.

Saliin syntyi nolo hiljaisuus. Useimmat olivat tietenkin huomanneet kenraalin tahdittomuuden. Kaikki tiesivät hyvin, että suurin osa Saksan joukoista oli neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla, että Puna-armeija vapauttaa askel askelelta tavattomien uhrien ja ponnistusten hinnalla Neuvostoliiton aluetta miehittäjistä, jotka jättävät jälkeensä vain kuolemaa ja hävitystä. Stalin synkkeni. Hän nousi heti paikaltaan ja antoi tuiman katseensa kiertää läsnäolevissa. Myrsky oli lähellä, mutta hillittyään tunteensa Stalin sanoi rauhallisesti:

– Haluan sanoa siitä, mitä neuvostoliittolaisen osapuolen mielestä ovat voiton hyväksi tehneet presidentti Roosevelt ja Amerikan Yhdysvallat. Tässä sodassa tärkeintä osaa näyttelevät koneet. Yhdysvallat on todistanut pystyvänsä valmistamaan 8000–10 000 lentokonetta joka kuukausi. Englanti tuottaa kuukausittain kolmetuhatta lentokonetta, enimmäkseen

raskaita pommikoneita. Näin ollen Yhdysvallat on koneiden maa. Nämä lend-leasen mukaan saapuneet koneet auttavat meitä voittamaan sodan. Nostankin maljan sen kunniaksi––.

Roosevelt vastasi heti:

– Arvostan korkealle Puna-armeijan mahtia. Neuvostojoukot käyttävät paitsi amerikkalaista ja englantilaista myös erinomaista neuvostoliittolaista sotakalustoa. Sillä aikaa kun juhlimme täällä Britannian pääministerin syntymäpäivää, Puna-armeija jatkaa natsijoukkojen ahdistamista. Neuvostoaseen menestyksen malja!

Välikohtaus oli ohi, mutta illan alussa vallinnut avoimuuden ilmapiiri oli poissa.

SODANJÄLKEISEN MAAILMAN KAAVAILUA

Sotarikolliset kiistanaiheena

Kerron eräästä epävirallisesta tapaamisesta, jossa Neuvostoliiton ja Englannin edustajien asenteet törmäsivät vakavasti yhteen. Kolmen johtajan ja heidän lähiapulaistensa yhteinen päivällinen sujui alussa hyvin rauhallisesti. Maljoja kohotettiin konferenssin osanottajien terveydeksi, eri aselajien menestykseksi, yhteisestä vihollisesta saavutettavan voiton ja sodanjälkeisen yhteistoiminnan kunniaksi. Oli myös konkreettisille asioille omistettuja poliittisia maljapuheita. Niinpä neuvostoliittolainen osapuoli esitti muun muassa tällaisen:

– Nostan maljaa tuleville lend-lease-toimituksille. Saapukoot ne ajoissa eivätkä myöhästyen kuten nykyään!

Päivällisen loppupuolella Stalin nousi paikaltaan ja alkoi puhua natsi-Saksan sotarikollisista.

– Ehdotan maljaa sen kunniaksi, hän sanoi, – että kaikki saksalaiset sotarikolliset joutuisivat mitä pikimmin edesvastuuseen ja tulisivat ankarasti tuomituiksi. Meidän on yhteisponnistuksin rangaistava heitä heti kun olemme saaneet heidät käsiimme. Älköön yksikään heistä välttykö tuomiolta, älköön yksikään heistä pääskö piiloon edes maan ääreen. Luulen että sellaisia natsirikollisia tulee melkoinen määrä––.

Tuskin puhe oli saatu tulkatuksi, kun Churchill kapsahti

kuin ampiaisen pistämänä pystyyn. Hän oli aiempien maljapuheiden jälkeen tyhjentänyt tunnollisesti konjakkipikarinsa ja oli nyt erittäin kiihtynyt. Hän tyrkkäsi pikarin luotaan, se kaatui ja konjakki valui keltaiseksi läiskäksi pöytäliinalle. Churchill ei huomannut sitä: hän tuskin hallitsi enää itseään. Hänen kasvonsa, niskansa ja silmänsä punoittivat. Hosuen käsillään hän huudahti:

– Tuollainen näkökanta sotii meidän englantilaisten oikeudentuntoa vastaan! Englantilaiset eivät milloinkaan hyväksy moista joukkorangaistusta. Uskon vakaasti siihen, ettei yhtäkään henkilöä, olipa hän natsi tai kuka muu tahansa, saa teloittaa ilman oikeudenkäyntiä, olipa häntä vastaan vaikka millaisia syytöksiä!

Kaikki katsahtivat Staliniin. Hän kuunteli aivan rauhallisesti pääministerin kiihkeää puhetta. Häntä näytti huvittavan Churchillin hermostuneisuus ja hänen silmänsä välkehtivät.

Stalin alkoi tyynesti ja juurta jaksain kumota Churchillin väitteitä, mikä näytti raivostuttavan tätä vielä enemmän. Neuvostoedustaja korosti, ettei kukaan aio rangaista natsirikollisia ilman oikeudenkäyntiä. Jokaisen teot on tutkittava huolellisesti. Mutta jo nyt on ilmeistä, että joukkomittaisia raakalaistekoja suorittavien hitleriläisten keskuudessa on kymmeniä tuhansia rikollisia. Sitten käännyttyään vaiti kiistaa seuranneen Rooseveltin puoleen Stalin kysyi hänen mielipidettään.

– Tavan mukaan, presidentti sanoi, – minun täytyy näemmä olla välimiehenä tässäkin kiistassa. On aivan selvää, että tulee löytää jokin ratkaisu teidän asenteenne, marsalkka Stalin, ja hyvän ystäväni pääministerin asenteen sovittamiseksi.

Neuvostoedustajat ja amerikkalaiset nauroivat. He osasivat antaa arvoa presidentin vastaukselle. Johtajaansa vilkuilevat englantilaiset istuivat synkeinä vaiti. Churchill oli istunut paikalleen, mutta hänessä kiehui yhä raivo.

– Lopetetaan tämä väittely, Hopkins kehotti. – Saksaan asti on vielä monta mailia ja voittoon natseista on vielä monta kuukautta.

Stalin jatkoi silti kyselyään kuullakseen jokaisen läsnäolevan mielipiteen. Viimein tuli Elliott Rooseveltin vuoro vasta-

ta. Hän nousi seisomaan ja sanoi melko varmasti joskin hieman kainostellen:

– Eikö kysymys ole ylen akateeminen? Kun armeijamme hyökkäävät lännestä ja venäläiset jatkavat hyökkäystään idästä käsin, niin ongelma ratkeaa itsestään, eikö niin? Venäläiset, amerikkalaiset ja englantilaiset sotilaat tekevät taistelussa selvän useimmista natsirikollisista––.

Tällainen vastaus miellytti Stalinia. Kierrettyään malja kädessä pöydän ympäri hän pysähtyi Elliottin viereen, halasi häntä ja huudahti hymyillen:

– Mainio vastaus! Ehdotan maljaa terveydeksenne, Elliott!

Samassa Churchill räjähti taas. Kumartaen pöydän yli hän heristi Elliotille sormeaan ja örisi:

– Haluatteko pilata liittolaisten välit? Ymmärrättekö, mitä olette sanonut? Miten te uskalsitte lausua sellaista?

Elliott muksahti hämillisenä tuolilleen ja peitti kasvonsa käsillä niin hullunkurisesti, että kaikki purskahtivat nauramaan. Jännitys oli lauennut.

Kohta kaikki siirtyivät viereiseen huoneeseen kahville. Sinä iltana Churchill pysyi loitolla neuvostoedustajista. Hänen synkentyneille kasvoilleen oli noussut punaisia läiskiä ja hän savutti tavallista ahkerammin sikariaan.

Churchillin kiihkeä reaktio ehdotukseen, että natsi-Saksan sotarikollisia rangaistaisiin, ei ollut lainkaan satunnainen. Tuo vaatimus ei sinänsä voinut olla pääministerille yllättävä. Hänhän oli allekirjoittanut Hitlerin-vastaisen liittoutuman kolmen hallituksen päämiesten julkilausuman, joka julkaistiin 3. marraskuuta 1943 Moskovassa pidetyn kolmen vallan ulkoministerin neuvottelukokouksen aikana.

Myös Stalinin ja Rooseveltin allekirjoittamassa »Hitleriläisten vastuuta suorittamistaan raakalaisteoista koskevassa julkilausumassa» sanottiin mm.: »––Saksalaiset, jotka ampuivat joukoittain italialaisia upseereja tai teloittivat ranskalaisia, alankomaalaisia, belgialaisia ja norjalaisia panttivankeja tai kreetalaisia talonpoikia, tai ne, jotka olivat mukana tuhoamassa Puolan kansaa tai väestöä Neuvostoliiton tätä nykyä vapautettavilla alueilla, tietäköötˌ että heidät lähetetään takaisin rikoksentekopaikalle ja heidät tuomitsee siellä kansa, jota vastaan he ovat tehneet väkivaltaa. Ottakoot tämän

huomioonsa ne, jotka eivät vielä ole tahranneet käsiään viattomien verellä, jotteivät he joutuisi syyllisten kirjoihin, sillä kolme liittolaisvaltaa löytävät heidät varmasti maan äärestäkin ja luovuttavat syyttäjien käsiin oikeudenkäyntiä varten––.»

Tällaisen julkilausuman jälkeen ehdotuksen hitleriläisten sotarikollisten rankaisemisesta ei olisi luullut herättävän vastaväitteitä. Kyse oli natsirikollisten rankaisemisesta eikä viattomille kostamisesta. Churchill piti nähtävästi kolmen vallan julkilausumaa pelkkänä propagandaeleenä ja hautoi aivan toisenlaisia aikeita. Sitä mukaa kuin neuvostojoukot etenivät länteen ja lähenivät Saksan rajaa, Churchill pohti yhä useammin sitä, voisiko hitleriläisiä rosvoja käyttää Neuvostoliiton ympärille suunnittelemansa »puskurivyöhykkeen» perustamiseen.

Englannin ja USA:n suunnitelma Saksan jaosta

Teheranin tapaamisesta oli vielä hyvin pitkä matka natsi-Saksasta saavutettavaan voittoon. Neuvostoarmeijoiden tuli edetä satoja kilometrejä käyden raskaita taisteluja, ylittää vaikeita vesiesteitä ja vallata useita kaupunkeja. Monet tuhannet neuvostoliittolaiset, amerikkalaiset ja englantilaiset sotilaat sekä vastarintaliikkeen taistelijat menettivät henkensä tuossa jättiläismäisessä yhteenotossa. Edessä olivat ankarat taistelut itärintamalla, maihinnousu Normandiaan, veriset taistelut Ardenneilla, Ranskan ja muiden natsien miehittämien maiden vapauttaminen.

Teheranissa kaikki konferenssin osanottajat käsittivät hyvin, että on vielä pitkästi aikaa siihen hetkeen, kun liittoutuneiden voimat ylittävät idästä, lännestä, pohjoisesta ja etelästä Saksan rajat ja aloittavat viimeisen rynnäkön yhteistä vihollista vastaan. Kenelläkään ei silti ollut epäilyksiä siitä, että tuo hetki koittaa. Kaikki olivat varmoja liittoutuneiden voitosta.

Konferenssissa tuli luonnollisesti esiin kysymys siitä, miten liittoutuneiden tulee menetellä Saksan suhteen voiton jälkeen. Oltiin yksimielisiä siitä, että fasististen akselimaiden tulee an-

tautua ehdoitta. Samalla piti ajatella takeita siitä, ettei kahdesti yhden sukupolven elinaikana ihmiskunnan maailmansotaan syössyt Saksa voisi koskaan aloittaa uutta hyökkäystä.

Ensi kertaa tätä kysymystä käsiteltiin 28. marraskuuta myöhäisen päivällisen jälkeen. Päivä oli ollut työntäyteinen. Uupuneelta näyttänyt Roosevelt pyysi virkaveljiltään anteeksi ja meni huoneisiinsa heti ruokailun jälkeen. Churchill, Stalin, Eden ja Molotov siirtyivät viereiseen huoneeseen, missä tarjottiin kahvia.

Sytyttäessään sikaria Churchill huomautti, että liittoutuneiden on annettava Saksalle niin murskaava isku, ettei se voisi enää milloinkaan uhata muita kansoja. Stalin myönsi sen ja lisäsi, että ellei ryhdytä erikoistoimiin, niin Saksa palauttaa nopeasti tuotantokykynsä ja uhkaa jälleen rauhaa. Churchill oli toista mieltä. Hän sanoi, että valtavat menetykset neuvostorintamalla sekä liittolaisten suorittamat ilmapommitukset ovat jo pienentäneet tuntuvasti Saksan elävää voimaa ja sotateollista suorituskykyä. Sodan loppuun mennessä Saksa kokee niin kovia iskuja ja niin suurta hävitystä, ettei se pysty millään elpymään nopeasti.

– Te olette näemmä suuri optimisti, Stalin hymyili, pani kahvikupin pöydälle, pyyhki valkoisella liinalla viiksensä ja lisäsi vakavasti: – En valitettavasti yhdy näin toiveikkaaseen kantaan. Saksan erityisolot, junkkarit ja isot sotatarvikeyhtymät luovat pohjaa sille, että Saksa voi vielä monesti vaarantaa rauhaa. Me voisimme tietenkin yrittää muuttaa noita olosuhteita – –.

Huomattuaan Stalinin sivunneen sodanjälkeisen Saksan yhteiskuntajärjestelmää Churchill vaihtoi jyrkästi keskustelun aihetta. Sinä iltana tuohon kysymykseen ei enää palattu.

Tavatessaan seuraavana päivänä kahden kesken Rooseveltin Stalin kertoi Churchillin kanssa käymästään keskustelusta.

– Kun olitte poistunut, keskustelin Churchillin kanssa rauhan säilyttämisestä tulevaisuudessa. Churchill ottaa asian hyvin kevyesti. Hän ei katso Saksan pystyvän elpymään nopeasti. En ole samaa mieltä, vaan uskon, että se voi tapahtua pian. Saksa tarvitsee siihen kaiken kaikkiaan 15–20 vuotta. Ellei sitä mikään pidätä, niin pelkään sen saavan pian voimansa takaisin. Ensimmäinen Saksan vuonna

1870 aloittama suursota päättyi vuonna 1871. Kului kaikkiaan 42 vuotta, kun saksalaiset aloittivat vuonna 1914 uuden sodan, ja vielä 21 vuoden kuluttua, vuonna 1939, he sytyttivät taas sodan. Näette siis, että Saksan mahtinsa saavuttamiseen tarvitsema aika lyhenee. Se tulee nähtävästi vastedeskin lyhenemään.

Roosevelt kuunteli keskeyttämättä. Stalinin ajatuksenkulku näytti kiinnostavan häntä. Hän nyökytteli vain harvaan päätään osoittaakseen olevansa samaa mieltä ja naputteli kevyesti oikean kätensä sormilla rullatuolin käsinojaa.

Stalin puhui edelleen siitä, miten vaikeaa on estää Saksa luomasta uhkaa muille kansoille: – Saksalaisille tulee olemaan mahdollista kiertää mikä tahansa asettamamme kielto. Vaikka kiellämme lentokoneiden rakentamisen, niin emme voi sulkea huonekalutehtaita, jotka tunnetusti voidaan pian siirtää lentokoneiden tuotantoon. Vaikka kiellämme Saksaa tuottamasta ammuksia ja torpedoja, niin emme voi sulkea kellotehtaita, joissa voidaan nopeasti siirtyä valmistamaan ammusten ja torpedojen tärkeimpiä osia. Siksi Saksa voi elpyä ja aloittaa hyökkäyksen.

Stalin ei tällä kertaa maininnut Saksan yhteiskunnallisista oloista. Churchillin reaktio näytti neuvoneen, että kajotessaan Saksan yhteiskunnalliseen rakenteeseen hän törmää väistämättä englantilaisten ja amerikkalaisten vastustukseen. Tällä kertaa Stalin puhui ainoastaan strategisista toimenpiteistä, joiden avulla liittolaiset panisivat Saksan noudattamaan määräehtoja.

– Hyökkäyksen ehkäisemiseen eivät riitä ne elimet, joita on kaavailtu, Stalin täsmensi ajatustaan. – On saatava mahdollisuus pitää käsissä tärkeimmät strategiset solmukohdat, jottei Saksa voisi niitä anastaa. Sellaiset solmukohdat on saatava sekä Euroopassa että Kaukoidässä, jottei Japani voisi aloittaa uutta hyökkäystä. Olisi perustettava erityinen elin, jolla olisi oikeus vallata strategisesti tärkeät solmukohdat. Silloin kun syntyy Saksan tai Japanin hyökkäyksen uhka, nuo solmukohdat tulee heti paikalla vallata, jotta Saksa ja Japani tulisivat piiritetyiksi ja taltutetuiksi.

– Olen täysin samaa mieltä kanssanne, Roosevelt sanoi. – Osaan olla yhtä luja kuin marsalkka Stalin. Saksalaiset voivat tietenkin siirtää tehtaansa sotatarviketuotannon raiteil-

le. Siinä tapauksessa tulee toimia nopeasti, ja jos puututaan asiaan tarmokkaasti, Saksa ei saa riittävästi aikaa aseistautumiseen.

– Siinä tapauksessa kaikki olisi turvattu, Stalin vastasi hymyillen.

Joulukuun 1. päivän yhteisistunnossa otettiin taas esille Saksan kysymys. Roosevelt sanoi, että on olemassa ehdotus Saksan jakamisesta ja että sitä sopisi tarkastella yksityiskohtaisesti.

Seuraavana puhunut Churchill oli nähtävästi jo saanut ennakkotietoa asiasta. Hän kannatti hanakasti Rooseveltia:

– Olen Saksan jakamisen kannalla. Haluaisin kuitenkin harkittavan Preussin jakoa. Kannatan myös Baijerin ja muiden maakuntien erottamista Saksasta.

Churchillin ehdotus oli jokseenkin yllättävä ja sai aikaan vaitiolon. Ensimmäisenä jatkoi Roosevelt:

– Kannustaakseni keskustelua haluan esittää kaksi kuukautta sitten laatimani suunnitelman Saksan jakamisesta viiteen valtioon.

– Haluaisin korostaa, että Saksan pahuuden juuri on Preussi, Churchill puuttui väliin.

Roosevelt nyökkäsi ja jatkoi:

– Olisi suotavaa, että hahmottaisimme ensin kokonaiskuvan ja sitten vasta puhuisimme eri aineksista. Käsittääkseni Preussia pitää mahdollisimman kovasti heikentää ja pienentää kooltaan. Sen tulee muodostaa Saksan ensimmäinen itsenäinen osa. Toiseksi itsenäiseksi osaksi on erotettava Hannover ja luoteisalueet. Kolmanneksi osaksi Saksi ja Leipzigin alue, neljänneksi osaksi Hessenin ylänkö, Darmstadt, Kassel ja Reinin etelänpuoleiset alueet sekä Westphalian vanhat kaupungit. Viidenneksi osaksi tulisivat Baijeri, Baden ja Württemberg. Jokainen viidestä osasta muodostaa itsenäisen valtion. Sitä paitsi Saksan alueesta on erotettava Kielin kanava ja Hampurin alue. Niitä hallitsisivat Yhdistyneet kansakunnat tai neljä valtaa. Ruhrin ja Saarin alueet on saatettava joko Yhdistyneiden kansakuntien tai koko Euroopan holhoojien valvontaan. Tällainen on ehdotukseni. Se on tosin vain alustava.

Lähes koko Euroopan ollessa vielä fasistien anturan alla kuulosti Rooseveltin ehdotus Saksan jakamisesta jokseenkin epäreaaliselta. Se pani lisäksi epäilemään, voidaanko 20. vuosisadan puolivälissä pakottaa Saksan kansa hyväksymään vaaliruhtinaiden aikaisten kääpiövaltioiden elvyttäminen? Eikö Amerikan presidentti käynyt liian rohkeasti uudistamaan Saksan karttaa?

Churchill, tämä kokenut ja viekas poliitikko, oli kannattavinaan Rooseveltin ajatusta.

– Tarjositte suuren röykkiön monenkirjavaa, hän sanoi presidentille. – Ymmärtääkseni asiassa on kaksi puolta: toinen hajottava ja toinen rakentava. Minulla on kaksi ideaa: toinen on Preussin eristäminen muusta Saksasta ja toinen on Saksan eteläisten maakuntien – Baijerin, Badenin, Württembergin ja Palatinatin* – erottaminen Saarista aina Saksiin asti. Kohtelisin Preussia kovakouraisesti. Eteläiset maakunnat voitaisiin mielestäni helposti erottaa Preussista ja liittää Tonavan liittoon. Tonavan vesialueiden asukkaat eivät ole sotapukareita. Kohtelisin ainakin preussilaisia paljon ankarammin kuin muita saksalaisia. Eteläsaksalaiset eivät aloita uutta sotaa.

Nämä Churchillin pohdinnat toivat uusia aineksia kysymykseen Saksan kohtalosta. Jakamalla Saksan ja painostamalla Preussia hän tavoitteli Habsburgien tilkkutäkkimonarkiaa muistuttavaa uutta muodostumaa. Juuri näin saatettiin tulkita hänen ehdotuksensa Tonavan liiton perustamiseksi. Oli itsestään selvää, että Ison-Britannian pääministeri oletti tuon liiton alistuvan länsivaltojen valvontaan ja eristävän Neuvostoliiton Länsi-Euroopasta. Tällainen suunnitelma sopi hyvin Churchillin ideaan panna toimeen englantilais-amerikkalaisten joukkojen maihinnousu Balkanille tarkoituksena »ennättää» venäläisten edellä Kaakkois-Eurooppaan.

Stalin torjui suunnitelman.

– En pidä uusien valtioyhdistelmien suunnitelmasta, hän sanoi jäätävän kylmästi. – Jos päätetään jakaa Saksa, niin ei tarvitse perustaa uusia yhdistelmiä. Kun on kyseessä viisi tai kuusi valtiota ja kaksi aluetta, kuten Roosevelt ehdottaa, niin sellaista suunnitelmaa voidaan vielä tarkastella. Mitä tulee englantilaisen osapuolen ehdotuksiin, niin on otettava huomioon seuraavat seikat. Churchill joutuu kohta tekemisiin laajojen saksalaisjoukkojen kanssa samalla tavalla kuin me

* Hallintoalue Oberpfalz Tšekkoslovakian rajan tuntumassa.

olemme jo joutuneet. Hän huomaa silloin, että Saksan armeijassa on preussilaisten ohella Saksan muiden alueiden kansalaisia. Ainoastaan itävaltalaiset antautuessaan vangeiksi huutavat »Olen itävaltalainen!», ja sotilaamme ottavat heidät vastaan. Eri maakunnista saapuneet saksalaiset taas tappelevat yhtä raivokkaasti. Käsiteltäköönpä Saksan jakoa miltä puolelta tahansa, ei pidä perustaa mitään elinkyvytöntä Tonavan valtioiden liittoa. Unkarin ja Itävallan on oltava olemassa erillään toisistaan. Itävalta oli ollut itsenäinen valtio siihen saakka, kunnes Hitler valloitti sen.

Roosevelt kannatti sitä Stalinin arviota, ettei Saksan eri maakunnista lähtöisin olevilla saksalaisilla ole mitään eroa keskenään. Viisikymmentä vuotta sitten ero oli olemassa, mutta nykyään kaikki saksalaiset sotilaat ovat samanlaisia, presidentti sanoi.

Sitten Churchill puhui uudestaan.

– En halua, että kantani tulkittaisiin niin kuin en olisi Saksan jaon kannalla. Mutta sanottakoon, että jos Saksa jaetaan muutamaan osaan eikä näistä osista muodosteta yhdistelmiä, niin, kuten marsalkka Stalin sanoi, saksalaiset yhdistyvät ajan mittaan.

– Millään toimilla ei voida estää Saksan mahdollista yhdistymistä, neuvostovaltuuskunnan johtaja tähdensi.

– Pitääkö marsalkka Stalin parempana pirstottua Eurooppaa? Churchill kysyi pilkallisesti.

– Mitä Eurooppa tähän kuuluu? Stalin vastasi.–En vain tiedä, kannattaako perustaa neljä, viisi tai kuusi itsenäistä saksalaisvaltiota. Tätä seikkaa pitää käsitellä––.

Roosevelt kysyi, sopisiko perustaa erityinen komissio tutkimaan Saksan kysymystä vai pitäisikö ehkä antaa tämä kysymys kolmen vallan Lontoon-komission käsiteltäväksi. Stalin myönsi oikeaksi kysymyksen siirtämisen Lontoon-komissiolle.

Länsivallat ottivat Saksan kysymyksen jälleen esille Jaltan konferenssissa helmikuussa 1945. Neuvostoliittolainen osapuoli ei sielläkään kannattanut Saksan jakoon perustuvia suunnitelmia. Kolmen osapuolen komissiossa ollut neuvostoedustaja torjui englantilaisten ja amerikkalaisten ehdotukset Saksan jakamiseksi. Neuvostoliittolaisen osapuolen kanta oli kyllin selvä. Puhuessaan 9. toukokuuta 1945 – Voiton päivänä – neuvostohallituksen päämies ilmoitti, ettei Neuvostoliitto aio jakaa eikä hävittää Saksaa.

Länsimainen propaganda vatvoo mielellään sitä valhetta, että Neuvostoliitto on syypää Saksan jakoon. Se on panettelua. Nimenomaan Neuvostoliiton periaatteellisen asenteen vuoksi Teheranin konferenssissa ensi kertaa esitetyt englantilaisten ja amerikkalaisten suunnitelmat Saksan jakamiseksi jäivät toteuttamatta.

Kolmen vallan edustajien kesällä 1945 pitämässä Potsdamin konferenssissa tehtiin tärkeät päätökset kokonaisuutena otetun Saksan natsiperinnön hävittämiseksi sekä demokratisoimiseksi ja demilitarisoimiseksi. Jos nämä päätökset olisi täytetty täsmälleen, olisi Saksa nykyäänkin yhtenäinen valtio. Länsimaiden miehitysalueilla Potsdamin konferenssin päätöksiä ei noudatettu. Saamatta aikaan Saksan jakoa sopimustietä länsivallat jakoivat sen omin luvin. Länsi-Saksassa alkoi elpyä militarismin henki. Sotatarviketuotantoa palvelevat monopolit voimistuivat. Muodostettiin ensin niin sanottu kaksoisalue ja sitten kolmialue ja viimein julistettiin perustetuksi Saksan liittotasavalta, jossa militarismin ja revanssin henki on päässyt rehottamaan.

Tällaisissa oloissa Saksan kansan demokraattiset voimat perustivat maansa itäosaan työväenluokan ja talonpoikien valtion – Saksan demokraattisen tasavallan.

Näin syntyi kaksi saksalaisvaltiota, jotka kulkevat nykyään erilaisia historiallisia teitä.

Sodanjälkeinen järjestys

Teheraanin tapaamisen osanottajat koskettelivat vain pääpiirteissään sodanjälkeisen maailman järjestystä. Edustamiensa valtioiden etujen ristiriitaisuudesta huolimatta he yrittivät jo siinä vaiheessa päästä yhteisymmärrykseen rauhan säilyttämiskeinoista Hitlerin-vastaisen liittoutuman voiton jälkeen. Länsivaltojen johtajat näkivät, että fasismin murskaamisen ja ihmiskunnan orjuuttamisuhan poistamisen tähden jättimäisiä uhreja antaneet maailman kansat ovat kiinnostuneet ehkäisemään ikiajoiksi kansojen teurastuksen. Laajojen väestökerrosten tällainen kanta painosti tuntuvasti akselimaita vastaan

sotineiden kapitalististen valtioiden johtajia. Roosevelt reagoi painostukseen varsin herkästi. Hän oli varmasti pitkään harkinnut maailman tulevaa järjestystä.

Keskustellessaan 29. marraskuuta Stalinin kanssa Roosevelt sanoi haluavansa hahmottaa tulevan maailman kuvaa ennen lähtöään Teheranista. Presidentin mukaan tuli perustaa sellainen järjestö, joka turvaisi kestävän rauhan sodan jälkeen. Havaittuaan vastakaikua Neuvostoliiton puolelta Roosevelt sanoi, että hänen mielestään sodan jälkeen on perustettava yleismaailmallinen järjestö, joka tulee nojaamaan Yhdistyneiden kansakuntien periaatteisiin. Järjestö ei puutu sotilaallisiin kysymyksiin eikä se saa olla Kansainliiton kaltainen. Siihen tulisi mukaan 35 tai ehkä 50 yhdistynyttä kansakuntaa. Se antaisi vain suosituksia. Mitään muuta valtaa järjestöllä ei saisi olla.

Rooseveltin mielestä sellainen järjestö ei saisi pitää istuntojaan yhdessä määräpaikassa, vaan niitä tulisi pitää eri paikoissa. Kysymykseen siitä, tulisiko järjestö Euroopan vai koko maailman käsittäväksi, presidentti vastasi, että sen olisi oltava yleismaailmallinen.

Stalin kysyi, keitä tulisi mukaan järjestön toimeenpanoelimeen. Roosevelt oletti toimeenpanokomitean edustavan Neuvostoliittoa, Isoa-Britanniaa, Yhdysvaltoja, Kiinaa, kahta Euroopan valtiota, yhtä Etelä-Amerikan valtiota, yhtä Keski-idän maata, yhtä Aasian maata (Kiinan ohella) ja yhtä Britannian alusmaata. Hän sanoi, ettei Churchill hyväksy viimeksi mainittua ehdotusta, sillä sen mukaan englantilaiset saavat vain kaksi ääntä: Ison-Britannian ja yhden dominion. Roosevelt ehdotti, että toimeenpanokomitea hoitaisi maatalous-, elintarvike- ja talousongelmia sekä terveydenhuoltokysymyksiä.

Rooseveltin mukaan sopisi perustaa myös poliisikomitea, jonka jäsenmaat valvoisivat rauhan säilyttämistä ja uuden hyökkäyksen ehkäisemistä Saksan taholta.

Neuvostoliittolainen osapuoli ei esittänyt Teheranissa konkreettisia ehdotuksia sodanjälkeisistä järjestelyistä. Keskustellessaan Rooseveltin kanssa Stalin rajoittui asettamaan täsmentäviä kysymyksiä ja tekemään yleisluonteisia huomautuksia.

Tähdennettäköön Rooseveltin huomautusta siitä, että »vallankumouksen uhka» »rikkoo rauhaa», joten on saatava aikaan »karanteeni» niiden maiden suhteen, joihin syntyy vallankumouksellinen tilanne, tai jopa miehitettävä sellainen maa. Huomautuksellaan presidentti paljasti Englannin ja Yhdysvaltojen hallituspiirien pelon siitä, että voitokas fasisminvastainen sota voisi nostattaa vallankumouksellisia voimia ja voimistaa kansojen taistelua yhteiskunnallisten uudistusten puolesta.

Stalin ei vastannut tuohon huomautukseen, mihin oli nähdäkseni selvä syy. Sodan edellä ja sodan vuosina läntinen propaganda jankutti väsymättä Neuvostoliiton tavoittelevan »maailmanvallankumousta» ja aikovan »viedä vallankumousta» muihin maihin. Tuon Goebbelsin koneiston innoittaman propagandan tarkoituksena oli lyödä kiila liittolaisten väliin, kylvää epäilyksiä ja hankaloittaa natsienvastaista taistelua. Pitäen tätä silmällä Stalin yritti olla antamatta aihetta syytöksiin ja epäilyksiin.

Kolme suurta lähtevät Teheranista

Joulukuun 2. päivän aamu oli harmaa ja viileä. Puuskainen tuuli pyöritteli puistossa keltaisia lehtiä. Neuvostoliiton suurlähetystön pääsisäänkäytävän edessä seisoi kolme willys-jeepiä. Ympärillä hyöri amerikkalaisia turvamiehiä. Heidän takkinsa kainalotaskuja pullistivat oudosti automaattiset pistoolit. Kaikki oli valmista Yhdysvaltojen presidentin lähtöön.

Ennakkosopimuksen mukaan konferenssin olisi pitänyt jatkaa työtään myös 2. joulukuuta, mutta odottamatta Khuzistanin vuorille satanut lumi huononsi jyrkästi sääoloja ja pakotti Rooseveltin kiirehtimään lähtöä. Joulukuun ensimmäisenä oli myöhään illalla päästy sopimukseen päätöslauselmasta. Ei ollut enää aikaa kirjoittaa tekstiä puhtaaksi koneella venäjän ja englannin kielellä. Siksi täytyi tavallaan kerätä allekirjoitukset tuohon tärkeään asiakirjaan. Jokainen konferenssin pääosanottajista kirjoitti pikaisesti nimensä. Käsiimme jäi melko ryppyinen paperiarkki, johon oli lyijykynällä tehty allekirjoitukset. Asiakirjan asu oli aivan sopimaton sen juhlal-

liseen sisältöön nähden. Pian tämä asiakirja tuli koko maailman tietoon kolmen vallan Teheranin julkilausumana. Esitän sen tekstin:

»Me, Yhdysvaltojen presidentti, Ison-Britannian pääministeri ja Neuvostoliiton johtaja, olemme tavanneet toisemme neljän viime päivän aikana liittolaisemme Iranin pääkaupungissa sekä muotoilleet ja vahvistaneet yhteisen politiikkamme.

Ilmaisemme päättäväisyytemme siitä, että maamme tulevat toimimaan yhteisesti niin sodan aikana kuin myöhempänä rauhan aikanakin.

Mitä sotaan tulee, esikuntiemme edustajat osallistuivat pyöreän pöydän neuvotteluihimme, ja me olemme sopineet suunnitelmistamme Saksan asevoimien tuhoamisesta. Pääsimme täydelliseen yksimielisyyteen niiden operaatioiden mittasuhteista ja aikamääristä, joita tullaan suorittamaan idästä, lännestä ja etelästä käsin.

Täällä saavuttamamme keskinäinen ymmärrys takaa meille voiton. Puhuessamme rauhan ajasta uskomme varmasti, että keskenämme vallitseva sopu turvaa lujan rauhan. Tunnustamme täysin sen korkean vastuun, joka lankeaa meille ja kaikille Yhdistyneille kansakunnille sellaisen rauhan aikaansaamisesta, jonka valtaenemmistö maapallon kansoista hyväksyy ja joka poistaa sodan onnettomuudet ja kauhut monilta sukupolvilta.

Olemme yhdessä diplomaattisten neuvonantajiemme kanssa käsitelleet tulevaisuuden ongelmia. Pyrimme kaikkien maiden yhteistoimintaan, siihen että suuret ja pienet kansat omistaisivat meidän kansojemme tavoin sydämensä ja järkensä voimat tyrannian, orjuuden, sorron ja vihamielisyyden vastustamiseen. Tervehdimme niiden mukaantuloa demokraattisten maiden rauhanomaiseen perheeseen niiden ilmaistessa tahtoa siihen.

Mikään mahti maailmassa ei pysty estämään meitä tuhoamasta saksalaisten armeijoita maalla, heidän sukellusveneitään merellä eikä hävittämästä heidän sotatarviketehtaitaan ilmasta käsin.

Hyökkäyksemme on oleva armoton ja tulee voimistumaan.

Päätettyämme ystävällisen neuvonpidon odotamme varmoina sitä päivää, jolloin maailman kaikki kansat tulevat

elämään vapaudessa, tyranniasta kärsimättä, erilaisten pyrkimystensä ja omantuntonsa mukaisesti.

Saavuimme tänne toiveikkaina ja päättäväisinä. Lähdemme täältä yhteishengen ja päämäärän sitomina todellisina ystävinä.

Roosevelt
Stalin
Churchill

Allekirjoitettu Teheranissa 1. joulukuuta 1943.»

Muista sodankäyntiin liittyvistä päätöksistä mainittakoon sopimus avunannosta Jugoslavian partisaaneille.

Irania koskevassa kolmen vallan julkilausumassa annettiin takeet maan suvereeniuden ja alueellisen koskemattomuuden säilymisestä. Kolmen vallan johtajat sitoutuivat tarjoamaan Iranille voimiensa mukaista talousapua niin sodan aikana kuin sen päätyttyäkin––.

Seisoin leveän valkopylväisen portaikon vastapäätä. Ympärilläni tunkeili valokuvaajia ja filmaajia. Jokainen heistä yritti päästä lähemmäksi portaita neuvostoliittolaisen ja amerikkalaisen vartioketjun läpi nähdäkseen Rooseveltin tulon. Ovi avautui ja ylätasanteelle ilmestyi presidentti rullatuolissaan, jota kaksi filippiiniläistä työnsi. Presidentin hartioilla oli musta viitta, jota kiinnitti yläreunasta kahdella leijonanpäänmuotoisella soljella koristettu kultaketju. Viitan ylle oli pantu suojavärinen kumikankainen sadetakki. Presidentin päässä oli aika ryppyinen vanhanmallinen hattu. Hänen kasvonsa olivat sellaiset kuin oli totuttu näkemään muotokuvissa: pinnelasit, pitkä imuke savukkeineen isoissa hampaissa, leveä hymy. Ilme oli kuitenkin uupunut. Kolkko aamu korosti erityisesti presidentin sairaalloista kalpeutta. Tunsin lähes fyysisesti, miten raskasta on huonokuntoisen Rooseveltin kantaa tehtäviensä taakkaa. Hänen voimiaan tukivat silti kova sisu ja luja tarmo.

Kaksi rotevaa amerikkalaista kersanttia kantoi rullatuolin auton viereen ja nosti Rooseveltin auton etuistuimelle. Hänen jaloilleen pantiin vaippa ja ylleen pingotettiin presenninkikuomu. Sillä aikaa saattajien joukkoon ilmestyivät Stalin ja Churchill. Stalin tuli auton viereen, puristi lujasti presidentin kättä ja toivotti onnellista matkaa.

– Luullakseni teimme täällä hyvän työn, Roosevelt sanoi. – Päätöksemme turvaavat meille voiton.

– Nyt ei enää kukaan epäile voittoamme, Stalin vastasi hymyillen.

Sitten Rooseveltia hyvästeli Churchill. Autonkuljettaja käynnisti moottorin ja heti willysin astinlaudoille hypähti neljä turvamiestä. Kaksi heistä otti konepistoolit esiin ja nojasi auton etulokasuojiin. Vaikutti siltä, että presidentin auton täytyy murtautua vihollisen saartorenkaan läpi. Näin ensi kertaa presidentin vartijoiden toimintaa ja tulin ajatelleeksi, että turvamiesten mielenosoituksellinen menettely saattaa vain vetää puoleensa pahantekijöiden huomion. Roosevelt taas piti ilmeisesti tuota operettimaista tohinaa asiaan kuuluvana. Hän hymyili levollisesti ja auton lähtiessä liikkeelle nosti oikean kätensä ja näytti sormillaan voitonmerkkiä. Kohta willys hävisi näkyvistä puiden taakse.

Churchill jätti jäähyväiset neuvostoedustajille samassa tilaisuudessa. Hän lähti maansa lähetystöön ja sieltä ajoi pian lentokentälle.

Neuvostovaltuuskunta lähti Teheranista puolenpäivän aikaan. Lentokentällä seisoi joitakin kaksimoottorisia koneita. Ensimmäisessä koneessa lähti sotilashenkilöiden ryhmä, toisessa lensi Stalin. Me odotimme, kunnes saapui viesti hänen onnellisesta saapumisestaan Bakuun. Sen jälkeen loput koneet nousivat ilmaan muutaman minuutin väliajoin.

Saavuttuamme Bakuun näimme Stalinin lentoaseman edustalla. Hänen yllään oli tavallinen sotilaspäällystakki ja päässään lippalakki ilman arvonmerkkejä. Hänen vieressään oli lentokenraali Golovanov ja vielä muutamia sotilashenkilöitä. Kohta lentokentälle saapui useita limousineja. Stalin istui toiseen autoon kuljettajan viereen. Takapenkille asettuivat henkivartijat. Muut istuivat nopeasti seuraaviin autoihin ja saattue lähti nopeaa vauhtia kaupungin rautatieasemalle, missä heitä odotti pitkistä raskaista salonkivaunuista muodostettu juna.

Matkalla Moskovaan oli muistaakseni vain yksi pitempi pysähdys – Stalingradissa. Me pysyttelimme junassa. Stalin kävi lähiapulaistensa kanssa katsomassa kaupunkia. Neljäntenä päivänä varhain aamulla juna saapui Moskovaan. Heti kun juna oli pysähtynyt, Stalin tuli ulos vaunusta,

istui suoraan laiturilla odottavaan mustaan autoon ja ajoi Kremliin.

Vasta seuraavana päivänä, 7. joulukuuta, neuvostolehdistö julkaisi tiedotuksen kolmen vallan johtajien konferenssista sekä Julkilausuman ja muiden virallisten asiakirjojen tekstit. Ennen sitä oli Neuvostoliitossa vain suppea ryhmä tiennyt kolmen suuren neuvotteluista Teheranissa.

* * *

Teheranin konferenssin tulokset osoittivat Neuvostoliiton, USA:n ja Ison-Britannian sotilaallisen ja poliittisen yhteistoiminnan hedelmällisyyttä toisen maailmansodan vuosina. Konferenssin päätökset tiivistivät ja lujittivat Hitlerin-vastaista liittoutumaa. Niillä olisi voinut olla suuri merkitys Neuvostoliiton, Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen ystävyyssuhteiden kehitykselle myös sodan jälkeen. Mutta pian toisen maailmansodan päätyttyä Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian hallituspiirit kääntyivät sopimusten viitoittamalta tieltä kohti kansainvälisten suhteiden huonontamista ja »kylmän sodan» lietsomista.

Teheranin konferenssi oli Neuvostoliiton ulkopolitiikan suuri saavutus. Kun nykyään palaa kolmen vallan johtajien Teheranissa käymiin keskusteluihin ja lukee konferenssissa hyväksyttyjä päätöksiä, näkee erityisen selvästi tapaamisen historiallisen merkityksen.

TEHERANIN PÄÄTÖSTEN TÄYTÄNTÖÖNPANO

Vuoden 1944 aattona

Vuoden 1943 joulukuussa mieliala Moskovassa oli korkealla. Siihen olikin aihetta. Varmuus vihollisen lopullisesta voittamisesta oli lujittunut. Tosin Pohjoiselta Jäämereltä Mustallemerelle ulottuvan Neuvostoliiton–Saksan-rintaman eri lohkoilla käytiin yhä vaikeita taisteluja. Kaikki ym-

märsivät, miten valtavia ponnistuksia vielä tarvitaan neuvostomaan puhdistamiseksi vihollisesta ennen kuin natsien orjuuttamien Euroopan kansojen vapautus voidaan aloittaa. Silti tieto siitä, että aloite sodankäynnissä on pysyvästi siirtynyt Puna-armeijalle, joka jatkoi vääjäämätöntä etenemistään länteen päin, valoi uutta voimaa neuvostosotilaihin ja selustan työntekijöihin.

Ilahduttavia viestejä saatiin liittolaistemme taistelukentiltä. Heidän voittonsa Italiassa, El'Alamein edustalla, Tunisin lähellä ja muilla rintamilla osoittivat sotaonnen pettäneen sielläkin saksalaiset ja heidän seurailijansa.

Kolmen suurvallan johtajien – Stalinin, Rooseveltin ja Churchillin – Teheranissa tekemät päätökset kertoivat liittoutuneiden yhtenäisyydestä ja lujasta tahdosta tuottaa viholliselle mitä pikimmin murskaava tappio.

Samalla Hitlerin-vastaisen liittoutuman kolmen suurimman vallan johtajien ensimmäinen tapaaminen toi ilmi ne vaikeudet ja ristiriitaisuudet, jotka olivat väistämättä ominaisia erilaisia yhteiskuntajärjestelmiä, maailmankatsomuksia ja ideologioita edustavien valtioiden sotilasliitolle.

Palattuamme Teheranista mukauduimme nopeasti tavanomaiseen työrytmiimme. Ulkoasiain kansankomissaarin neuvoksen arvoisina apulaisina Pavlov ja minä saimme käyttöömme erillisen huoneen Molotovin sihteeristön vierestä Kansankomissaarien neuvoston rakennuksesta Kremlissä. Rakennuksen käytävän ikkunat antoivat pienelle kolmionmuotoiselle sisäpihalle. Pihalle sataneen lumen valkeus tuntui erikoisen sokaisevalta Iranin myöhäissyksyn kellertävänvihreiden värien jälkeen. Pihan yli näimme vastakkaisissa ikkunoissa korkeimman ylipäällikön päämajan upseereita kumartuneina kenttäkarttojen ylle. Asiat sujuivat rintamalla hyvin ja kaikki katsoivat päämajan upseereita myötätuntoisesti, uteliaasti ja hyväntahtoisen kateellisesti.

Huoneessamme oli kaksi pöytää, joitakin tuoleja, kirjakaappi ja kaksi moskovalaisten puuseppien jo ennen vallankumousta valmistamaa kassakaappia. Kuuntelemalla ulkoasiain komissariaattiin asennettua radiota saatoimme kartuttaa BBC-lähetysten avulla englannin kielen sanavarastoamme opettelemalla idiomeja ja politiikan termejä. Sen lisäksi Pavlov toi kaksi valtavaa Websterin nidosta, joita tutkimme jatkuvasti vapaina hetkinä sanavarastomme kartuttamiseksi. Kello yhden paikkeilla menimme juomaan teetä ja syömään kuumia piiraita viereiseen rakennukseen, jossa sijaitsi Kremlin sotakoulun ruokala (nykyään tässä rakennuksessa on Neuvostoliiton Korkeimman neuvoston puhemiehistö). Kuuntelimme myös saksalaisten radiolähetyksiä. Hitleriläisten asemat rintamilla huononivat huononemistaan, mutta Goebbelsin propaganda yhä vain kerskaili. Natsijohtajien kasvava huolestus tuli silti ilmi führerin puheista, jotka kävivät yhä hysteerisemmiksi.

Työpäivämme alkoi kymmeneltä ja loppui myöhään yöllä riippuen siitä, mihin aikaan Molotov lähti kotiinsa yölevolle. Ruokailutunti oli tavallisesti viiden ja seitsemän välillä illalla, mutta jompikumpi meistä pysyi vuorotellen työpaikallaan arvaamattomien tapahtumien varalta.

Hoidin edelleenkin amerikkalaisaiheista neuvonantoa, joten olin eniten tekemisissä ulkoasiain kansankomissariaatissa USA:n osastoa johtaneen S. Tsarapkinin kanssa. Pavlov seurasi edelleen suhteiden kehitystä Englantiin. Koska ulkoasiainkomissaarin ensimmäinen apulainen A. Vyšinski hoiti myös USA:n ja Ison-Britannian osastoja, hänen komissaarille tarkoittamansa Englannin tai Amerikan asioita koskevat asiapaperit kulkivat kättemme kautta. Meidän oli pidettävä huolta siitä, että ne oli muotoiltu asianmukaisella tavalla, varustettu selityksillä ja muilla asiatiedoilla, joita Molotov saattoi tarvita tehdessään päätöstä tai valmistellessaan raporttia Stalinille. Raportointi oli tavallista, kun kyse oli tärkeistä asioista. Tosin neuvostohallituksen johtaja pani silloin erikoista huomiota Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian kanssa solmittaviin suhteisiin ja sai tiedokseen kaikki näitä maita koskevat olennaiset asiakirjat.

Ulkoasiain komissaarin kautta Stalinille allekirjoitettavaksi lähetetyt asiapaperit palasivat tavallisesti ilman mitään oikaisuja. Stalin pani sinisellä kynällä nimikirjaimensa liuskan vasempaan yläkulmaan. Sattui myös niin, että tekstiin ilmestyi oikaisuja ja huomautuksia ja jopa vinoittain tekstiin ohjeita siitä, miten asiakirja on laadittava uudestaan.

Tehtäviimme sihteeristössä kuului venäjäntää pikaisesti USA:n presidentin ja Ison-Britannian pääministerin Stalinille lähettämät kirjelmät sekä muut kirjeet, asiakirjat, nootit

ja muistiot, joita USA:n ja Englannin lähetystöt osoittivat henkilökohtaisesti ulkoasiain komissaarille. Väliin asiakirjan mukana seurasi lähetystössä tehty venäjännös, mutta enimmät niistä saapuivat englanninkielisinä. Teimme joka tapauksessa venäjännöksen ja lähetimme eri osoitteisiin saapuneet kirjeet. Neuvostojohtajien vastaukset menivät useimmiten venäjänkielisinä, vaikka erikoisen vastuullisissa ja kiireellisissä tapauksissa laadimme epävirallisen käännöksen pitäen silmällä liittolaisvaltojen lähettiläiden mukavuutta.

Eräiden kirjeiden ohella saapui asianomaisen maan lähettilään lyhyt kirje. USA:n lähettiläs Averell Harrimanin kirjeet oli lyöty koneella viraston paperiarkeille. Britannian suurlähettiläs, jokseenkin vanhanaikainen diplomaatti sir Archibald Clark Kerr, myöhemmin lordi Inverchapel kirjoitti kirjeensä hanhensulalla vaaleansiniselle vesileimaiselle paperille. Pavlov sai nähdä vaivaa selvittääkseen koukeroisen käsialan.

Tuon lisäksi tulkkasimme komissaarin keskustelut lähettiläiden ja muiden korkea-arvoisten ulkomaisten asiakkaiden kanssa ja palvelimme neuvostohallituksen johtajan tulkkeina. Tapaamisiin englantilaisten kanssa kutsuttiin tavallisesti Pavlov ja tapaamisiin amerikkalaisten kanssa minut. Teimme myös pöytäkirjamerkinnät ja laadimme sähkeiden luonnoksia käytyjen keskustelujen pääsisällöstä Neuvostoliiton Lontoon- ja Washingtonin-lähettiläitä varten. Väliin komissaari lähetti meidät hoitamaan jotakin asiaa näiden maiden lähetystöön.

Averell Harrimanin luona

Kohta Moskovaan paluun jälkeen jouduin käymään lähettiläs Harrimanin luona hieman epätavallisen asian vuoksi.

Rooseveltia oli kovasti miellyttänyt venäläissatujen aiheiden pohjalta tehty posliiniveistos, jonka Stalin oli Teheranissa antanut syntymäpäivälahjaksi Churchillille. Ehkä jo silloin Stalin oli päättänyt lahjoittaa jotain samankaltaista presidentillekin. Palattuaan Moskovaan hän antoi ulkomaisten kulttuuriyhteyksien seuran puheenjohtajalle ja kuvataiteiden asiantuntijalle Vladimir Kemenoville tehtäväksi valita sopivat teokset. Ne esitettiin Stalinille Kremlissä. Valinta osui suurehkoon veistosryhmään. Posliinin heleät värit toivat mieleen Palehin mestareiden maalaukset. Stalin käski panna mukaan myös tunnetun valokuvansa, joka esitti häntä piippu kädessään ja johon hän teki omistuskirjoituksen »Taistelutoverilleni USA:n presidentille Rooseveltille». Minun tuli toimittaa veistos ja muotokuva Harrimanille lähetettäväksi Washingtoniin.

Saavuin puhelimitse sovittuun aikaan Arbatin lähellä sijaitsevaan suurlähetystöön Spaso Houseen. Veistos oli pakattu isoon pahvilaatikkoon, joka lepäsi tilavan ZIS-101:n takapenkillä. Kuljettaja ja minä kannoimme laatikon varovasti aulaan. Ovenvartija toi perässämme tiiviiseen ruskeaan paperiin kääritytyn muotokuvan. Harriman laskeutui kohta luokseni. Hän tahtoi nähdä lahjat ja me avasimme yhdessä pakkauksen. Veistos ihastutti lähettilästä ja hän kehotti juhlimaan tilaisuutta. Kiinalainen lakeija toi heti tarjottimella viskiä jään kera ja me istuimme pehmeisiin nojatuoleihin matalan pöydän ääreen lumettuneelle pihalle antavassa puoliympyräisessä salissa. Katsellessaan muotokuvaa (käänsin heti omistuskirjoituksen) Harriman sanoi presidentin riemastuvan lahjoista. Hän pyysi välittämään marsalkka Stalinille sydämelliset kiitokset ystävyyden osoituksesta ja avokätisestä vastauksesta siihen arvioon, jonka presidentti antoi Teheranissa Churchillille luovutetuista syntymäpäivälahjoista.

Sitten Harriman kertoi pitävänsä marsalkka Stalinin ja presidentti Rooseveltin äskeistä henkilökohtaista tapaamista hyvin merkityksekkäänä.

– Olen varma, että Teheranissa tehdyt päätökset edistävät sekä sotatoimia että maidemme välisen yhteistoiminnan kehitystä sodan jälkeen.

Jonkin ajan kuluttua Roosevelt kiitti lyhyessä sähkeessä Stalinia lahjoista. Samassa presidentti lähetti neuvostohallituksen johtajalle kapeihin metallikehyksiin pannun ja omistuskirjoituksella varustetun valokuvansa.

Harriman esitti varmasti tärkeää osaa neuvostoliittolais-amerikkalaisten suhteiden kehittämisessä niin sodan vuosina kuin sen jälkeenkin. Hän ponnisteli johdonmukaisesti maidemme välisten yhteyksien normalisoimiseksi ja lujittamiseksi.

Ne maanmiehemme jotka tunsivat hänet antoivat aina arvoa hänen ponnistuksilleen. Samalla tavalla tunnetaan Harriman myös Yhdysvalloissa. On kuitenkin todettava, että rauhanomaisen neuvostoliittolais-amerikkalaisen dialogin sitkeänä puoltajana Harriman oli samalla amerikkalaisen elämäntavan ja kapitalistisen järjestelmän vakaa puolustaja, joka ei peitellyt nurjamielisyyttään sosialismia kohtaan. Hän oli lähtöisin rikkaasta perheestä ja kuului hyvin menestyviin ja omaisuuttaan kartuttaviin liikemiehiin. Hän puolusti normaalien suhteiden kehitystä Neuvostoliiton kanssa siksi, että hän katsoi tällaisen kurssin vastaavan hänen oman maansa etuja. Hän piti samalla maansa tai tarkemmin USA :n hallitsevan eliitin palvelemista yhteiskunnallisena velvollisuutena, joka tulee täyttää kaikissa tilanteissa. Hän itsekin edusti tuota eliittiä.

Äsken julkaisemassaan kirjassa Erikoislähettiläänä Churchillin ja Stalinin luona. 1941 – 1946 Harriman muistelee seuraavaa tapausta (luku How to be Something and Somebody). Oltuaan ensin republikaanina hän siirtyi vuonna 1928 demokraattien leiriin. Sen jälkeen kun vuonna 1933 kireän talouspulan oloissa Franklin Roosevelt oli tullut presidentiksi Harriman antoi tukensa »uudelle kurssille». »Wall Streetin liikemiehet sanoutuivat tavallisesti irti lähes kaikesta siitä, mitä Roosevelt aikoi tehdä», samaan kastiin kuulunut Harriman kirjoittaa. »He eivät edes viitsineet lähteä Washingtoniin neuvottelemaan hallituksen kanssa talouselämän elvytystoimista. En käsittänyt heidän asennettaan, sillä maan tilanne oli kauhea.» Sen takia Harrimanin liikemieskollegat karkottivat hänet »katuäänestyksellä». »Kulkiessani Wall Streetiä pitkin koko elämäni ajan tuntemani miehet menivät kadun toiselle puolelle välttyäkseen kättelemästä minua.»

Yhtä kuvaava on toinenkin tapaus. Vuonna 1946 Harriman oli USA:n lähettiläänä Isossa-Britanniassa. Siihen aikaan Trumanin hallitus oli jo alkanut luopua yhteistoimintapolitiikasta Neuvostoliiton kanssa ja ottanut suunnakseen »kylmän sodan». Tätä linjaa vastusti julkisesti kauppaministeri Henry Wallace, joka oli Rooseveltin aikana ollut USA:n varapresidenttinä. Truman pani Wallacen viralta, soitti Lontooseen Harrimanille ja tarjosi tälle hiljan vapautuneen ministerin salkun. Harrimanin lausunnon mukaan hän otti hyvillään vastaan Trumanin tarjouksen. Tapaus kuvaa Harrimanin poliittista kantaa: vaikkei hän hyväksynyt hallituksen kaikkia konkreettisia toimenpiteitä, hän ei asettunut vastahankaan niin kauan kuin demokraatit isännöivät Valkoisessa talossa.

Jouduin myöhemmin monesti tekemisiin Harrimanin kanssa. Joka kerta saavuttuani Washingtoniin poikkesin Georgetownissa sijaitsevassa punatiilisessä talossa, jonka korkeassa valkoisessa ulko-ovessa hohtivat pronssiset kahvat. Se oli parkkiintuneen diplomaatin asunto Washingtonissa. Taloa ympäröi kohti uima-allasta laskeutuva terassimainen varjoisa puisto. Harriman ja minä istuimme monesti punotuissa nojatuoleissa altaan viereisellä vihreällä aholla ja keskustelimme menneen ajan asioista, nykypäivän ongelmista ja tulevaisuudennäkymistä. Keskustelumme olivat mielenkiintoisia ja antoisia. Harriman selvitti periaatteellisen asenteensa neuvostoliittolais-amerikkalaisiin suhteisiin seuraavasti:

»Kun tarkastelen lähes viisikymmenvuotista toimintaani suhteidenhoidossa Neuvostoliiton kanssa, näen peruslähtökohtani muuttuneen hyvin vähän, vaikka tilanne on muuttunut perinpohjin. Olen edelleenkin samoin kuin vuonna 1945 sitä mieltä, ettei ideologian alalla Kremlin ja meidän välillämme ole odotettavissa mitään kompromisseja. Meidän on kuitenkin löydettävä tiet mahdollisimman useiden selkkausten selvittämiseen, jotta tällä pienellä planeetalla voisimme elää yhdessä ilman sotia––.»

Katsoin tärkeäksi tuon esittämäni pienen syrjähypyn, sillä se selkeyttää lukijalle Harrimanin roolia kirjani kertomusvuosina. Luokkansa, Yhdysvaltojen yhteiskuntajärjestyksen ja maansa etujen (siten kuin hän ymmärsi ne) puolustamiseen liittyvät Harrimanin katsomukset täytyy ottaa huomioon tarkasteltaessa hänen konkreettisia toimiaan ja arvioitaan toisen maailmansodan tärkeimmistä tapahtumista.

Samalla suurta mielenkiintoa herättävät moniin historiallisiin tapahtumiin osallistuneen Harrimanin huomiot, etenkin ne, jotka koskevat Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen suhteita. Harriman osoitti kiinnostusta Neuvostoliittoon hyvin pitkän aikaa. Ensi kertaa hän joutui Venäjälle kahdeksanvuotiaana vuonna 1899 vanhempiensa mukana. Silloin Harrimanit nou-

sivat lyhyeksi aikaa Beringin salmen länsirannalle. Kertoessaan tästä myöhemmin Kremlissä hän totesi, ettei heillä kenelläkään ollut maahantulolupaa. Stalin huomautti siihen:

– Nyt ette onnistuisi tekemään sitä ––.

Lokakuun vallankumouksen jälkeen Harriman päätti solmia liikeyhteyksiä Neuvosto-Venäjään. Uuden talouspolitiikan vuosina hänen perheensä hankki toimiluvan »Gruusian mangaani» Tšiaturassa ja Harriman kävi usein Moskovassa ja Kaukasiassa hoitamassa toimilupaansa, tapasi monia neuvostojohtajia.

Huomionarvoinen on Harrimanin viimeisessä kirjassaan antama arvio Stalinista valtiomiehenä ja diplomaattina. Korostaessaan tämän tunnettuja kielteisiä luonteenpiirteitä Harriman panee kuitenkin merkille Stalinin »syvälliset tiedot, hämmästyttävän kyvyn perehtyä pikkuseikkoihin, älyn eloisuuden ja ihmisluonteen ihmeen hienon tuntemuksen ––. Havaitsin hänen olleen paremmin perillä asioista kuin Roosevelt, realistisempi kuin Churchill ja tietyssä mielessä sotilasjohtajista tehokkain».

Eisenhowerin nimitys

Jo joulukuussa 1943 liittolaiset ottivat joitakin käytännöllisiä askelia Teheranin päätösten toteuttamiseksi.

Joulukuun 7. päivänä Averell Harriman kävi Molotovin luona välittääkseen presidentti Rooseveltin pikaisen tiedotuksen. Hänen seurassaan oli Bohlen tulkkina; neuvostoliittolaisen osapuolen tulkkina olin minä. Presidentin sähke oli lyhyt mutta tärkeä. Hän ilmoitti päätöksestään nimittää kenraali Eisenhower Kanaalin-ylitysoperaation johtajaksi.

Lähettiläs halusi saada pikimmin tietää Stalinin reaktion siksi, että amerikkalaiset luulivat Moskovan suosivan kenraali Marshallia, jonka Stalin tunsi henkilökohtaisesti. Molotovin tutustuttua sähkeeseen Harriman kysyi:

– Kuinka pian voisimme saada tietää marsalkka Stalinin mielipiteen tästä asiasta?

– Soitan hänelle heti paikalla, Molotov vastasi.

Hän nousi pitkän pöydän äärestä, missä me kaikki

istuimme, meni puhelinpöydän luo, seisoi vähän aikaa mietteliäänä vihreän puhelimen edessä ja valitsi Stalinin työhuoneen numeron.

– Häiritsinkö? Molotov kysyi änkyttäen tavallista kovemmin. Keskustelu Stalinin kanssa hermostutti häntä, vaikka he olivat tunteneet toisensa jo useita kymmeniä vuosia. – Herra Harriman on luonani. Hän toi presidentin teille osoittaman sähkeen. Maihinnousuoperaation johtajaksi Pohjois-Ranskassa on nimitetty kenraali Eisenhower ––.

Molotov painoi kuulokkeen tiiviisti korvaansa vasten.

– Selvä, hän sanoi ja kuultuaan Stalinin panneen luurin paikalleen teki samoin ja palasi pöydän ääreen.

– Marsalkka Stalin on tyytyväinen tähän päätökseen, hän sanoi lähettiläälle. – Hän pitää Eisenhoweria kokeneena kenraalina, joka taitaa erikoisen hyvin suurten voimien johtamisen maihinnousuoperaatioissa.

Harriman oli tyytyväinen vastaukseen. Hän oli nähtävästi hyvillään saadessaan ilmoittaa komentajan nimityksestä, sillä se vahvisti useiden viivytysten jälkeen länsiliittolaisten aikomuksia avata toinen rintama. Nimitys komentajaksi vaikutti suuresti Eisenhowerin myöhempään virkauraan ja avasi hänelle myöhemmin Valkoisen talon ovet.

Joulukuun 7. päivänä Kremliin saapui vielä yksi Roosevelтin ja Churchillin allekirjoittama salainen kirje. Se koski englantilais-amerikkalaisen operaation valmistelua Länsi-Euroopassa sekä muita sotatoimia Saksaa vastaan. Kirjeessä sanottiin, että Saksan sotilaallisen, taloudellisen ja teollisen järjestelmän hajottamiseksi, ilmavoimien murskaamiseksi ja Kanaalin ylitysoperaation valmistelemiseksi suurin strateginen etusija myönnetään pommitusiskuille Saksaa vastaan. Teheranissa solmitun sopimuksen mukaan on supistettu maaliskuuksi suunniteltuja operaatioita Bengalin lahdella, jotta voitaisiin lisätä maihinnousukalustoa Pohjois-Ranskassa. Kirjeessä ilmoitettiin myös Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian aikomuksesta laajentaa maihinnousukaluston tuotantoa operaation tukemiseksi.

Neuvostoliittolainen osapuoli kiitti näistä tiedotuksista. Stalin kirjoitti Rooseveltille, että hän tervehti kenraali Eisenhowerin nimitystä ja toivotti kenraalille menestystä »ratkaisevien operaatioiden valmistelussa ja toimeenpanossa».

Länsiliittolaiset ryhtyivät viimeinkin vakavissaan valmistelemaan maihinnousua Pohjois-Ranskaan.

Neuvostoliitto puolestaan jatkoi Teheranin päätösten käytännöllistä toteuttamista hyökkäämällä rintamalla. Saksalaisten raju vastarinta ei voinut pysäyttää neuvostojoukkojen etenemistä länteen päin eikä yhä uusien alueiden vapauttamista. Neuvostoliiton valtionraja läheni yhä. Erikoisen hyvin hyökkäys menestyi Ukrainassa ja rintaman luoteislohkoilla.

Länsiliittolaiset antoivat arvoa Puna-armeijan voitoille. Neuvostohallituksen johtajalle 18. huhtikuuta 1944 lähettämässään yhteiskirjeessä Roosevelt ja Churchill totesivat: »Teheranin ajoista lähtien armeijanne ovat saavuttaneet useita mainioita voittoja yhteisen asian hyväksi. Sinäkin kuukautena, jona Te ette odottaneet niiltä aktiivisuutta, ne ovat saavuttaneet noita mainioita voittoja. Lähetämme Teille parhaat menestyksentoivotuksemme ja uskomme, että teidän ja meidän armeijamme murskaavat hitleriläiset toimien yksimielisesti Teheranin sopimuksemme hengessä.» Samassa kirjeessä USA:n ja Englannin johtajat ilmoittivat, että saavutetun sopimuksen mukaan »merenylitys» tapahtuu määrättyyn aikaan ja toteutetaan mahdollisimman suurin voimin. Samaan aikaan suunniteltiin mahdollisimman voimakasta hyökkäystä Italian mannermaalla.

Neuvostohallituksen johtaja vastasi kirjeeseen 22. huhtikuuta Washingtoniin ja Lontooseen lähettämällään sähkeellä: »Neuvostohallitus on tyytyväinen Teidän ilmoitukseenne, että Teheranin sopimuksen mukaan merenylitys tapahtuu määrättyyn aikaan—ja että Te toimitte mahdollisimman suurilla voimilla. Olen varma suunnitellun operaation menestyksestä.

Toivon myös Teidän Italiassa toimeenpanemanne operaation johtavan menestykseen.

Kuten olemme Teheranissa sopineet, Puna-armeija aloittaa siihen mennessä uuden hyökkäyksen antaakseen mahdollisimman suurta tukea englantilais-amerikkalaisille operaatioille.»

Näin ollen Teheranin päätösten toimeenpano sai hyvän alkusysäyksen. Todettakoon samalla suuret vaikeudet, joita aiheutti Lontoon poliitikkojen salainen vehkeily. Myönnyttyään vastahakoisesti Teheranin päätöksiin Britannian pääministeri jatkoi kolmen suuren tapaamisen jälkeisinä kuukausina juoniensa punomista hankaloittaakseen aikaansaatujen sopimusten toteuttamista ja mikäli mahdollista lyödäkseen ne laimin. Niinkin perusluonteisen kysymyksen suhteen kuin toisen rintaman avaamisen ajankohta, jota länsiliittoutuneilla ei näyttänyt olevan enää mitään syytä lykätä, Churchill ilkesi ryhtyä Teheranin jälkeen epäilyttävään vehkeilyyn.

Lykkäämiseen ei silti ollut enää varaa. Neuvostojoukot etenivät nopeasti länteen. Ne vapauttivat etelässä Sevastopolin ja Odessan, saavuttivat Romanian rajan ja lähenivät Saksan aluetta. Yhä selvemmin hahmottui se näköala, että neuvostojoukot astuvat ensimmäisinä Saksan alueelle. Länsivallat eivät uskaltaneet enää viivytellä, ja niiden täytyi viimein ryhtyä aktiivisiin toimiin Länsi-Euroopassa. Myöhemmin ne eivät olisi ehtineet Hitlerin valtakunnan luhistumispaikalle. Lontoon ja Washingtonin täytyi kiirehtiä hyökkäyksen valmistelua. Toukokuun 14. päivänä Roosevelt ja Churchill tiedottivat Stalinille mm.: »Antaaksemme mahdollisimman suurta voimaa hyökkäykselle meren yli Pohjois-Ranskaan olemme siirtäneet osan maihinnousukalustoa Välimereltä Englantiin——. Vetääksemme enimmäismäärän saksalaisia joukkoja Pohjois-Ranskasta ja itärintamalta aloitamme viivyttelemättä mahdollisimman laajan hyökkäyksen saksalaisia vastaan Italiassa ja ylläpidämme uhkaa Ranskan Välimeren rannikon edustalla.»

Neuvostoliiton puolella valmisteltiin myös hyökkäystoimia. Toukokuun 26. päivänä neuvostohallituksen johtaja ilmoitti Ison-Britannian pääministerille, että maan sodanjohto valmistelee uusia suuria operaatioita hitleriläisiä vastaan.

Kesäkuun alussa englantilaiset ja amerikkalaiset joukot astuivat Roomaan. Kuudentena päivänä alkoi pitkään odotettu Overlord. Tuon päivän aamulla Churchill ymmärsi, ettei hän voi enää sabotoida operaatiota. Hän kirjoitti Stalinille: »Kaikki alkoi hyvin. Miinoista, esteistä ja rannikkopattereista on suurimmaksi osaksi selviydytty. Maahanlaskut olivat hyvin menestyksellisiä ja ne pantiin toimeen laajassa mitassa. Jalkaväen maihinnousu kehittyy nopeasti, suuri määrä panssarivaunuja ja rynnäkkötykkejä on jo saatu rannalle.

Sääennustukset ovat kohtalaisia, ilmat paranemaan päin.»
Stalin vastasi heti:
»Sain tiedon Overlordin menestyksellisestä alusta. Se ilahduttaa meitä kaikkia ja antaa toiveita tulevista menestyksistä.

Teheranin konferenssissa tehdyn sopimuksen edellyttämä neuvostoliittolaisten joukkojen kesähyökkäys alkaa kesäkuun puoliväliin mennessä eräällä tärkeällä rintamalohkolla––. Sitoudun tiedottamaan Teille ajoissa hyökkäystoimien kulusta.»

Toinen rintama avattiin siis Länsi-Eurooppaan. Yksi Hitlerin-vastaisen liittoutuman kolmen valtion yhteisesti tekemistä tärkeistä päätöksistä tuli täytetyksi käytännöllisesti sovittuun aikaan. Se lujitti varmuutta sodan nopeasta loppumisesta ja romutti eräiden piirien toiveet sotatoimien pitkittymisestä ja Neuvostoliiton nääntymisestä kaksinkamppailuun akselimaita vastaan. Kahdella rintamalla käytävän suursodan painajainen tuli natsi-Saksan osaksi. Churchillin »Balkanin-vaihtoehdon» laskelmat valuivat hiekkaan. Hänen oli pakko antaa periksi, mutta hän vastusti sitä hanakammin muita Teheranin konferenssin päätöksiä.

Italian laivaston jako

Churchill on muistelmissaan todennut olleen Teheranin tapaamisen jälkeen suuresti huolissaan Italian laivaston jaosta. Kaikki kolme suurta olivat asiaa käsitellessään olleet sitä mieltä, että englantilaisten ja amerikkalaisten valloittama Italian laivasto tulee jakaa kolmen vallan kesken. Roosevelt oli sitä paitsi huomauttanut puhuessaan Stalinille, että Neuvostoliitolla on oikeus kolmasosaan aluksista. Konferenssissa oli sovittu, että alukset luovutetaan neuvostoliittolaiselle osapuolelle viimeistään tammikuun loppuun mennessä 1944. Jos Turkki kieltäytyy päästämästä sotasaaliiksi saatuja italialaisia aluksia Mustallemerelle, ne toimitetaan Neuvostoliiton pohjoissatamiin.

Kuvakieltä harrastava Churchill on huomauttanut, että tuossa arkaluonteisessa kysymyksessä kannattaa matkia kissan leikkiä hiiren kanssa. Viipyessään sairautensa takia Kairossa

Churchill pohti keinoja painaa koko asia villaisella ja etsi tekosyytä luovutussitoumuksen mitätöntämiseen. Rooseveltilta lipsahtanut lupaus kolmasosasta tuotti hänelle suurta päänvaivaa.

Joidenkin italialaisten alusten luovuttamista Neuvostoliitolle oli käsitelty kolmen maan ulkoministerin Moskovan konferenssissa jo lokakuussa 1943. Kyse oli tarkemmin sanottuna ollut yhdestä linjalaivasta, yhdestä risteilijästä, kahdeksasta torpedoveneestä, neljästä sukellusveneestä ja kauppalaivoista yhteiseltä tonnistoltaan 40 000 tonnia. Kolmasosaan taas kuului paljon enemmän, mikä hermostutti erikoisesti Churchilliä.

Tammikuun 8. päivänä 1944 presidentti Roosevelt sähkötti Britannian pääministerille, että hän aikoo edelleenkin luovuttaa Neuvostoliitolle kolmasosan vallatuista italialaisista aluksista ja että hän on antanut USA:n Moskovan-lähettiläälle Harrimanille toimeksi sopia neuvostoedustajien kanssa alusten luovuttamisesta Neuvostoliitolle. Samassa sähkeessä presidentti kertoi, että Harriman on neuvonut olemaan kiirehtimättä asiassa, koska venäläiset eivät tähän asti ole vaatineet kolmasosaa, vaan paljon vähemmän. Harriman oli vedonnut siihen, ettei Rooseveltin huomautusta kolmasosasta ole virallisesti otettu pöytäkirjaan, joten sitä ei tarvitse mainita eikä lisäalusten luovuttaminen tule kyseeseen. Roosevelt korosti sähkeessään, että Harriman pitää alusten luovutussitoumustamme hyvin tärkeänä. »Ellemme täytä sitä tai viivytämme kovasti täyttämistä, se herättää Stalinissa ja hänen apulaisissaan epäilyksiä sen suhteen, täytämmekö muitakaan Teheranissa antamiamme sitoumuksia.»

Presidentti ilmoitti myös, että yhteisen englantilais-amerikkalaisen esikunnan päälliköt ovat esittäneet useita vastaväitteitä alusten luovuttamista vastaan vedoten siihen, että tämä toimenpide saattaa vaikuttaa kielteisesti tulevien sotatoimien kulkuun. Rooseveltin kertoman mukaan he varoivat jäämästä vaille italialaisen sotalaivaston tukea taistelutoimissa ja pelkäsivät tihutöitä ja sabotointia aluksilla, joita saatettiin tarvita Anviliin ja Overlordiin. »Katsoisitteko Te, että olisi järkevää esittää Pappa Joelle (näin Roosevelt nimitti yksityisessä kirjeenvaihdossa Stalinia. – *V. B.*) tuon kaiken mahdolliset seuraukset Overlordille ja Anvilille ja ehdottaa

italialaisten alusten luovutuksen lykkäystä siihen asti kunnes Overlord ja Anvil aloitetaan?--Kummankin meistä on aivan mahdotonta päättää tästä asiasta yksin, mutta luulen Teidän myöntävän, ettei meidän tule luopua siitä, mitä olemme luvanneet Pappa Joelle.»

Churchill on muistelmissaan kertonut, ettei hän ymmärtänyt täysin sähkettä sen kaksiselitteisyyden takia. On kuitenkin helppo huomata, että Rooseveltin aloite myötäili läheltä brittiläisen pääministerin ajatuksenkulkua. Churchill kiirehti kannattamaan neuvottelujen rajoittamista vain niihin aluksiin, joista oli puhuttu Moskovan konferenssissa, muttei missään tapauksessa kolmasosaan.

Lontoo ja Washington vaihtoivat jonkin aikaa mielipiteitä asiasta. Ne pääsivät viimein yhteisymmärrykseen, joka kuvastui Rooseveltin ja Churchillin yhteisessä kirjeessä neuvostohallituksen päämiehelle. Tässä 23. tammikuuta 1944 Moskovaan saapuneessa kirjeessä johtajat ilmoittivat, että neuvostohallituksen Moskovan konferenssissa esiin nostama ja Teheranissa sovittu italialaisten alusten luovuttaminen Neuvostoliitolle on estynyt. Englantilais-amerikkalainen yhteisesikunta oli lähettänyt muistion, jossa todetut tärkeät seikat johdattivat USA:n ja Englannin hallituksen päätökseen, että »meidän kolmen etujen kannalta olisi tätä nykyä vaarallista suorittaa mitään alusten luovutuksia tai puhua siitä mitään italialaisille niin kauan kuin heidän yhteistoiminnallaan on operatiivista merkitystä».

Edelleen seurasi kohtelias varaus, että jos neuvostoliittolainen osapuoli tahtoo kuitenkin länsiliittolaisten toimivan aiemmin viitoitettuun suuntaan, niin USA ja Englanti aloittavat tietenkin luottamukselliset neuvottelut italialaisten kanssa »tarpeellisista toimenpiteistä».

Kirjeen laatijat jatkoivat samassa näin: »Ymmärrämme silti hyvin selvästi yllä mainitun menettelyn vaarallisuuden Teille esittämiemme syiden takia, joten päätimme ehdottaa seuraavan vaihtoehdon, jolla on sotilaalliselta kannalta useita etuja.»

Länsiliittoutuneet ehdottivat, että Neuvostoliitolle väliaikaisesti vuokrattaisiin USA:ssa uusittu brittiläinen Royal Sovereign -risteilijä ja amerikkalainen kevyt risteilijä. Neuvostoliitto käyttäisi näitä aluksia kunnes »italialaiset alukset

voitaisiin luovuttaa sotatoimia vahingoittamatta». Sen lisäksi Englannin ja USA:n hallitukset sitoutuivat luovuttamaan kumpikin kauppalaivoja yhteiseltä uppoumaltaan 20 000 tonnia, jotka »luovutetaan mahdollisimman pian siksi ajaksi, jona ei voida saada italialaisia kauppa-aluksia vahingoittamatta aiottuja tärkeitä operaatioita Overlord ja Anvil».

Kirjeen lopussa sanottiin: »Tällä vaihtoehdolla on se etu, että neuvostohallitus saisi alukset käyttöönsä paljoa aikaisemmin kuin siinä tapauksessa, jos ne jouduttaisiin varustamaan ja sovittamaan pohjoisoloihin. Näin ollen jos ponnistuksemme turkkilaisten suhteen tuottaisivat tuloksia ja salmet avautuisivat, nämä alukset olisivat valmiita operaatioihin Mustallamerellä. Toivomme Teidän tarkastelevan huolellisesti tätä vaihtoehtoa, joka on nähdäksemme kaikin puolin parempi kuin ensimmäinen ehdotus.»

Tällainen vetoomus saatettiin arvioida vain yritykseksi tarkistaa vasta kaksi kuukautta sitten Teheranissa aikaansaatu sopimus. Olivathan Englannin ja USA:n johtajien mainitsemat seikat olleet olemassa aiemminkin. Ne voitiin ja tulikin ottaa huomioon kun päätöstä tehtiin, mutta silloin ne eivät olleet huolestuttaneet ketään. Syy kannan muutokseen oli toinen. Lontoossa ja Washingtonissa oli ruvettu puntaroimaan Neuvostoliiton sotilaallisen mahdin lujittamisen edullisuutta länsivalloille. Tietyt arvovaltaiset piirit katsoivat, ettei sotilaallisessa tukemisessa tarvitse kiirehtiä. Asiaan vaikutti epäilemättä sekin, että Italian laivastoon kuului uusia nykyaikaisia aluksia, jotka englantilaiset ja amerikkalaiset halusivat pitää ominaan. Neuvostoliittolaiselle osapuolelle tarjottiin vanhempia aluksia. On kuvaavaa, että Englannin ja USA:n johtajat »unohtivat» kirjeessään mainita torpedoveneet ja sukellusveneet. Moskovassa moinen menettely herätti kummastusta. Tammikuun 29. päivänä Churchillille ja Rooseveltille lähettämässään vastauksessa Stalin kirjoitti: »Sanottakoon, että saatuani Teidän yhteisen myönteisen vastauksen Teheranissa asettamaani kysymykseen italialaisten alusten luovuttamisesta Neuvostoliitolle vuoden 1944 tammikuun loppuun mennessä en edes ajatellut mahdolliseksi meidän kolmen hyväksymän ja sopiman päätöksen tarkistusta. Semminkin kun olimme silloin sopineet, että joulu- ja tammikuun aikana kysymys

oli määrä ratkaista lopullisesti italialaisten kanssa. Näen nyt, että asia on toisin eikä italialaisille ole puhuttu siitä mitään.»

Tässä tilanteessa ei ilmeisesti kannattanut vaatia Teheranissa tehdyn päätöksen täsmällistä noudattamista. Länsijohtajien kirjeestä kävi ilmi, että he alkaisivat siinä tapauksessa neuvotella pitkään marsalkka Badoglion kanssa, joka puolestaan neuvottelisi asiasta Italian merivoimien kanssa. Sen takia luvattujen alusten luovutus lykkäytyisi monella kuukaudella. Siksi neuvostohallitus suostui ottamaan väliaikaisesti käyttöönsä brittiläisen linjalaivan ja amerikkalaisen risteilijän sekä yhteensä 20 000 tonnin kauppalaivat Englannilta ja USA:lta. Neuvostoliittolainen osapuoli osoitti tärkeäksi, ettei luovutus pitkittyisi ja alukset saataisiin helmikuun aikana. Stalin kiinnitti huomiota myös seuraavaan seikkaan: »Vastauksessanne ei ole sanaakaan Neuvostoliitolle luovutettavista kahdeksasta torpedoveneestä ja neljästä sukellusveneestä, joiden luovutuksen jo tammikuun lopussa myönsitte Te, herra pääministeri, ja Te, herra presidentti, Teheranissa.»

Neuvostohallituksen päämies tähdensi tämän kysymyksen olevan tärkein, sillä ilman mainittuja aluksia risteilijä ja linjalaiva olivat suojattomia. Hän muistutti USA:n ja Englannin saaneen käyttöönsä koko Italian sotalaivaston, joten kahdeksan torpedoveneen ja neljän sukellusveneen luovuttaminen Neuvostoliitolle ei tuottaisi hankaluuksia. »Suostun siihenkin, että italialaisten torpedo- ja sukellusveneiden asemesta Neuvostoliitolle myönnetään sama määrä amerikkalaisia tai englantilaisia torpedo- ja sukellusveneitä.» Alusten luovutusta ei Stalinin mielestä saanut enää lykätä, vaan se piti suorittaa linjalaivan ja risteilijän luovuttamisen yhteydessä, kuten Teheranissa oli sovittu.

Neuvostohallituksen vastauksen päättävä sävy selvitti Lontoon ja Washingtonin poliitikkojen päätä. 24. helmikuuta Moskovaan saapuneessa kirjeessä Churchill ja Roosevelt ilmoittivat, ettei ollut »ajatustakaan jättää Teheranissa sovittua luovutusta suorittamatta», että he halusivat tehdä sen »vaarantamatta Anvilin ja Overlordin menestystä». He lupasivat ryhtyä heti paikalla ponnistuksiin sen tähden, että Ison-Britannian laivastosta luovutetaan kahdeksan torpedo-

venettä ja että Iso-Britannia antaa väliaikaiseen käyttöön neljä sukellusvenettä.

Välittäessään Kremlissä yhtä luovutusta koskevaa kirjettä Britannian lähettiläs Clark Kerr varoitti, että Englannin tarjoamat torpedoveneet olivat jo vanhoja. Stalin kirjoitti tämän johdosta Rooseveltille ja Churchillille 26. helmikuuta, että hänellä on epäilyksiä noiden torpedoveneiden taistelukunnon suhteen. »Luulen muuten, ettei englantilaiselle eikä amerikkalaiselle laivastolle tuottaisi hankaluuksia luovuttaa kahdeksan torpedoveneen joukossa vaikkapa puolet uusia eikä vanhoja — . Saksa ja Italia ovat tuhonneet huomattavan osan torpedoveneistämme. Siksi meille on hyvin tärkeää saada edes osittainen korvaus menetyksistämme.»

Lontoossa ja Washingtonissa ei kuitenkaan muutettu päätöstä, joka kaiken muun ohella oli epäystävällinen ele neuvostoliittolaisille. Maaliskuun 9. päivänä Moskovaan saapui Stalinille osoitettu Churchillin ja Rooseveltin kirje, jossa sanottiin: »Vaikka pääministeri käski lähettiläs Clark Kerrin ilmoittaa Teille, että Teille lainaamamme torpedoveneet ovat vanhoja, se oli tehty pelkästään täyden avomielisyyden tähden. Veneet ovat todellisuudessa hyviä ja kunnollisia, ne kelpaavat saattovartion tehtäviin.» Edelleen seurasi selitys, ettei muka Italian koko sotalaivastosta löytynyt enempää kuin seitsemän torpedovenettä, jotka eivät sitä paitsi sovi pohjoisiin oloihin, että Britannian laivasto kärsii suuria menetyksiä, että valmistellaan vastuullisia maihinnousuja jne. Siksi pääministeri valitti, ettei voi tätä nykyä luovuttaa uusia torpedoveneitä.

Niin kului tammikuu, sitten helmikuu ja alkoi maaliskuu, mutta alusten luovutusta käsiteltiin vain kirjeenvaihdossa. Länsiliittoutuneet eivät kiirehtineet täyttämään Teheranissa antamaansa sitoumusta. Ne täyttivät sen vastahakoisesti, painostuksesta ja suuresti myöhässä.

Suuri murros

Sotatilanne vaikutti tietenkin ratkaisevasti poliittisten tapahtumien kulkuun kertomusajalla. Vuoden 1943 loppuun

mennessä päättyi suuri murros toisen maailmansodan kulussa. Neuvostoarmeija ja koko Hitlerin-vastainen liittoutuma saavuttivat merkittäviä voittoja. Sotivien ryhmittymien voimasuhteissa tapahtui peruuttamattomia sotilaallisia, poliittisia ja taloudellisia muutoksia. Strateginen tilanne sotatoimialueilla oli muuttunut perin juurin. Natsien hyökkäysstrategia oli kärsinyt vararikon. Stalingradin tappion jälkeen akselimaiden armeijat eivät pystyneet saavuttamaan yhtäkään suurta menestystä. Vuoden 1943 jälkipuoliskolla niiden oli pakko siirtyä strategiseen puolustukseen.

Syvät tilannemuutokset johtuivat lähinnä Neuvostoliiton asevoimien historiallisista voitoista vuoden 1943 kesällä ja syksyllä. Taistelussa Saksan ja sen liittolaisten päävoimia vastaan Puna-armeija tuotti viholliselle useita murskatappioita, jotka jo vuoden 1943 lopussa eli kauan ennen toisen rintaman avaamista Euroopassa muuttivat perusteellisesti voimasuhteita toisessa maailmansodassa.

Lokakuun suuren sosialistisen vallankumouksen 26-vuotispäivälle omistetussa juhlaistunnossa puhunut Valtion puolustuskomitean puheenjohtaja Stalin sanoi, että kulunut isänmaallisen sodan vuosi oli ollut käänteentekevä lähinnä siksi, että ensimmäisen kerran sodan aikana Puna-armeija oli onnistunut suorittamaan laajan kesähyökkäyksen ja pystynyt verrattain lyhyessä ajassa lyömään hajalle ja murskaamaan fasistisen Saksan kokeneimmat joukot. Neuvostoliiton omat joukot olivat karaistuneet ja niiden hyökkäyskokemus oli karttunut vuosi vuodelta.

Myös länsiliittoutuneiden toimilla kyseisenä aikana oli tietty merkityksensä tapahtumien kehityksessä. Italialais-saksalaisen armeijan tappio Pohjois-Afrikassa, englantilais-amerikkalaisten joukkojen maihinnousu Italiaan ja sitten Ranskaan, USA:n ja Englannin menestykset Atlantilla ja Tyynellämerellä olivat viholliselle kipeitä iskuja. Ratkaiseva merkitys oli kuitenkin Neuvostoliiton–Saksan-rintaman taisteluilla. Juuri ne olivat mittavimpia ja ankarimpia. Vuoden 1942 marraskuusta vuoden 1943 loppuun saakka neuvostojoukot murskasivat 218 fasistisen Saksan ja sen liittolaisten divisioonaa. Tuona aikana Puna-armeija eteni taistellen 500–1300 kilometriä ja vapautti lähes puolet maan miehitetystä alueesta. Neuvostojoukot lähenivät sinnikkäästi länsirajaa. Fasistijohtajat eivät pystyneet torjumaan neuvostojoukkojen painostusta eivätkä siirtymään asemasotaan.

Italialaisille ja saksalaisille joukoille Pohjois-Afrikassa tuotetut tappiot helpottivat USA:n ja Englannin meri- ja ilmalaivaston tehtävää Välimerellä. Ne saivat mahdollisuuden käyttää Välimeren kulkuväyliä ylläpitääkseen yhteyttä Lähi-itään, Intiaan sekä Intian ja Tyynenmeren alueella toimivien asevoimiensa osastoihin.

Vuoden 1943 kesän ja syksyn hyökkäysten aikana Yhdysvaltojen ja Englannin joukot valtasivat Sisilian ja Apenniinien eteläosan. Italia antautui ja sen armeija lakkasi olemasta. Se heikensi tuntuvasti fasistista akselia. Liittoutuneet saavuttivat herruuden Välimerellä. Melkoinen osa Italiaa oli silti yhä natsien miehittämä. Välimeren sotanäyttämö sitoi edelleenkin länsiliittolaisten voimia, joita tarvittiin toisen rintaman avaamiseen Pohjois-Ranskassa.

Vuoden 1943 lopulla tapahtui muutoksia myös Tyynenmeren sotanäyttämöllä. Tilanteen kehitykseen vaikuttivat tuntuvasti taistelut Neuvostoliiton–Saksan-rintamalla. Liittoutuneiden määrällinen ja laadullinen ylivoima imperialistisen Japanin asevoimiin nähden lujittui johdonmukaisesti.

Samaan aikaan pääosa Saksan maa- ja ilmavoimista oli edelleen itärintamalla.

Sodan kulussa tapahtunutta käännettä eivät olleet aiheuttaneet vain aseelliset yhteenotot ja Hitlerin-vastaisen liittoutuman asemien paraneminen, vaan se johtui kaikkien sodankäyntiä määräävien tekijöiden yhteisvaikutuksesta, mm. taloudellisista ja poliittisista tekijöistä.

Varsin tärkeää osaa näyttelivät Neuvostoliiton kansantalouden saavutukset. Taloudellisesti arvokkaiden alueiden väliaikaisesta menetyksestä huolimatta kommunistisen puolueen johtama neuvostokansa pystyi tuottamaan taisteluvälineitä enemmän kuin huomattavan osan Euroopan resursseista riistänyt natsi-Saksa. Samalla osoittautui yhä selvemmin kestämättömäksi länsijohtajien, ennen kaikkea Churchillin, suunnitelma sodan pitkittämisestä. Neuvostoliiton rintamilla Saksan armeijan voimat oli suurelta osaltaan jo murrettu, joten länsiliittoutuneet saivat lähettää joukkonsa mannermaalle pelkäämättä suuria menetyksiä. Englannin ja USA:n hallituspiirit alkoivat osoittaa halukkuutta strategiansa koordi-

nointiin Neuvostoliiton kanssa ja yhteisten operaatioiden järjestämiseen Euroopassa. Tosin tässäkin sodan vaiheessa näissä maissa kuului selvästi Neuvostoliitolle vihamielisten voimien ääni. Nämä voimat vaikuttivat tuntuvasti liittolaisten korkeimpien poliittisten ja sotilaallisten elinten toimintaan.

Puna-armeijan voitokas eteneminen kohti Neuvostoliiton länsirajaa vaikutti puolestaan yleiseen kansainväliseen tilanteeseen. Vuosi 1943, tärkeimmän murroksen vuosi, tiesi fasisminvastaisen vastarintaliikkeen melkoista vilkastumista miehitetyissä maissa. Isänmaanystävät yhdistyivät kaikkialla kansallisella tasolla. Perustettiin vastarintaliikkeen keskus- ja paikalliselimiä. Miehittäjiä ja heidän apureitaan vastaan käytävän aseellisen taistelun rintama laajeni. Vastarintaliikkeessä voimistui kommunistisen puolueiden johtamien vasemmistovoimien vaikutus.

Samalla Neuvostoliiton ja vapautusliikkeen eri osastojen välinen yhteistoiminta syveni ja monipuolistui. Neuvostohallitus tuki kaikin puolin vapautustaistelua. Tuhoamalla rajuissa taisteluissa hitleriläisen blokin päävoimia Puna-armeija helpotti olennaisesti orjuutettujen kansojen vastarintaa miehittäjiä vastaan ja auttoi vastarintaliikkeen edistymistä.

Suuri merkitys oli silläkin, että Saksan armeijan tappiot itärintamilla sekä saksalaisten ja italialaisten tappiot Pohjois-Afrikassa ja Italiassa syvensivät fasistisen liittoutuman kriisiä. Sisäpoliittinen tilanne kiristyi hyökkääjien leirissä vakavasti. Tappiot ja sodan näköalattomuus jäytivät väestön ja sotaväen moraalista kuntoa. Luottamus poliittiseen ja sotilaalliseen johtoon väheni vähenemistään, mikä tuotti natseille suuria vaikeuksia.

Lopullinen voitto oli sittenkin vielä kaukana. Sen saavuttamiseen tarvittiin kovia ponnistuksia ja suuria uhreja. Fasistisen blokin käytössä oli voimakas sotakoneisto ja suuret aineelliset resurssit sodan jatkamiseen. Siksi Hitlerin-vastaisen liittoutuman kaikkien osanottajien ja vapautusvoimien yhtenäisyys oli tarpeen.

Henry Wallace Taškentissa

Yksi USA:n ja Neuvostoliiton välisen yhteistoiminnan vakaimmista puoltajista oli siihen aikaan USA:n varapresidentti Henry Wallace, joka kehotti monesti ulottamaan Hitlerin-vastaisen liittoutuman positiivisen yhteistoimintakokemuksen sodanjälkeiseen kauteen. Wallace oli kannattanut presidentti Rooseveltia tämän hillitessä niitä, jotka vaativat »kovaa linjaa» Neuvostoliiton suhteen. Ei olekaan ihme, että USA:n hallitsevien piirien äärioikeistolaiset vihasivat Wallacea. Ne painostivat Rooseveltia estääkseen Wallacen hyvän tahdon vierailun Moskovaan ja riistääkseen häneltä mahdollisuuden tavata korkeimpia neuvostojohtajia. Taantumukselliset poliitikot pelkäsivät Wallacen osoittavan liian lämmintä myötätuntoa neuvostokansalle, mikä voisi heidän mielestään vahingoittaa »amerikkalaisten etuja». Rooseveltin oli pakko antaa periksi. Tehtiin päätös, että Wallace käy vain Keski-Aasiassa ja palaa sitten Siperian kautta Yhdysvaltoihin.

Kesäkuun puolivälissä 1944 Wallacen piti saapua Taškentiin Chongqingista. Lähettiläs Harriman kiiruhti Uzbekistanin pääkaupunkiin tapaamaan varapresidenttiä.

Vieraillessaan Neuvostoliitossa Wallace kiinnitti erikoista huomiota maatalousongelmiin, mikä selittyi hänen henkilökohtaisesta kiinnostuksesta tähän alaan. Hän ja Harriman kävivät monilla valtiontiloilla ja kolhooseissa sekä muutamilla koeasemilla, joilla neuvostotiedemiehet kehittelivät puuvillan, perunan ja melonien uusia lajikkeita. Noilla matkoillaan Wallace oli oikeassa elementissään. Palattuaan Moskovaan Harriman kirjoitti Washingtoniin näin: »Koko ikänsä Wallace on yrittänyt saada amerikkalaiset farmarit nojaamaan enemmän tieteeseen. Neuvostoliitossa hän näki, miten tiedettä ja tieteellisiä menetelmiä sovelletaan farmeilla, ja se ilahdutti häntä kovasti. Hän tapasi siellä kyvykkäitä maatalousasiantuntijoita, joilla oli riittävästi arvovaltaa ja vaikutusta pannakseen maanviljelijät noudattamaan suosituksiaan.»

Harriman puolestaan ja häntä seurannut USA:n Moskovan-lähetystön ensimmäinen sihteeri Tommy Thompson tutustuivat lähinnä alueen sosiaalisiin ja poliittisiin oloihin, sillä kuten Harriman korosti, »tuo seutu on tavallisesti

suljettu ulkomaisilta diplomaateilta». Päiväkirjassaan Harriman kertoo tavanneensa siellä poikkeuksellisen vieraanvaraista kansaa, nähneensä basaareilla runsaita maan antimia sekä osoituksia ennen eristyneen ja takapajuisen Keski-Aasian taloudellisesta noususta neuvostovallan vuosina.

USA:n varapresidentin Taškentista lähdön aattona järjestettiin juhlailta kaupungin ooppera- ja balettiteatterissa. Henry Wallace piti lyhyen puheen venäjän kielellä. Hän korosti amerikkalais-neuvostoliittolaisen yhteistoiminnan jatkamisen tärkeyttä. Harriman on hieman kateellisena todennut, että teatteriin kokoontunut yleisö ymmärsi häntä. Sitten amerikkalaisille vieraille esitettiin ensi kertaa uzbekin kielellä Bizet'n ooppera Carmen.

Yhdysvaltoihin varapresidentti Wallace palasi lentokoneella Omskin, Krasnojarskin, Jakutskin, Markovon, Uelkalin ja sieltä Alaskan ja Kanadan kautta. Runsaat matkavaikutelmat lujittivat entisestään Wallacen ystävällisiä tunteita neuvostokansaa kohtaan ja kannustivat häntä puoltamaan entistä tarmokkaammin sodan vuosina syntyneen yhteistoiminnan jatkamista sodan jälkeen. Tämä hänen selvä asenteensa yllytti »kovan linjan» kannattajia vastustamaan hänen nimeämistään varapresidenttiehdokkaaksi vuoden 1944 vaaleissa. Wallacen vastustajat uskottelivat Rooseveltille, että varapresidentin suosio oli alamäessä, ja pelottelivat sillä, että Wallacen ehdokkuus voi johtaa demokraatit vaalitappioon. Vaikka Wallacea kannattivat edistysmieliset demokraatit, ammattiyhdistysten monet johtajat, liberaalin lehdistön edustajat sekä presidentti Rooseveltin lähiapulaiset ja muiden muassa hänen puolisonsa Eleanor Roosevelt, huomattava osa demokraattisen puolueen johtajista oli toisen ehdokkaan kannalla. Muiden joukossa mainittiin Byrnes, Rayburn, Truman, Winant, tuomari Douglas ja eräät muut. Se seikka että vaaliasetelmien muotoutumisen sekavaan aikaan Roosevelt lähetti Wallacen Kiinaan ja Neuvostoliittoon, merkitsi eräiden havainnoitsijoiden mielestä valmiutta taipua painostukseen ja korvata varapresidentti toisella. Rooseveltin luona pidetyssä demokraattisen puolueen johtajien neuvottelussa selvisi, että Wallacen ehdokkuus herättää jyrkkiä vastaväitteitä. Silloin myös mahdollisten ehdokkaiden luettelo supistettiin oikeastaan kahteen: Byrnesiin ja Trumaniin. Neuvottelun loppuun mennessä

Neuvostovaltuuskunta Dumbarton Oaksin konferenssissa. Vasemmalta: S. B. Krylov, S. A. Golunski, S. K. Tsarapkin, A. A. Sobolev, A. A. Gromyko, V. M. Berežkov, kenraaliluutnantti N. V. Slavin, kontra-amiraali K. K. Rodionov ja G. G. Dolbin

Winston Churchillin saattamistilaisuus Moskovan lentokentällä lokakuussa 1944

Voiton paraati Moskovan Punaisella torilla

Trumanin kannattajat saivat tingityksi presidentiltä kirjallisen vakuutuksen siitä, että Truman on sopivin mies.

Wallacen palattua Washingtoniin hänen annettiin ymmärtää, että hänet on poistettu ehdokaslistasta. Wallace ei tahtonut käsitellä asiaa kenenkään muun paitsi presidentin kanssa. Tavatessaan tämän Valkoisessa talossa hän yritti selvittää tilanteen. Wallace näytti tuolloin Rooseveltille kyselyjen tuloksia, jotka osoittivat, että hänen asettamistaan varapresidentin ehdokkaaksi kannattaa melkoinen osa demokraattien tulevan puoluekokouksen (Chicago) valtuutetuista. Roosevelt näytti ottaneen nuo tiedot varteen ja lupasi lähettää kirjeen tukeakseen Wallacea. Roosevelt sanoi Wallacelle: »Toivon, että joukkue on taas sama, Henry.»

Luvattu kirje saapui kohta demokraattisen puolueen puheenjohtajalle. Roosevelt kirjoitti siinä Wallacesta seuraavaa: »Pidän hänestä, kunnioitan häntä, ja hän on henkilökohtainen ystäväni. Näistä syistä äänestäisin hänen puolestaan, jos olisin edustajakokousvaltuutettu.»

Roosevelt lienee uskonut tuolla hetkellä pystyvänsä torjumaan Wallacen vastustajien vastarinnan ja säilyttämään hänet varapresidentin paikalla. Monet amerikkalaiset tutkijat ovat kuitenkin sitä mieltä, että siihen mennessä presidentti oli jo antanut kannatuksensa Trumanille siksi, että tämä ehdokas turvasi hänelle demokraattisen puolueen oikeistosiiven kannatuksen ja voiton tulevissa vaaleissa. Roosevelt ei tahtonut tunnustaa sitä avoimesti. Joka tapauksessa kun Byrnes, jonka ehdokkuus myös hylättiin, soitti puhelimella presidentille, Roosevelt kiisti poistaneensa hänen nimensä listalta. San-Diegosta käsin Roosevelt ilmoitti puhelimitse Chicagossa avatulle demokraattien puoluekokoukselle kannattavansa Trumanin ehdokkuutta. Hän oli lopullisesti vakuuttunut, että Trumanin valinta turvaa hänelle varmimmin paikan Valkoisessa talossa seuraavaksi neljäksi vuodeksi. Roosevelt sanoi puhelimitse: »Sanokaa senaattorille (so. Trumanille), että jos hän haluaa demokraattisen puolueen kahtiajakoa, niin saa pysytellä syrjässä. Mutta hän tietää yhtä hyvin kuin minäkin, mitä siitä koituu aikana, joka on niin vaarallinen koko maailmalle.» Trumania ei tarvinnut suostutella kauan, joten varapresidenttiongelma ratkesi. Voitettuaan vaaleissa Roosevelt antoi Wallacelle uudessa halli-

tuksessa kauppaministerin salkun. Hänen ministeriytensä ei kuitenkaan kestänyt kauan. Huhtikuussa 1945 Roosevelt kuoli ja Truman astui presidentin virkaan. Se tiesi Washingtonin politiikan jyrkkää linjanmuutosta kohti Neuvostoliiton kanssa harjoitettavan yhteistoiminnan supistamista. Wallace vastusti julkisesti USA:n ajautumista »kylmään sotaan» ja Truman erotti hänet hallituksesta.

»Vankiparaati»

Sinä aurinkoisena heinäkuun aamuna vuonna 1944 olin vapaa. Päivystykseni alkoi vasta kello kahdelta päivällä, joten sain nähdä epätavallisen kulkueen. Jo illalla oli ilmoitettu, että aamulla Moskovan läpi kuljetetaan saksalaisia sotavankeja. Heidän matkansa kulki Dynamo-stadionilta Belorusskin rautatieaseman ohi Sadovojen kehäkatua pitkin. Menin Samotetšnaja-aukiolle. Sinne oli jo kokoontunut paljon väkeä. Silloin ei vielä ollut aukiota sulkevaa maasiltaa. Leveä katu laski loivasti Petrovkalta Tsvetnoi-puistokadulle. Näimme kohta ajotien koko leveydelle venyneet vankien rivit. Vartijat ajoivat ratsain rivistön molemmin puolin.

Vihertävän harmaa massa läheni hitaasti ja kauempaa ilmestyi näkyviin yhä uusia rivejä. Upseerit kulkivat kolonnan alkupäässä. He yrittivät osoittaa siisteyttä ja ryhdikkyyttä. Heidän perässään kulkevat sotamiehet olivat aika surkean näköisiä. Kauluksesta avatut haalistuneet puserot riippuivat säkkimäisesti. Enimmät vangit löntystivät pää painuksissa, toiset ryppyinen venelakki päässään, toiset paljain päin.

Katsojat seurasivat silmä kovana vankeja. Oli menossa kolmas sotavuosi, ja monet vankeja katsomaan tulleista neuvostoihmisistä olivat jo maksaneet sodalle katkerat lunnaat menettämällä omaisia ja läheisiä sekä kokemalla raskaita koettelemuksia ja ankaraa puutetta. Katsojat säilyttivät silti kunniakkaasti malttinsa. Vain heidän katseistaan huokui murhe ja syytös. Kukaan ei huudellut mitään eikä uhkaillut vankeja.

Muistelin tahtomattani, miten Wehrmachtin osastoja oli

marssinut tahtia polkien vasta vallatun Pariisin Champs-Élysées'ta pitkin. Palattuaan salamannopealta »länsiretkeltä» ne komeilivat jo vuoden 1940 kesällä Berliinin Siegesalleella. Seisoin silloin Tiergartenissa lähellä koristeltua koroketta, jolla itsevarma führer otti käsi ojossa vastaan »voittamattomien» joukkojensa paraatia. Miten ylimielisiä ja kopeita he olivatkaan. He olivat näkevinään koko maailman jalkojensa juuressa. Juuri siihen aikaan natsit alkoivat laatia Barbarossa-suunnitelmaa ja valmistella kavalaa hyökkäystä Neuvostoliiton kimppuun. Rynnätessään kesäkuussa 1941 koko voimallaan Neuvostoliittoon hitleriläiset suuntasivat pääiskunsa Moskovaan. Saman vuoden syksyllä Hitler kerskaili, että etumaiset saksalaisosastot näkevät jo Kremlin kirkkojen kupolit.

Ja nyt katselin Sadovojen kehäkadulla vihreänharmaata kulkuetta. Pidin olkapäilläni kaksivuotiasta poikaani Sergeita. Hän seurasi jäykistyneenä kulkuetta. Hänelle selitettiin, että ne ovat vangittuja vihollisia. Hän ei tietenkään osannut tajuta tapahtuman todellista merkitystä. Minulle taas vankiparaati merkitsi paljon. Kulkue jatkui puoli tuntia, tunnin, kaksi tuntia. Vankeja oli kymmeniä tuhansia. Nuo miehet olivat tunkeutuneet ase kädessään maahamme, polttaneet ja hajottaneet kaiken tiellään. He olivat saaneet käskyn hävittää perustuksiaan myöten neuvostomaan pääkaupungin ja vallata Neuvostoliiton rikkaudet saksalaisille konserneille. Tämä tehtävä oli osoittautunut ylivoimaiseksi. He pääsivät Moskovaan vain sotavankeina. Heitä kuljetettiin vartijoiden saatossa sen kaupungin katuja pitkin, jonka he olivat yrittäneet vallata ja joka oli muuttunut sosialistisen valtion voittamattomuuden symboliksi.

Mitä he ajattelivat kulkiessaan Sadovojen kehäkatua pitkin? Ymmärsivätkö he, että Hitler oli vetänyt heidät toivottomaan seikkailuun, saattanut heidän maansa katastrofin partaalle, että oli aika maksaa rikollisesta hyökkäyksestä ja kaikista niistä raakalaisteoista, joita natsit suorittivat väliaikaisesti miehittämiensä maiden alueilla?

Tutkiskelin vankien kasvoja. Monet tuijottivat välinpitämättömästi jalkoihinsa. Eräät vilkuilivat ympärilleen vihaisesti varmaankin siinä uskossa, että Hitlerin lupaama ihmease kääntää sotaonnen heidän puoleensa. Mutta ihmease oli

tappion murtaman ja tulevaisuutta kammoavan hullun houre. Wehrmacht ei saavuta enää pikaisia voittoja. Tällainen johtopäätös oli ilmiselvä kaikille niille, jotka seurasivat 17. heinäkuuta 1944 Moskovassa 57000 sotavangin kulkuetta. Se lujitti entisestään tuhansien neuvostoihmisten uskoa käymänsä taistelun oikeellisuuteen ja pikaiseen voittoon vihollisesta.

Olen myöhemmin tavannut Länsi-Saksassa joitakin muistiini ainiaaksi painuneen vankiparaatin osanottajia. Heidän kertomuksiaan kannattaa mielestäni esittää. He olivat tienneet gestapon julmuuksista ja natsien epäinhimillisyydestä neuvostosotavankien kohtelussa. Siksi he olivat kovasti huolestuneet, kun suuri vankijoukko koottiin Moskovan laitaan. He olivat pelänneet joutuvansa koston uhreiksi ja sitä, että heidät ajetaan jalkaisin Siperiaan, missä he paleltuisivat kaikki kuoliaaksi. He olivat olettaneet, että ennen matkaa heidät kuljetetaan raivostuneen väkijoukon halki, jotta se saisi purkaa vihansa. Tällaisten kauhukuvitelmien valtaamia vankeja hämmästytti sitten Moskovan asukkaiden maltillisuus ja pidättyvyys.

Silloin syntyi seuraava vitsi. Moskovasta vankileirille palannut sotilas katsoi parakin seinässä olevaa pallonpuoliskojen karttaa ja kysyi kumppaniltaan:

– Mikä on tuo pieni ruskea läiskä keskellä Eurooppaa?

– Se on Saksa.

– Entä tuo valtava vaaleanpunainen alue, joka ulottuu Tyynellemerelle asti?

– Se on Neuvostoliitto.

– Olikohan führer nähnyt tuota karttaa ennen kuin lähetti meidät tänne?

Sodan jälkeen kuulin tämän vitsin monesti Saksan liittotasavallassa.

»Vankiparaati» oli opettavainen muillekin kuin sen osanottajille. Sitä seurasivat Moskovassa toimineet länsimaiset diplomaatit. Tämä näytös osoitti väkisinkin neuvostovaltion vahvuutta, neuvostokansan hengenvoimaa, tahdonlujuutta ja uskoa pikaiseen voittoon. Vielä hiljan »voittamattomana» tunnetun hitleriläisen Wehrmachtin kymmenien tuhansien sotavankien saatto Moskovan läpi teki eittämättä valtavan psykologisen vaikutuksen. Se kannusti uudemman kerran

länsivaltojen johtajia tarkastelemaan tosiasioita tervejärkisesti. Voitto Hitler-Saksasta ja sen liittolaisista oli jo lähellä. Valtavia uhreja, menetyksiä ja hävitystä kokenut Neuvostoliitto vei sotaa päätökseen entistä voimakkaampana. Oli ilmeisen selvää, että sodan jälkeen se esittää maailmassa aktiivisempaa osaa kuin maailmansotien välisellä kaudella, ja sen kansainvälinen arvovalta kohoaa korkeammalle kuin koskaan aiemmin. Länsipoliitikkojen täytyi ajatella sitäkin, että fasististen akselivaltojen miehittämissä maissa erikoisesti Neuvostoliiton loistavien voittojen innoittama vastarintaliike saattaa menestyessään muuttaa poliittista tilannetta Euroopassa. Suurta osaa vastarintaliikkeessä näyttelivät vasemmistovoimat, lähinnä kommunistit, jotka osoittivat suurta rohkeutta ja sinnikkyyttä taistelussa miehittäjiä vastaan.

Kaiken tämän täytyi loogisesti ajatellen panna länsijohtajat muuttamaan suhtautumistaan sosialistiseen valtioon ja etsimään kansainvälisessä politiikassa uusia uria luodakseen eri yhteiskuntajärjestelmiin kuuluvien maiden välille yhteistoimintakoneiston. Neuvostoliitto noudatti puolestaan johdonmukaisesti eri yhteiskuntajärjestelmiä edustavien valtioiden rauhanomaisen rinnakkaiselon leniniläisiä periaatteita ja kehotti sovittamaan erimielisyydet neuvottelutietä eikä asevoimalla sekä kehittämään molemmin puolin edullista yhteistoimintaa. Tie yhteistoimintaan oli siis auki, jos länsivallat olisivat osoittaneet hyvää tahtoa siihen. Mutta Washingtonissa ja Lontoossa ratkaiseva sananvalta kuului edelleen niille vaikutusvaltaisille poliitikoille, jotka vastustivat yhdenvertaista yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa. He pyrkivät elvyttämään sodanedellisen neuvostovastaisen kurssin. He toivoivat, että neuvostokansan jatkaessa raskasta ja veristä taisteluaan fasistiarmeijoiden päävoimia vastaan he voivat painostaa Moskovaa ja saada sodan jälkeen aikaan sellaisen järjestyksen, joka vastaisi USA:n ja Englannin monopolien pyrkimystä vaikutusvaltansa laajentamiseen.

Kaksi näkemystä YK:n luonteesta

Elokuun 21. päivänä 1944 Dumbarton Oaksissa (Washington) alkoi kolmen vallan edustajien konferenssi, jonka tuli

laatia luonnos kansainväisen järjestön peruskirjaksi. Konferenssissa käydyt keskustelut osoittivat toisaalta Neuvostoliiton ja toisaalta Yhdysvaltojen ja Englannin käsittävän eri tavalla perustettavan järjestön tarkoituksen.

Siihen mennessä Moskovassa oli jo pitkään harkittu keinoja, joilla ihmiskunta voitaisiin suojata varmasti uuden maailmanlaajuisen selkkauksen uhalta. Moni seikka saattoi riippua rauhan ja kansojen turvallisuuden ylläpitämiseksi perustettavan kansainvälisen järjestön rakenteesta. Neuvostohallituksen mielestä tällaisen järjestön tuli toimia nopeasti ja tuloksellisesti. Kestävä rauha tuli rakentaa suurvaltojen yhtenäisyyden varaan. Nimenomaan tällaisen kannan pohjalta neuvostohallitus kaavaili tulevan kansainvälisen järjestön rakennetta. Perustamishankkeissa tuli ennen muuta ottaa huomioon aikoinaan lännessä useita pilvilinnoja pystyttäneen Kansainliiton kielteinen kokemus.

Kansainliiton päävika oli siinä, ettei se kyennyt toimimaan tehokkaasti rauhan rikkojia vastaan. Se ei ollutkaan ihme. Liiton perustajat eivät oikeastaan olleet kiinnostuneita rankaisemaan tehokkaasti hyökkääjää, sillä he olivat tarkoittaneet järjestönsä lähinnä verhoamaan silloin ainoan sosialistisen valtion Neuvostoliiton vastaisen hyökkäyksen valmistelua.

Dumbarton Oaksin konferenssin osanottajat ottivat tietenkin varteen Kansainliiton surkean kohtalon kaavaillessaan kansainvälistä turvallisuusjärjestelmää. He käsittelivät tuota kokemusta moneen otteeseen konferenssin istunnoissa ja panivat erikoista huomiota tulevan järjestön johtoelinten päätöksentekomenettelyyn turvatakseen päävastuuta yleisen rauhan ylläpitämisestä kantavien suurvaltojen välttämättömän toimintayhtenäisyyden.

Mutta juuri äänestysmenettelyn suhteen konferenssin osanottajien mielipiteet jakautuivat, mikä heijasti uuden turvallisuusjärjestön tarkoitusperien erilaista ymmärtämistä. Neuvostoliitto asetti tavoitteekseen kestävän rauhan rakentamisen, USA:n ja Englannin hallitsevat piirit yrittivät panna kansainvälisen järjestön palvelemaan imperialistisia tavoitteita.

Amerikkalaisten ehdottama rauha tarkoitti Yhdysvaltojen määräysvaltaa maailmanpolitiikassa. Jopa presidentti Roosevelt puhuessaan suurvaltojen yhteistoiminnan merkityksestä

toisti itse asiassa tunnetun englantilaisen sananparren, jonka mukaan »kaikki ovat yhdenvertaisia, mutta jotkut ovat muita yhdenvertaisempia». Yhdysvaltojen hallituspiirit olivat varmoja siitä, että sodan jälkeen heidän maansa on kaikkein voimakkain ja vaikuttaa ratkaisevasti kansainvälisiin asioihin. Jo siihen aikaan eräät Washingtonin poliitikot hautoivat toiveita amerikkalaista mallia noudattavasta maailmasta. Mainittakoon tässä yhteydessä Elliott Rooseveltin muistiinpanot keskustelusta isänsä kanssa. Vähää ennen Teheranin konferenssia presidentti oli selittänyt tilanteen seuraavasti: »Kuvittele, että se on jalkapallo-ottelu. Me olemme sanokaamme varapelaajia penkillä. Tässä pelin vaiheessa peruspelaajia ovat venäläiset, kiinalaiset ja ehkä vähemmässä määrin englantilaiset. Meidän tulee olla pelaajia, jotka yhtyvät sotaan ratkaisevalla hetkellä––. Luulen että se hetki valitaan oikein.»

Tällainen käsitys Yhdysvaltojen erikoisesta roolista tuli selvästi ilmi amerikkalaisten luonnoksesta tulevan kansainvälisen rauhanturvajärjestön peruskirjaksi.

Kuuluin silloin valtuuskuntaan, jota johti Neuvostoliiton Yhdysvaltain-suurlähettiläs Andrei Gromyko. Dumbarton Oaksin konferenssin työstä ja ilmapiiristä olen kertonut yksityiskohtaisesti kirjassaani YK:n alkulähteillä. Tässä rajoitun vain muutamiin yleisiin huomautuksiin.

Jokainen valtuuskunta oli tuonut Dumbarton Oaksiin turvallisuusjärjestön sääntöjen eli »peruskirjan» luonnoksen. Konferenssi aloitti työnsä vertailemalla osapuolten luonnoksissaan ilmaisemia näkökantoja. Esitän lyhyesti nämä luonnokset.

Englantilaisten viisikohtainen ehdotus alkoi tulevan järjestön periaatteiden ja tarkoitusperien sekä sen rakenteen esittelyllä. Kansainvälisen rauhan ja turvallisuuden ylläpitämisen ohella järjestön tuli parantaa taloudellisia olosuhteita koko maailmassa ja täyttää muita positiivisia tehtäviä. Järjestön perustamisaloitteen tehneille valtioille – Neuvostoliitolle, USA:lle, Englannille ja Kiinalle – oli turvattava erikoinen rooli. Pääelimiksi suunniteltiin maailmankokous ja maailmanneuvosto. Toinen jakso sisälsi ehdotuksia niistä keinoista, joilla selvitetään rauhanomaisesti kansainväliset kiistakysymykset, ylläpidetään rauhaa ja turvallisuutta. Poliittiset kiis-

tat tuli ratkaista maailmanneuvostossa, jonka päätöslauselma astuisi voimaan kahdella kolmasosalla äänistä mukaan lukien suurvaltojen äänet. Seuraava kohta koski sotilaallisia kysymyksiä. Siinä ehdotettiin sotilas- ja esikuntakomitean muodostamista neljän vallan edustajista sekä varuskuntien perustamista eräille tarkasti osoitetuille alueille.

Amerikkalaisten hyvin yksityiskohtaiset ehdotukset jakautuivat seuraaviin jaksoihin: 1. Kansainvälisen järjestön yleisluonne; 2. Yleiskokous; 3. Toimeenpaneva neuvosto; 4. Kansainvälinen tuomioistuin; 5. Kiistojen rauhanomainen ratkaisu; 6. Sodanuhan ja rauhanrikkomusten määrittely ja siihen liittyvät toimet; 7. Aseistusten ja asevoimien sääntely; 8. Taloudellinen ja sosiaalinen yhteistoiminta; 9. Päähallinto ja sihteeristö; 10. Järjestön perustaminen ja päätösten toimeenpanomenettely.

Yleiskokouksessa olisi kaikilla järjestön jäsenillä yksi ääni. Sitä vastoin tulo- ja menoarvion suhteen kullakin valtiolla piti olla sen rahoitusosuutta vastaava äänimäärä. Tällä tavoin Yhdysvallat toivoi hankkivansa lisää vaikutusvaltaa. Toimeenpanevaan neuvostoon tuli kuulua 11 jäsentä ja näistä kansainvälisen järjestön neljä perustajavaltiota ynnä Ranska. Neuvostossa äänestettäessä ratkaisisi äänten enemmistö, johon kuuluisivat kaikkien vakinaisten jäsenvaltioiden äänet. Talous- ja sosiaalineuvoston tuli luonnoksen mukaan saada laaja toimivalta muun muassa koordinoidakseen monenlaisten erikoistuneiden sosiaalis-taloudellisten laitosten toimintaa. Luonnoksessa oli edellytetty järjestön pääjohtajan virka. Pääjohtaja vaihtuisi viiden vuoden kuluttua ja hänen käytössään olisi sihteeristö.

Neuvostoliiton luonnos korosti erikoisesti sitä, että tulevassa järjestössä pääosa tulee olla niillä valtioilla, jotka ovat kantaneet suurimman taakan sodassa fasistihyökkääjiä vastaan. Juuri ne ovat eniten vastuussa rauhan säilymisestä. Keskuselimen tulee edustaa kaikkia suurvaltoja, joten vaikutusvoimaisen päätöksen tekemiseen tarvitaan yksimielisyyttä. Luonnoksessa osoitettiin, että järjestöllä pitää olla käytössään kansainvälisiä asevoimia. Koska se on tarkoitettu nimenomaan turvallisuusjärjestöksi, sen toimivaltaan ei pidä sisällyttää taloudellisia, sosiaalisia eikä muita sellaisia kysymyksiä. Ne on uskottava erikoisjärjestölle.

Vaikka kolmen luonnoksen monet kohdat olivat samanlaisia tai läheisiä, niin asiakirjojen ylimalkainenkin rinnastelu osoitti, että niiden pohjaksi otetut käsitykset ovat periaatteellisesti erilaiset. Se ilmeni myös konferenssin keskusteluissa. Englantilaisten ja amerikkalaisten luonnokset korostivat uuden kansainvälisen järjestön yleisluonnetta. Neuvostoliittolainen osapuoli korosti erikoisesti järjestön päätehtävää: hyökkäyksen torjumista, rauhan ja turvallisuuden ylläpitämistä. Neuvostovaltuuskunta onnistui loppujen lopuksi viemään tämän korostuksen läpi YK:n sääntöihin.

Kerron tässä vain joistakin sääntöluonnosten käsittelyn puolista.

Konferenssin osapuolten asenteita valaisi hyvin hyökkäystermin johdosta käyty keskustelu. Termi sisältyi Neuvostoliiton luonnokseen. Englantilaiset ja amerikkalaiset kehottivat luopumaan tämän termin käytöstä, sillä se saattoi muka aiheuttaa hankaluutta. Englannin valtuuskunnan johtajan Henry Cadoganin mielestä oli ollut useita tapauksia, kun kahden maan välille syttyi sota eikä ollut selvä, kumpi oli hyökkääjä. Andrei Gromyko torjui päättävästi tuollaisen perustelun. Hän muistutti, että järjestön tärkeimpiä tehtäviä on määritellä kussakin konkreettisessa tilanteessa, kumpi puoli on hyökkääjä. »Se on tulevan kansainvälisen turvallisuusjärjestön pyhä velvollisuus. Ellemme sano sitä suoraan, niin helpotamme mahdollisen hyökkääjän kavalaa toimintaa», hän korosti.

Amerikkalaiset ja englantilaiset edustajat vastustivat sittenkin hyökkäys-termin käyttöä. Torjuakseen termin selkeän määritelmän he esittivät monenlaisia muodollisia ja teknisiä kysymyksiä. Cadogan järkeili siitä, ettei tärkeää ole hyökkäyksen määrittely, vaan järjestön kyky lopettaa selkkaus. Siksi muka järjestö hukkaisi vain aikaa pitkiin väittelyihin siitä, kumpi maa on hyökkääjä. USA:n edustaja James Dunn vetosi siihen, että hyökkäys-käsitettä oli monta vuotta pohdittu Kansainliitossa eikä ollut saatu aikaan mitään sopimusta.

Länsivallat yrittivät ilmeisesti poistaa hyökkäys-termin määrittelyn järjestön toimivallasta. Neuvostoliittolainen puoli vastusti jyrkästi näitä yrityksiä. Neuvostoedustaja tähdensi, että juuri hyökkäyksen selvän määritelmän puuttuminen oli

hankaloittanut toimenpiteitä rauhan rikkojia vastaan. Kansainliitto ei ollut onnistunut sopimaan tästä termistä siksi, että länsimaiden vaikutusvaltaiset poliittiset piirit olivat vastustaneet hyökkäyksen selkeää määrittelyä. Fasistisia johtajia kannustaneet länsipoliitikot jättivät siten mahdolliselle hyökkääjälle porsaanreikiä sekä hyökkäyksen suorittamista että rangaistuksen välttämistä varten.

Pitkä ja väliin hyvin kärkevä keskustelu ei silti edistänyt hyökkäyksen selvää määrittelyä. Dumbarton Oaksissa hyväksyttyyn asiakirjaan jäivät sentään maininnat hyökkäystoimista.

Nykyisin on selvää, miksi USA:n ja Englannin edustajat vastustivat Dumbarton Oaksissa niin sitkeästi hyökkäys-termin määrittelyä YK:n säännöissä. Sodanjälkeisellä kaudella tapahtuneet törkeät imperialistiset hyökkäystoimet ja puuttumiset toisten maiden asioihin ovat vakuuttavasti osoittaneet, ketä hyökkäyksen määrittely YK:n säännöissä olisi haitannut. USA:n ja Englannin edustajien konferenssissa ottama asenne todistaa, että myöntyessään kansainvälisen turvallisuusjärjestön perustamiseen Washington ja Lontoo halusivat säilyttää vapaat kädet siltä varalta, että hyökkäyksen selkeän määritelmän puuttuminen voisi helpottaa imperialistista seikkailua.

Kiista veto-oikeudesta

Vaihdellessaan alustavasti mielipiteitä sodanjälkeisestä järjestyksestä Hitlerin-vastaisen liittoutuman jäsenet olivat olleet yksimielisiä suurvaltojen yhtenäisyyden välttämättömyydestä tulevan kansainvälisen turvallisuusjärjestön tehokkaalle toiminnalle. Tästä asiasta Dumbarton Oaksissa syntyi kuitenkin väittelyä. USA:n ja Englannin edustajat ehdottivat että yksimielisyyssäännöstä poikettaisiin silloin, kun kiista koskee neuvoston vakinaisen jäsenen etuja. Neuvostovaltuuskunta torjui tämän ehdotuksen. Äänestysmenettelyä koskeva kiista jatkui koko konferenssin ajan. Neuvostoliiton valtuuskunta joutui voimakkaan painostuksen kohteeksi. USA:n valtuuskuntaa johtanut Edward Stettinius uskotteli, ettei Yhdysvaltojen senaatti hyväksyisi milloinkaan asiakirjaa,

joka myöntäisi kiistan osapuolelle äänioikeuden. Hän ilmaisi huolestuksensa sen takia, että Neuvostoliiton tinkimättömyys saattaa estää yleensä Yhdistyneiden kansakuntien perustamisen, sillä pienet maat eivät muka hyväksy neuvostoliittolaisen osapuolen ehdottamaa menettelyä. Stettinius varoitti, että syntyneet erimielisyydet voivat päästä lehdistön sivuille ja silloin nousee häly konferenssin epäonnistumisesta. Englannin valtuuskunta tuki amerikkalaisia.

Painostuksesta välittämättä neuvostovaltuuskunta piti kiinni kannastaan. Gromyko sanoi päättävästi, ettei suurvaltojen yksimielisyyden periaatteesta voi olla mitään poikkeuksia. Hän muistutti tuon periaatteen olleen se sovittu perusta, johon kaikki osapuolet olivat nojanneet neuvottelujen alusta lähtien. Suurvalloilla tulee tietenkin olla erikoisasema järjestössä, koska niillä on suurin vastuu rauhan säilyttämisestä. Neuvostoedustaja ilmaisi varmuutensa siitä, että pienet maat hyväksyvät tuon periaatteen, koska asia on aina vaatinut sen mukaista lähestymistapaa. »Ei sovi ennalta olettaa, että kansojen turvallisuudesta päävastuuta kantavat suurvallat joutuvat heti paikalla vedetyiksi kiistoihin. Päinvastoin tulisi lähteä siitä, että niiden menestyksellisellä yhteistoiminnalla sodassa ja niiden nykyisellä kamppailulla ihmiskunnan turvallisuuden puolesta tulee vastedeskin olemaan tärkeä merkitys rauhan ylläpitämiselle», Gromyko sanoi.

Neuvostoliitolla oli tietenkin painavia syitä noudattaa tiukasti aiemmin sovittua kantaa tässä kysymyksessä. Englantilaisten ja amerikkalaisten ehdotusten hyväksyminen horjuttaisi rauhan asialle välttämätöntä suurvaltojen yhtenäisyyttä. Niiden yhteistoiminta vaikeutuisi vakavasti, jos joku neuvoston vakinaisista jäsenistä menettäisi oikeuden osallistua äänestykseen ja turvallisuusneuvosto tekisi päätöksen ilman sitä tai jopa sitä vastaan. Neuvostoliitto ei voinut sallia länsivaltojen hankkivan pelkällä lukumääräisellä enemmistöllä mahdollisuutta sanella tahtoaan sosialistiselle valtiolle.

Amerikkalaisten ja englantilaisten edustajien vaatimus riistää kiistaan osallistuvalta valtiolta äänioikeus neuvostossa ei ollut suinkaan pyyteetön eikä objektiivinen, jollaiseksi he esittivät sen. Koska siihen aikaan Neuvostoliitto oli ainoa sosialistinen valtio, Washingtonin ja Lontoon poliitikot

olivat täysin varmoja, että mikäli syntyy vakavaa erimielisyyttä, USA:lla ja Englannilla tulisi neuvostossa ja yleiskokouksessa olemaan ehdoton äänestenenemmistö. Niiden olisikin helppoa näytellä silloin valmiutta alistumaan itsensä ehdottamiin toimenpiteisiin. Ne eivät silloin osanneet aavistaa, että joku neuvoston muista paitsi Neuvostoliitto jäsenistä uskaltaisi vastustaa USA:ta tai Englantia, joihin näitä maita sitoivat lukuisat taloudelliset, poliittiset, ideologiset ja sotilaalliset yhteydet. Ne halusivatkin syrjäyttää Neuvostoliiton äänestyksistä sen etuja välittömästi koskettavissa kiistatapauksissa.

Koska Dumbarton Oaksissa tästä perusluonteisesta kysymyksestä käydyt neuvottelut olivat ajautuneet umpikujaan, amerikkalainen osapuoli päätti ulottaa keskustelun konferenssin puitteiden ulkopuolelle. Presidentti Franklin Roosevelt lähetti neuvostohallituksen päämiehelle Stalinille henkilökohtaisen kirjeen, jossa hän ilmaisi huolestuksensa Dumbarton Oaksissa käytävien neuvottelujen etenemisestä. »Jäljellä on nähtävästi yksi tärkeä kysymys, josta emme ole vielä sopineet. Se koskee äänestystä neuvostossa. Me ja britit olemme vakaasti sillä kannalla, että neuvoston tehdessä päätöstä riitapuolet eivät saa äänestää siinäkään tapauksessa, kun toinen niistä on neuvoston vakinainen jäsen. Sillä välin Teidän Hallituksenne, sikäli kuin ymmärsin lähettiläänne, puoltaa päinvastaista kantaa.»

Hän totesi edelleen, etteivät amerikkalaiset voineet kieltäytyä esittämästään periaatteesta, ja väitti pienten kansakuntien käsittävän toisenlaisen päätöksen muka valtojen yritykseksi asettua lakien yläpuolelle. »Näiden syiden takia minä toivon, että Te katsotte mahdolliseksi antaa valtuuskunnallenne ohjeeksi myöntyä äänestystä koskevaan ehdotukseemme. Jos tämä kävisi päinsä, Dumbarton Oaksin neuvottelut päättyisivät pian täydelliseen ja huomattavaan menestykseen.»

Rooseveltin vetoomus ei auttanut asian ratkaisua. Vastauskirjeessään Stalin muistutti amerikkalaisten alunperin ehdottamasta erikoisesta äänestystavasta niissä kiistatapauksissa, jotka koskevat neuvoston yhtä tai useampaa vakinaista jäsentä. Hän korosti pitävänsä tätä ehdotusta oikeana ja jatkoi: »Muussa tapauksessa Teheranin konferenssissa saavuttamamme sopimus kuivuu kokoon, sillä sen periaatteena on lähinnä turvata neljän vallan toimintayhtenäisyys hyökkäyksen torjumiseksi tulevaisuudessa.

Tällainen yhtenäisyys edellyttää tietenkin, ettei näiden valtojen kesken ole sijaa epäluuloille. Mitä Neuvostoliittoon tulee, niin se ei voi olla näkemättä eräitä nurjia ennakkoluuloja, jotka häiritsevät usein todella objektiivista suhtautumista Neuvostoliittoon. Muidenkin maiden olisi harkittava seurauksia, joita saattaa koitua johtavien valtojen yhtenäisyyden puuttumisesta.»

Suurvaltojen vastakkainoloa koskeva varoitus oli hyvin paikallaan. Jo siihen aikaan monet länsimaiset poliitikot epäilivät englantilaisten ja amerikkalaisten ehdotuksen pätevyyttä. Jopa Yhdysvaltojen valtuuskunnalta Dumbarton Oaksin neuvotteluissa puuttui yksimielisyyttä. Jotkut sen jäsenet arvelivat äänestystapaa koskevien erimielisyyksien häiritsevän välittömästi sotatoimien edistymistä Euroopassa ja vähentävän Neuvostoliiton halua yhtyä sotaan Japania vastaan. He uskottelivat, että erimielisyys saattaa viimein kariuttaa yritykset perustaa kansainvälinen turvallisuusjärjestö, ja epäilivät senaatin suostuvan Yhdysvaltojen rajoitettuun äänivaltaan maan joutuessa osalliseksi kiistaan. Konferenssissa läsnä ollut amerikkalainen diplomaatti Charles Bohlen on kirjassaan Historian silminnäkijä tunnustanut: »Yhdysvalloissa ilmeni laajasti haluttomuutta liittyä järjestöön, joka määräehtojen vallitessa saattoi tyrkyttää meille tahtoaan.»

Näin ollen monet USA:n valtuuskunnan jäsenet kehottivat hyväksymään Neuvostoliiton puoltaman kannan, joka tuntui heistä järkevältä ja oli oikeastaan ollut myös amerikkalaisten kantana. Neuvostoliittolaisen osapuolen järkkymättömyys tässä kysymyksessä voimisti erimielisyyttä länsileirissä.

Monien amerikkalaisten sotilashenkilöiden ja poliitikkojen tukema Neuvostoliiton kanta esitti viime kädessä näkyvää osaa YK:n turvallisuusneuvostossa suoritettavan äänestyksen säännöstelyssä. Tosin Dumbarton Oaksissa ei päästy sopimukseen. Päätösasiakirjassa todettiin, että kolme hallitusta jatkavat äänestysongelman käsittelyä.

Kahden ja puolen kuukauden kuluttua konferenssin päättymisestä presidentti Roosevelt lähetti Stalinille kirjeen.

Siinä hän ehdotti äänestysmenettelyn erilaistamista turvallisuusneuvostossa käsiteltävien ongelmien laadun mukaisesti. Neuvostohallitus tutki tämän ehdotuksen, mutta kysymys jäi avoimeksi kolmen vallan johtajan Jaltan tapaamiseen asti. Tässä tapaamisessa hyväksyttiin nykyäänkin voimassaoleva äänestysmenettely.

POTSDAMIN AATTONA

VAIKEUKSIA LIITTOLAISSUHTEISSA

Sotilaallinen suunnittelu

Teheranin konferenssissa esille otettu kysymys sotilaallisesta suunnittelusta kaipasi kehittelyä. Suunnitteluongelmia tarkastelivat pääasiassa Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen edustajat nojaten siihen mielipiteidenvaihtoon, joka tapahtui Iranissa neuvostohallituksen johtajan ja USA:n presidentin kesken. Kyse oli amerikkalaisten lentokoneiden niin sanotuista sukkulalennoista. Noustuaan ilmaan lännessä ja pudotettuaan pomminsa Saksaan amerikkalaiset laivueet voisivat laskeutua Neuvostoliiton alueelle, ottaa polttoainetta ja pommeja ja suorittaa samanlaisen pommituksen paluumatkalla. Kysymyksen ratkaisemiseksi lähettiläs Harriman kävi 2. helmikuuta 1944 Kremlissä Stalinin puheilla. Harriman on kertonut keskustelusta muistelmissaan.

Esitettyään asiansa lähettiläs korosti, että saatuaan Neuvostoliiton alueelta käyttöönsä lentokenttiä amerikkalaiset ilmavoimat voisivat Englannista ja Italiasta käsin pommittaa Saksan aluetta. Ilman niitä pommituslennot rajoittuvat reuna-alueille. Hyökätessään sisämaassa olevien kohteiden kimppuun lentäjät joutuvat murtautumaan samaa reittiä käyttäen takaisin usein vaurioituneilla lentokoneilla ja saksalaisten hävittäjäparvien takaa-ajamina.

– Montako lentokonetta osallistuu sukkulalentoihin? Stalin kysyi.

– Aiomme suorittaa yhdestä kolmeen lentoon käyttäen 120 konetta kerralla, lähettiläs vastasi.

– Olisiko venäläisten annettava polttoaine?

– Ei, polttoaine, pommit ja tarvittavat varaosat toimitetaan Yhdysvalloista.

– Entä kuka huoltaa lentokoneita: amerikkalaiset vai venäläiset?

– Täytyy nähtävästi tuoda jokin määrä amerikkalaisia asiantuntijoita, varsinkin raskaiden pommikoneiden B-17 ja B-24 huoltamiseksi. Olisi hyvä, jos venäläiset voisivat antaa kenttämiehistöä, joka toimisi amerikkalaisten asiantuntijoiden ohjauksella.

Stalin ajatteli vähän aikaa ja sanoi:

– Me suhtaudumme tähän suunnitelmaan myönteisesti. Luulen että hitleriläiset tuntevat tämän jälkeen kovemmin nahoissaan liittolaisten iskujen voiman.

Tällä tavalla sovitulle sukkulaoperaatiolle annettiin peitenimi Frantic. Ensi alkuun Stalin tarjosi Neuvostoliiton alueella lentokenttiä 150–200 raskaan pommikoneen vastaanottamiseksi. Hän antoi myös amerikkalaisten valokuvaustiedustelukoneille luvan laskeutua joka päivä Neuvostoliiton alueelle. Toisen oli määrä saapua Italiasta ja toisen Englannista.

– Valokuvatessaan maaleja Saksan alueella, Harriman sanoi, – tiedustelijamme kiinnittävät erikoista huomiota Puna-armeijaa kiinnostaviin alueisiin.

Stalin kiitti ja tiedusteli sitten amerikkalaisten lentokoneiden käyttämän polttoaineen oktaanilukua, lentäjien yhteydenpitoa maahan ja sen yhteydessä mahdollisesti aiheutuvia kielellisiä vaikeuksia. Harriman sanoi antavansa Yhdysvaltojen sotilasedustuston päällikön kenraali Deanen tehtäväksi sopia kaikista näistä käytännöllisistä järjestelyistä neuvostoliittolaisten asiantuntijoiden kanssa.

Näin neuvostoliittolainen osapuoli ratkaisi nopeasti ja hyvää tahtoa osoittaen kysymyksen, jota Yhdysvaltojen hallitus piti sangen tärkeänä.

Toinen Harrimania kiinnostanut kysymys koski lentotukikohtien saamista Kaukoidän rannikolta. Näiden tukikohtien avulla amerikkalaiset aikoivat voimistaa lentohyökkäystään Japania vastaan. Tuossa vaiheessa neuvostohallitus ei vielä ollut valmis neuvottelemaan asiasta.

– Pelkäämme yhä sitä, että tukikohtien antaminen saattaa provosoida japanilaiset hyökkäämään ennen kuin olemme varustaneet uudelleen ja täydentäneet Kaukoidän asevoimiamme, Stalin selitti.

Harriman otti selityksen vastaan ymmärtäväisesti.

– Me aiomme, Stalin jatkoi, – siirtää Kaukoitään neljä

jalkaväkiarmeijakuntaa. Mutta se ei käy päinsä ennen kuin lännessä Saksan mahti on murskattu. Heti kun se tapahtuu ja joukot siirretään, lakkaamme pelkäämästä japanilaisten provokaatioita.

Kysymykseen siitä, onko neuvostoliittolainen osapuoli halukas vaihtamaan USA:n kanssa Japania koskevia tiedustelutietoja, Stalin vastasi myöntävästi, joskin lisäsi, että Moskovan hallussa olevat tiedot ovat hyvin niukkoja.

Sitten Stalin kertoi Harrimanille, että eräällä virallisella vastaanotolla Tokiossa Japanin pääesikunnan päällikkö Sugiyama oli keskustelussa Neuvostoliiton edustajan kanssa sanonut haluavansa tavata neuvostohallituksen johtajan.

– Sugiyama sanoi, ettei saksalaisilla ole mitään merkitystä japanilaisille ja että heidän sopimuksensa Saksan kanssa on pelkkä paperi. Minä en tietenkään aio tavata Sugiyamaa, emmekä ole antaneet japanilaisille mitään vastausta, Stalin lisäsi.

Samassa Stalin sanoi, että japanilaisten poliitikkojen ele paljastaa heidän pelkäävän tulevaisuutta kovasti, sillä korkea-arvoinen japanilainen sotilashenkilö kääntyi arkaluonteisessa asiassa tavallisen neuvostoedustajan puoleen.

– Japanin asenteen muuttumista, Stalin jatkoi, – todistaa myös japanilaisten meille tekemä ehdotus luovuttaa Neuvostoliitolle maaöljy- ja kivihiilitoimiluvat Pohjois-Sahalinilla. Tästä kaupasta puhuttiin jo huhtikuussa 1941 ja sovittiin laatia asiakirjat saman vuoden lokakuussa. Japanilaiset ovat pitkittäneet asiaa monta vuotta tähän saakka. Nyt he ovat äkkiä ilmaisseet valmiuden täyttämään sopimuksen. Se on vielä yksi merkki Tokion hermostuneisuudesta.

Sitten Stalin ilmoitti Harrimanille neuvostohallituksen hankkimista tiedoista, joiden mukaan japanilaiset saattavat pian aloittaa perääntymisen miehittämiltään laajoilta alueilta.

– Missä sitten kulkisi uusi puolustuslinja? Harriman kysyi.

– En ole varma yksityiskohdista, mutta kaikesta päätellen se kulkisi Shanghain, Shantungin niemimaan, Mantšurian kautta ja Japanin saarten ympäri. Japanilaiset eivät tällä tietoa käytä päävoimiaan ulomman linjan puolusta-

miseen, vaan siirtävät joukkonsa mukavamman sisäisen linjan lähettyviin. Sitä niiden on helpompi puolustaa.

Tästä näkyy, että Harriman sai käyttöönsä arvokkaita Japania koskevia tietoja. Tarjoamalla tiedustelutietoja neuvostoliittolainen osapuoli vahvisti valmiutensa konkreettiseen yhteistoimintaan. Ei ollutkaan ihme, että Harriman oli hyvin tyytyväinen tapaamisen tuloksiin. Palattuaan lähetystöön hän laati Rooseveltille tarkan kertomuksen keskustelustaan ja lisäsi siihen, että »sinä iltana Stalin ei olisi voinut olla ystävällisempi».

Neuvostoliittolaisen osapuolen hyvää tahtoa osoitti niin ikään Suvorovin kunniamerkin myöntäminen kenraaleille Marshallille ja Eisenhowerille.

Helmikuun 10. päivänä Harriman tapasi ulkomaankaupan kansankomissaarin Anastas Mikojanin keskustellakseen USA:n toimituksista Neuvostoliittoon. Mikojan oli tyytyväinen eteläreittiä, so. Persian lahden kautta suoritettaviin tavarakuljetuksiin. Hän sanoi, että neuvostohallitus haluaisi palkita niitä Yhdysvaltojen edustajia, jotka olivat antaneet suurimman panoksen kuljetusten järjestämiseen. Lähettiläs lupasi kysyä neuvoa ulkoministeri Cordell Hullilta, jotta kaikki Yhdysvaltojen lait ulkomaisten kunniamerkkien myöntämisestä USA:n kansalaisille tulisivat noudatetuiksi.

Asia ratkesi nopeasti. Huhtikuun 15. päivänä julkaistiin Neuvostoliiton Korkeimman neuvoston asetus useiden amerikkalaisupseerien palkitsemisesta elintarviketoimitusten järjestämisestä Neuvostoliittoon ja suuresta avusta, jota he olivat antaneet fasistimiehittäjiä vastaan taistelevalle Puna-armeijalle. Tätä työtä johtanut kenraali Connolly palkittiin toisen luokan Suvorov-kunniamerkillä.

Epäilyksiä Lontoossa

Moskovan ja Lontoon väleissä tuli näihin aikoihin yhä selvemmin näkyviin kielteisiä ilmiöitä. Churchill ja monet hänen virkaveljensä hermoilivat nähdessään sotatilanteen muuttuvan nopeasti Neuvostoliiton hyväksi. He uskoivat yhä, että Moskovan painostaminen auttaa heitä säilyttämään asemansa Itä-Euroopassa ja Balkanilla. Näissä hankkeissaan englantilaiset pyrkivät saamaan luotettavaa tukea USA:lta. Harriman kertoo muistelmissaan siitä, mistä hän keskusteli englantilaisten poliitikkojen kanssa toukokuun alussa 1944 Lontoossa. Hän viivähti siellä matkallaan Washingtoniin, jonne presidentti Roosevelt oli kutsunut hänet neuvottelemaan.

Britannian pääministerin tarjoamalle päivälliselle kutsuttu Harriman sai kuulla Churchillin valituksia siitä, etteivät venäläiset muka ymmärrä häntä. Hän ponnistelee hiki hatussa Puolan pakolaishallituksen ja Moskovan välisten erimielisyyksien poistamiseksi, muttei saa kannatusta. Churchill sanoi saaneensa puolalaisten suostumuksen uusiin rajoihin, muttei mitään vastausta. Harriman oli eri mieltä. Hän oletti, ettei neuvostohallituksella ollut aihetta luottaa Puolan lontoolaiseen hallitukseen, sellaisena kuin se silloin oli, sillä se oli »Sosnkowskin ja sotakiihkoilijoiden vaikutuksen alainen eikä nähnyt tulevaisuudessa muuta kuin sodan Neuvostoliittoa vastaan».

Churchill piti kuitenkin päänsä. Hänelle sopi Lontoon puolalaisten asenne, joka tarjosi mahdollisuuden käyttää Puolaa neuvostovastaisen vehkeilyn välineenä. Seuraavana päivänä toisen pitkän keskustelun aikana Churchill sanoi taas Harrimanille, että »venäläisten kanssa on mahdotonta hoitaa asioita». Samaan sävyyn puhui Ison-Britannian ulkoministeri Anthony Eden, joka epäili kovasti, »pystyykö Britannia enää koskaan yhteistyöhön venäläisten kanssa». Harriman yritti hälventää Edenin epäilykset sanomalla, että »kärsivällisinä, ymmärtäväisinä ja valmiina pysymään lujina periaatekysymyksissä länsiliittoutuneet voivat kehittää kyllin tyydyttäviä suhteita venäläisiin».

Lontoo alkoi siis jo vuoden 1944 alussa loitota liittolaissuhteista Neuvostoliiton kanssa ja vastustaa sopimusta Moskovan kanssa. Harriman pani tämän merkille päiväkirjassaan: »Britannian virallinen mielipide on kääntynyt jyrkästi.» Hän lainasi edelleen lordi Beaverbrookia: »Britannian hallituksessa puhaltaa venäläisvastainen tuuli.»

Kuvaamaani tapaan Churchill ja hänen lähiseuralaisensa pehmittelivät ahkerasti amerikkalaisia herättääkseen heissä epäluottamusta Neuvostoliiton politiikan tavoitteisiin. Siihen

aikaan Puola oli oikea ongelmavyyhti. Todellisuudessa kysymys oli paljon laajempi. Englannin hallituspiirit valmistelivat maaperää tarkistaakseen Hitlerin-vastaisen liittoutuman yhteiset päätökset ja mitätöntääkseen viime kädessä kolmen suurvallan sodanjälkeisen yhteistoiminnan suunnitelmat.

Yhdysvalloissa oli tietenkin arvovaltaisia piirejä, jotka olivat samaa mieltä kuin Churchill. Niitä edusti muiden muassa vuoden 1944 vaaleissa USA:n varapresidentiksi kohonnut senaattori Truman. Näiden piirien vehkeily kiristi Hitlerin-vastaisen liittoutuman jäsenten keskinäisiä suhteita.

USA:n ja Englannin erityissiteet

Kokonaisuudessaan USA:n ja Englannin ulkopolitiikka pyrki edelleen helpottamaan hallitseville luokille edullisten sotilaallisten ja poliittisten tavoitteiden saavuttamista sodassa fasistista akselia vastaan. Maiden hallitukset panivat erikoista huomiota imperialismille suotuisen sodanjälkeisen järjestyksen turvaamiseen.

Monopolipääoman intressit auttoivat USA:n ja Englannin välistä yhteistoimintaa liittoutuman puitteissa. Vuonna 1943 pidettiin kaksi englantilais-amerikkalaista huipputason konferenssia: toinen toukokuussa Washingtonissa ja toinen elokuussa Quebecissä. Näissä konferensseissa tuli selvästi ilmi kumppaneiden epäyhdenvertaisuus. Yhdysvaltojen taloudellisen ja sotilaallisen voiman kasvu oli nostanut maan etusijalle Amerikan ja Englannin välisissä suhteissa ja lisännyt USA:n ominaispainoa poliittisessa ja strategisessa päätöksenteossa.

Niissä oloissa Englannin hallituspiirit pyrkivät laajentamaan poliittista ja sotilaallista yhteistoimintaa Washingtonin kanssa. Elokuun 19. päivänä Quebecissä Churchill ja Roosevelt allekirjoittivat salaisen asiakirjan yhteistyöstä atomipommin rakentamiseksi. Tässä hankkeessa Englannin edelle päässyt Yhdysvallat suostui jatkamaan, tosin suppeassa mitassa, yksipuolisesti keskeyttämäänsä tiedonvaihtoa englantilaisten kanssa. USA ja Englanti sitoutuivat olemaan käyttämättä ydinaseita toisiaan vastaan ja käyttämään sitä

kolmansia maita vastaan vain molemminpuolisen suostumuksen perusteella.

Quebecissä solmitun sopimuksen ehdot, varsinkin sitoumus olla antamatta muille valtioille ilman toisen lupaa tietoja atomipommista, ilmensivät USA:n ja Englannin hallitsevien piirien pyrkimystä lujittaa määräysvaltaansa maailman näyttämöllä. Käydessään Yhdysvalloissa toukokuussa 1943 Churchill kehitteli anglosaksisten valtioiden »yhteisen kansalaisuuden» ajatusta ja kehotti säilyttämään voiton jälkeen sotilasliittoutuman rakenteen sekä yhdenmukaistamaan toimet ulkopolitiikan pääkysymyksissä.

Tehdessään yhteenvetoja saman vuoden syksyllä Rooseveltin kanssa käymistään neuvotteluista Churchill sähkötti 12. syyskuuta Lontooseen, että kansainvälisen turvallisuusjärjestön suunnitelmat eivät suinkaan saata kyseenalaisiksi luonnollisia englantilais-amerikkalaisia erityissuhteita.

Kansainvälisen ja sotatilanteen perinpohjainen muutos demokratian ja edistyksen voimien hyväksi esti kuitenkin länsiliittoutuneita toteuttamasta sotilasstrategisia ja poliittisia erillissuunnitelmiaan. USA:n ja Englannin kuuluminen Neuvostoliiton ohella fasisminvastaiseen liittoutumaan langetti näiden maiden hallitukselle tiettyjä velvollisuuksia. Neuvostoliiton maineikkaat voitot olivat omiaan lujittamaan liittoutumaa. Länsimaissa laajasti julkaistut tiedot Puna-armeijan sankarillisesta taistelusta ja neuvostoliittolaisten luonteenlujuudesta heikensivät vihamielisten voimien ääntä. Erilaisten neuvostovastaisten hyökkäilyjen määrä väheni hiljakseen. Suotuista ilmapiiriä edisti sekin, että Neuvostoliitto julkaisi yksityiskohtaiset tiedot lend-leasen mukaisesti annetusta sotilasavusta sekä erilaisten julkisten Venäjän avustusrahastojen toiminnasta USA:ssa ja Englannissa.

Neuvostoliiton kanssa harjoitettavan yhteistoiminnan kehitykseen vaikutti suuresti presidentti Rooseveltin kanta. Hän ymmärsi, miten tärkeää on USA:lle Neuvostoliiton aktiivinen taistelu natsi-Saksaa vastaan. Rooseveltin täytyi samalla ottaa huomioon niiden Yhdysvaltojen hallitsevaan huippukerrokseen kuuluvien ainesten painostus, jotka vastustivat realistista linjaa suhteissa Neuvostoliittoon. Tästä johtui USA:n ja Englannin politiikan eräänlainen kaksinaisuus suhteessa Neuvostoliittoon. USA:n hallitsevat piirit pitivät

yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa pääosaltaan oikeana. Tämä seikka rauensi niiden länsimaisten ryhmittymien suunnitelmat, jotka odottivat Hitler-Saksan ja Neuvostoliiton nääntymistä.

Hitlerin-vastaisen liittoutuman jäsenten keskinäiset välit olivat kuitenkin mutkallisia. Nyt kun sodan kulussa oli tapahtunut käänne, USA:n ja Englannin hallituspiirit pyrkivät rajoittamaan kaikkialla vasemmistovoimien kasvua, vaikeuttamaan vastarintaliikkeen leviämistä ja ehkäisemään demokraattisen vallankumouksen. Länsiliittoutuneet lujittivat yhteyksiään vastarintaliikkeen niihin ryhmittymiin, jotka tavoittelivat vanhojen porvarillisten hallitusten palauttamista. Pelätessään taisteluun nousseita kansanjoukkoja ne supistivat avunantoaan isänmaallisille voimille, jotka pyrkivät uudistamaan maansa koko valtiorakenteen miehittäjien häätämisen jälkeen.

USA:n ja Englannin hallitukset yrittivät käännyttää toivomaansa suuntaan Neuvostoliiton suhteet niihin Itä-Euroopan maihin, jotka saattoivat tulla vapautetuiksi neuvostojoukkojen avulla. Yhdysvaltojen Lontoon-suurlähettiläs John Winant sähkötti 26. heinäkuuta presidentti Rooseveltille, että neuvostojoukkojen hyökkäyksen edistyessä Lontoon ja Washingtonin pitäisi vaikuttaa niihin antautumis- ja miehitysehtoihin, joita venäläiset asettaisivat liittolais- ja vihollismaille.

Koska länsiliittoutuneet suosivat Itä-Euroopan maissa monarkistisia ja vanhoillisia aineksia, ne tukivat halukkaasti sosialismin- ja demokratianvastaisia voimia. Esimerkiksi Jugoslaviassa Englannin hallitus tuki yhä kuninkaallista pakolaishallitusta ja kenraali Mihailovićin tšetnikeja (partisaaneja), vaikka sillä oli vuoden 1943 toukokuusta lähtien ollut yhteyksiä Josip Broz Titon johtamiin partisaaneihin. Moisen taktiikan tarkoitus oli ilmeinen. Eräs englantilainen virkamies selitti vuoden 1943 keväällä, että Lontoo haluaa saada käyttöönsä asevoimaa anarkian ja kommunistisen sekasorron ehkäisemiseksi akselivaltojen perääntymisen jälkeen.

Mussolinin kukistuttua Italiassa länsiliittoutuneet estivät syvällisten demokraattisten uudistusten toimeenpanoa. Jo ennen Englannin ja USA:n joukkojen maihinnousua Etelä-Italiaan ne olivat ottaneet yhteyttä vanhoillisiin ja monarkistisiin piireihin, jotka ajoivat maan monopolipääoman etuja.

Washingtonin ja Lontoon Ranskan suhteen harjoittama politiikka häiritsi objektiivisesti fasisminvastaisten voimien eheytymistä. Länsiliittolaiset ja eritoten USA kieltäytyivät tunnustamasta Ranskan kansallista vapautuskomiteaa. Amerikkalaiset hallituspiirit aikoivat ulottaa vaikutuksensa Ranskaan ja sen siirtomaihin. Washingtonissa oletettiin, että sodan seurauksena Ranska siirtyy pitkäksi aikaa toisarvoisten valtioiden joukkoon ja se helpottaa USA:n herruuden pystyttämistä Länsi-Eurooppaan. Estääkseen kansallisen nousun Ranskassa USA vastusti ranskalaisten keskushallituselinten muodostamista. Rooseveltin mielestä liittolaisarmeijoiden astuminen Ranskan alueelle tekee maasta miehitetyn, jolloin sen täytyy alistua amerikkalaisten ja englantilaisten sotilashallintoon. USA:n hallitsevat piirit pyrkivät ilmeisesti jakamaan Ranskan kansallisen vapautuskomitean, poistamaan siitä kenraali de Gaullen kannattajat ja muodostamaan länsiliittoutuneille kuuliaisen komitean.

Ranskan vastarintaliikkeen sankarilliset toimet ja neuvostodiplomaattien päättävä asettuminen kansallisen vapautuskomitean tunnustamisen kannalle pakottivat Yhdysvallat antamaan periksi. Englannin ja Yhdysvaltojen suunnitelmat komitean tunnustamiseksi oli kuitenkin neuvostohallituksen mielestä hylättävä, koska niissä loukattiin Ranskan kansallisia etuja. Niinpä Neuvostoliitto, USA ja Englanti sopivat ilmoittavansa tunnustamisesta kukin erikseen, mutta samaan aikaan, 26. elokuuta 1943.

Länsiliittoutuneiden sotatoimilla Tyynellämerellä sekä Itä- ja Kaakkois-Aasiassa oli niin ikään erikoiset tavoitteet. Vastoin aiemmin tehtyä päätöstä pitää natsi-Saksaa päävihollisena USA:n muutamat tunnetut poliitikot alkoivat vaatia sinnikkäästi ponnistusten keskittämistä Tyynenmeren sotatoimialueelle. Tosin maailmansodan kehitysnäkymät realistisesti ymmärtänyt Roosevelt ei ottanut varteen valtameristrategian puolustajien perusteluja. Hänestä moiset katsomukset olivat vaarallisia koko Yhdysvaltojen politiikalle. Presidentin lähipiirin poliitikot ymmärsivät hyvin, että Hitler-Saksa on Japania paljon voimakkaampi ja se on murskattava ensi sijassa.

USA:n hallitsevat piirit toivoivat, että käyttämällä mahdollisimman laajasti Itä- ja Kaakkois-Aasian maiden resursseja sotaan Japania vastaan niiden onnistuu ottaa nämä luonnonrikkaat alueet haltuunsa. Peitelläkseen aikeitaan ne esittivät siirtomaavaltaa vastustavia tunnuksia. Toisaalta taas USA ei uskaltanut painostaa Englantia myöntämään riippumattomuutta Intialle ja muille Britannian alusmaille. Churchill puolusti avoimesti Englannin siirtomaaherruuden säilymistä.

Valtionrajan yli

Vuoden 1944 heinäkuun alkupuoliskolla 1. Baltian rintaman joukot etenivät aina 140 kilometrin syvyyteen ja lähenivät Itä-Preussin rajaa. Tälle suunnalle saksalaiset olivat keskittäneet suuren ryhmittymän. He kokosivat Vilnan lähelle perääntyvät osastot ja 3. panssariarmeijan. Kaupungin varuskuntaan kuului 15 000 sotilasta ja upseeria. Sinne siirrettiin vielä muutamia saksalaisdivisioonia. Vihollinen ei kuitenkaan pystynyt pysäyttämään neuvostojoukkojen hyökkäystä. Viisi päivää kestäneessä taistelussa Puna-armeijan joukot tuhosivat vihollisryhmittymän ja vapauttivat Vilnan.

Myöhemmin Puna-armeija onnistui murtamaan vihollisen strategisen rintaman ja häätämään perääntyvät saksalaiset lähes koko Valko-Venäjältä ja melkoisesta osasta Liettuaa. Tässä hyökkäyksessä Puna-armeijan joukot etenivät länteen päin aina 500 kilometriä.

Valko-Venäjän vapautettuaan 1. Valko-Venäjän rintaman joukot suuntasivat iskunsa Varsovaa kohti. Heinäkuun 31. päivänä 2. panssariarmeija aloitti taistelun Varsovan esikaupungin Pragan lähellä. Ensimmäisen Valko-Venäjän rintaman 8. kaartinarmeija ja 69. armeija ylittivät vasemmalla sivustalla heinäkuun 27. päivän ja elokuun 4. päivän välisenä aikana Veikselin Varsovan eteläpuolella ja valtasivat sillanpääaseman länsirannalla. Ne kävivät kiivaita taisteluja sillanpääasemien lujittamiseksi ja laajentamiseksi.

1. Baltian, 1., 2. ja 3. Valko-Venäjän rintamat saavuttivat heinä- ja elokuussa suurta menestystä. Sitkeissä taisteluissa niiden joukot etenivät 260–400 km ja levensivät hyökkäysrintamaa tuhanteen kilometriin saakka. Mutta vihollisen voimistunut vastarinta, neuvostojoukkojen välisten yhteyksien tuntuva pidentyminen ja joukkojen uupuminen yli kaksi kuukautta jatkuneen keskeytymättömän offensiivin aikana aiheuttivat hyökkäyksen pysähdyksen. 29. elokuuta neljän rintaman joukot saivat korkeimmalta ylipäälliköltä käskyn siirtyä puolustukseen Jelgavasta Józefówiin ulottuvalla lohkolla. Näin pysähtyi 23. kesäkuuta neuvostoliittolais-saksalaisen rintaman keskilohkolla aloitettu valtava hyökkäysoperaatio. Syyskuussa vain pieni osa 1. ja 2. Valko-Venäjän rintaman joukoista jatkoi hyökkäystään.

Päämajan 29. elokuuta antamien ohjeiden mukaan toisen Valko-Venäjän rintaman vasemman siiven armeijoiden piti syyskuun 4.–5. päivään mennessä edetä Narewjoelle saakka, vallata sillanpääasema Ostrolenkan lähellä ja siirtyä puolustukseen. Samaan aikaan 1. Valko-Venäjän rintaman oikean siiven armeijoiden tuli päästä koko hyökkäyskaistan leveydeltä Narewjoen rantaan, vallata sillanpääasemia länsirannalla ja siirtyä puolustukseen. Molemmat rintamat selvisivät tehtävistään syyskuun puoliväliin mennessä, jolloin neuvostojoukot valtasivat jo Varsovan esikaupungin Pragan.

Rintaman keskilohkolla heinä–elokuussa 1944 saavutettujen voittojen tärkeimpiä tuloksia oli se, että yhdessä Puolan armeijan kanssa taistellut Puna-armeija vapautti lähes kaikki Veikselin itäpuolella olevat Puolan alueet eli lähes neljäsosan Puolaa. Vuonna 1944 alueella asui noin 5,6 miljoonaa henkeä.

Neuvostojoukkojen saapuessa Puolassa vallitsi ylipäänsä suotuinen poliittinen tilanne, jonka oli saanut aikaan väestön pitkällinen taistelu natsimiehittäjiä vastaan. Puolalaiset isänmaanystävät eivät alistuneet veriseen miehitysvaltaan, joka oli riistänyt heiltä valtiollisen itsenäisyyden.

Lähinnä Puolan työväenpuolueen ponnistukset demokraattisten voimien yhdistämiseksi loivat vuoteen 1943 mennessä reaaliset edellytykset fasisminvastaisen kansallisrintaman muodostamiselle. Väestön luokkatietoisuus oli jo muuttunut syvästi. Laajat talonpoikais-, työläis- ja sivistyneistöjoukot olivat saaneet vakuuttua Puolan työväenpuolueen politiikan oikeellisuudesta ja kannattivat yhä toimekkaammin sen ponnistuksia kansallisen vapautusliikkeen eheyttämiseksi.

Marraskuussa 1943 Puolan työväenpuolue esitti julkilausuman »Minkä puolesta me taistelemme». Tämä historiallinen asiakirja sisälsi ohjelman uuden, kansanvaltaisen Puolan rakentamiseksi. Joulukuun 15. päivänä 1943 Puolan työväenpuolueen aloitteesta julkistettiin Puolan demokraattisten kansalais- ja sotilasjärjestöjen Manifesti, joka ilmoitti päätöksestä perustaa Puolan kansan korkein vallanelin ja määritteli sen poliittisen ohjelman.

Tämän ohjelman pohjalta muodostettiin vuoden 1944 tammikuun 1. päivän vastaisena yönä demokraattisten voimien ylin maanalainen edustuselin Krajowa Rada Narodowa (KRN). Sitä sitoi yhteen etupäässä Puolan työväenpuolue. KRN:n muodostamiseen osallistuivat myös Puolan sosialistisen työväenpuolueen vasemmistosiiven ja Stronnictwo Ludowen (talonpoikaispuolueen) edustajat, demokraattiset ryhmät, nuorisojärjestöt, ammattiliitot ja muut kansalaisjärjestöt. Krajowa Rada Narodowan puheenjohtajaksi valittiin työväenpuolueen johtoon kuulunut Boleslaw Bierut.

Puolan työväenpuolueen ja Radan suorittaman laajan organisatorisen ja poliittisen toiminnan tuloksena kansallinen vapautusliike kohosi entistä korkeammalle tasolle ja alkoi saada kansandemokraattisen vallankumouksen piirteitä. Puolalaisten isänmaanystävien aseellinen taistelu voimistui. Siihen myötävaikutti tuntuvasti Krajowa Rada Narodowan 1. tammikuuta 1944 hyväksymä asetus kansanarmeijan Armia Ludowan perustamisesta.

Keväällä 1944 Krajowa Rada Narodowan valtuuskunta saapui Moskovaan. Se kertoi neuvostohallituksen johdolle maansa kansallisen vapautusliikkeen aikaansaamasta tilanteesta, sen kehitysnäköaloista ja siitä, että kansanarmeija kärsii kovaa aseiden ja varusteiden puutetta. Neuvotteluissa käsiteltiin Puna-armeijan ja Armia Ludowan yhteistoimia sekä avunantoa puolalaisille asetovereille. Vuoden 1944 huhtikuusta lähtien Neuvostoliitto luovutti puolalaisille patriooteille paljon konepistooleja, ampumatarvikkeita, räjähteitä, raskaita konekivääreitä ja panssarintorjunta-aseita. Aseet ja varusteet toimitettiin Puolan partisaaniliikkeen esikunnan kautta sekä maan alueella toimineiden neuvostoliittolaisten partisaaniosastojen ja yhtymien välityksellä.

Siihen aikaan Puolassa oli kansanarmeijan ohella toinenkin suuri sotilaallinen järjestö: Lontooseen paenneen hallituksen alainen Armia Krajowa (AK). Sen patataantumukselliset johtajat pyrkivät palauttamaan maahan porvariston ja tilanherrojen vallan. Puolan työväenpuolueen ja Armia Ludowan kehotuksiin palauttaa toimintayhtenäisyys ja järjestää yhteisvoimin tehokas taistelu fasistimiehittäjiä vastaan Armia Krajowan johto vastasi tehostamalla toimintaansa Puolan työväenpuoluetta ja maan demokraattisia voimia vastaan. AK oli taistelevinaan miehittäjiä vastaan, mutta säästeli voimia suorittaakseen vallankaappauksen saksalaisten peräännyttyä Puolan alueelta. Pakolaishallituksen asevoimien ylipäällikön kenraali Sosnkowskin johtamat ääritaantumukselliset ainekset ja Puolassa oleva Armia Krajowan johto päättivät lopettaa taistelun saksalaisia vastaan ja koota voimat tehdäkseen aseellista vastarintaa lähestyville neuvostojoukoille.

Otettuaan kilvekseen ulkokultaiset julistukset väestön suojelemisesta tihutyöntekijöiltä AK:n taantumukselliset ainekset ja tähän armeijaan maaliskuussa 1944 liitetyt fasistiset Narodowy Sily Zbrojnen osastot murhasivat todellisia isänmaanystäviä.

Puolan pakolaishallitus nojasi tihutyössään USA:n ja Englannin hallituspiirien tukeen. Niiden etujen mukaista oli elvyttää porvarillinen Puola ja muuttaa se neuvostovastaiseksi sillanpääasemaksi. 16. marraskuuta 1943 Puolan pakolaishallitus esitti Churchillille muistion, jossa se pyysi takeita valtansa pystyttämisestä Puolaan maan vapauduttua. Tammikuun 5. päivänä 1944 antamassaan lausunnossa pakolaishallitus vaati valtansa pystyttämistä Ukrainan ja Valko-Venäjän länsialueille heti kun ne vapautetaan fasistimiehittäjistä. Neuvostoliittolainen osapuoli torjui päättävästi tuollaiset vaatimukset. Tammikuun 11. päivänä antamassaan julkilausumassa neuvostohallitus paljasti Puolan pakolaishallituksen politiikan kansanvastaiseksi, osoitti hallituksen menettäneen kansan kannatuksen, jota vailla se ei ollut pystynyt nostattamaan kansaa aktiiviseen taisteluun miehittäjiä vastaan. Neuvostohallitus korosti, että »Puolan ja Neuvostoliiton etujen mukaista on rakentaa maittemme välille lujat ystävälliset suhteet, jotta Puolan ja Neuvostoliiton kansat

yhdistyisivät taistelemaan yhteistä ulkoista vihollista vastaan, kuten sitä vaatii kaikkien liittolaisten yhteinen asia».

Juuri noihin aikoihin länsivallat yrittivät kaikin voimin painostaa Moskovaa »Puolan kysymyksessä».

Jyrkkäsävyinen vuoropuhelu Kremlissä

Averell Harriman on muistelmissaan omistanut paljon sijaa Puolan ongelmille. Hän kertoo muun muassa, että käydessään 18. tammikuuta 1944 ulkoasiain kansankomissaarin puheilla hän oli kiinnostunut lähinnä neuvostohallituksen asenteesta Puolan kysymyksen ratkaisumahdollisuuksiin.

– Lontoon pakolaishallitus on uudistettava, Molotov vastasi. – Siihen on otettava tätä hykyä Englannissa, Yhdysvalloissa ja Neuvostoliitossa asuvia puolalaisia. Heidän on oltava rehellisiä, fasistisesta tartunnasta puhtaita ja suhtauduttava ystävällisesti Neuvostoliittoon.

Uuden hallituksen mahdollisina jäseninä Molotov mainitsi tohtori Oskar Langen, puolalaisen taloustieteilijän, joka piti siihen aikaan luentoja Chicagon yliopistossa, Springfieldin katolisessa seurakunnassa toimivan papin Orlemanskin ja ammattiyhdistysjohtajan Krzyckin, joka oli USA:n slaavilaiskongressin kansallisena puheenjohtajana. Molotov lisäsi, että Mikolajczyk voisi jäädä hallitukseen, mutta piti silloista ulkoministeriä Tadeusz Romeria ei-toivottuna henkilönä. Harriman lupasi ilmoittaa näistä ehdotuksista Washingtoniin.

Kohta USA:n hallitus antoi Langelle ja Orlemanskille passin Neuvostoliiton-matkaa varten. He kävivät Moskovassa ja osallistuivat Puolan uuden hallituksen kokoonpanoa koskevaan keskusteluun.

Maaliskuun 3. päivänä Harriman oli jälleen Stalinin luona Puolan kysymyksen vuoksi. Tervehdysten jälkeen Harriman ilmoitti presidentti Rooseveltin antaneen hänen tehtäväkseen keskustella Puolan asioista.

– USA:n hallituksen mielestä Puolan ongelmaa ei voida enää lykätä. Esitän asian lyhyesti, lähettiläs sanoi.

– Kyse ei ole ajasta, Stalin oikaisi. – Olemmehan jo ottaneet kannan emmekä luovu siitä. Eikö tämä ole selvä. Kannatamme Curzonin linjaa, mutta Lontoon puolalaiset

pitänevät meitä hölmöinä. Nyt he vaativat itselleen Vilnaa ja Lvovia. Onneksi Puolan kansa, jota ei saa samastaa Lontoon pakolaisiin, on toista mieltä. Puolalaiset tervehtivät Puna-armeijaa vapauttajanaan.

Harriman ymmärsi tietenkin, mistä oli kysymys. Keskustellessaan tammikuussa New York Timesin kirjeenvaihtajan Lawrencen kanssa hän oli esittänyt aivan järkeviä ajatuksia: Neuvostoliitto ei luota Puolan Lontoon-hallitukseen ja Moskovan kannalta tämä epäluottamus on täysin aiheellista.

Toisessa keskustelussa amerikkalaisten lehtimiesten kanssa Harriman sanoi: »En tiedä, mitä mieltä ovat puolalaiset itse Puolassa, mutta tiedämme hyvin, mitä Puolan Lontoon-hallitus ajattelee. Siinä on vallalla ryhmä ylimyksiä, jotka pokkuroivat amerikkalaisia ja englantilaisia ja odottavat näiden palauttavan heille entisen aseman ja maat sekä saattavan voimaan samanlaisen maaherrajärjestelmän kuin mikä muodostui ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Silloin oli suhteessa Neuvostoliittoon vallalla epäluottamus. He näkevät Puolan tulevaisuuden siinä, että Iso-Britannia ja Yhdysvallat aloittavat sodan venäläisiä vastaan juuri entisenlaisen Puolan vuoksi. En usko että meikäläiset olisivat kiinnostuneita sellaisen järjestyksen palauttamisesta.»

Washingtonista saamiensa ohjeiden mukaisesti Harriman yritti kuitenkin taivuttaa Stalinin jatkamaan neuvotteluja Lontooseen paenneen hallituksen kanssa, vaikka hän oli hiljan esittänyt kyllin puhuvan arvion tuon hallituksen ohjelmasta. Vastaanotolla lähettiläs vetosi Rooseveltin arvovaltaan.

– Presidentti epäilee, että ellei ongelmaa ratkaista lähiaikoina niin Puolassa saattaa syttyä kansalaissota.

– En näe sellaista vaaraa, Stalin vastasi. – Kansalaissota ketä vastaan? Tai kenen välillä? Mikolajczykillahan ei ole joukkoja.

– Entä maanalaiset joukot, jotka tunnetaan Armia Krajowan nimellä? Harriman kysyi.

– Puolan hallituksella on jonkin verran asiamiehiä Puolassa, mutta heitä ei ole paljon.

– Minkä ratkaisun Te näkisitte?

– Mikolajczyk polkee paikallaan niin kauan kuin Puna-

armeija on vapauttamassa Puolaa. Kun maa on vapautettu, joudutaan valinnan eteen: joko Mikolajczykin hallituksessa tapahtuu muutoksia tai Puolaan syntyy toinen hallitus.

Harriman sanoi Rooseveltin pelkäävän, että Neuvostoliiton ehdotusten pohjalta muodostetusta hallituksesta saattaisi tulla vailla laajaa kannatusta olevien onnenonkijoiden hallitus. Siihen Stalin vastasi pitävänsä tarpeellisena vain puolalaisten suurmaanomistajien, puolalaisten toryjen maanpaosta paluun estämistä.

– Puola tarvitsee kansan eduista huolehtivia demokraatteja eikä maanomistajien etuoikeuksista huolehtivia toryja, Stalin täsmensi.

Hän lisäsi, ettei hän uskonut brittiläisen toryn Churchillin pystyvän taivuttamaan lontoolaisia puolalaisia hallituksensa uudistamiseen ja poliittisen linjansa muuttamiseen. Toisaalta hän sanoi Rooseveltinkin olevan sitä mieltä, että Puola kaipaa demokraattista hallitusta.

Myöhemmin Harriman valitteli Washingtonin johtavien poliitikkojen toimineen tuolloin ponnettomasti. Ulkoministeri Hull ei ottanut kuuleviin korviinsa Harrimanin neuvoja taivuttaa Kreml myönnytyksiin niin kauan kuin se on mahdollista. Roosevelt oli huolissaan vuoden 1944 presidentinvaaleista ja puolalaissyntyisten äänestäjien suhtautumisesta hänen ehdokkuuteensa. Siksi hän ei halunnut ottaa mitään selvää kantaa.

Churchillin kanta sitä vastoin oli aivan selvä. Monissa hänen Stalinille lähettämissään kirjeissä sekä lähettiläs Kerrin lausunnoissa oli Neuvostoliittoon kohdistettua uhkailua, mikä pakotti neuvostohallituksen vastaamaan asianvaatimalla tavalla. Maaliskuun 23. päivänä Churchillille lähettämässään kirjeessä, josta jäljennös lähetettiin samana päivänä presidentti Rooseveltille, Stalin korosti uhkailujen olevan sietämättömiä ja sopimattomia liittolaissuhteissa.

»Pistää silmään, että niin Teidän kirjeenne kuin erikoisesti Kerrin lausunto sisältävät uhkauksia Neuvostoliittoa kohtaan. Haluan kiinnittää Teidän huomiotanne tähän seikkaan, sillä uhkailu on paitsi väärä menettely liittolaisten keskinäisissä suhteissa myös vahingollinen, sillä se saattaa johtaa päinvastaisiin tuloksiin.»

Stalin totesi, että Ison-Britannian pääministeri oli eräässä kirjeessään arvioinut neuvostoliittolaisen osapuolen asettumisen Curzonin linjan kannalle voimapolitiikaksi. Vastoin Teheranissa tehtyä sopimusta Britannian hallitus väitti nyt, että Neuvostoliiton ja Puolan välinen raja oli vielä avoin kysymys, joka piti siirtää välirauhankonferenssin ratkaistavaksi.

»Otaksun tuon kannan johtuvan väärinkäsityksestä. Neuvostoliitto ei sodi eikä aio sotia Puolaa vastaan. Neuvostoliiton ja Puolan kansan välillä ei ole mitään selkkauksia, vaan Neuvostoliitto pitää itseään Puolan ja Puolan kansan liittolaisena. Juuri siksi neuvostoliittolaiset vuodattavat vertaan Puolan vapauttamiseksi saksalaisten sortovallasta. Siksi olisi outoa puhua välirauhasta Neuvostoliiton ja Puolan välillä. Neuvostohallitus on sitä vastoin riidoissa Puolan pakolaishallituksen kanssa. Pakolaishallitus ei aja Puolan kansan etuja eikä ilmaise sen odotuksia.»

Churchill oli ilmoittanut aikovansa julistaa alahuoneessa, että kaikki aluemuutokset käsitellään vasta välirauhan tai voittajavaltojen rauhankonferenssin yhteydessä, koska Englanti ei voinut tunnustaa mitään väkipakolla suoritettuja aluevaihdoksia. Stalin varoitti pääministeriä tuollaisista toimista.

»Ymmärrän asian niin, että Te esitätte Neuvostoliiton Puolalle vihamielisenä voimana ja itse asiassa kiistätte Neuvostoliiton saksalaishyökkäyksen torjumiseksi käymän sodan vapautusluonteen. Tämä merkitsee samaa kuin jos yrittäisi panna Neuvostoliiton tiliin sitä, mitä todellisuudessa ei ole, ja siten saattaa se huonoon valoon. En epäile sitä, että Neuvostoliiton kansat ja maailman yleinen mielipide arvioivat lausuntonne solvaukseksi Neuvostoliittoa kohtaan», Stalin kirjoitti.

Esittämäni lainaukset osoittavat, miten kärkeväksi väittely Puolan kysymyksestä välillä kävi. Se huononsi tietenkin liittoutuneiden välejä.

Vastaus pakotti Churchillin vaimentamaan sävyä. Länsiliittoutuneet jatkoivat silti Neuvostoliiton painostamista Puolan kysymyksessä. Puna-armeijan rintamamenestykset ja Neuvostoliiton yhä kasvava mahti tekivät tyhjäksi länsivaltojen yritykset taivuttaa Neuvostoliitto uhkauksilla myönnytyksiin.

VOITON AATTONA

Varsovan kapina

Lyhyen Lontoon-vierailun jälkeen Harriman saapui Washingtoniin, missä presidentti Roosevelt otti hänet heti vastaan. Presidentti kuunteli tarkasti lähettilään kertomuksen lontoolaisten poliitikkojen asenteesta mm. Puolan kysymykseen. Rooseveltille nuo tiedot eivät silti olleet uusia. Keskustellessaan Harrimanin kanssa presidentti toisti entisen kantansa, jonka mukaan Puolan pakolaishallitus piti uudistaa siten, että uudet olot auttaisivat ystävällisten suhteiden kehitystä Neuvostoliiton ja Puolan välille.

Palattuaan Moskovaan Harriman tapasi 3. kesäkuuta Molotovin. Kansankomissaari kysyi, oliko presidentin asenne Puolan kysymykseen muuttunut Teheranin konferenssin jälkeen? Harriman vastasi sen olevan entinen ja lisäsi presidentin toivovan, että marsalkka Stalin pysyy myös Teheranissa sovitulla kannala.

Heinäkuun jälkipuoliskolla Moskovaan saapuivat Puolan pakolaishallituksen edustajat Stanislaw Mikolajczyk, Stanislaw Grabski ja Tadeusz Romer. Tavatessaan Molotovin Mikolajczyk pyysi heti neuvostohallituksen johtajan vastaanottoa. Häntä neuvottiin kuitenkin keskustelemaan ensin Krajowa Rada Narodowan edustajien kanssa, jotka tunsivat parhaiten Puolan tilanteen.

Neuvottelut Puolan pakolaishallituksen edustajien kanssa alkoivat Moskovassa asiallisesti ja rakentavasti. Mutta heti alussa niitä vaikeutti seurauksiltaan hyvin vakava tapahtuma: Varsovassa syttyi kapina, jonka pakolaishallitus oli nostattanut ilmeisesti edustajiensa Moskovan-vierailun yhteydessä.

Elokuun 3. päivänä neuvostohallituksen päämies otti vastaan pakolaishallituksen valtuuskunnan. Tapaamista koskevassa virallisessa tiedonannossa sanottiin, että »keskustelu koski Puolan asiaintilaa ja neuvostoliittolais-puolalaisia suhteita. Toveri J. V. Stalin toivoi, että puolalaiset itse ratkaisisivat maansa tilannetta koskevat kysymykset ja että herra Mikolajczyk neuvottelisi niistä Puolan kansallisen vapautuskomitean kanssa».

Harriman on kuvannut tapaamista yksityiskohtaisemmin.

Mikolajczykin sanoihin vedoten hän kertoo, että sivutessaan Varsovassa äsken syttynyttä kapinaa tämä ilmoitti Neuvostoliiton edustajille, että kaupunki voidaan vapauttaa millä hetkellä tahansa.

– Luojan kiitos, jos se olisi niin, Stalin vastasi. Lyhyen vaitiolon jälkeen hän lisäsi: – Ilman tykistöä, ilman panssarivaunuja, ilman lentokoneita––. Heillä ei ole kylliksi edes ampuma-aseita. Nykyisessä sodassa ilman niitä ei saada aikaan mitään. Olen kuullut, että Puolan hallitus on antanut ohjeita joukko-osastoille ja käskenyt niiden häätää saksalaiset Varsovasta. En käsitä, miten ne pystyisivät tekemään sen. Niiden voimat eivät riitä siihen...

Mikolajczyk kysyi, auttavatko venäläiset kapinaan nousseita asetoimituksilla?

– Teidän on päästävä yhteisymmärrykseen kansallisen vapautuskomitean kanssa, Stalin sanoi.

Näin ollen pakolaishallituksen edustajat saivat kuulla selvän varoituksen siitä, etteivät heidän järjestämänsä omavaltaiset toimet Puolan alueella voi saada aikaan mitään hyvää. Juuri sellainen seikkailu oli Varsovan kapina, joka merkitsi yritystä vähätellä tapahtumien reaalista kehitystä ja luoda sellainen tilanne, jolloin Puna-armeijan Varsovaan astuessa pakolaishallituksen lähetit istuisivat turvallisissa piilopaikoissaan sillä aikaa kun neuvostosotilaat vuodattavat vertaan Puolan kansan vapauden ja riippumattomuuden vuoksi.

Puolan tilanne muuttui vakavaksi. Krajowa Rada Narodowa oli jo 21. heinäkuuta antanut lain maan keskusvallanelimen, Puolan kansallisen vapautuskomitean muodostamisesta. Siihen tuli mukaan erilaisten poliittisten puolueiden (Puolan työväenpuolueen, sosialistisen puolueen, talonpoikaispuolueen ja demokraattisen puolueen) edustajia sekä sitoutumattomia. Komiteaan osallistui myös Neuvostoliitossa olevan puolalaispatrioottien liiton johtajia. Heinäkuun 22. päivänä 1944 Chelmin kaupungissa Puolan kansallinen vapautuskomitea julkaisi manifestin, jolla oli historiallinen merkitys demokraattisen Puolan rakentamisessa. Manifesti esitteli vallankumouksellisten uudistusten ohjelmaa ja luonnehti kansanvallankumouksen kehitysnäköaloja.

Puolan kansallinen vapautuskomitea julisti Puna-armeijan

astuvan Puolan alueelle vapauttajana ja kehotti kansaa auttamaan sitä kaikin voimin. Uuden puolalaisvaltion ulkopolitiikan perustaksi manifesti julisti lujan liiton ja ystävyyden Neuvostoliiton kanssa.

»400 vuoden ajan jatkuivat alituiset yhteenotot puolalaisten ja ukrainalaisten, puolalaisten ja valkovenäläisten, puolalaisten ja venäläisten välillä; ne tuottivat vahinkoa kummallekin puolelle. Nyt näissä keskinäissuhteissa on koittanut historiallinen käänne. Yhteenotot saavat väistyä ystävyyden ja yhteistyön tieltä, joita vaativat molempien kansojen elinedut. Puolan armeijan ja Puna-armeijan aseveljeyden alulle panema ystävyys ja taistelutoveruus on kasvava lujaksi liitoksi ja hyvien naapureiden yhteistoiminnaksi sodan jälkeen.»

Heinäkuun 26. päivänä 1944 Neuvostoliiton hallitus ja Puolan kansallinen vapautuskomitea solmivat sopimuksen Neuvostoliiton asevoimien ylipäällikön ja Puolan hallinnon keskinäisistä suhteista Puna-armeijan astuttua Puolan maalle. Tämä Puolan ja Neuvostoliiton kansojen taisteluyhteistyön turvaamiseksi tarkoitettu sopimus edellytti, että sitä mukaa kuin maa vapautetaan vihollisista Puolan kansallinen vapautuskomitea perustaa hallintoelimiä, johtaa niitä ja hoitaa jatkotoimia Puolan armeijan järjestämiseksi, sen yksiköiden muodostamiseksi ja täydentämiseksi. Neuvostoliitossa perustetut puolalaisten sotaväenosastot tuli lähettää Puolaan. Sopimuksen 6. artikkelissa sanottiin: »Heti kun Puolan vapautetun alueen jokin osa lakkaa olemasta varsinaisena sotatoimialueena, Puolan kansallinen vapautuskomitea ottaa hoitaakseen kaikki siviilihallinnon asiat.»

Ponnistukset Puolan hallintoelinten perustamiseksi ja lujittamiseksi samoin kuin yritykset kehitellä asevoimia törmäsivät kuitenkin monenmoisiin vaikeuksiin. Suurin haitta oli vuosikausia natsien miehitysvallan alaisena olleen maan taloudellinen rappiotila. Osuutensa oli myös taantumusvoimien hyökkäyksillä. Pakolaishallitus ja sen kannattajat Puolassa estelivät väestöä liittymästä armeijaan, kehottivat boikotoimaan kansallisen vapautuskomitean toimenpiteitä ja karkaamaan sotapalveluksesta. Pakolaishallitus lähetti armeijaan asiamiehiään heikentääkseen yksiköiden taistelukuntoa.

Puolan taantumusvoimat ryhtyivät samalla pikaisiin vastatoimiin, joista keskeisin oli Varsovan kapina. Lontooseen

paenneen hallituksen alaisen Armia Krajowan johto päätti, että sen pitää ottaa valta Varsovassa käsiinsä viimeistään 12 tuntia ennen neuvostojoukkojen tuloa kaupunkiin. Siten pakolaishallituksen poliittinen ja hallintovalta pääkaupungissa tulisi turvatuksi.

Varsovan kapina alkoi 1. elokuuta, muutaman päivän kuluttua pakolaishallituksen pääministerin Mikolajczykin saapumisesta Moskovaan, missä hänen tuli neuvotella Puolan kansallisen vapautuskomitean edustajien kanssa hallituksen uudistamisesta. Taantumusvoimat toivoivat Varsovan kapinan voimistavan Mikolajczykin neuvotteluasemia. Nämä hankkeet selittävät hänen taipumattomuutensa: hän kieltäytyi ottamasta huomioon Puolassa vuoden 1944 kesään mennessä tapahtuneita suuria poliittisia muutoksia ja vaati pakolaishallitukselle 80 prosenttia ministerinpaikoista sekä vuoden 1935 taantumuksellisen perustuslain säilyttämistä. Kansallinen vapautuskomitea ei tietenkään voinut myöntyä näihin epärealistisiin vaatimuksiin.

Puolan taantumusvoimien Varsovan kapinaan panemat toiveet valuivat hiekkaan lähinnä siksi, että kapina oli umpimähkäinen seikkailuhanke. Sitä ei ollut sotilaallisesti valmisteltu. Kapinallisilta puuttui aseita. Ampumatarvikkeita oli varattu vain kahdeksi kolmeksi päiväksi. Sitä paitsi monet maanalaiset järjestöt eivät tietäneet kansannousun tarkkaa ajankohtaa, minkä vuoksi kapinan aloittamiseen osallistui vain 40 prosenttia Armia Krajowan alaisista Varsovassa olleista voimista. Kapinallisten hyökkäys tyrehtyi nopeasti. Kapinalliset eivät onnistuneet valtaamaan kaupungin ratkaisevan tärkeitä paikkoja kuten rautatieasemia ja siltoja Veikselin yli, mikä antoi saksalaisille mahdollisuuden tuoda lisää joukkoja.

Silti taistelu jatkui. Se leimahti uuteen liekkiin kun siihen liittyivät Varsovan asukkaat. Tietämättä kapinan todellista tarkoitusta asukkaat ja Armia Krajowan rivimiehet taistelivat rohkeasti miehittäjiä vastaan. Heitä tukivat Armia Ludowan osastot, vaikka niiden johdolle ei ollut ilmoitettu kapinasta etukäteen. Puolalaiset kommunistit käsittivät aseellisen taistelun tuloksettomuuden noissa oloissa, mutta ollakseen väestöjoukkojen rinnalla he päättivät osallistua kapinaan. Taistelussa saksalaisia miehittäjiä vastaan puola-

laiset isänmaanystävät osoittivat uhrautuvuutta ja joukkosankaruutta. Jopa Saksan sodanjohto joutui tunnustamaan 21. elokuuta 1944 laatimassaan salaisessa ohjeessa, että kapinalliset taistelivat sitkeästi.

Taistelupuolten voimat olivat kuitenkin kovin epätasaiset. Raskaan aseistuksen ja taistelukokemuksen puuttuessa kapinalliset kärsivät suuria menetyksiä. Elokuun jälkipuoliskolla kapinallisten asema huononi jyrkästi. Natsit hävittivät raakamaisesti kaupunkia täyttääkseen Hitlerin käskyn hajottaa Varsova maan tasalle.

Länsimaiset poliitikot ovat muistelmissaan syyttäneet usein Neuvostoliittoa siitä, ettei se tullut heti kapinallisten avuksi, joten niiden täytyi taistella ylivoimaisia saksalaisyksiköitä vastaan. Näissä syytöksissä ei ole perää. Neuvostohallitukselle ei ollut tiedotettu ennalta kapinasta. Tieto siitä tuli vasta kapinan alettua. Neuvostohallitus asettui heti selvälle kannalle. Elokuun 16. päivänä 1944 Englannin hallitukselle lähettämässään vetoomuksessa se totesi, että Varsovan kapina oli mieletön seikkailu, joka vaati väestöltä suuria uhreja. Niitä ei olisi ollut, jos Neuvostoliiton sodanjohdolle olisi tiedotettu toimien alkamisesta ja jos puolalaiset olisivat pitäneet yhteyttä siihen.

Tällainen oli neuvostohallituksen periaatteellinen kanta Varsovan kapinaan. Nähdessään kuitenkin, että kapinaan osallistui kymmeniä tuhansia Varsovan patriootteja, jotka taantumus oli itsekkäiden tavoitteidensa tähden tuominnut ilmeiseen tuhoon, neuvostohallitus teki kaiken voitavansa auttaakseen kapinallisia ja vähentääkseen uhrien määrää.

Länsimaisissa julkaisuissa järkeillään usein siitäkin, että neuvostojoukot oli tahallaan pysäytetty Varsovan edustalle, jotta kapina epäonnistuisi. Tällaiset väitteet ovat hyvin kaukana totuudesta. Sen joka vaivautuu tutustumaan vakavasti Puna-armeijan asemaan ja mahdollisuuksiin kapinan alkamishetkellä, täytyy myöntää tapahtumien kehittyneen aivan toisella tavalla.

Heinäkuun jälkipuoliskolla 1944 1. Valko-Venäjän ja 1. Ukrainan rintaman joukot astuivat Puolan alueelle ja jatkoivat hyökkäystään kohti Veikseliä pitäen ohjeenaan korkeimman ylipäällikön päämajan yleistä suunnitelmaa. Heinäkuun loppuun mennessä, jo ennen kapinaa, neuvostojoukkojen hyök-

käyksen vauhti hidastui. Natsijohto heitti neuvostojoukkoja vastaan huomattavia reservejä. Fasistit voimistivat yhä vastarintaansa.

Hyökkäystä hidasti sekin, että Neuvostoliiton jalkaväkidivisioonat ja panssariyhtymät olivat aiemmissa taisteluissa kärsineet tuntuvia menetyksiä. Huolto- ja tykistöyksiköiden osastojen hitauden takia joukoilla oli liian vähän ampumatarvikkeita ja polttoainetta. Jalkaväki ja panssarivaunut jäivät vaille tykistön tukea. Ilmavoimat vähensivät aktiivisuuttaan lennostojen siirtyessä uusille kentille.

Nelikymmenpäiväisen hyökkäyksen jälkeen neuvostojoukot eivät vastarinnan voimistuessa pystyneet etenemään yhtä nopeasti. Siksi ne eivät voineet tukea tehokkaasti kapinallisia. Asian ymmärsi jopa Saksan sodanjohto. Niinpä Tippelskirch on kirjoittanut, että kapina alkoi 1. elokuuta, kun venäläisten hyökkäyksen kärki oli jo murtunut.

Vaikeasta tilanteesta huolimatta neuvostojoukkojen johto ryhtyi toimiin kapinallisten tukemiseksi. Syyskuun alussa se keskitti Veikselin itärannalle huomattavia voimia Pragan lähettyville, missä vihollinen oli siihen mennessä heikentänyt ryhmittymäänsä siirtämällä panssaridivisioonat Varsovan eteläpuolelle neuvostojoukkojen sillanpääasemien tuhoamiseksi. Syyskuun 10. päivänä 1. Valko-Venäjän rintaman 47. armeija yhdessä yhden puolalaisdivisioonan kanssa aloitti hyökkäyksen. Ankarassa taistelussa vihollisen rintama murrettiin ja 14. syyskuuta neuvostojoukot vapauttivat Varsovan esikaupungin Pragan. Niiden asemat Varsovan suunnalla paranivat suuresti. Kapinallisten välitön tukeminen kävi mahdolliseksi. Avunantotehtävä oli uskottu ensimmäiselle puolalaisarmeijalle. 15. syyskuuta se astui Pragaan ja alkoi valmistautua Veikselin ylitykseen ja sillanpääaseman valtaamiseen Varsovassa.

Syyskuun 16. päivän vastaisena yönä ensimmäinen puolalaisarmeija aloitti Veikselin ylityksen. Seuraavien kolmen päivän aikana Varsovaan siirrettiin kuusi jalkaväkipataljoonaa. Puolalaiset sotilaat ja upseerit taistelivat sankarillisesti. Mutta vahvaan puolustuslinjaan nojaava vihollinen ei antanut laajentaa sillanpääsemia eikä yhdistää niitä. Hyökkäyksen epäonnistumiseen vaikutti myös kapinan johtajien haluttomuus järjestää kapinallisosastojen ja puolalaisarmeijan yhteistoimin-

taa vallatuissa sillanpääasemissa. Jalkaväen ja panssarivaunujen avulla vihollinen pystyi vastahyökkäyksissä pirstomaan joen ylittäneet osastot ja eristämään ne toisistaan. Tilanne oli niin vakava, että 1. puolalaisarmeijan komentaja päätti vetää osastonsa Varsovasta takaisin Veikselin itärannalle. Syyskuun 23. päivään mennessä osastot saatiin siirretyiksi suurten menetysten hinnalla.

Neuvostojoukkojen johto antoi Pragasta käsin jatkuvaa aineellista apua kapinallisille. 1. Valko-Venäjän rintaman sotaneuvosto oli Veikselin ylityksen edellä asettanut 16. ilma-armeijan tehtäväksi toimittaa kapinallisille aseita, ampumatarvikkeita, ruokatavaraa ja lääkeaineita. Sen jälkeen kun kapinallisiin oli otettu yhteyttä neuvostoliittolaiset lentokoneet pudottelivat säännöllisesti syyskuun 14. päivästä lähtien sotatarvikkeita kapinallisten valvomalle alueelle.

Samaan aikaan kun 1. puolalaisarmeijan osastot kävivät verisiä taisteluja kapinallisten tukemiseksi, Armia Krajowan johto kieltäytyi yhteistoimista Puna-armeijan kanssa. Kun Neuvostoliiton sodanjohdon edustaja saapui kapinallisten esikuntaan selvittämään avunantomahdollisuuksia, Armia Krajowan Varsovan piirikomendantti kieltäytyi koskettelemasta Armia Krajowan ja Puna-armeijan toimien koordinointia. Nähdessään että kapinallisten tila oli kerrassaan toivoton neuvostojoukkojen johto ehdotti kapinan johtajille ainoaa järkevää pelastuskeinoa: murtautua Veikselin yli neuvostolentokoneiden ja -tykistön tuella. Kapinan johtajat kielsivät kuitenkin osastojaan etenemästä Puna-armeijan suuntaan. Vain harvat yksiköt, jotka eivät totelleet itsetuhoon tuomitsevaa käskyä, onnistuivat murtautumaan Varsovasta neuvostojoukkojen turviin. Lokakuun 2. päivänä 1944 Armia Krajowan komentaja allekirjoitti antautumissopimuksen.

Puolan kansa sai maksaa kalliisti pakolaishallituksen toimeenpanemasta seikkailusta. Armia Krajowan, Armia Ludowan ja siviiliväestön menetykset olivat valtavia. Kaupunki joutui hirveän hävityksen kohteeksi. Kapina osoitti puolalaisten uhrautuvuutta ja urheutta taistelussa miehittäjiä vastaan. Toisaalta taas se oli Mikolajczykin hallituksen ja Puolassa olevien pakolaishallituksen johtajien harjoittaman rikollisen neuvostovastaisen politiikan ilmentymä.

Veikselin-Oderin operaatio, jonka osana oli tarkoitus

vapauttaa Varsova, oli Suuren isänmaallisen sodan suurimpia strategisia sotatoimia. Tätä operaatiota suorittivat keskeisellä Varsovan–Berliinin suunnalla 1. Valko-Venäjän, 1. Ukrainan ja osittain 4. Ukrainan rintaman joukot. Operaatioon osallistui 1. puolalaisarmeija ja sitä tukivat Itä-Preussin suunnalla toimineen 2. Valko-Venäjän rintaman joukot.

Operaation poliittisena tavoitteena oli viedä päätökseen Puolan kansan vapauttaminen natsimiehittäjien sortovallasta ja auttaa sitä muodostamaan vahva, riippumaton demokraattinen valtio. Operaation suorittaminen suunniteltua lyhyemmässä ajassa osoitti jälleen kerran Neuvostoliiton vankkaa uskollisuutta liittolaissitoumuksilleen.

Operaatiota valmisteltaessa harjoitettiin valistustyötä puolalaisväestön keskuudessa. Sen pääsisältö pohjautui Neuvostoliiton ulkomaanasiain kansankomissariaatin 26. heinäkuuta 1944 antamaan julkilausumaan Neuvostoliiton suhtautumisesta Puolaan sekä neuvostohallituksen ja Puolan kansallisen vapautuksen komitean solmimaan sopimukseen Neuvostoliiton asevoimien ylipäällikön ja puolalaishallinnon keskinäisistä suhteista neuvostojoukkojen astuttua Puolan alueelle. Tämä sopimus auttoi rakentamaan ystävällisiä suhteita neuvostojoukkojen ja Puolan kansallisen vapautuskomitean perustamien vallanelinten välille.

Neuvostojoukot ryhtyivät taistelutoimiin Veikselillä tammikuun 12.–15. päivinä 1945. Vihollinen puolustautui sitkeästi. Neuvostojoukot mursivat kuitenkin puolustuslinjan ja tykistö tuhosi vihollisen tärkeimmät kohteet. Neljässä päivässä 1. Ukrainan rintaman hyökkäysryhmittymä eteni 80–100 kilometriä. 1. puolalaisarmeija astui 17. tammikuuta aamulla yhdessä 61. Neuvostoliiton ja 47. armeijan osastojen kanssa Varsovaan. Kaupungissa käytiin kiivaita taisteluja. Samana päivänä Puolan pääkaupunki vapautettiin. Miehittäjien jälkeen suurin osa kaupungista oli raunioina. Silloin oli vaikeaa kuvitella, että Varsova elpyisi milloinkaan.

Amerikkalaiset erittelevät tilannetta

Puolan kysymyksen käsittelyn yhteydessä syntynyt vastakkainolo kannusti Yhdysvaltojen diplomaatteja harkitsemaan,

miten suhteet Neuvostoliittoon tulisi yleensä rakentaa ja millaiset ovat näiden suhteiden näköalat. Washingtonin poliitikkojen oli tilannetta tarkastellessaan pakko huomata, että yritykset painostaa Moskovaa eivät tuottaneet tuloksia. Amerikkalaisten ja englantilaisten poliitikkojen juonitteluista välittämättä neuvostohallitus puolsi vakaasti periaatteellista kantaansa: tuhkasta ja raunioista syntyvän uuden Puolan oli oltava todella riippumaton ja demokraattinen valtio, joka on ystävällinen Neuvostoliitolle ja vapaa länsivaltojen vehkeilyistä. Länsivallat eivät olleet vieläkään luopuneet aikomuksestaan perustaa »puskurivyöhyke» ja yllyttää itsekkäiden tavoitteidensa tähden Euroopan valtiot toistensa kimppuun. Tällaisen linjan epäonnistuminen Puolan suhteen saattoi amerikkalaiset ja englantilaiset valtiomiehet neuvottomiksi. He eivät osanneet odottaa, että mitä raskaimpia koettelemuksia, hirveitä hävityksiä kokenut, taistelussa hitlerilaisiä miehittäjiä vastaan miljoonia kansalaisiaan menettänyt Neuvostoliitto tulee torjumaan länsivaltojen painostuksen niin päättävästi. USA:n ja Englannin poliitikkojen täytyi aprikoida vastaista suhtautumistaan Neuvostoliittoon.

Viisainta olisi ollut tunnustaa molempien maiden laillisten etujen ja yhdenvertaisuuden pohjalta lähtevä yhteistoiminta. Juuri siihen suuntautui Neuvostoliiton ulkopolitiikka, joka oli aina pitänyt ohjeenaan Leninin päätelmiä yhteiskuntajärjestelmältään erilaisten valtioiden rauhanomaisesta rinnakkaiselosta. Tosiasiat näyttävät kuitenkin, etteivät länsimaiden silloiset johtajat olleet valmiita hyväksymään tuota ainoata realistista linjaa. Eräät suuruudenhullut arvovaltaiset washingtonilaiset poliitikot ja heidän lontoolaiset virkaveljensä pitivät yhä kiinni kahtalaisesta arvonmitasta suhteessaan omaan ja Neuvostoliiton politiikkaan. Tällainen suhtautumistapa ilmeni havainnollisesti USA:n lähettilään Averell Harrimanin 10. syyskuuta 1944 Washingtoniin lähettämässä sähkeessä. Harriman oli muotoillut päätelmänsä harkittuaan huolellisesti amerikkalais-neuvostoliittolaisten suhteiden silloista tilaa ja niitä toimia, joihin länsivallat voisivat ryhtyä tulevaisuudessa taivuttaakseen Moskovan myöntyväisemmäksi.

Tuossa Harry Hopkinsille tarkoitetussa viestissään Harriman kiinnitti huomiota siihen, että sodan päättymisen

aattona USA:n ja Neuvostoliiton välisten suhteiden ongelma työntyy etualalle. »Olen saanut sellaisen vaikutelman, että tämän vuoden alusta lähtien on Stalinin neuvonantajien kesken ollut havaittavissa erimielisyyttä kanssamme (so. USA:n kanssa. – *V. B.*) harjoitettavan yhteistoiminnan suhteen. Luulen, että toivomamme yhteistoiminnan vastustajat ovat viime aikoina olleet saamassa yliotteen ja politiikka kiteytynyt siihen suuntaan, että meidät ja britit pakotetaan hyväksymään kaikki Neuvostoliiton Puna-armeijansa voimalla ja arvovallalla tukemat askeleet. Meille asetettavat vaatimukset kovenevat yhä. Olettehan nähnyt sen Washingtonissa lend-leasen rahoitusehdoista käydyissä neuvotteluissa. On muitakin esimerkkejä. Ylipäänsä suhtautuminen meihin näyttäytyy sellaiseksi, että me olemme muka velvollisia auttamaan Venäjää ja hyväksymään sen poliittisen suuntauksen siksi, että Venäjä on toiminut hyväksemme voittamalla sodan.»

Harrimanin ajatusten lähtökohta on kuvaava. Kokeneena diplomaattina ja miehenä, joka uumosi historialliset näköalat ja ymmärsi salaisten kirjeidensä tulevan joskus julkistetuiksi, hän varoi puhumasta suoraan huolestuksensa aiheesta. Presidentin läheiselle neuvonantajalle lähettämässään yksityissähkeessäkään hän ei uskaltanut panna paperille ajatuksiaan siitä, että sodanjälkeisessä maailmassa Neuvostoliitto saattaa asettaa Amerikan herruudelle tietynlaiset rajat. Parkkiintunut diplomaatti verhosi ajatuksensa viittauksilla neuvostohallituksessa ilmenneisiin erimielisyyksiin ja siihen, että Moskovassa ovat saaneet yliotteen sen sodanjälkeisen yhteistoiminnan vastustajat, jota Washington muka tavoitteli. Hän oli silti varma, että Hopkins ymmärtäisi häntä: asian ydin oli siinä, miltä pohjalta tuota yhteistoimintaa kehitetään. Se taas selvisi kirjeen jatkosta:

»Uskon että voimme vastustaa tuota tendenssiä vain jos muutamme olennaisesti politiikkaamme Neuvostoliiton suhteen. Minulla on todisteita siitä, että he ovat ymmärtäneet jalomielisen suhtautumisemme heihin väärin – heikkoutemme osoitukseksi ja heidän poliittisen linjansa hyväksymiseksi. On tullut aika selittää heille, mitä me odotamme heiltä korvaukseksi hyvästä tahdostamme. Ellemme osoita lujuutta emmekä käy vastustamaan heidän nykyistä politiikkaansa, on syytä odottaa Neuvostoliiton luovan uhkaa rauhalle ja

pelottelevan maailmaa kaikissa sen etuja koskevissa tapauksissa. Tämä politiikka voi suuntautua Kiinaan ja Tyynenmeren alueelle sen jälkeen kun he ovat kääntäneet katseensa sinne. Millään kirjallisilla sopimuksilla ei ole arvoa, jollei niitä noudateta molemminpuolisesti, niin että kummankin puolen on annettava jotain saadakseen jotain vastineeksi ja tunnustettava muiden kansojen intressit.»

Harriman tulkitsi tietenkin varsin omalaatuisesti »molemminpuolisuuden» ja »muiden kansojen intressit». Häntä eivät arveluttaneet USA :n ja Ison-Britannian hallitsemat maa-alueet eri puolilla maailmaa, myös Tyynellämerellä, eivätkä huolettaneet näiden maiden taloudellinen asema ja velkaantuneisuus enempää kuin sekään, että ne olivat jo ajat sitten saaneet enimmät naapurinsa »ystävällisiksi». Se oli itsestään selvää. Mutta kun Neuvostoliitto ryhtyi puolustamaan turvallisuuttaan ja valtakunnallisia etujaan, länsimaat katsoivat Moskovan olevan velvollinen antamaan jotain saadakseen jotain vastineeksi. Moinen asenne on oikeastaan säilynyt nykypäiviin saakka. Washingtonia ärsyttää esimerkiksi se, että kuubalaiset sotilaat auttoivat Angolan kansaa sen oikeudenmukaisessa taistelussa, vaikka he olivat tulleet sinne maan laillisen hallituksen pyynnöstä. Sen sijaan amerikkalaisten sotilashenkilöiden oleskelu Kuuban alueella – Guantanamon tukikohdassa – on Washingtonin käsityksen mukaan aivan normaalia. Palatkaamme kuitenkin Harrimanin kirjeeseen.

»Olen pettynyt mutta en tyrmistynyt. Neuvostohallituksen taivuttaminen säädylliseen käyttäytymiseen kansainvälisissä asioissa on näemmä vaikeampaa kuin saatoimme olettaa. Suotuiset tekijät ovat yhä entiset. Yhdeksänkymmentä prosenttia Venäjän kansasta haluaa ystävyyssiteitä välillemme. Lisäksi neuvostohallituksen etujen mukaista on kehittää suhteita Yhdysvaltoihin. Tehtävänämme on ottaa huomioon Stalinin niiden neuvonantajien asenne, jotka tahtovat pelata kanssamme rehellistä peliä, ja osoittaa Stalinille, että kovan linjan seuraaminen saattaa hänet vaikeuksiin.»

Samassa kirjeessään Harriman pyysi lupaa tulla Washingtoniin esittämään henkilökohtaisesti presidentti Rooseveltille ajatuksiaan Moskovan kanssa harjoitettavan asiainhoidon näkymistä. Valkoinen talo oli kuitenkin siihen aikaan huolissaan Tyynellämerellä japanilaisia militaristeja vastaan käymänsä taistelun vaikeuksista. Roosevelt piti hyvin tärkeänä Neuvostoliiton apua sodassa Japania vastaan eikä kiinnostunut Harrimanin ehdotuksista koventaa linjaa Neuvostoliiton suhteen. Hopkins vastasi 12. syyskuuta, että hän ja presidentti olivat valmiita kuuntelemaan Harrimania, mutta sillä hetkellä olisi ollut virhe poistua Moskovasta. Hopkins neuvoi odottamaan, kunnes Washington näyttää lähettiläälleen vihreää valoa.

USA :n ulkoministeriö paneutui sillä aikaa tarkastelemaan »Venäjän kysymystä». Ulkoministeri Hullia ei askarruttanut kovinkaan Puolan yhteydessä käyty väittely. Hän ymmärsi samalla, että Neuvostoliiton kanta täytyy ottaa vakavasti varteen, minkä oli todistanut Dumbarton Oaksin neuvottelu, jossa Neuvostoliitto ajoi tinkimättömästi suurvaltojen konsensusperiaatetta turvallisuusneuvoston suhteen, vaikka USA ja Englanti vastustivat sitä tietäen useimpien YK :n jäsenmaiden seuraavan niiden liepeessä.

Hull kysyi käsittelyn yhteydessä Harrimanin mielipidettä Neuvostoliiton politiikan kehityssuunnista. 20. syyskuuta lähettämässään yksityiskohtaisessa vastauksessa Harriman kirjoitti:

»Luulen, että neuvostojohtajien mielestä me olemme hyväksyneet Moskovassa heidän kantansa siitä, että heidän antaessaan meille tietoja heillä on oikeus selvittää ongelmansa länsinaapureidensa kanssa yksipuolisesti––.

Voidaan kiistellä, kajotaanko todella Amerikan etuihin noilla alueilla, mutta minua pelottaa, kun jokin maa alkaa ulottaa vaikutustaan voimakkaamman oikeudella rajojensa ulkopuolelle turvallisuusetuihinsa vedoten. En osaa kuvitella, miten pitkälle se saattaa jatkua––.

Luulen heidän tätä nykyä odottavan, että me annamme heille vapaat kädet heidän länsinaapureidensa suhteen. He varovat tämän politiikan joutuvan jonkinlaisen vaikutuksen alaiseksi, jos he suostuvat pidättymään äänestettäessä (kansainvälisessä järjestössä. – *V. B.*) kiistanalaisista asioista, joihin neuvostohallitus on osallinen.»

Harrimanin mielestä USA :n ulkopolitiikan olisi vastavedoksi osoitettava »tietynlaista kiinnostusta» kunkin maan ongelmien ratkaisemiseen sitä mukaa kuin näitä ongelmia syntyy eikä Neuvostoliitolle saisi antaa toimintavapautta.

Se johtaisi epämiellyttäviin tilanteisiin, mutta Moskova joutuisi antamaan periksi, jos USA osoittaisi riittävästi tarmokkuutta.

Näin ollen Harriman suositteli ulkoministeriölle USA:n kannan koventamista Neuvostoliiton suhteen. Britannian hallituksen asenne oli samantapainen. Se ilmeni pääministeri Churchillin Moskovan-vierailun aikana syksyllä 1944.

Kahden johtajan neuvottelut

Ison-Britannian pääministeri Winston Churchill ja ulkoministeri Anthony Eden saapuivat Moskovaan iltapäivällä 9. lokakuuta 1944. Samaksi illaksi oli varattu keskustelu neuvostohallituksen päämiehen kanssa. Sitä ennen Churchill tahtoi tavata Yhdysvaltojen lähettilään. Tapaamisen aikana pääministeri pahoitteli sitä, että Washington välttyi ottamasta virallisesti osaa Moskovan neuvotteluihin, mutta lupasi pitää Harrimania tapahtumien tasalla ja kutsua hänet kaikkiin niihin tapaamistilaisuuksiin, joihin osallistuu useita neuvotteluosapuolia. Täten englantilaiset yrittivät vetää amerikkalaiset osallisiksi kahden johtajan neuvotteluihin. Harriman osallistui kuitenkin vain harvoihin Churchillin ja Stalinin välisiin keskusteluihin. Hän ei ollut mukana ensimmäisessäkään myöhään illalla Kremlissä pidetyssä tapaamisessa, joka sai myöhemmin laajaa kansainvälistä vastakaikua. Juuri siinä Britannian pääministeri sortui tekoon, jota hän itse sanoi jäljestä päin likaiseksi ja törkeäksi.

Churchill ja Stalin tapasivat kolmannen kerran vanhoina tuttavina. He olivat olleet säännöllisessä kirjeenvaihdossa. Stalin kysyi, miten matka oli sujunut, ja kuunteli huomaavaisesti Churchillin kertomuksen pitkästä lennosta. Sitten he siirtyivät Puolan kysymykseen ja sopivat melko vaivattomasti, että kutsuvat Mikolajczykin Moskovaan neuvottelemaan Puolan kansallisen vapautuskomitean edustajien kanssa. Siinä kohtaa Churchill kajosi aiheeseen, joka kiinnosti häntä eniten.

– Selvittäkäämme meidän asiamme Balkanilla. Teidän armeijanne ovat Romaniassa ja Bulgariassa. Meillä on siellä etuja, toimilupia ja asiamiehiä. Välttäkäämme yhteenottoja pikkuasioiden takia. Kysehän on Englannista ja Venäjästä.

Mitä Te arvelette siitä, jos teillä olisi 90% vaikutusvallasta Romaniassa ja meillä sanokaamme 90% vaikutuksesta Kreikassa? Ja Jugoslaviassa fifty-fifty?

Tulkkauksen aikana Churchill kirjoitti paperiliuskalle nämä prosenttiluvut ja työnsi arkin pöydän toiselle puolelle Stalinille. Tämä vilkaisi siihen ja palautti arkin Churchillille. Syntyi tauko. Arkki oli pöydällä. Churchill ei koskenut siihen. Hän sanoi viimein:

– Ehkä vaikuttaa liian kyyniseltä, että me ratkaisemme näin mutkattomasti kysymykset, jotka koskettavat miljoonia ihmisiä? Poltetaan paremminkin tuo paperi.

– Älkää, pitäkää se omananne, Stalin sanoi.

Churchill taittoi paperiarkin kahtia ja pani sen taskuunsa.

Kahden päivän kuluttua, 11. lokakuuta Churchill lähetti Rooseveltille Moskovasta kirjeen, jossa hän rajoittui ilmoittamaan välikohtauksesta näin: »Meidän on aivan välttämätöntä yrittää yhdenmukaistaa kantamme Balkanin suhteen, jotta voitaisiin ehkäistä kansalaissota useissa maissa. Sen syttyessä Te ja minä osoittaisimme nähtävästi myötämieltä toiselle puolelle ja Stalin toiselle. Tiedotan Teille kaikesta tästä, eikä täällä saada aikaan muuta kuin Britannian ja Venäjän ennakkosopimus siitä, että tämä kaikki käsitellään ja sovitaan Teidän kanssanne. Tältä pohjalta olen varma, että Te ette vastustaisi yritystämme päästä yksimielisyyteen venäläisten kanssa.»

Lokakuun kahdentenatoista aamupäivällä Harriman tuli Churchillin Moskovan majapaikkaan. Pääministeri oli tapansa mukaan vuoteessaan ja saneli jotain sihteerille. Harriman kertoo muistelmissaan: »Hän luki minulle äsken sanelemansa Stalinille lähetettävän kirjeen luonnoksen. Siinä hän toisti muunnettuna prosenttilukuja koskevan ehdotuksen.» Harriman oletti Rooseveltin ja Hullin suhtautuvan sellaiseen kirjeeseen kielteisesti. Samassa Eden astui pääministerin makuuhuoneeseen. Churchill sanoi: »Anthony, Averell on sitä mieltä, ettei meidän sovi lähettää kirjettä Stalinille.» Kirje jäi lähettämättä.

Churchillin 9. lokakuuta 1944 Kremlissä prosenttiluvuilla täyttämän arkin johdosta esitettiin myöhemmin monenlaisia arvailuja. Väitettiin, että Lontoo ja Moskova olivat sopineet

vaikutusalueista Balkanilla, mikä määräsikin osapuolten käyttäytymisen neuvottelujen jälkeen. Eräät päättelivät jopa, että koko Kaakkois-Eurooppa olisi toisenlainen, jollei olisi ollut tuota sopimusta. Todelliset tapahtumat eivät silti anna aihetta tällaisiin tulkintoihin. Churchill on omakätisesti kirjoittanut, ettei ollut mitenkään sovittu, saati tehty kirjallista sopimusta.

Mitä sitten todellisuudessa tapahtui? Churchill kirjoitti arkkiin prosenttiluvut ja työnsi arkin pöydän yli Stalinille. Stalin vilkaisi lukuihin ja palautti arkin pääministerille sanaakaan sanomatta. Churchill ehdotti paperin polttamista ehkä siksi, että vastapuolen suostuminen olisi merkinnyt tavallaan sen osallisuutta kompromettoivan paperin hävittämiseen. Stalin ei antanut aihetta tällaisiin päätelmiin. Hän huomautti vain, että Churchill voi pitää arkin omanaan, ja osoitti siten haluttomuutta palata enää asiaan. Eikä mitään sen enempää.

Mitä siitä seurasi? Churchill oli epäilemättä aikonut herättää kuvitelman, että Neuvostoliiton kanssa oli päästy sopimukseen, mikä oikeuttaisi Britannian hallituksen yritykset vakiinnuttaa vaikutusvaltansa Euroopan eri osissa. Monta vuotta jatkunut sota ja fasistisen miehityksen kauhut olivat antaneet vapautusliikkeelle voimakkaan sysäyksen. Kaikkialla vastarintaliikkeen johtoon kohosivat kommunistit, jotka taistelivat muita sitkeämmin miehitysvaltaa vastaan ja saivat osakseen laajojen väestöjoukkojen kannatuksen. Churchilliä pelotti kommunististen puolueiden mahdollinen valtaannousu monissa maissa miehittäjien häätämisen jälkeen. Siihen aikaan Edenille ja hallituksen muille jäsenille lähettämissään kirjeissä hän mainitsi usein Italian, Ranskan, Kreikan ja muiden valtioiden »kommunisaation» mahdollisuudesta ja vaati toimia sen ehkäisemiseksi. Kenties Churchill toivoi prosenttilukupelinsä antavan hänelle sittemmin muodollisen syyn sekaantua useiden maiden sisäisiin asioihin ja tukahduttaa edistyksellisiä liikkeitä. Näin tapahtuikin Kreikassa.

Neuvostoliitto ei voinut ottaa osaa vaikutusalueiden jakoa koskeviin sopimuksiin. Sellainen menettely olisi rikkonut neuvostovaltion ulkopolitiikan leniniläisiä periaatteita vastaan. Se olisi merkinnyt puuttumista muiden kansojen sisäisiin asioihin ja kansojen itsenäisten oikeuksien loukkaamista. Neu-

vostohallitus ei voinut missään nimessä hyväksyä Churchillin ehdotusta eikä siis englantilaisten imperialistien yrityksiä sanella tahtoaan vapautuneille kansoille.

Kuvaavaa on sekin, että Stalinin ja Churchillin 10. lokakuuta presidentti Rooseveltille lähettämässä ainoassa yhteisessä sähkeessä ei mainittu sanaakaan prosenttiluvuista. Sen teksti kuului: »Meidän tulisi käsitellä keinoja, joilla voisimme parhaiten yhdenmukaistaa politiikkamme Balkanin maiden sekä Unkarin ja Turkin suhteen.»

Harriman totesi muistelmissaan, että sähke sisälsi alunperin vielä seuraavat Churchillin ehdottamat sanat: »--pitäen silmällä asianmukaisia velvollisuuksiamme.» Stalinin vaatimuksesta ne pyyhittiin kuitenkin pois. Virallisella lounaalla Harriman huomautti Stalinille tuntevansa sähkeen alkuperäisen tekstin ja oletti Rooseveltin hyväksyvän Stalinin menettelyn, sillä presidentti pitää erikoisen tärkeänä peruskysymysten jättämistä kolmen suuren ratkaistavaksi. »Stalin vastasi olevansa hyvillään kuulemastaan ja käännyttyään pääministerin selän takana puoleeni puristi kättäni», Harriman kirjoitti.

Churchillin Moskovasta lähdön päivänä, 19. lokakuuta Rooseveltille lähettämässään kirjeessä Stalin vain mainitsi »mielipiteiden selvittelystä». Hän kirjoitti: »Lähettiläs Harriman on varmaan tiedottanut Teille kaikista Moskovassa käydyistä tärkeistä neuvotteluista. Tiedän myös, että pääministeri aikoi lähettää Teille arvionsa Moskovan keskusteluista. Sanon puolestani, että keskustelumme olivat hyvin hyödyllisiä osapuolten kannan selvittämiseksi sellaisissa kysymyksissä kuin Saksan tulevaisuus, Puolan kysymys, politiikka Balkanin maiden suhteen ja vastaisen sodankäynnin perusongelmat. Keskustelut osoittivat, että me voimme sopia jokseenkin vaivattomasti politiikastamme kaikissa eteentulevissa tärkeissä kysymyksissä. Vaikka emme pystyisikään ratkaisemaan pikaisesti jotain ongelmaa – esimerkiksi Puolan kysymystä – keskustelukin niistä on avannut jokseenkin suotuisia näköaloja. Luulen Moskovan neuvottelujen olevan hyödyksi siinäkin suhteessa, että meidän kolmen seuraavassa tapaamisessa voimme tehdä selvät päätökset kaikista meitä yhteisesti kiinnostavista kiireellisistä kysymyksistä.» Kolmen suuren Jaltan konferenssissa enempää kuin myöhemmässä keskinäisessä kir-

jeenvaihdossakaan kolmen valtion johtajat eivät enää sivunneet prosenttilukuja.

Neuvostoliitto ei siis ollut aikonut hieroa lehmäkauppoja Lontoon kanssa vaikutusalueiden jaosta. Myös Harriman vahvistaa sen:

»En ymmärrä nyt enkä tainnut ymmärtää silloinkaan, mihin Churchill pyrki esittäessään nuo prosenttiluvut. Tiedän, että hän halusi saada vapaat kädet Kreikassa Yhdysvaltojen avulla sekä hankkia itselleen sananvaltaa Jugoslavian uuden hallituksen muodostamisessa Englantiin paenneen hallituksen edustajista ja Titon ryhmän jäsenistä. Churchill tiesi varmaan Rooseveltin vaativan sitä, etteivät mitkään päätökset saisi rajoittaa toimintavapautta ennen kuin kolme suurta tapaa uudestaan. Pantakoon merkille, että kolmikon kokoonnuttua taas Jaltassa prosentteja ei enää otettu esille.»

Churchillin Moskovan vierailun aikana Puolan kansallisen vapautuskomitean edustajat tapasivat neuvotteluihin saapuneen Mikolajczykin. Boleslaw Bierutin johtama kansallisen vapautuskomitean valtuuskunta asetti pakolaishallituksen kanssa tehtävän sopimuksen ehdoksi vuoden 1935 fasistisen perustuslain kumoamisen ja vuoden 1921 perustuslain voimaan palauttamisen. Varhemmassa perustuslaissa oli julistettu alkeelliset demokraattiset vapaudet. Kuten Bierut korosti, kansallinen vapautuskomitea »on aina pitänyt perustehtävänään Puolan kansan eheyttämistä ja on valmis tukemaan kaikkia vilpittömiä pyrkimyksiä tämän aatteen toteuttamiseksi».

Vapautuskomitean valtuuskunta ilmoitti, että sen tavoitteena on Neuvostoliitolle ystävällinen ja voimakas Puola, jonka itäraja myötäilee Curzonin linjaa ja joka lännessä käsittää puolalaisten ikivanhat asuma-alueet. Se hyväksyisi Mikolajczykin Puolan kansallisen yhtenäisyyden hallituksen johtoon, jos kansallinen vapautuskomitea saisi hallituksessa enemmistön. Neuvostohallitus kannatti kansallisen vapautuskomitean esitystä. Pakolaishallituksen edustajat ja Mikolajczyk itse torjuivat jyrkästi nämä ehdotukset. Saadakseen vaatimuksensa läpi he yrittivät tehdä kiistakapulan rajakysymyksestä.

Puolalaisten neuvotellessa keskenään Englannin pääministeri käyttäytyi kaksinaisesti. Hän korosti toisaalta hallituksensa kannattavan Curzonin linjan ottamista Neuvostoliiton ja Puolan väliseksi rajaksi, väitti jopa rajakysymyksen olevan jo ratkaistu ja kannattavansa liittoutuneiden rauhankonferenssissa venäläisten vaatimaa Teheranissa sovittua rajalinjaa.

Toisaalta taas 16. lokakuuta Churchill esitti neuvostohallituksen käsiteltäväksi sellaisen sopimusluonnoksen, joka noudatti aiemmin sovittua kantaa vain Puolan länsirajan suhteen. Itärajasta luonnoksessa sanottiin, että »Puolan hallitus hyväksyy Curzonin linjan aselepolinjaksi Neuvostoliiton ja Puolan välille».

Neuvostohallitus ei voinut hyväksyä tällaista tulkintaa. Curzonin linjan määrittely aselepolinjaksi merkitsi näet sitä, että rajakysymys on yhä avoin. Näin ollen Puolan kysymyksestä ei syntynyt minkäänlaista sopimusta.

Huomautettakoon silti, että neuvottelut toivat entistä selvemmin ilmi osapuolten käsitykset Puolan tulevaisuudesta, mikä antoi toiveita ongelman oikeudenmukaisesta ratkaisemisesta.

Palaan tässä yhteydessä Neuvostoliiton hallituksen 11. tammikuuta 1944 antamaan neuvostoliittolais-puolalaisia suhteita koskevaan julkilausumaan. Siinä sanottiin: »Tammikuun 5. päivänä Puolan pakolaishallitus julkaisi Lontoossa neuvostoliittolais-puolalaisia suhteita koskevan lausunnon, joka sisältää useita vääriä väittämiä Neuvostoliiton ja Puolan välisestä rajasta. Neuvostoliiton Perustuslaki on tunnetusti asettanut maidemme välisen rajan Länsi-Ukrainan ja Länsi-Valko-Venäjän väestön tahdon mukaisesti, noudattaen vuoden 1939 laajan demokraattisen kansanäänestyksen tuloksia. Länsi-Ukrainan ukrainalaisvoittoiset alueet on liitetty Neuvosto-Ukrainaan ja Länsi-Valko-Venäjän valkovenäläisvoittoiset alueet on liitetty Neuvosto-Valko-Venäjään. Neuvostoliitolle pakotetun vuoden 1921 Riian sopimuksen sisältämä vääryys Länsi-Ukrainan ukrainalaisasukkaita ja Länsi-Valko-Venäjän valkovenäläisasukkaita kohtaan on siis korjattu. Länsi-Ukrainan ja Länsi-Valko-Venäjän liittäminen Neuvostoliittoon ei ole loukannut lainkaan Puolan etuja, vaan on luonut vahvan perustan puolalaisten ja heidän naapurikansojensa ukrainalaisten, valkovenäläisten ja venäläisten lujalle ja pysyvälle ystävyydelle.»

Lausunnon ohella julkaistiin seuraava virallinen selitys Curzonin linjasta: »Kuluvan vuoden 11. tammikuuta julkistetussa 'Neuvostohallituksen julkilausumassa neuvostoliittolais-puolalaisista suhteista' puhutaan Puolan itärajoista ja todetaan mahdolliseksi asettaa tämä raja Neuvostoliiton kanssa solmitun sopimuksen pohjalta. Sitä paitsi Neuvostoliiton hallitus ei pidä vuoden 1939 rajaa muuttamattomana. Rajalinjaa voidaan korjata Puolan hyväksi siten, että alueet, joilla puolalaisväestö on enemmistönä, annetaan Puolalle. Siinä tapauksessa neuvostoliittolais-puolalainen raja noudattaisi suurin piirtein niin sanottua Curzonin linjaa, jonka liittolaisvaltojen Korkein neuvosto on hyväksynyt ja joka edellyttää Länsi-Ukrainan ja Länsi-Valko-Venäjän kuulumista Neuvostoliittoon.»

Mikä oli Curzonin linja?

Puolan itärajaa oli käsitelty Pariisin rauhankonferenssissa, joka alkoi 18. tammikuuta 1919 ja päättyi tunnetusti Versailles'n rauhansopimuksen solmimiseen. Konferenssissa muodostettiin Puolan asioiden komissio, jonka johtoon nimitettiin Ranskan Berliinin-lähettiläs Jules Cambon. Kaavaillessaan Puolan ja Venäjän välistä rajaa komissio piti ohjeenaan pääliittolaisvaltojen – Englannin, Ranskan, Amerikan Yhdysvaltojen, Italian ja Japanin – valtuuskuntien päätöstä liittää Puolaan vain kansatieteellisesti puolalaiset alueet.

Liittolaisvaltojen päätöksen pohjalta Pariisin rauhankonferenssin aluelautakunta oli kaavaillut Puolan itäisen rajalinjan, jonka liittolaisvallat hyväksyivät Versailles'n sopimuksen solmimisen jälkeen ja joka julkaistiin 8. joulukuuta 1919 Clemenceaun allekirjoittamassa »Liittoutuneiden ja Yhdistyneiden valtojen Korkeimman neuvoston julkilausumassa Puolan väliaikaisen itärajan johdosta». Myöhemmin, vuoden 1920 heinäkuussa liittolaisvaltojen Span konferenssi vahvisti saman rajalinjan. Sen nojalla Britannian ulkoministeri Curzon laati Neuvostoliiton ja Puolan rajaa koskevan nootin, jonka hän lähetti 12. heinäkuuta 1920 neuvostohallitukselle.

Liittolaisvaltojen Korkein neuvosto ja Span konferenssi perustivat rajapäätöksensä kansatieteelliseen periaatteeseen, jonka mukaan kaavailtavan linjan piti erottaa toisistaan puolalaisvoittoiset alueet lännessä sekä ukrainalais- ja valkovenäläisvoittoiset alueet idässä.

Puolan hallituspiirit havittelivat kuitenkin Länsi-Ukrainaa ja Länsi-Valko-Venäjää käyttäen hyväkseen nuoren Neuvostotasavallan vaikeaa taloudellista ja sotilaallista asemaa. Puola hyökkäsi vuonna 1920 Neuvosto-Venäjää vastaan, mutta kohdattuaan voimakasta vastarintaa ja vakuututtuaan aloittamansa sodan näköalattomuudesta se pyysi liittolaishallituksia olemaan välittäjinä neuvotteluissa neuvostohallituksen kanssa. Juuri silloin Englannin ulkoministeri Curzon lähetti neuvostohallitukselle nootin, jossa kaavailtu rajalinja tuli tunnetuksi Curzonin linjana.

Puolan hallitus ei kuitenkaan hyväksynyt Curzonin linjaa rajaksi, vaan jatkoi sotaa Neuvosto-Venäjää vastaan. Maamme vaikean aseman vuoksi Puola onnistui maaliskuussa 1921 saamaan Riian rauhanneuvotteluissa läpi oman rajaehdotuksensa ja ottamaan haltuunsa Ukrainan ja Valko-Venäjän läntiset alueet. Tämä näiden alueiden väestön enemmistöä kohtaan tehty vääryys korjattiin vasta vuonna 1939, kun laajalta demokraattiselta pohjalta toimitettu kansanäänestys hyväksyi uuden rajalinjan.

Churchillin Moskovan-vierailun aikana puolalaisten keskenään käymät neuvottelut tarjosivat mahdollisuuden ongelmien ratkaisemiseen. Sen esti Mikolajczykin torjuva asenne. Hän ei hyväksynyt Curzonin linjaa Neuvostoliiton ja Puolan väliseksi rajaksi sillä verukkeella, että hänen oli neuvoteltava Lontooseen jääneiden virkaveljiensä kanssa. Pääministerin paikan lisäksi hän vaati pakolaishallitukselle puolta ministerinsalkuista. Churchill kannatti Mikolajczykia tässäkin vaatimuksessa. Puolan kansallisen vapautuskomitean edustajat torjuivat kuitenkin nuo vaateet, joten Mikolajczykin täytyi palata Lontooseen tyhjin toimin.

Neuvostojohto vaihtoi Churchillin kanssa mielipiteitä sotatoimista yhteistä vihollista vastaan, mikä ylipäänsä auttoi liittolaisten välistä yhteistoimintaa.

Pääministerin vierailun aikana Stalin otti vastaan hänen kutsunsa saapua lounaalle Ison-Britannian Moskovan-lähetystöön, joka sijaitsee Sofian rantakadulla. Se oli kerrassaan poikkeuksellinen tapaus, sillä Stalin ei ollut ennen käynyt ulkomaiden lähetystöissä. Sillä kertaa hän päätti ilmeisesti osoittaa erikoista kohteliaisuutta Churchillille. Lounaalle saapui myös lähettiläs Harriman.

Lounaalla vallitsi vapaa ja innostunut ilmapiiri. Esittäessään USA:n presidentin maljaa Stalin arvosti korkealle Yhdysvaltojen panosta liittoutuneiden voiton hyväksi. Aikoinaan, Stalin sanoi, Iso-Britannia ja Venäjä pystyisivät sopimaan keskenään Euroopan asioista. Ne tuottivat yhdessä tappion Napoleonille. Ne taistelivat yhdessä saksalaisia vastaan ensimmäisessä maailmansodassa, mutta toisessa maailmansodassa Yhdysvaltojen panos on erityisen tärkeä.

Tällä lausunnollaan neuvostohallituksen päämies antoi Churchillin ymmärtää, ettei hän taivu erillissopimuksiin tämän kanssa Euroopan tulevaisuudesta.

Vierailun tuloksia

Moskovassa lokakuussa 1944 käytyjen Neuvostoliiton ja Britannian välisten neuvottelujen tärkein sotilaspoliittinen tulos oli se, että osapuolet sopivat voimiensa suuntaamisesta Balkanilta perääntyvien Saksan joukkojen tuhoamiseen. Churchill vakuuttui, ettei Neuvostoliiton hallitus aikonut lähettää joukkojaan Kreikkaan eikä Adrianmeren rannikolle ja että se vetäisi joukkonsa pois Jugoslaviasta heti kun ne ovat täyttäneet tehtävänsä.

Neuvostoliiton ja Englannin hallitusten päämiehet käsittelivät monia Balkanin valtioita sivuavia kysymyksiä ja pääsivät sopimukseen niistä. He tarkastelivat Bulgarian kanssa tehtävän välirauhan ehtoja. Kun kyseeseen tuli liittoutuneiden valvontakomission perustaminen Bulgariaan, Churchill ja Eden vaativat, että USA:n ja Englannin edustajilla olisi siinä yhdenvertainen asema Neuvostoliiton edustajien kanssa. Neuvostohallitus torjui vaatimuksen vedoten Italiaa valvovan liittolaiskomission esimerkkiin. Tuota komissiota johti Englannin ja USA:n sodanjohdon edustaja. Romanian valvontakomission puheenjohtajana oli neuvostoedustaja. Siksi olisi luonnollista, että Bulgarian valvontakomissiota johtaisi Neuvostoliiton ylijohdon edustaja. Osapuolet pääsivät loppujen lopuksi yhteisymmärrykseen välirauhanehdoista Bulgarian kohdalla.

Jugoslavian tilannetta käsiteltäessä englantilaiset korostivat yhdenmukaisen politiikan tarpeellisuutta Jugoslaviaa kohtaan. Eden neuvoi ehdottamaan Titolle ja Šubašićille, että Jugoslavian alueella järjestettäisiin tapaaminen yhtenäisen hallituksen muodostamiseksi. Neuvostoliittolainen osapuoli hyväksyi ehdotuksen.

Ison-Britannian edustajat ottivat esille Saksan tulevaisuutta koskevan kysymyksen muka siksi, että Teheranissa sitä oli pohdittu pintapuolisesti. Churchill ja Eden esittivät suunnitelman Saksan jakamiseksi kolmeen valtioon: Preussiin, kansainvälisen valvonnan alaiseen alueeseen (Ruhr, Westfalen ja Saar) sekä Itävalta-Baijeriin, johon liitettäisiin Etelä-Saksan maakunnat. Perustellessaan jakamissuunnitelmaa Churchill sanoi pitävänsä pahan alkujuurena Preussia, joten se olisi erotettava Saksasta.

Kansainvälisesti valvottava vyöhyke oli englantilaisten mielestä tarpeen, jotta Saksalta voitaisiin riistää teollinen mahti, joka oli mahdollistanut sen elpymisen ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Churchill piti oikeudenmukaisena sitä, että Neuvostoliitto kunnostaisi länsialueidensa taloutta siirtämällä koneita ja laitteita saksalaisista tehtaista.

Oli helppo arvata, että Saksan jakamisella Englanti pyrki nitistämään sen vaarallisena kilpailijana. Samaan aikaan Churchill ehdotti Puolan, Tšekkoslovakian, Itävallan ja Unkarin yhdistämistä valtioliitoksi tai liittovaltioksi.

Neuvostohallitus myönsi aiheelliseksi Saksan sotateollisen potentiaalin hävittämisen Euroopan turvallisuuden vuoksi, mutta kieltäytyi tekemästä mitään sitoumuksia Saksan jakamisesta. Saksan kysymys lykättiin kolmen vallan johtajien tapaamisessa tarkasteltavaksi.

Churchillin esittämä valtioliiton tai liittovaltion perustamisajatus kieli pyrkimyksestä muodostaa sodan jälkeen neuvostovastainen puskurivyöhyke. Asiaa käsiteltäessä Stalin väitti Churchillille ja Edenille, että »tätä nykyä ei voida ajatellakaan yhdistymiä, sillä fasistisesta ikeestä vapautetut kansat tahtovat luonnollisesti elää häiriöittä täyteläistä kansallista elämää».

Neuvotteluissa käsiteltiin myös sotatoimien näköaloja. Englannin, Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen edustajat esittivät rintamakatsauksen ja kertoivat Teheranissa sovittujen

suunnitelmien täyttämisestä. Osapuolet ilmaisivat lujan uskonsa liittoutuneiden operaatioiden menestymiseen kaikilla rintamilla.

Käsittelyn kohteeksi otettiin myös Neuvostoliiton tuleva panos Japanin kukistamiseen. Sotatoimet Tyynellämerellä sujuivat ylipäänsä menestyksellisesti. Länsiliittoutuneiden saavuttamat suuret merivoitot olivat heikentäneet tuntuvasti Japania, jonka pitkäksi venyneet huoltolinjat olivat alituisten hyökkäysten kohteina. Yli puolet Japanin kauppalaivastosta oli upotettu. Brittien ja amerikkalaisten esikuntapäälliköt ymmärsivät samalla, että lopullinen voitto saavutetaan vasta murskaamaalla Kiinassa, Mantšuriassa ja varsinaisilla Japanin saarilla olevat mahtavat armeijat. Tuossa viimeisessä hyökkäyksessä ratkaiseva rooli kuului Neuvostoliiton asevoimille. Stalinin ja Churchillin vaihtaessa alustavasti mielipiteitä asiasta läsnäollut Harriman kehotti neuvottelemaan amerikkalaisten kanssa. Koska Yhdysvallat kantoi hänen mukaansa suurinta taakkaa Tyynenmeren sotatoimissa, niin USA:n oli saatava osallistua mitä aktiivisimmin tuleviin neuvotteluihin tästä ongelmasta. Churchill suostui, ja amerikkalaiselle kenraalille Deanelle annettiin tehtäväksi laatia katsaus Tyynenmeren sotatoimista. Deane esitti sen 14. lokakuuta. Kerrottuaan sotatoiminäyttämön tilanteesta kenraali asetti Stalinille Yhdysvaltojen ylipäällystön toimeksiannosta kolme kysymystä:

1. Paljonko aikaa Saksan tappion jälkeen Neuvostoliitto tarvitsee ryhtyäkseen sotatoimiin Japania vastaan?

2. Paljonko aikaa tarvitaan neuvostojoukkojen iskun voimistamiseen niiden aloitettua hyökkäyksen?

3. Kuinka suuri osa Siperian radan kuljetuskapasiteetista voidaan käyttää voimien kokoamiseen sekä amerikkalaisten strategisten ilmavoimien tukikaluston kuljetukseen?

Englantilaisten ja amerikkalaisten poistuessa Kremlistä Churchill sanoi suojelevaan sävyyn kenraali Deanelle:

– Nuorimies, ihailen rohkeuttanne, te kun uskalsitte asettaa Stalinille nuo kolme kysymystä. En silti luule, että saatte niihin vastauksen, vaikka ne kannatti kyllä asettaa ––.

Churchill erehtyi. Seuraavana päivänä Stalin antoi vastauksen. Hän sanoi tarvittavan kolme kuukautta Saksan tappiosta siihen hetkeen, jolloin Puna-armeija pystyy aloittamaan

hyökkäystoimet Japania vastaan. Sitä varten Siperiaan on muodostettava huoltoreservejä, joiden täytyy riittää kolme kuukautta kestäviin sotatoimiin. Vasta sen jälkeen sotatoimet voidaan aloittaa. Koska Siperian radan mahdollisuudet ovat rajalliset, amerikkalaisten täytyy huoltaa Kaukoidän rannikolla sijaitsevia Yhdysvaltojen ilmavoimien käyttöön asetettavia tukikohtia itsenäisesti valtameren ylitse. Tähän tarkoitukseen Yhdysvallat saa käyttää Petropavlovsk-Kamtšatskin satamaa. Varmistettuaan vielä kerran, että Puna-armeija aloittaa sotatoimet Japania vastaan kolmen kuukauden kuluttua Hitlerin tappiosta, Stalin lisäsi, että sitä varten on täytettävä kaksi ehtoa. Yhdysvaltojen tulee auttaa suurten huoltoreservien keskittämisessä Siperiaan, ja Neuvostoliiton on saatava selvyys sotaan osallistumisen poliittisista näkökohdista.

– Venäläisten on tiedettävä, minkä puolesta he taistelevat. Meillä on lasku esitettävänämme Japanille, Stalin sanoi.

Jo Teheranin konferenssissa Stalin oli kysynyt Roosevelttiltä ja Churchilliltä, mitä liittolaiset voisivat tehdä Neuvostoliiton hyväksi Kaukoidässä, missä maallamme ei ollut vapaata pääsyä valtamerelle. Silloin Roosevelt oli olettanut mahdolliseksi muuttaa Dairen vapaasatamaksi. Churchill oli huomauttanut ylimalkaisesti, että Venäjän oikeutetut tarpeet on tyydytettävä.

Se seikka, että Stalin otti lokakuussa 1944 esille paitsi Japanin vastaisen sodan sotilaalliset myös poliittiset ulottuvuudet ja vihjasi selvästi Neuvostoliiton tarvitsevan vapaata pääsyä valtamerelle, ei ollut lainkaan yllättävä Lontoolle enempää kuin Washingtonillekaan. Britannian ja Yhdysvaltojen poliitikkojen täytyi huomata Neuvostoliiton yleisen mielipiteen erikoinen kiinnostus Kaukoitää ja tämän alueen historian joitakin vaiheita kohtaan. Juuri tuohon aikaan Stepanovin romaani Port-Arthur oli tullut Neuvostoliitossa menestyskirjaksi. Se oli oikeastaan vuosien 1904–1905 Venäjän ja Japanin sodan osanottajan romaanin muotoon puettuja muistelmia. Kaikki tuon muhkean kirjan lukeneet saivat tavallaan kosketuksen neljänkymmenen vuoden takaisiin tapahtumiin ja kokivat katkeruutta niiden tappioiden takia, joita Venäjän armeija ja laivasto olivat kärsineet tsaarivallan pätemättömyyden takia, vaikka sotilaat, merimiehet

ja upseerit olivat suorittaneet velvollisuutensa sankarillisesti. Neuvostoihmiset muistivat hyvin ulkomaisen maahanhyökkäyksen tapahtumat Kaukoidässä ja kaiken sen pahan, minkä japanilaiset samurait olivat tuottaneet nuorelle neuvostovaltiolle. Siksi Puna-armeijan aloitettua sotatoimet imperialistista Japania vastaan Kremlissä lausutut sanat siitä, että vanhempi polvi oli odottanut tätä hetkeä 40 vuotta saavuttivat vastakaikua kansan keskuudessa.

Japanin-vastaisen sodan käsittely Churchillin ja Harrimanin kanssa lokakuussa 1944 auttoi tuomaan ilmi osapuolten näkemykset ja loi pohjan kolmen liittolaisvallan myöhemmille yhteispäätöksille.

Vuoden 1944 marraskuussa vallankumouksen vuosijuhlan johdosta monille ulkoasiain kansankomissariaatin työntekijöille myönnettiin hallituksen palkintoja. Minä sain Punaisen Tähden kunniamerkin. Palkinnot luovutti meille Mihail Ivanovitš Kalinin. Toimeni pysyi samana. Olin edelleenkin neuvonantajana amerikkalais-neuvostoliittolaisten suhteiden alalla ja tulkkina huipputason neuvotteluissa.

Kolmen uuden tapaamisen aattona

Vuoden 1944 syksystä lähtien vilkastuivat tuntuvasti keskustelut kolmen suurvallan päämiesten uuden tapaamisen järjestämisestä. Teheranin konferenssin jälkeen oli tapahtunut suuria ja tärkeitä muutoksia. Liittoutuneiden asevoimat saavuttivat yhä uusia maineikkaita voittoja. Puna-armeija hääti miehittäjiä Neuvostoliiton alueelta ja Itä-Euroopan maista. Hitlerin-vastaisen liittoutuman voitto ennen näkemättömän laajassa ja verisessä aseellisessa yhteenotossa läheni lähenemistään. Vaikka edessä olivat vielä raskaat taistelut Saksan alueella ja militaristista Japania vastaan, työntyivät sodanjälkeisen järjestyksen ongelmat yhä enemmän etualalle.

Samalla Hitlerin-vastaisen liittoutuman sisäiset ristiriidat jyrkistyivät. Ne johtuivat suurimmalta osaltaan imperialistisen voimien yrityksistä säilyttää herruutensa maailmassa ja heikentää tässä tarkoituksessa mahdollisimman paljon Neuvostoliittoa ja sen vaikutusvaltaa kansainvälisellä näyttämöllä. Tällaiseen linjaan kuuluivat olennaisena osana myös yritykset tukahduttaa edistykselliset liikkeet fasistimiehittäjien orjuudesta vapautuvissa maissa ja istuttaa näihin maihin länsivaltoja tottelevia hallituksia. Länsimaiden hallitsevien ryhmien sisäiset kehitystendenssit vaikuttivat niin ikään tuntuvasti poliittiseen ilmapiiriin. Ne ilmenivät erikoisen näkyvästi Yhdysvaltojen johdossa. Neuvostoliiton kanssa sodan jälkeen jatkettavan yhteistoiminnan vastapainoksi asetettiin yhä itsepintaisemmin vaatimus koventaa kurssia Neuvostoliittoa kohtaan aina sodan aloittamiseen asti sosialistista valtiota vastaan.

Tässä tilanteessa kolmen suuren tapaaminen oli erikoisen merkityksekäs. Tapaamisen käytännöllistä valmistelua vaikeuttivat USA:ssa marraskuussa 1944 pidettäviksi suunnitellut presidentinvaalit ja konferenssin pitopaikan valinnan aiheuttamat hankaluudet.

Keskustellessaan 23. syyskuuta Stalinin kanssa Harriman ilmoitti presidentti Rooseveltin ehdottavan tapaamista marraskuussa. Koska tämä ajankohta taas oli Alaskan olojen kannalta liian myöhäinen, presidentti toivoi konferenssin pidettävän jossain muualla, esimerkiksi Välimeren maassa. Stalin vastasi, että tapaaminen olisi suotava, mutta hän epäröi, etteivät lääkärit salli hänen lähteä niin pitkälle matkalle.

– Iän rasitus alkaa tuntua, Stalin valitteli. – Aiemmin saatoin selvitä flunssasta parissa kolmessa päivässä, nyt taas sairaus kestää viikon ja kaksikin.

Harriman mainitsi Välimeren auringonsäteiden terveellisyydestä, mihin Stalin huomautti, että lääkärit pitävät joka tapauksessa ilmaston vaihtoa vaarallisena. Hän ehdotti, että tapaamiseen lähtisi Molotov, johon hän luotti täysin. Keskustelussa läsnä ollut ulkoasiain kansankomissaari väitti puolestaan, ettei han pysty milloinkaan korvaamaan marsalkka Stalinia.

– Olet liian vaatimaton, Stalin sanoi Molotoville.

Harriman katsoi tarpeelliseksi täsmentää, että vaikka presidentti tapaisi mielellään Molotovin, hän toivoi kuitenkin, että Kremlissä harkitaan tilannetta vielä kerran.

Churchillin Moskovassa käymät neuvottelut eivät tietenkään voineet korvata kolmen suuren tapaamista. Niiden aikana Yhdysvaltojen lähettiläs otti jälleen esille kysymyk-

sen tapaamisen järjestämisestä. Harriman sanoi Rooseveltin voivan saapua jonnekin Mustanmeren rannikolle. Hän vetosi tuolloin Harry Hopkinsiin, joka oli puhunut samaa Neuvostoliiton Washingtonin-lähettiläälle Gromykolle.

Tämä ehdotus miellytti Stalinia. Hän kirjoitti 19. lokakuuta Rooseveltille seuraavasti: »Lähettiläs Gromyko tiedotti minulle äskeisestä keskustelustaan herra Hopkinsin kanssa. Hopkins sanoi Teidän voivanne saapua marraskuun lopussa Mustallemerelle ja tavata minut Neuvostoliiton Mustanmeren rannikolla. Kannatan tällaista ratkaisua. Sain keskustelustani Pääministerin kanssa vakuuttua, että hänkin puoltaa tuota ajatusta. Näin ollen marraskuun lopussa me kolme voisimme tavata käsitelläksemme Teheranin jälkeen esiin tulleita kysymyksiä. Toivon saavani Teiltä ilmoituksen asiasta.»

Presidentin vastaus saapui Moskovaan 25. lokakuuta. Roosevelt ilmoitti olevansa varma siitä, että Churchillin äskeisen Moskovan-vierailun menestys »helpottaa ja jouduttaa työtämme seuraavan tapaamisen aikana, jolloin meidän kolmen täytyy päästä täydelliseen yksimielisyyteen tulevista toimistamme, politiikastamme ja keskinäisistä eduistamme.»

Konferenssin valmistelusta taas presidentti totesi, että pitäisi »tarkastella erilaisten paikkojen soveliaisuutta marraskuun tapaamisen järjestämiseen asuintilojen kuntoisuuden, turvallisuuden, liikenneyhteyksien yms. kannalta katsoen. Olisin kiitollinen Teille ehdotuksistanne. Olen harkinnut Kyproksen, Ateenan tai Maltan soveliaisuutta siltä varalta, että saapuminen Mustallemerelle osoittautuu liian vaikeaksi tai mahdottomaksi. Matkustan ja asun mielelläni laivalla. Tiedämme Kyproksen ja Maltan olojen olevan turvallisuuden ja majoittumisen kannalta tyydyttävät.

Odotan mielihyvin uutta tapaamista kanssanne.

Ottaisin kernaasti vastaan Teidän neuvonne ja ehdotuksenne.»

Neljän päivän kuluttua neuvostojohtaja lähetti vastauksen, jossa hän puolusti ehdotustaan korostaen Neuvostoliiton Mustanmeren rannikon olojen suotuisuutta tapaamiselle ja ilmoitti toivovansa, että tapaamiseen mennessä voidaan varmistaa presidentin laivan turvallinen pääsy määränpäähän. Tapaamisen pitopaikka jäi siis epäselväksi.

Samaan aikaan Roosevelt voitti Yhdysvaltojen presidentinvaaleissa. Onnitellessaan häntä voiton johdosta Stalin ilmaisi varmuutensa siitä, että Rooseveltin koetellun johdon alaisena »Amerikan kansa vie yhdessä Neuvostoliiton, Ison-Britannian ja muiden demokraattisten maiden kansojen kanssa päätökseen taistelun yhteistä vihollista vastaan ja turvaa voiton ihmiskunnan vapauttamiseksi natsityranniasta.»

Myöhemmin Roosevelt esitti uusia ajatuksia tapaamisen aikamääristä. Marraskuun 19. päivänä Moskovaan saapuneessa sähkeessään hän arveli tapaamisen voitavan pitää sopivassa paikassa hänen virallisen virkaan astumisensa eli tammikuun 20. päivän jälkeen tammikuun 28. tai 30. päivänä 1945. Hän ilmoitti, että USA:n merivoimien johto vastustaa jyrkästi matkaa Mustallemerelle, sillä purjehtiminen isolla laivalla Aigeianmeren ja Dardanellien kautta kysyisi hyvin voimakasta saattuetta. Sellaista taas tarvittaisiin kipeästi muissa paikoissa. Roosevelt kertoi Churchillin ehdottaneen tapaamisen pitopaikaksi Aleksandriaa, Jerusalemia tai Ateenaa. Hän totesi myös, ettei konferenssia kannata lykätä tammikuun ja helmikuun vaihdetta myöhempään aikaan, ja toivoi Stalinin voivan siihen mennessä lähteä jonnekin Välimeren rannikolle. »Pääsen lähes kaikkiin Välimeren kolkkiin, missä voisin olla niin lyhyen lentomatkan etäisyydellä Washingtonista, että voisin hoitaa vaivattomasti maani lainsäädännön mukaisia velvollisuuksiani. Tästä asiasta Te olette jo selvillä.»

Mielipiteiden vaihdon tuloksena kolmen suuren tapaamisen pitoajasta ja -paikasta vallitsi entistäkin suurempi epätietoisuus. Puna-armeijan aloitettua laajan hyökkäyksen ja käydessä rajuja taisteluja saksalaisia vastaan rintaman monilla lohkoilla neuvostohallituksen johtaja Stalin, joka oli samalla korkein ylipäällikkö, ei voinut mitenkään sallia itselleen pitkäaikaista eksoottista matkaa, jollaista Roosevelt tarjosi hänelle.

Presidentti ymmärsi tosin itsekin, etteivät hänen perustelunsa olleet vakuuttavia. Hän ehdotti uusia tapaamispaikkoja lähinnä taltuttaakseen politiikkansa vastustajat Washingtonissa. Hopkins on avoimesti kirjoittanut tästä asianpuolesta:

»Presidentin kaikki lähimmät neuvonantajat vastustivat hänen matkaansa Venäjälle. Useimmille heistä venäläiset olivat vastenmielisiä, tai he eivät ainakaan luottaneet niihin.

He eivät voineet käsittää, minkä tähden Yhdysvaltojen presidentin pitäisi kiertää maat ja mannut tavatakseen Stalinin. Minä en välittänyt näistä perusteluista. Tärkein asia oli se, että tapaaminen pidettäisiin. Sitä ei voitu järjestää muualla paitsi Krimillä. Presidentin neuvonantajat arvostelivat minua kovasti saatuaan tietää, että minä olin keskustellut Gromykon kanssa mahdollisuudesta lähteä Krimille. Kun he rupesivat näykkimään presidenttiä pakottaakseen hänet luopumaan matkasta, presidentti alkoi taas luovia ja esitti useita vaihtoehtoja, joista yhdessäkään ei ollut järkeä. Olin varma, että presidentti lähtee loppujen lopuksi Krimille ja lähtee etupäässä siksi, ettei hän ole koskaan käynyt maailman tuossa kolkassa. Hänen seikkailunhaluinen luonteensa veti häntä aina epätavallisiin paikkoihin. Sitä paitsi vaalien mentyä ohi hänen päätöksensä ei tuottanut poliittisia hankaluuksia.»

Marraskuun 23. päivänä Stalin lähetti Rooseveltille lyhyen ja kovan vastauksen: »On sääli, että merivoimienne johto pitää epätarkoituksenmukaisena Teidän sitä alkuperäistä ehdotustanne, että meidän kolmen tapaamispaikaksi valittaisiin Neuvostoliiton Mustanmeren rannikko. Ehdottamanne tapaamisaika tammikuun ja helmikuun vaihteessa ei herätä vastaväitteitä, millä tarkoitan samalla, että onnistumme valitsemaan paikaksi yhden Neuvostoliiton satamakaupungeista. Minun on yhä pakko ottaa varteen lääkäreiden varoitukset pitkien matkojen vaarallisuudesta.»

Roosevelt ilmoitti viimein myöntyvänsä. Joulukuun 27. päivänä hän antoi Harrimanille ohjeen tiedottaa neuvostohallituksen johtajalle, että hän on valmis saapumaan Jaltaan helmikuussa. Tapaamisen peitenimeksi hyväksyttiin Argonaut, joka muutettiin myöhemmin Magnetoksi.

Sopimuksen synnyttyä alkoi konferenssin pikainen valmistelu. Konferenssin osanottajat päättivät olla kutsumatta tilaisuuteen lehdistön edustajia ja rajoittua vain valokuvaajiin.

Krimillä valmistelut olivat täydessä käynnissä. Suurimmat huolet lankesivat neuvostoliittolaiselle osapuolelle, joskin tilojen kunnostamiseen osallistuivat myös amerikkalaiset ja englantilaiset. Rooseveltille tarjottiin majapaikka Livadiassa, missä pidettiin konferenssin yhteisistunnot. Churchill sai käyttöönsä Vorontsovin palatsin Alupkassa. Neuvostovaltuuskunnan johtaja majoittui huvilaan Koreizissa.

Mainittakoon että Krim oli vasta äskettäin vapautettu saksalaisista miehittäjistä. Kaikkialla näkyi hirveän hävityksen jälkiä. Konferenssin istuntosalin ja valtuuskunnille tarkoitettujen rakennusten kunnostaminen kysyi suuria ponnistuksia. Täytyi löytää ja tuoda huonekaluja, peruskorjata tilat ja vesijohto sekä siivota tontit. Lisäksi oli huolehdittava hallitusten päämiesten ja muiden konferenssin osanottajien turvallisuudesta. Kaikki nuo valmistelut suoritettiin lyhyessä ajassa ja kunnollisesti. Monet konferenssiin osallistuneista ovat myöhemmin muistelmissaan kiittäneet konferenssin työn järjestäjiä.

Teknisten valmistelujen ohella tapaamista edeltäneiden viikkojen aikana vaihdettiin aktiivisesti mielipiteitä poliittisista perusongelmista.

Mielipiteiden vaihtoa varten käytettiin osittain hyväksi myös Churchillin Moskovassa käymiä neuvotteluja. Hänen vierailunsa jälkeisinä kuukausina kolmen vallan hallitusten päämiehet vaihtoivat vilkkaasti kirjeitä ja neuvostojohtajat tapasivat USA:n ja Englannin lähettiläitä. Amerikkalaiset olivat erikoisen kiinnostuneita saamaan aikaan sopimuksen Neuvostoliiton yhtymisestä sotaan Japania vastaan. Neuvostoliittolainen osapuoli ajoi puolestaan omia etujaan Kaukoidässä.

Neuvostoliiton kantaa tarkennettiin suurlähettiläs Harrimanin käydessä Stalinin luona joulukuun 14. päivänä 1944.

Presidentin antamia ohjeita noudattaen Harriman kysyi, mitä Neuvostoliitto vaati Kaukoidässä. Mentyään kartan ääreen Stalin sanoi, että Etelä-Sahalin ja Kuriilit oli palautettava Venäjälle. Hän korosti, että japanilaiset valvoivat tätä nykyä pääsyteitä Vladivostokiin, joten Neuvostoliitolla oli oikeus puolustaa tähän tärkeään satamaan johtavaa väylää. Japanilaiset olivat sulkeneet kaikki tiet Tyynellemerelle. Vihdoin Neuvostoliitto haluaa, Stalin sanoi, vuokrata jälleen Dairenin ja Port Arthurin lähialueineen.

Harriman totesi puolestaan, että mikäli hän muisti oikein tätä kysymystä oli käsitelty Teheranissa ja silloin Roosevelt oli myöntänyt Neuvostoliiton tarvitsevan pääsyn Tyynenmeren jäätymättömiin satamiin. Toisaalta taas Harriman oletti presidentin tarkoittaneen pikemminkin noiden alueiden muut-

tamista kansainvälisiksi vapaasatamiksi kuin niiden vuokraamista Neuvostoliitolle.

Stalin sanoi vastaukseksi, että Neuvostoliitto haluaisi vuokrata venäläisten aikoinaan rakentaman rautatien Dairenista Harbiniin ja edelleen luoteissuuntaan. Stalin täsmensi, ettei Neuvostoliitto aikonut puuttua Kiinan sisäisiin asioihin eikä rikkoa sen suvereeniutta vastaan Mantšuriassa.

Yhdysvaltojen johdossa oli tietenkin henkilöitä, jotka halusivat ehkäistä Neuvostoliiton vaikutuksen voimistumisen Kaukoidässä. Heidän mielestään valvontavalta rautateihin saattoi johtaa Puna-armeijan joukkojen sijoittamiseen alueelle, mikä puolestaan vaikuttaisi Kiinan poliittiseen tilanteeseen ja auttaisi »Kiinan puna-armeijaa» taistelemaan Kuomingtang-puoluetta vastaan. Pitäen silmällä noiden hallitusmiesten aktiivisuutta Harriman kehotti Washingtonia pyytämään Moskovalta tarkempia lisätietoja Neuvostoliiton vaateista Kaukoidässä. Lähettiläs ei kuitenkaan saanut vastausta kehotukseensa. USA:n hallitus katsoi tarkoituksenmukaiseksi rajoittua Kremlissä käydyn keskustelun aikana saamiinsa tietoihin.

Washingtonin kannanottoa näytti määränneen sen kiinnostus siitä, että Neuvostoliitto yhtyisi mitä pikimmin sotaan Japania vastaan. Toisaalta juuri siihen aikaan saksalaiset aloittivat voimakkaan hyökkäyksen Ardennien lähellä ja saattoivat englantilais-amerikkalaisia joukkoja Euroopassa johtaneen kenraali Eisenhowerin hyvin tukalaan asemaan. Yhdistyneiden joukkojen ylin johto vaati Washingtonilta ja Lontoolta vastausta kysymyksiinsä neuvostojohdon suunnitelmista. Se oli oikeastaan harras avunpyyntö.

Joulukuun 24. päivän kirjeessään Roosevelt pyysi Stalinia ottamaan »asian äärimmäisen kiireellisyyden vuoksi» vastaan kenraali Eisenhowerin päämajan yliupseerin ja käsittelemään tämän kanssa Eisenhowerin asemaa länsirintamalla sekä yhteistoimintaa itärintaman kanssa. Neuvostojohto vastasi heti myöntävästi, ja Moskovaan lähetettiin brittien päälentomarsalkka Arthur Tedder. Ennen hänen saapumistaan Moskovaan Churchill lähetti 6. tammikuuta neuvostohallituksen päämiehelle erikoiskirjeen. Pääministeri kirjoitti mm. näin: »Lännessä käydään raskaita taisteluja ––. Kenraali Eisenhowerin pitäisi aivan välttämättä saada tietää yleispiirtein,

mitä Te aiotte tehdä, sillä se vaikuttaa varmasti kaikkiin hänen ja meidän tekemiimme tärkeisiin päätöksiin. Saamamme tiedotuksen mukaan lähettimme päälentomarsalkka Tedder odotti eilen illalla Kairossa huonojen sääolojen takia ––. Ellei hän ole vielä saapunut luoksenne, olisin kiitollinen, jos Te voisitte ilmoittaa minulle, kannattaako meidän odottaa venäläisten suurhyökkäystä Veikselin rintamalla tai jossain muualla tammikuussa ––. Pidän asiaa kiireellisenä.»

Seuraavana päivänä Stalin vastasi Churchillille: »Valmistaudumme hyökkäykseen, mutta tätä nykyä sää ei ole hyökkäyksellemme otollinen. Ottaen kuitenkin huomioon liittolaistemme aseman länsirintamalla korkeimman ylipäällikön päämaja on päättänyt jouduttaa valmisteluja ja ryhtyä huonosta säästä huolimatta laajoihin hyökkäystoimiin saksalaisia vastaan koko keskirintaman leveydeltä viimeistään tammikuun jälkipuoliskolla. Voitte olla varmoja, että me teemme kaiken voitavamme auttaaksemme liittolaistemme maineikkaita joukkoja.»

Neuvostoliiton sodanjohto valmisteli huolellisesti tuota operaatiota, jonka tarkoituksena oli Puolan täydellinen vapauttaminen. Se päätti supistaa valmisteluaikaa niin lyhyeksi kuin mahdollista. Tammikuun 12.–15. päivinä Puna-armeija aloitti hyökkäystoimet 700 kilometrin levyisellä rintamalla. Helmikuun 1. päivään mennessä neuvostojoukot etenivät pääiskun suunnalla 500 kilometriä, vapauttivat Varsovan ja saavuttivat Oderin.

Kun Tedder avustajineen saapui 15. tammikuuta Moskovaan, oli neuvostojoukkojen hyökkäys saksalaisia vastaan kuumimmillaan. Heti ensimmäisessä Kremlissä pidetyssä tapaamisessa Stalin ilmoitti lähettiläälle, että neuvostojohdon käytössä olevat suuret voimat pystyvät jatkamaan hyökkäystä kaksi kuukautta ja pitemmänkin ajan. Sitten osapuolet vaihtoivat tietoja useista kysymyksistä, mm. saksalaisten reservien kunnosta, koulutettujen lentäjien puutteesta Luftwaffella ja keväisten operaatioiden koordinoinnista molemmilla rintamilla. Tedder kiitti liittolaisjoukoille vaikeassa tilanteessa annetusta avusta.

– Meillä ei ole kirjallista sopimusta, mutta olemmehan taistelutovereita. On oikein, järkevää ja meille kaikille edullista auttaa toisiamme vaikeina aikoina. Olisi tyhmää, jos pysyt-

telisin syrjässä ja antaisin hitleriläisten tuhota teidät. Samoin on teidän etujenne mukaista tehdä kaikkenne sen hyväksi, ettei anneta saksalaisten tuhota meitä, Stalin vastasi.

Päälentomarsalkka Tedderistä ei luullakseni ollut miellyttävää kuunnella näitä sanoja, sillä niihin sisältyi suora viittaus länsiliittolaisten vitkutteluun toisen rintaman avaamisessa ja syrjässä pysyttelemiseen silloin, kun Neuvostoliiton asema oli erikoisen raskas.

Tapaamisen jälkeen Stalin lähetti heti Rooseveltille sähkeen: »Tänään, 15. tammikuuta keskustelin marsalkka Tedderin ja hänen seurueeseensa kuuluvien kenraalien kanssa. Keskinäinen tietojenvaihto oli nähdäkseni kyllin täydellistä. Molemmin puolin annettiin tyhjentävät vastaukset asetettuihin kysymyksiin. Sanottakoon, että sain marsalkka Tedderistä erittäin hyvän vaikutelman.

Neljä päivää neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla jatkuneiden hyökkäysoperaatioiden jälkeen voin ilmoittaa Teille, että huonosta säästä riippumatta neuvostojoukkojen hyökkäys on sujunut tyydyttävästi. Koko keskirintama Karpaateilta Itämerelle saakka liikkuu länteen päin. Vaikka saksalaiset tekevät rajua vastarintaa, niiden täytyy sittenkin perääntyä. En epäile, että saksalaisten on pakko jakaa reservinsä kahdelle rintamalle, minkä seurauksena heidän täytyy luopua hyökkäyksestä länsirintamalla. Olen hyvilläni, että tämä seikka helpottaa liittolaisjoukkojen asemaa lännessä.»

Krimin tapaamista edeltäneessä neuvonpidossa kosketeltiin myös sodanjälkeisten järjestelyjen ongelmia. Koska Dumbarton Oaksin neuvotteluissa ei ollut onnistuttu sopimaan uuden kansainvälisen järjestön turvallisuusneuvostossa noudatettavasta äänestystavasta yritettiin lähentää erilaisia näkökantoja toisiinsa ja laatia molemminpuolin hyväksyttävä kaava. Tällä alalla suuria toiveita pantiin kolmen vallan johtajien henkilökohtaiseen tapaamiseen.

Washingtonissa vaihdettiin samaan aikaan mielipiteitä tulevista Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välisistä suhteista, jotka askarruttivat kovasti presidentti Rooseveltia. Hän oli nimittäin useaan otteeseen puoltanut keskinäisesti edullista yhteistoimintaa ja neuvostoliittolais-amerikkalaisten suhteiden vahvan taloudellisen perustan rakentamista. USA:n valtiovarainministeri Henry Morgenthau esitti 10. tammikuuta 1945

Valkoiselle talolle suunnitelmaehdotuksen, joka edellytti varsin halpakorkoisten lainojen tarjoamista Neuvostoliitolle. Kyse oli 10 miljardin dollarin myöntämisestä 2%:n vuosikorkoa vastaan 35 vuodeksi. Viikon kuluttua Morgenthau käsitteli suunnitelmaa USA:n uuden ulkoministerin Stettiniuksen kanssa. Hän sanoi, että suunnitelman piti osoittaa neuvostohallitukselle USA:n lujaa tahtoa harjoittaa yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa sodanjälkeisellä kaudella.

Vähän ajan kuluttua apulaisulkoministeri Clayton tiedotti Harrimanille, että presidentti on hyvin kiinnostunut ajatuksesta antaa Neuvostoliitolle suuri laina, mutta ei pidä ryhtyä mihinkään toimiin ennen kuin hän itse on käsitellyt kysymyksen henkilökohtaisesti Stalinin kanssa Jaltassa.

Valmistautuessaan Argonautiin Churchill puolestaan puuhaili erikoisen ahkerasti alustavia neuvotteluja amerikkalaisten kanssa saadakseen tulevassa konferenssissa aikaan yhteisrintaman Neuvostoliittoa vastaan. Koska hän tiesi Rooseveltin suhtautuvan kylmäkiskoisesti tähän ajatukseen, hän ehdotti pidettäväksi Maltalla USA:n ja Ison-Britannian yhdistettyjen esikuntien päälliköiden kokouksen, johon voisivat osallistua Krimille lähtönsä aattona USA:n presidentti ja Englannin pääministeri. Selittäessään asiaa Rooseveltille Churchill kirjoitti, että kahden johtajan pitäisi käsitellä »muutamia kysymyksiä, jotka eivät kuulu venäläisille».

Presidentti Roosevelt torjui tuon ehdotuksen. Hän ilmoitti, ettei parhaallakaan säällä voi saapua Maltalle kyllin aikaisin, joten hänen täytyy heti paikalla jatkaa matkaa Jaltaan ehtiäkseen sinne Stalinin kanssa sovittuun aikaan. Churchill piti kuitenkin päänsä. Tammikuun 8. päivänä hän lähetti presidentille uuden sähkeen, jossa hän todisteli englantilais-amerikkalaisen neuvottelukokouksen tarpeellisuutta vaikkapa ulkoministereiden tasolla. Rauhoittaakseen amerikkalaisia Churchill oletti mahdolliseksi kutsua ennakkotapaamiseen myös Molotov. Tämän jälkeen presidentti myöntyi siihen, että amerikkalaiset kenraalit King, Arnold ja Marshall saapuisivat tapaamiseen muutamaa päivää aikaisemmin ja käsittelisivät molempia osapuolia kiinnostavia kysymyksiä. Samalla Roosevelt torjui ulkoministerikokouksen ajatuksen.

JALTAN KONFERENSSI

Vastustajat ja puolustajat

Vuoden 1945 helmikuun 4.–11. päivänä pidetty Jaltan konferenssi oli merkkitapahtuma toisen maailmansodan aikaisen diplomatian historiassa. Se oli Hitlerin-vastaisen liittoutuman kolmen vallan – Neuvostoliiton, Yhdysvaltojen ja Englannin – johtajien toinen tapaaminen, jossa samoin kuin Teheranin konferenssissa vallitsi pyrkimys tehdä yhteiset päätökset lopullisen voiton saavuttamiskeinoista ja sodanjälkeisestä järjestyksestä.

Myöhempinä »kylmän sodan» vuosina Neuvostoliiton kanssa harjoitettavan yhteistyön vastustajat yrittivät kovasti Atlantin valtameren molemmin puolin mustata konferenssin päätöksiä. He todistelivat länsivaltojen luopuneen Krimillä asemistaan ja sallineen Neuvostoliiton hyötyä lännen kustannuksella. Samaan aikaan keksittiin taru sairaasta miehestä, presidentti Rooseveltista, joka ei muka huonon kuntonsa vuoksi ymmärtänyt tekojaan eikä osannut arvata konferenssin päätösten seurauksia.

Tällä tarulla on vieläkin kannattajia, vaikka aikoinaan se kumottiin arvovaltaisesti. Kolmen suuren tavatessa Krimillä Rooseveltille oli elinaikaa vajaat kaksi kuukautta. Mutta presidentin kunto huononi jyrkästi vasta hänen viimeisinä elinviikkoinaan. Livadiassa mukana ollut presidentin henkilökohtainen lääkäri Howard Bruenn on todennut, että konferenssin aikana Rooseveltin kunto oli normaali, »hänen keuhkonsa olivat puhtaat eikä ollut häiriöitä sydämen toiminnassa eikä verenpaineessa». Samaa on kertonut presidentin puoliso Eleanor Roosevelt: »Franklin toivoi hartaasti saavuttavansa todellista edistystä mieskohtaisten keskinäissuhteiden lujittamisessa marsalkka Stalinin kanssa––. Hän ymmärsi neuvottelujen sisältävän väistämättä tinkimistä, mutta hän osasi tinkiä mainiosti, pelasi hyvin pokeria ja piti neuvottelupelistä. Olen varma, että jopa Jaltan konferenssissa tarve tarttua älykkyytensä miekkaan kannusti häntä ja piti hänen mielensä vireänä, olipa hän väliin kuinka uupunut tahansa.»

Mainitsen vielä siitä »kylmän sodan» puolustajien sepustuksesta, että Neuvostoliitto rikkoi muka myöhemmin konferenssin päätöksiä vastaan, mikä loitonsi sota-ajan liittolaiset toisistaan. Syyttäjien ajatukset ovat ilmeisesti menneet ristiin. Jos Jaltan konferenssin päätökset olivat Neuvostoliitolle edullisia, niin miksi sen olisi pitänyt rikkoa niitä. Tosin noista väitteistä on turhaa etsiä järkeä. Niiden takana oli sosiaalinen tilaus: halventaa keinolla millä tahansa liittolaisten Krimillä tekemiä yhteisiä päätöksiä. Olivathan konferenssissa solmitut sopimukset silmätikkuna niille Washingtonin ja Lontoon poliitikoille, jotka tahtoivat suhteissa Neuvostoliittoon käännyttävän jyrkästi yhteistoiminnasta kohti vastakkainoloa.

Jo konferenssin aattona Yhdysvaltojen ja Englannin taantumusvoimat ahkeroivat ehkäistäkseen liittoutuneiden keskinäisen sopimuksen. Puna-armeijan natseille antamat murskaavat iskut, neuvostojoukkojen nopea eteneminen länteen päin ja useiden itäeurooppalaisten valtioiden vapautuminen miehittäjistä huolestuttivat niitä piirejä, jotka katsoivat Neuvostoliiton roolin kasvun uhkaavan sosiaalisia etuoikeuksiaan ja imperialistisia vaateitaan. Niiden mielestä koitti aika »koventaa» asennetta Moskovaan.

USA:n Moskovan-lähetystön silloinen neuvos George Kennan vaati Jaltaan lähettämässään kirjeessä nimenomaan kurssin koventamista. Nykyään Kennan on taipuvainen arvostelemaan nuoruusvuosiensa syntejä. 1940-luvulla taas hän oli tunnustettu »kylmän sodan» ideologi. Hän kirjoitti silloin Jaltaan saapuneille amerikkalaisille näin: »Käsitän hyvin tämän sodan realiteetit ja sen seikan, että olemme liian heikkoja voittaaksemme ilman yhteistoimintaa Venäjän kanssa. Myönnän Venäjän sotilaalliset ponnistukset mainioiksi ja tehokkaiksi, joten ne ansaitsevat tietynlaista palkitsemista––. Pidän samalla tarpeettomana sitoutua sellaiseen poliittiseen ohjelmaan, joka on yhtä vihamielinen koko Atlantin yhteisön eduille kuin vaarallinen kaikelle sille, mitä haluaisimme säilyttää Euroopassa.» Kennan ehdotti seuraavia toimia. Ensinnäkin Yhdistyneiden kansakuntien perustamissuunnitelmat on haudattava mitä pikimmin, sillä kansainvälisen järjestön perustamisen ainoana käytännöllisenä tuloksena tulee olemaan Yhdysvaltojen sitoumus puolustaa venäläisten paisutettua ja epäterveellistä etupiiriä. Toiseksi on selitettävä Amerikan kansalle, että on erheellistä luulla maailman

turvallisuuden riippuvan ehdottomista sitoumuksistamme käyttää asevoimiamme eräänlaisen lakikirjan edellyttämissä konkreettisissa tilanteissa. Yhdysvaltojen on säilytettävä oikeus määrätä itse, missä sen tulee käyttää asevoimiaan. Kolmanneksi Yhdysvaltojen on luovuttava Itä- ja Kaakkois-Euroopasta, jos siltä puuttuu tahtoa mennä perille saakka ja vastustaa kaikin fyysisin ja diplomaattisin keinoin Venäjän vaikutuksen ulottamista tälle alueelle. Neljänneksi Yhdysvaltojen on otettava Saksan täydellinen jako tapahtuneena tosiasiana ja aloitettava neuvottelut englantilaisten ja ranskalaisten kanssa Saksan läntiset alueet käsittävän valtioliiton perustamisesta.

Perimmältään tuo ohjelma merkitsi maailman jakoa kahteen vihamieliseen leiriin. Roosevelt ja hänen lähiavustajansa eivät taipuneet Kennanin kehotuksiin, vaan jatkoivat taisteluyhteistyön ja sodanjälkeisen maailman yhteisen rakentamisen linjaa. Helmikuun 4. päivänä konferenssin avajaisissa Churchill kiiruhti ilmaisemaan »syvällisen ihastuksensa siitä mahdista, jota Puna-armeijan hyökkäys osoitti». Stalin vastasi, että Puna-armeijan talvinen hyökkäys, jota Churchill kiitti, oli taistelutoverin velvollisuuden täyttämistä. Teheranin konferenssin päätökset eivät näet velvoittaneet neuvostohallitusta aloittamaan talvella hyökkäystä. »Neuvostoliiton sodanjohto aloitti hyökkäyksen jopa suunniteltua aikamäärää aikaisemmin. Neuvostohallitus piti sitä velvollisuutenaan, liittolaisen velvollisuutena, vaikka sillä ei ollut muodollisia sitoumuksia.» Stalin kehotti liittolaisvaltojen johtajia ottamaan huomioon, että »neuvostoliittolaiset paitsi täyttävät sitoumuksensa myös osoittavat valmiutta täyttämään moraalisen velvollisuutensa sikäli kuin se on mahdollista».

Täten neuvostojohtaja muistutti länsipoliitikoille äskeisistä tapahtumista. Kun Puna-armeija kävi sodan alkuvuosina raskaita taisteluja ylivoimaista Saksaa vastaan, Lontoo enempää kuin Washingtonkaan ei ajatellut moraalista velvollisuuttaan liittolaistaan kohtaan, vaan vieläpä laiminlöi moneen otteeseen lupauksiaan toisen rintaman avaamisesta. Länsiliittoutuneilla ei ollut mitä vastata Stalinin huomautukseen. Churchill vain toivotti menestystä neuvostoarmeijoiden hyökkäykselle. Konferenssin päivinä rintamatilanne oli sellainen, että länsipoliitikkojen täytyi tunnustaa, että ilman Neuvostoliiton aktiivista osanottoa Yhdysvallat ja Englanti eivät pysty voittamaan Hitler-Saksaa.

Konferenssin ilmapiiriä sävytti myös länsiliittoutuneiden, eritoten USA:n pyrkimys saada Moskovalta konkreettiset sitoumukset Neuvostoliiton yhtymisestä sotaan Japania vastaan. Yhdysvaltojen tärkeimpiä tehtäviä oli sopia siitä Neuvostoliiton kanssa.

Alustavia neuvotteluja

Ennen konferenssin virallista avausta pidettiin kolmen johtajan alustavia neuvotteluja. Helmikuun 4. päivänä kello kolmelta Stalin saapui Vorontsovin palatsiin keskustelemaan Churchillin kanssa. Churchill on muistelmissaan todennut keskustelun olleen mielenkiintoinen ja koskeneen tulevia sotatoimia Saksaa vastaan. Stalin sanoi, että Saksalta puuttui viljaa ja kivihiiltä, että maan liikennelaitos oli pahasti vaurioitunut ja koko sotakoneisto oli pahasti sairas. Parhaat kenraalit olivat poistuneet näyttämöltä. Vaikka Hitlerin käytössä oli vielä melkoisia panssarivoimia, hänen valtakuntansa ei ollut enää maailmanvalta, joka voisi pitää asevoimiaan kaikkialla missä tahtoo. Churchill kiinnitti puolestaan huomiota Länsi-Euroopan sotatilanteeseen. Näytettyään kartalta rintamalinjan hän puhui erikseen Italian tilanteesta.

Kello neljältä Stalin meni Rooseveltin luo Livadian palatsiin. Presidentti sanoi, että hänen matkalla Jaltaan näkemänsä tuhot olivat lisänneet hänen »verenhimoaan» natseja kohtaan Teheranin tapaamisen jälkeen. Stalin huomautti, että Krimillä tuhot olivat mitättömiä verrattuina niihin raakalaistekoihin, joita natsit olivat suorittaneet Ukrainalla. Siellä he olivat hävittäneet järjestelmällisesti ja harkitusti. Mainittuaan Quincy-risteilijällä suorittamastaan Atlantin ylityksestä Roosevelt kertoi lyöneensä vetoa siitä, tulevatko venäläiset Berliiniin aikaisemmin kuin amerikkalaiset vapauttavat Manilan. Stalin arveli amerikkalaisten saavan Filippiinien pääkaupungin haltuunsa aikaisemmin, sillä Puna-armeija kävi Oderin linjalla erittäin raskaita taisteluja. Vaikka neuvostojoukot

olivat onnistuneet perustamaan muutamia sillanpääasemia, ne törmäsivät vihollisen raivokkaaseen vastarintaan.

Kosketeltuaan tilannetta länsirintamalla Roosevelt ilmoitti, ettei kenraali Eisenhower aikonut ylittää Reiniä maaliskuuta aiemmin, sillä virta oli kovin voimakas ja jäät estivät asettamasta ponttoneja. Siksi ratkaisuhyökkäys Saksaa vastaan täytynee lykätä keväälle.

Ensimmäinen yhteisistunto oli määrä pitää Livadian palatsin Isossa salissa kello viideltä. Merijalkaväen sotilas tuli viereisestä huoneesta Rooseveltin rullatuolin taakse ja lähti lykkäämään sitä ovelle. Stalin kulki vieressä. Hän kysyi Rooseveltilta:

– Pitäisikö herra presidentti sopivana sitä, että ranskalaisilla olisi oma miehitysalueensa Saksassa?

– Se on hyvä ajatus, Roosevelt vastasi ja vähän ajan kuluttua lisäsi: – Jos niin tehdäänkin, niin yksinomaan kohteliaisuudesta.

Presidentti oli ynseä de Gaullea kohtaan, mikä määräsi hänen suhtautumisensa Ranskan asioihin.

– Se taitaa olla ainoa peruste miehitysalueen antamiseen ranskalaisille, Stalin myönsi.

Ensimmäisen yhteisistunnon avasi Stalinin ehdotuksesta presidentti Roosevelt.

– Laki enempää kuin historiakaan ei edellytä, että minun on avattava neuvottelukokouksia. Jouduin sattumalta avaamaan kokouksen Teheranissa. Pidän kuitenkin suurena kunniana itselleni mahdollisuutta avata tämä neuvottelukokous. Haluan ennen muuta kiittää minulle osoitetusta vieraanvaraisuudesta.

Presidentti vaikeni ja silmäili nopeasti kolmen vallan lipulla koristetun ison pyöreän pöydän ääressä istuvaa seuraa. Sitten hän jatkoi:

– Kolmen vallan johtajat ymmärtävät jo hyvin toisiaan, ja heidän yhteisymmärryksensä kasvaa. He kaikki tahtovat sodan pikaista lopettamista ja lujaa rauhaa. Siksi neuvottelujen osanottajat voivat ryhtyä epävirallisiin keskusteluihin. Luulen että keskustelun on oltava vilpitöntä. Kokemus on neuvonut, että vilpittömillä keskusteluilla on saatu pikemmin aikaan hyviä päätöksiä. Neuvonpidon osanottajille annetaan Euroopan, Aasian ja Afrikan kartat. Tässä neuvottelussa on

kuitenkin tarkoitus käsitellä tilannetta itärintamalla, missä Puna-armeijan joukot etenevät hyvin menestyksellisesti. Pyydän, että joku selostaisi tilannetta Neuvostoliiton–Saksan-rintamalla.

Puna-armeijan pääesikunnan varapäällikkö armeijakenraali Antonov esitti Stalinin ehdotuksesta tilannekatsauksen. Hän kertoi yksityiskohtaisesti neuvostojoukkojen 12.–15. tammikuuta aloittamasta hyökkäyksestä Niemenista Karpaateille ulottuvalla 700 kilometrin levyisellä rintamalla ja osoitti eri ryhmittymien toimintasuunnat.

Länsirintaman operaatioista tiedotti amerikkalainen kenraali Marshall. Hän kertoi Ardennien tilanteesta, joka oli vaikeutunut saksalaisten keskitettyä sinne »hyvin suuria voimia». Marshall oletti saksalaisten aloittavan kohta uuden vedenalaisen hyökkäyksen, sillä he olivat kehittäneet entistä paremman sukellusvenemallin. Vaikeus oli hänen mielestään siinä, etteivät liittoutuneiden laitteet pystyneet havaitsemaan noita veneitä. Siksi englantilaiset ja amerikkalaiset raskaat pommikoneet olivat viime aikoina kohdistaneet iskunsa telakkoihin, joilla noita sukellusveneitä rakennettiin. Nämä iskut eivät silti heikentäneet Marshallin mukaan Saksan teollisuuskohteisiin suunnattuja iskuja.

Marshallin lopetettua selostuksensa Churchill sanoi haluavansa tarkastella jokien ylitykseen liittyvää ongelmaa ennen kuin neuvottelun osanottajat siirtyvät ei-sotilaallisiin kysymyksiin. Olisimme kiitollisia, Churchill selitti, jos parhaillaan Jaltassa oleva liittolaisten näitä asioita hoitava upseeri pääsisi kosketukseen neuvostoliittolaisten sotilashenkilöiden kanssa saadakseen tietoa jokien ylityksestä. Pääministerin sanojen mukaan venäläisillä oli runsasta kokemusta varsinkin jokien ylittämisestä jäätä pitkin.

Stalin lupasi auttaa tässä asiassa ja kysyi liittolaisten suunnittelemista sotatoimista. Hän tiedusteli sen rintamakaistan leveyttä, jolla liittolaiset aikoivat suorittaa murron, vihollisen linnoitusten vahvuutta sillä lohkolla sekä sitä, oliko liittolaisilla kylliksi reservejä tai tarkemmin sanoen oliko heillä riittävästi erityisen tärkeitä panssaridivisiooneja. Kenraali Marshall vastasi kysymyksiin juurta jaksain ja korosti 35:tä jalkaväkidivisioonaa kohden olevan noin 10–12 panssaridivisioonaa.

Edelleen vaihdettiin mielipiteitä sotatoimien koordinoinnista. Stalin huomautti, että liittolaisten toimet ovat olleet epäsopuisia. Neuvostojoukot lopettivat hyökkäyksensä syksyllä. Silloin liittolaiset aloittivat hyökkäyksen. Sitten he lopettivat ja neuvostojoukot taas aloittivat. Stalin korosti, että tällaista pitäisi tulevaisuudessa välttää, ja ehdotti, että vastaisten operaatioiden suunnitelmat sovitetaan yhteen. Churchill kehotti siirtämään nämä kysymykset sotilasasiantuntijoiden käsiteltäväksi, jotta hallitusten päämiehet voisivat käsitellä poliittisia ongelmia. Churchillin ehdotus hyväksyttiin ja hän esitti tarkasteltavaksi seuraavassa yhteisistunnossa Saksan tulevaisuutta. Puheensa päätteeksi hän sanoi:

– Jos sillä tulee yleensä olemaan tulevaisuutta.

Stalin pisti heti väliin:

– Saksalla tulee olemaan tulevaisuus.

Britannian perintö

Helmikuun 9. päivän yhteisistunnossa tapahtui välikohtaus, jonka keskushenkilönä oli Churchill. Aluksi työ sujui tavan mukaan rauhallisesti ja arvokkaasti. Sitten USA:n ulkoministeri Stettinius puhui Yhdistyneiden kansakuntien tulevan konferenssin valmistelusta ja sivusi mandaattijärjestelmää. Hänen sanoissaan ei oikeastaan ollut mitään loukkaavaa englantilaisille. Stettinius katsoi vain tarpeelliseksi pitää ennen konferenssia diplomaattisia neuvotteluja siirtomaiden ja epäitsenäisten maiden kansojen valvomisesta. Ei sen enempää.

Churchill oli kuitenkin näkevinään siinä yrityksen polkea Britannian valtakunnan etuja. Siksi Stettiniuksen mainintakin valvontaongelmasta kiihdytti häntä tavattomasti.

– Vastustan jyrkästi tämän kysymyksen käsittelyä, Churchill huudahti. – Iso-Britannia on niin monta vuotta käynyt raskasta taistelua Brittiläisen kansainyhteisön ja Britannian valtakunnan eheyden puolesta. Olen varma, että tämä taistelu päättyy täydelliseen menestykseen. Ja niin kauan kuin Britannian lippu liehuu brittiläisten kruunumaiden yllä, minä en salli, että mikään Britannian valtakunnan lohko joutuisi 40 valtion huutokauppaan. Britannian valtakuntaa

ei saateta milloinkaan kansainvälisen oikeuden tuomittavaksi alaikäisten kansakuntien holhoamisesta.

Tämä kiihkeä purkaus häiritsi konferenssin rauhallista työtä. Stettinius yritti vakuuttaa Churchillille, ettei hän tarkoittanut suinkaan Britannian imperiumia.

– Yhdysvaltojen valtuuskunta tahtoo, että maailmanjärjestö ryhtyisi tarpeen tullen viholliselta vallattujen alueiden valvontaan, Stettinius sanoi rauhoittavasti.

Silloin Churchillin sävy muuttui sovittelevaksi:

– Jos kyse on vihollisalueista, niin en pane vastaan. Lienee tarkoituksenmukaista ottaa nämä alueet valvonnan piiriin.

– Kolmen ulkoministerin kokous piti suotavana valvontakysymyksen käsittelyä Yhdistyneiden kansakuntien konferenssissa, Stettinius jatkoi.

Churchill tiesi mainiosti, mitä amerikkalaiset ajoivat takaa. Siksi hän vaati päätöksen tekstiin erikoista varausta siitä, ettei valvontaongelman käsittely koskettaisi millään tavoin Britannian valtakunnan alueita.

Churchill oli kauan epäillyt amerikkalaisten pyrkivän kavalasti ottamaan haltuunsa englantilaisia hallintoalueita. Epäilyksiin oli toki aihetta. Washingtonissa arvattiin, että Iso-Britannia selviää sodasta heikenneenä eikä pysty taltuttamaan nousevaa kansallista vapautusliikettä. Sitä paitsi USA:ssa vallitsi käsitys, että siirtomaaherruuden menetelmät olivat aikansa eläneitä ja saattoivat olla kelvottomia vuosisadan puolivälissä. Tästä selittyy Washingtonin erikoinen kiinnostus niin sanottuun kansainväliseen huoltohallintojärjestelmään, jossa Yhdistyneitä kansakuntia kilpenään käyttävä amerikkalainen imperialismi saisi mahdollisuuden vakiinnuttaa hyödykseen uuskolonialismin järjestelmän. Kiinnostusta viritti myös Amerikan maailmanherruuden ajatus, jonka läpimurtoa häiritsi »vanha» brittiläinen siirtomaaherruus.

Siirtomaakysymyksessä Lontoon ja Washingtonin mielipiteet olivat törmäilleet toisiinsa aiemminkin. Sitä kuvastaa Churchillin ja Rooseveltin välinen salainen kirjeenvaihto. Vuoden 1944 alussa presidentti oli ilmoittanut pääministerille antaneensa ulkoministeriön toimeksi tutkia asiantuntijoiden avulla kysymystä maaöljystä. Saman vuoden helmikuun 22. päivänä USA:n eri hallinnonalojen yhteinen öljykomitea luon-

nosti ensi kertaa asiakirjan, jonka otsikoksi tuli »USA:n ulkopolitiikka öljyalalla». Asiakirjassa väitettiin, että Yhdysvallat pitää ensisijaisena tehtävänään Atlantin sopimuksen edellyttämän »yhtäläisen pääsyn» ulottamista öljyn saantiin.

Roosevelt rauhoitteli Churchilliä: »Olkaa hyvä, uskokaa sanaani, ettemme luo kateellisia katseita öljykenttiinne Iranissa ja Irakissa. Mutta emme voi lykätä kauemmaksi neuvotteluja tästä asiasta.» Pääministeri reagoi hyvin kiihkeästi amerikkalaisten suunnitelmiin. Maaliskuun 4. päivänä hän kirjoitti Rooseveltille: »Olen hyvin kiitollinen Teille, ettette luo kateellisia katseita öljykenttiimme Iranissa ja Irakissa. Sallikaa puolestani vakuuttaa, ettemme aio suinkaan loukata etujanne emmekä omaisuuttanne Saudi-Arabiassa. Kantani tässä samoin kuin muissakin kysymyksissä on se, ettei Iso-Britannia odota sodasta mitään hyötyä, ei alueellista eikä muutakaan. Toisaalta se ei salli riistettävän itseltään mitään sille oikeutetusti kuuluvaa sen uhrattua kaikki voimansa oikean asian hyväksi, ei ainakaan Teidän nöyrän palvelijanne ollessa valtuutettuna hoitamaan sen asioita.»

Brittiläinen leijona näytti siis kynsiään. Mutta ne olivat aika pahasti tylsistyneet, ja se tiedettiin hyvin Washingtonissa. Churchillkin ymmärsi asian, joskin hän varoi tuomasta sitä julki. Huolestuneena valtakuntansa tulevaisuudesta hän yritti moneen otteeseen tinkiä Rooseveltilta lupauksia Britannian asemien tukemisesta. Washington taas vältteli antamasta tuollaisia sitoumuksia. Kohta Rooseveltin tultua valituksi presidentin virkaan neljännen kerran Churchill lähetti 28. marraskuuta Valkoiselle talolle laveasanaisen salakirjeen, jossa hän selosti huolensa aiheita. Suurinta päänvaivaa tuotti hänelle amerikkalaisten ehdotus, että USA saisi käyttöoikeuden kaikkialla maailmassa oleviin englantilaisiin tukikohtiin.

»Sallikaa minun sanoa siitäkin, etten ole koskaan puoltanut kahden maamme välistä kilpataistelua 'suuruudesta' millään alalla nykyisessä kehitysvaiheessa. Meillä tulee olemaan maailman suurin sotalaivasto. Teillä tulee toivoakseni olemaan suurin ilmalaivasto. Teidän kaupankäyntinne on suurinta. Käsissänne on kaikki kulta. Se ei kuitenkaan pelota minua, sillä olen vakuuttunut, ettei uudestaan valitsemansa johtonne alaisena Amerikan kansa houkutu itsekkäisiin pyrkimyksiin,

vaan pitää johtotähtenään oikeudenmukaisuutta ja rehellistä peliä», Churchill kirjoitti.

Churchill toivoi tämän mairittelevan kirjeen hellyttävän merentakaisen ystävänsä mieltä ja panevan tämän antamaan toivomiansa lupauksia. Roosevelt ei silti heltynyt. Hänen vastauksensa kelvannee niiden diplomaattisten asiakirjojen näytteeksi, joita laadittiin amerikkalaisten maailmanherruuden surullisenkuulun haaveen kukoistuksen aikoihin.

»Olen harkinnut huolellisesti kirjettänne ja siinä luettelemianne ongelmia. Te tiedätte, etten pyri lainkaan sellaisiin toimiin, joiden avulla kansamme hyötyisi kansanne tässä sodassa kantamista uhreista. Olen varma, että uskonne oikeudenmukaisuuteen ja Amerikan kansan rehelliseen peliin on aiheellista. Olen yhtä varma siitäkin, että kansallanne on samassa määrin nämä ominaisuudet. Tiedän sen haluavan saada yhtäläiset mahdollisuudet ilmatilassa, ja sen on ehdottomasti saatava ne. En voi uskoa sen tahtovan, että ilmaliikenne, jolla on niin teillä kuin meilläkin suuri tulevaisuus, tulisi nitistetyksi ja tukahdutetuksi vain sen takia, että kansanne on tällä hetkellä vähemmän edullisessa kilpailuasemassa.

Te sanotte, että Britannian valtakuntaa kehotetaan luovuttamaan kautta maailman olevat tukikohdat muiden maiden käyttöön. Se on tietenkin niin. Tahtoisitteko Te, että koko maailman satamat suljettaisiin kaikilta muukalaisilta aluksilta tai avattaisiin yhdelle tai kahdelle ulkomaiselle alukselle vain siinä tapauksessa, että ne kuljettavat matkustajia ja rahtia Liverpoolin ja Shanghain välillä? Missä Englanti olisikaan nyt, jos sen merenkulkua rajoitettaisiin tällä tavoin? En voi uskoa, että Te ette tällaisena aikana halua sopimusta.

En voi myöntää sellaista ratkaisutapaa, joka hankaloittaisi etenemisliikettä. Ratkaisun on pikemminkin annettava kaikkien kulkea eteenpäin yhdessä. Tunnen lentokoneteollisuutenne vaikeudet, joita se on kohdannut koko sodan ajan. Olemme ennemminkin löytäneet keinoja auttaa teitä ja uskon onnistuvamme löytämään keinot noiden vaikeuksien voittamiseksi. Olemme valmiita antamaan käyttöönne kuljetuslentokoneita samoilla ehdoilla, joilla kansamme niitä saa. Ainoa ehtomme on se, että lentoliikenteen on annettava kehittyä noudattaen vain järkeviä varotoimenpiteitä niin laajalle ja

niin nopeasti kuin inhimillinen kekseliäisyys ja yritteliäisyys siihen pystyy.

Meillä ei ole aikomusta monopolisoida koko maailman lentoliikennettä. En käsitä, miten pitkän matkan lentovuorojen tihentäminen saattaisi vaikuttaa lentoliikenteeseen lyhyillä matkoilla, jos kaikilla linjoilla on yhtäläinen oikeus lisätä vuorojen määrää yhtäläiseltä pohjalta. En käsitä sitäkään, miten tuollainen järjestys voisi viime kädessä tulla meille edullisemmaksi kuin muille, vaikka me panisimmekin sen alulle.

Pyysitte minua vielä kerran harkitsemaan Teidän asemaanne ja esittämään oman käsitykseni ongelmista. Olen täyttänyt kummankin pyynnön ja vakuuttunut enemmän kuin koskaan aiemmin siitä, että vastauksen neuvoo yhteinen etenemisemme eikä etenemisen vastustaminen.»

Ilmaliikennekysymys oli tietenkin vain osakysymys amerikkalaisen imperialismin taistelussa brittiläisestä perinnöstä. Tuo kysymys heijasti sillä hetkellä ehkä näkyvimmin Englannin ja USA:n välisten ristiriitojen olemusta. Pantakoon merkille vaikkapa viittaukset »rehelliseen peliin», »yhtäläisiin mahdollisuuksiin» yms. Olihan aivan selvä, että silloisten amerikkalaisten monopolien ylivoima turvasi niille kaikki etuudet ja varman voiton kilpailussa. Tämä pyrkimys kuultaa Roosevelin perustelusta.

Englannin toryt toivoivat kuitenkin Britannian meri- ja siirtomaavallan pysyvän vielä pitkän aikaa maailman suurimpana. Toisen maailmansodan päättymisestä ehti kulua vain vajaat neljä vuotta, kun Churchillin vaalima Kansainyhteisö alkoi pahasti rakoilla kaikista liitoksistaan. Valtakunnasta lohkesi pala toisensa jälkeen. Yhdysvaltojenkaan hallitsevat piirit eivät onnistuneet toteuttamaan täydessä määrin uuskolonialistisia hankkeitaan. Sadat miljoonat entisistä Britannian, Ranskan, Hollannin, Belgian ja muiden siirtomaavaltojen alamaisista lähtivät itsenäisen kehityksen tielle.

Puolan rajoja koskeva sopimus

Puolan kysymystä alettiin Jaltan konferenssissa käsitellä helmikuun 6. päivän yhteisistunnossa. Ensimmäisenä puhunut

Roosevelt kannatti Puolan itärajan vetämistä Curzonin linjaa noudattaen ja huomautti, että kannattaisi harkita joitakin myönnytyksiä puolalaisille linjan eteläosuudella. Hän tarkoitti Lvovin aluetta, vaikkei sanonut sitä. Roosevelt ehdotti myös presidenttineuvostoa, johon tulisi »suppea joukko huomattuja puolalaisia». Se voisi muodostaa Puolan väliaikaisen hallituksen. Hän lisäsi samalla, että toivoo Puolan solmivan mitä ystävällisimmät suhteet Neuvostoliittoon.

Stalin täsmensi ohimennen, että Puola tulee olemaan ystävällisissä suhteissa sekä Neuvostoliittoon että kaikkiin liittolaisiin.

Seuraten Rooseveltin kehotusta lausua mielipiteensä hänen ehdotuksistaan Churchill sanoi, että Britannian hallituksen nimissä hän hyväksyy ne. Pääministeri lisäsi puhuneensa julkisesti monta kertaa parlamentissa ja muualla hallituksen aikomuksesta tunnustaa neuvostohallituksen tulkinta rajalinjasta eli Lvovin jättäminen Neuvostoliitolle. Neuvostoliiton puolustautuminen saksalaisten hyökkäystä vastaan, sen kokema tragedia ja ponnistukset Puolan vapauttamiseksi antoivat Churchillin mielestä Moskovalle oikeuden vaatia Curzonin linjan noudattamista ja Lvovin alueen haltuunottoa. Puolan hallituksesta puhuessaan pääministeri kannatti Rooseveltin ehdotusta ja toivoi muodostettavan sellainen väliaikainen hallitus, jonka hyväksyisivät Neuvostoliitto, USA ja Englanti ja joka pysyisi voimassa siihen saakka, kunnes Puolan kansa pystyy vapaasti valitsemaan hallituksensa. Koska Roosevelt ei pannut vastaan, tuli Puolan itäraja sovituksi.

USA:n ja Englannin johtajien jo Teheranin konferenssissa ilmaisema ja Jaltassa vahvistama kanta Puolan rajasta ansaitsee nähdäkseni erikoista huomiota sen vuoksi, että Neuvostoliittoa on myöhemmin syytetty sopimuksen rikkomisesta. Todellisuudessa Neuvostoliitto on pysynyt vakaasti periaatteellisella kannallaan ja ponnistellut nimenomaan kolmen vallan solmiman sopimuksen toteuttamiseksi.

Samassa helmikuun 6. päivän istunnossa Stalin selitti Moskovan kannan: »Puolan kysymys on venäläisille sekä kunnia-asia että turvallisuusongelma. Kunnia-asia siksi että venäläiset ovat aiemmin tehneet paljon syntiä Puolaa vastaan. Neuvostohallitus haluaa hyvittää nuo synnit. Turvallisuuson-

gelma siksi, että Neuvostoliiton tärkeimmät strategiset kysymykset liittyvät Puolaan.

Asia ei rajoitu siihen, että Puola on naapurimme. Tällä seikalla on tietenkin merkitystä, mutta ongelma on syvällisempi. Kautta historiansa Puola on ollut käytävänä, jonka kautta vihollinen on hyökännyt Venäjälle. Otettakoon esimerkiksi vaikkapa viimeiset 30 vuotta, joiden aikana saksalaiset kulkivat kahdesti Puolan läpi hyökätäkseen maamme kimppuun. Miksi viholliset ovat tähän asti päässeet helposti Puolan halki? Etupäässä siksi, että Puola oli heikko. Puolan käytävää –– ei voida sulkea vain sisältä päin Puolan omin voimin. Sellaiseen tarvittaisiin voimakasta Puolaa. Sen vuoksi Neuvostoliitto on kiinnostunut muodostamaan voimakkaan, vapaan ja riippumattoman Puolan. Puolan kysymys on Neuvostoliitolle elämän ja kuoleman kysymys.»

Stalin muistutti, ettei Curzonin linja ole venäläisten keksimä, vaan sen kaavailuun osallistuivat Curzon, Clemenceau ja vuoden 1919 Pariisin konferenssissa mukana olleet amerikkalaiset. Curzonin linja kaavailtiin kansatieteellisten tunnusmerkkien pohjalta vastoin venäläisten tahtoa. Lenin ei hyväksynyt tätä linjaa. Hän ei halunnut antaa Puolalle Białystokia eikä Białystokin aluetta, jotka Curzonin linjan mukaan siirtyivät Puolalle.

»Luuletteko meidän olevamme vähemmän venäläisiä kuin Curzon ja Clemenceau? Sillä tavoin saatatte meidät häpeään. Mitä sanoisivat ukrainalaiset jos hyväksyisimme ehdotuksenne? He sanoisivat ehkä, että Stalin ja Molotov puolustavat venäläisiä ja ukrainalaisia kehnommin kuin Curzon ja Clemenceau. Kestäköön sota saksalaisia vastaan hieman kauemmin, kunhan pystyisimme hyvittämään Puolaa lännessä Saksan kustannuksella.»

Stalin ehdotti Puolan länsirajaksi Glatzer Neisseä ja pyysi Rooseveltia ja Churchilliä kannattamaan tätä vaatimusta.

Sitten Stalin puhui Puolan hallituksesta. Hän muistutti Churchillin tuoneen viime syksyllä Moskovaan Mikolajczykin, Grabovskin ja Romerin. Samaan aikaan sinne oli kutsuttu Lublinin hallituksen edustajat. Puolalaiset olivat neuvotelleet keskenään ja hahmotelleet jotkut sopimuspykälät, mistä Churchill tiesi. Mikolajczyk oli matkustanut Lontooseen ja palannut pian Moskovaan viedäkseen loppuun Puolan

hallituksen muodostamisen. Hänet oli kuitenkin häädetty pakolaishallituksesta sen takia, että hän oli tavoitellut sopimusta Lublinin hallituksen kanssa.

»Puolan nykyinen Lontoon hallitus, jota johtavat Arcyszewski ja Razkewicz, vastustaa sopimusta Lublinin hallituksen kanssa. Se jopa vihaa sellaista sopimusta. Lontoon puolalaiset sanovat Lublinin hallitusta rikollisten ja rosvojen koplaksi. Entinen Lublinin ja nykyinen Varsovan hallitus ei jää vastausta velkaa ja kutsuu Lontoon puolalaisia pettureiksi ja kavaltajiksi. Miten voitaisiinkaan saada heidät sopimaan näissä oloissa?»

Stalin selitti, että vaikka Varsovan hallituksen johtajat eivät halua kuullakaan mistään yhdistymisestä Lontoon puolalaishallituksen kanssa, he sietäisivät joukossaan Grabovskin kaltaisia puolalaisia ja vastustavat samalla kovasti Mikolajczykin pääministeriyttä. Neuvostohallituksen päämies sanoi olevansa valmis yrittämään mitä toimia tahansa puolalaisten yhdistämiseksi, kunhan yritykset tuottaisivat tuloksia.

Kommentoidessaan Churchillin ehdotusta, että Puolan hallitus nimitettäisiin suoraan konferenssissa, Stalin epäili pääministerin lausuneen mahdottoman ajatuksen.

»Monet sanovat minua diktaattoriksi ja epädemokraatiksi, mutta demokratiantajuni riittää siihen, etten yrittäisi muodostaa Puolan hallitusta ilman puolalaisia. Hallitus voidaan muodostaa yksinomaan puolalaisten osanotolla ja heidän suostumuksellaan.»

Näin ollen Stalin kehotti lykkäämään Puolan hallituskysymyksen käsiteltäväksi puolalaisten kanssa. Hän korosti puolalaisten olevan katsomuksiltaan hyvin erilaisia.

Jouduttuaan noloon asemaan Churchill rupesi uskottelemaan, että hän halusi ainoastaan Englantiin palattuaan viedä parlamentissa läpi Puolan itärajaa koskevan päätöksen. Hänen mielestään sen mahdollisti vain puolalaisten keskenään solmima hallitussopimus. Hän lisäsi kuitenkin, ettei hän arvosta paljoakaan puolalaisia.

Kaikki huomasivat Churchillin lausuneen jälleen jotain tahditonta. Stalin reagoi heti väittämällä, että puolalaisten keskuudessa on kunnollisia ihmisiä. Puolalaiset ovat hyviä taistelijoita, hän sanoi. Puolan kansasta on noussut esiin tunnettuja tiedemiehiä ja taiteilijoita. Tähän Churchill huo-

mautti vain pyrkivänsä turvaamaan kaikille osapuolille yhtäläiset mahdollisuudet. Stalinin mielestä yhtäläiset mahdollisuudet tuli olla kaikilla fasisteista erossa pysyneillä ja heitä vastaan taistelevilla voimilla.

Yleensäkin konferenssissa omistettiin Puolan kysymykselle melkoisesti aikaa. Amerikkalaisten ajatus presidenttineuvoston muodostamisesta hylättiin lopulta. Neuvotteluosapuolet sopivat, että Puola saa hyvitystä Itä-Preussin alueista Königsbergin ja Ylä-Sleesian eteläpuolelta aina Oderiin saakka.

USA:n valtuuskunta esitti luonnoksen, jonka pohjalta laadittiin ja pitkän väittelyn jälkeen hyväksyttiin Puolastaniminen julkilausuma. Tässä konferenssin päätyttyä julkaistussa asiakirjassa sanottiin, että »tätä nykyä Puolassa toimiva väliaikainen hallitus on järjestettävä uudelleen entistä laajemmalta demokraattiselta pohjalta ja otettava siihen niin Puolassa olevia demokraattisia toimihenkilöitä kuin ulkomailla asuvia puolalaisiakin». Asiakirjassa päätettiin ottaa maan itärajaksi Curzonin linja ja paaluttaa länsiraja Oderia ja Glatzer Neisseä pitkin. Tosin tästä ilmoitettiin vain yleisin sanakääntein. Itäraja sai eräissä paikoissa poiketa Curzonin linjasta viidestä kahdeksaan kilometriä Puolan hyväksi. Kolmen hallituspäämiehen mielestä Puolan oli saatava melkoista alueli-säystä pohjoisessa ja lännessä. Näiden lisäysten suuruudesta päätettiin kuulla ajallaan Puolan kansallisen yhtenäisyyshallituksen mielipide.

Kaukoidän kysymykset

Neuvostoliiton ryhtymistä sotaan Japania vastaan koskeneet alustavat neuvottelut helpottivat kysymyksen käsittelyä Jaltassa. Sitä paitsi USA:n puolustushaaraesikuntien päälliköt olivat konferenssin aattona kuvailleet presidentti Rooseveltille USA:n Japanin vastaisten sotatoimien näköalat melko synkeiksi. Heidän mielestään Saksan antautumisen jälkeen tarvittaisiin voiton saavuttamiseen vähintään puolitoista vuotta. Luottamatta pikaiseen voittoon he olivat suunnitelleet hyökkäyksen Japanin saaria vastaan talveksi 1945–1946. Jos sotatoimet Euroopassa pitkittyisivät, se lykkäisi

joukkojen siirtämistä Tyynenmeren sotatoimialueelle ja hyökkäyksen alkamisaikaa vieläkin myöhempään. Kenraali MacArthurin mielestä hyökkäys kohti Japanin teollista sydänaluetta Tokion alangon kautta merkitsi varsin kiivaita taisteluja. Siksi vähentääkseen amerikkalaisten menetyksiä tuossa operaatiossa puolustushaaraesikuntien päälliköt panivat toiveensa Neuvostoliiton apuun.

Amerikkalaisten kenraalien kanta määräsi Rooseveltin menettelyn Jaltan konferenssissa. Stalin ja Roosevelt käsittelivät Neuvostoliiton mukaantuloa sotaan Japania vastaan helmikuun 8. päivän tapaamisessa, jossa heidän lisäkseen olivat läsnä vain Molotov, Harriman ja tulkit. Harriman kertoo muistelmissaan, että Stalin vetosi Moskovassa USA:n lähettilään kanssa käymäänsä keskusteluun ja ilmoitti haluavansa käsitellä Neuvostoliiton sotaan yhtymisen poliittisia ehtoja. Sitten Stalin toisti viime vuoden joulukuussa lähettiläälle esittämänsä ajatukset.

Roosevelt vastasi, ettei hän näe esteitä Etelä-Sahalinin ja Kuriilien palauttamiselle Neuvostoliitolle. Samoin kuin Teheranissa hän piti ehdottomana Neuvostoliiton vapaata pääsyä Mantšurian radan päätekohdassa olevaan jäätymättömään satamaan. Samassa Roosevelt huomautti, ettei hänellä ole valtuuksia puhua Kiinan hallituksen puolesta. Hän oletti voivansa tiedustella kiinalaisten kantaa Dairenin vuokralleannosta ja muuttamisesta kansainvälisesti valvottavaksi vapaasatamaksi. Hän sanoi pitävänsä tällaista menettelyä sopivana myös Hongkongin suhteen. Roosevelt kannatti pikemminkin Mantšurian radan saattamista venäläisten ja kiinalaisten yhteiseen hallintaan kuin sen vuokraamista.

Presidentin välttelevä vastaus ei tyydyttänyt neuvostoliittolaista osapuolta. Stalin tiukkasi selvää kannanottoa. Hän sanoi, että ellei Neuvostoliiton ehdoista synny sopimusta, neuvostoihmiset tuskin ymmärtävät, minkä tähden he yhtyisivät sotaan Japania vastaan. He ymmärtävät mainiosti Saksaa vastaan käymänsä sodan tarkoituksen, sillä Saksa uhkasi Neuvostoliiton olemassaoloa, mutta he eivät käsitä, minkä vuoksi Neuvostoliiton olisi hyökättävä Japania vastaan. Jos Neuvostoliiton poliittiset ehdot hyväksytään, Stalin jatkoi, asia voidaan helposti selittää kansalle ja Korkeimmalle neuvostolle, sillä ehdot koskevat maan kansallisia etuja.

Muunlaisten perustelujen puuttuessa Roosevelt rupesi puhumaan siitä, ettei hän ollut ehtinyt käsitellä asiaa Tšiang Kai-šekin kanssa, että kiinalaisten kanssa oli yleensä vaikea keskustella vilpittömästi, sillä minkä tahansa keskustelun sisältö tulee vajaassa vuorokaudessa koko maailman, myös Tokion, tietoon.

Stalin huomautti, ettei ole kiirettä tiedottaa mitään kiinalaisille, vaan että hän haluaa saada ehdotuksensa kirjalliseen asuun sekä Rooseveltin ja Churchillin hyväksymisen ennen konferenssin loppua. Rooseveltilla ei ollut mitään vastaan sanomista.

Helmikuun 10. päivänä Molotov kutsui Harrimanin Koreiziin neuvostovaltuuskunnan päämajaan ja luovutti hänelle Neuvostoliiton Japanin-vastaiseen sotaan yhtymisen poliittisten ehtojen englanninkielisen tekstin. Luettuaan asiakirjan Harriman arveli presidentin toivovan seuraavia oikaisuja: Port Arthur ja Dairen olisi muutettava vapaasatamiksi ja Mantšurian radan hallinto tulisi alistaa venäläis-kiinalaiselle yhteiskomissiolle. Sitä paitsi kiinalaisten on annettava hyväksymisensä noille toimille.

Palattuaan Livadiaan Harriman sai Rooseveltilta luvan tehdä nuo oikaisut. Saman iltapäivän istunnossa koko kysymys tuli ratkaistuksi. Jäätyään kahden kesken Roosevelin kanssa Stalin sanoi suostuvansa Mantšurian radan yhteishallintoon ja kiinalaisten hyväksymiseen. Mutta kiinalaisten oli vahvistettava Mongolian kansantasavallan status quo. Suostuessaan Dairenin muuttamiseen vapaasatamaksi Stalin vaati saada vuokrata Port Arthur, sillä siellä tulisi olemaan neuvostolaivaston tukikohta. Roosevelt hyväksyi nämä muutokset ja ilmoitti ottavansa vastuulleen myöhemmät neuvottelut Tšiang Kai-šekin kanssa sitten kun neuvostohallituksen päämies tiedottaa sopivan ajankohdan koittaneen.

Saavutetun sopimuksen pohjalta laadittiin asiakirja, jonka Stalin, Roosevelt ja Churchill allekirjoittivat 11. helmikuuta. Kolmen vallan johtajat sopivat siinä, että »kahden kolmen kuukauden kuluttua Saksan antautumisesta ja sotatoimien päättymisestä Euroopassa Neuvostoliitto aloittaa sodan Japania vastaan liittoutuneiden puolella seuraavin ehdoin:

1. Ulko-Mongolian (Mongolian kansantasavallan) status quo säilytetään.

2. Palautetaan voimaan Venäjälle kuuluvat oikeudet, joita vastaan Japani rikkoi vuonna 1904 kavalalla hyökkäyksellään, nimittäin:

a) Neuvostoliitolle palautetaan Sahalinin saaren eteläosa ja kaikki sen lähisaaret;

b) Dairenin kauppasatama kansainvälistetään, turvataan Neuvostoliiton etuoikeus sataman käytössä ja Port Arthur vuokrataan uudestaan Neuvostoliiton merilaivaston tukikohdaksi;

c) otetaan yhteiseen käyttöön Daireniin johtava Itä-Kiinan ja Etelä-Mantšurian rata neuvostoliittolais-kiinalaisen sekayhtiön pohjalta ja turvataan Neuvostoliiton etuoikeus samalla kun Kiina säilyttää täyden suvereeniutensa Mantšuriassa.

3. Siirretään Neuvostoliiton haltuun Kuriilit.»

Asiakirjassa todettiin myös, että Ulko-Mongoliaa, satamia ja rataa koskeviin päätöksiin tarvitaan Kiinan suostumus ja että Neuvostoliiton vaateet on ehdottomasti täytettävä Japanista saavutetun voiton jälkeen.

Todettakoon, että Harriman kirjoittaa muistelmissaan vastustaneensa Neuvostoliiton etuoikeuksia koskevia sanamuotoja ja jopa yrittäneensä taivuttaa Roosevelt torjumaan ne. Presidentti ei taipunut, sillä hän piti Neuvostoliiton etuoikeutta tässä asiassa USA:han ja Englantiin verraten aivan luonnollisena.

Yhdenvertaisten suhteiden esimerkki

Yhdysvaltojen, Neuvostoliiton ja Ison-Britannian johtajien Krimin konferenssi oli historiallisesti merkityksekäs. Se oli sota-ajan suurimpia kansainvälisiä neuvottelukokouksia ja näkyvä merkkipaalu Saksan-vastaisen liittoutuman jäsenvaltojen yhteistoiminnassa yhteistä vihollista vastaan käydyssä sodassa. Tärkeistä kysymyksistä tehdyt päätökset osoittivat jälleen kerran erilaisiin yhteiskuntajärjestelmiin kuuluvien valtioiden yhteistoiminnan mahdollisuuden ja tehokkuuden. Puhuessaan Jaltan jälkeen USA:n kongressille presidentti Roosevelt sanoi: »Krimin konferenssi merkitsi toivoakseni käännekohtaa maamme ja koko maailman his-

toriassa. -- Krimin konferenssin piti tehdä loppu yksipuolisten toimien, suljettujen liittojen, vaikutusalueiden jaon, voimatasapainoilun ja kaikkien muiden vuosisatojen mittaan aina tuloksettomasti käytettyjen menettelytapojen järjestelmästä. Tämän kaiken tilalle asetamme maailmanlaajuisen järjestön, johon voivat tulla mukaan kaikki rauhantahtoiset valtiot.»

Konferenssissa tehdyt päätökset heijastivat kaikkien osapuolien etuja. Krimin tapaamista voidaankin pitää yhdenvertaisten kansainvälisten suhteiden esimerkkinä. Se oli itse asiassa erilaista yhteiskuntajärjestelmää edustavien valtioiden rauhanomaisen rinnakkainolon periaatteen julistamista.

Konferenssin henkeä arvioidessaan Harry Hopkins sanoo: »Uskoimme tosiaan sisimmässämme, että siellä sarasti se uusi päivä, jonka puolesta olimme kaikki rukoilleet ja puhuneet monia vuosia. Olimme täysin varmoja, että olimme saavuttaneet ensimmäisen suuren voiton rauhan hyväksi. Sanoessani 'me' tarkoitan kaikkia meitä, koko sivistynyttä ihmiskuntaa. Venäläiset todistivat osaavansa olla järkeviä ja kaukonäköisiä. Presidentillä enempää kuin muillakaan meistä ei ollut lainkaan epäilyksiä siitä, että voimme elää ja harjoittaa yhteistoimintaa heidän kanssaan rauhan vallitessa niin etäiseen tulevaisuuteen saakka kuin jokainen meistä saattoi kuvitella.»

Konferenssin päätökset auttoivat fasisminvastaisen liittoutuman lujittumista sodan loppuvaiheessa ja voiton saavuttamista Saksasta. Näiden päätösten kaikinpuolinen ja täydellinen täytäntöönpano oli Neuvostoliiton ulkopolitiikan keskeisiä tehtäviä sodan lopussa ja sodanjälkeisinä vuosinakin.

Konferenssin päivinä Puna-armeija jatkoi nopeaa hyökkäystään saksalaisia ja heidän liittolaisiaan vastaan. Helmi–maaliskuussa 1945 sen suurimmat voimat keskitettiin lopullisen iskun antamiseen Berliinin suunnalla. Tässä tarkoituksessa neuvostojoukot hyökkäsivät vihollisen sivustaryhmittymiä vastaan Itä-Pommerin, Ala- ja Ylä-Sleesian alueilla sekä Itä-Preussissa. Ne taistelivat sitkeästi Oderin vasemmalla rannalla valtaamiensa sillanpääasemien laajentamiseksi Küstrinin ja Frankfurtin lähellä.

Jaltassa käytyjen neuvottelujen kulkuun vaikutti epäilemättä Neuvostoliiton kansainvälisen arvovallan tuntuva kasvu. Puna-armeijan loistavat voitot turvasivat vapaamielisten kansojen etujen mukaisten päätösten syntymisen. Helmikuun 3. päivän numerossaan englantilainen konservatiivinen The Economist-aikakauslehti antoi varsin kuvaavan arvion: »Olennaisimmat kysymykset ratkaistaan Pommerin ja Brandenburgin taistelukentillä eikä lähetystöissä».

Konferenssin työ sujui ylipäänsä rakentavasti, yhteisymmärryksen ja yhteistyön hengessä. Sen osanottajat saattoivat täydellä syyllä todeta: »Krimin neuvottelukokous vahvisti jälleen yhteisen lujan tahtomme säilyttää ja voimistaa alkavana rauhanaikana sitä tavoitteiden ja toimien yhtenäisyyttä, joka mahdollisti nykyisessä sodassa voiton ja varmisti sen Yhdistyneille kansakunnille. Me uskomme näiden toimien olevan hallitustemme pyhä velvollisuus kansoillemme ja koko maailman kansoille. Sodassa saavutettava voitto ja suunnitellun kansainvälisen järjestön muodostaminen tarjoavat ihmiskunnalle sen historian suurimman mahdollisuuden luoda lähivuosina pysyvän rauhan edellytykset.»

Mutta nimenomaan nämä liittoutuneiden johtajien Jaltassa julistamat tavoitteet eivät kelvanneet »kylmän sodan» lietsojille, jotka alkoivat vimmatusti hyökkäillä niitä vastaan.

JALTAN JA POTSDAMIN VÄLILLÄ

Bernin välikohtaus

Helmikuun jälkipuoliskolla 1945 USA:n strategisen palvelun ministeriö (silloin kenraali Donowanin johtama tiedusteluelin) sai neutraalista Sveitsistä tiedotuksen, että SS-joukkojen ylijohtaja Italiassa kenraali Wolff hakee kosketusta länsiliittoutuneisiin neuvotellakseen ehdoista, joilla saksalaiset lopettavat vastarinnan Pohjois-Italiassa. Varmistettuaan tiedon pätevyyden amerikkalaiset kutsuivat Wolffin Zürichiin tapaamaan Allen Dullesia, joka oli amerikkalaisten tiedustelupäällikkönä Sveitsissä. Tapaaminen pidettiin, ja Washingtoniin lähettämässään raportissa Dulles ehdotti neuvottelujen jatkamista. Niitä pidettiinkin salaa Bernissä.

Vasta 12. maaliskuuta Harriman sai ohjeen ilmoittaa neuvostohallitukselle käydyistä neuvotteluista. Hän kertoi Molotoville saksalaisen kenraalin Wolffin käsitelleen Bernissä USA:n ja Englannin armeijoiden edustajien kanssa Pohjois-Italiassa olevien saksalaisjoukkojen antautumisehtoja. Lähettiläs selitti, että englantilainen sotamarsalkka Alexander oli saanut käskyn lähettää upseerinsa Berniin neuvottelemaan saksalaisten kanssa. Harriman kysyi neuvostohallituksen suhtautumista asiaan.

Samana päivänä ulkoasiain kansankomissaari Molotov ilmoitti USA:n lähettiläälle, ettei Neuvostoliitto vastusta neuvotteluja kenraali Wolffin kanssa Bernissä. Niihin on kuitenkin otettava mukaan neuvostopäällystön edustajia. Koska silloin Neuvostoliiton ja Sveitsin välillä ei ollut diplomaattisuhteita, Molotov esitti toivomuksen, että USA auttaisi kolmea neuvostoupseeria pääsemään Sveitsiin ja osallistumaan Bernin neuvotteluihin.

Amerikkalaiset kieltäytyivät avunannosta. Harriman on pannut torjuvan vastauksen ansiokseen. Hän kertoo muistelmissaan, että tiedottaessaan Washingtoniin Molotovin kanssa käymästään keskustelusta hän neuvoi torjumaan Moskovan ehdotuksen, sillä Neuvostoliiton mukaantulo ei hyödyttäisi länsiliittoutuneita poliittiselta kannalta katsoen lainkaan. Harriman selitti, että jos venäläiset otetaan osallisiksi noihin »tavattoman hienovaraisiin» neuvotteluihin, he saattavat hankaloittaa asiaa sietämättömillä vaatimuksillaan. En osaa sanoa, esitettiinkö asia tuossa vaiheessa presidentti Rooseveltille, mutta tiedetään hyvin kenraali Marshallin kannattaneen Harrimania, jolle lähetettiin vastaavanlaiset ohjeet.

Maaliskuun 16. päivänä USA:n lähetystö ilmoitti kirjeitse Molotoville maansa hallituksen torjuneen virallisesti Neuvostoliiton pyynnön. Samana päivänä Molotov lähetti USA:n lähettiläälle kirjeen, jossa hän arvioi neuvostoedustajien pääsyn epäämisen USA:n taholta Bernin neuvotteluihin olevan neuvostohallitukselle kerrassaan odottamaton ja käsittämätön askel liittolaissuhteiden kannalta otettuna. »Sen vuoksi neuvostohallitus ei voi suostua USA:n ja Ison-Britannian edustajien neuvotteluihin Saksan päällystön edustajien kanssa Bernissä, vaan vaatii lakkauttamaan aloitetut

neuvottelut.» Neuvostohallitus vaati samalla sulkemaan pois yhden tai kahden liittolaisvallan ja Saksan edustajien välisten neuvottelujen mahdollisuuden ilman kolmannen liittolaisvallan osanottoa.

Maaliskuun 21. päivänä antamassaan vastauksessa amerikkalaiset yrittivät puolustella menettelyään sillä, että Bernin neuvottelut ovat muka puhtaasti sotilaalliset ja että neuvostohallitus käsittää väärin kosketusten tarkoituksen. He kuvailivat puheen olevan saksalaisosastojen antautumisehdoista kapealla rintamaosuudella, joten kysymys kuului kyseisen alueen päällystön toimivaltaan.

Epäämällä neuvostoedustajien pääsyn neuvotteluihin USA ja Englanti paljastivat todellisuudessa aikomuksensa hieroa vihollisen kanssa lehmäkauppoja kolmannen liittolaisen selän takana. Tätä seikkaa Molotov tähdensi Harrimanille lähettämässään kirjeessä: »Sanottakoon etten näe mitään syytä väittää neuvostohallituksen käsittäneen väärin saksalaisen kenraalin Wolffin ja sotamarsalkka Alexanderin edustajien välisten Bernin neuvottelujen tarkoitusperät. Siis kyse ei ole siitä, etteikö neuvottelujen tarkoitusta olisi ymmärretty tai että se olisi ymmärretty väärin, vaan jostain pahemmasta.

Maaliskuun 12. päivän kirjeestänne näkyy, että saksalainen kenraali Wolff saattueineen saapui Berniin neuvottelemaan englantilais-amerikkalaisen päällystön edustajien kanssa Pohjois-Italiassa olevien saksalaisjoukkojen antautumisesta. Kun neuvostohallitus ilmoitti välttämättömäksi neuvostopäällystön edustajan osanoton neuvotteluihin, sen pyyntö evättiin.

Näin ollen Saksaa vastaan käytävässä sodassa suurinta taakkaa kantavan Neuvostoliiton selän takana on kahden viikon aikana käyty Bernissä neuvotteluja Saksan sodanjohdon edustajien ja toisaalta USA:n ja Englannin päällystön edustajien välillä. Neuvostohallitus pitää sellaista kerrassaan sallimattomana ja vaatii ottamaan huomioon maaliskuun 16. päivän kirjeessä esittämäni lausunnon.»

Koska asia paisui näin pahasti, presidentti Roosevelt puuttui kirjeenvaihtoon. Maaliskuun 25. päivänä Kremliin saapui marsalkka Stalinin nimeen presidentin henkilökohtainen salainen kirje. Vedottuaan Harrimanin ja Molotovin väliseen kirjeenvaihtoon Roosevelt otaksui väärinkäsityksen

aiheutuneen siitä, että Sveitsissä käytäviä neuvotteluja koskevat tosiasiat oli muka esitetty väärin. Hän kertasi laveasti amerikkalaisten käsityskannan noista neuvotteluista, joiden tarkoituksena oli vain sopia kenen tahansa pätevän saksalaisupseerin kanssa neuvonpidon järjestämisestä sotamarsalkka Alexanderin kanssa tämän Italian-päämajassa antautumisen yksityiskohtien selvittelemiseksi. Kuvattuaan tilanteen tällä tavoin Roosevelt järkeili, että »jos sellaisesta neuvonpidosta sovittaisiin, olisi neuvostoedustajien läsnäolo siinä tervetullutta». Hän ilmoitti, että »yritykset järjestää tapaaminen saksalaisten upseerien kanssa eivät tähän mennessä ole onnistuneet», ja uskotteli amerikkalaisten kenttäjoukkojen päälliköiden ottavan kernaasti varteen neuvostoupseerien kokemuksen ja neuvot antautumisen yksityiskohtia käsiteltäessä. Samalla presidentti korosti ettei hän voi keskeyttää »antautumismahdollisuuksien tutkimista».

Kirje päättyi sovittelevasti: »Toivon, että Te selitätte maanne asianomaisille viranomaisille, miksi meidän on suotavaa ja välttämätöntä ryhtyä viivyttelemättä pikaisiin ja tehokkaisiin toimiin sen hyväksi, että mitkä tahansa amerikkalaisia joukkoja taistelukentällä vastustavat vihollisosastot saataisiin antautumaan.»

Kirjeen laadinnassa presidenttiä avustaneet yrittivät ilmeisesti kuvata viattomiksi neuvottelut, joilla saattoi olla huonot seuraukset. Sitä paitsi asia käännettiin niin, ettei kosketuksissa kenraali Wolffin kanssa puhuttu muusta kuin teknisistä kysymyksistä eli tapaamisen järjestämisestä sotamarsalkka Alexanderin päämajassa Casertassa. Muista lähteistä saamiensa tietojen perusteella neuvostohallitus näki Bernin neuvottelujen kehittyneen pitkälle ja sen, että amerikkalaiset yrittävät vain pimittää tosiasioita. Neuvostoliitto ei luonnollisesti voinut jättää asiaa sikseen.

Maaliskuun 29. päivän kirjeessä Stalin ilmoitti Rooseveltille, ettei hän suinkaan vastusta, vaan kannattaa täysin saksalaisten armeijoiden sisäisen hajaannuksen hyväksikäyttöä ja niiden antautumisen jouduttamista rintaman eri lohkoilla sekä niiden kannustamista rintaman avaamiseen liittoutuneiden joukoille. »Hyväksyn kuitenkin vihollisen kanssa tästä asiasta käytävät neuvottelut vain siinä tapauksessa, että saksalaisilta riistetään mahdollisuus manöveroida ja käyttää neuvotteluja osastojen siirtämiseen muille rintamanlohkoille ja ennen muuta Neuvostoliiton-rintamalle.

Ainoastaan tällaisen takeen saamiseksi neuvostohallitus katsoi välttämättömäksi neuvostopäällystön edustajan osanoton vihollisen kanssa käytäviin neuvotteluihin, pidettiinpä niitä Bernissä tai Casertassa. En ymmärrä, miksi neuvostopäällystön edustajilta evättiin pääsy neuvotteluihin ja millä tavoin he olisivat saattaneet häiritä liittolaispäällystön edustajia.

Tiedoksenne täytyy sanoa, että saksalaiset ovat jo käyttäneet liittolaispäällystön kanssa käymiään neuvotteluja hyväkseen ja ehtineet siirtää Pohjois-Italiasta kolme divisioonaa neuvostorintamalle.»

Stalin korosti edelleen, että Krimin konferenssissa todettiin saksalaisille lännestä, etelästä ja idästä annettavien koordinoitujen iskujen lähinnä sitovan vihollisosastot oleskelupaikkaansa ja riistävän viholliselta mahdollisuuden siirtää osastoja tarvitsemaansa suuntaan. Neuvostopäällystö täytti tätä tehtävää. Stalin selitti, että mm. Danzigin tai Königsbergin edustalla saksalaisosastot on saarrettu eivätkä ne voi avata rintamaa neuvostojoukoille, sillä rintama on siirtynyt kauas lännemmäksi. Saksalaisjoukot Pohjois-Italiassa ovat toisenlaisessa asemassa. Niitä ei ole saarrettu. Jos saksalaiset hakevat Pohjois-Italiassa neuvottelumahdollisuuksia avatakseen rintaman liittoutuneiden joukoille, se merkitsee heillä olevan muita, Saksan kohtaloa sivuavia vakavampia tarkoitusperiä.

Erillisneuvottelut Bernissä jatkuivat sillä aikaa. Juuttuessaan yhä pahemmin tähän hankkeeseen USA:n hallitus käsitti, että sen on annettava Neuvostoliitolle jonkinlaisia selityksiä. Tietojen vuotokin oli täysin mahdollista.

Huhtikuun 1. päivänä saapui Rooseveltin seuraava kirje. Presidentti valitteli siinä, että »saksalaisten asevoimien antautumista Italiassa koskevien tulevien neuvottelujen ympärille on kasautunut paheksuttavasti epäilyksen ja epäluottamuksen pilviä». Hän uskotteli, ettei mitään antautumisneuvotteluja ole käyty, ja jos niitä pidetään, niin vain Casertassa neuvostoedustajien läsnäollessa. »Koko tuon jutun sai aikaan yksi ainoa saksalainen upseeri, joka on muka lähellä Himmleriä. Sitä paitsi hänen ainoa tarkoituksensa

oli varsin todennäköisesti kylvää epäilyksiä ja epäluottamusta liittolaisten välille.»

Tällainen johtopäätös oli lähempänä totuutta, joskaan amerikkalaiset eivät vieläkään paljastaneet Bernin neuvottelujen tarkoitusta. Siksi Neuvostoliitto katsoi tarpeelliseksi välittää Rooseveltille haltuunsa saamia yksityiskohtaisia tietoja asiasta. 3. huhtikuuta Stalin lähetti seuraavan sähkeen:

»Olette aivan oikeassa sanoessanne, että englantilais-amerikkalaisen päällystön saksalaisen päällystön kanssa jossain Bernissä tai muussa paikassa käymien neuvottelujen ympärille on kasautunut paheksuttavasti epäilyksen ja epäluottamuksen pilviä.

Te väitätte, ettei mitään neuvotteluja ole vielä ollut. Otaksun ettei Teille ole annettu täydellisiä tietoja. Sotilasvirkaveljeni taas ovat hallussamme olevien tietojen pohjalta varmoja siitä, että neuvottelut pidettiin ja ne päättyivät saksalaisten kanssa solmittuun sopimukseen, jonka mukaan länsirintaman saksalaispäällikkö marsalkka Kesselring suostui avaamaan rintaman ja päästämään englantilais-amerikkalaiset joukot itään päin, ja englantilaiset ja amerikkalaiset lupasivat puolestaan lieventää saksalaisille välirauhanehtoja.

Luulen virkaveljieni olevan lähellä totuutta. Muussa tapauksessa olisi käsittämätön se seikka, että englantilaiset ja amerikkalaiset kieltäytyivät päästämästä Berniin neuvostopäällystön edustajia neuvotteluihin saksalaisten kanssa.

En ymmärrä myöskään englantilaisten vaitioloa. He antoivat Teidän käydä kirjeenvaihtoa kanssani tästä epämiellyttävästä kysymyksestä ja itse pysyivät vaiti, vaikka tunnetaan, että Bernin neuvotteluja käytiin englantilaisten aloitteesta.

Käsitän noiden Bernissä tai muualla käytyjen erillisneuvottelujen tarjoavan englantilais-amerikkalaisille joukoille mahdollisuuden edetä Saksan sisäosiin törmäämättä lähes ollenkaan saksalaisten vastarintaan. Mutta miksi ne salattiin venäläisiltä, miksei niistä ilmoitettu liittolaiselle, Venäjälle?

Näin ollen saksalaiset ovat länsirintamallaan itse asiassa lopettaneet sotatoimet Englantia ja USA:ta vastaan. Samalla saksalaiset jatkavat sotaa Venäjää – Englannin ja USA:n liittolaista – vastaan.

Tällainen tilanne ei ymmärrettävästi voi millään tavoin ylläpitää eikä lujittaa maidemme välistä luottamusta.

Olen jo sanonut Teille edellisessä kirjeessäni ja katson tarpeelliseksi toistaa, etten minä henkilökohtaisesti eivätkä virkaveljeni uskaltaisi milloinkaan niin vaaralliseen toimeen, sillä me tiedämme, että olipa hetkellinen hyöty millainen tahansa, se kalpenee liittolaisten keskinäisen luottamuksen säilyttämisen ja lujittamisen periaatteellisen edun rinnalla.»

Amerikkalaiset eivät silti halunneet tunnustaa käyneensä salaisia erillisneuvotteluja natsien kanssa. Rooseveltin vastaussähke uhosi suuttumusta sen johdosta, ettei Moskovassa luotettu amerikkalaiseen tulkintaan. Presidentti väitti, ettei Bernissä ole käyty mitään neuvotteluja, vaan tapaaminen oli kokonaan vailla poliittista ulottuvuutta. Kirje sisälsi myös uusia seikkoja. Roosevelt ilmoitti, että joidenkin vihollisarmeijoiden antautuessa Italiassa liittoutuneet eivät riko sopimaansa ehdottoman antautumisen periaatetta vastaan. Tämä oli ilmeisesti yritys selittää jäljestä päin, miksi Saksan sodanjohto luovutti Italian rintaman, jonne jäi vähän joukkoja. Käyttäen neuvotteluja verhonaan saksalaiset olivat siirtäneet taistelukykyisimmät osastot itärintamalle.

Saksan arkistoista myöhemmin löydetyt asiakirjat osoittavat, että monet kolmannen valtakunnan mahtimiehet olivat panneet viimeisen toivonsa lehmäkauppaan Englannin ja USA:n kanssa. He halusivat lopettaa vastarinnan lännessä sekä keskittää mahdollisimman suuria voimia itärintamalle pidättääkseen Puna-armeijan niin pitkään kuin suinkin mahdollista. Natsit olivat valmiita luovuttamaan suurimman osan Saksaa länsiliittolaisille. Saksan asevoimien ministeri Albert Speer varoitti muistutuskirjeessään Hitleriä Sleesian teollisen alueen neuvostojoukoille joutumisen tuhoisista seurauksista. Kirje alkoi sanoilla »Sota on hävitetty.» Speer tuki päätelmäänsä useilla perusteluilla. Koska Ruhrin alueen kaivokset oli tuhottu lentopommituksilla, Sleesia antoi 60 prosenttia Saksan käyttämästä hiilestä. Rautateille, sähkövoimaloille ja tehtaille kivihiiltä jäi vain kahdeksi viikoksi. Sleesian menetys tietäisi täyttä vararikkoa.

Hitler kieltäytyi käsittelemästä epämiellyttäviä asioita. Hänen lähiapulaisensa etsivät silti kuumeisesti jonkinlaista pelastuskeinoa. Tammikuun 25. päivänä toivottomaksi käy-

neessä tilanteessa kenraali Guderian ehdotti ulkoministeri Ribbentropille yritystä solmia mitä pikimmin länsiliittoutuneiden kanssa välirauha, jotta Saksalle jääneet joukko-osastot voitaisiin keskittää itään. Kahden päivän kuluttua valtakunnankansliassa pidettiin neuvottelu, jossa lausuttiin mielenkiintoisia mielipiteitä. Pöytäkirjan perusteella Hitler, Göring ja muut natsijohtajat katsoivat mahdolliseksi erillissopimuksen länsiliittoutuneiden kanssa. Heidän mielestään saksalaisten ei tarvinnut edes esittää aloitetta, sillä englantilaiset ja amerikkalaiset etsivät itse keinoja taistella yhdessä bolševismia vastaan. Lainattakoon tuota pöytäkirjaa:

»HITLER: Luuletteko englantilaisten seuraavan yhä vilpittömän ihastuneina venäläisten etenemiskulkua?

GÖRING: Se ei sovi heille suinkaan, että pitäisimme siellä (länsirintamalla. – *V. B.*) asemia ja sallisimme venäläisten vallata koko Saksan.

JODL: He ovat aina suhtautuneet heihin (venäläisiin. – *V. B.*) epäluuloisesti.

GÖRING: Jos tämä jatkuu, saamme parin päivän kuluttua sähkeen englantilaisilta.»

Natsijohtajat eivät tyytyneet odottelemaan länsiliittoutuneiden ehdotuksia. Himmler otti asiamiestensä avulla yhteyttä Dullesiin saadakseen pian aikaan sopimuksen välirauhasta, englantilaisten ja amerikkalaisten joukkojen päästämisestä Saksan sisäalueille ja saksalaisten joukko-osastojen keskittämisestä itärintamalle Puna-armeijaa vastaan. Hieman myöhemmin Göring otti yhteyttä länsiliittoutuneisiin Ruotsin lähetin kreivi Bernadotten välityksellä. Churchill ja jotkut vaikutusvaltaiset amerikkalaiset poliitikot pitivät tunnetusti mahdollisena liittoutumista saksalaisten kanssa Neuvostoliittoa vastaan.

Englantilaisten ja amerikkalaisten natsien kanssa käymät erillisneuvottelut sotivat tietenkin jyrkästi heidän antamiaan liittolaissitoumuksia vastaan. Siksi he reagoivat hermostuneesti neuvostopuolen moitteisiin. Niinpä Rooseveltkin päätti yhden neuvotteluja koskevan sähkeensä kiivain sanoin: »Suoraan puhuen tunnen väkisinkin kovaa suuttumusta Teidän tiedonantajianne kohtaan, olivatpa ne ketä tahansa, sen vuoksi, että he kuvasivat niin iljettävästi ja väärin toimiani ja luotettavien alaisteni toimia.»

Tosin saattoi olla, ettei presidentti Roosevelt tiennyt koko totuutta Bernin neuvotteluista, vaan että »luotettavat alaiset» salasivat häneltä todelliset aikeensa. Nykyisen CIA:n likaisia toimia koskevat moninaiset tiedot antavat aihetta olettaa, että sen edeltäjä – strategisen palvelun ministeriö – hoiti hommansa presidentin tietämättä. Joka tapauksessa Neuvostoliitto selitti uudestaan kärsivällisesti näkökantaansa. Stalin kirjoitti Rooseveltille:

»Olen tarkoittanut sitä, että käymämme kirjeenvaihto paljasti erilaiset käsityksemme siitä, mitä toinen liittolainen voi sallia itselleen toisen suhteen ja mikä olisi sallimatonta. Me venäläiset olemme sitä mieltä, että nykyisessä rintamatilanteessa, kun vihollista odottaa kiertämätön antautuminen, olisi yhden liittolaisen neuvotellessa miten tahansa saksalaisten kanssa antautumisehdoista turvattava toisen liittolaisen edustajien läsnäolo. Se olisi joka tapauksessa välttämätöntä silloin kun toinen liittolainen vaatii osanottoa tuollaisiin neuvotteluihin. Amerikkalaiset ja englantilaiset ajattelevat toisin ja katsovat venäläisten näkökannan vääräksi. Sen vuoksi he ovat evänneet venäläisiltä oikeuden osallistua Sveitsissä pidettyyn tapaamiseen saksalaisten kanssa. Olen jo kirjoittanut Teille ja katson sopivaksi toistaa, etteivät venäläiset samankaltaisessa tilanteessa epäisi missään nimessä amerikkalaisilta ja englantilaisilta oikeutta osallistua tapaamiseen. Pidän edelleenkin venäläisten katsantokantaa ainoana oikeana, sillä se sulkee pois keskinäisten epäilysten mahdollisuuden eikä anna vihollisen kylvää välillemme epäluottamusta.»

Stalin osoitti, että saksalaisilla oli itärintamalla 147 divisioonaa, joten he voisivat siirtää läntisten joukkojensa avuksi vaivattomasti 15–20 divisioonaa. He eivät silti tehneet sitä, vaan jatkoivat raivokasta taistelua jokaisen vähäpätöisenkin aseman puolesta, kun taas lännessä he luovuttivat ilman vastarintaa tärkeitä Keski-Saksan kaupunkeja, sellaisia kuin Osnabrück, Mannheim ja Kassel. »Mitä tiedottajiini tulee, niin vakuutan Teille, että he ovat perin rehellisiä ja vaatimattomia ihmisiä, jotka suorittavat velvollisuutensa täsmällisesti eivätkä aio loukata ketään. Olemme tarkastaneet heidät moneen kertaan toimessa.»

13. huhtikuuta saapui Moskovaan Rooseveltin sähke:

»Kiitän Teitä Bernin välikohtausta koskevan Neuvostoliiton käsityksen avoimesta selittämisestä. Tuo kohtaus on nähdäkseni haalennut ja loitonnut menneisyyteen tuottamatta mitään hyötyä.

Keskinäistä epäluottamusta eikä samantapaisia vähäisiä välikohtauksia ei saisi kuitenkaan syntyä tulevaisuudessa. Olen varma, että armeijoidemme päästyä kosketukseen Saksassa ja yhdistyttyä koordinoidussa hyökkäyksessä natsiarmeijat hajoavat.»

Sähke oli paitsi Bernin välikohtauksen sulkeva virallinen asiakirja myös Rooseveltin viimeinen kirje. Hän lähetti sen 12. huhtikuuta muutamaa tuntia ennen kuolemaansa.

Rooseveltin poismeno

USA:n Moskovan-lähetystössä pidettiin yhden sen työntekijän Washingtoniin lähdön yhteydessä vastaanottoa. Yöllä kello yhden paikkeilla Harrimanille tuotiin viesti presidentin kuolemasta. Lähettiläs ei kertonut mitään vierailleen, vaan pyysi heitä lähtemään kotiin. Jäätyään yksin hän soitti Molotoville, kertoi tälle suruviestin ja pyysi vastaanottoa. Kansankomissaari tahtoi myöhäisestä ajasta huolimatta tulla itse käymään USA:n lähetystössä. Hän saapui pian Spaso Housen aulaan, jonne oli asetettu marmorijalustalle mustalla kankaalla kehystetty iso Rooseveltin muotokuva. Musta nauha oli kiinnitetty myös sen vieressä seisovaan USA:n valtionlippuun. Tuosta tapaamisesta Harriman tiedotti Washingtoniin seuraavasti:

»Molotov näytti kovin huolestuneelta. Hän oli jonkin aikaa lähetystössä, puhui presidentti Rooseveltin roolista sodankäynnissä ja sodanjälkeisen rauhanajan suunnitelmien kaavoittamisessa sekä marsalkka Stalinin ja kaikkien venäläisten häntä kohtaan tuntemasta kunnioituksesta. Molotov korosti Stalinin arvostavan korkealle presidentin Jaltan-vierailua.»

Harriman vakuutti Molotoville presidentti Trumanin ja uuden hallituksen jatkavan Rooseveltin politiikkaa.

Saattaessaan Molotovia lähettiläs pyysi järjestämään hänelle tapaamisen Stalinin kanssa. Trumanille lähettämässään

kirjeessä hän ilmoitti aikovansa vakuuttaa Stalinille USA:n politiikan periytyvyyttä ja sitä, että »USA ponnistelee parhaansa mukaan kehittääkseen suhteitaan Neuvostoliittoon Krimin konferenssin hengessä».

Tällaiset vakuuttelut olivat tietenkin protokollamuodollisuuksia. Harriman ymmärsi hyvin Valkoisen talon uuden isännän muuttavan maansa politiikkaa nimenomaan kovenemiseen päin, sillä Truman oli tunnettu neuvostovastaisuudestaan. Ei ollutkaan sattuma, että lähettiläs pyysi Trumanilta lupaa käydä Washingtonissa tilanteen selvittämiseksi hallituspiireissä. Ulkoministeri Stettinius tiedotti muutaman tunnin kuluttua presidentin kanssa käymästään neuvottelusta, että sillä hetkellä Harrimanin sopii »enemmän kuin koskaan» pysyä Moskovassa. Vastaus saattoi lähettilään ymmälle: hän oli uskonut tärkeäksi ottaa kiinteä yhteys Trumaniin. Matka lykkääntyi ja Harriman päätti puhua neuvostohallituksen johtajalle Molotovin lähettämisestä lähipäivinä Yhdistyneiden kansakuntien konferenssiin San Franciscoon, jotta kansankomissaari voisi matkalla viivähtää Washingtonissa ja keskustella uuden presidentin kanssa.

Stalin ja Roosevelt olivat jonkin aikaa käsitelleet kirjeenvaihdossaan neuvostoedustustoa YK:n ensimmäisessä konferenssissa. Stalin oli katsonut Neuvostoliiton Korkeimman neuvoston täysistunnon valmistelutyön ja muiden velvollisuuksien estävän Molotovia matkustamasta San Franciscoon huhtikuussa 1945. Roosevelt oli kirjoittanut siihen, että »hra Molotovin poissaolo tulkittaisiin koko maailmassa neuvostohallituksen kiinnottomuudeksi konferenssin suuriin tehtäviin». Stalin vastasi 27. maaliskuuta näin:

»Arvostamme suuresti ja pidämme erittäin tärkeänä San Franciscoon kokoontuvaa konferenssia, jonka tulee panna alulle rauhan ja kansojen turvallisuuden kansainvälinen järjestö. Tilanne on kuitenkin sellainen, ettei V. M. Molotov tosiaankaan pääse osallistumaan konferenssiin. Minä ja Molotov pahoittelemme sitä, mutta Neuvostoliiton Korkeimman neuvoston jäsenten huhtikuussa koollekutsuttavaksi vaatima täysistunto, jossa Molotovin on välttämättä oltava läsnä, estää häntä osallistumasta konferenssin ensimmäisiinkin istuntoihin.

Tiedätte niin ikään, että lähettiläs A. A. Gromyko on

kyllin menestyksellisesti täyttänyt tehtävänsä Dumbarton Oaksissa. Olemmekin varmoja, että hän johtaa yhtä menestyksellisesti Neuvostoliiton valtuuskuntaa San Franciscossa.

Mitä erilaisiin tulkintoihin tulee, niin Te ymmärrätte, etteivät ne voi määrätä tehtäviä päätöksiä.»

Asia jäi sikseen. Uuden presidentin astuttua virkaan Molotovin matka saattoi kuitenkin osoittaa tahtoa yhteistoimintapolitiikan jatkamiseen. Harriman kirjoittaa muistelmissaan, että »se oli hyvin tunneperäinen vaikutin, ja ennen lähtöäni Stalinin luo harkitsin kauan, mitä sanoisin hänelle välttääkseni sattumaltakaan eripuraisuutta».

Iltakahdeksalta 13. huhtikuuta Harriman saapui Stalinin luo. Tapaamisessa oli läsnä Molotov. Lähettiläs kertoo keskustelusta näin:

»Stalin tervehti Harrimania vaiteliaana. -- Hän piti ehkä puolisen minuuttia tämän kättä omassaan ennen kuin pyysi istumaan. Perin huolestuneen näköisenä hän kysyi Rooseveltin kuoleman yksityiskohtia. 'En usko Yhdysvaltojen politiikan muuttuvan Trumanin aikana', Stalin sanoi. Harriman vahvisti asian olevan näin muun muassa sota- ja ulkopolitiikan aloilla, joilla presidentti on esittänyt selviä suunnitelmia. Truman oli Harrimanin mukaan ollut Rooseveltin miehiä jo seuratessaan presidenttiä kuuliaisesti senaatissa. Hän saattaa miellyttää Stalinia. Hän on toimen eikä sanojen mies.»

Sitten Harriman kävi käsiksi pääasiaansa. Hän sanoi, ettei presidentti Trumanilla voi tietenkään olla yhtä suurta arvovaltaa kuin Rooseveltilla oli. Ennen varapresidentiksi kohoamistaan Truman oli vähän tunnettu USA:ssa ja ulkomailla, mikä ei ollut eduksi, vaan aiheutti Harrimanin mielestä epämääräisyyttä sekä sisäisissä että ulkoasioissa, niin sodankäynnin kuin ulko- ja sisäpolitiikan kaikissa ongelmissa. Sen vuoksi San Franciscon konferenssi saattoi törmätä useihin hankaluuksiin. »Amerikka ei tiedä, osaako Truman täyttää Rooseveltin ohjelmaa. Mutta Amerikan kansa tietää presidentti Rooseveltilla olleen kiinteät henkilökohtaiset yhteydet marsalkka Staliniin, mikä vaikutti olennaisesti amerikkalais-neuvostoliittolaisiin suhteisiin.»

Stalin keskeytti Harrimanin sanomalla, että vaikka presidentti Roosevelt kuoli, hänen asiansa on elävä. »Kannatamme presidentti Trumania kaikilla voimillamme ja koko tahdollamme.» Hän pyysi välittämään tämän kannan uudelle presidentille.

Harriman lupasi tehdä sen viivyttelemättä ja huomautti, että hänen mielestään neuvostohallitus voisi osoittaa parhaiten Yhdysvaltojen ja koko maailman yleiselle mielipiteelle haluaan jatkaa yhteistoimintaa amerikkalaisten ja muiden Yhdistyneiden kansakuntien kanssa lähettämällä Molotovin USA:han juuri nyt. Molotov voisi pysähtyä Washingtoniin, keskustella presidentin kanssa ja sitten matkustaa muutamaksi päiväksi San Franciscoon.

Vaihdettuaan muutaman sanan Molotovin kanssa konferenssin ja Korkeimman neuvoston täysistunnon ajankohdasta Stalin kysyi Harrimanilta, esittikö tämä vain oman mielipiteensä. Lähettiläs vastasi tehneensä niin ja ilmaisseensa myös presidentin ja ulkoministerin kannan.

– Olen varma, että he molemmat vahvistaisivat kaiken sanomani.

Silloin Stalin totesi, että vaikka sillä hetkellä oli hyvin vaikeaa lähettää Molotov Yhdysvaltoihin, matka voisi sittenkin järjestyä.

Samana päivänä neuvostohallituksen päämies lähetti Trumanille surunvalitussähkeen:

»Neuvostohallituksen nimissä ja omasta puolestani esitän syvän surunvalittelun Amerikan Yhdysvaltojen hallitukselle presidentti Rooseveltin äkillisen poismenon johdosta--.

Neuvostoliiton hallitus ilmaisee vilpittömän myötätuntonsa Amerikan kansalle sen raskaan menetyksen johdosta sekä varmuutensa siitä, että raskaimman taakan sodassa yhteistä vihollista vastaan kannettavakseen ottaneen kahden suuren vallan välinen yhteistoiminta tulee lujittumaan edelleenkin.»

Pian sen jälkeen yhdelle Jaltan kaduista annettiin Franklin Rooseveltin nimi etevän amerikkalaisen presidentin muiston kunniaksi.

Saksan sodanjohto reagoi omalla tavallaan Rooseveltin kuolemaan. Tappion lähestymisen myötä natsit eivät lakanneet uskomasta ihmeisiin. Hitler joutui yhä useammin hysterian valtaan. Rauhoittaakseen häntä Goebbels luki hänelle

huhtikuun iltoina niitä Fredrik Suuren historian katkelmia, joissa oli kyse Fredrikin kireästä asemasta seitsenvuotisen sodan aikana. Kuningas sanoi jopa ottavansa myrkkyä, ellei helmikuun 15. päivään mennessä tapahdu käännettä parempaan päin. Tammikuun viidentenä päivänä kuoli Venäjän tsaaritar Elisabet. Hänen seuraajansa Pietari III taas oli Fredrikin ystävä ja ihailija. »Brandenburgien taloon tuli ihme», Goebbels julisti. Esille kaivettiin vanhat horoskoopit, jotka ennustivat Saksalle hyviä muutoksia vuoden 1945 huhtikuun puoliväliin mennessä.

Kun 13. huhtikuuta Goebbels sai tietää Rooseveltin kuolemasta, hän soitti heti paikalla Hitlerille, joka piilotteli valtakunnankanslian bunkkerissa.

– Mein Führer, Goebbels huudahti, – onnittelen teitä! Roosevelt on vainaja! Tähdet ennustavat, että huhtikuun jälkipuolisko tuo meille muutoksia. Tänään on perjantai, 13. huhtikuuta. Se on ihmeen päivä!

Ihmettä ei kuitenkaan tapahtunut.

Linjanvetoa Valkoisessa talossa

Suostumalla lähettämään ulkoasiain kansankomissaarin Molotovin Yhdysvaltoihin neuvostohallitus osoitti hyvää tahtoa Trumanin hallitukselle. Silloisessa tilanteessa korkea-arvoisen hallitusedustajan matkalla oli tietenkin konkreettisia käytännöllisiä tavoitteita. Henkilökohtainen kosketus uuteen presidenttiin tarjosi mahdollisuuden päästä selville Valkoisen talon kannanotoista sekä vaihtaa mielipiteitä neuvostoliittolais-amerikkalaisten suhteiden näköaloista. Varsin hyödyllistä oli keskustella huipputasolla Hitler-Saksan-vastaisen sodan viimeisistä operaatioista, Neuvostoliiton panoksesta Kaukoidän sotaan ja sodanjälkeisen järjestyksen ongelmista. Amerikkalainen osapuoli saattoi ottaa esille Puolan kysymyksen tai tarkemmin Lontoon puolalaisten mukaantulon hallitukseen.

Rooseveltin viimeisinä elinviikkoina USA:n hallituspiireissä puhuttiin paljon Puolan kysymyksestä, mikä heijastui myös Moskovan ja Washingtonin väliseen kirjeenvaihtoon. Presidentti pahoitteli 1. huhtikuuta lähettämässään kirjeessä

sitä, että Jaltan konferenssin päätösten nojalla Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaarista sekä USA:n ja Englannin Moskovan-lähettiläistä perustettu komissio ei ole edistynyt Puolan hallituksen muodostamisessa. Roosevelt kannatti lähettiläiden vaatimusta muodostaa itse asiassa uusi hallitus, vaikka Jaltassa oli sovittu ottaa hallitusuudistuksen pohjaksi Varsovassa toimiva väliaikainen hallitus. Presidentti puolusteli länsilähettiläiden sitäkin vaatimusta, että kumpikin heistä saisi kutsua neuvotteluihin mielin määrin henkilöitä Lontoosta ja Puolasta ja että nämä henkilöt saisivat vieläpä nimetä uusia ehdokkaita Puolan hallitukseen.

Tukeakseen vaateitaan presidentti katsoi sopivaksi esittää melko jyrkkäsanaisen lausunnon: »Haluaisin Teidän ymmärtävän, miten tärkeä Puolan kysymyksen oikeudenmukainen ja nopea ratkaisu on kansainvälisen yhteistoiminnan ohjelman toteutumiselle. Ellei sitä saada aikaan, kaikki liittolaisten yhtenäisyyttä uhkaavat ja meidän Krimillä päätöksiä kaavaillessamme selvästi käsittämämme vaikeudet ja vaarat nousevat esiin vieläkin kärjistyneempinä.»

Stalin vastasi 7. huhtikuuta. Hän myönsi Puolan kysymyksen ratkaisun ajautuneen umpikujaan. Syy oli hänestä siinä, että komissioon kuuluvat USA:n ja Englannin Moskovan-lähettiläät olivat poikenneet Krimin konferenssin viitoittamasta tiestä ja ottaneet asiaan uusia aineksia. »Krimin konferenssissa me kolme tarkoitimme Puolan väliaikaisella hallituksella tätä nykyä Puolassa toimivaa hallitusta, jota tulee uudistaa ja joka on oleva uuden, kansallisen yhtenäisyyshallituksen perusta. USA:n ja Englannin lähettiläät poikkeavat tästä tarkastelukannasta, vähättelevät Puolan väliaikaista hallitusta, eivät ole näkevinään sitä tai parhaassa tapauksessa samastavat sen puolalaisiin yksityishenkilöihin Lontoossa. He käsittävät väliaikaisen hallituksen uudistamisen merkitsevän sen lakkauttamista ja uuden hallituksen perustamista. — USA:n ja Englannin lähettiläiden tällainen asenne suututtaa varmasti Puolan väliaikaista hallitusta. Mitä Neuvostoliittoon tulee, se ei tietenkään voi hyväksyä lähettiläiden katsantokantaa, sillä se merkitsisi suoranaista rikkomista Krimin konferenssin päätöksiä vastaan.»

Eriteltyään yksityiskohtaisesti lähettiläiden vaatimuksia Stalin osoitti, että juuri heidän asenteensa häiritsi Puolan

kysymyksen ratkaisua. Hän ehdotti käytännöllisiä toimenpiteitä. Ensinnäkin täytyisi ottaa ohjeeksi, ettei Puolan väliaikaista hallitusta uudisteta suinkaan lakkauttamalla, vaan laajentamalla, ja väliaikaisen hallituksen olisi oltava kansallisen yhtenäisyyshallituksen ydin. Toiseksi olisi palattava Jaltan konferenssin viitoituksiin ja rajoituttava kutsumaan Moskovaan kahdeksan puolalaista toimihenkilöä, viisi Puolasta ja kolme Lontoosta. Näiden ehdokkaiden olisi sitä paitsi hyväksyttävä Krimin konferenssin Puolasta tekemät päätökset ja pyrittävä toden teolla kehittämään ystävällisiä suhteita Puolan ja Neuvostoliiton välille. Väliaikainen hallitus olisi uudistettava lähinnä antamalla osa nykyisistä ministerinpaikoista parhaillaan hallitukseen kuulumattomille puolalaisille toimihenkilöille. Stalin kirjoitti päätteeksi: »Luulen, että sikäli kuin huomautukseni otetaan varteen, yksimielinen päätös Puolan kysymyksestä saataisiin aikaan hyvin pian.»

Vastaus neuvostoehdotuksiin saatiin jo Rooseveltin kuoleman jälkeen, 18. huhtikuuta 1945. Yhteisessä kirjelmässään Churchill ja Truman ajoivat jyrkkäsanaisesti läpi Neuvostoliiton ja Puolan väliaikaisen hallituksen torjumia ja Jaltan päätöksistä ilmeisesti poikkeavia ehtoja. Trumanin tulo tiesi vieläpä epäsuopeuden jyrkkenemistä.

Tultuaan presidentiksi Truman sähkötti jo 13. huhtikuuta Churchillille pitävänsä Puolan kysymystä kiireisenä ja vaarallisena ongelmana ja olevan valmis vastustamaan uudestaan Stalinia. Näin ollen hän tahtoi presidenttiytensä ensi päivistä lähtien hyökätä neuvostohallitusta vastaan Puolan kysymyksessä. Harriman sai silloin ohjeen ilmoittaa Stalinille, että Washington pitää Puolan kysymystä erittäin tärkeänä.

Sanottakoon, ettei silloinen tilanne ollut otollinen neuvostovastaiselle kukkoilulle. Pultavan lähelle laskeneen amerikkalaisen pommikoneen miehistö oli yrittänyt viedä salaa Neuvostoliitosta erään nuoren puolalaisen, joka oli puettu amerikkalaiseksi sotilaaksi. Yritys epäonnistui ja neuvostopuoli reagoi tapahtumaan varsin kiivaasti. Kaikkien Pultavan lähellä olleiden amerikkalaisten koneiden miehistöjä käskettiin pysyä maassa ja USA:n lähetystölle esitettiin asiasta vastalause.

Tavatessaan Harrimanin Stalin ensi töikseen mainitsi välikohtauksesta ja syytti amerikkalaisia puolalaisten maan-

alaisten taantumusainesten tukemisesta niiden taistelussa Puna-armeijaa vastaan.

Harriman huomautti Puolasta tulleen ongelma, joka pilaa pahiten Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välejä. Hän sanoi:

– Presidentti Roosevelt yritti ratkaista ongelman ja ajoi asiaa kuolemaansa saakka. Nyt presidentti Truman osoittaa lujaa tahtoa päästä sopimukseen. Olisi hyvä, jos Molotov saisi valtuudet yrittää Yhdysvaltojen vierailunsa aikana sopia Stettiniuksen ja Edenin kanssa.

Stalin vastasi ylimalkaisesti, että Molotov saa asian vaatimia ohjeita.

Pian tämän keskustelun jälkeen Harriman kiiruhti USA:han tapaamaan uutta presidenttiä ennen kuin Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaari saapuu Washingtoniin. Lähdettyään lentomatkalle 17. huhtikuuta Balkanin, Italian, Atlantin ja Azorien kautta hän saapui Washingtoniin jo 48 tunnin kuluttua. Se oli silloin ennätyksellisen nopea lento. Molotov lensi Siperian ja Alaskan kautta ja saapui perille paljon myöhemmin. Sillä välin Harriman valmisteli presidenttiä tapaamiseen Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaarin kanssa.

Lähettiläs keskusteli Trumanin kanssa ensi kerran 20. huhtikuuta. Hänen muistelmistaan näkyy, että hän taivutteli presidenttiä »koventamaan» kantaa Neuvostoliiton suhteen. Harriman myönsi tosin Moskovan harjoittavan Yhdysvaltoihin ja Englantiin nähden yhteistoimintapolitiikkaa. Hän pahoitteli samassa Itä-Euroopan poliittista kehitystä. Teollisen ja rahavallan huippukerrosten edustajana Harriman ei olisi voinutkaan puoltaa muunlaisia katsomuksia.

Neuvostoliitto ei ollut poikennut Itä-Eurooppaa koskevasta sopimuksesta. Se oli yksinkertaisesti kiinnostunut saamaan tämän alueen maihin ja etenkin naapurimaihinsa aikaan ystävälliset hallitustavat, mikä ärsytti länsimaiden kapitalisteja. He näkivät Neuvostoliiton pyrkimysten uhkaavan yhteiskuntapoliittisia asemiaan. Harriman selitti asiat Trumanille juuri tällä tavalla. Hän oletti, että koska venäläiset tarvitsevat Amerikan apua kansantaloutensa kunnostamiseen, he eivät uskalla katkaista välejään USA:han, joten Washington voi melko vaarattomasti koventaa kantaansa peruskysymyksissä.

Harrimanin perustelut miellyttivät Trumania, joka sanoi omahyväisesti: »En pelkää venäläisiä. Olen heitä kohtaan kova, mutta oikeudenmukainen. Joka tapauksessa venäläiset tarvitsevat meitä enemmän kuin me heitä.»

Lähettiläs totesi edelleen, että vaikeuksista huolimatta venäläisten kanssa voidaan ylläpitää asiallisia suhteita, mikä vaatii kummaltakin puolen myönnytyksiä keskinäisessä tinkimisessä. Truman myönsi, että olisi turhaa odottaa Neuvostoliiton hyväksyvän täydellisesti USA:n ehdotukset. Hän ilmoitti aikovansa viedä läpi 85 prosenttia niistä. Siten presidentti antoi ymmärtää, että hän tahtoo saada Moskovalta vakavia myönnytyksiä. »Tunsin heti kunnioitusta Trumania kohtaan», Harriman kirjoitti.

He käsittelivät myös Puolan kysymystä. Lähettiläs muistutti länsivaltojen vaatimuksista ja varoitti, että Moskovan vieläkin kovempi painostaminen voisi aiheuttaa hankaluuksia ja Neuvostoliitto saattaisi kieltäytyä osallistumasta uuteen kansainväliseen järjestöön. Hän kysyi:

– Olisiko presidentti valmis kehittelemään Yhdistyneiden kansakuntien perustamissuunnitelmia, jos venäläiset eroavat siitä?

Truman ymmärsi vihjeen, muttei vastannut suoraan.

– Totuus on se, ettei ilman venäläisiä synny mitään yleismaailmallista järjestöä.

Eräät amerikkalaiset poliitikot luulivat silloin kansainvälisen järjestön tulevan toimeen ilman venäläisiä tai jopa heitä vastaan asettuneena. USA isännöisi ilman muuta sellaisessa järjestössä. Se olisi ehkä kansainvälinen muttei suinkaan yleismaailmallinen järjestö.

Harriman tapasi Washingtonissa myös ulkoministeriön johtajia. Hän sanoi heille, että on tullut aika luopua »pelon aineksesta» USA:n suhteessa Neuvostoliittoon ja osoittaa amerikkalaisten lujaa tahtoa pitää päänsä. Kysymykseen englantilaisten kannasta hän vastasi, että »heillä on vielä kovempi tahto, mutta he eivät voi toimia yksin», joten he tarvitsevat USA:n apua.

Tällaiset puheet ravitsivat entisestään Washingtonissa kukintaan puhjenneita neuvostovastaisia mielialoja. Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaarin saapumiseen mennessä ilmapiiri oli jo varsin kireä.

Molotov tapasi Trumanin 22. huhtikuuta. Tapaaminen oli muodollisen kohtelias. Presidentti ilmoitti ihastelevansa neuvostokansaa, uskotteli noudattavansa USA:n ja Neuvostoliiton välisiä sopimuksia ja lupasi huolehtia siitä, että molemmat maat voisivat seurata Rooseveltin valitsemaa tietä. Neuvottelupuolet koskettelivat lyhyesti yleismaailmallisen turvallisuusjärjestön perustamista ja vaihtoivat alustavasti mielipiteitä Puolan kysymyksestä. Kumpikin puoli esitti jo tunnetun kantansa.

Huhtikuun 23. päivänä Truman järjesti Valkoisessa talossa erikoisneuvottelun, johon oli kutsuttu johtavat hallitusmiehet: Stettinius, Stimson, Forrestal, Leahy, Marshall, King, lähettiläs Harriman ja USA:n Neuvostoliiton-sotilasedustuston johtaja kenraali Deane. Ulkoministeri Stettinius esitti muutamia johdattavia huomautuksia ja ilmoitti Puolan kysymyksen ajautuneen umpikujaan.

Trumanin oli määrä tavata muutaman tunnin kuluttua Molotov. Siksi presidentti halusi harjoitella menettelyään keskustelussa ja tarkastaa neuvonantajiensa avulla perustelunsa pätevyyttä. Hän sanoi, että hänen tulee iskeä venäläisiin nyt tai ei milloinkaan ja että hän aikoo joka tapauksessa edistää uuden kansainvälisen järjestön perustamisyrityksiä, ja »jos venäläiset eivät yhdy meihin, painukoot helvettiin».

Presidentti oli siis päättänyt, että uudessa kansainvälisessä järjestössä tullaan toimeen ilman Neuvostoliittoa. Hän havitteli ehkä isännyyttä YK:ssa ja mahdollisuutta käyttää järjestöä Neuvostoliiton vastaisiin hankkeisiin. Esitettyään kantansa Truman kehotti neuvottelun osanottajia lausumaan mielipiteensä.

Ensimmäisenä puhui sotaministeri Stimson. Hän puolusteli varovaisempaa kantaa, sillä Venäjä on tärkeissä ja suurissa sota-asioissa pitänyt aina sanansa ja tehnyt usein lupaamaansa enemmän. Ministeriä tyrmistytti erikoisesti se karkea avoimuus, jota presidentti aikoi noudattaa keskustelussa kansankomissaarin kanssa. Stimson epäili, että voimasanojen käyttö tärkeästä ongelmasta mutkistaisi pahasti Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välisiä suhteita. Hän tarkoitti lähinnä Amerikan kiinnostusta siihen apuun, jota Neuvostoliitto saattoi antaa USA:lle Kaukoidässä.

Kenraali Marshall puolusti myös varovaisempaa kantaa.

Laivastoministeri Forrestal kannatti presidenttiä. Hän sanoi, ettei Puola ole ainoa esimerkki venäläisten haluttomuudesta ottaa huomioon liittolaisten etuja. Amiraali Leahy häilyi Stimsonin ja Forrestalin kannan välimailla. Hän oli Jaltassa ollut varma siitä, että Neuvostoliitto pitää päänsä Puolan kysymyksessä. Sitä paitsi hänen mielestään Jaltan sopimus Puolasta oli tulkittavissa kahdella tavalla, joten tätä nykyä olisi vaarallista katkaista välit Venäjään.

Keskustelun yhteenvedoksi Truman ilmoitti, ettei hän aio esittää Molotoville uhkavaatimusta, vaan pysyy lujana, muttei hyökkäävänä.

Kun Molotov astui iltapäivällä Trumanin työhuoneeseen Valkoisessa talossa, presidentti kävi heti käsiksi asiaan, kuten Harriman kirjoitti muistelmissaan. Truman ilmoitti pahoittelevansa Puolan kysymyksen edistymättömyyttä ja väitti Yhdysvaltojen antaneen Neuvostoliitolle periksi niin paljon kuin on mahdollista. Hän kieltäytyi kuitenkin hyväksymästä sellaista hallitusta, joka ei edusta kaikkia demokraattisia aineksia. Truman muistutti Rooseveltin huhtikuun 1. päivän kirjeessä Stalinille tekemästä varoituksesta, ettei Amerikan mikään sisä- eikä ulkopolitiikka tuota menestystä, ellei se saa osakseen USA:n yhteiskuntapiirien luottamusta ja kannatusta. Koska kongressin tulee vahvistaa määrärahat sodanjälkeiseen taloudelliseen avunantoon, Truman epäili voivansa viedä nämä toimet parlamentissa läpi ilman yhteiskunnallista tukea. Hän toivoi Neuvostoliiton hallituksen ottavan tämän seikan huomioon. Tuo oli jo huonosti verhottua uhkailua.

Molotov vastasi, että yhteistoiminnan ainoana hyväksyttävänä perustana on se, että kolmen vallan hallitukset kohtelevat toisiaan yhdenvertaisina. On väärin, jos yksi tai kaksi liittolaista tyrkyttäisi tahtoaan kolmannelle.

Truman väitti vastaan, että USA vaatii Neuvostoliitolta vain Jaltan konferenssin Puolaa koskevien päätösten täyttämistä.

Molotov totesi puolestaan, ettei neuvostohallitusta voida syyttää sopimuksen rikkomisesta, jos toiset osapuolet ovat muuttaneet kantaansa.

Truman toisti tiukasti, että Yhdysvallat on valmis täyttämään lojaalisti kaikkia Jaltassa allekirjoitettuja sopimuksia

ja vaatii samaa Neuvostoliitolta. Hän sanoi haluavansa, että tämä seikka ymmärrettäisiin selvästi Moskovassa.

Molotov ilmoitti neuvostohallituksen noudattavan järkkymättömästi antamiaan sitomuksia.

Kuvattuaan tämän keskustelun Harriman päättelee: »Totta puhuen minua tyrmisti presidentin noin kiivas hyökkäily Molotovin kimppuun. Oletan, ettei Molotoville kukaan ollut milloinkaan puhunut tuohon sävyyn, ei ainakaan kukaan ulkomaalaisista. -- Pahoittelin Trumanin noin tiukkaa otetta. Hänen käyttäytymisensä antoi Molotoville aihetta ilmoittaa Stalinille, että Rooseveltin politiikasta loitotaan. Ikävä että Truman tarjosi hänelle sellaisen mahdollisuuden. Luulen sen olleen virhe, tosin paljoakaan ratkaisematon virhe.»

Valkoisessa talossa pidetyn keskustelun jälkeen Molotov matkusti USA:n länsirannikolle osallistuakseen Yhdistyneet kansakunnat -järjestön konferenssiin. Hän viipyi siellä vain muutaman päivän ja palasi Moskovaan.

Voiton päivä

Toukokuun 9. päivän keskiviikko alkoi samoin kuin kaikki muutkin työpäivät. Kahden viime päivän tapahtumat olivat tosin kielineet läheisestä voitosta. Hitler oli ennen valtakunnankansliassa tekemäänsä itsemurhaa nimittänyt seuraajakseen amiraali Doenitzin. 7. toukokuuta klo 1.30 tämä sähkötti Flensburgista kenraali Jodlille ohjeen allekirjoittaa varaukseton antautuminen. Kello 2.40 asiakirja allekirjoitettiin Reimsissä pienessä koulurakennuksessa, jossa oli kenraali Eisenhowerin päämaja. Liittoutuneiden puolesta antautumisen otti vastaan amerikkalainen kenraali Smith. Todistajina asiakirjan allekirjoittivat neuvostoliittolainen kenraali Susloparov ja ranskalainen kenraali Saver. Saksan puolesta antautumisen allekirjoittivat amiraali Friedenburg ja kenraali Jodl. Viimeksi mainittu pyysi lupaa lausua muutaman sanan. »Tällä allekirjoituksella Saksan kansa ja asevoimat antautuvat voittajan armoille. -- Voin tällä hetkellä vain toivoa voittajalta armeliaisuutta.»

Viimein natsikenraalikin muisti armeliaisuus-sanan. Siihen mennessä fasistipyövelit eivät olleet maininneet sitä. Läsnäol-

leet kuuntelivat Jodlia vaiteliaina eivätkä vastanneet mitään. Tilaisuus päättyi nopeasti.

Taistelutoimet jatkuivat silti. Toukokuun 7. ja 8. päivänä erilliset saksalaisosastot tekivät vielä vastarintaa. Kolmannen valtakunnan kuolinkamppailun päivinäkin kaatui ihmisiä. Tykit vaimenivat ja ilmapommitukset lopetettiin vasta 9. päivän vastaisena yönä. Koitti epätavalliselta tuntuva hiljaisuus, jota oli odotettu vuoden 1939 syyskuusta lähtien eli Hitler-Saksan sytytettyä maailmansodan. Viiden vuoden, kahdeksan kuukauden ja kahdeksan päivän kuluessa lukemattomilla taistelukentillä, pommitetuissa kaupungeissa ja saksalaisten keskitysleireillä tuhoutui kymmeniä miljoonia ihmisiä. Näin kalliin hinnan kysyi maailmanherruuden houre.

Reimsin tilaisuuden vaatimattomuus ei sopinut lainkaan juuri päättyneen aseellisen voimainmittelyn mittavuuden kanssa. Oli jokseenkin halventavaa, että ratkaisevan panoksen Hitlerin valtakunnan murskaamiseen antanutta Neuvostoliittoa edusti pelkkä havainnoitsija. Neuvostohallitus vaati, että antautuminen allekirjoitetaan natsienvastaisen liittoutuman kaikkien valtioiden ylimmän sodanjohdon läsnäollessa. Sitä paitsi asiakirja tuli allekirjoittaa Berliinissä, joka oli ollut fasistisen hyökkäyksen keskus. Liittoutuneet päättivätkin pitää Reimsin asiakirjaa ennakkopöytäkirjana.

Saksan antautumisen todentava asiakirja allekirjoitettiin Berliinin Karlshorstissa 9. toukokuuta kello 0.43. Saksan puolesta asiakirjan allekirjoittivat kenraalisotamarsalkka Keitel, kenraali Stumpff ja amiraali Friedenburg. He olivat saaneet asianvaatimat valtuudet Doenitziltä. Antautumisesta ilmoitettiin Moskovassa 9. toukokuuta aamupäivällä. Samalla tämä päivä julistettiin koko kansan Voiton juhlapäiväksi.

Sodan vuosina olimme niin tottuneet työskentelemään ilman lepopäiviä ja lomia, ettemme osanneet käyttää hyväksemme vapautuneita tunteja. Tartuin luuriin ja soittelin ystävilleni. Sovin heidän kanssaan tavata illalla Punaisella torilla. Sinne oli tulvinut valtavasti kansaa. En osaa kuvailla sanoin sen yön riemua. Ventovieraat ihmiset syleilivät toisiaan, nauroivat ja itkivät. Suuren voiton ilo oli temmannut mukaansa kaikki, niin lapset kuin vanhuksetkin.

Riemuitsevat väkijoukot olivat täyttäneet Punaisen torin ohella Ohotnyi rjadin, Maneesin aukion, Mohovajan ja muut lähikadut.

Harry Hopkinsin vierailu

Rooseveltin lähin ystävä ja neuvonantaja Hopkins oli pitkän aikaa ollut sairaana. Presidentin kuoleman jälkeen hänen kuntonsa huononi jyrkästi. Hän sulkeutui Washingtonin hienosto-osassa Georgetownissa sijaitsevaan pieneen taloonsa, pysytteli vuoteessa eikä ottanut ketään vastaan. Mutta kun pian YK:n San Franciscon konferenssin jälkeen Harriman tuli hänen luokseen ja ehdotti matkaa Moskovaan, Hopkins suostui empimättä.

Tuolla epätavallisella matkalla oli esihistoriansa. USA:n ja Neuvostoliiton välisten suhteiden huononeminen Trumanin tultua presidentiksi huoletti laajoja kansalaispiirejä ja monia hallituksen jäseniä. Trumanin presidenttiyden alkuaikoina hallitus koostui huomattavalta osaltaan Rooseveltin kanssa yhdessä työskennelleistä poliitikoista. Ylimmillä hallitusportailla kiisteltiin politiikasta Neuvostoliittoa kohtaan. Trumanin huhtikuussa ennen Molotovin vierailua pitämä neuvottelu osoitti, että presidentin alulle panema jyrkkä käänne kohti vastakkainoloa oli törmännyt useiden arvovaltaisten hallitusmiesten vastarintaan. Joukkoviestinnässä olivat niin ikään vallalla yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa puolustavat mielipiteet. Harriman sai vakuuttua siitä puhuessaan San Franciscossa lehtimiehille, jotka valaisivat YK:n konferenssin työtä. Hänen sanansa kovan kurssin puolesta Moskovaa kohtaan suututtivat lehtimiehiä, joista monet poistuivat vastalauseeksi lehdistötilaisuudesta.

Noissa oloissa Truman kannattajineen joutui luovimaan. Washingtonin silloisista toimista kertovat asiakirjat osoittavat hallituksen ponnistelleen monella suunnalla. USA:n hallitus yritti ensinnäkin taltuttaa mielenpurkaukset julistamalla valmiuttaan yhteistoiminnan jatkamiseen. Samalla se aikoi asettaa Moskovalle ilmeisen sietämättömät ehdot voidakseen sitten syyttää Neuvostoliittoa haluttomuudesta jatkaa kurssia Rooseveltin hengessä. Kolmantena linjana oli yleisen mielipi-

teen johdonmukainen muokkaaminen neuvostovastaisessa hengessä ja joukkoviestinten kytkeminen tähän työhön.

Tosin Trumanin asemaa hankaloitti se, että hän oli paljastanut aikeensa osoittamalla perusteetonta tylyyttä Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaaria kohtaan. Toisena vihamielisyyden osoituksena oli presidentin 8. toukokuuta 1945 allekirjoittama käsky lend-lease-toimitusten jyrkästä supistamisesta. Käsky oli täysin yksipuolinen aloite ja sitä paitsi röyhkeä ele. Jo seuraavana päivänä satamissa lopetettiin materiaalien lastaus Neuvostoliittoa varten. Matkaan lähteneet alukset palautettiin Yhdysvaltojen satamiin. Moinen menettely tyrmistytti monia amerikkalaisia poliitikkoja, mm. Harrimania. Truman tahtoi varmasti puristaa poliittisia myönnytyksiä taloudellisella painostuksella. Presidenttiä kehotettiin kovasti mitätöntämään käsky, ja hän joutui tekemään sen vähän ajan kuluttua. Neuvostoliiton ja USA:n väliset suhteet saivat silti pahan kolauksen, ja Moskovassa oli pakko ottaa se huomioon.

USA:n hallituksen toimet toivat hyvin ilmi sen todelliset aikomukset ja Trumanin hyvän tahdon vakuuttelujen tekopyhyyden. Juuri tuossa tilanteessa syntyi ajatus lähettää Harry Hopkins Moskovaan. On aihetta olettaa, ettei Hopkins tuntenut Washingtonin vehkeilyjen kaikkia yksityiskohtia, vaikka itse Truman evästi häntä matkaan. Koska Hopkins kannatti vilpittömästi USA:n ja Neuvostoliiton yhteistoimintaa, hän suostui matkaan huonokuntoisena. Nähdessään valtioiden välien huononevan kovaa kyytiä hän uskoi tilanteen olevan vielä parannettavissa. Hän olikin valmis kantamaan kortensa sen hyväksi. Valkoista taloa Hopkinsin ehdokkuus tyydytti monesta syystä. Hän oli ollut Rooseveltin läheinen avustaja ja luottamushenkilö, osallistunut sodanjälkeisen yhteistoiminnan suunnitteluun ja nautti neuvostohallituksen ja henkilökohtaisesti Stalinin luottamusta. Moskovassa muistettiin, että vuoden 1941 heinäkuun raskaina päivinä nimenomaan Hopkins oli lähetetty Moskovaan selvittämään Neuvostoliiton kestokykyä. Tutustuttuaan tilanteeseen Hopkins oli vakuuttunut, ettei Hitler pääse voitolle. Hopkins puolusti sinnikkäästi sellaisia sodanjälkeisiä oloja, jolloin kaikkien maiden ja ennen muuta Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välinen yhdenvertainen yhteistoiminta pääsisi vapaasti kehittymään. Siksi hän saattoi puhua aivan vilpittömästi, miten tärkeää ja tarpeellista on jatkaa hänen avullaan Rooseveltin aloittamaa linjaa.

Hopkinsin Moskovan-matkaa touko–kesäkuussa 1945 ovat varsin yksityiskohtaisesti kuvanneet Henry Adamson New Yorkissa 1947 ilmestyneessä Hopkinsin elämäkerrassa sekä Harriman muistelmissaan.

Saavuttuaan 25. toukokuuta Neuvostoliittoon Hopkins pääsi jo seuraavana iltana Stalinin puheille. Hän ja Harriman tulivat kello kahdeksaksi Kremliin. Stalin tervehti Hopkinsia vanhana ystävänä ja kuunteli osaaottavasti tämän kertomuksen Rooseveltin viimeisistä päivistä. Sitten Hopkins puhui edesmenneen presidentin lujasta uskosta Amerikan ja Venäjän väliseen yhteistoimintaan rauhanaikana sotavuosien kokemusten pohjalta samoin kuin Rooseveltin kunnioittavasta suhtautumisesta marsalkka Staliniin. Hän muisteli vuoden 1941 käyntiään ja presidentti Rooseveltin pikaista päätöstä tarjota apua Neuvostoliitolle, vaikka silloin monet uskoivat Hitlerin voittavan Neuvostoliiton muutamassa viikossa. Nyt venäläiset ja amerikkalaiset ovat yhdessä muiden liittolaisten kanssa kukistaneet natsien valtakunnan, hän sanoi.

Stalin kuunteli suopeasti.

Puhuttuaan mielestään kylliksi kohteliaisuuksia Hopkins siirtyi nykytilanteeseen. Hän totesi puolentoista kahden viime kuukauden aikana ilmestyneen uusia tendenssejä, jotka huolestuttivat kovasti Rooseveltin politiikkaan luottaneita amerikkalaisia. Siksipä hän oli huonokuntoisenakin lähtenyt matkaan Trumanin toimeksiannosta. Syynä matkaan oli hänen sanojensa mukaan monien amerikkalaisten huolestuneisuus suhteissa Neuvostoliittoon tapahtuneista muutoksista. Hän katsoi vaikeaksi osoittaa muutoksen alkusyytä, mutta ratkaisevaa osaa näytteli se, että Truman havaitsi hankalaksi jatkaa Rooseveltin viitoittamaa yhteistoimintapolitiikkaa suhteessa Venäjään. Se ei johtunut Hopkinsin mielestä presidentin mielenmuutoksesta, vaan siitä yhteiskunnallisen kannatuksen vähenemisestä, jota aiheutti Puolan ongelman ratkaisemattomuus. Hopkins oletti tilanteen huononevan, ellei Puolan kysymystä saada nopeasti selville.

Stalin huomautti, että vastuu Puolan kysymyksen edisty-

mättömyydestä kuuluu Britannian konservatiiveille. Neuvostoliitto ei vaadi enempää kuin ystävällistä Puolaa, mutta englantilaiset haluaisivat entistää »puskurivyöhykkeen».

Hopkins vastasi, ettei Yhdysvaltojen hallitus eikä kansa ole sellaista toivonut. Stalin korosti tarkoittavansa vain Englantia, jonka konservatiivijohtajat eivät halua Neuvostoliitolle ystävällistä Puolaa. Hopkins vakuutti puolestaan, ettei Yhdysvallat vastusta suinkaan sitä, vaan haluaa nähdä Venäjän rajoilla ystävällisiä maita.

– Jos asia on niin, pääsemme helposti sopimukseen, Stalin sanoi.

Puolan kysymys oli pääaiheena Kremlissä toukokuun 26. ja kesäkuun 6. päivän välisenä aikana pidetyissä neuvotteluissa. Niiden ilmapiiri oli ylipäänsä suotuinen. Osapuolet esittivät avoimesti katsantokantansa monista kysymyksistä. Neuvostoliittolaisella osapuolella oli myös moitteita länsiliittoutuneille.

Toisessa tapaamisessa 27. toukokuuta Stalin otti puheeksi Argentiinan edustuston San Franciscon konferenssissa. Hän sanoi Jaltassa sovitun kutsua konferenssiin vain ne valtiot, jotka olivat julistaneet Saksalle sodan kuluvan vuoden maaliskuun 1. päivään mennessä. Argentiina taas julisti sodan vasta 27. maaliskuuta, mutta tuli edustetuksi konferenssissa. Stalin kysyikin, mitä arvoa on päävaltioiden välisellä sopimuksella, jos se voidaan noin vain kiertää.

Hopkins joutui selittelemään tapahtunutta. Hän muistutti, että Jaltan sopimuksen mukaan Stettinius pyysi Latinalaisen Amerikan valtuuskuntia kannattamaan Ukrainan ja Valko-Venäjän päästämistä Yhdistyneisiin kansakuntiin. Ne suostuivat ja pitivät sanansa. Mutta latinalaisamerikkalaiset lähettiläät asettivat neuvostotasavaltojen kannatuksen ehdoksi sen, että Yhdysvallat kannattaa Argentiinan pääsyä. Stettinius oli yrittänyt taivuttaa lähettiläät lykkäämään Argentiinan kysymyksen, muttei ollut onnistunut. Hänelle ei jäänyt muuta kuin yhtyä latinalaisamerikkalaisiin ja äänestää yhdessä heidän kanssaan.

– Tehtyä ei voi korjata. Olipa asia niin tai näin, Argentiina on ohitettu vaihe, Stalin totesi.

Sitten Stalin kajosi sotakorvauskomission koostumukseen. Jaltassa oli sovittu muodostaa kolmikantakomissio. Nyt

Yhdysvallat vaati Ranskaa neljänneksi jäseneksi. Ranska taas oli kärsinyt sotilaallisen tappion. Stalin oudoksui, miksi mukaan otettaisiin Ranska, kun esimerkiksi Puola tai Jugoslavia oli käynyt päättävää taistelua ja kärsinyt suurempaa vahinkoa fasistien hyökkäyksestä. Hopkins selitti, että Ranskan ottaminen komissioon tuntuu hänestä luontevalta sikäli kuin siitä on tuleva yksi neljästä miehitysvaltiosta. Jos Venäjä vastustaa sitä, niin USA ei lähetin mielestä rupea tiukkaamaan.

Stalin ilmaisi huolestuksensa lend-lease-toimitusten keskeytymisen vuoksi.

– Se tapa jolla kaikki tuo suoritettiin oli kömpelö ja karkea. Jos päätöksentekijät aikoivat painostaa Venäjää, se oli suuri virhe. Vaikka Trumanin päätös peruutettiin myöhemmin, se huolestutti kovasti Neuvostoliiton hallitusta. Minun täytyy sanoa suoraan teille, herra Hopkins, että vilpitön ja ystävällinen suhtautuminen Venäjään saisi aikaan hyvin paljon, mutta mitkä tahansa pakotetoimenpiteet johtavat aivan päinvastaiseen tulokseen.

Puolustellakseen USA:n hallituksen kantaa Hopkins vetosi teknisiin väärinkäsityksiin, joita oli aiheuttanut eräs amerikkalainen virasto ja kiisti päätöksen olleen poliittinen.

Stalin totesi suopeammin, että Euroopan sodan päättymisen vuoksi Yhdysvaltojen on epäilemättä tarkistettava vanhaa lend-lease-ohjelmaa. Hän vahvisti Yhdysvaltojen täyttäneen kautta lend-leasen historian sitoumuksensa ja sanoi ymmärtävänsä täysin USA:n oikeuden supistaa lend-lease-toimituksia Neuvostoliitolle nykyvaiheessa, sillä USA oli antanut tämän sitoumuksensa vapaaehtoisesti. Asia oli Stalinin mukaan menettelytavassa: kahden hallituksen välinen sopimus yritettiin purkaa kunniattomalla ja äkillisellä tavalla. Jos neuvostohallitusta olisi ennalta varoitettu, olisi vaikutelma ollut toisenlainen.

Hopkins vastasi tuntevansa suurinta huolestusta Stalinin niiden sanojen vuoksi, joiden mukaan Moskovassa saatetaan epäillä Yhdysvaltojen käyttävän lend-leaseä välineenä tyytymättömyytensä ilmaisemiseen Neuvostoliitolle. Hän uskotteli, että jättipä välikohtaus kuinka pahan maun tahansa, neuvostohallituksen ei pidä tulkita sitä Yhdysvaltojen yritykseksi tai haluksi käyttää supistamista painostuskeinona.

Stalin kosketteli edelleen Saksan sota- ja kauppalaivaston jakoa. Kolmasosa länsiliittoutuneiden saamasta tonnistosta tuli luovuttaa Neuvostoliitolle. »Olisi epämiellyttävää, jos Yhdysvallat ja Iso-Britannia torjuvat nyt Neuvostoliiton tämän pyynnön», hän varoitti.

Hopkins vastasi, ettei USA vastusta vallattujen saksalaisten alusten luovuttamista, ja oletti kysymyksen ratkeavan myönteisesti Trumanin, Stalinin ja Churchillin tapaamisessa.

Yhdessä seuraavista keskusteluista Stalin otti omasta aloitteestaan esille kireimpänä pysyneen Puolan kysymyksen. Hän sanoi, ettei voi ymmärtää USA:n kantaa. Jaltan konferenssissa Roosevelt ja Churchill olivat hyväksyneet sen, että hallitusuudistus suoritetaan olemassaolevan hallituksen pohjalta.

Kun Hopkins vetosi Amerikan yleiseen mielipiteeseen, Stalin vastasi jyrkästi:

– En soisi käyttävänne yleistä mielipidettä kilpenä. Minä puhun neuvostohallitukselle jääneestä vaikutelmasta. Se neuvoo, että heti kun sota loppui, amerikkalaiset alkoivat menetellä niin kuin he eivät enää tarvitsisi Neuvostoliittoa.

Puolan kysymystä koskeva väittely jatkui 6. kesäkuuta pidettyyn viimeiseen tapaamiseen saakka. Hopkins korosti yhä uudestaan, että Puola on tärkeä lähinnä symbolina, joka osoittaa USA:n kykyä päästä sopimukseen Neuvostoliiton kanssa. Hän kiisti Amerikalla olevan mitään erityisiä etuja maan suhteen, mutta yritti silti painostaa neuvostohallitusta. Stalinin 1. kesäkuuta amerikkalaisille vieraille tarjoamalla päivällisellä Harriman sanoi:

– Teidän on uskottava sanaani, että Puolan kysymyksen ratkaisemattomuus vaarantaa kaikkia keskinäisiä suhteitamme.

Neuvostoliitto ei voinut antaa periksi Washingtonin vaatimuksille, sillä se olisi merkinnyt taantumuksellisen ja Neuvostoliitolle vihamielisen Puolan hallituksen entistämistä. Neuvostoliiton myönnytys olisi vahingoittanut Euroopan rauhaa, Neuvostoliiton turvallisuutta ja Puolan kansan kansallisia etuja. Samalla kuitenkin neuvostohallitus korosti jatkuvasti pyrkimystään harjoittaa edelleenkin yhteistoimintaa USA:n kanssa. Se ilmeni jopa henkilökohtaisissa huomionosoituksissa.

Stalinin esittäessä vieraille uutisfilmejä myöhäisen päivällisen jälkeen 1. kesäkuuta Harriman ihasteli hevosta, jolla kenraali Antonov otti vastaan vappuparaatia. Saatuaan tietää Harrimanin olevan taitava ratsastaja Stalin sanoi, että hän lahjoittaa tälle kaksi venäläistä hevosta. Lähettiläs piti sitä leikkinä. Kahden päivän kuluttua hänen majapaikkaansa saapui kuitenkin ratsukenraali ja luovutti punaisen sahviaanikansion, jossa oli kahden kauniin hevosen sukupuu ja valokuvat. Harriman ja hänen kanssaan Moskovassa asunut tytär Kathleen saivat hoidettavakseen kaksi hevosta. Hoito järjestyi toki nopeasti: hevoset pidettiin Moskovan ratsukoulun tallissa. Harriman ja Kathleen saivat ratsastaa niillä milloin tahtoivat. Harrimanin palattua Yhdysvaltoihin hevoset kuljetettiin laivalla hänen sukutilalleen lähelle New Yorkia.

Myöhään illalla 6. kesäkuuta Hopkins jätti jäähyväiset Stalinille ja muille Neuvostoliiton johtajille. Varhain aamulla hän lensi Berliiniin, missä hän vieraili marsalkka Žukovin luona. Marsalkka järjesti hänelle ajelun pommitetussa kaupungissa ja kutsui hänet lounaalle. Pöydän ääressä osapuolet käsittelivät kolmen suuren tapaamista.

Kokonaisuudessaan Hopkinsin vierailu saattoi panna alulle kahden maan välisten suhteiden paranemisen. Tätä seikkaa neuvostoliittolainen osapuoli korosti moneen otteeseen. Tehdessään yhteenvetoja Kremlissä käymistään keskusteluista Hopkins itsekin päätyi siihen, että neuvostoliittolais-amerikkalaiset suhteet voivat vaikeuksista huolimatta kehittyä rakentavasti. Hän ei osannut arvata silloin lähestyvää »kylmän sodan» vyöryä, vaan puolusti sinnikkäästi USA:n ja Neuvostoliiton välistä yhteistoimintaa. Palattuaan Washingtoniin Hopkins huomasi lehdistön arvioivan myönteisesti hänen vierailunsa tuloksia ja olettavan neuvottelujen avaavan suhteissa Neuvostoliittoon uuden keskinäisen ymmärryksen ja yhteistoiminnan vaiheen.

Seuraavana päivänä palaamisensa jälkeen Hopkins oli Trumanin tarjoamalla lounaalla. Hän kertoi yksityiskohtaisesti Moskovassa käymistään neuvotteluista ja kuvaili niin tarkasti kuin osasi Stalinin persoonallisuutta, hänen puhetapaansa ja sitä, mitä Hopkins uskoi Trumanin tarvitsevan suunniteltavassa Potsdamin konferenssissa ja myöhemmissä kosketuksissaan neuvostojohtajaan.

Lehdistö povasi Hopkinsille menestyksellisen vierailun jälkeen korkeaa virkapaikkaa hallituksessa tai jopa Trumanin henkilökohtaisen neuvonantajan virkaa, jota hän oli hoitanut Rooseveltin aikaan. Tilanne muuttui kuitenkin nopeasti. Rooseveltin kuoleman jälkeen kuluneiden kahden kuukauden aikana hallitukseen oli ilmestynyt uusia miehiä. Hopkinsin neuvoja ei enää tarvittu. Hän oli tehnyt tehtävänsä: luonut matkallaan kuvitelman, että Washington on yhä uskollinen Rooseveltin linjalle. Se vapautti Trumanin huolesta lepyttää Neuvostoliiton kanssa harjoitettavaa yhteistoimintaa kannattavaa yleistä mielipidettä maassaan ja koko maailmassa ja antoi presidentille vapaat kädet »koventaa» kaikin puolin kurssia Neuvostoliiton suhteen. Truman kutsui sentään Hopkinsin osallistumaan Potsdamin konferenssiin, mutta Hopkins kieltäytyi. Presidentin vaihdettua Stettiniuksen ulkoministerin virassa James Byrnesiin hän ymmärsi parhaaksi poistua poliittiselta näyttämöltä. Vähän yli puolen vuoden kuluttua, 29. tammikuuta 1946 Hopkins kuoli sotilassairaalassa, jossa hän oli viettänyt elämänsä viimeiset kuukaudet.

Viimeiset valmistelut

Tällä kertaa kolmen vallan johtajan uuden tapaamisen pitoaika ja -paikka tuli sovituksi nopeasti. Kaikki olivat sitä mieltä, että se on pidettävä heinäkuun puolivälissä Berliinin lähellä. Hitlerin-vastaisen liittoutuman jäsenet olivat raskaiden menetysten ja koettelemusten hinnalla saavuttaneet viimein voiton yhteisestä vihollisesta. Siksi johtajien päätös kokoontua murskatun valtakunnan pääkaupunkiin oli merkitykseltään myös symbolinen.

Neuvostoliiton sodanjohto piti Potsdamia sopivimpana tapaamispaikkana. Saksan pääkaupungin hienostolähiön monet rakennukset olivat säilyneet verrattain hyvässä kunnossa, ja siellä oli keisarin ensimmäisen maailmansodan vuosina kruununprinssille rakennuttama Cecilienhof-palatsi. Palatsia ympäröi iso puisto ja puistoa korkea kiviaita, mikä teki siitä kolmen vallan johtajalle sopivan tapaamispaikan turvallisuuden kannalta katsoen. Palatsin lähellä olevassa Babelsbergissa oli säilynyt useita entisten saksalaisylimysten huviloita, jotka tarjottiin eri maiden valtuuskunnille ja tekniselle henkilöstölle. Ehdotus konferenssin järjestämiseksi Potsdamiin hyväksyttiin pitkittä puheitta ja neuvostopäällystö alkoi ripeästi kunnostaa ja kalustaa asuin- ja kokoustiloja. Avajaiset suunniteltiin 17:nneksi heinäkuuta. Neuvostopäällystö ehti panna kaikki tarpeelliset tilat kuntoon ja vieläpä saneerata tontit.

Hyvin omalaatuisia poliittisia valmisteluja suoritti Churchill. Touko–kesäkuun aikana hän hoputteli Trumania kolmen suuren uuteen konferenssiin. Hän väitti ajanmenon hyödyttävän Stalinia sitä mukaa kuin Yhdysvaltojen armeijan huomattavat osastot poistuivat Euroopasta Tyynellemerelle. Hän kehotti olemaan luovuttamatta venäläisille niitä Saksan alueita, jotka amerikkalaiset olivat miehittäneet ja jotka oli suunniteltu kuuluviksi Neuvostoliiton miehitysalueeseen.

Goebbelsin propagandan kolmannen valtakunnan viimeisinä päivinä levittämä sepustus näytti tepsineen Churchilliin, joka kirjoitti Trumanille, että Yhdysvaltojen armeijan poistuminen noilta alueilta laajentaisi venäläisten herruutta vielä 120 mailia länteen 300–400 mailin levyisellä kaistalla. Hän neuvoi liittolaista pitämään valtaamiaan asemia siihen saakka, kun »saamme toivomamme ratkaisun Puolan kysymykseen ja takeet Venäjän miehitysvallan väliaikaisuudesta Saksassa».

Washingtonissa kiisteltiin yhä Rooseveltin poliittisesta perinnöstä. Monet arvovaltaiset toimihenkilöt kehottivat Trumania ottamaan kantaa Britannian ja Venäjän asenteiden väliltä. Noissa oloissa Truman ei voinut seurata Churchillin ohjetta, vaan ilmoitti varovansa antamasta venäläisille aihetta syyttää Lontoota ja Washingtonia salaliitosta Moskovaa vastaan. Churchillin täytyi viimein myöntää tämä seikka, vaikka hän oli yhä huolissaan amerikkalaisten joukko-osastojen Euroopasta poistumisen vuoksi. Toukokuun 12. päivänä presidentille kirjoittamassaan kirjeessä Churchill käytti ensi kertaa Goebbelsin keksimää »rautaista esirippua»:

»Mitä tapahtuu vuoden tai parin kuluttua, kun brittiläiset ja amerikkalaiset armeijat hupenevat eikä ranskalaisia tule vielä sanottavasti olemaan tai ei ainakaan laajassa mitassa, kun käyttöömme jää kourallinen divisiooneja ja kun venäläiset tahtovat ehkä pitää Euroopassa pari kolme sataa

toimintakuntoista divisioonaa. Silloin 'rautainen esirippu' laskee niiden rintamaa pitkin, emmekä tiedä, mitä tuon esiripun takana tapahtuu. Tuskin voi epäillä Lyypekin–Triesten–Corfun linjan idänpuoleisten alueiden joutuvan pian venäläisten käsiin. Niihin on lisättävä se valtava alue, jonka amerikkalaiset armeijat ovat vallanneet Eisenachin ja Elben väliltä ja joka tulee luullakseni muutaman viikon kuluttua venäläisen voiman alistamaksi, jos amerikkalaiset poistuvat. Silloin venäläiset saattavat tahtoessaan edetä Pohjanmeren ja Atlantin rannikolle saakka.»

USA:n ulko- ja sotaministeriö vastustivat kuitenkin amerikkalaisten miehittämien ja Neuvostoliiton miehitysalueiksi kaavailtujen seutujen käyttöä tinkimisen välineenä. Hopkins kehotti Trumania toistamiseen pidättyvyyteen ja varoitti USA:n rikkovan puoli vuotta sitten solmittua sopimusta jättämällä joukkonsa asemiin. Hän sanoi, ettei sellaista rikkomusta ymmärretä Venäjällä enempää kuin Yhdysvalloissakaan. Niinpä Truman kirjoitti Churchillille 11. kesäkuuta, ettei hän voi lykätä amerikkalaisten joukko-osastojen poistamista Neuvostoliiton miehitysalueelta sen tähden, että sen avulla painostettaisiin muiden ongelmien ratkaisua.

Sitä paitsi Neuvostoliitto antoi ymmärtää, ettei liittoutuneiden tarkastuslautakunta saa Berliinissä toimivaltuuksia, ellei amerikkalaisia ja englantilaisia joukkoja poisteta Neuvostoliiton miehitysalueelta.

Matkustaessaan Augusta-risteilijällä Eurooppaan Truman tarkasteli Potsdamissa käsiteltäväksi aiottuja ongelmia. Hän järjesti joka päivä upseerihytissä neuvonpitoja, joihin osallistuivat uusi ulkoministeri Byrnes, ulkoministeriön neuvos Cohen, ulkoministeriön Euroopan-osaston päällikkö Matthews, amiraali Leahy ja siihen aikaan Neuvostoliiton asioiden parhaana tuntijana pidetty Bohlen. Tämän esikunnan käsittelemistä kysymyksistä etualalla oli Neuvostoliiton sota Japania vastaan. Puolustushaaraesikuntien päälliköt esittivät Trumanille ja Churchillille raportin, jossa he luettelivat toimenpiteitä pikaisen voiton saavuttamiseksi Japanista. He totesivat sopivaksi kannustaa Neuvostoliittoa yhtymään sotaan, joten Venäjälle tuli antaa mitä tahansa sen taistelukuntoa parantavaa apua. Presidentti ei epäillyt esikuntapäälliköiden

suositusten pätevyyttä. Hän kirjoitti muistelmissaan: »Tarkoituksenani oli tietenkin saada Venäjä mukaan sotaan Japania vastaan mitä pikimmin.» Samaa mieltä oli sotaministeri Stimson.

Konferenssin avaamiseen mennessä monet vielä äsken pinnalla olleet amerikkalaiset poliitikot oli syrjäytetty käytännöllisistä asioista. Hyvin vaatimattomaksi kutistui myös Averell Harrimanin osa. Vaikka hän oli läsnä kaikissa yhteisissä neuvonpidoissa, tärkeimmät päätökset tehtiin hänen mielipidettään kysymättä. Uusi ulkoministeri Byrnes oli syrjäyttänyt päätöksenteosta muitakin kuin Harrimanin. Samanlaiseen asemaan joutui sotaministeri Stimson ehkä sen takia, että hän oli vastustanut yrityksiä kääntää Yhdysvaltojen poliittinen linja kohti Neuvostoliiton kanssa harjoitettavan yhteistoiminnan jäädyttämistä. Tuntiessaan itsensä syrjäytetyksi Harriman sanoi Trumanille haluavansa ottaa virkaeron.

– Olen valmis viipymään Moskovassa, jos tahdotte, vain siihen saakka, kun sota Japania vastaan on päättynyt. Sen jälkeen tahdon erota ja palata kotiin.

Presidentti ei vastustanut, minkä Harriman ymmärsi vihjeeksi siitä, ettei uusi hallitus kaipaa hänen palveluksiaan.

Todettakoon, että Trumanin ja Byrnesin keskinäiset suhteet olivat omaleimaisia. Uusi ulkoministeri ei voinut antaa Trumanille anteeksi sitä, että tämä esti häntä kohoamasta presidentiksi. Vuoden 1944 demokraattisen puolueen Chicagon edustajakokouksessa Byrnes oli varma, että Truman asettaa hänet varapresidenttiehdokkaaksi. Tähän virkaan pääsi kuitenkin itse Truman. Byrnes ei sisimmässään alistunut Trumanin tuottamaan tappioon. Sitä paitsi hän oli hyvin suuriluuloinen. Tosin muutkin pitivät häntä kokeneena poliitikkona. Tultuaan valituksi senaattiin jo vuonna 1930 Byrnes oli saavuttanut laajaa vaikutusvaltaa. Oli yleisesti pidetty, että Roosevelt voitti kongressin väittelyissä Byrnesin kannattaessa häntä ja hävinnyt Byrnesin asetuttua häntä vastaan. Byrnesillä ei silti ollut kokemusta kansainvälisten asioiden hoidossa eikä edes selvää käsitystä ulkomaailman tapahtumista.

Trumanin sotilaallisena neuvonantajana Potsdamin konferenssissa oli muodollisesti amiraali Leahy, joka oli pitkään ollut presidentti Rooseveltin avustaja. Mutta uusi presi-

dentti luotti Leahylle vain harvoja asioita. Kirjassaan Olin siellä Leahy on muistellut pääasiassa pöytäkirjaan merkittyjä tapahtumia. Hän ei yleensäkään näyttänyt perehtyvän ympärillään kehittyviin tapahtumiin. Hän suhtautui lojaalisti uuteen presidenttiin, joskin oli melko hyödytön tälle neuvonantajana.

Washingtonin hallituksen uudistus alkoi hahmottua jo ennen konferenssin alkua. Truman erotti Yhdysvaltojen valtuuskunnasta monet aiemmin Rooseveltia avustaneet poliitikot. Se ennakoi jyrkkää käännettä USA:n ulkopolitiikassa.

Berliinissä

Yhdysvaltojen ja Englannin valtuuskunnat saapuivat Berliiniin aiemmin kuin Neuvostoliiton valtuuskunta. Truman taipui Churchillin hanakkaan pyyntöön vaihtaa mielipiteitä ennen Stalinin saapumista.

Sitä ennen Churchill oli nähnyt Trumanin vain kerran Washingtonissa neuvotellessaan Rooseveltin kanssa. Siksi pääministeri halusi päästä selville uuden presidentin kohtelutavasta. Lienee samantapaista tuntenut myös Truman. Hän oli konferenssin valmisteluvaiheessa lähettänyt lähettiläs Daviesin Lontooseen luotaamaan tilannetta. Tavatessaan Churchillin Davies kertoi heti presidentin olevan huolestunut USA:n ja Englannin ja toisaalta Venäjän välisten suhteiden vakavan huononemisen vuoksi. Davies oli kiihkeästi kannattanut Rooseveltin pyrkimystä lähentyä Neuvostoliittoon. Siksi hän lienee ottanut todesta Trumanin sanat huolestuneisuudesta. Hän sanoikin Churchillille, ettei näe rauhanasialle mielekkäitä näköaloja ilman kolmen suuren yhtenäisyyden jatkumista. Hänen mielestään liittoutuneiden voiton jälkeen Eurooppaan muodostuneelle tilanteelle oli ominaista molemmin puolin kasvanut epäluottamus ja epäilys. Tilannetta huononsi sekin, että Neuvostoliitto epäili Daviesin sanojen mukaan Englannin ja Yhdysvaltojen hierovan salaliittoa Neuvostoliittoa vastaan. Tämän vuoksi ja koska uusi presidentti ei ollut tavannut ennen neuvostohallituksen johtajaa, Truman halusi saada mahdollisuuden keskustella Stalinin kanssa ennen konferenssin alkua.

Jo pitkän aikaa vastakkainoloon Neuvostoliiton kanssa tähdännyt Churchill käsitti presidentin huolestuksen omalla tavallaan. Hän ymmärsi sen vihjaavan mahdollisuuteen jatkaa vastakkainololinjaa suhteiden huonotessakin. Hän vaistosi samalla vaaraa Trumanin halussa tavata Stalin ennen konferenssia. Se vaikutti pyrkimykseltä syrjäyttää Lontoo suuren politiikan näyttämöltä tai ainakin työntää Lontoo toisarvoiseen asemaan. Churchill sanoi suuttumusta uhoten olevansa hämmästynyt ja loukkaantunut sen vuoksi, että hänet halutaan jättää pois ensimmäisestä sodanjälkeisestä tapaamisesta Stalinin kanssa.

– Enkö kannattanut Yhdysvaltoja koko sodan ajan? Tämäkö on palkkio kannatuksestani? Enkö kannattanut Saksan ehdottoman antautumisen amerikkalaista mallia, vaikka saatoin solmia erillissopimuksen Hitlerin kanssa? Mitä tämä kaikki merkitsee? Sellainen tapaaminen näyttää lehmäkaupalta. En suostu siihen milloinkaan!

Churchillistä tuntui, etteivät amerikkalaiset aio ottaa vakavasti huomioon Britannian etuja. Washington oli ensin torjunut hänen neuvonsa amerikkalaisten joukko-osastojen jättämisestä Neuvostoliiton miehitysalueelle, sitten Truman päätti poistaa Euroopasta huomattavan osan asevoimistaan ja viimein hän haluaa tavata Stalinin erikseen. Aikoiko Washington yleensä luopua vanhasta liittolaisestaan? Aikoiko se omin päin hoitaa suhteensa Moskovaan, kun taas Churchill oli uhrannut paljon voimia todistaakseen amerikkalaisille Neuvostoliiton olevan heille suurin vaara? Pääministeri kysyi Daviesilta dramaattisesti:

– Tahdotteko sanoa presidentin nimissä, että USA on päättänyt vetäytyä syrjään Euroopan asioista?

Davies vältteli suoraa vastausta, mikä kiivastutti Churchilliä. Pääministeri julisti mahtipontisesti, että elleivät amerikkalaiset ymmärrä Venäjän Euroopalle luomaa uhkaa, Englanti selviää yksinkin. Britannia ei ole maailmanpolitiikassa väheksyttävä tekijä. Se pystyy vielä pitämään puolensa. Englanti kestää yksinkin niin kuin se on ennenkin kestänyt ––.

Kiihkeä sanavyöry ei hämmentänyt Daviesia. Hän muistutti Neuvostoliiton antaneen valtavan panoksen voiton saavuttamiseen yhteisestä vihollisesta ja lisäsi, ettei sovi elvyttää vanhoja epäilyksiä. Päättääkseen keskustelun Davies sanoi

monien olevan sitä mieltä, että jäätyään Euroopassa vaille kolmatta kilpakumppania, jonka avulla voitaisiin tasapainottaa Venäjän kasvava mahti, Englanti haluaa käyttää Amerikan ihmisresursseja ja taloudellisia voimavaroja klassisen »hajota ja hallitse» -politiikkansa tukemiseen.

Davies toi niin osuvasti ilmi Churchillin todelliset vaikuttimet, ettei tämä kekseliäänäkään osannut vastata mitään. Pääministeri huomautti vain haluavansa esittää ajatuksensa mitä pikimmin presidentille.

Trumania taisi miellyttää Churchillin sinnikkyys eikä hän enää vastustanut tapaamista tämän kanssa Potsdamissa ennen Neuvostoliiton valtuuskunnan saapumista.

Churchill ja Truman tapasivat aamulla 16. heinäkuuta Babelsbergissa presidentin asuntona olleen ja siksi pieneksi Valkoiseksi taloksi kutsutun ylhäisöhuvilan aulassa. Keskustelun aiheena oli Japani. Churchill ilmoitti voivansa tarjota brittiläisiä yksiköitä sodankäyntiin Tyynellämerellä. Truman antoi ymmärtää, etteivät amerikkalaiset kaipaa englantilaisten apua. Vieläpä vastoin Jaltan virallista sopimusta Neuvostoliiton yhtymisestä sotaan Japania vastaan Saksan antautumisen jälkeen Truman väitti, ettei hän aio »pyytää» venäläisiä liittymään sotaan. Tämä lievensi hieman pääministerin pettymystä ja pani hänet jaarittelemaan lempiaiheestaan, siitä miten pahasti Neuvostoliitto uhkaa Eurooppaa ja USA:ta. Churchill oli ylipäänsä tyytyväinen tapaamiseen. Hän totesi päiväkirjassaan mieltyneensä Trumanin lujuuteen ja päätöksentekokykyyn.

Iltapäivällä USA:n sotaministeri Stimson saapui Churchillin majapaikkaan ilmoittaakseen tälle New Mexicossa suoritetun atomipommin kokeilun ennakkotuloksista. Tieto riemastutti Churchilliä ja hän huudahti:

– Se on nopein keino päättää toinen maailmansota!

Lyhyen vaitiolon jälkeen hän lisäsi:

– Ja ehkä muihinkin tarkoituksiin.

Myöhemmin Churchill kirjoitti päiväkirjaansa näin: »Siihen saakka sotilaallinen suunnittelumme piti lähtökohtana tarvetta nousta varsinaiselle Japanin alueelle voimaperäisten pommitusten ja suurten armeijoiden avulla. Luulimme japanilaisten tekevän epätoivoista vastarintaa ja pitävän henkeään säästämättä asemia samurain uskollisuudella jokaisessa luo-

lassa ja jokaisessa kolossa, mikä johtaisi siihen, että Japanin valtaus askel askelelta saattaisi vaatia miljoonan amerikkalaisen ja puolen miljoonan englantilaisen sotilaan hengen. Nyt tuo painajainen katosi. Sen korvasi kirkas ja elähdyttävä näkymä: sodan päättäminen yhdellä tai kahdella voimakkaalla iskulla. — Emme enää tarvitse venäläisiä. Voimme nyt heti lopettaa teurastuksen Kaukoidässä. Samalla Euroopassa avautuu entistä miellyttävämpiä näköaloja. En epäile, että samanlaiset ajatukset ovat jo kiertäneet amerikkalaisten ystävieni päässä.»

Stimson yritti turhaan taivuttaa Churchilliä kertomaan Neuvostoliitolle yksityiskohtaisia tietoja uudesta aseesta. Pääministeri ei ottanut kehotuksia kuuleviin korviinsa. Hänen reaktionsa oli samanlainen kuin Byrnesin, jonka kanssa Stimson oli keskustellut aiemmin.

POTSDAMIN KONFERENSSI

Stalin tapaa Trumanin

Heinäkuun 17. päivänä tasan kello 12 neuvostohallituksen johtajan auto pysähtyi Babelsbergin pienen Valkoisen talon portaiden eteen. Presidentin lähiavustajat Vaughan ja Vardaman ottivat vastaan saapuneet vieraat. Stalinin yllä oli generalissimuksen valkoinen puku, jossa oli isot kullalla kirjaillut punaiset epoletit. Hän oli äsken saanut tämän ylimmän sotilasarvon kunnianosoituksena Puna-armeijan Suuressa isänmaallisessa sodassa saavuttamista menestyksistä ja historiallisista voitoista. Stalinin mukana saapuivat Molotov ja tulkkina ulkoasiain kansankomissariaatin neuvos Golunski. Neuvostoliiton edustajat nousivat paksulla matolla katettuja portaita pitkin toiseen kerrokseen Trumanin työhuoneeseen. Siellä heitä odottivat USA:n presidentti, ulkoministeri Byrnes ja tulkki Bohlen.

Presidentin tulkin merkinnän mukaan Stalin oli levollinen, sydämellinen, puhui suopeasti ja ystävällisesti.

Truman ja Stalin käsittelivät konferenssin työjärjestystä. Stalin ehdotti asialistaan lisättäväksi joitakin kysymyksiä, mm. kysymyksen Francon hallituksesta Espanjassa. Tru-

man ei ollut kuulevinaan mainintaa Francosta, vaan kysyi, mihin aikaan olisi Stalinin mukaan sopivaa kokoontua yhteisistuntoon. Stalin vastasi Molotovin sopineen Edenin kanssa, että istunto avattaisiin klo 17 heinäkuun 17. päivänä. Byrnes muistutti leikillisesti hyvin tunnetusta Stalinin tottumuksesta tehdä työtä öisin ja nousta myöhään seuraavana päivänä. Stalin huomautti samaan sävyyn, että sodan päätyttyä hänen tottumuksensa ovat muuttuneet.

– Mitä Francon hallitukseen tulee, Stalin jatkoi vakavasti, – haluaisin selittää kantaani. Tämä hallitus ei ole Espanjan sisäisen kehityksen tulos. Saksa ja Italia tyrkyttivät sen maalle, joten se on uhkana Yhdistyneille kansakunnille. Francon hallitus on vahingollinen ja vaarallinen siksi, että Espanjasta löytävät suojaa fasismin monenlaiset sirpaleet. Siksi arvelemme, että siitä pitäisi tehdä loppu.

Truman vastasi, ettei hänellä ole riittävästi Francoa koskevaa aineistoa, mutta hän tutkii ehdottomasti kysymystä. Sitten hän päätti laimentaa keskustelun virallisuutta sanomalla:

– Saavuin tänne solmimaan ystävälliset siteet Teihin ja saadakseni välittömän kosketuksen Teihin, jotta tämä tai tuo kysymys voitaisiin ratkaista heti paikalla myönteisesti tai kielteisesti, kun en semminkään ole diplomaatti.

Stalin sanoi vilpittömyyden auttavan Neuvostoliittoa hoitamaan suhteensa Yhdysvaltoihin.

Truman totesi, että sikäli kuin USA :n ja Neuvostoliiton välille kehittyisivät ystävälliset suhteet, voitaisiin nopeasti sovittaa syntyvät erimielisyydet avoimuuden hengessä.

– Erimielisyyksiä saattaa tietenkin olla, mutta ne on selvitettävä, Stalin myönsi.

Truman huomautti ohimennen tavanneensa jo Churchillin. Stalin reagoi uutiseen rauhallisesti. Hän totesi vain englantilaisten asenteen olevan epäselvä Japanin sotaan nähden. Venäläiset ja amerikkalaiset täyttävät hänen mielestään sitoumuksensa. Kaikesta päätellen englantilaiset pitävät sotaa yleensä päättyneenä.

Truman kertoi pääministerin tarjonneen hänelle sotilaallista apua Kaukoidässä.

– Se tuntuu oudolta, Stalin arveli. – Eiväthän Englantia pommittaneet japanilaiset vaan saksalaiset. Englantilaisille

varsinainen sota on loppunut. Nämä Englannin kansan tunteet saattavat joutua ristiriitaan pääministerin aikomusten kanssa. Amerikan kansa auttoi Englantia sodan alussa. Churchill ajattelee ehkä nyt avunantoa amerikkalaisille sodassa Japania vastaan.

– Emme ole yhtä vaikeassa tilanteessa kuin Englanti oli suhteessa Saksaan, Truman sanoi.

– Mitä meihin tulee, olemme valmiita elokuun puoliväliin mennessä, Stalin sanoi varmasti.

Tämä huomautus hämmensi Trumania. Hän oli jo asettunut vastustamaan Neuvostoliiton yhtymistä Kaukoidän sotaan, sillä hän luuli USA:n lakanneen tarvitsemasta apua. Presidenttiä ei miellyttänyt Stalinin varma muistutus Amerikan pyynnöstä ja Neuvostoliiton lupauksesta aloittaa sotatoimet Japania vastaan Saksasta saavutetun voiton jälkeen.

Truman ymmärsi samalla, ettei hän voi enää muuttaa asiaa, vaan että Neuvostoliitto yhtyy sotaan riippumatta siitä, mitä hän tekee tai sanoo konferenssissa. Siksi hän katsoi parhaaksi kuitata asia vaitiololla.

Stalin taas käytti taukoa siirtyäkseen toiseen aiheeseen. Hän kertoi Trumanille neuvostohallituksen neuvotteluista Kiinan kansallisen hallituksen kanssa Jaltan konferenssissa sovituista kysymyksistä. Hän sanoi, että niissä syntyi kitkaa ja että kiinalaiset palasivat kotiinsa pitämään neuvoa.

Keskustelun jälkeen Truman pyysi Stalinia jäämään lounaalle, jonka aikana käytiin yleisluonteista keskustelua. Yhdessäolo antoi heille mahdollisuuden tutkiskella tarkemmin toisiaan. Truman kuvaili tapaamista päiväkirjassaan näin: »Suuren vaikutuksen minuun tekivät hänen silmänsä ja kasvonilmeensä. –– Puhuessaan hän katsoi suoraan silmiini. Hän oli hyvällä tuulella ja perin kohtelias. Sain hänestä syvän vaikutelman ja päätin puhua hänelle asiat halki.»

Konferenssin taustaa

Hitlerin-vastaisen liittoutuman jäsenvaltojen päämiesten kolmas ja viimeinen konferenssi erosi monin puolin edellisistä. Se oli erikoinen ensinnäkin siksi, että se pidettiin heti

natsi-Saksasta ja sen liittolaisista Euroopassa saavutetun voiton jälkeen. Voitonriemu teki konferenssin ilmapiirin juhlalliseksi ja oli omiaan helpottamaan kysymysten ratkaisua. Kuitenkin vaikutustaan voimistaneet ristiriitaiset pyrkimykset hankaloittivat yhteisymmärrystä ja loitonsivat tavallaan osapuolia toisistaan.

Potsdamin konferenssin osapuolet olivat sitä paitsi muunlaiset kuin Teheranin ja Jaltan neuvotteluissa. Yhdysvaltoja edustaneen Trumanin katsomukset ja menettelytavat erosivat tuntuvasti Rooseveltin linjasta. Churchill edusti Isoa-Britanniaa vain konferenssin alkupuolen istunnoissa. Hänet korvasi heinäkuun 28. päivästä lähtien Englannin yleisissä vaaleissa voittaneen työväenpuolueen johtaja Clement Attlee. Uusien poliitikkojen astuminen näyttämölle vaikutti epäilemättä konferenssin työhön.

Kun edellisissä konferensseissa monet kysymykset otettiin esille, käytiin läpi alusta loppuun ja ratkaistiin yhteisesti, niin Potsdamin neuvotteluissa liittoutuneet pohjautuivat moniin tärkeisiin konkreettisiin sopimuksiin, jotka koskivat sodankäynnin ongelmia (esimerkiksi Neuvostoliiton yhtymistä sotaan Japania vastaan) ja sodanjälkeisen järjestelyn kysymyksiä. Siksi Potsdamin konferenssin jäi useissa tapauksissa vain vahvistaa tai konkretisoida aiemmin tehdyt periaatteelliset ratkaisut. Tämä ei ollut suinkaan yksinkertaista, sillä länsiedustajat yrittivät tarkistaa joitakin sopimuksia, mikä aiheutti kireää diplomaattista kamppailua. Esille otettiin tietenkin myös uusia ongelmia, jotka tuli käsitellä ja ratkaista.

Antautuneen Saksan uudistaminen taisi olla seikkaperäisen käsittelyn tärkein kohde. Keskustelu perustui vuoden 1943 Moskovan ulkoministerikonferenssin päätöksen mukaan perustetun Euroopan konsultatiivisen komission laatimiin suosituksiin. Sotatoimien päätyttyä Euroopassa tilanne oli kuitenkin muuttunut. Länsivaltojen hallituspiirit tarttuivat yhä halukkaammin Churchillin ajatukseen käyttää Saksan inhimillisiä ja taloudellisia voimavaroja mahdolliseen tulevaan sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Siksi Lontoon ja Washingtonin poliitikkoja eivät enää tyydyttäneet aiemmin hahmotetut suunnitelmat Saksan täydellisestä demilitarisoinnista ja demokratisoinnista. Neuvostovaltuuskunta joutui Potsdamin konferenssissa ponnistelemaan sitkeästi tarkistuspyrkimysten torjumiseksi. Se oli taistelua Saksan rauhanomaisen tulevaisuuden ja Saksan kansan todellisten kansallisten etujen puolesta.

Neuvostoliitto sai viedyksi läpi yhteiset päätökset natsismin juurimisesta, demokratisoinnista ja demilitarisoinnista yhtenäisenä otetussa Saksassa. Sodan aikana USA ja Englanti olivat tunnetusti suunnitelleet Saksan jakoa muutamaan erilliseen maatalousvaltaiseen valtioon. Washington ja Lontoo olivat aikoneet yhdellä iskulla sekä poistaa vaarallisen kilpailijan että luoda suotuisat olot imperialistiselle vehkeilylleen Euroopan sydänalueilla. Nuo suunnitelmat jäivät paperille Neuvostoliiton johdonmukaisen torjuvan asenteen vuoksi. Stalin ilmoitti Voiton päivän puheessaan, ettei Neuvostoliitto aio jakaa eikä hävittää Saksaa.

Konferenssi hyväksyi »Sopimuksen Saksan kohtelussa valvomisen alkuvaiheissa noudatettavista poliittisista ja taloudellisista periaatteista». Siinä muotoiltiin seuraavat kolme tavoitetta: 1. Riisua Saksalta kaikki aseet ja demilitarisoida se; 2. Hävittää kokonaan sotilaallisiin tarkoituksiin käytettävissä oleva Saksan teollisuus; 3. Hävittää kansallissosialistinen puolue, sen haaraosastot ja kaikki natsilaiset laitokset, ehkäistä kaikennäköinen natsilainen ja militaristinen toiminta ja propaganda sekä valmistella Saksan poliittisen elämän uudistus demokraattiselta pohjalta. Sopimuksen taloudellisessa jaksossa todettiin selvästi, että Saksaa on pidettävä yhtenäisenä taloudellisena kokonaisuutena ja että Saksan talouselämä tulee hajauttaa, jotta »hävitettäisiin sen taloudellisen voiman yletön keskitys, jota edustavat erityisesti kartellit, syndikaatit, trustit ja muut monopolistiset yhtymät».

Myöhemmin länsivallat laiminlöivät sopimuksen monet velvoitteet. Voimatta käyttää imperialistisiin tarkoitusperiinsä koko Saksan aluetta ne päättivät vastoin Potsdamin sopimuksia muuttaa Saksan länsiosan Neuvostoliittoa ja kansandemokratian maita vastaan valmisteltavan hyökkäyksen sillanpääasemaksi. Ne ottivat suunnakseen Länsi-Saksan demilitarisoinnin ja sitomisen Natoon. Vastaukseksi tähän maan itäosien työtätekevät perustivat oman sosialistisen valtion, Saksan demokraattisen tasavallan, josta on tullut rauhan ja yhteiskunnallisen edistyksen tuki saksalaisten maalle.

Potsdamin konferenssin jälkeisinä vuosina siitä on kirjoitettu paljon Neuvostoliitossa ja ulkomailla. Monet länsimaiset tutkijat ovat yrittäneet antaa objektiivisen arvion konferenssin työstä ja myöhemmistä tapahtumista. Samalla on esitetty useita ennakkoluuloisia päätelmiä. Erikoinen sija Amerikan ja Englannin historiankirjoituksessa on silloisiin tapahtumiin osallistuneiden henkilöiden muistelmilla. Niiden laatijat ovat kuvailleet mahdollisimman edullisessa valossa omia toimiaan ja yrittäneet saattaa huonoon valoon Neuvostoliiton politiikan panemalla sen tilille monenlaisia kunniattomia vaikuttimia.

Kolmen suuren Potsdamin tapaamisella oli Neuvostoliitolle erikoinen merkitys. Noin kaksi ja puoli kuukautta sitten voitokkaasti päättynyt sota oli neuvostovaltion historiansa aikana kärsimistä koettelemuksista raskaimpia. Tämä sota ratkaisi ensimmäisen sosialistisen valtion kohtalon, määräsi maailman kulttuurin, edistyksen ja demokratian kehityskulkua. Neuvostokansan täytyi voiton hyväksi kantaa harteillaan taistelujen raskain rasitus ja maksaa valtavat uhrit. Neuvostodiplomatian perustehtäviä Euroopassa oli sodan jälkeen varmistaa kalliilla hinnalla saavutettu voitto, suojata luotettavasti Neuvostoliitto ja muut vapaamieliset kansat taantumusvoimien hyökkäyksiltä ja luoda lujan rauhan edellytykset.

Perussisällöltään nämä tehtävät vastasivat Neuvostoliiton kautta olemassaolonsa ja myös sodan vuosina harjoittamaa linjaa. Kolmen vallan hallitusten päämiesten konferensseissaan ja muissa kansainvälisissä kokouksissa solmimat sopimukset ilmensivät yhteisen taistelun vuosina jokaisen osapuolen etuja. Länsivalloilla oli tietenkin oma käsitys niin sodankäynnin konkreettisista kysymyksistä kuin sodanjälkeisen järjestelyn ongelmista. Ratkaisuja etsittäessä käytiin usein kiivaita väittelyjä. Yhteistä vihollista vastaan käytävän taistelun oloissa ja Neuvostoliiton kantaessa suurimpia rasituksia sodassa Hitler-Saksaa vastaan liittolaisilla ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin etsiä kaikille osapuolille soveliaita kannanottoja. Yhteisymmärryksen saavuttaminen kysyi sitkeitä ponnistuksia, valmiutta järkeviin myönnytyksiin, kärsivällisyyttä, hyvää tahtoa ja halua päästä sopimukseen. Suuri merkitys oli silläkin, että sodan vuosina USA:n hallitusta johti realistisesta ajattelutavastaan tunnettu poliitikko Roosevelt. Toisin kuin Churchill hän auttoi monesti tervejärkisellä asenteellaan asian vaatiman päätöksen tekoa kiperimmistäkin kysymyksistä.

Kyse ei ollut ainoastaan Rooseveltin pyrkimyksestä ymmärtää ja ottaa huomioon neuvottelukumppanin kanta ja edut. Hänen menettelyään määräsi myös vakaa tahto jatkaa sodan jälkeen sotavuosina kehittynyttä yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa. Hän itse asiassa luopui länsivaltojen hallituspiirien maailmansotien välisellä kaudella harjoittamasta politiikasta, jonka tavoitteena oli vastakkainolo Neuvostoliiton kanssa ja mahdollisuuden sattuessa sosialistisen järjestelmän hävittäminen. Olivathan monet Washingtonin, Lontoon ja Pariisin arvovaltaiset poliitikot pitäneet sosialismin syntyä vuoden 1917 lokakuussa »historian virheenä». Sen oikaisemiseen he olivat olleet valmiita käyttämään jopa Saksan fasismia.

Liittoutuneiden yhteistoiminta oli poliittisesti merkityksekästä lähinnä siksi, että monet länsimaiset ja ennen muuta amerikkalaiset toimihenkilöt osoittivat valmiutta harjoittamaan yhdenvertaiselta pohjalta yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa sodan aikana ja sen jälkeen. Churchill ei varmastikaan ollut halukas yhteistoimintaan, mutta hänen täytyi kannattaa tämän politiikan perusperiaatteita ja mm. YK:n sääntöjen peruskivenä olevaa suurvaltojen yksimielisyyden periaatetta. Presidentti Roosevelt korosti tunnetusti moneen otteeseen lujaa tahtoaan saada aikaan käänne kohti yhteistoimintaa ja muuttaa perin juurin sotaa edeltäneet suhteet Neuvostoliittoon.

Roosevelt näki tietenkin uuden linjan törmäävän Yhdysvalloissa vaikutusvaltaisten poliitikkojen vastahankaan. Ne eivät suostuneet millään ulottamaan sotilaallisen yhteistoiminnan käytäntöä rauhanaikaan. Siksi presidentti varoi lykkäämästä myöhemmäksi sodanjälkeistä kautta koskevia konkreettisia sopimuksia Neuvostoliiton kanssa, mikä osoitti epäilemättä Rooseveltin ja hänen aateveljiensä kaukonäköisyyttä. He ponnistelivat tarmokkaasti järjestääkseen vielä sodan jatkuessa liittoutuneiden useita eritasoisia konferenssejа ja laskeakseen sodanjälkeisen poliittisen ja taloudellisen yhteistoiminnan peruskivet. Yhteistoimintapolitiikan elin-

voimaisuus ja Amerikan kansan yhteistyölle Neuvostoliiton kanssa osoittama laaja kannatus pakottivat USA:n valtuuskunnan vahvistamaan Potsdamin konferenssissa monet aiemmin tehdyt päätökset ja solmimaan sopimukset muista kysymyksistä, vaikka Washington oli jo alkanut kääntää Yhdysvaltojen politiikkaa kohti vastakkainoloa. USA:n valtuuskunnan asennoitumista ei silti määrännyt vain ajattelun urautuneisuus. Konferenssissa hyväksytyt myönteiset päätökset saatiin aikaan ennen muuta neuvostodiplomatian sinnikkäiden ponnistelujen tuloksena. Ja kuten ennenkin diplomaattien sanoja tuki heidän edustamansa valtion mahti.

Esittämieni syiden lisäksi USA:n uusi hallitus ei uskaltanut konferenssissa luopua sodanaikaisen yhteistoiminnan käytännöstä myöskään siksi, ettei se ollut vielä täysin varma asemistaan. Se oli kohonnut valtaan vain muutamaa kuukautta ennen konferenssia. Kolmen suuren kaikissa konferensseissa tulkkina ollut Bohlen toteaa Potsdamin eroneen sota-ajan kahdesta edellisestä konferenssista ilmapiiriltään, tyyliltään ja olemukseltaan. Hän kuvaa länsivaltojen valtuuskuntien mielialoja näin:

»Vaikka ulkonaisesti kaikki olivat ystävällisiä, joka puolella ilmeni keskinäistä epäluottamusta ilmentävää pidättyvyyttä. -- Uuden presidentin lisäksi amerikkalaisten ryhmässä oli muitakin henkilönvaihdoksia tärkeissä diplomaattisissa viroissa. -- Presidentistä alkaen amerikkalaisten valtuuskunta kulki hapuillen. -- Trumanin henkilökohtainen tavoite oli yksinkertainen. Hän halusi todistaa Stalinille olevansa täysin itsenäinen ja todellinen johtaja sekä pitävänsä lujasti käsissään Yhdysvaltojen hallitusta.

Vanha taisteluratsu Churchill kääntyi lähes kokonaan selin suhteissaan Neuvostoliittoon. Häntä edeltäneiden Britannian johtajien tavoin hän vastusti minkä tahansa muun vallan isännyyttä Euroopassa. -- Churchill pelkäsi Neuvostoliiton voimistumista niin kovasti, että oli valmis poistumaan konferenssista, elleivät Neuvostot suostu siirtämään itään päin Puolan ja Saksan välistä rajaa.»

Muistutan, että Teheranin ja Jaltan konferenssissa Saksan paloittelua muutamaan valtioon ajaneet Washington ja Lontoo olivat suostuneet siirtämään Puolan länsirajaa entisten Saksan alueiden kustannuksella. Tällainen kanta selittyi mm. siitä, että monet Englannin ja USA:n arvovaltaiset poliitikot olivat uskoneet tekevänsä porvarillisesta Puolasta sulun kommunismia vastaan. Potsdamin konferenssiin mennessä länsipoliitikot olivat jo vakuuttuneet Puolan kehittyvän kansandemokraattiseksi ja Neuvostoliitolle ystävälliseksi valtioksi. Siksi he muuttivat kantaa siinä toivossa, että ellei Puolasta niin Saksasta tulee taantumusvoimien linnake, jota imperialistiset voimat saisivat käyttää välineenään.

USA:n valtuuskunnan asennetta kuvaa amerikkalaisen diplomaatin Robert Murphyn muistiinpano. Hän oli uuden presidentin läheinen apulainen ja otti aktiivista osaa poliittisen linjan kaavailuun. Murphy kirjoitti: »Vaikka Truman lupasikin julkisesti täyttää kunniakkaasti kaikki Franklin Rooseveltin sitoumukset, hän ei ottanut milloinkaan vastuulleen tämän suurta suunnitelmaa, -- jona oli venäläisten seuraaminen kaikkialla.»

Näin ollen vielä yksi Potsdamin konferenssin erikoisuus oli se, että se saattoi huipentaa sodanaikaisten konferenssien kokonaisen sarjan ja julistaa liittoutuneiden yhteistoimintapolitiikan riemuvoittoa. Mutta se oli menettänyt tämän mahdollisuuden jo ennen alkamistaan. USA:n ja Ison-Britannian valtuuskunnat olivat lähteneet Berliiniin päinvastaisessa tarkoituksessa. Ne olivat jo päättäneet haudata Neuvostoliiton kanssa harjoitettavan yhteistoiminnan ajatuksen ja ottaa suunnakseen vastakkainolon sosialistisen valtion kanssa. Vastoin Rooseveltin aikana kehiteltyjä suunnitelmia ne palasivat jälleen sotaa edeltäneisiin yrityksiin eristää Neuvostoliitto ja syrjäyttää se maailmanlaajuisten ongelmien ratkaisusta. Niitä kiinnosti määräysvallan saavuttaminen Neuvostoliittoon nähden.

Siihen aikaan USA:n politiikan alkulähteistä oli jo pulpahtanut esiin Amerikan maailmanherruuden aate. Astuttuaan presidentin virkaan Truman sanoi ominaiseen röyhkeään sävyynsä: »Venäläiset pannaan kohta aloilleen, ja silloin USA ottaa ohjatakseen maailman kehityksen sitä tietä, jota pitkin sitä kuuluu johtaa.» Näitä haaveiluja viritti atomipommi, jonka kehittämistyöt lähenivät loppuaan. James Byrnes tiedotti huhtikuussa 1945 presidentti Trumanille atomiaseen saattavan osoittautua niin voimakkaaksi, että se

pystyy pyyhkäisemään maan pinnalta kokonaisia kaupunkeja ja tuhoamaan väestöä ennen näkemättömässä mitassa. Hän vakuutti samalla pommin tarjoavan mainion mahdollisuuden »sanella ehtojamme sodan lopussa».

Noissa oloissa Washingtonin poliitikot kallistuivat yhä selvemmin kohti vastakkainoloa ja jopa aloittamaan tilaisuuden sattuessa sodan Neuvostoliittoa vastaan. Toukokuun 18. päivänä varaulkoministeri Joseph Grew ilmoitti suppeassa piirissä: »Tuleva sota Venäjää vastaan on ilmeinen. -- USA:n on lähdettävä tästä 'sotienvälistä' diplomatiaa muotoillessaan. -- Sota saattaa puhjeta lähivuosina. Siksi meidän sopii ylläpitää asevoimiamme taisteluvalmiudessa.»

Trumanin hallitus ei sittenkään tuossa vaiheessa uskaltanut vielä julistaa avoimesti uutta linjaansa. Se osallistui Potsdamin konferenssiin ensinnäkin siksi, että julkinen välirikko Neuvostoliiton kanssa olisi tyrmistänyt maailman yleistä mielipidettä. Toiseksi Washington arvasi USA:n politiikan jyrkän käänteen törmäävän voimakkaaseen vastarintaan Yhdysvalloissa. Byrnes kirjoitti, että »syntyisi valtava pettymys ja jopa suuttumus, ellemme yrittäisi yhteistyötä venäläisten kanssa, sillä sodan loppuun mennessä Amerikan kansan toiveet amerikkalais-neuvostoliittolaisen yhteistoiminnan jatkamisesta olivat hyvin suuret». Yhteistoimintayritykset olivat siis pelkkää silmänlumetta.

Ulkopolitiikan suunnan valinta aiheutti erimielisyyttä myös Yhdysvaltojen hallituksessa. Monet yhdessä Rooseveltin kanssa työskennelleet ministerit epäilivät neuvostovastaisen kurssin oikeellisuutta.

Vuonna 1975 Yhdysvalloissa ilmestyi Charles Meen kirja Potsdamin tapaaminen, joka sisältää useita yksityistietoja konferenssin työstä. Vaikka Mee kertoo monien ongelmien käsittelystä objektiivisesti, hän kuitenkin väittää konferenssin kaikilta osanottajilta puuttuneen halua säilyttää sodanaikaiset suhteensa. Tämä päti länsijohtajiin, muttei suinkaan Neuvostoliiton valtuuskuntaan, joka saapui konferenssiin valmiina edistämään sen työtä. Neuvostoliitto ei luopunut hetkeksikään pyrkimyksestään jatkaa sotavuosien yhteistoimintaa länsivaltojen kanssa. Puhuessaan kesäkuussa 1973 USA:n televisiossa NKP:n Keskuskomitean silloinen pääsihteeri L. I. Brežnev sanoi: »Saatettiin odottaa sota-

vuosien liiton avaavan uuden kauden Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen laajassa rauhanomaisessa yhteistyössä. Voin sanoa varmasti maamme pyrkineen siihen. Halusimme vahvistaa ja kehittää edelleen hyviä suhteita, joiden perusta laskettiin sodan aikana.»

Toisaalta on tunnettua, että sopuun tarvitaan vähintään kahden osapuolen yhteistä pyrkimystä, kun taas riitaan riittää yhdenkin tahto. Vastakkainolon ja sodan tielle astuvat tarvitsevat sitä paitsi tuekseen voimakeinoja. Presidentti Truman ja hänen apulaisensa panivat toiveensa atomipommiin. Matkustaessaan Potsdamiin presidentti odotti hartaasti viestejä ensimmäisen pommin kokeiluista. Hän sai Augustaristeilijän kannalle säännöllisesti salaisia sähkeitä kokeilujen valmistelusta New Mexicossa.

Ensimmäinen päivä

Seitsemäntenätoista heinäkuuta kello 17 Cecilienhof-palatsin varjoisan puiston hiljaisuuden rikkoivat autojen moottorit. Kolmen vallan hallitusten päämiehet saapuivat Potsdamin konferenssin ensimmäiseen yhteisistuntoon. Ensimmäisinä saapuivat englantilaiset. Siviilipukuisten turvamiesten seuraamana Churchill meni Britannian valtuuskunnalle varattuihin työhuoneisiin. Muutaman minuutin kuluttua saapui sireenien ulvonnan säestyksellä Trumanin ryhmä. Ensin mutkan takaa ilmestyi saattovartio moottoripyörillä, sitten panssaroitu maastoauto ja viimein presidentin auto, jonka astinlaudoilla kyhjöttivät turvamiehet. Viimeisenä tuli panssariauto, joka oli täynnä aseistettuja miehiä. Miehet riensivät aseet ampuma-asennossa kohti portaita ja asettuivat eläväksi käytäväksi, jota pitkin Truman ja Byrnes kulkivat palatsiin leveästi hymyillen. Heti heidän jälkeensä saapuivat Neuvostoliiton valtuuskunnan autot. Stalinin yllä oli sama valkoinen takki. Valtuuskuntien jäsenet kokoontuivat kermankeltaisella liinalla katetun ison pyöreän pöydän ääreen. Pöydän keskellä seisoivat telineessä kolmen vallan liput.

Suoraan pöydän ääreen korkeaselkäisiin nojatuoleihin istuivat valtuuskuntien johtajat ja tavallisiin nojatuoleihin heidän lähimmät neuvonantajansa. Valtuuskuntien muut jäsenet ja

asiantuntijat asettuivat seuraaville tuoliriveille. Stalinin vieressä olivat Molotov, Vyšinski, Gromyko ja Pavlov tulkkina. Trumanin vieressä olivat Byrnes, Leahy, Davies ja tulkki Bohlen. Churchillin vieressä olivat Eden, Cadogan, Attlee ja tulkki Birse. Churchill oli kutsunut Attleen havainnoitsijaksi siltä varalta, että Englannin parlamenttivaaleissa konservatiivit hävisivät ja silloin työväenpuolueen johtajasta tulisi pääministeri ja vastaavasti valtuuskunnan johtaja. Näin tapahtuikin.

Lehtimiehille ja valokuvaajille annettiin kymmenen minuuttia, jotta he tallentaisivat historiallisen tapahtuman. Heidän poistuttua salista Churchill kysyi:

– Kenestä tulee konferenssimme puheenjohtaja?

– Ehdotan presidentti Trumania, Stalin sanoi.

– Englannin valtuuskunta kannattaa tätä ehdotusta, pääministeri otti kiireesti kantaa.

Ehdotus mairitteli Trumania, joka reagoi silti pidättyvästi ja jopa kuivahkosti. Hän huomautti vain suostuvansa puheenjohtajaksi.

Yhteisistunnon työ alkoi konferenssin asialistan tarkastelusta. Osapuolten lausuttua mielipiteensä Truman tunsi olonsa noloksi sen vuoksi, ettei hän ollut reagoinut tunteellisemmin puheenjohtajuuteensa. Hän tahtoi oikaista erehdyksensä ja sanoi:

»Koska minut valittiin odottamatta tämän konferenssin puheenjohtajaksi, en osannut heti ilmaista tunteitani. Olen hyvilläni saadessani tutustua Teihin, generalissimus, ja Teihin, herra pääministeri. Tiedän mainiosti, että olen tässä korvaamassa miestä, jota ei voida korvata, so. entistä presidenttiä Rooseveltia. Olisin iloinen voidessani palvella vaikkapa osittain sitä muistoa, joka on jäänyt teille presidentti Rooseveltista. Haluan varmistaa sen ystävyyden, joka oli hänen ja teidän välillänne.»

Sitten Churchill kiitti Trumania Britannian valtuuskunnan nimissä sen johdosta, että myöntyi puheenjohtajuuteen pitäen sitä kunnianosoituksena presidentti Rooseveltin muistolle. Stalin lisäsi lyhyesti neuvostovaltuuskunnan yhtyvän täysin Churchillin ilmaisemiin tunteisiin.

Asialistasta keskusteltaessa Truman ehdotti erikoisen ulkoministerineuvoston perustamista valmistelemaan rauhan

neuvotteluja. Hän katsoi tarpeelliseksi käsitellä ja vahvistaa periaatteet Saksan valvontaneuvoston toiminnan ohjeeksi. Presidentti totesi liittoutuneiden Jaltan konferenssissa ottamien monien sitoumusten olevan vielä täyttämättä, mm. vapautetun Euroopan julkilausuman osalta, ja ehdotti tämän kysymyksen käsittelyä. Hän piti tarpeellisena käsitellä myös Italian hyväksymistä Yhdistyneiden kansakuntien jäseneksi. Puheensa päätteeksi hän sanoi:

– Ehdottamani kysymykset ovat tietenkin hyvin tärkeitä. Se ei sulje kuitenkaan pois muidenkin kysymysten esille ottamista.

– Minusta tuntuu, Churchill sanoi, – että meidän sopisi laatia eräänlainen työohjelma voidaksemme nähdä, pystymmekö itse hoitamaan kaikki keskustelut vai olisiko osa kysymyksistä uskottava ulkoministereille. Minusta tuntuu, ettei meidän pidä määrätä ennalta koko työohjelmaa, vaan tulee rajata kunkin työpäivän aihepiiri. Haluaisin puolestani lisätä vain Puolan kysymyksen.

Stalin epäili Churchillin ehdottaman menettelyn pätevyyttä. Hän sanoi: »Kolmen valtuuskunnan sopisi sittenkin esittää ne kysymykset, jotka tulisi niiden mielestä ottaa päiväjärjestykseen. Venäläisiä kiinnostavat Saksan sotalaivaston jako ja muutkin kysymykset. –– Toinen kysymys koskee sotakorvauksia. Sitten olisi käsiteltävä mandaattialueiden ongelmaa.»

Churchill valpastui heti ja kysyi:

– Tarkoitatteko alueita Euroopassa vai koko maailmassa?

Stalin ei vastannut suoraan. Hän väitti, ettei vielä tiedä tarkkaan, mitä alueita tulisi tarkastella, mutta lisäsi venäläisten tahtovan osallistua valvonta-alueiden hallintaan. Hän ehdotti edelleen käsiteltäväksi diplomaattisten suhteiden palauttamista Saksan entisiin seuraajavaltioihin, Espanjan hallituksen asemaa sekä Tangerin, Syyrian ja Libanonin ongelmia. Puolan kysymystä oli neuvostojohtajan mukaan käsiteltävä niiden käytännöllisten kysymysten yhteydessä, jotka liittyivät Puolan kansallisen yhtenäisyyshallituksen muodostamiseen ja sitä mukaa tarpeeseen lakkauttaa Puolan pakolaishallitus Lontoossa.

Nämä ehdotukset eivät herättäneet vastaväitteitä. Osapuolet sopivat, että kolme ulkoministeriä kokoontuvat sään-

nöllisesti ja valitsevat kutakin yhteisistuntoa varten konkreettiset kysymykset.

Käsiteltäessä ulkoministerineuvoston tehtäviä Stalin kysyi:

– Tuleeko tämä neuvosto valmistelemaan kysymykset tulevalle kansainväliselle rauhankonferenssille?

– Kyllä, Truman vastasi.

– Sodan päättävälle rauhankonferenssille, Churchill julisti pateettisesti.

– Sota on Euroopassa päättynyt, Stalin täsmensi. – Neuvosto viitoittaa ja neuvoo rauhankonferenssin koollekutsumisen ajan.

Truman ei tunnetusti kannattanut rauhankonferenssin ajatusta. Hän ei silti uskaltanut paljastaa suunnitelmiaan, vaan vastasi Stalinille selvästi: kyllä. Hän taisi vihjata hieman aikeisiinsa vain korostamalla, että »konferenssi pitää kutsua koolle vasta sitten, kun olemme valmistautuneet siihen asian vaatimalla tavalla».

Trumanin ehdotuksesta osapuolet sopivat aloittaa yhteisistunnot kello 16.

– Mikäli tämä on hyväksytty, jätämme kysymysten tarkastelun huomiseksi, kello neljään asti, Truman sanoi.

Ennen istunnon päättymistä käytiin vielä huomionarvoinen vuoropuhelu, jonka katson tärkeäksi lainata pöytäkirjan mukaan:

»**STALIN:** Vain yksi kysymys. Miksi herra Churchill vastustaa venäläisten saavan oman osansa Saksan laivastosta?

CHURCHILL: Minä en vastusta. Kun kerran kysytte, vastaan: laivasto on joko upotettava tai jaettava.

STALIN: Oletteko upottamisen vai jakamisen kannalla?

CHURCHILL: Kaikki sodankäyntivälineet ovat hirveitä.

STALIN: Laivasto on jaettava. Jos hra Churchill tahtoo upottaa laivaston, hän saa upottaa omansa. Minä en aio upottaa omaa osaani.

CHURCHILL: Koko Saksan laivasto on hallussamme.

STALIN: Niin on. Juuri siinä asia onkin. Siksi meidän tulisikin ratkaista tämä kysymys.»

Neuvostohallituksella oli jo karvasta kokemusta länsivaltojen sotasaaliina hankkimien italialaisten laivojen saannissa. Niinpä se osoitti luonnollisesti sinnikkyyttä Saksan laivaston jaon suhteen.

Heinäkuun 18. päivänä kello 13.15 presidentti Truman saapui Churchillin majapaikkaan. Pääministeri oli kutsunut hänet lounaalle. Truman toi mukanaan äsken Washingtonista saamansa sähkeen atomipommin kokeilusta New Mexicossa. Näytettyään sähkeen Churchillille presidentti kysyi, mitä ja miten puhuttaisiin asiasta Stalinille. Hän ei suinkaan aikonut osoittaa Stimsonin neuvon mukaan venäläisille hyvää tahtoa, vaan halusi ainoastaan välttyä syytöksiltä, että hän osoitti pahaa tahtoa.

Truman oletti, että koeräjäytystä koskevien yksityistietojen antaminen venäläisille vain jouduttaa heidän mukaantuloaan sotaan Japania vastaan. Hän taas toivoi peruuttavansa koko tuon mukaantulon. Molemmat länsijohtajat arvelivat, että koska he eivät enää tarvitse Neuvostoliiton apua Kaukoidässä, parasta olisi olla sanomatta venäläisille mitään. Mutta vaitiolosta saattoi myöhemmin koitua kielteisiä seurauksia. Siksi he katsoivat sopivaksi odottaa, milloin Washingtonista saapuu täydellisempiä tietoja kokeilun tuloksista. Epäselväksi jäi se, mitä ja miten ilmoitetaan asiasta Stalinille. Kirjallinen tiedotus vaikuttaisi liian viralliselta ja pommiuutinen herättäisi tarpeettoman laajaa huomiota. Toisaalta jos viesti tarjottaisiin Stalinille jossain erikoisistunnossa, hän saattaisi arvioida uuden aseen mahdollisuuksia vakavammin kuin länsijohtajat toivoisivat ja se jouduttaisi Puna-armeijan osastojen siirtämistä Kaukoitään. Mutta niin Truman kuin Churchillkin hautoivat toiveita päättää atomipommin avulla sota Japania vastaan ennen kuin Neuvostoliitto yhtyy siihen.

Puntaroituaan erilaisia vaihtoehtoja länsijohtajat päättivät ilmoittaa pommista Stalinille ohimennen silloin, kun hän pohtii muita asioita.

Truman teki yhteenvedon: »Luulen että on parasta sanoa hänelle jonkin yhteisistunnon jälkeen, yksistään huomauttaa meillä olevan aivan uudentyyppinen pommi, mainitsematta 'atomi'-määritettä. On sanottava, että se on jotain kerrassaan epätavallista, mikä vaikuttaa ratkaisevasti japanilaisten tahtoon jatkaa sotaa.»

Mietittyään hieman Churchill suostui.

Länsiliittolaiset pelkäsivät eniten Japanin ilmoittavan antautumisestaan Neuvostoliiton diplomaattisten kanavien kautta ennen kuin amerikkalaiset ehtivät »voittaa» sodan. Churchill kertoi Trumanille japanilaisten tunnusteluista, joista Stalin oli ilmoittanut. Hän selitti niiden merkitsevän olemukseltaan sitä, ettei Japani voisi antautua ehdoitta, mutta voi myöntyä muunlaisiin ehtoihin.

Truman kysyi, miksei Stalin ollut kertonut japanilaisten ehdotuksista amerikkalaisille. Churchill arveli, ettei neuvostohallituksen johtaja halunnut amerikkalaisten epäilevän hänen painostavan heitä. Hän lisäsi, etteivät englantilaisetkaan toivoisi amerikkalaisten ajattelevan heidän olevan haluttomia tulemaan mukaan sotaan Japania vastaan. Samalla tuli hänen mielestään ottaa huomioon se suurenmoinen hinta, jonka amerikkalaiset ja pienemmässä määrin englantilaiset joutuisivat maksamaan sotilaittensa hengellä pakottaakseen Japanin ehdottomaan antautumiseen. Sen vuoksi, Churchill päätteli, sopisi harkita antautumisvaatimuksen ilmaisemista sillä tavalla, että liittolaiset saisivat pääosiltaan toivomansa ja japanilaisille jäisi mahdollisuus pelastaa sotilaallinen kunniansa.

Presidentti torjui aprikoimatta tämän ehdotuksen. Hän pelkäsi antautumisvaatimuksen muuntelun panevan japanilaiset antautumaan Moskovan välityksellä ja voiton puikahtavan silloin amerikkalaisten käsistä. Trumanille oli edullista japanilaisten rajun vastarinnan jatkuminen tuossa vaiheessa. Se puolustaisi atomipommin käyttöä heitä vastaan, näyttäisi koko maailmalle ja lähinnä Neuvostoliitolle Amerikan mahdin ja toisaalta turvaisi parhaiten Washingtonille mahdollisuudet hyötyä voitosta. Atomipommituksen ajan lähetessä Valkoisen talon tavoitteet selkenivät yhä: USA toivoi voittavansa sodan ennen kuin Neuvostoliitto pystyi tulemaan siihen mukaan.

Truman ei välittänyt lainkaan japanilaisten sotilaallisesta kunniasta. Hän vastasi Churchillin järkeilyihin, että japanilaiset menettivät sotilaallisen kunniansa jo hyökättyään salakavalasti Pearl Harboria vastaan.

Churchill kertoo muistelmissaan, että tämä keskustelu jätti häneen epämiellyttävän vaikutelman. Hän havaitsi presidentin käyneen USA:n voiman kasvaessa tarmokkaaksi ja hyökkääväksi ja tahtovan hoitaa asioita niin kuin Amerikan valtakausi olisi jo alkanut.

Pääministeri tahtoi silti tinkiä jotain etua Englannille. Hän valitteli valtakuntansa raskasta tilaa, sillä Britannia oli kuluttanut yli puolet ulkomaisista pääomansijoituksistaan yhteisen asian hyväksi taistellessaan yksin. Truman myönsi Amerikan olevan kiitollisuudenvelkaa Isolle-Britannialle. Jos te olisitte luhistuneet samoin kuin Ranska, hän sanoi, niin nyt kävisimme ehkä taisteluja saksalaisia vastaan Amerikan rannikolla. Siksi amerikkalais-englantilaisia suhteita sopi presidentin mielestä tarkastella muultakin kuin finanssien kannalta.

Näiden rauhoittelujen jälkeen Truman otti puheeksi Amerikan »suurten kustannusten hinnalla Britannian alueille rakentamat» lentotukikohdat. Hän väitti, etteivät amerikkalaiset voi ilman muuta poistua niistä, joten sopisi laatia oikeudenmukainen suunnitelma tukikohtien saattamiseksi yhteiseen käyttöön. Churchill vastasi olevansa valmis solmimaan Englannin ja USA:n välisen sopimuksen lentotukikohdista ja muista kaikkialla maailmassa sijaitsevista tukikohdista. Tätä nykyä Iso-Britannia on Yhdysvaltoja pienempi valtakunta, pääministeri jatkoi, mutta se voi antaa vielä paljon valtakunnan suuruuden päiviltä säilyneestä.

– Miksemme käyttäisi yhteisesti pitkin maailmaa olevia puolustusvälineitä? Me voisimme lisätä puolella Amerikan laivaston liikkuvuutta.

Näin Churchill vihjasi Lontoon toiveisiin saada käyttää hyväkseen amerikkalaisten hallintoalueita. Truman herkistyi. Hänestä näytti, että pääministeri kiirehti liikaa sopimuksentekoa.

– Mikä tahansa suunnitelma on mukautettava Yhdistyneiden kansakuntien politiikkaan, presidentti huomautti kuivasti.

Truman toivoi USA:n esittävän keskeistä roolia Yhdistyneissä kansakunnissa ja koko maailmassa. Hän uskoi saavuttavansa määräysvallan atomipommimonopolin avulla. Siksi hänen ajatuksensa kiertyivät tuon tuosta New Mexicon kokeeseen.

Koeräjäytyksen tuloksia selostava yksityiskohtainen raportti saapui Potsdamiin vasta konferenssin neljäntenä työ-

päivänä, 21. heinäkuuta. Trumanin tytär Margaret kuvailee tätä tapahtumaa isänsä poliittiselle uralle omistamassaan paksussa kirjassa näin: »Sekavan taistelun ollessa kuumimmillaan (konferenssissa. – *V. B.*) saapui yksityiskohtainen selostus ydinräjähdyksestä Alamogordon lentotukikohdassa. Sen esitti presidentille kello 15 sotaministeri Stimson. Isäni oli kutsunut luokseen Byrnesin. Stimson luki liikuttuneena tiedotuksen 16. heinäkuuta 1945 suoritetusta räjäytyksestä. Stimson kirjoitti päiväkirjaansa, että Truman oli hyvin kiihtynyt kuultuaan räjähdyksen yksityiskohdista ja sanoi tämän kaiken turvaavan hänelle aivan uudenlaisen aseman konferenssissa. -- Se antoi isälleni mahdollisuuden käydä neuvotteluja rohkeammin ja tarmokkaammin. -- Potsdamin näyttämö tuli lakaistuksi kovaa peliä varten.»

Pommin menestyksellistä kokeilua ja sen tuhovoimaa koskeva viesti siivitti Trumanin. Murphy kirjoittaa muistelmissaan: »Trumanin johtaessa neljännen yhteisistunnon kulkua huomasimme presidentin käyttäytymisen muuttuneen. Hän näytti paljon varmemmalta ja osallistui halukkaammin keskusteluihin ja kiisti Stalinin väittämiä. Jotain oli ilmeisesti tapahtunut.» Juuri tuona päivänä Truman vastusti Saksan itäisten maakuntien siirtämistä Puolalle.

Truman ei malttanut olla osoittamatta Neuvostoliitolle, mitä valttia hän pitää kourassaan. Aikailtuaan muutaman päivän hän pani suunnitelmansa 24. heinäkuuta yhteisistunnon päätyttyä täytäntöön. Margaret Truman kirjoittaa siitä: »Isäni oli harkinnut huolellisesti, miten ja mitä hän ilmoittaa Stalinille atomipommista. Hän päätti sanoa asiasta mitä pikimmin, mutta rajoittua samalla vain yleisluonteiseen huomautukseen. -- Hän meni neuvostojohtajan viereen ja ilmoitti tälle, että Yhdysvallat on rakentanut uuden, tavattoman tuhovoimaisen aseen. Pääministeri Churchill ja ulkoministeri Byrnes seurasivat muutaman askeleen päästä silmä kovana Stalinin reaktiota. Stalin pysyi hämmästyttävän rauhallisena. -- Isäni, hra Churchill ja hra Byrnes päätyivät siihen, ettei Stalin ymmärtänyt kuulemansa merkitystä.»

Todellisuudessa taas Stalin teeskenteli ymmärtämätöntä. Potsdamissa mukana ollut marsalkka Žukov muistelee: »Palattuaan istunnosta Stalin kertoi läsnäollessani Molotoville Trumanin kanssa käymästään keskustelusta.

Molotov arveli heti:

– Korottavat panoksia.

Stalin naurahti ja sanoi:

– Korottakoot. Pitäisi jo tänään puhua Kurtšatoville työmme jouduttamisesta.

Käsitin kyseen olevan atomipommista.»

Truman joutui hämminkiin. Hän ei ottanut uskoakseen, että atomipommikiristyksen ensimmäinen yritys meni pieleen. Neuvostoliiton valtuuskunta käyttäytyi entiseen tapaan, aivan kuin ei olisi mitään tapahtunut. Presidentti hinkui yhä hyötyvänsä nopeasti ydinasemonopolin tarjoamista etuuksista. Hän varoi silti liian avointa peliä, sillä uutta asetta ei ollut vielä käytetty taistelukentällä. Niinpä hän antoi sodanjohdon edustajille käskyn pudottaa pommi Japaniin niin pian kuin suinkin, mutta vasta kun hän on lähtenyt Potsdamista. Truman tahtoi pommitushetkellä olla kauempana venäläisistä ja heidän kysymyksistään ja myös matkalla kotimaahansa.

Todettakoon ettei Truman onnistunut Potsdamissa hyötymään ydinasemonopolistaan.

Konferenssin käytäväkeskustelut

Yhteisistunnoissa käymiensä neuvottelujen ohella kolmen vallan hallituspäämiehet vaihtoivat vilkkaasti mielipiteitä epävirallisissa tapaamisissa eli kuten diplomaatit sanovat konferenssin käytäväkeskusteluissa. Niitä olivat kolmenkeskiset tapaamiset sekä kahdenkeskiset keskustelut lounailla ja päivällisillä. Niiden ilmapiiri oli vapaampi kuin virallisten istuntojen ja niissä käsiteltiin alustavasti monet ongelmat.

Tältä kannalta Trumanin ja Churchillin keskustelu heinäkuun 18. päivän lounaalla oli hyvin tärkeä. Pääministerin luota presidentti ajoi suoraan neuvostovaltuuskunnan huvilalle. Hän päätti suorittaa pikavierailun vastaukseksi Stalinin käyntiin pienessä Valkoisessa talossa. Presidentin mukana oli ulkoministeri Byrnes, ja Stalinin seurassa oli Molotov. Tervehdysten jälkeen Stalin sanoi ilmoittavansa presidentille uutisen. Hän antoi Trumanille Japanin keisarin

Moskovan-lähettiläänsä kautta neuvostohallitukselle välittämän kirjeen jäljennöksen. Truman oli lukevinaan sitä, sillä hän oli äskeisessä keskustelussa Churchillin kanssa saanut tietää kirjeestä. Hän taisi arvailla, miksi Stalin ei ollut sanonut kirjeestä heidän edellisessä tapaamisessaan. Stalin tahtoi ehkä nähdä, oliko Churchill kertonut presidentille kirjeestä ja yrittänyt taivuttaa tätä muuttamaan ehdottoman antautumisen vaatimusta. Eräät amerikkalaiset historioitsijat olettavat Stalinin tietäneen jotain atomipommista ja sen kokeilusta New Mexicossa. He arvelevat Stalinin ilmoittaneen kirjeestä myöhään siksi, että hän halusi saada Trumanilta muunlaista luottamuksellista tietoa. Presidentti piti kuitenkin ennenaikaisena paljastaa salaisuuksiaan.

Stalin kysyi Trumanilta, kannattaako vastata japanilaisten kirjeeseen. Presidentti ei vastannut suoraan, vaan huomautti, ettei hän luota japanilaisten hyvään tahtoon.

– Olisiko tarkoituksenmukaista laannuttaa japanilaisten valppautta vastaamalla perin yleisluonteisella ja epämääräisellä huomautuksella, etteivät heidän ehdotuksensa ole riittävän selviä? Stalin kysyi.

Truman pohti vaiti tilannetta.

– On olemassa muitakin vaihtoehtoja, Stalin jatkoi. – Voidaan yleensä sivuuttaa heidän kirjeensä ja olla vastaamatta siihen tai viimein lähettää selvästi torjuva vastaus.

Truman arveli ensimmäisen vaihtoehdon sopivimmaksi.

– Tosiaankin se olisi tässä tapauksessa paikallaan. Eihän ole lainkaan selvä, mitä japanilaiset tarkoittavat, Molotov huomautti.

Siihen asia ratkesi. Truman nousi ja sanoi näkemiin. Kohta alkoi seuraava yhteisistunto.

Saman päivän illalla Stalin kutsui Britannian pääministerin myöhäiselle päivälliselle. Churchill saapui kello 20.30 ja viipyi neuvostovaltuuskunnan huvilalla kello 1.30 asti yötä. Hänen mukanaan oli vain tulkki Birse.

Churchill kertoi myöhemmin yksityiskohtaisesti tästä tapaamisesta. Päiväkirjassaan hän totesi Stalinin olleen erittäin hyvällä tuulella. Vieras toi tuliaisiksi suosimiensa isojen burmalaisten sikarien rasian. Ottaessaan lahjaa Stalin huomautti polttavansa viime aikoina paljon vähemmän kuin ennen ja imeskelevänsä väliin tottumuksesta tyhjää piippua.

Hänen pieni käyrä piippunsa samoin kuin Churchillin isot sikarit oli hyvin tunnettu. Ne molemmat olivat tietyssä mielessä symboleja.

Monen vuoden kuluttua, vuonna 1968 kävin Burman syrjäisellä vuoristoseudulla – Shan-valtiossa. Ajoimme pitkään moottoriveneellä ihanaa vuoristojärveä pitkin ja puolenpäivän aikaan saavuimme pienelle saarelle, jolla pidettiin eksoottiset sunnuntaimarkkinat. Mitä kaikkea siellä tarjottiinkaan rannikkokylien asukkaille. Monenkirjavien myyjien ohi kulkiessani huomasin olkimatolle levitettyjä isoja sikareita. Niiden hintalappuun oli paikallisella ja englannin kielellä kirjoitettu »Churchillin sikarit». Niiden vieressä olevissa avatuissa kartonkirasioissa oli käyriä ruskeita piippuja, joita myytiin »Stalinin piippuina». Minusta oli ihmeellistä nähdä kaukaisella saarella muistoja ajat sitten historiaan jääneen Hitlerin-vastaisen liittoutuman ajasta.

Päivällispöydässä Stalin tahtoi näemmä olla jollain tavalla mieliksi vieraalleen. Koska silloin pääministeriä huoletti kovasti parlamenttivaalien tulos, Stalin sanoi toivovansa, että Churchill voittaa vaaleissa. Hän ei uskonut, että maansa voittoon vienyt sotilasjohtaja joutuisi äänestäjien hylkäämäksi. Kerran Jaltan konferenssissa Churchill oli puoleksi leikillään huomauttanut, että jos hän tekee jotain, mikä ei miellytä Englantia, hänet saatetaan potkia pois. Stalin oli samaan sävyyn vastannut, ettei voittajia potkita. Tosin Englannin mielialat hyvin tuntenut Churchill ei ollut varma voitostaan. Pyydettyään taukoa konferenssin työhön, jotta hän voisi käydä Attleen kanssa Lontoossa tutustumassa vaalien tuloksiin, Churchill sanoi: »Joudun lähtemään täältä keskiviikkona 25. heinäkuuta yhdessä ulkoministerin kanssa. Mutta me palaamme heinäkuun 27. päivän iltapäivän istuntoon mennessä.» Lyhyen vaitiolon jälkeen hän lisäsi: »Tai vain jotkut meistä palaavat.»

Luullakseni Truman myös toivoi näkevänsä Churchillin voittajana. He olivat ensi tapaamisestaan huomanneet olevansa aateveljiä. Margaret Truman väitti, että ystävyys hänen isänsä ja Churchillin välille syntyi ensi silmäyksestä. Hän mainitsi myös pääministerin henkilökohtaisen lääkärin lordi Moranin sanat siitä, että »Winston pihkaantui presidenttiin».

Konservatiivit kärsivät vaalitappion, ja Potsdamiin palasi Attlee uusine seurueineen. Britannian ulkoministeriksi tuli Ernest Bevin. Työväenpuolueen johtajan edustama politiikka ei kuitenkaan eronnut olemukseltaan Churchillin linjasta. Koska vaaleissa voittanut Attlee joutui muodostamaan uuden hallituksen, hän viipyi Lontoossa yhden päivän yli luvatun. Konferenssi jatkoi työtään vasta 28. heinäkuuta.

Palaan silti myöhäiseen päivälliseen neuvostovaltuuskunnan huvilalla. Stalin ja Churchill kävivät verkkaista keskustelua. Koska pääministerillä oli vielä toiveita voittaa vaaleissa, hän alkoi uskotella, että auttaa Venäjää muuttumaan suureksi merivallaksi.

»Haluaisin nähdä Venäjän laivoja maailman valtamerillä. Venäjä muistutti tähän asti jättiläistä, jonka sieraimia puristivat ahtaat pääsyt Itämerelle ja Mustallemerelle.»

Stalin kuunteli rauhallisesti ja keskeyttämättä. Hänen huomaavaisuutensa mairittelema Churchill jatkoi:

»Minä henkilökohtaisesti kannattaisin oikaisuja Montreux'n sopimukseen, erottaisin siitä Japanin ja tarjoaisin Venäjälle pääsyn Välimerelle. Tervehdin Venäjän tuloa valtamerille ja myös Dardanelleissa yhtä hyvin kuin Kielin kanavassakin. Näillä kanavilla on oleva samanlainen kauttakulkujärjestys kuin Suezin kanavalla ja Tyynenmeren lämpimillä vesillä.»

Kenties miten kauas olisi mielikuvitus lennättänyt Churchillin, ellei Stalin olisi jäähdyttänyt hänen intoaan realistisella kysymyksellä. Pääministerin lupaukset olivat hyvin kaukana todellisesta asiaintilasta. Neuvostoliitto oli kärsinyt merillä suuria menetyksiä. Uuden laivaston rakentaminen kysyi paljon varoja ja aikaa. Sitä paitsi länsivallat eivät suinkaan auttaneet Neuvostoliittoa varttumaan merivallaksi, vaan päinvastoin estivät sitä mm. pitkittämällä viholliselta vallattujen laivojen sopimuksenmukaista luovuttamista Neuvostoliitolle. Entisenä amiraliteetin johtajana Churchill ymmärsi hyvin asiat ja syyteli lupauksiaan tietäen, ettei niillä ole paljon mitään käytännöllistä merkitystä. Stalin katsoikin hetken sopivaksi kysyäkseen:

– Entä miten on Saksan laivaston laita? Neuvostoliitto haluaisi saada osansa.

Churchillille meni jauhot suuhun. Hän älysi heti kaunopuheisuutensa vieneen hänet liian pitkälle. Tuli hätä kiertää suoraa vastausta. Pääministeri sanoi, että eräät henkilöt ovat vakavasti huolissaan venäläisten mahdollisista aikeista. Itä-Euroopan kaikkien valtioiden pääkaupungit ovat venäläisten käsissä ja syntyy vaikutelma, että Neuvostoliitto aikoo edetä vielä länteen.

Stalin hämmästeli tuollaisia väitteitä. Hän sanoi, että Neuvostoliitto vie joukkojaan pois lännestä. Kaksi miljoonaa henkeä kotiutetaan neljän lähikuukauden aikana. Kärsittyään valtavia menetyksiä Neuvostoliitto joutuu palauttamaan mahdollisimman paljon sotilaita kotimaahan osallistumaan kunnostustöihin. Tämän jälkeen Churchill käänsi puheen toiseen aiheeseen.

Todettakoon, että Potsdamissa viettäminään päivinä Churchill yritti monella tavalla kiinnittää itseensä yleisön huomiota. Eräässä yhteisistunnossa hän ilmoitti, että Berliiniin oli saapunut noin 180 ulkomaista lehtimiestä, jotka tivasivat kaiken aikaa tietoja konferenssista ja saamatta niitä ärtyivät. Se saattoi hänen mukaansa vaikuttaa lehtikirjoitusten kautta yleisön mielialoihin.

– Sehän on kokonainen komppania. Kuka päästi heidät tänne? Stalin kysyi.

– He eivät tietenkään ole täällä, suojatulla alueella, vaan Berliinissä. Varmasti voimme työskennellä –– vain salaisuuden säilyessä ja tämä salaisuus meidän on turvattava. Jos molemmat kumppanini suostuvat, minä voisin vanhana lehtimiehenä puhua heille ja selittää tapaamisen salaisuuden säilymisen tarpeellisuuden. Sanoisin heille, että suhtaudumme heihin myötämielisesti, muttemme voi kertoa siitä, mitä täällä tapahtuu. Luulen sopivaksi silitellä heidän siipiään, jotta he rauhoittuisivat.

Lehdistön kanssa myös tekemisissä ollut Truman ei voinut sallia Churchillin ottavan voitonlaakerit itselleen ja komeilevan lehtimiesten edessä. Hän sanoi kylmästi:

– Jokaisessa valtuuskunnassa on erityisiä lehdistöasian edustajia, joiden huolena on suojella meitä lehtimiesten tungettelulta. Hoitakoot velvollisuutensa. Voidaan antaa heidän toimeksi keskustella lehtimiesten kanssa.

Churchill oli pahoillaan nähtyään ehdotuksensa tulleen torjutuksi.

Epävirallisissa tapaamisissa oli myös hauskoja puolia. Eräällä neuvostohallituksen päämiehen tarjoamalla päivällisellä vieraiden edessä esiintyivät kaksi mainiota pianistia ja taiturimaiset viulunsoittajat. Kaikilla aloilla etevämmyyttä tavoitteleva Truman tahtoi kilpailla myös musiikin järjestämisessä. Hänen käskystään kutsuttiin pikaisesti Pariisissa USA:n joukoissa palvellut tunnettu amerikkalainen pianisti Eugene List. Presidentti tahtoi Listin soittavan mm. yhden Chopinin valsseista, jonka nuotteja ei Babelsbergistä kuitenkaan löytynyt. Silloin salaiset ohjeet lähetettiin Pariisiin, mistä nuotit tuotiin lentokoneella Berliiniin. Iltaan mennessä ne olivat jo pienessä Valkoisessa talossa. Ärtyneenä tästä kaikesta Churchill kehaisi amiraali Leahylle: »Kyllä minä päihitän heidät musiikissa.» Hän lähetti heti paikalla Lontooseen käskyn, että siihen päivälliseen mennessä, johon hän oli kutsunut Neuvostoliiton ja USA:n johtajat, Babelsbergiin saapuisi kuninkaallisten ilmavoimien orkesteri.

Illalla 23. heinäkuuta Churchill tarjosi päivällistä Stalinille ja Trumanille. Alussa kaikki sujui totuttuun tapaan. Sitten äkkiä musiikki rämähti soittoon niin voimakkaana, että vieraat joutuivat lähes huutamaan keskustellakseen toistensa kanssa. Suoraan pöydän taakse sijoittunut orkesteri soitti koko voimallaan englantilaisia, amerikkalaisia ja venäläisiä marsseja. Vähän ajan kuluttua Stalin tuli malja kädessään orkesterin kapellimestarin luo, ehdotti soittajien maljaa ja pyysi soittamaan muutamia hiljaisempia sävelmiä.

Iltaman lopussa Stalin otti ruokalistan käteensä ja kehotti kaikkia panemaan siihen nimikirjoituksensa. Churchill ja Truman seurasivat esimerkkiä. Ruokalista kiersi kädestä käteen leikinlaskun ja naurun säestyksellä. Ilmapiiri oli mitä luontevin. Puolenyön jälkeen orkesteri soitti kolme kansallishymniä ja vieraat lähtivät.

Hallitusten päämiesten yhteisistuntojen ohella pidettiin muitakin neuvotteluja. Ulkoministerit, sotilasalan asiantuntijat ja eri alojen neuvonantajat kokoontuivat säännöllisesti vaihtamaan mielipiteitä.

Vasta saatuaan 21. heinäkuuta kenraali Grovesin laatiman yksityiskohtaisen selostuksen atomipommikokeilun tuloksista presidentti Truman tajusi, miten mahtavan aseen Yhdysvallat sai käyttöönsä. Tuota selostusta esittänyt sotaministeri Stimson kirjoitti päiväkirjaansa, että Truman ja Byrnes ilahtuivat tavattomasti. Presidentti sanoi sen antavan hänelle aivan uudenlaisen varmuudentunteen.

Stimson otti kehut todesta eikä hoksannut, että rajoittamalla tietoisesti hänen tehtävänsä tiedon välittämiseen New Mexicosta Truman pani hänet itse asiassa pois viralta. Kun tavatessaan presidentin kahden päivän kuluttua Stimson valitti joutuneensa syrjäytetyksi luottamuksellisista keskusteluista, joissa käsiteltiin atomipommiin liittyviä poliittisia kysymyksiä, Truman keskeytti hänet tylysti ja ilmoitti, että hän saa lähteä kotiinsa milloin tahtoo. Truman ei enää tarvinnut Stimsonia. Sitä paitsi presidentti tiesi Stimsonin vaatineen antamaan yksityiskohtaiset tiedot ydinasekokeilusta Neuvostoliitolle, joten hän halusi päästä pikemmin eroon eriävää kantaa puoltavasta ministeristä. Heinäkuun 25. päivänä Stimson matkusti pois Potsdamista ja palasi USA:han. Hän otti kohta virkaeron.

Yhdysvaltojen valtuuskunnan ylimmillä portailla käsiteltiin sillä aikaa vilkkaasti mahdollisuuksia käyttää atomipommia »venäläisten pelotteluun» Euroopassa. Heinäkuun 21. päivän yhteisistunnossa Truman yritti hyökkäillä Neuvostoliittoa vastaan Puolan uuden länsirajan johdosta.

Lainaan katkelman pöytäkirjasta:

»TRUMAN: Sallikaa minun esittää lausunto Puolan länsirajasta. Jaltan sopimus edellytti, että Saksa miehitetään neljän vallan – Ison-Britannian, Neuvostoliiton, Yhdysvaltojen ja Ranskan – joukoilla; jokainen maa saa oman miehitysalueensa. Puolan rajoja koskevaa kysymystä tarkasteltiin konferenssissa, mutta päätöksessä sanottiin, että lopullinen ratkaisu on tehtävä rauhankonferenssissa. Yhdessä alkuistunnoistamme me päätimme ottaa Saksan tulevien rajojen käsittelyn perustaksi vuoden 1937 joulukuussa olleen rajan.

Määrittelimme miehitysalueet ja niiden rajat. Sopimuksen

mukaan siirsimme joukkomme omille alueillemme. Mutta tätä nykyä vielä yksi hallitus on ilmeisesti saanut miehitysalueen, ja se on tehty neuvottelematta kanssamme. Puolan tulosta yhdeksi miehitysvalloista olisi pitänyt sopia aikaisemmin. Meidän on vaikea hyväksyä tällaista ratkaisua, sillä meidän kanssamme ei ollut lainkaan neuvoteltu asiasta. Olen ystävällinen Puolan suhteen ja hyväksyn ehkä täydellisesti neuvostohallituksen ehdotukset sen länsirajoista, mutta en halua tehdä sitä nyt, sillä tätä tekoa varten on toinen paikka – rauhankonferenssi.»

Olen jo kertonut Trumanin päättäneen siihen mennessä, ettei mitään rauhankonferenssia tule olemaankaan. Lykkäämällä kysymyksen ratkaisua rauhankonferenssiin hän ehdotti oikeastaan ratkaisumahdollisuuden hävittämistä. Samalla hän syytti Neuvostoliittoa kolmen vallan välisen sopimuksen rikkomisesta ja yksipuolisesta päätöksenteosta kysymyksessä, joka oli siirretty rauhankonferenssin toimivaltaan. Syytöksen tuli helpottaa rauhankonferenssin järjestämistä koskevan sopimuksen purkamista. Hän aikoi nojata tuolloin atomipommiin ja Amerikan mahtiin siinä toivossa, että Yhdysvallat pystyy vähän ajan kuluttua muuttelemaan tahtonsa mukaan maailman karttaa ja ratkaisemaan kansainväliset ongelmat vapaana rauhankonferenssiin liittyvistä sitoumuksista.

Palattakoon kuitenkin istuntoon. Trumanin lausuntoon neuvostoliittolainen osapuoli vastasi heti:

»STALIN: Krimin konferenssin päätöksissä sanottiin kolmen hallituksen päämiehen suostuneen siihen, että Puolan itäraja noudattaa Curzonin linjaa, joten Puolan itäraja tuli konferenssissa sovituksi. Mitä länsirajaan tulee, niin konferenssin päätöksissä sanottiin, että Puolan on saatava melkoisia lisäalueita pohjoisessa ja lännessä. Niissä sanottiin edelleen, että kolme hallitusta katsovat, että lisäysten mitoista kysytään ajallaan Puolan uuden, kansallisen yhtenäisyyshallituksen mielipidettä ja vasta sen jälkeen Puolan länsirajan lopullinen sopiminen lykätään rauhankonferenssiin.

TRUMAN: Minäkin ymmärsin näin. Mutta meillä ei ollut eikä ole oikeutta myöntää Puolalle miehitysaluetta.

STALIN: Puolan kansallinen yhtenäisyyshallitus on ilmaissut mielipiteensä länsirajasta. Tunnemme kaikki sen mielipiteen.

TRUMAN: Tästä länsirajasta ei ollut koskaan ilmoitettu virallisesti.

STALIN: Puhun nyt Puolan hallituksen mielipiteestä. Me kaikki tunnemme sen. Voisimme siis sopia Puolan länsirajasta, ja lopullisesti tämä raja vahvistettaisiin rauhankonferenssissa.

TRUMAN: Herra Byrnes sai vasta tänään Puolan hallituksen lausunnon. Emme ole ehtineet kunnolla tutustua siihen.»

Hankausta ei tietenkään aiheuttanut se, ettei USA:n valtuuskunta ollut ehtinyt tutkia puolalaisten ehdotuksia. Truman ei välittänyt näistä ehdotuksista lainkaan. Hän tavoitteli muuta: hän tahtoi osoittaa Amerikan »kovuutta» Neuvostoliittoa kohtaan. Nyt hän oli jo valmis poikkeamaan aiemmin solmitusta sopimuksesta ja näyttämään, ettei hän tahdo ottaa varteen kenenkään mielipidettä, ellei se miellytä Amerikkaa. Hän ei tosin ollut vielä paljastanut äkillisen tinkimättömyytensä syytä. Truman tunsi silti uuden aseen voiman valavan häneen varmuutta ja nautti ennalta siitä hetkestä, jolloin hän voi iskeä uutisellaan Neuvostoliiton edustajiin.

Neuvostoliiton valtuuskunta huomasi tietysti presidentin »kovuuden». Se ei kuitenkaan ollut millänsäkään, vaan selitti rauhallisesti kantaansa.

»STALIN: Ehdotamme vain sitä, että lausuisimme ilmi mielipiteemme Puolan hallituksen tekemästä rajaehdotuksesta. Ei ole väliä, lausummeko mielipiteemme tänään tai huomenna.

Siitä taas, että olemme myöntäneet puolalaisille miehitysalueen ilman liittolaishallitusten suostumusta, sanottakoon, että kysymys on asetettu epätarkasti. Amerikan hallitus samoin kuin Britannian hallitus on useassa nootissaan kehottanut meitä sulkemaan puolalaishallinnon ulottumisen länsialueille siihen asti, kun Puolan länsirajaa koskeva kysymys tulee lopullisesti ratkaistuksi. Emme voineet tehdä sitä siksi, että saksalainen väestö siirtyi perääntyvien saksalaisten sotaväenosastojen mukana länteen. Puolalaisväestö liikkui puolestaan myös länteen. Armeijallemme oli tarpeen, että sen selustassa miehittämällään alueella olisi olemassa paikallinen hallinto. Armeijamme ei voi samanaikaisesti perustaa

hallintoelimiä selustassa, käydä taisteluja ja puhdistaa alueita vihollisista. Se ei ole tottunut sellaiseen.

Tähän tapaan vastasimme silloin amerikkalaisille ja englantilaisille ystävillemme. Myönnyimme siihen, kun tiesimme Puolan saavan aluelisäystä lännestä. En tiedä, miten yhteistä asiaamme saattaisi vahingoittaa se, että puolalaiset järjestävät hallintonsa alueella, joka muutenkin jää Puolalle. --»

Presidentti Truman vaistosi nähtävästi menneensä liian pitkälle. Joka tapauksessa hän lievensi sävyään. Hän kiirehti kytkemään käsiteltävään ongelmaan sotakorvauksia koskevan kysymyksen ja kuvaili asian niin, että puolalaishallinnon pystyttäminen mainituille alueille hankaloittaa Saksaa maksamasta sotakorvausta.

»TRUMAN: En vastusta lainkaan Puolan tulevaa rajaa koskevaa mielipidettä. Mutta olemme sopineet, että Saksan kaikkien osien on oltava neljän vallan valvonnassa. Niinpä tulee hyvin vaikea päästä oikeudenmukaiseen päätökseen sotakorvauksista, jos Saksan tärkeät osat ovat neljään valtaan kuulumattoman valtion miehittämiä.

STALIN: Mikä teitä sotakorvauksissa pelottaa? Me voimme kieltäytyä vaatimasta korvausta näiltä alueilta, jos tahdotte.

TRUMAN: Me emme aio saada sitä.

STALIN: Mitä noihin länsialueisiin tulee, niistä ei ollut mitään päätöstä. Kyse on vain Krimin päätöksen tulkinnasta. Länsirajasta ei tehty mitään päätöksiä, kysymys siitä jäi auki. Oli pelkkä lupaus laajentaa Puolan alueita lännessä ja pohjoisessa.

CHURCHILL: Minulla olisi melkoisesti sanottavaa Puolan länsirajasta, mutta käsittääkseni ei vielä ole koittanut sopiva aika.»

Truman takertui Churchillin huomautukseen vetoakseen taas rauhankonferenssiin. Hän sanoi, että tulevien rajojen pyykittäminen kuuluu rauhankonferenssille.

Stalin toisti puolestaan, että Puolan länsialueilla on hyvin vaikea palauttaa voimaan saksalaishallinto, sillä kaikki ovat paenneet.

»TRUMAN: Jos neuvostohallitus haluaa saada apua saksalaisen hallinnon palauttamiseksi noille alueille, voitaisiin tätä kysymystä käsitellä.»

Näytti siltä, että Truman on valmis ottamaan esille jopa paenneen saksalaisväestön palauttamisen niille alueille, jotka kuului aiemmin tehdyn sopimuksen mukaan siirtää Puolalle. Presidentin huomautus jäi vaille vastausta.

»STALIN: Katsantokantamme, venäläisten katsantokanta sodan aikana, vihollisalueita vallatessamme, oli seuraava. Armeja käy taistelua, etenee eikä sillä ole muuta huolta kuin voittaa taistelu. Voidakseen edetä armeija tarvitsee kuitenkin rauhallisen selustan. Se ei voi taistella vihollista vastaan rintamalla ja samaan aikaan selustassa. Armeija taistelee hyvin, jos selusta on rauhallinen ja jos selusta tukee ja auttaa sitä. Kuvitelkaa tilannetta, kun saksalainen väestö joko pakenee perääntyvien joukkojensa mukana tai ampuu joukkojamme selkään. Puolalainen väestö taas seuraa meidän joukkojamme. Tuossa tilanteessa armeijamme haluaa luonnollisesti tukeutua selustassa myötätuntoiseen ja auttavaiseen hallintoon. Siinä on koko asia.

TRUMAN: Ymmärrän ja olen samaa mieltä.

STALIN: Muuta ulospääsyä ei ollut. Tämä ei tietenkään merkitse, että minä määrään itse rajan. Ellette hyväksy Puolan hallituksen ehdottamaa linjaa, kysymys jää avoimeksi. Siinä kaikki.

CHURCHILL: Voidaanko tämä kysymys jättää ratkaisematta?

STALIN: Se täytyy ratkaista joskus.»

Stalin torjui länsijohtajien rynnäkön, ja Churchill päätti kiertää asiaa toiselta puolen. Pääministeri otti puheeksi voitetun Saksan väestön elintarvikehuollon kytkeäkseen sen taas länsirajan ongelmaan.

»CHURCHILL: On vielä hyvin tärkeä kysymys elintarvikkeiden toimituksista, sillä pääasiassa noilta alueilta käsin toimitetaan elintarvikkeita saksalaiselle väestölle.

STALIN: Kuka sitten käy siellä tekemään työtä, kasvattamaan viljaa? Puolalaisten lisäksi siellä ei ole muita työntekijöitä.

TRUMAN: Saatamme päästä sopimukseen. Luulen että tarkastelemamme ja meitä askarruttava kysymys huipentuu olemukseltaan siihen, mikä hallinto tulee olemaan noilla alueilla. Meitä kiinnostaa sekin, tulevatko nuo alueet olemaan miehityskaudella osa Saksaa vai osa Puolaa. Kysymys on

seuraava. Meillä on miehitysalue, Ranskalla on miehitysalue, miehitysalue on englantilaisilla ja Neuvostoliitolla. Haluaisin tietää, kuuluvatko kyseiset alueet Neuvostoliiton miehitysalueeseen. Luulen että määräaikana pääsemme sopimukseen Puolan tulevista rajoista, mutta nyt minua kiinnostaa kysymys noista alueista miehityskaudella.

STALIN: Papereilla ne ovat toistaiseksi saksalaisia alueita, todellisuudessa taas puolalaisia alueita.

TRUMAN: Mitä tapahtui paikalliselle väestölle? Sitähän taisi olla kolmisen miljoonaa?

STALIN: Väestö on paennut.

CHURCHILL: Näin ollen sen täytyy saada ruokaa niiltä alueilta joille se on siirtynyt, ellei näitä saksalaisten jättämiä alueita anneta Saksalle elleivätkä ne tule olemaan Saksan hallinnossa. Ymmärtääkseni neuvostohallituksen kannattama Puolan hallituksen suunnitelma edellyttää vuoden 1937 Saksan viljelysmaiden neljäsosan riistämistä siltä.

Mitä väestöön tulee, niin osoittautuu, että kolme tai neljä miljoonaa puolalaista siirretään itäalueilta länsialueille. Ennen sotaa Saksan kyseisten alueiden väestöä oli venäläisten tietojen mukaan kahdeksan ja neljännes miljoonaa. Näin ollen valtavan ihmispaljouden siirtämiseen liittyviä vaikeuksia tulee raskauttamaan Saksan muille osille lankeava suhteeton taakka. Elintarvikeongelma ei tule kuitenkaan ratkaistuksi.»

Truman kiersi myös Puolan länsirajan ongelmaa toiselta puolen. Hän tavallaan pohdiskeli ääneen: »Ranska tahtoo saada Saarin ja Ruhrin, ja jos annamme Ranskalle Saarin ja Ruhrin, mitä Saksasta jää jäljelle?

STALIN: Sitä koskevaa päätöstä ei ole, mutta Puolan länsirajasta on olemassa päätös, että Puola saa aluelisäystä pohjoisessa ja lännessä ––.

CHURCHILL: ––Puhuimme rajasta ja nyt siirryimme tarkastelemaan Saksan elintarvikehuoltoa. Mainitsin siitä siksi, että rajakysymys tuottaa meille suuria hankaluuksia eräitä muita kysymyksiä ratkaistaessa ––.

STALIN: Saksa ei ole sittenkään tullut eikä tule toimeen ilman viljan tuontia.

CHURCHILL: Ei tietenkään. Mutta se ei pysty ruokkimaan itseään semminkään kun siltä riistetään itäiset alueet.

STALIN: Ostakoon viljaa Puolalta.

CHURCHILL: Emme pidä noita alueita Puolalle kuuluvina.

STALIN: Siellä asuvat puolalaiset. He ovat viljelleet pellot. Me emme voi vaatia puolalaisia viljelemään peltoja ja antamaan viljan saksalaisille.»

Truman tahtoi uudestaan keinotella Neuvostoliiton oikeudenmukaisella pyrkimyksellä saada Saksalta sotakorvausta natsihyökkäyksen tuottamista valtavista menetyksistä ja hajotuksista. Aivan kuin myönnyttyään kiista-alueiden siirtämiseen puolalaisten hallintaan hän asetti kyseenalaiseksi sotakorvaustoimitusten mahdollisuuden.

»TRUMAN: Se on näemmä tapahtunut tosiasia, että melkoinen osa Saksasta on luovutettu Puolalle miehitystä varten. Mitä sitten jää sotakorvausten varalle? Meilläkään USA:ssa ei riitä hiiltä. Siitä huolimatta lähetämme tänä vuonna Eurooppaan kuusi ja puoli miljoonaa tonnia kivihiiltä. Minä luulen, että Saksan tämä osa, nimittäin kivihiilialueet, olisi katsottava Saksalle kuuluviksi niin sotakorvausten kuin elintarvikehuollonkin kohdalta. Luulen ettei puolalaisilla ole oikeutta ottaa haltuunsa Saksan tuota osaa. Käsittelemme nyt Puolan tulevia rajoja. Mutta mielestäni emme voi täällä ratkaista tätä kysymystä, vaan se pitää siirtää rauhankonferenssille.»

Näin sanottuaan Truman palautti osapuolet lähtöpisteeseen. Trumanin hyökkäys osui pieleen. Neuvostoliiton valtuuskunta piti vakaasti päänsä ja puolusti periaatteellista asennettaan. Istunnon lopussa Truman yritti vielä kerran sitoa sotakorvausten ongelman Saksan itäisten alueiden siirtämiseen Puolalle. Hän sanoi:

»Haluan sanoa avoimesti, mitä ajattelen tästä kysymyksestä. Minä en voi suostua vuoden 1937 Saksan itäosan poisottamiseen sotakorvausten sekä koko Saksan väestön elintarvikehuollon ja kivihiilitoimitusten vuoksi.»

Tämä väittämä vihjasi läpinäkyvästi siihen, että USA saattaa vaatia maksuksi Puolan aluelisäyksestä itse asiassa sitä, että luovutaan perimästä sotakorvausta Saksalta. Siinä tapauksessa voitaisiin Washingtonin mielestä säilyttää koskemattomana Ruhrin tuotannolliset voimavarat ja käyttää niitä Yhdysvaltojen etujen mukaisesti. Presidentin uhkailu ei silti tehonnut Neuvostoliiton edustajiin.

Kärsivällisen ja vakuuttavan perustelun avulla Neuvostoliiton valtuuskunta taivutti viimein länsivaltojen edustajat kutsumaan Varsovan hallituksen edustajia Potsdamiin.

Puolan hallituksen valtuuskuntaa johti Boleslaw Bierut. Amerikkalaiset ja englantilaiset toimihenkilöt kävivät hänen kanssaan vakavia ja yksityiskohtaisia keskusteluja. Puolalaiset perustelivat juurta jaksain länsirajaa koskevan asenteensa. Rajan tuli kulkea Itämereltä etelään hieman Swinemündea lännempänä, erottaa Stettin Puolalle, kulkea edelleen Oderia ja Glatzer Neisseä pitkin Tšekkoslovakian rajaan saakka. Länsivaltojen valtuuskunnat eivät kuitenkaan tahtoneet hyväksyä tätä rajalinjaa, vaan yrittivät tarkistaa Teheranissa ja Jaltassa tehtyjä päätöksiä. Esitän katkelmia pöytäkirjasta:

»TRUMAN: Eilen ehdotettiin, että jatketaan tänään keskustelua Puolan länsirajasta.

STALIN: Hyvä on.

TRUMAN: Muistan herra Churchillillä ollen lisäehdotus.

CHURCHILL: Minulla ei ole mitään lisättävää. Kävin keskusteluja Puolan valtuuskunnan kanssa ja tänään aamulla sain tavata herra Bierutin. Eilen Puolan valtuuskunnan kanssa keskusteli herra Eden. -- Minä luulen tämän kysymyksen liittyvän sotakorvauksia ja Saksan miehitystä neljän vallan voimin koskeviin kysymyksiin.

TRUMAN: Pidän oikeana herra Churchillin huomautusta. Byrnes on myös tavannut Puolan valtuuskuntaa ja aikoo tavata vielä kerran. Sallikaa esittää ehdotus menettelytavasta. Koska herra Byrnesin ja herra Edenin keskustelut jatkuvat, luulen olevan hyödyksi lykätä keskustelumme perjantaihin.

STALIN: Olkoon niin.»

Amerikan ja Englannin edustajat yrittivät siis kytkeä Puolan länsirajaa koskevan kysymyksen sotakorvauksiin ja miehitysalueisiin.

Puolan kysymyksen käsittely jatkui vasta sen tauon jälkeen, jonka aiheutti Churchillin ja Attleen käynti Lontoossa.

Jatkokäsittelyssä länsivaltojen valtuuskunnat kytkivät rajakysymyksen paitsi sotakorvauksiin myös uusien jäsenten hyväksymiseen Yhdistyneisiin kansakuntiin. Vaatiessaan hyväksymään Italian YK:n jäseneksi länsivallat kiersivät Bulgarian, Unkarin ja Romanian jäsenyyden tarkastelua. Vaikka näiden kysymysten kesken ei ollut mitään yhteyttä, mitä Neuvostoliiton valtuuskunta tähdensi, Byrnes ja Ison-Britannian uusi ulkoministeri Bevin ilmoittivat taipuvansa myönnytykseen Puolan länsirajan suhteen vain sikäli kuin päästään samalla sopimukseen kahdesta muusta kysymyksestä. Loppujen lopuksi kaikista kolmesta kysymyksestä saatiin aikaan sopimus. Puolan rajakysymyskin ratkaistiin maan hallituksen antaman lausunnon mukaan. Yhdysvallat ja Englanti eivät onnistuneet tarkistamaan aiemmin tehtyjä periaatteellisia päätöksiä.

Muita keskusteluja

Tyrkyttäessään katsantokantaansa Puna-armeijan vapauttamien maiden suhteen länsivaltojen edustajat yrittivät monella tavalla syrjäyttää Neuvostoliiton niiden alueiden ja valtioiden ongelmien ratkaisusta, jotka USA:n ja Englannin joukot olivat miehittäneet. Esimerkkinä mainittakoon Italian ongelmien käsittely.

Suuret italialaiset joukko-osastot toimivat tunnetusti neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla. Ne etenivät Volgalle asti ja osallistuivat neuvostoalueiden rosvoamiseen. Siksi Neuvostoliitto piti tarkasti silmällä Italian ongelmien kehityskulkua. Sitä kiinnostivat ennen muuta Italialta perittävät sotakorvaukset ja Italian entisten siirtomaiden kohtalo. Jo heti saksalaisten antautumisen jälkeen Italiassa amerikkalaiset ja englantilaiset sotilasviranomaiset yrittivät ratkaista kaikki kysymykset liittoutuneiden valvontakomission selän takana. Konferenssin aikana samoja ponnistuksia jatkettiin ylemmällä tasolla. Varsin kuvaava oli Potsdamissa valvontaongelmasta käyty keskustelu. Se sai alkunsa siitä, että Neuvostoliitto otti käsiteltäväksi Italian siirtomaa-alueiden kohtalon Afrikassa ja Välimerellä. Lainattakoon virallista pöytäkirjaa:

»CHURCHILL: Voidaan tietenkin vaihtaa mielipiteitä mistä kysymyksestä tahansa, mutta jos osoittautuu, että osapuolten katsomukset ovat erilaisia, niin tulos on vain se,

että pidettiin miellyttävä keskustelu. Minusta tuntuu, että mandaattien ongelma ratkaistiin San Franciscossa -- , ja siinä kaikki. Koska valvontaongelma on kansainvälisen järjestön toimivallassa, pidän epäsuotavana vaihtaa täällä mielipiteitä tästä kysymyksestä --.

STALIN: Lehdistöstä tiedetään esimerkiksi, että puhuessaan Englannin parlamentissa herra Eden väitti Italian menettäneen ainiaaksi siirtomaansa. Kuka sen on päättänyt? Jos Italia on menettänyt, niin kuka on saanut ne? (Naurua.)

CHURCHILL: Voin vastata tähän. Sinnikkäiden ponnistusten, suurten menetysten ja erinomaisten voittojen hinnalla Britannian armeija on yksinään vallannut nämä siirtomaat.

STALIN: Ja Berliinin valtasi Puna-armeija. (Naurua.)

CHURCHILL: Haluaisin lopettaa sanomani. -- Tarkoitan seuraavia Italian siirtomaita: Italian Somaliaa, Eritreaa, Kyrenaikaa ja Tripolia. Valtasimme ne yksin hyvin vaikeissa oloissa --.

Sanon nyt Edenin parlamentissa antamasta lausunnosta siitä, että Italia on menettänyt siirtomaansa. -- Se ei sulje pois käsittelyä valmisteltaessa rauhansopimusta Italian kanssa. Voidaan pohtia, pitääkö palauttaa Italialle osa sen entisiä siirtomaita. En kannata tällaista ehdotusta, mutta me emme vastusta käsittelyä. -- Tätä nykyä kaikki nämä siirtomaat ovat hallussamme. Kuka haluaa omistaa niitä? Onko tämän pöydän ääressä halukkaita saamaan nämä siirtomaat? Sellaisten sopisi esittää vaatimuksensa.

TRUMAN: Me emme tarvitse niitä. Meillä on kylliksi köyhiä italialaisia, joita täytyy ruokkia.

CHURCHILL: Olemme miettineet sitä, sopisivatko jotkut näistä siirtomaista juutalaisten asutettaviksi. Katsomme kuitenkin, ettei juutalaisten olisi mukava asua niissä.

Meillä on tietenkin suuria etuja Välimerellä ja mikä tahansa status quon muuttaminen tällä alueella panisi meidät harkitsemaan tilannetta pitkään ja huolellisesti.

Emme ymmärrä täysin selvästi, mitä venäläiset liittolaisemme tahtovat.»

Kysymys siirrettiin lopulta kolmen ulkoministerin tarkasteltavaksi. Riippumatta siitä, että noiden alueiden kehitys poikkesi jyrkästi Churchillin toiveista, on mielenkiintoista

todeta hänen yrityksensä välttää entisen fasistisen akselimaan siirtomaiden valvomisen käsittelyä liittolaisen kanssa. Hän pyrki vanhan »valtakunnanrakentajan» ottein määräämään saaliista valloittajan oikeudella piittaamatta lainkaan siirtomaiden kantaväestön eduista, niin kuin ne olisivat olleet asumattomia alueita.

Konferenssissa käytiin useita teräväsanaisia kiistoja monista kysymyksistä. Keskustelut ja mielipiteidenvaihdot saivat kuitenkin aikaan positiivisia ratkaisuja. Potsdamin konferenssissa sovittujen ja vahvistettujen asiakirjojen luettelo osoittaa käsittelyn kattaneen hyvin laajan ongelmapiirin. Hyväksytyillä päätöksillä saattoi olla suuri vaikutus kansainvälisen tilanteen kehitykseen. Konferenssissa muodostettiin ulkoministerineuvosto, muotoiltiin Saksan kohtelemisen poliittiset ja taloudelliset periaatteet valvontakauden alussa, sovittiin Saksalta perittävistä sotakorvauksista, Saksan sota- ja kauppalaivastosta, Königsbergin ja sen lähialueiden siirtämisestä Neuvostoliitolle ja sotarikollisten saattamisesta syytteeseen. Laadittiin ja hyväksyttiin Itävaltaa ja Puolaa koskevat lausunnot sekä lausunnot rauhansopimusten solmimisesta, uusien jäsenten hyväksymisestä Yhdistyneisiin kansakuntiin, huoltohallintoalueista yms. Konferenssin tuloksia selostavassa virallisessa tiedonannossa sanottiin, että konferenssi lujitti kolmen hallituksen välisiä yhteyksiä sekä avarsi niiden yhteistoiminnan ja keskinäisen ymmärryksen puitteita. Siinä julistettiin, että kolmen vallan hallitukset ja kansat turvaavat yhdessä muiden Yhdistyneiden kansakuntien kanssa oikeudenmukaisen ja kestävän rauhan.

Potsdamin konferenssin päätösten merkittävyyttä tuskin voidaan yliarvioida. Lukiessa monen vuoden kuluttua länsivaltojen edustajien puheenvuoroja syntyy väkisinkin vaikutelma, että he täyttivät epämiellyttävää tehtävää, jonka he olivat saaneet perinnöksi heille vieraasta ja menneisyyteen loitonneesta sodanaikaisesta yhteistoiminnasta Neuvostoliiton kanssa. He aivan kuin kiirehtivät vetämään ristin tämän perinnön ylle.

Päättäessään Potsdamin konferenssia presidentti Truman sanoi: »Seuraavaan tapaamiseen, joka tapahtuu toivottavasti pian.» Hän ajatteli kuitenkin muuta. Matkustaessaan Augusta-risteilijällä sodan tuhoamasta Euroopasta »kukoistavaan» Amerikkaan, joka oli jo pudottanut atomipommin Hiroshimaan, Truman pohti Byrnesin sanojen mukaan näin: »Potsdamin koe saattoi minut päätökseen, etten päästä venäläisiä osallistumaan millään tavalla Japanin valvontaan. -- Voima on ainoa, mitä venäläiset ymmärtävät.»

Yhdysvalloissa harkittiin, miten voitaisiin atomipommimonopolin tarjoamia etuisuuksia käyttää Neuvostoliittoa vastaan. Jotkut atomipommin rakentamiseen osallistuneet amerikkalaiset tiedemiehet kannustivat poliitikkojen »globaalista» yltiöpäisyyttä väittämällä, että vaikka venäläiset keksisivät ytimen salaisuudet parin kolmen lähivuoden aikana, he pystyvät rakentamaan reaalisen pommin aikaisintaan kuuden seitsemän vuoden kuluttua. Byrnes kirjoitti silloin: »Ketään ei näyttänyt huolettavan kovasti tämä näköala, sillä oli ilmiselvää, että meidän on seitsemässä vuodessa edettävä kauas Neuvostoista tuolla alalla.» USA:n ulkoministeri teki tästä kauaskantoisia johtopäätöksiä: »Ensin meillä oli vain vitsa eikä nuija. -- Sotilaallisen voimamme kasvaessa pystyimme osoittamaan kovuutta suhteessa Neuvostoliiton hallitukseen.»

Presidentin mukana Augusta-risteilijällä konferenssista Amerikkaan palanneet diplomaatit kävivät vilkkaita keskusteluja ulkopolitiikan tulevasta linjasta. »Ymmärsimme mahdolliseksi selkkauksen Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välillä ja olimme syvästi huolissamme siitä. Puhuimme atomipommista ja siitä, miten voisimme käyttää sen antamaa turvallisuudentuntoa ja voimaa suhteissamme Neuvostoliittoon. Totesimme, ettei Neuvostoliitto reagoi mihinkään muuhun paitsi toimiin, jotka saattavat uhata neuvostomaata tai neuvostojärjestelmää. Tarkastelimme askelia, joita saatoimme ottaa, alkaen suorasta uhkavaatimuksesta, että neuvostot pysyisivät rajojensa sisällä ja eriasteiseen painostukseen saakka», Bohlen muisteli. Tämä katkelma kuvaa vilpittömästi USA:n ulkopolitiikan ruorimiesten ajatuksenkulkua. Juuri tuollaisten ajatusten vallassa USA:n valtuuskunta palasi Augustalla tapaamisesta äskeisen liittolaisensa kanssa. Lyhyen ajan kuluttua nämä ajatukset muotoutuivat sotaiseksi neuvostovastaisuudeksi. Kun syyskuussa 1945 Lontooseen kokoontui Potsdamin konferenssin päätösten mukaisesti ulkoministerineuvoston täysistunto, oli länsivaltojen ulkopolitiikan linja kääntynyt jo lopullisesti vastakkaiseen suuntaan. Silloin USA:n ulkopolitiikan suunnistamiseen tuli mukaan »kylmän sodan» ritari John Foster Dulles. Hän kuvasi Lontoon täysistunnon ilmapiiriä näin: »Tuolloin syntyi sodanjälkeinen politiikkamme 'ei mitään sovittelua' (ts. ei mitään yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa. – *V. B.*). Kokonaisuudessaan sitä noudatettiin tarkasti. -- Toimillamme Lontoon tapaamisessa oli tärkeät seuraukset. Ne merkitsivät kokonaisen aikakauden loppua, Teheranin, Jaltan ja Potsdamin aikakauden loppua. -- Se että olin Lontoossa yhdessä ulkoministeri Byrnesin kanssa puolueeni vahvaan tukeen nojautuvana republikaanina, antoi minulle mahdollisuuden näytellä tärkeää osaa kohtalokkaassa päätöksessä tehdä loppu venäläisten kanssa sopimuksia tavoittelevasta politiikasta.» Dullesia tuskin voidaan syyttää pöyhkeilystä tai roolinsa liioittelusta. Hän antoi tosiaankin melkoisen panoksen kansainvälisen jännitystilan kiristämiseen.

Puhuessaan neuvostokansan Suuressa isänmaallisessa sodassa saavuttaman voiton 30-vuotispäivälle omistetussa juhlakokouksessa NKP:n Keskuskomitean pääsihteeri Brežnev sanoi: »Tuskin ehti savu hälvetä taistelukentiltä, kun törmäsimme 'kylmään sotaan', jonka imperialismin hyökkäävimmät piirit olivat panneet vireille. Ryöpyttämällä sosialistisia maita vastaan valhetta ja provokaatioita, yrittämällä atomipommikiristystä ja taloudellista saartoa imperialismin johtajat toivoivat taloutemme sodan aiheuttaman väliaikaisen heikkenemisen kannustamina voivansa ehkäistä sosialismin voimistumisen ja estää sen vaikutusvaltaa kasvamasta maailmassa.

Mutta 'kylmän sodan' virittäneet taantumusvoimat erehtyivät laskelmissaan. Ne eivät onnistuneet nitistämään sosialismia eivätkä heikentämään sitä.»

Imperialismin ruorimiehet erehtyivät pahasti luullessaan atomipommimonopolin avanneen heille leveän ja esteettö-

män tien kohti Amerikan maailmanherruuden pystyttämistä. Neuvostoliitto rakensi nopeasti omat ydinaseensa, jotka samoin kuin sosialistisen ystävyysliiton vahvistuminen ja monet muut tekijät ovat perin juurin muuttaneet maailman tilannetta. Yritettyään monien vuosien mittaan turhaan tyrkyttää maailmalle tahtoaan USA:n hallituspiirit joutuivat luovuttamaan kestämättömiksi osoittautuneet opit arkistoon.

Potsdamin konferenssin päätökset olisivat hyvinkin voineet laskea pohjan kolmen liittolaisvallan hedelmälliselle sodanjälkeiselle yhteistoiminnalle. Niiden kehitystiet erkanivat kuitenkin toisaalle. Vain harvat päätökset pantiin täytäntöön heti konferenssin jälkeen. Sittenkin kiistaton totuus on se, että tämä konferenssi yhtä hyvin kuin liittoutuneiden muutkin tärkeät neuvottelut osoitti käytännöllisesti mahdolliseksi, että erilaista yhteiskuntajärjestelmää edustavat valtiot voivat harjoittaa tuloksellista yhteistoimintaa politiikan alalla myös rauhan aikana.

LIITTOUTUMAN OPETUKSIA

Kahden järjestelmän välisen yhteistoiminnan kokemusta

Edelliset luvut tutustivat lukijan Hitlerin-vastaisen liittoutuman synty- ja hajoamisvaiheiden erillisiin tapahtumiin. Esittämäni tosiasiat näyttävät, millaisiin vaikeuksiin sodanaikaisen liiton jäsenet törmäsivät, miten suuresti eriäviä asenteita ne puolustivat toisinaan ja miten vaivalloisesti tilanteen muutosten esiin nostamat kysymykset ratkesivat. Samalla korostettakoon, että liittoutuman olemassaolon mahdollisti sen jäsenvaltojen vaihteleva mutta pysyvä sopu.

Liittoutuman muodostaneiden valtioiden yhteiskuntajärjestelmän periaatteellinen erilaisuus vaikutti tietenkin liittolaisten keskinäisiin suhteisiin sekä sodan aikana että sen jälkeen. Neuvostokansan fasistista Saksaa vastaan käymänsä Suuren isänmaallisen sodan alkuvaiheissa muotoutunut liittoutuma merkitsi neuvostodiplomatian suurta saavutusta, joka olennoi sosialistisen valtion leniniläisen ulkopoliittisen linjan voittoa. Länsivaltojen taantumusvoimat uhrasivat paljon voimia yrityksiin eristää Neuvostoliitto, riistää siltä ystävät

ja liittolaiset ja pakottaa se taistelemaan yksin hampaisiin asti aseistautuneen hyökkääjän torjumiseksi. Juuri tällainen salainen tarkoitusperä oli porvarillisen demokratian hallitusten 1930-luvulla ajamalla Hitlerin ja Mussolinin »sovittelupolitiikalla».

Nykyäänkin länsimaissa oudoksutaan vielä, miten Hitler onnistui vetämään nenästä Lontoon, Pariisin ja Washingtonin kokeneita poliitikkoja? Miksi Englanti, Ranska ja Yhdysvallat eivät ottaneet kuuleviin korviin neuvostohallituksen kehotuksia nitistää natsien seikkailut jo idussaan? Miksi länsivallat torjuivat Neuvostoliiton ehdottaman suunnitelman yhteisen turvallisuusjärjestelmän perustamiseksi? Miksi Lontoo enempää kuin Pariisikaan ei vastustanut Hitler-Saksan lähes laukauksitta suorittamia röyhkeitä aluevaltauksia Euroopassa, vaikka Saksa oli silloin näitä maita paljon heikompi? Miksi Hitler saavutti tavoitteensa niin hämmästyttävän helposti? Tosiaankin, miksi?

Näihin kysymyksiin on yksi vastaus: länsimaiden silloiset vallanpitäjät olivat valmiita lupaamaan Hitlerin tehdä vaikka mitä, kunhan hän täyttäisi Mein Kampfissa julistamansa »historiallisen tehtävän»: hävittäisi bolševismin.

Maailman taantumusvoimien monivuotinen ponnistelu silloin ainoan sosialistisen valtion hävittämiseksi ja kapitalismin jakamattoman herruuden palauttamiseksi huipentui Hitlerin retkeksi Neuvostoliittoa vastaan. Tämä retki oli vanhan järjestelmän epätoivoinen yritys pysäyttää historian kulku ja yhteiskunnallinen edistys. Mitä kaikkea imperialistit yrittivätkään oikaistakseen sosialismin syntyyn johtaneen »historian virheen», ehkäistäkseen marxismi-leninismin aatteiden leviämisen ja säilyttääkseen kapitalistisen riiston. Neljätoista valtaa hyökkäsivät nuorta Neuvostotasavaltaa vastaan, muodostettiin sosialistisen vallankumouksen aatteiden leviämistä Länsi-Eurooppaan estävä »puskurivyöhyke», yllytettiin Neuvostoliiton kimppuun kiinalaisia militaristeja ja japanilaisia samuraita ja viimein porvarilliset poliitikot sallivat Hitler-Saksan varttua siinä toivossa, että siitä tulisi keskeisin iskunyrkki bolševismia vastaan.

Lontoossa ja Pariisissa ei huolittu vaivata päätä kansainvälisellä turvallisuusjärjestelmällä eikä sillä, minkä panoksen saattoi Neuvostoliitto antaa sen perustamiseen. Länsivalto-

jen kadehdittava tyyneys Hitlerin rikkoessa törkeästi kansainvälisiä sopimuksia vastaan, länsipoliitikkojen toimettomuus Itävallan anastamisen päivinä ja heidän petturuutensa Tšekkoslovakiassa ja Münchenissä – tällaista ennakkoa Hitler sai lupauksistaan kohdistaa natsien hyökkäys itään päin, Neuvostoliittoa vastaan. Hyökkääjän »sovittelupolitiikka» kääntyi lopulta sen alullepanijoita vastaan. Fasististen anastajien valloitushalu paisui niin pahasti, että länsivallat joutuivat kuolemanvaaraan. Neuvostokansan sitkeä vastarinta hyökkäykselle ja neuvostodiplomatian johdonmukaiset ponnistukset saivat aikaan Hitlerin-vastaisen liittoutuman.

Kolmen suuren vallan sotilasliiton perustamiseen myötävaikuttivat Yhdysvalloissa ja Englannissa tapahtuneet prosessit. Ne voimat, jotka ymmärsivät neuvostokansan hyökkääjän torjumiseksi käymän taistelun puolustavan samalla noiden maiden kansallista riippumattomuutta, vapautta ja olemassaolo-oikeutta, erottuivat yhä jyrkemmin taantumuspiireistä, jotka kiistivät yleensä yhteistoiminnan Neuvostoliiton kanssa. Hitlerin kanssa solmittavan sopimuksen vaikutusvaltaisia puolustajia oli silloin paljon USA:ssa ja Englannissa. Juuri heidän kannatukseensa perusti laskelmansa führerin apulainen Rudolf Hess suorittaessaan sensaatiomaista lentomatkaa Britannian saarille toukokuussa 1941.

Lontoon ja Washingtonin hallituksessa pääsivät lopulta voitolle tilannetta muita realistisemmin arvioineet poliitikot. Niinpä Yhdysvalloista ja Englannista tuli Neuvostoliiton sotaliittolaisia. Kapitalistien suunnitelmat panna toimeen ristiretki bolševismia vastaan valuivat hiekkaan. Liittoutuneiden yhteistoimet lähensivät voittoa fasistisista akselimaista.

Rauhanomaisen rinnakkainolon näköaloja

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina on kirjoitettu lukemattomia tutkimuksia, joissa sen tapahtumia on kuvattu totuudellisesti ja väliin myös tahallisen valheellisesti. Monet kirjoittajat ovat tarkastelleet sodanjälkeisiä vuosia. He yrittävät vastata sellaiseenkin perusluonteiseen kysymykseen, oliko suurvaltojen keskinäisten suhteiden jyrkkä poikkeaminen liittolaissovusta sodan jälkeen kiertämätön?

Vastausta etsittäessä on tärkeää varoa puhtaasti tunnepohjaista asennoitumista. Liittolaisten kesken sodanaikaiset suhteet eivät tietenkään voineet säilyä muuttumattomina sodan jälkeen. Eikä syynä niiden muuttumiseen ollut yksistään se, että liittolaisten hyvätkin välit ovat heidän päästyään voitolle tavallisesti katkenneet. Natsienvastainen liittoutuma oli kuitenkin monimutkaisempi: siinä törmäsivät yhteen erilaisiin yhteiskuntajärjestelmiin kuuluvien valtioiden edut ja erilaiset luokkakannat. Sitä paitsi sota sai aikaan maailmanlaajuisia muutoksia, joihin sosialistiset ja kapitalistiset valtiot suhtautuivat aivan vastakkaisella tavalla.

Voivatko Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen väliset suhteet kehittyä molemmalle puolelle edullisesti? Sodanaikaisen Hitlerin-vastaisen liittoutuman pääkumppaneiden Neuvostoliiton ja USA:n väliset ideologiset eroavuudet ovat pysyneet ennallaan. Niin ikään eri tavalla kaksi valtiota suhtautuvat nykyajan yhteiskunnallisiin ja poliittisiin ilmiöihin. Leninin muotoilemia rauhanomaisen rinnakkainolon periaatteita ohjeenaan pitävä Neuvostoliitto ei kuitenkaan katso erilaisuuden sulkevan pois keskinäisesti edullisen yhteistoiminnan mahdollisuutta. Ideologiset ja poliittiset eroavuudet olivat olemassa toisen maailmansodan aikanakin, mutta ne eivät estäneet Neuvostoliittoa ja USA:ta harjoittamasta yhteistoimintaa taistelussa yhteistä vihollista vastaan.

Tätä nykyä Neuvostoliitolla ja Yhdysvalloilla ei ole yhteistä vihollista sanan suorassa merkityksessä. Niitä molempia samoin kuin maailman kaikkia kansoja uhkaa kuitenkin uuden maailmansodan syttymisen vaara. Uusi sota tulee väistämättä olemaan ydinsota eikä sen vaara ole suinkaan abstraktinen. Sodan puhkeamisen uhkaa ovat maailmansodan jälkeisellä kaudella lisänneet vakavat alueelliset selkkaukset eri puolilla maailmaa. Suistuihan ihmiskunta maailmansotaan myös alueellisten selkkausten kautta (Abessinia, Mantšuria, Espanja ym.). Tämän vaaralle alttiin tien toistaminen johtaisi arvaamattomiin seurauksiin, sillä valtioiden hallussa on aikanamme tavattoman tuhovoimaisia aseita.

Suurta uhkaa rauhalle luo myös kilpavarustelu. Lisäksi on useita muita ongelmia, joiden ratkaisemisesta ovat kiinnostuneet niin Neuvostoliiton kuin Yhdysvaltojenkin kansat. Sellaisia ovat taloudellisten yhteyksien kehittäminen, tieteel-

lis-tekninen vaihto, luonnonympäristön suojelu ja monet muut.

Yhteiset huolet laskevat objektiivisen pohjan Neuvostoliiton ja USA:n välisten suhteiden normalisoinnille. USA:n arvovaltaiset hallituspiirit vastustavat kuitenkin tämänsuuntaista kehitystä.

Palattaessa Hitlerin-vastaisen liittoutuman opetuksiin ja suurten valtojen yhteistoiminnan kokemukseen toisen maailmansodan vuosina huomaa väkisinkin, että ne ovat merkityksekkäitä nykyäänkin. Historian tärkein opetus on se, että molempien puolien hyvä tahto, tervejärkinen ja realistinen asennoituminen nykyongelmiin mahdollistavat erilaisiin yhteiskuntajärjestelmiin kuuluvien valtioidemme välisen yhteistoiminnan yhdenvertaisuuden ja yhtäläisen turvallisuuden pohjalta.

LÄHTEITÄ

Adams, Henry. *Harry Hopkins. A Biography*, G. P. Putnam's Sons, New York 1977.

Bazna, Elyasa. *I Was Cicero*, Harpers & Row, New York 1962.

Bohlen, Charles E. *Witness to History: 1929–1969*, W. W. Norton and Co., New York 1973.

Burns, James MacGregor. *Roosevelt: the Soldier of Freedom*, Harcourt, Brace, Jovanovich, New York 1970.

Byrnes, James F. *All in One Lifetime*, Harper and Brothers, New York 1958.

Churchill, Winston S. *The Hinge of Fate*, Bantam Books, New York 1962.

Correspondence Between the Chairman of the Council of Ministers of the USSR and the Presidents of the USA and the Prime Ministers of Great Britain during the Great Patriotic War of 1941–1945, Vol. I, Progress-kustantamo, Moskova 1957.

Documents on American Foreign Relations, Vol. VI, World Peace Foundation, Boston 1945.

Documents on British Foreign Policy. 1919–1939, Third Series, Vol. 5, Her Majesty's Stationery Office, Lontoo 1952.

Documents on Polish-Soviet Relations, 1939–1945, Vol. II, Heinemann, Lontoo 1967.

Dulles, John Foster. *War and Peace*, The Macmillan Company, New York 1957.

Feis, Herbert. *Churchill, Roosevelt, Stalin. The War They Waged and the Peace They Sought*, Princeton University Press, Princeton 1957.

Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), 1945, Vol. 1, United States Government Printing Office, Washington 1960.

Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1942, Vol. 3, United States Government Printing Office, Washington 1961.

FRUS. Diplomatic Papers, 1941, Vol. I.

Grew, Joseph C. *Turbulent Era. A Diplomatic Record of Forty Years. 1904–1945*, Vol. II, Houghton Mifflin, Boston 1952.

Harriman, W. Averell and Elie Abel. *Special Envoy to Churchill and Stalin: 1941–1946*, Random House, New York 1975.

Hull, Cordell. *The Memoirs*, Vol. 2, Hodder and Stoughton, Lontoo 1948.

История Коммунистической партии Советского Союза, Moskova 1980.
Mee, Charles L., Jr. *Meeting at Potsdam*, Evans and Company, New York 1975.
Murphy, Robert Daniel. *Diplomat Among Warriors*, Doubleday, New York 1964.
Papen, Franz von. *Memoirs*, Andre Deutsch, Lontoo 1952.
Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence, E. P. Dutton and Co., Doc. N 279, New York 1975.
Roosevelt, Eleanor. *This I Remember*, Harper and Brothers, New York 1949.
Roosevelt, Elliott. *As He Saw It*, Greenwood Press, Westport, Conn. 1946.
Shirer, William L. *The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany*, Secker and Warburg, Lontoo 1960.
Stalin, J. *On the Great Patriotic War of the Soviet Union*, Foreign Languages Publishing House, Moskova 1944.
Штеменко, С. М. *Генеральный штаб в годы войны*, Moskova 1974.
The Teheran, Yalta and Potsdam Conferences. Documents, Progress-kustantamo, Moskova 1969.
Tippelskirch, Kurt von. *Geschichte des Zweiten Weltkriegs*, Athenäum-Verlag, Berliini 1956.
Truman, Harry S. *Memoirs*, Vol. 1, Doubleday and Co., New York 1955.
Truman, Margaret. *Harry S. Truman*, Pocket Books, New York 1974.
Williams, William Appleman. *The Tragedy of American Diplomacy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1959.

ИБ № 15483

Редактор русского текста Г. Болгарева
Контрольные редакторы Н. Ругоева, Л. Коломайнен
Редактор Э. Фролова
Корректор М. Баринова
Художник О. Гребенюк
Художественный редактор А. Разумов
Технический редактор М. Фотеева

Сдано в набор 24.12.1986 г. Подписано в печать 28.07.1987 г. Формат 84 × 108$^{1}/_{32}$. Бумага офсетная. Гарнитура «Таймс». Печать офсетная. Условн. печ. л. 26,46 + усл. печ. л. вкл. 0,63. Усл. кр.-отт. 54,02. Уч.-изд. л. 32,90. Тираж 2675 экз. Заказ № 6. Цена 2 р. 80 к. Изд. № 42039.

Издательство «Прогресс» Государственного комитета СССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли.
Москва, 119859, Зубовский бульвар, 17

Можайский полиграфкомбинат Союзполиграфпрома при Государственном комитете СССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли.
Можайск, 143200, ул. Мира, 93.

LUKIJALLE

Pyydämme lukijoita esittämään mielipiteensä tästä kirjasta, suomennoksen laadusta ja kirjan asusta. Olemme kiitollisia myös muista ehdotuksista ja toivomuksista.

Osoitteemme: Zubovski bulvar 17,
Moskova, Neuvostoliitto